

ΣΠΥΡΟΥ Ε. ΙΑΚΩΒΙΔΗ

ΓΛΑΣ II

Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1981-1991

ΑΘΗΝΑΙ 1998

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, Ἀθῆναι 106 72

ISSN 1105-7785

ISBN 960-7036-75-1

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΛΟΥΣΗ ΜΠΡΑΤΖΙΩΤΗ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: ΗΛΕΚΤΡΑ ΑΝΔΡΕΑΔΗ

Εἰκόνα ἐξωφύλλου:

Δωμάτιο **H3**, δεύτερο στρώμα, ὦμος ψευδοστόμου.

Εἰκόνα ὀπισθοφύλλου:

Χῶρος **N4** καὶ κτίριο **M**, φωτογραφία ἀπὸ ἀερόστατο (Heafitz).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος

ΕΓΧΡΩΜΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ - ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1-7
Στρωματογραφία	1-5
Άνασκαφή	5-7
ΤΑ ΚΤΙΡΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ	9-115
ΚΤΙΡΙΟ Η	9-61
Δωμάτιο Η1 15-23. Δωμάτιο Η2 23-31. Χώρος Η3 31-42. Δωμάτιο Η4 42-52.	
Δωμάτιο Η5 52-61	
ΚΤΙΡΙΟ Κ	61-74
ΔΩΜΑΤΙΑ Ν1-Ν3, ΧΩΡΟΣ Ν4	75-98
Δωμάτιο Ν1 75-84. Σωρός τοιχογραφιών Α. τοῦ δωματίου Ν1 79-84.	
Διαμέρισμα Ν2-Ν3 85. Δωμάτιο Ν2 85-88. Δωμάτιο Ν3 88-91. Χώρος Ν4 91-98	
ΚΤΙΡΙΟ Μ	99-114
Δωμάτιο Μ1 103-104. Δωμάτιο Μ2 104-106. Δωμάτιο Μ3 106-112.	
Δωμάτιο Μ4 112-114	
ΤΟΙΧΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ	114-115

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ - ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΔΙΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ	119-122
ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ	122-133
Θεμελίωση 123-124. Τοίχοι 124. Πλίθες 124-128. Δάπεδα 128-129.	
Αυλάκια 129. Θύρες 129-130. Κατώφλια 130. Στέγες 131-133	
ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ	134-164
Νεολιθική κεραμεική	135
Ύστεροελλαδική κεραμεική	135-163
Κύλικες 136-139. Λεκανίδια 139-140. Πίθοι 140-142. Πρόχοι 142-143.	
Σκύφοι 143-148. Ψευδόστομοι μικροί 148-151. Ψευδόστομοι μεγάλοι	
151-153. Κρατήρες-κρατηρίσκοι 153-154. Λεκάνες 155. Σταμνίσκοι 155.	
Άλαβαστροειδή 155-156. Κύπελλα 156-157. Κύαθοι 157-158. Πώματα 158	
Μαγειρικά-οικιακά αγγεία και σκεύη 158-163. Διάφορα 163	
Έλληνιστική κεραμεική	163-164
Μεσαιωνική κεραμεική	164

ΜΙΚΡΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ	165-176
Μετάλλινα αντικείμενα	165-169
Λίθινα αντικείμενα	169-170
Διάφορα εύρηματα	171-172
Είδη διατροφής	172-176
Κοχύλια 172-173. Ζωικά κατάλοιπα 173-174. Φυτικά κατάλοιπα 174-176	
ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ	177-182
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ	183-187
ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	188-191
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	193-204
APPENDIX: A provenance investigation of Mycenaean pottery from Gla by Neutron Activation Analysis (J. Tomlinson)	205-209
Βραχυγραφίες	211-212
Βιβλιογραφία	212-213
Κατάλογος έγχρώμων πινάκων	214
Κατάλογος σχεδίων	214
Κατάλογος πινάκων	215-217
Κατάλογος εικόνων	217-218
Κατάλογος σχημάτων	218
SUMMARY	219-283
Contents	221
PART ONE: ARCHITECTURE AND FINDS	223-242
PART TWO: GENERAL REMARKS	243-278
List of Illustrations	279-283
Colour plates 279. Plans 279. Plates (Monochrome) 280-281.	
Figures 282. Shapes 283	
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	285-288
ΠΙΝΑΚΕΣ	
ΣΧΗΜΑΤΑ	

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στὸν προηγούμενο τόμο τῆς δημοσιεύσεως αὐτῆς (Γλᾶς I, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀρ. 107, Ἀθῆναι 1989) ἐξετέθησαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν στὸν χώρο τοῦ Γλᾶ ποὺ ἔγιναν τὸ 1893 ἀπὸ τὸν Antoine de Ridder καὶ κατὰ τὴν περίοδο 1955-1961 ἀπὸ τὸν Ἱ. Θρεψιάδη¹. Ἡ ἐπεξεργασία τοῦ παλαιοῦ αὐτοῦ ὕλικου ἔγινε ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἄρθρου τοῦ de Ridder (BCH 18, 1894, 271-310), τῶν ἐκθέσεων τοῦ Θρεψιάδη στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1955-1961, τῶν σημειώσεων τοῦ ἴδιου καὶ τῶν βοηθῶν του, τῆς μελέτης τῶν εὐρημάτων τους, τοῦ τοπογραφικοῦ σχεδίου τῆς Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ, τῶν σχεδίων τοῦ Ἱ. Τραυλοῦ καὶ μερικῶν συμπληρωματικῶν ἀποτυπώσεων, μετρήσεων καὶ καθαρισμῶν, ὅπου τοῦτο κρίθηκε ἀναγκαῖο.

Ὁ παρὼν τόμος (Γλᾶς II, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀρ. 173, Ἀθῆναι 1998) εἶναι ἡ τελικὴ δημοσίευση τῶν ἀνασκαφῶν ποὺ ἐνήργησα κατ' ἐντολή, γιὰ λογαριασμὸ καὶ μὲ ἔξοδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὰ ἔτη 1981-1983 καὶ 1990-1991, καὶ ποὺ ἐπικεντρώθηκαν στὴ διερεύνηση τῶν κτιρίων τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου, στὰ ὁποῖα οἱ προηγούμενοι ἀνασκαφεῖς εἶχαν κάνει μερικὲς ἐρευνητικὲς τομὲς χωρὶς νὰ προχωρήσουν στὴν ἀποκάλυψή τους. Ἡ δημοσίευση ἐκθέτει τὴ μέθοδο καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνασκαφῆς, περιγράφει καὶ μελετᾷ τὰ εὐρήματα, χρονολογεῖ τὴν ὅλη ἐγκατάσταση καὶ καταλήγει στὸν προσδιορισμὸ τοῦ προορισμοῦ τοῦ Γλᾶ καὶ στὴν παράθεση τῶν γνωστῶν στοιχείων γιὰ τὰ σύγχρονά του ἀποξηραντικὰ ἔργα τῆς Κωπαΐδος, στὰ ὁποῖα ἐντάσσεται ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ λειτουργία του. Ἡ περιγραφή τῶν ἔργων αὐτῶν ἀκολουθεῖ τὶς διαπιστώσεις τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πολυτεχνείου τοῦ Μονάχου κ. Jost Knauss. Σχεδιάζεται καὶ ἡ ἔκδοση τρίτου τόμου (Γλᾶς III) ἀφιερωμένου στὴ μελέτη τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ χώρου, τὸν ὁποῖον ἐπεξεργάζεται καὶ ἐτοιμάζει ὁ ἐρευνητὴς τοῦ Κέντρου Ἑρεύνης τῆς Ἀρχαιότητος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν δρ. Χρῆστος Μπουλώτης.

1. Ἡ ἱστορία τῶν ἐρευνῶν καὶ τῶν μελετῶν αὐτῶν ἐκτίθεται στὸν τόμο Γλᾶς I σ. 5-7.

Ἡ ἀνασκαφή διενεργήθηκε σὲ πέντε ἀνασκαφικὲς περιόδους: 29 Ἰουνίου ἕως 29 Ἰουλίου 1981, ὅποτε ἐρευνήθηκαν τὰ δωμάτια **H1** καὶ **H2**, 1 ἕως 30 Ἰουλίου 1982 (δωμάτια **H3** καὶ **H5**), 24 Ἰουνίου ἕως 26 Ἰουλίου 1983 (δωμάτιο **H4** καὶ ἐξωτερικὲς τομές), 9 Ἰουλίου ἕως 7 Αὐγούστου 1990 (κτίρια **K** καὶ **M**) καὶ 3 ἕως 27 Ἰουλίου 1991 (δωμάτια **K5**, **N1-N3** καὶ χῶρος **N4**). Τὸ 1981 ἐργάστηκαν στὴν ἀνασκαφὴ οἱ φοιτητὲς καὶ οἱ φοιτήτριες Δημ. Χανιώτης, Robert Koehl, Barbara Hayden, Lynn A. R. Li Donnici, Elisabeth Wise, H. Reed Phythyon, Stephen L. Stucynski, Jeffery A. Streed καὶ Peter G. Denault τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πενσυλβανίας, Μιχ. Τουμάζου τοῦ Κολλεγίου Bryn Mawr καὶ Καλλιόπη Σαρρῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τὸ 1982 οἱ Δημ. Χανιώτης, Barbara B. Kling, Jane d. R. Evans, Φωτεινὴ Ἀθανασοπούλου, Μαρία Κουρουπάκη, Ἑλένη Μπάνου καὶ Cynthia Orr-Κωνστανταράκη τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πενσυλβανίας, Μιχ. Τουμάζου τοῦ Κολλεγίου Bryn Mawr, Καλλιόπη Σαρρῇ καὶ Παρασκευὴ Κωσταλά τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Marten Hagemeijer τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Amsterdam. Τὸ 1983 οἱ Δημ. Χανιώτης, Ἑλένη Μπάνου, Lucinda R. McCallum, Martha Risser, Jean M. Donohoe, Mary G. Ciaccio, Roy C. Green, St. L. Stucynski, David Patrick καὶ Cynthia Orr-Κωνστανταράκη τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πενσυλβανίας, Εὐα Κοψίνη τοῦ Κολλεγίου Bryn Mawr, Καλλιόπη Σαρρῇ καὶ Παρασκευὴ Κωσταλά τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Μαριάννα Οἰκονόμου τοῦ University College, London. Ἡ Ruby J. Levesque ἔκανε χρέη φωτογράφου τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ 1990 ἔλαβε μέρος ὁ Δημ. Χανιώτης, ἀρχαιολόγος πλέον τῆς Ἐφορείας Ἑναλίων Ἀρχαιοτήτων, καὶ οἱ Χριστοφίλης Μαγγίδης, Paul D. Scotton, Denise M. Doxey καὶ Kim S. Shelton τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πενσυλβανίας. Τέλος, τὸ 1991 μὲ ἐβοήθησαν οἱ Δημ. Χανιώτης, τῆς Ἐφορείας Ἑναλίων Ἀρχαιοτήτων, Κωνστ. Παπαγιαννόπουλος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Φίλιππος Μαζαράκης τοῦ Ἐλευθέρου Πανεπιστημίου τῶν Βρυξελλῶν. Δηλαδή, ὁ Δημ. Χανιώτης, τοῦ ὁποῖου ἡ συνεχὴς συμβολὴ στὴν ὀργάνωση καὶ διεξαγωγὴ τῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξε ἀνεκτίμητη, μετέσχε σὲ ὅλες τὶς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες, ἡ Καλλιόπη Σαρρῇ στὶς περιόδους 1981, 1982 καὶ 1983, ὁ Μιχαὴλ Τουμάζου τὸ 1981 καὶ 1982, ὁ Stephen L. Stucynski τὸ 1981 καὶ 1983, καὶ ἡ Παρασκευὴ Κωσταλά, ἡ Ἑλένη Μπάνου καὶ ἡ Cynthia Orr-Κωνστανταράκη τὸ 1982 καὶ 1983. Τὰ ἔξοδα κινήσεως καὶ διαβιώσεως τῶν ξένων φοιτητῶν χορηγήθηκαν ἀπὸ τὸ Μουσεῖο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πενσυλβανίας.

Καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν εἶχαμε τὴ θετικὴ συνδρομὴ τῆς προϊσταμένης τῆς Θ' Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων (Βοιωτίας) δρ. Ἀγγελικῆς

*Ἀνδρειωμένου καὶ τῶν ἀρχαιολόγων τῆς Ἐφορείας κ. Μαρίας Σούτου, Χρήστου Πιτεροῦ, Βασίλη Ἀραβαντινοῦ καὶ Ἀλεξάνδρας Χριστοπούλου, καθὼς καὶ τοῦ φύλακα ἀρχαιοτήτων τοῦ χώρου κ. Νικολάου Τζουμάνη. Ὅλοι αὐτοὶ ἐβοήθησαν μὲ προθυμία καὶ ἐνδιαφέρον τὴν ἀπρόσκοπτη διεξαγωγή τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τὴ μελέτη τῶν εὐρημάτων τῆς, τῶν ὁποίων ἡ καταγραφή, περιγραφή, σχεδίαση καὶ φωτογράφιση γινόταν ἔπειτα ἀπὸ τὸ τέλος κάθε ἀνασκαφικῆς περιόδου στοὺς φιλόξενους χώρους τοῦ Μουσείου Θηβῶν. Συγχρόνως προχωροῦσε καὶ ὁ καθαρισμός, ἡ συντήρηση καὶ ἡ ἐνδεχόμενη συγκόλλησή τους ἀπὸ τοὺς συντηρητὲς κ. κ. Παναγιώτη Βαλμᾶ, καὶ Εὐαγγελία καὶ Θεόδωρο Κρίμτσιαλη τοῦ Μουσείου Θηβῶν, καθὼς καὶ τὸν κ. Ἰάκωβο Μιχαηλίδη τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Ἡ ἐπὶ τόπου μελέτη τῶν εὐρημάτων καὶ ἡ προετοιμασία τοῦ κειμένου διευκολύνθηκαν σημαντικὰ χάρις στὴ γενναιοδωρή χρηματικὴ ἐνίσχυση τοῦ Ἰνστιτούτου Προϊστορίας τοῦ Αἰγαίου (INSTAP). Ὁ καθαρισμός καὶ ἡ κατὰ τὸ δυνατόν συγκόλλησις τῶν τοιχογραφιῶν ὀφείλεται στίς συντηρήτριες τῆς Ἐφορείας Ἐναλίων Ἀρχαιοτήτων κυρίως Ἐφη Κιομισόγλου, Σμαράγδα Συμεωνίδου καὶ Σωτηρία Μανίνου, ποὺ ἐργάστηκαν μὲ τὴν ἄδεια καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῶν προϊσταμένων τῆς Ἐφορείας αὐτῆς κ. Νικολάου Καζιάνη καὶ κυρίας Ἐλπίδος Χατζηδάκη. Τὴν ταύτιση τῶν θαλασσινῶν ὀστράκων ἀνέλαβε ἡ κυρία Εὐῆ Βαρδαλᾶ-Θεοδώρου, τοῦ Μουσείου Γουλανδρῆ Φυσικῆς Ἱστορίας. Ἡ ἀναγνώρισις καὶ ταύτιση τῶν σπόρων τῶν δημητριακῶν ὀφείλεται στὴν κυρία Glynis Jones, καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Sheffield (ἡ ὁποία καὶ δημοσίευσε τὰ πορίσματά της στὸ BSA 90, 1995, 235-238). Οἱ ἀναλύσεις καὶ ὁ προσδιορισμός τῆς προελεύσεως τῶν μολυβδίνων ἀντικειμένων ἔγιναν ἀπὸ τοὺς καθηγητὲς Noël H. Gale καὶ Zophia Stoss-Gale τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης, ἐνῶ οἱ ἀναλύσεις τῶν κεραμεικῶν δειγμάτων εἶναι ἔργο τοῦ κ. Jonathan Tomlinson τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Manchester (βλ. τὸν παρόντα τόμο, Appendix). Τὴ φωτογράφιση τῶν εὐρημάτων ἔκανε ὁ κ. Ἡ. Ἡλιάδης. Οἱ φωτογραφίες ἀπὸ ἀερόστατο τοῦ κτιρίου **Η** ὀφείλονται στὴν Eleanor καὶ τὸν J. Wilson Myres, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα κτίρια φωτογραφήθηκαν ἀπὸ τὸν Andrew Heafitz. Ὁ ἑγχρωμος χάρτης τῶν ἀρχαίων ἀποξηραντικῶν ἔργων τῆς Κωπαίδος φιλοτεχνήθηκε ἀπὸ τὴν κυρία Τώνια Κοτσώνη τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν. Κατὰ τὰ ἄλλα, ἡ ἀποτύπωση καὶ σχεδίαση τῶν κτιρίων εἶναι ἔργο τοῦ γράφοντος, τὸ ὁποῖο ὅμως συμπληρώθηκε ἀπὸ τὸν τοπογράφο μηχανικὸ κ. Βασίλειο Ἀλεβιζάκο ποὺ ἐξεπόνησε τὸ γενικὸ τοπογραφικὸ σχέδιο τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἀπὸ τὸν συνάδελφό του κ. Michael Lane ποὺ ἐμέτρησε τὶς*

τομές τῶν κτιρίων *K-N*. Ἡ ἀρχιτέκτων κυρία Κλαίρη Παλυβοῦ ἀνέλαβε τὴν ἀξονομετρικὴ ἀναπαράσταση τοῦ ὅλου συγκροτήματος τὴν ὁποία ἐσχεδίασαν ἡ ἴδια καὶ ὁ κ. Ἄγγελος Παπανδρόπουλος. Τὸ δημοσιευμένο γενικὸ τοπογραφικὸ σχέδιο τοῦ Γλαῖ (σχ. 1) βασίζεται στὸ παλαιότερο τῆς ΓΥ.Σ. καὶ τὸ σχέδιο τοῦ νοτίου περιβόλου (σχ. 2) στὴν ἀποτύπωση τοῦ Ἰ. Τραυλοῦ μὲ τὶς μεταβολές ποὺ ἐπέβαλαν οἱ ἀποκαλύψεις τῶν νεοτέρων ἀνασκαφῶν. Τέλος, ἡ ἰχνογράφηση τῶν μικρῶν εὐρημάτων (ἀγγείων, ὀστράκων κλπ.) εἶναι ἔργο τῆς κυρίας Elisabeth Simpson καὶ τοῦ κ. Εὐάγγελου Ὀλυμπίου, τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Τὰ ἐγχρώμα σχέδια τῶν τοιχογραφιῶν ἐτοίμασε σὲ συνεργασία μὲ τὸν κ. Μπουλώτη ἡ ζωγράφος κυρία Ἀσπασία Φάκλαρη. Στὸν ζωγράφο κ. Ἀλέκο Λεβίδη ὀφείλω πολλές καὶ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὰ χρώματα ποὺ χρησιμοποίησαν οἱ ἀρχαῖοι τοιχογράφοι.

Ἡ ἐρευνήτρια τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἀρχαιότητος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ παλαιά μου συνεργάτρια δρ. Δέσποινα Δανιηλίδου συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴν τελικὴ διαμόρφωση τοῦ κειμένου, μέρος τοῦ ὁποίου καὶ δακτυλογράφησε, καθὼς καὶ στὸν ἔλεγχο καὶ συντονισμό τῶν παραπομπῶν καὶ στὴν ταύτιση, ἐπιλογή καὶ κατάταξη τοῦ εἰκονογραφικοῦ ὕλικου. Χωρὶς τὸν ζῆλο, τὴ φροντίδα καὶ τὴν ἀφοσιωμένη τῆς σύμπραξη τὸ βιβλίο αὐτὸ δὲν θὰ ἐτοιμαζόταν ὅπως ἐτοιμάστηκε γιὰ νὰ ἐκδοθεῖ. Τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐνέκρινε τὴν ἔκδοση καὶ ὁ Γενικὸς Γραμματέας τῆς κ. Βασίλειος Πετράκος τὴν προώθησε μὲ ἐνεργὸ ἐνδιαφέρον. Ἡ καλλιτεχνικὴ ἐπίβλεψη καὶ τελικὴ διαμόρφωση τοῦ τόμου ἀνατέθηκε στὴν κυρία Λούση Μπρατζιώτη καὶ ἡ ἐπιμέλεια τοῦ κειμένου στὴν κυρία Ἡλέκτρα Ἀνδρεάδη. Ἡ ἐμφάνισή του ὀφείλεται ἐξ ὁλοκλήρου στὴν ὥριμη πείρα καὶ στὴ δοκιμασμένη καλαισθησία τους.

Χωρὶς τὴ συμβολὴ ὅλων τῶν ἀτόμων καὶ ἰδρυμάτων ποὺ ἀναφέρονται ἢ ἀνασκαφὴ θὰ εἶχε νὰ ὑπερνικήσει πολλές καὶ σοβαρὲς πρόσθετες δυσκολίες, καὶ ἡ δημοσίευση δὲν θὰ εἶχε τὴ μορφή καὶ τὴν πληρότητα ποὺ ἔχει. Τοὺς ὀφείλω καὶ τοὺς ἀπευθύνω τὴν ἔκφραση τῆς ἐκτιμήσεως καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης μου.

ΣΠ. Ε. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

Ἀκαδημία Ἀθηνῶν

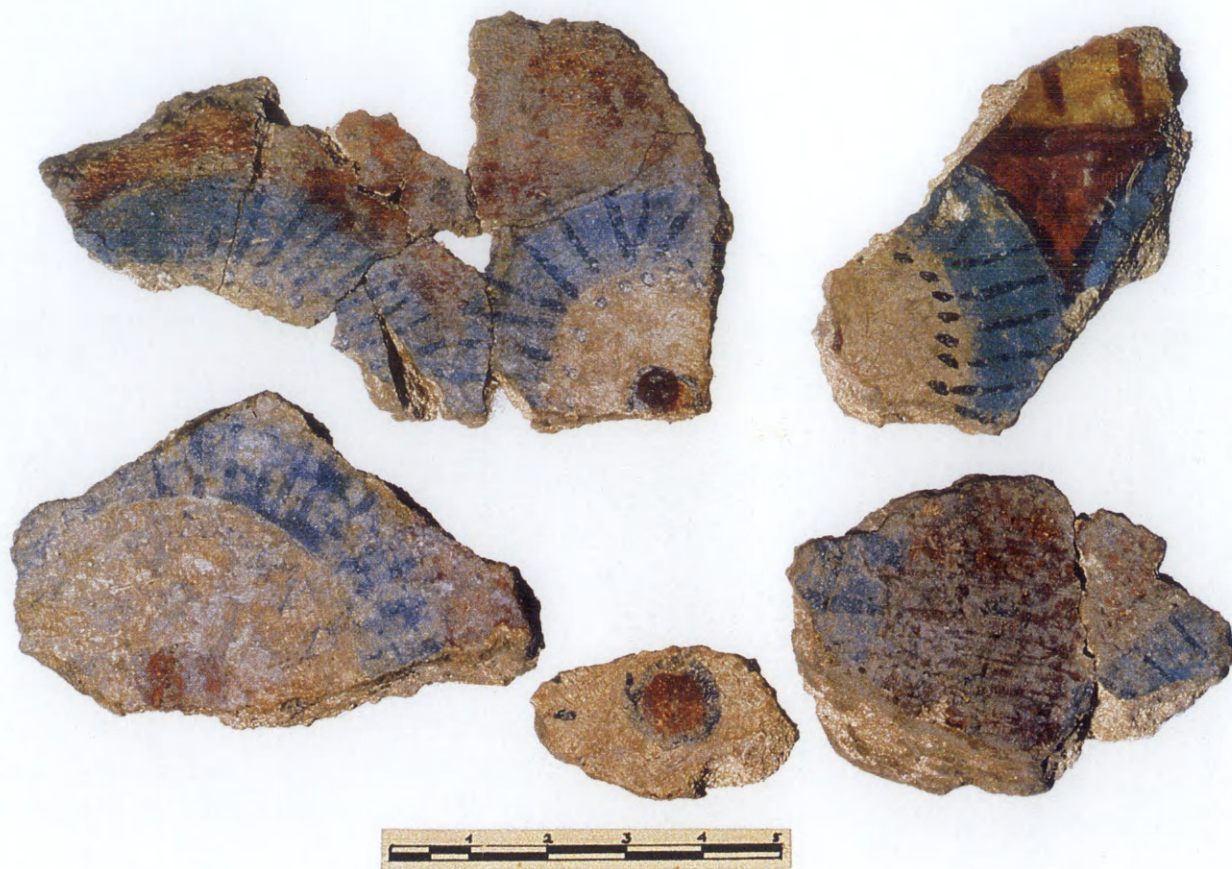
ΕΓΧΡΩΜΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

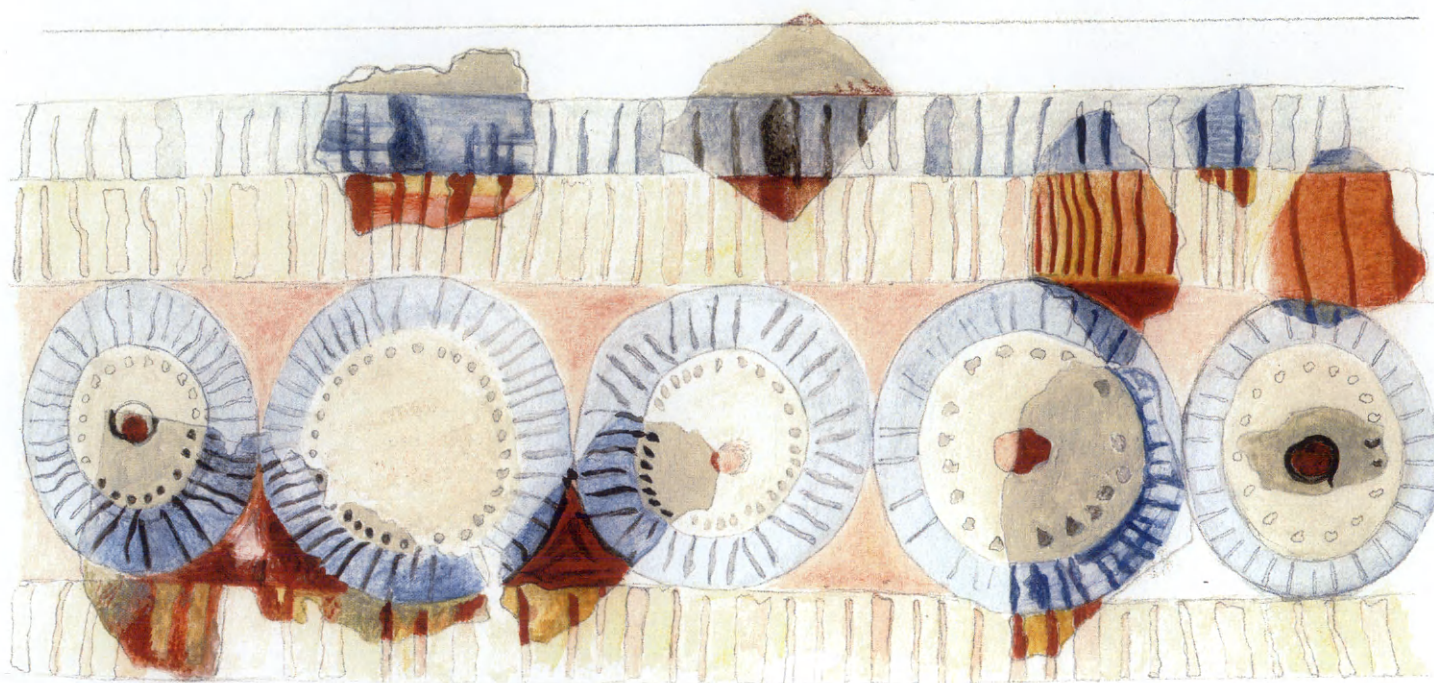

Χρώματα χρησιμοποιηθέντα στις τοιχογραφίες.

α. Δωμάτιο Η4, κομμάτια ροδάκων.

β. Δωμάτιο Η4, ζώνη ροδάκων (ἀναπαράσταση).

α. Δωμάτιο Η4, κομμάτια ὀρθομαρμαρώσεως.

β. Δωμάτιο Η4, κομμάτια θριγχοῦ κτιρίου.

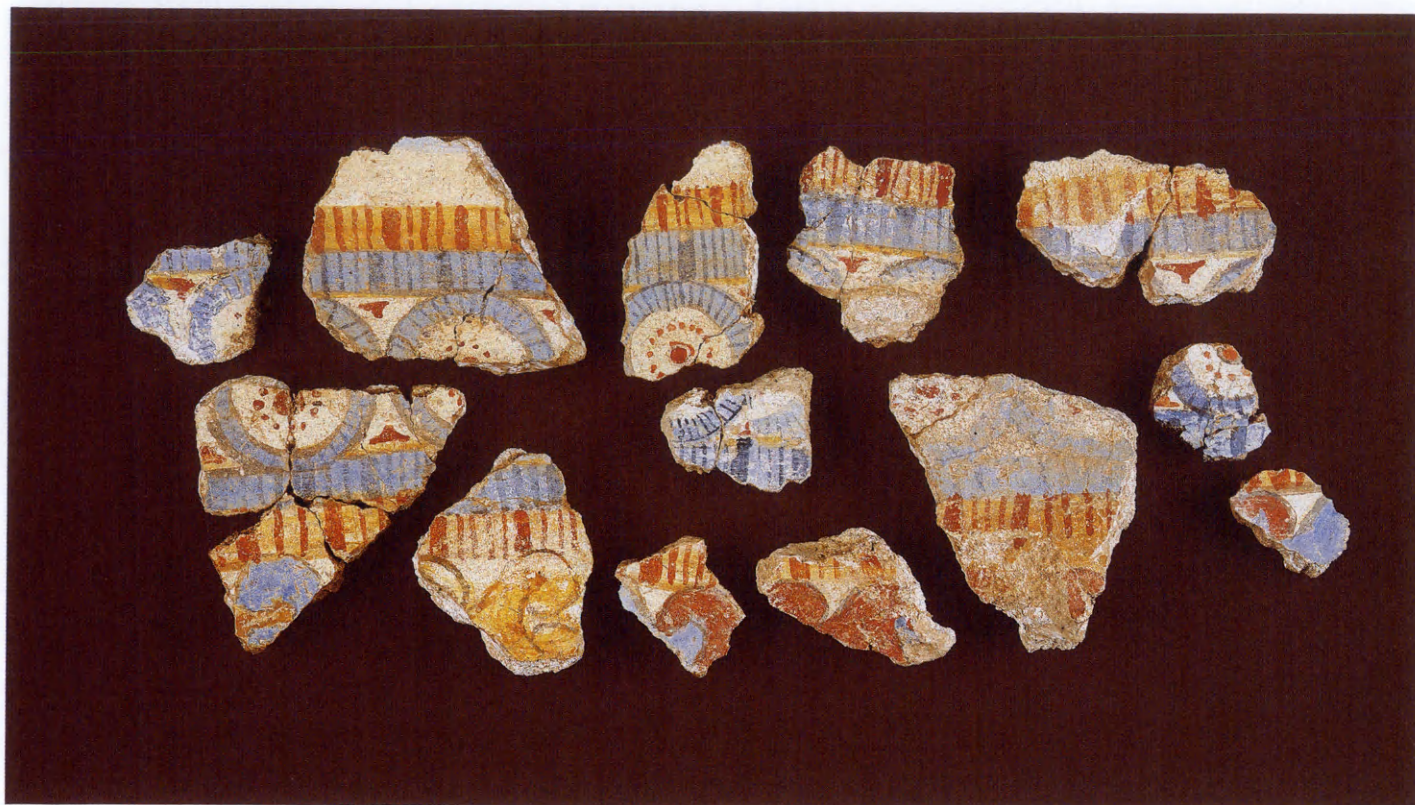

α. Δωμάτιο Η4, διάφορα.

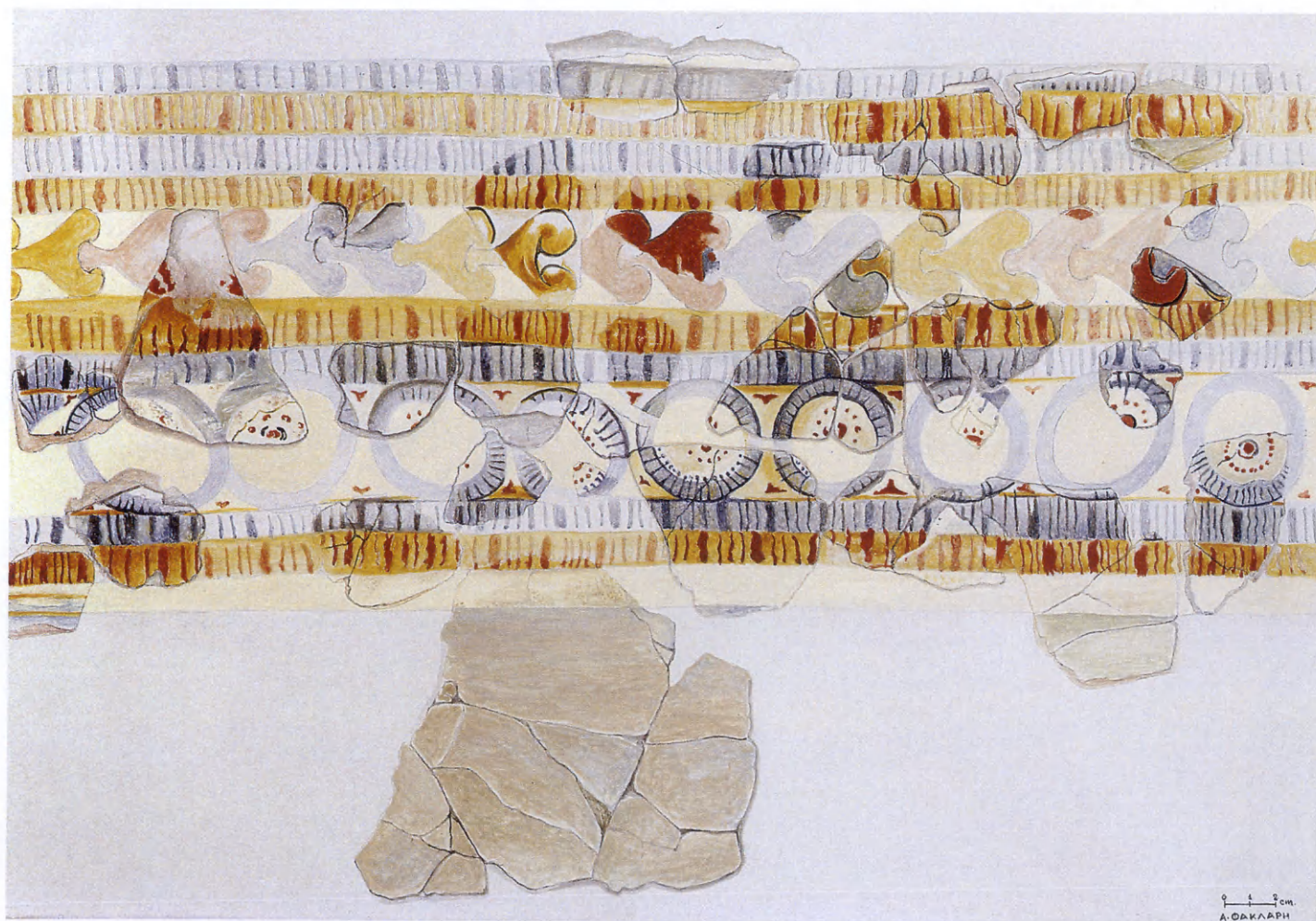

β. Δωμάτιο Η4, κεφαλές γυναικῶν.

α. Ανατολικά δωματίου N1, κομμάτια λωρίδας κισσοφύλλων και ροδάκων.

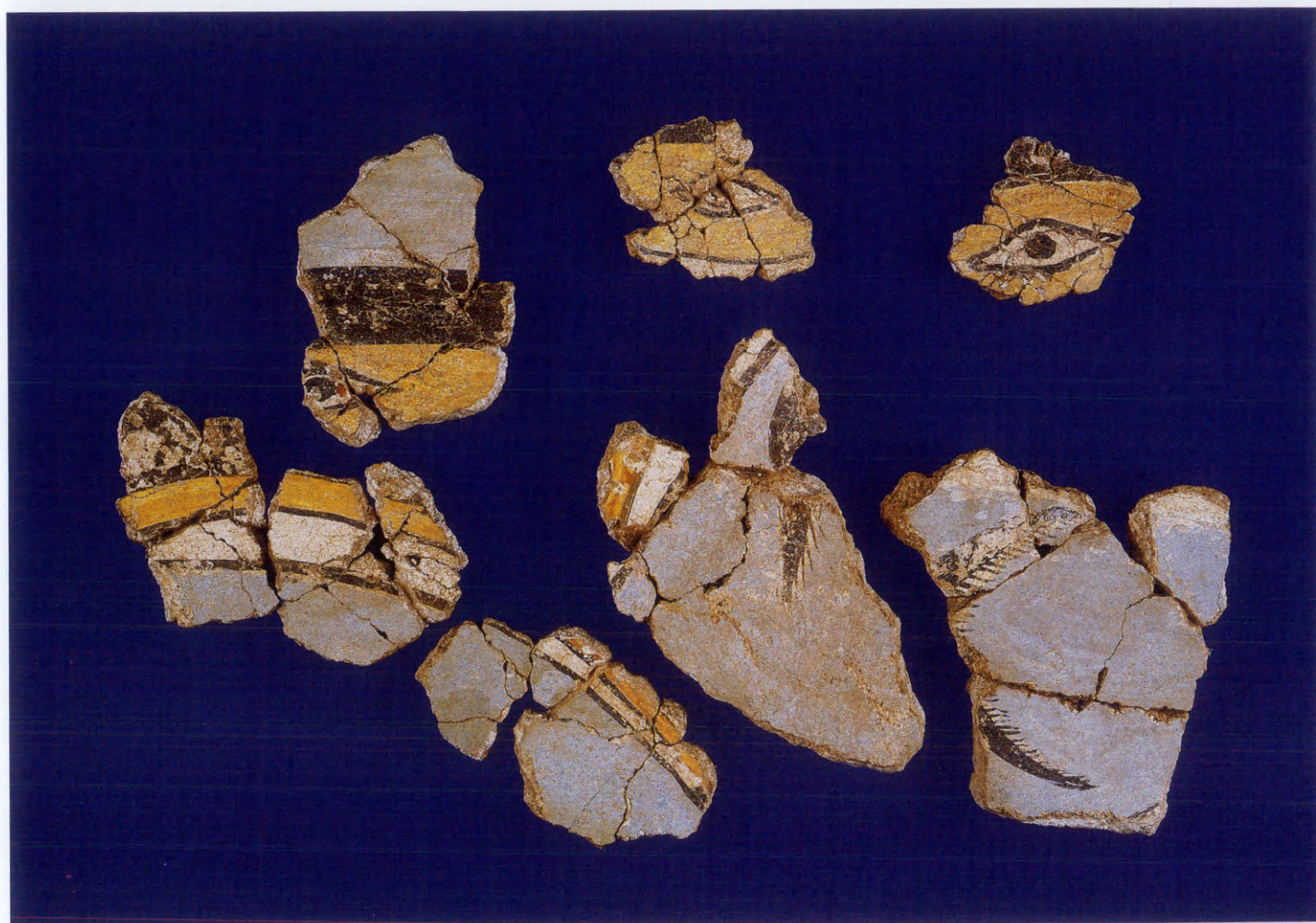

β. Ανατολικά δωματίου N1, λωρίδα κισσοφύλλων και ροδάκων, αναπαράσταση.

α. Ανατολικά δωματίου N1, κομμάτια ὀρθομαρμαρώσεως.

β. Ανατολικά δωματίου N1, μάτια καὶ τμήματα δελφινιῶν.

α. Ανατολικά δωματίου N1, σώματα δελφινιῶν.

β. Ανατολικά δωματίου N1, σώματα δελφινιῶν.

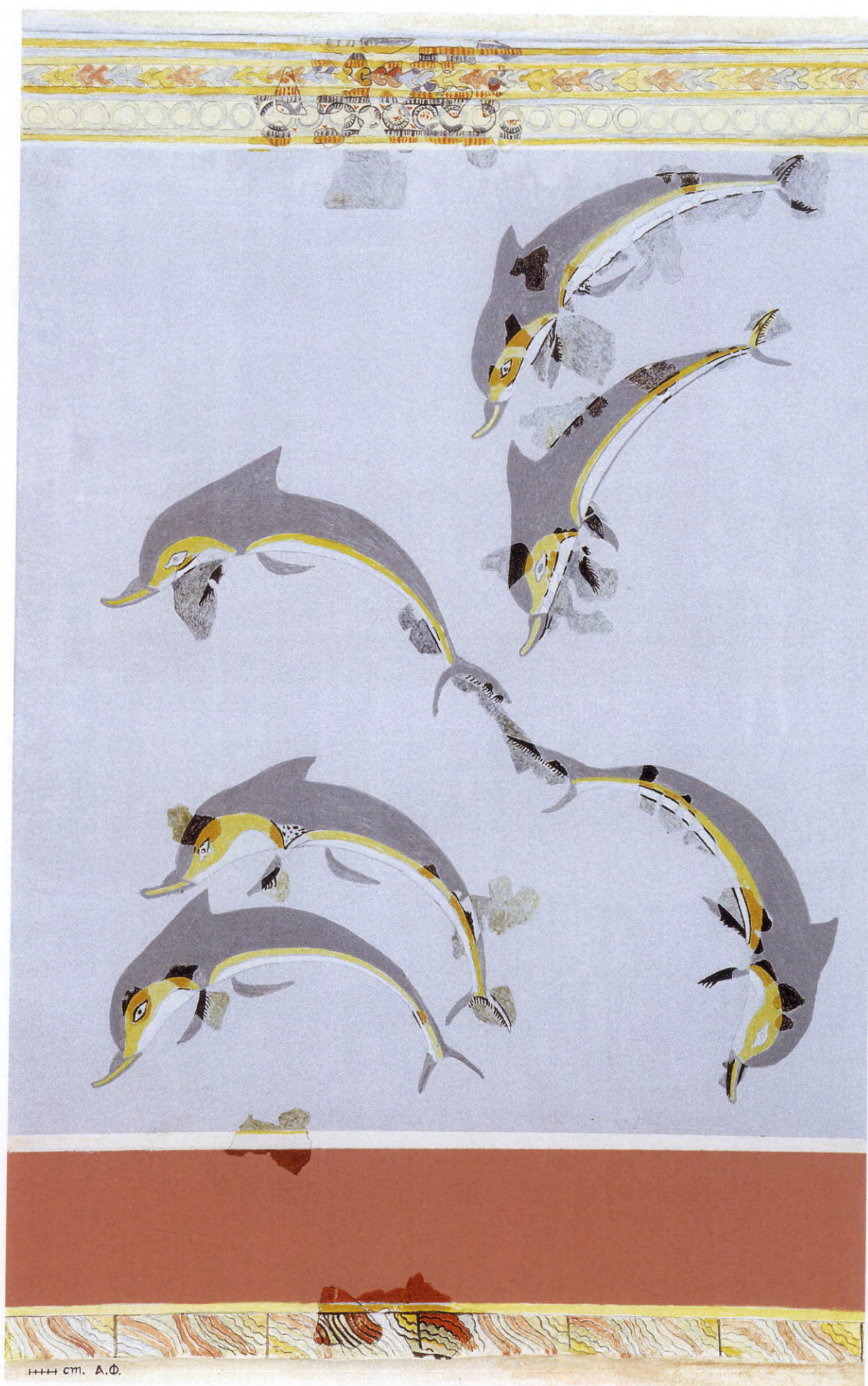

α. Ανατολικά δωματίου N1, σώματα δελφινιών.

β. Ανατολικά δωματίου N1, άργοναυτες.

Ανατολικά δωματίου N1, σύνθεση με δελφίνια, αναπαράσταση.

α. Ανατολικά δωματίου Ν1, τμήμα κτιρίου, μικρογραφικό κεφάλι, θαλάσσια χλωρίδα, διάφορα.

β. Δωμάτιο Μ3, κομμάτια με παράσταση χλωρίδας.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΟ

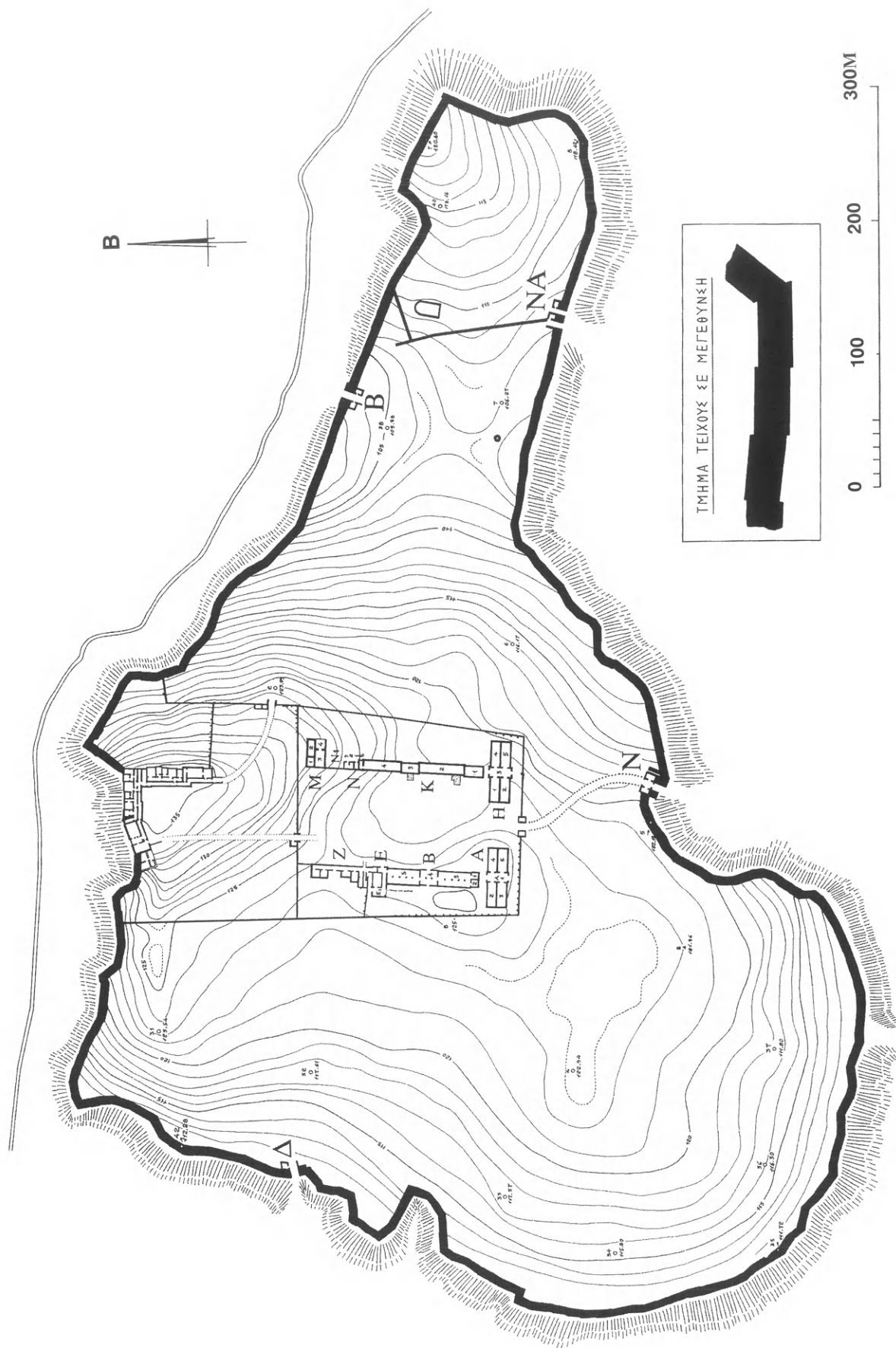
ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΣΤΡΩΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ

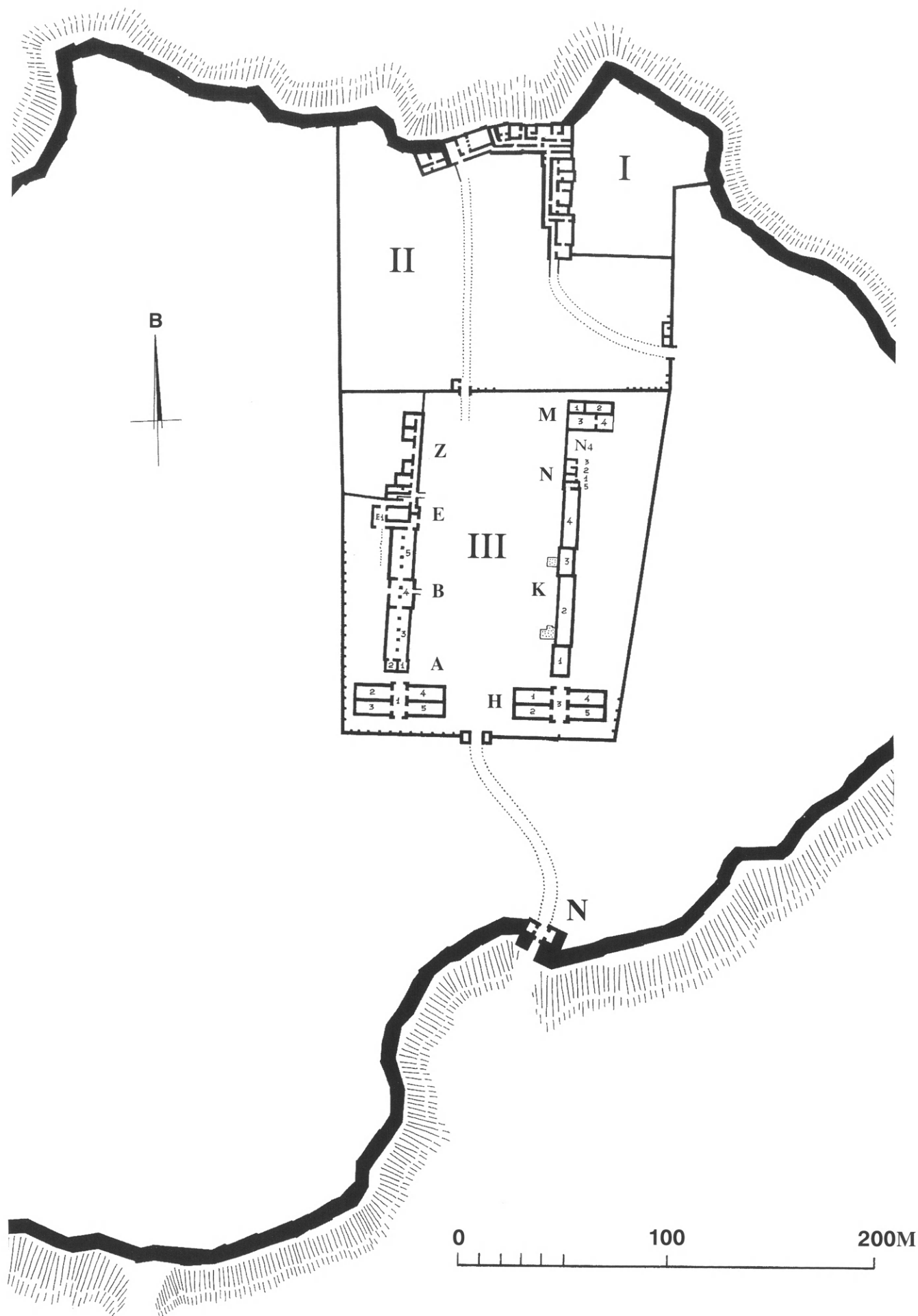
Οί επιχώσεις στὸν Γλᾶ εἶναι ἰδιαιτέρως ἰσχνές καὶ σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου τεχνητές. Ὁ ἴδιος ὁ βράχος βρίσκεται σχεδὸν παντοῦ στὴν ἐπιφάνεια, ἔχοντας στὶς πτυχές καὶ στὰ κοιλάματά του λίγο κοκκινωπὸ χῶμα. Σ' αὐτὸ προστέθηκε ἡ ἰλὺς τῆς λίμνης, χρώματος κυρίως ἀσπροκίτρινου ἢ γκριζωποῦ, ποὺ χρησιμοποιήθηκε μετὰ τὴν ἀποξήρανσή της ὑπὸ μορφὴ πηλοπλίθων καὶ συνδετικῆς λάσπης. Μετὰ τὴν καταστροφὴ καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν κτιρίων οἱ πλιθότοιχοι κατέπεσαν, διαλύθηκαν ἀπὸ τὶς βροχές, γέμισαν ἢ καὶ σκέπασαν τὰ ἐρείπια καὶ δημιούργησαν γύρω ἀπὸ τὰ κτίρια ἐπιχώσεις πολὺ παχύτερες ἀπὸ τὶς φυσικές. Ἡ κορυφὴ τῶν ἐπιχώσεων αὐτῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀτμοσφαιρικῶν μεταβολῶν καὶ τῆς χαμηλῆς φυτείας, τῆς ὁποίας οἱ ρίζες ἀναμόχλευαν τὸ χῶμα καὶ διοχέτευαν σὲ βάθος τὴν ὑγρασία – προκαλώντας ἔτσι τὴν ὀξειδωσιν τοῦ ἐδάφους – ἀπέκτησε μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου σκουρότερο χῶμα καὶ χαλαρότερη σύσταση ἀπὸ τὰ βαθύτερα στρώματα. Ἐπιπλέον, οἱ βροχές καὶ οἱ ἄνεμοι παρέσυραν σιγὰ-σιγὰ πρὸς τὰ χαμηλότερα σημεία τοῦ βράχου ὑλικά ποὺ κάθονταν ἐπάνω στὴν ἐπιφάνεια, καὶ ποὺ σταματοῦσαν καὶ συσσωρεύονταν ἐκεῖ ὅπου συναντοῦσαν φυσικὰ ἢ τεχνητὰ ἐμπόδια (τοίχους, π.χ.), προσθέτοντας ἓνα ἀκόμη ἄνισα καὶ ἀνόμοια κατανεμημένον στρώμα στὸ παλαιότερον ἐπιφανειακό. Αὐτὲς εἶναι οἱ βασικὲς ἐπιχώσεις.

Μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ ὁ βράχος δὲν κατοικήθηκε πιά συστηματικά, καὶ οἱ σποραδικές καὶ περιορισμένες ἀνθρώπινες ἐπεμβάσεις δὲν ἄλλαξαν αἰσθητὰ τὰ πράγματα. Σοβαρὲς ἀλλαγὲς ἐπέφεραν γιὰ πρώτη φορὰ οἱ παλαιότερες ἀνασκαφές καὶ μάλιστα τοῦ de Ridder. Μὲ τὴ διάνοξιν τῶν ἐρευνητικῶν τοὺς τάφρων μετακινήθηκαν ὄγκοι χωμάτων στὰ χεῖλη τῶν τάφρων, δίπλα στοὺς ἀποκαλυπτόμενους τοίχους καὶ στὶς ἀνασκαπτόμενες περιοχές, παραβιάζοντας τὶς παλαιὲς ἀδιατάρακτες ἐπιχώσεις, δημιουργώντας νέες, αὐθαίρετα σχηματισμένες, ἀνακατεύοντας τὸ ἀρχαιολογικὸ ὑλικό, καὶ συγχέοντας τὴν κατανομή του μέσα στὰ στρώματα καὶ τοὺς χώρους. Ἐτσι, εἰδικότερα, στὴν κορυφὴ τοῦ κτιρίου Η ὑπῆρχε μία φερτὴ καστανῇ-καστανοκόκκινῃ ἐπιφανειακῇ στρώσει ποικίλου πάχους, ἄσχετη πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ οἰκοδομήματος, δημιουργημένη ἀπὸ τὰ ὑλικά ποὺ παρέσυραν κατὰ καιροὺς οἱ βροχές καὶ ὁ ἄνεμος στὸν κατήφορον πάνω στὰ ἐρείπιά του, καὶ ἐνισχυμένη κατὰ τόπους ἀπὸ τὰ χῶματα ποὺ εἶχαν ἀνασκάψει καὶ διασκορπίσει οἱ ἐργάτες τοῦ de Ridder.

Σχ. 1. Γλάς, τοπογραφικό (βασισμένο στο σχέδιο ΓΥΣ).

Σχ. 2. Ο κεντρικός περίβολος.

Ἡ στρώση αὐτὴ σκέπασε στὴν περιοχὴ τοῦ **H** καὶ σὲ μερικὰ σημεῖα τῶν δωματίων **N1-N3** τὸ πραγματικὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα τῶν ἐπιχώσεων, αὐτὸ ποὺ βρέθηκε σὲ ὁλόκληρη τὴν περιοχὴ τῆς ἀνασκαφῆς: Ἐνα ταραγμένο στρώμα πάχους 0,20-0,50 μ. ἀπὸ χῶμα χρώματος καστανοῦ-τεφροκάστανου, μὲ ἀρκετὲς πέτρες, σκουρότερου κατὰ μῆκος τῶν τοίχων ὅπου ἔγλυφαν τὰ νερὰ τῶν βροχῶν καὶ κάπως ἀνοιχτότερου στὴ μέση τῶν χώρων, τὸ ὁποῖο περιεῖχε ἀρκετὲς ρίζες τῆς χαμηλῆς φυτείας τῆς περιοχῆς ποὺ τὸ εἶχαν διαπεράσει καὶ ἀναταράξει. Ἡ σύστασή του ἦταν χαλαρὴ, χωρὶς συνοχή. Τὸ στρώμα αὐτὸ ἀποτελοῦσε τὴν πραγματικὴ ἐπιφάνεια, τὴν ἀρχικὴ δηλαδὴ κορυφὴ τῶν ἐπιχώσεων, ποὺ εἶχε μείνει ἐκτεθειμένη στὴ φυτεία καὶ στὶς καιρικὲς συνθήκες καὶ εἶχε παραβιαστεῖ κατὰ τόπους ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες ἀνθρώπινες ἐπεμβάσεις.

Ἀκολουθοῦσε τὸ ἐπόμενο, π ρ ὠ τ ο σ τ ρ ὠ μ α, ἀδιατάρακτο, ποὺ σχηματίστηκε μὲ τὸν καιρὸ πάνω στὰ ἐρείπια τῶν κτιρίων. Τὸ πάχος του ἦταν 0,15-0,20 μ. στὸ κτίριο **H**, 0,10-0,40 μ. στὸ δωμάτιο **K5**, 0,30 μ. στὸ δωμάτιο **N1**, καὶ 0,10-0,20 μ. στὰ **N2** καὶ **N3**, καθὼς καὶ στὰ δωμάτια **M3** καὶ **M4**. Σχετικὰ χαλαρὸ καὶ αὐτό, εἶχε χῶμα καστανὸ-τεφροκάστανου καὶ περιεῖχε ἐκτὸς ἀπὸ κεραμεικὴ λίγες πέτρες, μερικοὺς βώλους κονιάματος καὶ κομμάτια κεραμιδιῶν.

Τὸ στρώμα τοῦτο κάλυπτε τὸ ἀπολύτως εὐδιάκριτο πυκνὸ καὶ ἀμιγὲς δ ε ὑ τ ε ρ ο σ τ ρ ὠ μ α, πάχους 0,40-0,60 μ. στὸ **H**, 0,04-0,10 μ. στὸ **K5**, 0,35 μ. στὸ **N1**, 0,30 μ. στὸ **N3** καὶ 0,10-0,30 μ. στὰ **M2** καὶ **M3**, ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὴ βαθμιαία διάλυση τῶν πλιθοτοίχων πάνω στὰ δάπεδα ἢ, ὅπου αὐτὴ ὑπῆρχε, πάνω στὴν καμένη στρώση τῆς καταστροφῆς. Τὸ στρώμα δηλαδὴ σχηματίστηκε μετὰ τὴν καταστροφή καὶ ἐγκατάλειψη τῶν κτιρίων. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐνιαῖο, σφιχτὸ καὶ συμπαγὲς ἀσπροκίτρινο, κιτρινωπὸ ἢ κιτρινόφαιο ἀργιλλόχωμα, προερχόμενο ἀπὸ τὸν πυθμένα τῆς ἀποξηραμένης λίμνης καὶ ἐντελῶς ξένο πρὸς τὸν βράχο. Τὸ στρώμα ἦταν ἀπολύτως ἐπίπεδο στὸ κάτω μέρος του, ὅπου ἦταν καὶ κάπως χαλαρότερο, καὶ ἀρκετὰ ἀνώμαλο στὴν κορυφὴ του. Περιεῖχε κομμάτια ἀπὸ καμένες καὶ σκληρυμένες πλῖθες, σχεδὸν καθόλου πέτρες, καὶ κεραμίδια ἀπὸ τὴ στέγη, πυκνότερα κοντὰ στοὺς τοίχους καὶ ἀραιότερα στὸ κέντρο. Περιεῖχε ἐπίσης καὶ ἄφθονη παρὰ-ταιρη κεραμεικὴ μὲ φθαρμένες τὶς ἀκμὲς της, δηλαδὴ προερχόμενη ἀπὸ ἀγγεῖα σπασμένα προτοῦ καταλήξουν μέσα στὸ χῶμα. Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ ὄστρακα ποὺ βρέθηκαν μέσα στὶς διατηρημένες πλῖθες (πίν. 22α-β, δ), ἡ κεραμεικὴ αὐτὴ εἶχε ζυμωθεῖ μέσα τους καὶ ἐπομένως χρονολογεῖ τὴν κατασκευὴ τῶν κτιρίων.

Εἰδικὰ στὸ κτίριο **H** τὸ ἀργιλλῶδες αὐτὸ στρώμα πατοῦσε πάνω σὲ μία λεπτότατη κ α μ έ ν η σ τ ρ ὶ σ η, πάχους 1-3 ἐκ., ἀπὸ χῶμα ἀνακατεμένο μὲ στάχτη, αἰθάλη, ἐλάχιστα διάσπαρτα τρίμματα καμένου ξύλου καὶ μεγάλη ποσότητα ἀπὸ ἀπανθρακωμένους σπόρους δημητριακῶν. Μέσα στὶς στάχτες βρέθηκαν καὶ ὄστρακα ἀγγείων, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐπίσης καμένα, καθὼς καὶ μερικὲς πέτρες μὲ ἵχνη πυρακτώσεως. Ἡ στρώση αὐτὴ ἀνήκει βέβαια στὴ φάση τῆς καταστροφῆς τοῦ κτιρίου, τὴν ὁποία χρονολογεῖ ἡ κεραμεικὴ της.

Ἡ καμένη στρώση κάλυπτε στὸ κτίριο **H** τὰ δάπεδα καὶ τὰ κατώφλια, τὰ ὅποια ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπιστρωμένα με ἀργιλλόχωμα. Τὰ κεραμεικὰ καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ποὺ βρέθηκαν, τόσο στὸ **H** ὅσο καὶ στὰ ἄλλα κτίρια, πάνω στὴν τεχνητὴ αὐτὴ ἐπίστρωση ἦσαν προφανῶς πεσμένα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς χρήσης τῶν χώρων ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν καταστροφὴ, με τὴν ὁποία συμπίπτουν χρονικὰ. Εἰδικὰ στὸ δωμάτιο **M3** τὸ δάπεδο διατηροῦσε σὲ διάφορα σημεῖα κηλίδες πυρᾶς περιορισμένης ἐκτάσεως, ποὺ δείχνουν ὅτι στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ εἶχαν ἀναφτεῖ κατὰ καιροὺς μικρὲς φωτιές.

Τὰ αὐλάκια τοῦ κτιρίου **H** περιεῖχαν καὶ αὐτὰ κεραμεικὴ, ποὺ εἶχε ἀπορριφθεῖ ἐκεῖ κατὰ τὴν περίοδο τῆς χρήσης τοῦ κτιρίου. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα αὐτά (οἱ ψευδόστομοι ἀπὸ τὸ αὐλάκι τοῦ **H4**, π.χ.) συγκολλήθηκαν ἀπὸ ὄστρακα καμένα καὶ ἄκαυτα (βλ. κατ. σ. 50-52, πίν. 35α-β), πράγμα ποὺ ὑποδηλώνει ὅτι τὰ ἀγγεῖα εἶχαν σπάσει καὶ ἀπορριφθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν πυρκαγιά, στὶς φλόγες τῆς ὁποίας ἐκτέθηκαν μόνο μερικὰ ἀπὸ τὰ κομμάτια τους. Ἡ κεραμεικὴ τῶν αὐλακίων λοιπὸν ἀνήκει στὴν τελευταία περίοδο τῆς χρήσης τῶν δωματίων, ὅπως καὶ ἡ στρώση τῶν δαπέδων.

Τέλος, ἡ λίγη κεραμεικὴ ποὺ συγκεντρώθηκε μέσα ἀπὸ τὸ λιθολόγημα τῶν δαπέδων καὶ ἀπὸ τὸ κρηπίδωμα τοῦ **K** ἀνήκει καὶ αὐτὴ, χωρὶς ἀμφιβολία, στὴ φάση τοῦ χτισίματος τῶν ἐγκαταστάσεων στὸν Γλᾶ.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν κτιρίων τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ περιβόλου ἔγινε ἀπὸ συνεργεῖα ἐργατῶν καὶ φοιτητῶν, ἀντίστοιχα πρὸς τοὺς συχνὰ συμβατικοὺς ἀνασκαφικοὺς τομεῖς, με ἐπικεφαλῆς τοὺς ἐκάστοτε δύο-τρεῖς μεταπτυχιακοὺς φοιτητὲς ποὺ εἶχαν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ πείρα καὶ ποὺ τηροῦσαν ἡμερολόγιο. Οἱ χώροι ἐρευνήθηκαν με διαφορετικὴ μέθοδο ὁ καθένας, ἐκείνη ποὺ ἐπέβαλλαν τὰ πράγματα, παντοῦ ὅμως ἡ ἐρευνα ἔγινε κατὰ στρώματα. Με τὴν ἐξαίρεση τῶν ἐπιχώσεων ποὺ εἶχαν σχηματιστεῖ ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν πηλοπλίθων, ἡ διάκριση τῶν στρωμάτων, καὶ μάλιστα τῶν ὑψηλοτέρων, δὲν ἦταν παντοῦ εὐκόλη, ἀπλουστευόταν ὅμως σημαντικὰ ἀπὸ τὶς τάφρους τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν, ἰδίως ἐκεῖ ὅπου οἱ ἐπιχώσεις ἦσαν παχύτερες. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ οἱ τάφροι αὐτές, πρόχειρα χωμένες ἀπὸ τοὺς δημιουργοὺς τους, ἦσαν ὁρατὲς στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους ὑπὸ τὴ μορφὴ ρηχῶν ἐκβαθύνσεων με ὑπερυψωμένα χεῖλη, κατὰ κανόνα κάθετων πρὸς τοὺς κυρίους ἄξονες τῶν κτιρίων (πίν. 4β). Ἐπιπλέον, τὰ σκαμμένα χώματά τους εἶχαν ἀποκτήσει χαλαρὴ σύσταση καὶ βαθὺ καστανὸ χρῶμα, εὐκόλα διακρινόμενο ἀπὸ τὸ γύρω τους ἄσκαφτο (πίν. 5α). Εἶχαν φτάσει σχεδὸν παντοῦ ὡς τὰ δάπεδα, τὰ ὅποια μάλιστα εἶχαν κατὰ τόπους παραβιάσει, κόβοντας τὶς ἐπιχώσεις καὶ διευκολύνοντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν παρακολούθηση τῆς ἀλλαγῆς τῶν χωμάτων ποὺ φαινόταν στὶς πλευ-

ρές τους. Έτσι ή έρευνα άρχιζε παντού με την απομάκρυνση τών παλαιών ανασκαμμένων χωμάτων από τὰ σημεία όπου είχαν συσσωρευτεί, καθώς και – κυρίως – από τὸ ἐσωτερικὸ τών τάφρων, ἔτσι ὥστε νὰ διακρίνεται καθαρότερα ή στρωματογραφία καὶ νὰ απομένουν πρὸς έρευνα οἱ ἀπαραβίαστες ἐπιχώσεις. Κατόπιν ἀφαιροῦνταν ἓνα πρὸς ἓνα τὰ στρώματα σὲ ὁλόκληρη τὴν ἔκταση κάθε ανασκαφικοῦ τομέα. Στους μεγαλύτερους χώρους, ὅπως π.χ. στὰ δωμάτια τοῦ **H**, οἱ τάφροι, ποὺ τὰ ὑποδιαίρουσαν σὲ μικρότερα τμήματα, διευκόλυναν καὶ τὸν καθορισμὸ τῆς ἐκτάσεως τών τομέων αὐτῶν. Τὰ εὐρήματα φυλάγονταν χωριστὰ κατὰ ὁμάδες με μνεία τῆς ἡμερομηνίας εὐρέσεως (γιὰ τὴ διασταύρωση με τὰ ἡμερολόγια τῆς ανασκαφῆς), τοῦ τομέα, τοῦ στρώματος ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχονταν καί, γιὰ τὰ σημαντικότερα, τοῦ σημείου ὅπου εἶχαν βρεθεῖ. Τὰ ἀκριβῆ σημεία εὐρέσεως τών κυριοτέρων ἀπὸ αὐτὰ σημειώθηκαν καὶ στὶς κατόψεις τών χώρων. Εἰδικὰ στὸ κτίριο **H**, στὸ ὁποῖο οἱ διαστάσεις τών δωματίων τὸ ἐπέτρεπαν, ἀφέθηκαν κατὰ μῆκος τών βορείων τοίχων τών δωματίων **H1** καὶ **H2** καὶ τών νοτίων τοίχων τών **H4** καὶ **H5** ἄσκαφτες λωρίδες πλάτους 0,50-0,60 μ., ὥστε νὰ φαίνεται τὸ ὕψος τών ἐπιχώσεων ποὺ εἶχαν γεμίσει τὰ δωμάτια, τὸ πάχος καὶ ἡ σύσταση τών διαδοχικῶν στρωμάτων καὶ τὰ σημεία ὅπου εἶχαν γίνει οἱ παλαιότερες τομές (πίν. 5α), κυρίως ὅμως γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ γίνει στὸ μέλλον νέος ἔλεγχος τῆς στρωματογραφίας, ἂν θεωρηθεῖ τοῦτο ἀναγκαῖο.

Στὸ κτίριο **K**, ποὺ εἶχε ἀπογυμνωθεῖ τελείως ἀπὸ ἐπιχώσεις, ἡ έρευνα περιορίστηκε στὴν ἐξέταση τοῦ στρώματος τών διαλυμένων πηλοπλίθων ποὺ εἶχε σχηματιστεῖ κατὰ μῆκος τῆς κρηπίδος του.

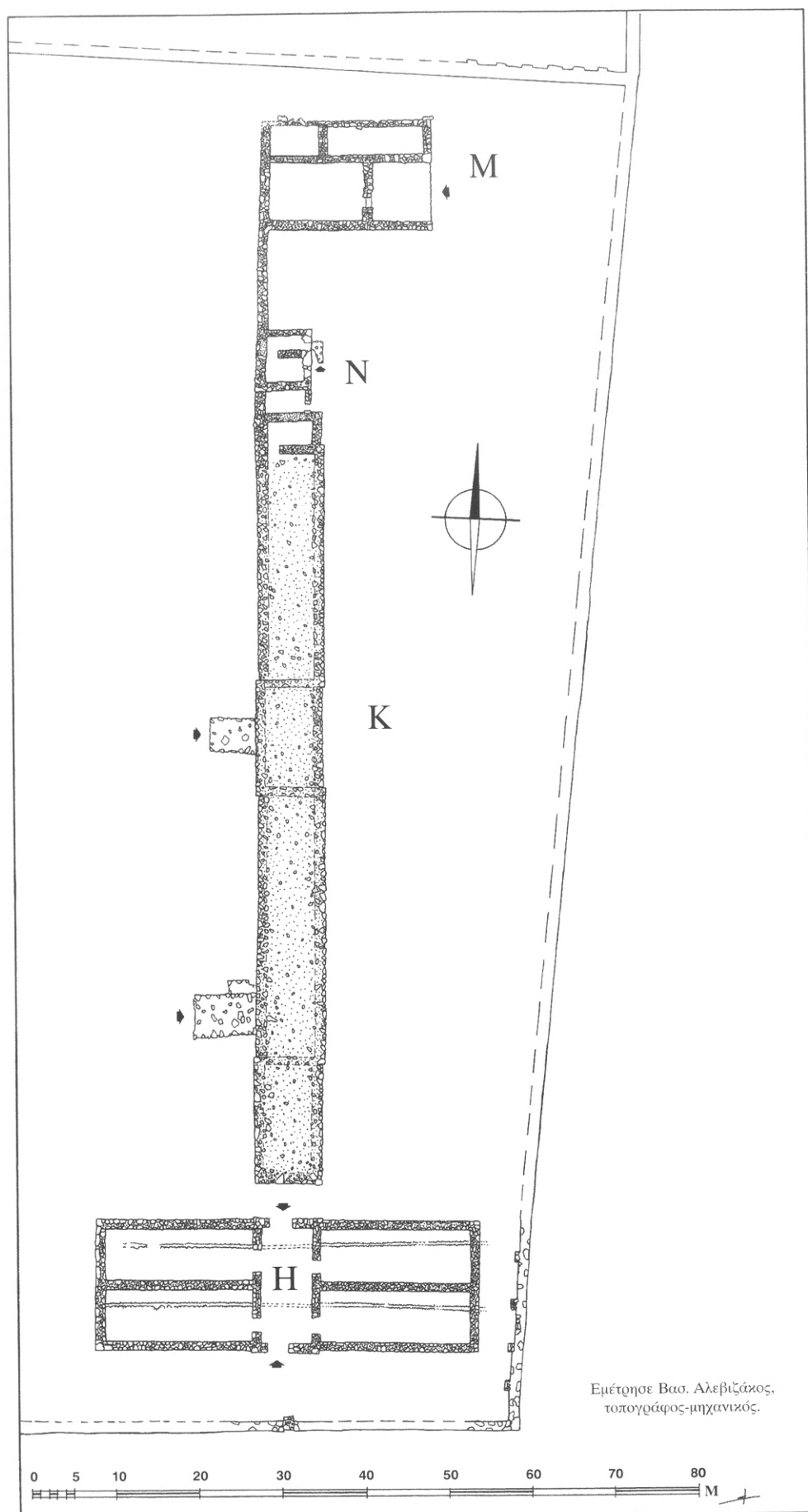
Στὰ δωμάτια **K5** καὶ **N1-N3** καὶ στὸν χῶρο **N4** ἐφαρμόστηκε λίγο-πολύ ἡ ἴδια μέθοδος ὅπως στὸ κτίριο **H**, τῆς διαπίστωσης δηλαδὴ τῆς στρωματογραφίας μέσω τών προγενέστερων τομῶν καὶ τῆς παρακολούθησής της, ἐδῶ ὅμως, λόγω τών περιορισμένων διαστάσεων τών δωματίων, οἱ τάφροι εἶχαν καταλάβει πολὺ περισσότερο χῶρο, τὸ ἀπείραχτο τμήμα τών δωματίων ἦταν ἀρκετὰ περιορισμένο σὲ ἔκταση καί, ἐπιπλέον, λόγω τῆς ἰσχυρῆς κλίσης τοῦ ἐδάφους τὰ στρώματα παρουσίαζαν ἔντονη μείωση σὲ πάχος ἀπὸ **B**. πρὸς **N**., ἔτσι ὥστε στὸ δωμάτιο **N1** τὸ πρῶτο (ἐπιφανειακὸ) καὶ τὸ δεύτερο (διαλυμένες πλίθες) νὰ ἀρχίζουν με πάχος 0,30-0,35 μ. δίπλα στὸν βόρειο τοῖχο καὶ νὰ μειώνονται μέχρι τελείας σχεδὸν ἀποπλύσεως στὸ νότιο τμήμα τοῦ χώρου.

Τέλος, στὸ κτίριο **M** ἡ ανασκαφή, πέρα ἀπὸ τὶς παλαιότερες παραβιάσεις, συνάντησε καὶ πρόσθετες δυσκολίες. Οἱ ἐπιχώσεις ποὺ εἶχαν διατηρηθεῖ στὴν περιοχὴ του ἦσαν λίγες καὶ ἰσχνές, περιοριζόμενες κατὰ κανόνα μέσα στὰ δωμάτια ὅπου εἶχαν συγκρατηθεῖ ἀπὸ τοὺς τοίχους, καθώς καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ νότια καὶ τὴ νοτιοανατολικὴ πλευρά του. Ὁ βράχος ἔφτανε σὲ πολλὰ σημεία στὴν ἐπιφάνεια καὶ ἡ ἀποκύληση πολλῶν ἀπὸ τὶς πέτρες τών τοίχων διέκοπτε ποῦ καὶ ποῦ τὴ συνέχεια τῆς οἰκοδομικῆς τους γραμμῆς. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ανασκαφὴ ἄρχισε με τὸν καθαρισμὸ μιᾶς ζώνης πλάτους 2 μ. γύρω ἀπὸ τὸ κτίριο, ὥστε νὰ ξεχωρίσει τὸ περίγραμμά του ἀπὸ τὰ τυχαῖα πεσίματα καὶ ἀπὸ τὰ χαλαρὰ χῶματα ποὺ

εἶχε συγκρατήσει ἢ βλάβστηση κατὰ μῆκος τῶν τοίχων του. Στὴ νότια πλευρὰ τοῦ κτιρίου τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα σκέπαζε μία βαθύτερη καὶ πυκνότερη καστανόφαιη στρώση ἀνάμεικτη μὲ πέτρες ἐπάνω ἀπὸ ἓνα σκληρὸ κιτρινωπὸ-ὕπόλευκο γέμισμα ποὺ ἔφτανε ὡς τὴ στρώση τῶν θεμελίων τοῦ τοίχου καὶ ποὺ περιεῖχε λίγη κεραμεικὴ καὶ κάλυπτε τὰ φύλλα ἀπὸ μολύβι ποὺ βρέθηκαν στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ N4.

Στὸ ἐσωτερικὸ τῶν δωματίων τοῦ M ἡ ἔρευνα καθοδηγήθηκε ἐπίσης ἀπὸ τὶς παλαιῆς τάφρους, οἱ ὁποῖες ὅμως εἶχαν προξενήσει πραγματικὲς ζημιὲς στὸ οὕτως ἢ ἄλλως μόλις διατηρούμενο χαλαρὸ γέμισμα. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔγινε καὶ ἐδῶ κατὰ στρώματα ποὺ διακρίνονταν, ὅπου εἶχαν διατηρηθεῖ, ἀπὸ τὸ χρῶμα, τὴν πυκνότητα καὶ τὴ σύστασή τους. Ἐπιπλέον, σκάφτηκε στὸ λιθολόγημα τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου M2 μία μικρὴ ἐρευνητικὴ τομὴ μὲ σκοπὸ τὴ συλλογὴ κεραμικοῦ ὕλικου γιὰ τὴ χρονολόγησι τῆς κατασκευῆς τοῦ κτιρίου.

Σχ. 3. Ἡ ἀνατολική πτέρυγα τοῦ νοτίου περιβόλου.

ΤΑ ΚΤΙΡΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Έπεται ή λεπτομερής περιγραφή τῶν κτιρίων τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου καί τῶν εὐρημάτων τους, ποῦ ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου 1981-1983 καί 1990-1991 (πίν. 1α, σχ. 3). Στὴν ἐξέταση αὐτὴ ἀκολουθήθηκε ή σειρά ἀπὸ Ν. πρὸς Β., ποῦ συμπίπτει γενικὰ καί μετὴν πορεία τῆς ἀνασκαφῆς.

ΚΤΙΡΙΟ Η

Εἶναι χτισμένο στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου (σχ. 1), ἀπὸ τὸν τοῖχο τοῦ ὁποῖου ή νότιά του πλευρὰ ἀπέχει 8,30-8,46 μ. καί ή ἀνατολική 4,30 μ. Τετράπλευρο καί μακρόστενο, εἶναι στὴ θέση, στὸ σχῆμα, στὴ διάταξη καί στὶς διαστάσεις ἀντίστοιχο καί συμμετρικὸ πρὸς τὸ κτίριο Α τοῦ δυτικοῦ συγκροτήματος (σχ. 2). Ἡ βόρεια πλευρὰ του ἔχει συνολικὸ ἐξωτερικὸ μῆκος 46,25 μ., ή νότια 45,89 μ., ή ἀνατολική 16,15 μ., καί ή δυτικὴ 15,80 μ. Ἐνα ἐγκάρσιο πέρασμα, τὸ Η3, ἐσωτερικοῦ μήκους 13,90 μ. καί πλάτους 6,20 μ., διατρέχει τὸ κτίριο ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καί τὸ χωρίζει σὲ δύο πτέρυγες, τὴν ἀνατολική καί τὴ δυτική. Κάθε πτέρυγα διαιρεῖται μετὴ μεσοτοιχία σὲ δύο ἴσα καί ὅμοια τετράπλευρα δωμάτια μετὴ ἄξονα Α.-Δ., ἓνα βόρειο καί ἓνα νότιο (σχ. 4), ποῦ ἔχουν ἐσωτερικὲς διαστάσεις 17,80/17,75 × 6,20/6,40 μ. (πίν. 2α-β).

Τὰ δωμάτια δὲν ἐπικοινωνοῦν ἀπευθείας οὔτε μετὰξὺ τους οὔτε μετὴ τὸν χῶρο ποῦ τὰ περιβάλλει, ἀλλὰ μόνο μετὴ τὸ κεντρικὸ πέρασμα Η3. Τοῦτο ἔχει τὴ μορφή ἐγκαρσίου κλίτους τοῦ ὁποῖου οἱ στενὲς πλευρὲς καταλήγουν σὲ τοίχους ποῦ ἐξέχουν ἀπὸ τὴν οἰκοδομική γραμμὴ τοῦ κτιρίου, σχηματίζοντας ρηχοὺς ἀγκῶνες μετὴ μεγάλους τετραγωνισμένους ὀγκόλιθους στὶς γωνίες (σχ. 4). Οἱ ἀγκῶνες εἶναι ἄνισοι (ὁ βορειοδυτικὸς ἐξέχει κατὰ 0,20 μ., ὁ βορειοανατολικὸς κατὰ 0,16 μ., ὁ νοτιοδυτικὸς κατὰ 0,17 μ. καί ὁ νοτιοανατολικὸς κατὰ 0,60 μ.) καί δὲν ἐξυπηρετοῦν κανένα πρακτικὸ σκοπὸ. Ἀπλῶς τονίζουν ἀρχιτεκτονικὰ τὸ κεντρικὸ κλίτος, τοῦ ὁποῖου οἱ τοῖχοι εἶναι συνεχεῖς καί ἐνιαῖοι. Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων ἀκουμποῦν ἐπάνω τους σχηματίζοντας εὐδιάκριτους ἄρμους.

Οἱ τοῖχοι τοῦ κτιρίου, πάχους 1,10-1,23 μ., εἶναι θεμελιωμένοι παντοῦ πάνω στὸν φυσικὸ βράχο, σκεπασμένο ἀπὸ τὸ χαρακτηριστικὸ λεπτὸ κοκκινόχρωμα ποῦ εἶναι μαζεμένο κυρίως στὶς κοιλότητές του. Ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἓνα ἰσχυρὸ λίθινο τοιχόβαθρο, ποῦ διατηρήθηκε σὲ ὕψος 0,90-1 μ. (πίν. 3α), καί συνεχίζονται πρὸς τὰ πάνω μετὴ πλίθες ἀπὸ τῆς ὁποῖας βρέθηκαν

ἄφθονα κομμάτια, τὰ περισσότερα σκληρυμένα ἀπὸ τὴ φωτιά ποὺ κατέστρεψε τὸ κτίριο (πίν. 3β). Ἡ ἐπίχωση ποὺ εἶχε συσσωρευτεῖ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου δὲν εἶχε σκεπάσει παντοῦ τὶς κορυφές τῶν τοίχων καὶ τὸ σχῆμα τοῦ κτιρίου διαγραφόταν ἀρκετὰ καθαρά (πίν. 4α). Θέλοντας νὰ τὸ προσδιορίσει ἀκριβέστερα, ὁ de Ridder ἔσκαψε ἀπὸ δύο ἐγκάρσιες τάφρους στὰ δωμάτια **H1**, **H2** καὶ **H4**, τρεῖς στὸ **H5** καὶ μία κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ **H3** (πίν. 4β), τὴν ὁποία ἐπεξέτεινε στὴ μέση τοῦ μήκους τῆς καὶ πρὸς Α. (σχ. 5-7). Οἱ τάφροι, φαρδύτερες στὰ χεῖλη παρὰ στὸν πυθμένα, ἔχουν πλάτος ποὺ κυμαίνεται ἀπὸ 0,42 ἕως 1,42 μ. ἀλλὰ ποὺ φτάνει κατὰ μέσον ὄρο τὰ 0,60-0,70 μ. καὶ κατέβηκαν σχεδὸν παντοῦ ὡς τὸν βράχο (πίν. 5α), παραβιάζοντας στὰ **H4** καὶ **H5** τὸ γέμισμα τοῦ δαπέδου.

Τὸ κτίριο εἶχε ἕξι πόρτες, δύο ἐξωτερικὲς καὶ τέσσερις ἐσωτερικὲς. Οἱ ἐξωτερικὲς βρίσκονται στὶς στενὲς πλευρὲς τοῦ **H3**, τοῦ μόνου ποὺ ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν ἔξω χῶρο. Εἶναι καὶ οἱ δύο πλατιὲς καὶ ἔντονα ἔκκεντρες πρὸς Δ. (σχ. 6). Ἡ βόρεια, μὲ ἄνοιγμα 2,95 μ., ἀπέχει 0,82 μ. ἀπὸ τὴ βορειοδυτικὴ γωνία καὶ 2,29 μ. ἀπὸ τὴ βορειοανατολική. Ἡ νότια, κάπως στενότερη (2,60 μ.), ἀνοίγει 0,66 μ. ἀπὸ τὴ νοτιοδυτικὴ γωνία καὶ 2,65 μ. ἀπὸ τὴ νοτιοανατολική.

Τὰ κατώφλια, στρωμένα μὲ ἀκατέργαστες πλακοειδεῖς πέτρες διαφόρων μεγεθῶν μὲ ἄφθονη κιτρινωπὴ λάσπη στοὺς φαρδεῖς ἄρμους τοὺς, ἔχουν τὸ πλάτος τῶν τοίχων ποὺ τὰ ὀρίζουν (1,10-1,15 μ.) καὶ στάθμη 0,04-0,05 μ. ψηλότερη ἀπὸ τὸ δάπεδο (πίν. 5β). Οἱ ἄκρες τῶν τοίχων ποὺ τὰ πλασιώνουν δὲν ἔχουν κανονικὰ μέτωπα, εἰδικὰ δὲ ἡ βορειοανατολικὴ παραστάδα ἔχει καὶ στὸν ἐσωτερικὸ πυρήνα τῆς λάσπη, χαλίγια καὶ κομμάτια πλίθης μᾶλλον παρὰ πέτρες.

Οἱ ἐσωτερικὲς πόρτες συνδέουν τὰ τέσσερα δωμάτια μὲ τὸ **H3**. Εἶναι καὶ αὐτὲς πλατιὲς καὶ ἔκκεντρες πρὸς Ν., ἔτσι ὥστε τὰ ἀνοίγματά τοὺς δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ **H3** νὰ βρίσκονται περίπου στὸν ἴδιο ἄξονα, ἀπέχοντας πάνω-κάτω 1 μ. ἀπὸ τοὺς νότιους τοίχους τοὺς καί, ἀνάλογα μὲ τὸ ἄνοιγμά τοὺς, 2,33 μ. ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο στὸ **H1**, 3,76 μ. στὸ ἀντικριστό του **H4**, 3,46 μ. στὸ **H2** καὶ 3,11 μ. στὸ **H5**. Τὰ κατώφλια εἶναι στρωμένα κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅπως καὶ στὶς ἐξωτερικὲς πόρτες (πίν. 6α-β, 7α). Ἡ πλακόστρωσή τοὺς στὸ **H1**, καὶ πολὺ περισσότερο στὰ **H4** καὶ **H5**, ἔφερε ἔντονα ἵχνη καύσης.

Οἱ πλίθες μέσα στὸ γέμισμα καὶ ἡ λάσπη τῶν τοίχων στὴν ἄμεση περιοχὴ τῶν εἰσόδων εἶχαν σκληρυνθεῖ ἀπὸ τὴ φωτιά, καὶ οἱ πέτρες τῶν τοίχων ἔδειχναν ἵχνη ἀπασβεστώσεως. Τὰ ἵχνη αὐτὰ προέρχονται βέβαια ἀπὸ τὸ κάψιμο τῶν ξυλίνων θυρωμάτων ποὺ πλασιώσαν τὶς πόρτες. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ ἀπουσία ἐκτεταμένων ἵχνων πυρκαγιᾶς καὶ μάλιστα ἀπανθρακωμένου ξύλου πάνω στὶς ἴδιες τὶς πλάκες τῶν κατωφλιῶν, ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ ἄλλοῦ, δείχνει ὅτι παρ' ὅλη τὴν πρόχειρη καὶ σχετικὰ ἀμελὴ κατασκευὴ τοὺς οἱ ἐπιφάνειές τοὺς δὲν εἶχαν ξύλινη ἐπένδυση.

Τὰ δάπεδα τῶν δωματίων δὲν ἔχουν ὅλα τὴν ἴδια κατασκευή. Στὰ δύο δυτικὰ δωμάτια (**H1** καὶ **H2**) ὁ φυσικὸς βράχος ἀφέθηκε σχεδὸν ἀδιαμόρφωτος, μὲ ἀρκετὲς προεξοχές

ἀπελέκητες καὶ κοιλότητες ἰσοπεδωμένες με ἀνομοιόμορφα στρωμένο κοκκινόχωμα. Σὲ δύο μόνο σημεία, στὸ νότιο τμήμα τοῦ **H1** καὶ στὴ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ **H2**, παρατηρήθηκε παχιά καὶ ὄχι πολὺ κανονικὴ στρώση κιτρινωποῦ πηλοῦ. Στὸ ὑπόλοιπο κτίριο ὅμως ὁ βράχος παρουσιάζει ἔντονη κλίση ἀπὸ Δ. πρὸς Α. καὶ κάπως ἡπιότερη ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Γιὰ νὰ διατηρηθοῦν τὰ δάπεδα τοῦ **H3** καὶ τῶν ἀνατολικῶν δωματίων στὴν ἴδια στάθμη με τὰ δυτικά, δημιουργήθηκε τεχνητὴ ἐπίχωση ἀπὸ μικρὲς πέτρες καὶ χῶμα, σκεπασμένη στὴν κορυφὴ με μεγάλες καὶ λίγο-πολὺ πλακοειδεῖς πέτρες (πίν. 7β). Τὸ πάχος τοῦ γεμίματος, μικρότερο στὸ **H4** καὶ μεγαλύτερο στὸ **H5**, ποικίλλει ἀνάλογα με τὴ στάθμη τῆς ἐπιφάνειας τοῦ βράχου, φτάνοντας στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ κτιρίου περίπου τὰ 0,60 μ. Στὸ **H3** τὸ γέμισμα ἦταν ἀλειμμένο με 2-3 ἰσοπεδωτικὲς στρώσεις, πάχους 0,035-0,04 μ., ἀπὸ λεπτὴ καὶ καθαρὴ κιτρινωπὴ λάσπη (πίν. 8α). Λίγη κοινὴ λάσπη εἶχε στρωθεῖ καὶ στὸ νότιο τμήμα τοῦ **H5**. Κατὰ τὰ ἄλλα, καὶ ὅπως δείχνουν τὰ εὐρήματα ποὺ ἦσαν πεσμένα ἀπευθείας πάνω στὶς πέτρες τοῦ λιθολογήματος, τὰ δάπεδα τῶν ἀνατολικῶν δωματίων εἶχαν ἀφεθεῖ χωρὶς ἐπίστρωση.

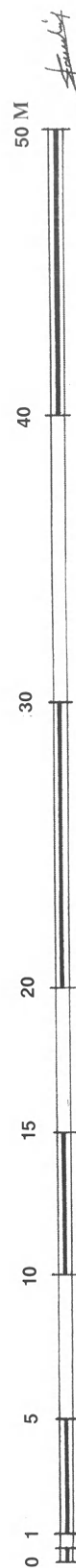
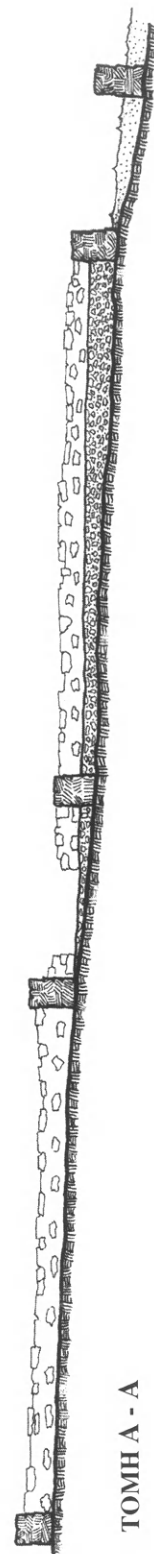
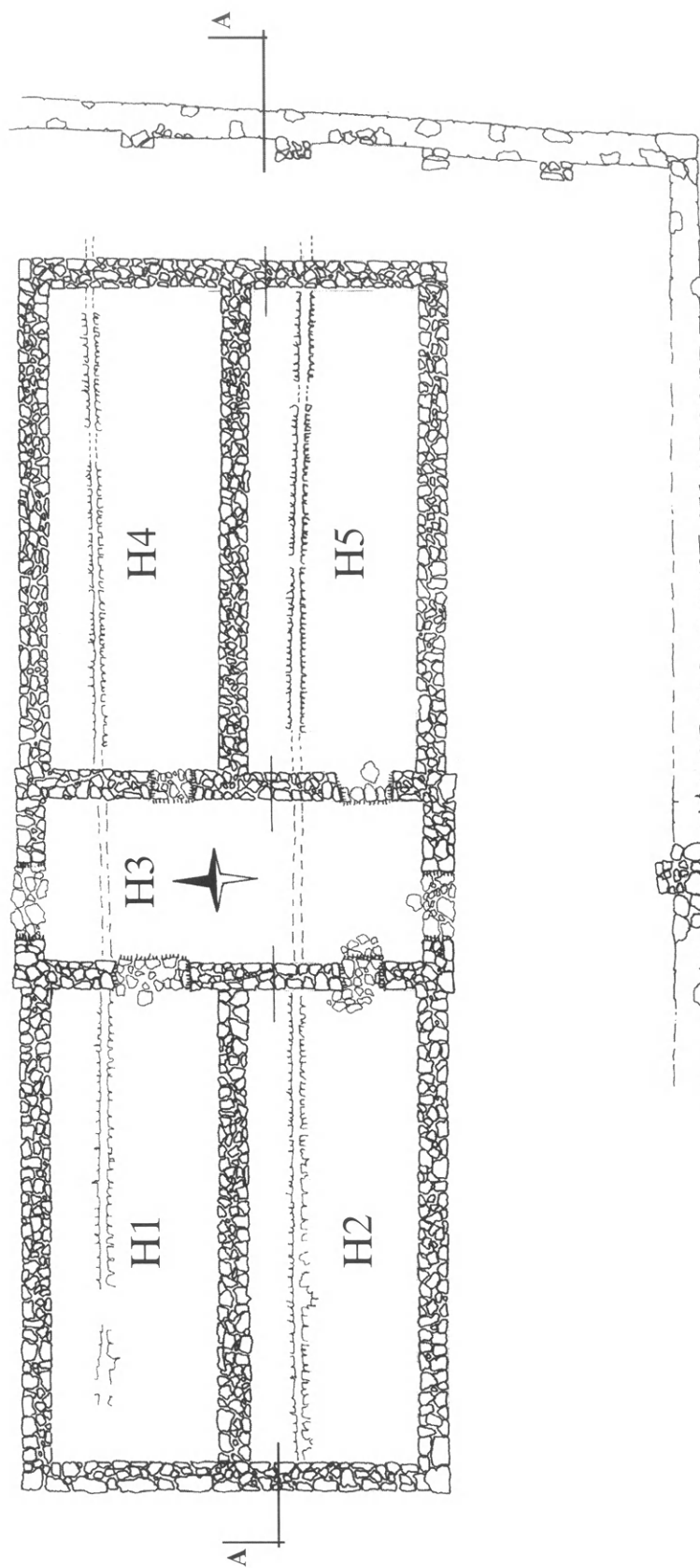
Τὸ κτίριο **H** διασχίζεται κατὰ τὸ μῆκος του ἀπὸ δύο στενὰ λιθόχτιστα αὐλάκια παράλληλα πρὸς τοὺς βόρειους τοίχους τῶν δωματίων (σχ. 4), ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ τὶς δυτικὲς ἅκρες τῶν **H1** καὶ **H2**, προχωροῦν κάτω ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ **H3**, περνοῦν ἀπὸ τὰ **H4** καὶ **H5**, καὶ ἐκβάλλουν στὸ ὑπαιθρο ἔξω ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ κτιρίου (πίν. 2α). Ἀντίστοιχα αὐλάκια εἶχαν παρατηρηθεῖ καὶ στὸ κτίριο **A**, ἐκεῖ ὅμως δὲν συνεχίζονται ἀπὸ δωμάτιο σὲ δωμάτιο ἀλλὰ σταματοῦν στοὺς πλευρικοὺς τοίχους τῶν χώρων¹.

Τὰ αὐλάκια, πλάτους 0,19-0,37 μ., εἶναι χτισμένα πάνω στὸν βράχο ἢ μέσα στὸ λιθολόγημα τῶν δαπέδων ἀπὸ δύο ἀντιμέτωπες σειρὲς ἀκατέργαστες πέτρες με τὸ πιὸ λεῖο μέτωπό τους πρὸς τὰ μέσα. Στὰ δωμάτια εἶναι ἀκάλυπτα, στὸ **H3** ὅμως εἶναι σκεπασμένα με ἐπίπεδες πλάκες κάτω ἀπὸ τὴν ἐπάλειψη τοῦ δαπέδου. Ὁ πυθμένος τους, ποὺ συμπίπτει γενικὰ με τὴν ἐπιφάνεια τοῦ βράχου, εἶναι ἀντιστοιχῶς ἀνώμαλος, γενικὰ ὅμως ἔχουν διαφορὰ στάθμης ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὥς τὸ τέλος τους 1,25-1,30 μ., δηλαδὴ ρύση περίπου 2,8%. Τὰ χεῖλη τους καὶ στὶς δύο πλευρὲς εἶναι 0,20-0,35 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν δαπέδων, ἔτσι ὥστε δὲν μποροῦσαν νὰ ἀποστραγγίζουν τὰ δωμάτια. Ἀφ' ἑτέρου, τὰ ὄστρακα καὶ οἱ πέτρες ποὺ βρέθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ τους ἦσαν κατὰ κύριο λόγο συσσωρευμένα στὶς ἀνατολικὲς ἅκρες τῶν δωματίων, καθὼς καὶ σὲ μερικὰ σημεία ὅπου τὰ αὐλάκια στενεύουν, πράγμα ποὺ δείχνει ὅτι δέχονταν κατὰ καιροὺς καὶ ἀπὸ κάπου ὑγρὰ ποὺ παρέσυραν τὸ περιεχόμενό τους στὸν κατήφορο.

Τὸ αὐλάκι τῶν βόρειων δωματίων (σχ. 4) ἀρχίζει ἀπὸ ἓνα σημεῖο 2 μ. περίπου ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ **H1**, προχωρεῖ, πρόχειρα κατασκευασμένο, ἐπὶ 2,75 μ., διακόπτεται ἀπὸ

1. Γλᾶς I 169-170.

K

Σχ. 4. Κτίριο Η.

κατασκευής και όχι από μεταγενέστερη επέμβαση για 2,70 μ. περίπου, και κατόπιν ξαναρχίζει και συνεχίζεται χωρίς διακοπή προς Α. Στη γένεσή του απέχει 1,50 μ. από τον βόρειο τοίχο του κτιρίου, στο ανατολικό τέρμα του H1 1,90 μ., στην αρχή του H4 1,67 μ. και στο σημείο της έκροής του έξω από τον ανατολικό τοίχο του H4 1,18 μ. Η διαδρομή του δηλαδή λοξεύει αρχικά ελαφρά προς Ν. και ύστερα έντονα προς Β.

Τα τοιχώματά του δεν ακολουθούν απευθείας στον βράχο αλλά πάνω στο κόκκινο χώμα που τον σκέπαζε, ώστε δεν είχε στεγανό πυθμένα. Η συνέχειά του κάτω από το H3 ήταν σκεπασμένη με καλυπτήριες πλάκες κρυμμένες κάτω από την επίστρωση του δαπέδου. Προβάλλει πάλι ακάλυπτο στο H4, χτισμένο μέσα στο λιθολόγημα της υποδομής του δαπέδου. Το πλάτος του στο H1 ποικίλλει από 0,19 έως 0,23 μ. Στο H4 έχει στην κορυφή κατὰ τόπους άνοιγμα 0,15 μ., που πλαταίνει στον πυθμένα στα 0,25 μ. Το νότιο αulάκι (σχ. 4), χτιστό και αυτό σε όλο του το μήκος, αρχίζει από τον δυτικό τοίχο του H2 και προχωρεί, χωρίς διακοπή και κατ' ευθεία γραμμή ως την έξοδό του από το H5. Η αρχή του απέχει 1,65 μ. από τη βορειοδυτική γωνία του H2 και 1,88 μ. από τη βορειοανατολική του H5. Παρουσιάζει δηλαδή ελάχιστη απόκλιση προς Ν. χωρίς ενδιάμεσες αλλαγές κατευθύνσεως. Είναι χτισμένο από δύο σειρές ακανόνιστες πέτρες και πλαισιωμένο στα άκάλυπτα τμήματά του από πυκνό λιθολόγημα, από το οποίο τα χείλη του εξέχουν όπως και στα βόρεια δωμάτια. Το τμήμα του κάτω από το δάπεδο του H3 είναι και αυτό πλακοσκεπαστό, σε ένα σημείο όμως μία πλάκα έλειπε και αλλού ή επικάλυψη ήταν τόσο παχιά ώστε εξέιχε από την επίστρωση του δαπέδου (πίν. 8β). Το πλάτος του, 0,20-0,24 μ. στο H2, ποικίλλει από 0,19 έως 0,37 μ. στο H5. Πυθμένας του είναι και εδώ ο αρκετά ανώμαλος φυσικός βράχος, σκεπασμένος με το συνηθισμένο κοκκινωπό χώμα, και η στάθμη του χαμηλώνει από τα 0,35 μ. στην αρχή του στα 0,75 μ. στο ανατολικό τέρμα, όπου εκβάλλει έξω από το κτίριο.

Οι επιχώσεις που είχαν συσσωρευτεί γύρω και μέσα στο κτίριο H είχαν λίγο-πολύ την ίδια προέλευση, όχι όμως και την ίδια κατανομή: Οφείλονταν κατὰ κύριο λόγο στην κατάρρευση και τη διάλυση των πλιθοτοιχών του κτιρίου, που είχαν γεμίσει το έσωτερικό των δωματίων του και είχαν άπλωθεί στον χώρο μεταξύ του H και του γειτονικού του K, καθώς και μεταξύ του H και του τοίχου του περιβόλου προς Α. και προς Ν. του. Το ως επί το πλείστον φερτό στρώμα που είχε επικαθήσει στις επιχώσεις αυτές περιείχε άφθονο και ποικίλο, κυρίως κεραμεικό, υλικό.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Όστρακα διάφορα άπροσδιόριστα 1.977.

Έπιπλέον: Ένενήντα τροπιδωτά και τριάντα δύο κυρτόπλευρα χείλη, όγδόντα πέντε ταινωτές λαβές, τριάντα δύο γάστρες, σαράντα τρία στελέχη κοντά (ύψος 15-20 χιλ.) και κανο-

νικά (ύψος περί τα 45 χιλ.), πενήντα πέντε κοίλες και άλλες έβδομήντα έννέα επίπεδες βάσεις κυλίκων από καστανό, κοκκινωπό, κιτρινωπό και ροδαλόχρωμο πηλό. — Σαράντα τρείς βάσεις, διαμ. 37-50 χιλ., και έννέα όρι-

ζόντιες ταινιωτές λαβές, πλάτους 9-46 χιλ., από μεγάλα άγγεϊα. — Τέσσερις κυλινδρικές λαβές, διαμ. 21-31 χιλ., από πιθόσχημα και προχοειδή άγγεϊα. — Κομμάτι από τὸ χεῖλος κυλινδρόστομου άγγείου από κιτρινωπὸ πηλὸ. — Μία δακτυλιόσχημη βάση και ἄλλη μία δυσκοειδής με κομμάτι τοιχώματος από μικρὰ ανοιχτὰ άγγεϊα. — Λαβή και χεῖλος μικροῦ κυαθόσχημου άγγείου. — Δύο έξώστροφα χεῖλη, τὸ ἓνα με τμήμα λαβῆς, από χυτρώποδες. Πηλὸς τραχὺς άμμώδης με έγκλείσματα, κατὰ τόπους μαυρισμένος από τὴ φωτιά. — Τμήμα τοιχώματος οἰκιακοῦ άγγείου και λαβή ἄλλου από τραχὺ πηλὸ με ὀπὴ ανάρτησης. — Γραπτὰ: Δύο περίκυρτα χεῖλη πρόχων, τὸ ἓνα βαμμένο. — Δέκα κομμάτια τοιχωμάτων πρόχων από τραχὺ άμμώδη πηλὸ, διακοσμημένα έξωτερικά με πλατιές ὀριζόντιες ταινίες. — Χεῖλος εὐρυστόμου άγγείου ἄβαφο. — Ὅμοιο, βαμμένο έσωτερικά και έξωτερικά, χαμηλότερα καμπύλη ταινία. — Τμήμα λεκάνης με έξώστροφο χεῖλος, διακοσμημένο με πυκνές έγκάρσιες πινελιές. Έξωτερικά ταινίες στὴν κοιλιὰ, έσωτερικά ἴχνη βαφῆς στὸν πυθμένα. — Δύο δακτυλιόσχημες βάσεις με βαμμένη στεφάνη. — Κομμάτια τοιχωμάτων μικρῶν άγγείων: Ἐνα ὀλόβαφο έσωτερικά και έξωτερικά, ἔξι βαμμένα έσωτερικά και ἄβαφα έξωτερικά, δεκατρία βαμμένα έσωτερικά και διακοσμημένα με ταινίες έξωτερικά. — Τμήματα από τὴν κοιλιὰ μικρῶν ψευδοστόμων από κιτρινωπὸ πηλὸ με ὅμοιο αλείφωμα. Τὸ ἓνα ἔχει έξωτερικά έπάλληλες έσωτερικές πλατιές ταινίες, τὸ ἄλλο, σὲ κομμάτια, ζώνη διαγράμμων ρόμβων μεταξύ ταινιῶν. — Δύο κομμάτια από μεγάλους ψευδοστόμους ποὺ σώζουν διακόσμηση από πλατιές άσπρες ταινίες. — Τμήμα μεγάλου σκύφου ἢ κρατηρίσκου από κοκκινωπὸ πηλὸ με αλείφωμα κιτρινωπὸ έσωτερικά και κοκκινωπὸ έξωτερικά. Βαμμένη κόκκινη πινελιά στὴ ρίζα τῆς σωζόμενης λαβῆς, χαμηλότερα τρεῖς πλατιές ταινίες. — Σκύφοι: Δύο ἄβαφα έξώστροφα χεῖλη. — Τρία κομμάτια

τοιχώματος ἄβαφα με λαβές βαμμένες στὶς ρίζες και στὶς ράχες. — Τμήματα τοιχώματος με ταινίες έξωτερικά και έσωτερικά. — Πέντε κομμάτια τοιχωμάτων έσωτερικά ἄβαφα. Έξωτερικά τὸ ἓνα ἔχει βαμμένη πλατιὰ ταινία, τὸ ἄλλο ταινία με ανηρτημένες δύο παράλληλες καμπύλες. Στὰ τρία τελευταῖα ανηρτημένες σπείρες (εἰκ. 1). — Πέντε κομμάτια τοιχωμά-

Εἰκ. 1. Ὅστρακα από τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα τῶν δωματίων H1-H2.

των βαμμένων έσωτερικά. Τὰ δύο διατηροῦν τμήμα τῆς βάσης τους, επίσης βαμμένης. — Τέσσερα κομμάτια τοιχωμάτων έσώβαφα. Έξωτερικά ἔχουν ταινία στὸ χεῖλος και χαμηλότερα λοξὸ ἄνθος με διάγραμμα κάλυκα, κατακόρυφη πορφύρα, τέσσερις κάθετες γραμμές, δύο κυματοειδεῖς ταινίες. — Δύο κομμάτια τοιχωμάτων ὀλόβαφα έσωτερικά και έξωτερικά. — Δώδεκα κομμάτια πίθων με πάχος τοιχώματος 11-15 χιλ., τὰ δύο με ανάγλυφη ταινία τοῦ ὤμου, πλάτους 60 χιλ. — Βῶλος λάσπης από τὴ δόρωση στέγης με έντυπωμένα ἴχνη κλαδίσκων. — Ἑπτὰ κομμάτια στρωτήρων στέγης.

Νεολιθικά: Δύο ὅστρακα γάστρας, τὸ ἓνα μελανόβαφο, και τμήμα χεῖλους ὕψους 16 χιλ. από ἄλλο, κυλινδρόστομο άγγεῖο. — Ἀξίνα από σκούρα γκρίζα πέτρα, τέλεια λειασμένη με συμμετρικά καμπύλες πλευρικές ἐπιφάνειες, πτέρνα στρογγυλεμένη και ὀξύτατη κόψη. Τομή φακοειδής. Ἡ κόψη λίγο χτυπημένη στὴν ἄκρη (πίν. 9α). Μῆκος 53 χιλ., πλάτος στὴν πτέρνα 12 χιλ., στὴν κόψη 28 χιλ., μέγ. πάχος 15 χιλ.

Κάτω από τὰ 0,05-0,10 μ. τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος ἡ ἐπίχωση ποὺ γέμιζε τοὺς χώρους τοῦ κτιρίου ἀφήνοντας ἐλεύθερες τὶς κορυφές τῶν τοίχων ἔφτανε τὰ 0,60-0,70 μ. Τὸ πρῶτο στρώμα, πάχους 0,20 μ. περίπου, εἶχε χαλαρὴ σύσταση καὶ χρῶμα τεφροκάστα-νο, σκουρότερο κατὰ μῆκος τῶν τοίχων ὅπου ἔγλυφαν τὰ νερὰ τῶν βροχῶν καὶ κάπως ἀνοικτότερο στὴ μέση. Περιεῖχε ἀρκετὲς ρίζες καὶ ἀνάμεικτη κεραμεικὴ, ποὺ περιελάμβανε καὶ ἓνα-δύο ἑλληνιστικὰ ὄστρακα. Ἦταν προφανῶς τὸ ἀρχικὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα ποὺ σχηματίστηκε ὅταν ἔπεσαν οἱ τοῖχοι τοῦ κτιρίου καὶ ποὺ εἶχε μείνει ἐκτεθειμένο στὶς βροχές, τὴ βλάστηση καὶ τὶς καιρικὲς μεταβολές μέχρις ὅτου σκεπαστεῖ σιγὰ-σιγὰ ἀπὸ τὰ φερτὰ χρώματα ποὺ κάθισαν ἐπάνω του μὲ τὴν ἀροδο τοῦ χρόνου. Τὸ δεύτερο στρώμα, κάτω ἀπὸ τὸ πρῶτο, εἶχε πάχος 0,40-0,45 μ. καὶ διακρινόταν πολὺ εὐκόλα: ἦταν σχηματισμένο ἀπὸ κιτρινωπὸ ἢ κιτρινόφαιο σφικτὸ πηλὸ, καὶ περιεῖχε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ κεραμίδια τῆς στέγης καὶ κομμάτια πλῖθες (πίν. 9β), πυκνότερα κοντὰ στοὺς τοίχους καὶ ἀραιότερα στὸ κέντρο. Προερχόταν δηλαδὴ ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν πεσμένων πλithotoίχων καὶ ἡ κεραμεικὴ τοῦ ἦταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκείνη ποὺ εἶχε ζυμωθεῖ μέσα στὶς πλῖθες καὶ ποὺ χρονολογεῖ ἔτσι τὴν κατασκευὴ τοῦ κτιρίου.

Τὸ τρίτο στρώμα ἦταν μία λεπτότατη στρώση, πάχους 0,01-0,03 μ., ἡ στρώση τῆς καταστροφῆς, ποὺ σκέπαζε τὸ δάπεδο σχεδὸν παντοῦ καὶ ποὺ περιεῖχε ἄφθονη λεπτὴ στάχτη, καμένες πέτρες καὶ ὄστρακα, κηλίδες αἰθάλης, ἐλάχιστα διάσπαρτα τρίμματα καμένου ξύλου καὶ ἀπανθρακωμένους σπόρους, κυρίως δημητριακῶν. Ἐκεῖ ὅπου ἡ στρώση αὐτὴ δὲν ὑπῆρχε, ἡ κεραμεικὴ καὶ τὰ ἄλλα εὐρήματα πατοῦσαν ἀπευθείας πάνω στὸ πηλόχωμα ἢ τὸ λιθολόγημα τῶν δαπέδων.

Τέλος, τὰ αὐλάκια βρέθηκαν νὰ περιέχουν μερικὰ ὄστρακα, ἀγγεῖα σὲ κομμάτια καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, ποὺ πρέπει νὰ ἔπεσαν ἢ νὰ ρίχτηκαν ἐκεῖ μέσα κατὰ τὴν τελευταία περίοδο τῆς χρήσης τοῦ κτιρίου. Ἐπιπλέον, χρονολογικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὴ φάση τῆς κατασκευῆς βρέθηκε καὶ ἀνάμεσα στὶς πέτρες τοῦ λιθολογήματος τῶν δαπέδων.

ΔΩΜΑΤΙΟ Η1

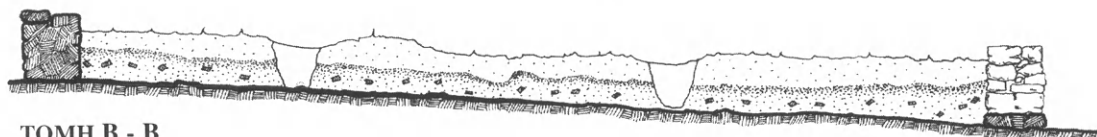
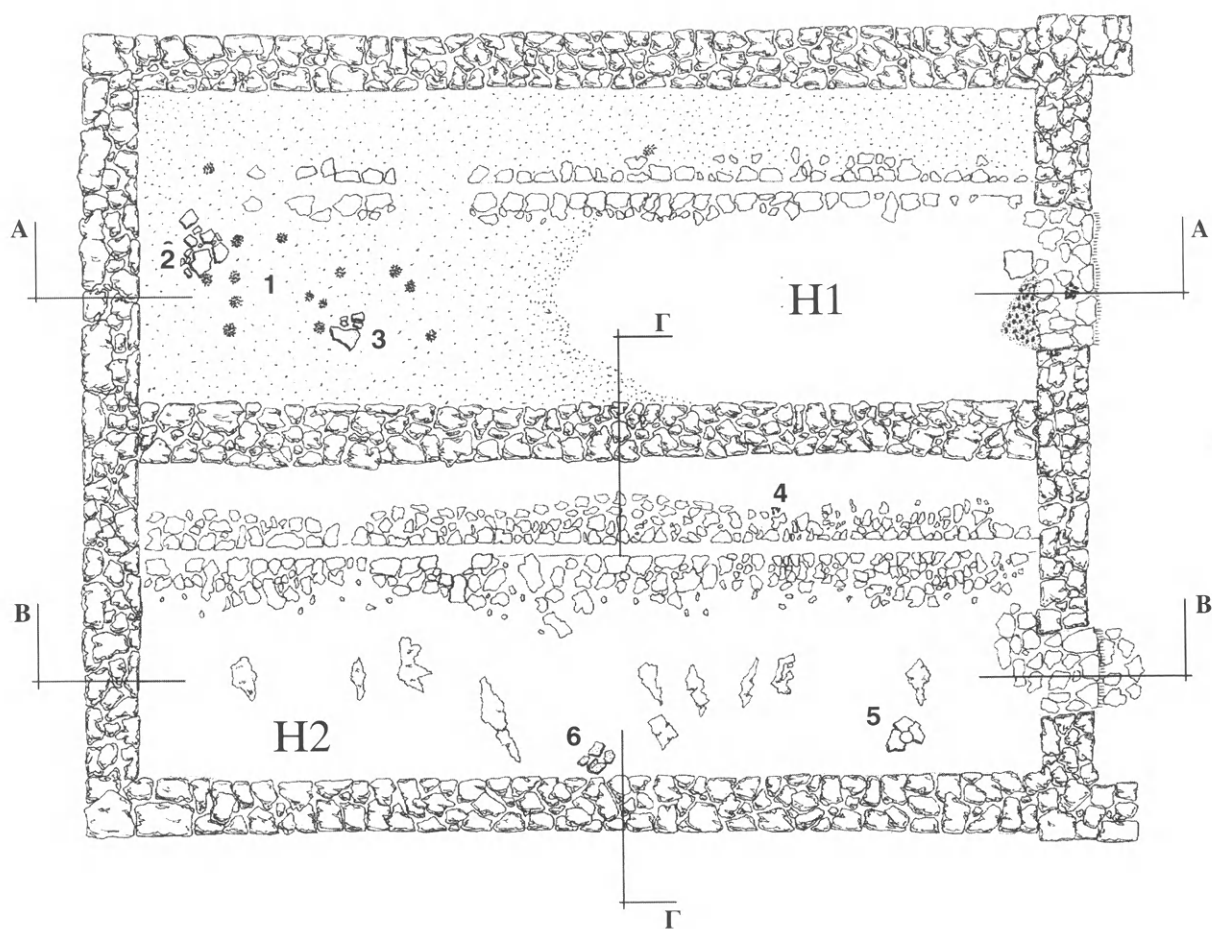
Τὸ βορειοδυτικὸ δωμάτιο τοῦ κτιρίου, τὸ **H1** (σχ. 5, πίν. 10α, δεξ.), εἶναι στενὸ καὶ μακρὸ ὅπως καὶ τὰ ἄλλα, μὲ ἐσωτερικὸ μῆκος 17,70 μ. καὶ πλάτος 6,23 μ. στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ καὶ 6,20 μ. στὴ δυτικὴ. Οἱ ἐργάτες τοῦ de Ridder εἶχαν σκάψει δύο στενὲς ἐγκάρσιες τάφρους, τὴ μία, πλάτους 0,75 μ., σὲ ἀπόσταση 3,70 μ. ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο καὶ τὴν ἄλλη, πλάτους 1,20 μ., σὲ ἀπόσταση 5,25 μ. ἀπὸ τὴν πρώτη καὶ 6,80 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο. Οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη ἔφτασαν ἐντελῶς ὥς τὸ δάπεδο καὶ ἔτσι, ἐνῶ διαταράχτηκαν οἱ ψηλότερες ἐπιχώσεις, τὰ ἴχνη τῆς χρήσης τοῦ δωματίου διατηρήθηκαν ἀνέπαφα.

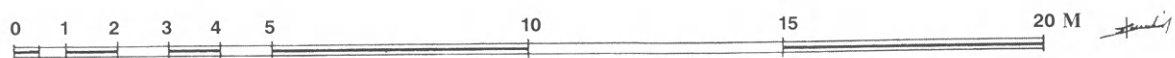
TOMH Γ - Γ

TOMH Α - Α

TOMH Β - Β

Σχ. 5. Δωμάτια Η1 και Η2.

Τὸ μοναδικὸ ἄνοιγμα τοῦ δωματίου, πλάτους 2,63-2,80 μ., βρίσκεται πρὸς Α., δηλαδή πρὸς τὸ H3 (σχ. 5-6). Ἡ πλακόστρωση τοῦ κατωφλιοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ πέτρες μεγαλύτερες πρὸς τὸ H3 καὶ μικρότερες πρὸς τὸ H1. Στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ κατωφλιοῦ οἱ πέτρες εἶναι ἀραιότερες καὶ μοιάζει νὰ λείπουν μερικές. Ἡ πλακόστρωση συνεχίζεται πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου μὲ μεγάλη τετράπλευρη πλακοειδὴ πέτρα, λίγο ψηλότερη ἀπὸ τὸ κατώφλι (πίν. 6α).

Τὸ πρῶτο στρώμα τοῦ γεμίσματός του, πάχους 0,15-0,20 μ., ἀπὸ λεπτὸ καὶ χαλαρὸ καστανὸ χῶμα, περιεῖχε μεικτὴ κεραμεικὴ, κομμάτια ἀπὸ στρωτῆρες τῆς στέγης καὶ ἓνα κομμάτι λάσπης ἀνάμεικτης μὲ χαλίκια, ποὺ εἶχε ἀπὸ τὴ μία μεριὰ πυκνὰ παράλληλα ἀποτυπώματα καλαμιῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη σχετικὰ ὁμαλὴ ἐπιφάνεια μὲ στενὸ λειασμένο περιθώριο (πίν. 10β).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 319.

Ἐπιπλέον: Εἴκοσι πέντε τροπιδωτὰ χεῖλη (τὰ ἕξι καμένα), δεκαεῖς λαβές, ἕξι γάστρες (ἡ μία καμένη), δώδεκα στελέχη (ἓνα καμένο, ἓνα κοῖλο σωληνωτό) καὶ πέντε βάσεις κυλίκων, ὅλες μὲ κοῖλο κέντρο, οἱ δύο καμένες. Πηλοί: κοκκινωπός, πρασινωπός, κιτρινωπός, ὑπόλευκος καὶ τεφρός. — Τρεῖς ὀριζόντιες ταινιωτὲς λαβές καὶ δεκατρεῖς βάσεις λεκανιδίων, οἱ ἕξι καμένες. — Τρεῖς ταινιωτὲς κάθετες λαβές, πλάτους 21-31 χιλ., ἀπὸ μεγάλα ἄγγεϊα. — Δύο μεγάλες κυλινδρικές λαβές ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλό, διαμ. 25-27 καὶ 34 χιλ. καμένες. — Μία ὀριζόντια λαβὴ καὶ τμῆμα τῆς γάστρας μικροῦ ἄγγείου, ἴσως σκύφου. —

Τρία χεῖλη ἔντονα ἐξώστροφα ἀνοιχτῶν ἄγγειων, καμένα. — Δακτυλιόσχημη βάση μικροῦ ἀνοιχτοῦ ἄγγείου. — Δισκοειδὴς ἐπίπεδη βάση, διαμ. 98 χιλ., καὶ τμῆμα τοῦ τοιχώματος μεγάλου ἄγγείου ἀπὸ τραχὺ ἀκάθαρτο πηλό. — Δύο ἐξώστροφα περίκυρτα χεῖλη πρόχων. — Δύο μεγάλα καὶ ὀκτὼ μικρὰ κομμάτια οἰκιακοῦ ἄγγείου ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη κοκκινοκάστανο πηλό. Πάχος τοιχώματος 6 χιλ. — Ὅστρακο μεγάλου ἄγγείου ἀπὸ τραχὺ κιτρινωπὸ πηλό, πάχους 12 χιλ. — Δύο μικρὰ ὅστρακα, πάχους 3 χιλ., ἄγγείου ἀδύλου σχήματος ἐλληνιστικῶν χρόνων ἀπὸ κόκκινο λεπτὸ καλοψημμένο πηλό μὲ μαῦρο στιλπνὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Τὸ δεῦτερο στρώμα, τὸ ἀσπρόχωμα, ἐνιαῖο καὶ παχύ (0,35-0,40 μ.), ἀρκετὰ ἀνώμαλο στὴν κορυφὴ ἀλλὰ ἀπολύτως ἐπίπεδο στὸ κάτω μέρος του, ἦταν γεμάτο ὅστρακα, κομμάτια κεραμιδιῶν καὶ σπασμένες πλῖθες, σκληρυμένες ἀπὸ τὴ φωτιά, ἰδιαιτέρως πυκνὲς στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία καὶ κοντὰ στὸν βόρειο τοῖχο. Πολλὲς διατηροῦσαν τὴν ἀρχικὴ τους σχέση κολλημένες ἢ μία μὲ τὴν ἄλλη, καμία ὅμως δὲν εἶχε σωθεῖ ὁλόκληρη. Ἡ κεραμεικὴ, προερχόμενη σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὶς πλῖθες, ἦταν ἄφθονη ἀλλὰ παράταιρη, ἀποτελούμενη ἀπὸ κομμάτια μὲ φθαρμένες τὶς ἀκμὲς καὶ μὴ συνανήκοντα.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Όστρακα διάφορα ἀκαθόριστα 3.047, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀρκετὰ ἦσαν καμένα.

Ἐπιπλέον: Ἑκατὸν ἐξήντα ἑξὶ τροπιδωτὰ καὶ τριάντα τρία κυρτόπλευρα χεῖλη, ἑκατὸν ἐβδομήντα ἑξὶ λαβές (σχῆμα 1), ἐξήντα ἓνα κομμάτια ἀπὸ γάστρες, σαράντα ἓνα στελέχη, ἑκατὸν ἐνενήντα ὀκτὼ κοῖλες καὶ σαράντα ἑπτὰ ἐπίπεδες βάσεις, διαμ. 50-66 χιλ., κυλίκων ἀπὸ πρασινωπὸ, κοκκινωπὸ, κιτρινωπὸ καὶ ἐρυθρόξανθο πηλὸ. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ὅστρακα αὐτὰ ἦσαν καμένα. — Ἐνα χεῖλος, εἴκοσι πέντε λαβές καὶ ἑκατὸν τέσσερις βάσεις λεκανιδίων. — Δεκαῖξι ταινιωτὲς λαβές, πλάτους 19-35 χιλ., μεγάλων ἀγγείων. — Δύο κυλινδρικές λαβές, διαμ. 22-30 χιλ., μεγάλων προχοειδῶν ἀγγείων ἀπὸ τραχὺ πηλὸ. — Ὅμοια, διαμ. 13 χιλ., μικροτέρου ἀγγείου. — Λαιμὸς καὶ διάστομο περίκυρτο χεῖλος πρόχου, συνολικοῦ ὕψους 60 χιλ. — Ὅμοιος λαιμὸς, χωρὶς τὸ χεῖλος. — Πλατὺ ὀριζόντιο ἐξώστροφο χεῖλος εὐρυστόμου ἀγγείου, πιθανῶς λεκάνης. — Ὅμοιο, μὲ στενὴ στεφάνη. — Διάστομο χωνοειδὲς στόμιο μὲ τὴ ρίζα ὀριζόντιας λαβῆς σταμνίσκου. — Γραπτὰ: Μικρὸ ὅστρακο ὁλόβαφο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. — Δύο κομμάτια μικρῶν ἀγγείων διακοσμημένα ἐξωτερικὰ μὲ ταινίες. — Κομμάτι ἀπὸ τὸ τοίχωμα τῆς κοιλιᾶς πρόχου ἢ μεγάλου ψευδοστόμου μὲ διακόσμηση μαυροκάστανης ταινίας. — Ὅστρακο ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἐσωτερικὰ ὁλόβαφο. Ἐξωτερικὰ δύο ἐπάλληλες ταινίες. — Ἀποφλοιῶμα ἀπὸ τὴ γάστρα μεγάλου ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ, καμένο. Ἐσωτερικὰ σώζει ἐπάλληλες λευκὲς ταινίες (πίν. 11α:3). — Ὅμοιο μὲ λευκὴ ταινία ἐξωτερικὰ στὸ καστανὸ βάθος τοῦ πηλοῦ (πίν. 11α:3). — Κομμάτι τῆς κοιλιᾶς ἀγγείου ἀπὸ κιτρινωπὸ καθαρὸ πηλὸ, ποὺ διατηρεῖ τὴ γένεση κυλινδρικοῦ ποδιοῦ μὲ ἐξίτηλα ἔχνη μαυροκάστανης βαφῆς ἐξωτερικὰ. — Ταινιωτὸ πόδι ἀγγείου ἢ σκεύους ἀπὸ

λεπτὸ καστανὸ πηλὸ μὲ κίτρινο ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ βαμμένα τὰ περιθώρια ποὺ συνδέονται μὲ δύο ἐγκάρσιες πινελιές (εἰκ. 2).

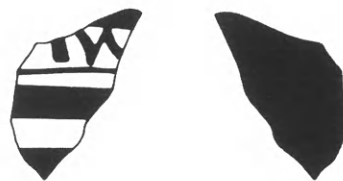
Εἰκ. 2. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H1.

Σκύφοι: Διάστομο χεῖλος, μὲ τμήμα τῆς γάστρας. Βαμμένο ἐσωτερικὰ μὲ ἐξηρημένη ταινία κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος. Ἐξωτερικὰ πλατιὰ ταινία, χαμηλότερα καμπύλη πινελιά (εἰκ. 3).

Εἰκ. 3. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H1.

— Τμήμα τοιχώματος, ἐσωτερικὰ ὁλόβαφο. Ἐξωτερικὰ ζώνη τεθλασμένης πλαισιωμένη ἀπὸ ἐναλλασσόμενες πλατιὲς καὶ λεπτὲς ταινίες (πίν. 11α:2, εἰκ. 4). — Χεῖλος καὶ τμήμα

Εἰκ. 4. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H1.

τῆς γάστρας κρατηρίσκου, συγκολλημένο ἀπὸ δύο κομμάτια, καμένο. Ἐξωτερικὰ λεπτὴ ταινία πάνω ἀπὸ ἑλικά σπείρας καὶ τριπλὸ δι-

κάμπυλο τόξο. Στην ἀριστερὴ πλευρὰ σώζονται δύο κωνικὲς ὀπές συγκόλλησης ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἢ μία εἶναι γεμάτη μολύβι. Ἡ ἀπόσταση μεταξύ τους (δηλ. τὸ μῆκος τοῦ μὴ διατηρούμενου ἐνδέσμου) εἶναι 59 χιλ. (πίν. 11α:1, εἰκ. 5). —

Εἰκ. 5. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου Η1.

Ἐξὶ κομμάτια, πάχους 9-15 χιλ., μεγάλων πιθανοειδῶν ἀγγείων ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα. — Κομμάτι ἀπὸ στρωτήρα στέγης ποὺ διατηρεῖ ἵχνη ὑπόλευκου ἀλειφώματος. — Κομμάτι ἀπὸ τὴ δόρωση στέγης, γεν. διαστ. 30×30×20 χιλ., σκληρυμένο ἀπὸ τὴ φωτιά. Διατηρεῖ ἵχνη κλάδων μὲ τὸν φλοιό τους. — Κακόπημα ἀπὸ κύλικα, ζυμωμένο μέσα σὲ πλῖθα. — Ἐννέα κομμάτια χειροπλάστου ΝΑ ἀγγείου ἢ ἀγγείων. Τὸ χεῖλος, ὅπου σώζεται, εἶναι λεπτό, στρογγυλεμένο, χωρισμένο ἐξωτερικὰ ἀπὸ τὸ τοίχωμα μὲ ρηχὴ χαραγὴ. Στην ἐπιφάνεια τῶν ὀστράκων ἀκατάστατα ἵχνη τριβῆς πρὸς διαφορὲς κατευθύνσεις (πίν. 11β).

Τὸ τρίτο στρώμα, λεπτότατο, εἶναι τὸ στρώμα τῆς αἰθάλης καὶ τῶν καμένων χωμάτων, ποὺ δὲν εἶχε παρὰ ἐλάχιστα, μικρὰ καὶ διάσπαρτα ἵχνη καμένου ξύλου. Παρ' ὅλο ποὺ τὸ πάχος του δὲν ξεπερνοῦσε τὰ 0,03 μ., οἱ στάχτες ἦσαν ἀνακατεμένες μὲ μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ ὀστρακα, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἦσαν καμένα. Τὸ περιεχόμενο τοῦ στρώματος αὐτοῦ ἀνήκει, χωρὶς ἀμφιβολία, στὴ φάση τῆς καταστροφῆς.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

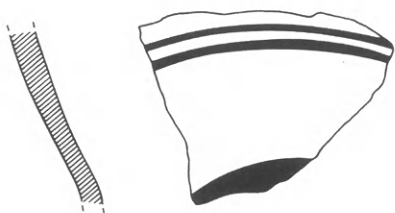
Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 1.814, τὰ περισσότερα καμένα.

Ἐπιπλέον: Ἐξήντα ἐπτὰ τροπιδωτὰ καὶ τριάντα κυρτόπλευρα χεῖλη, ἐνενήντα τέσσερις λαβές, τριάντα ἐπτὰ γάστρες, σαράντα δύο στελέχη καὶ ἑκατὸν ὀγδόντα πέντε βάσεις, διαμ. 55-69 χιλ., ἀπὸ κύλικες (πίν. 12). Τὰ 2/3 τῶν ὀστράκων αὐτῶν ἦσαν καμένα. — Τριάντα δύο λαβές καὶ σαράντα ὀκτὼ βάσεις, διαμ. 41-58 χιλ., λεκανιδίων, τὰ μισὰ σχεδὸν καμένα. — Δώδεκα μεγάλες ταινιωτὲς λαβές, πλάτους 24-30 χιλ., καὶ δύο μικρότερες, πλάτους 13-21 χιλ. ἀπὸ προχοειδῆ ἀγγεῖα. — Πέντε κομμάτια ἀπὸ τὸν λαϊμὸ καὶ τὸ περίκυρτο στόμιο πρόχων. — Ἐξὶ διάστομα χεῖλη μικρῶν ἀνοιχτῶν ἀγγείων. — Δύο στόμια κλειστῶν ἀγγείων μὲ ἔντονα ἐξώστροφα χεῖλη. —

Τμῆμα ἐξώστροφου χείλους λεκανοειδοῦς ἀγγείου, ποὺ διατηρεῖ ἵχνος ὀριζόντιας λαβῆς. — Πλατὺ ὀριζόντιο χεῖλος λεκάνης, ποὺ ἐξέχει ἔντονα μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ τοίχωμα, πλάτους 9 χιλ. Ἡ ἐπιφάνειά του, πλάτους 27-28 χιλ., φέρει ἐπτὰ ὁμόκεντρες διακοσμητικὲς χαραγές. — Δύο μὴ συνανήκοντα κομμάτια λεκανοειδοῦς μὲ λοξὰ ἐξώστροφο χεῖλος. — Τμῆμα τῆς γάστρας σφαιρικοῦ ἀγγείου. — Δύο δισκοειδεῖς βάσεις προχοειδῶν ἀγγείων, καμένες. — Δακτυλιόσχημη βάση καὶ τμῆμα τῆς γάστρας ἀγγείου, καμένη, ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ. — Ταινιωτὸ πόδι χυτρώποδος ἀπὸ τραχὺ καστανότεφρο πηλὸ, μήκους 45 χιλ., πλάτους 37 χιλ. καὶ πάχους 14 χιλ. (πίν. 12). — Κυλινδροκωνικὸ σωληνωτὸ ἀντικείμενο ἀπὸ κιτρινωτὸ πηλὸ, πιθανότατα πόδι σκεύ-

ους. Ἡ μία ἄκρη σπασμένη, ἡ ἄλλη κλείνει με κομβιόσχημη ἀπόληξη. Διάμ. τοῦ σπασμένου ἄκρου 25 χιλ., τοῦ ἄλλου 16 χιλ., τῆς ἀπόληξης 27 χιλ. (πίν. 12). — Γραπτά: Τμήμα γάστρας κύλικος, διακοσμημένο με ταινία στὴ συμβολὴ με τὸ στέλεχος, δύο λεπτὲς ταινίες ψηλότερα καὶ κύκλο στὸν πυθμένα (εἰκ. 6). — Κομμάτι

Εἰκ. 6. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ στρώμα στάχτης τοῦ δωματίου H1.

ἀπὸ τὴν κοιλιά ψευδοστόμου ποὺ διατηρεῖ τέσσερις ἱμάντες πάνω ἀπὸ πλατιὰ ταινία (πίν. 13α, εἰκ. 7). — Κομμάτια ἀπὸ τὰ στόμια τριῶν πρόχων, με πλατιὰ ταινία στὴ συμβολὴ λαιμοῦ καὶ ὤμου (πίν. 13α). — Τμήματα ἀπὸ τὴν κοιλιά τριῶν κλειστῶν ἀγγείων με κάθετες ταινιωτὲς λαβές, ἴσως προχοϊδίων, διακοσμημένα με μία ἕως τρεῖς ὀριζόντιες ταινίες (πίν. 12). — Κομμάτι ἀπὸ τὸ περίκυρτο χεῖλος πρόχου με ἴχνη ἐξίτηλης κόκκινης βαφῆς. — Τμήματα τεσσάρων καθέτων λαβῶν πρόχων ἢ με-

Εἰκ. 7. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ στρώμα στάχτης τοῦ δωματίου H1.

γάλων ψευδοστόμων. Στὸ ἓνα βαμμένα τὰ περιθώρια, στὸ ἄλλο, με ἀσπροκίτρινη βαφή, δακτύλιος στὴ βάση καὶ τέσσερις ἐγκάρσιες λοξὲς πινελιὲς στὴ ράχη (πίν. 13β), στὸ τρίτο καὶ στὸ τέταρτο ἡ ράχη καὶ τὰ δύο ἄκρα. — Κομμάτια ἀπὸ τὴν κοιλιά καὶ τοὺς ὤμους τριῶν προχοειδῶν ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ, διακοσμημένα με μία ἢ δύο ὀριζόντιες ταινίες (πίν. 13α). — Ἐπίπεδη βάση καὶ τμήμα τῆς γάστρας λεκανοειδοῦς ἀγγείου, βαμμένα καστανά. — Τρία κομμάτια μικρῶν ἀγγείων με διακόσμηση ταινιῶν (πίν. 12). — Μικρότατο ὅστρακο ἐξωτερικὰ βαμμένο κόκκινο (πίν. 13β). — Δύο κομμάτια ἀπὸ χεῖλη σκύφων, βαμμένα καὶ τὰ δύο ἐξωτερικά, στὸ ἓνα καστανοκόκκινη ταινία χαμηλότερα ἐσωτερικά (πίν. 13β). — Ὅριζόντια ἀγκύλη λαβῆ σκύφου με πινελιὲς στὴ ρίζα καὶ τὴ ράχη (πίν. 13β). — Τμήμα στρωτήρα στέγης, γεν. διαστ. 72×60 χιλ. καὶ πάχους 22 χιλ., ἀπὸ τραχὺ ἀκάθαρτο πηλὸ με πολλὰ ἐγκλείσματα.

Ἀντίστοιχα εἶναι καὶ τὰ ὅστρακα ποὺ βρέθηκαν στὴν ἐπιφάνεια τοῦ κατωφλιοῦ τοῦ H1, ποὺ ἦταν σκεπασμένη, ιδίως κοντὰ στὴ νότια παραστάδα, με αἰθάλη καὶ ἔντονα ἴχνη καύσης.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀκαθόριστα 62, τὰ τέσσερα καμένα.

Ἐπιπλέον: Δεκατρία τροπιδωτὰ καὶ δύο κυρτόπλευρα χεῖλη, ἑπτὰ λαβές, πέντε στελέχη

με τμήμα τῆς γάστρας (τὰ δύο καμένα) καὶ πέντε βάσεις με κεντρικὴ κοιλότητα κυλίκων ἀπὸ κιτρινωπὸ καὶ πρασινωπὸ πηλὸ. — Τρεῖς ἐπίπεδες βάσεις λεκανιδίων ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ.

Τὰ σπουδαιότερα εὐρήματα ὅμως, ἐκεῖνα ποὺ ὄχι μόνο χρονολογοῦν τὴν τελευταία

φάση τοῦ δωματίου ἀλλὰ καὶ καθορίζουν πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία τὴ χρήση του, εἶναι ὅσα βρέθηκαν πάνω στὸ δάπεδό του. Στὸ νότιο τμήμα τοῦ δωματίου καὶ σὲ μία ζώνη πλάτους περίπου 2 μ. ὁ βράχος, κατὰ τόπους πελεκημένος, ἦταν ἀλειμμένος μὲ πυκνὴ στρώση ἀπὸ ἀσπρόχωμα ποὺ δημιουργοῦσε μία ἀρκετὰ ὁμαλὴ ἐπιφάνεια. Στὸ ὑπόλοιπο δωμάτιο ἦταν λίγο-πολὺ σκεπασμένος ἀπὸ τὸ φυσικὸ του κοκκινόχωμα, ἀπλωμένο ἀρκετὰ συστηματικὰ καὶ πατημένο σκληρό. Σὲ ὁλόκληρὴ τὴν ἐπιφάνειά του ὑπῆρχαν διάσπαρτα καρβουνάκια καὶ κηλίδες στάχτης, περισσότερα καὶ πυκνότερα στὸ δυτικὸ μέρος τοῦ δωματίου (πίν. 14α). Ἐκεῖ, στὸν μυχὸ τοῦ χώρου, βρέθηκαν 14 σωροὶ ἀπανθρακωμένων κόκκων σταριοῦ (πίν. 14γ), ὁ ἓνας κοντὰ στὸν ἄλλο (σχ. 5:1, πίν. 14β), ἐκτάσεως περίπου $0,35 \times 0,40$ μ. καὶ πάχους 0,02-0,025 μ. ὁ καθένας. Ἡ διάταξή τους ἔδειχνε ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶχαν ἀποθηκευτεῖ ποσότητες γεννήματος σὲ ξεχωριστὰ πυκνὰ φορτώματα, καὶ ἡ ἔλλειψη καταλοίπων ἀπὸ κατάλληλα δοχεῖα ἢ ἀπὸ καμένα καὶ σκληρυμένα πήλινα χωρίσματα δείχνει ὅτι τὸ σιτάρι ἦταν ἀποθηκευμένο σὲ φθαρτὲς συσκευασίες ποὺ κάηκαν μαζί τους, δηλαδὴ σὲ σάκκους².

Ἡ βάση ἐνὸς μεγάλου ἀγγείου εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ νὰ στηρίξει ἓναν ἀπὸ τοὺς σάκκους. Ἀνάμεσα στοὺς σωροὺς καὶ στὸν δυτικὸ τοῖχο βρέθηκαν θραύσματα ἐνὸς πίθου (σχ. 5:2). Ἐπιπλέον, στὴ νότια παρυφὴ τῶν σωρῶν ἦσαν πεσμένα τὰ κομμάτια ἐνὸς μεγάλου ψευδοστόμου (σχ. 5:3).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

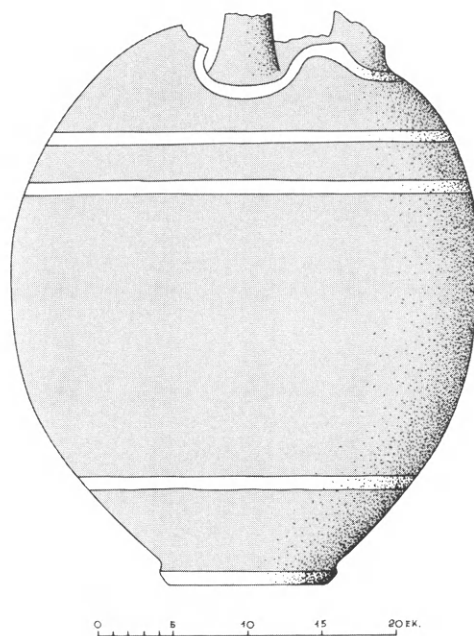
Πυθμένας καὶ κωνικὴ δακτυλιόσχημη βάση μεγάλου κλειστοῦ ἀγγείου μὲ πλατιά στεφάνη, χτυπημένη κατὰ τόπους στὴν περίμετρο, ἀπὸ λεπτὸ καὶ καθαρὸ κίτρινο πηλὸ μὲ ὅμοιο, ἐν μέρει ἐξίτηλο ἀλείφωμα. Ἄβαφη. Εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ νὰ στηρίξει σάκκο μὲ σιτάρι. Διάμ. βάσης 132 χιλ., πλάτος στεφάνης 31 χιλ., πάχος τοιχώματος 6 χιλ. — Μεγάλος ψευδόστομος, συγκολλημένος ἀπὸ σαράντα περίπου κομμάτια καμένα καὶ ἀπολεπισμένα (εἰκ. 8). Σώθηκαν ἄλλα εἴκοσι μικρὰ ποὺ δὲν συγκολλοῦνται. Συμπληρωμένος καὶ ἐλλιπής, χωρὶς τὶς λαβὲς καὶ τὸ στέλεχος τοῦ δίσκου

του, τὸ πάνω μέρος τοῦ στομίου, τμήμα τοῦ ὤμου καὶ κατὰ τόπους τὸ 1/3 τῆς κοιλιᾶς. Βάση ἐπίπεδη, λοξὰ κομμένη στὴν περίμετρο, ὥστε ἡ μέγιστη διάμετρός της νὰ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια στηρίξεως τοῦ ἀγγείου. Σχῆμα ἐντελῶς ὠοειδές, μὲ στρογγυλὸ ὦμο ποὺ συνεχίζει τὴν καμπύλη τῆς κοιλιᾶς. Στόμιο, ὅσο σῶζεται, κατακόρυφο, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ διατηρούμενη ρίζα τῆς μιᾶς λαβῆς. Πηλὸς τραχὺς καὶ ἀμμώδης μὲ ἐγκλείσματα, ἀρχικὰ κόκκινος ζωηρός, καμένος σὲ διάφορες ἀποχρώσεις. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῆς γάστρας διατηρεῖ λοξὲς καὶ

2. Σχόλιο τοῦ φύλακος ἀρχαιοτήτων τοῦ χώρου Νικ. Τζουμάνη, κατοίκου τοῦ γειτονικοῦ χωριοῦ Κάστρο (Τοπόλια): «Τὸ σιτάρι ὅταν καίγεται κολλᾷ τὰ σπυριὰ καὶ σχηματίζουν βῶλους-βῶλους, κάποτε μέχρι δύο κιλά, ποὺ μπορεῖς νὰ τοὺς σηκώσεις χωρὶς νὰ διαλυθοῦν. Αὐτὸ τὸ εἶδαμε ὅταν μᾶς ἔκαψεν ὁ στρατὸς κατοχῆς τὰ σπίτια τὸ 1944. Καὶ ἡ φωτιά δὲν λαμπαδιάζει, ἀλλὰ βόσκει σιγὰ-σιγὰ γιὰ μέρες, ὥσπου νὰ καεῖ ὁλόκληρο τὸ γέννημα».

ἀλληλοδιακοπτόμενες καὶ ἐπικαλυπτόμενες δακτυλιές, ποὺ μαρτυροῦν ὅτι τὸ ἀγγεῖο δὲν πλάστηκε στὸν τροχό, ὅπως δείχνουν ἄλλωστε καὶ μερικὲς ἀνωμαλίες στὴν καμπύλη τῆς γάστρας. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια, ἀρχικὰ λειασμένη, ἔχει κατὰ τόπους ὑποφέρει καὶ ἀπολεπιστεῖ ἀπὸ τὴ φωτιά ποὺ ἔκαψε τὰ κομμάτια τοῦ ἀγγείου. Στὸν ὦμο, κάτω ἀπὸ τὶς λαβές, δύο ἐπ'ἀλλήλες ταινίες, πάχους 8-10 χιλ., βαμμένες μὲ ἀσπροκίτρινη παχύρρευ-

στη βαφή, καὶ ἴσως καὶ τρίτη. Ὅμοια χαμηλὰ στὴν κοιλιά, ἄλλη στὴ βάση. Στὸν ὦμο θηλειὰ ποὺ περιτρέχει καὶ περικλείει τὶς βάσεις τοῦ στομίου, τοῦ στελέχους τοῦ δίσκου καὶ τῶν λαβῶν. Γεν. διάμ. βάσης 11,5 χιλ., διάμ. ἐπιφάνειας στήριξης τοῦ ἀγγείου 10 χιλ., μέγ. διάμ. ἀγγείου 295 χιλ., διάμ. στομίου στὴ ρίζα του 40 χιλ. Σωζ. ὕψος ἀγγείου 365 χιλ., πάχος τοιχώματος 6-7 χιλ. (πίν. 15α, σχῆμα 12). Ἄρ. Μουσ. Θηβῶν 2904.

Εἰκ. 8. Ψευδόστομος ἀπὸ τὸ στρώμα καύσεως τοῦ δωματίου Η1.

Τέλος, τὸ αὐλάκι περιεῖχε καὶ αὐτὸ ἀρκετὴ κεραμεική.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀκαθόριστα 65.

Ἐπιπλέον: Δύο κυρτόπλευρα καὶ ἓνα τροπιδωτὸ χεῖλος, μία λαβὴ μὲ τμῆμα χεῖλους καὶ τέσσερα στελέχη κυλίκων. — Λαβὴ κυλινδρικοῦ μεγάλου προχοειδοῦς ἀπὸ τραχὺ κοκκι-

νωπὸ πηλὸ μὲ ὀπὴ γιὰ τὸ ψήσιμο στὴ ρίζα τῆς. Σωζ. μῆκος 70 χιλ., διάμ. 29 χιλ. — Τμῆμα ταινιωτῆς λαβῆς ἀπὸ καθαρὸ πηλό. Σωζ. μῆκος 29 χιλ., πλάτος 21 χιλ. — Κομμάτι ἀπὸ τὸν λαιμὸ καὶ τὸν ὦμο πρόχου ἀπὸ

τραχὺ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ ἄραιὸ κιτρινωπὸ
ἀλείφωμα. Κόκκινη ταινία στὴ συμβολὴ λαι-

μοῦ καὶ ὤμου, χαμηλότερα ἢ ἀρχὴ διακοσμη-
τικῆς καμπύλης.

ΔΩΜΑΤΙΟ Η2

Ἕνας ἰσχυρὸς μεσότοιχος, πλάτους 1,15-1,20 μ., ποὺ σχηματίζει ἄρμους μὲ τοὺς πλευρικοὺς τοίχους στοὺς ὁποίους ἀκουμπάει, χωρίζει τὸ **H1** ἀπὸ τὸ γειτονικὸ του νοτιο-δυτικὸ δωματίο **H2**, ποὺ εἶναι ὅμοιο στὶς διαστάσεις καὶ στὴ διάταξη μὲ τὸ προηγούμενο (σχ. 5, πίν. 10α, ἀριστ.). Ἔχει καὶ αὐτὸ ἐσωτερικὸ μῆκος 17,70 μ. καὶ πλάτος 6,20 μ. στὴ δυτικὴ του πλευρὰ καὶ 6,08 μ. στὴν ἀνατολική. Ὁ de Ridder εἶχε σκάψει καὶ ἐδῶ δύο ρηχὲς ἐγκάρσιες τάφρους, πλάτους περίπου 0,85 μ., τὴ μία σὲ ἀπόσταση 3,70 μ. ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοίχο καὶ τὴν ἄλλη 5,60 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατολικό, μὲ διάστημα 6,70 μ. μεταξύ τους. Τὰ ὀρύγματα αὐτὰ διατάραξαν φυσικὰ τὸ γέμισμα τοῦ δωματίου, δὲν ἔφτασαν ὅμως ὡς τὸ δάπεδο. Ἡ πόρτα πρὸς τὸ **H3** εἶχε ἄνοιγμα 1,75 μ., καὶ οἱ τοῖχοι ποὺ τὴν πλαisiώναν εἶχαν πλάτος 1,11 μ. καὶ σχημάτιζαν ἄρκετὰ κανονικὰ μέτωπα στὴ θέση τῶν παραστάδων. Τρεῖς μεγάλες ἀκανόνιστες πλάκες ἔπιαναν ὁλόκληρο τὸ πλάτος τοῦ κατωφλιοῦ τῆς πρὸς τὰ ἔξω. Πρὸς τὰ μέσα οἱ πέτρες ἦσαν σημαντικὰ μικρότερες, μὲ ἀνώμαλες ἐπιφάνειες καὶ ἀκανόνιστους ἄρμους. Ἡ πλακόστρωση ἐπεκτεινόταν πρὸς τὰ μέσα καὶ πρὸς τὰ ἔξω σὲ ἔκταση 0,90-1 μ. καὶ σὲ στάθμη χαμηλότερη ἀπὸ τὸ κατώφλι ἀλλὰ ψηλότερη ἀπὸ τὸ δάπεδο (πίν. 6β).

Τὸ αὐλάκι στὸ **H2** ἀρχίζει ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοίχο καὶ συνεχίζεται χωρὶς διακοπὴ πρὸς Α. (σχ. 5). Εἶναι πολὺ καλύτερα χτισμένο ἀπὸ ὅ,τι στὸ **H1**. Τὰ χεῖλη του εἶναι καὶ αὐτὰ ψηλότερα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου. Τὰ τοιχώματά του ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο σειρὲς ἀκανόνιστες πέτρες σὲ κάθε πλευρὰ ποὺ τοὺς δίνουν πλάτος 0,60-0,80 μ. καὶ πλασιώνονται ἀπὸ λιθολόγημα ἰδιαιτέρως καλὰ διατηρημένο στὴ βόρεια πλευρά, ποὺ ὁδηγεῖ μὲ ἐλαφρὰ κλίση στὸ ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου. Τοῦτο, τὸ δάπεδο, ἀποτελεῖται ἀπὸ πατημένο κοκκινόχωμα ἀνάμεικτο μὲ χαλικάκια ποὺ σκέπαζε τὸν βράχο, ὁ ὁποῖος ἐξεῖχε σὲ πολλὰ σημεία, ἰδίως στὸ νότιο τμήμα τοῦ χώρου.

Τὸ γέμισμα ἦταν τὸ ἴδιο ὅπως καὶ στὸ ὑπόλοιπο κτίριο. Στὴν κορυφή, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια, ὑπῆρχε τὸ χαλαρὸ τεφροκάστανό στρώμα στὸ ὁποῖο εἶχαν εἰσδύσει οἱ ρίζες καὶ τὸ ὁποῖο περιελάμβανε ὄστρακα καὶ κομμάτια ἐλασμάτων ἀπὸ μολύβι.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 1.965.

Ἐπιπλέον: Ἐξήντα ἑξι τροπιδωτά, ἔντεκα κυρτόπλευρα καὶ τέσσερα ἀδῆλου σχήματος χεῖλη, ἐξήντα ἑξι λαβές, σαράντα δύο γάστρες,

τριάντα ἓνα στελέχη καὶ ἑβδομήντα τέσσερις βάσεις μὲ κοῖλο κέντρο, διαμ. 58-87 χιλ., κυλίκων ἀπὸ κοκκινωπό, πρασινωπό, κιτρινωπό, καστανό, γκρίζο καὶ ὑπόλευκο πηλό. — Τέσ-

σερις λαβές και είκοσι έννέα βάσεις λεκανιδίων. — Τρείς ταινιωτές λαβές μεγάλων άγγείων από τραχύ άμμώδη πηλό, πλάτους 23-32 χιλ. — Κυλινδρικό πόδι, διαμ. 15-20 χιλ., από κόκκινο τραχύ πηλό με άραιό άσπρο αλείφωμα. — Έξώστροφο περίκυρτο χείλος πρόχου. — Δύο κυλινδρικά στόμια, ύψους 15 και 19 χιλ., μικρών σταμνίσκων. Τό ένα σώζει και ρίζα όριζόντιας λαβής. — Όμοιο με τη ρίζα μικρής λαβής και ή άρχή του κάθετου τοιχώματος άλαβαστροειδοϋς από κιτρινωπό πηλό με όμοιο αλείφωμα. — Γραπτά: Τρία κομμάτια άνοικτοϋ άγγείου από λεπτό καλοψημένο κιτρινωπό πηλό με όμοιο αλείφωμα, που διατηροϋν έξωτερικά καστανοπορτοκαλιά ταινία. — Μικρό όστρακο από κιτρινωπό πηλό με όμοιο αλείφωμα, που φέρει δύο επάλληλες καστανοκόκκινες ταινίες. — Δύο μικρά όστρακα όλόβαφα έξωτερικά και έξωτερικά. — Δύο κομμάτια από τόν ώμο με τη γένεση του στομίου σταμνίσκου από καθαρό ξανθοκόκκινο πηλό με κιτρινωπό αλείφωμα. Καστανή ταινία στη συμβολή ώμου και στομίου, όμοια χαμηλότερα. — Τμήμα ώμου άλαβα-

στροειδοϋς από κιτρινωπό πηλό με όμοιο αλείφωμα και καστανή ταινία στην περίμετρο. — Χείλος σκύφου πολύ καλά ψημένου, διαφορετικής ποιότητας από τόν μεγάλο όγκο τής κεραμεικής του χώρου, βαμμένο κόκκινο. — Άγκύλη λαβή σκύφου, βαμμένη μαυροκάστανη στη ράχη. — Δακτυλιόσχημη βάση σκύφου, διαμ. 47 χιλ., από κιτρινωπό καλοψημένο πηλό με όμοιο στιλπνό αλείφωμα. Στη συμβολή με τη γάστρα καστανή ταινία, στο έξωτερικό του πυθμένα δακτύλιος.

Μικρότατο όστρακο από κόκκινο πηλό με μαϋρο στιλπνό γάνωμα έξωτερικά και έξωτερικά, έλληνιστικών χρόνων.

Όκτώ κομμάτια μολύβι λιωμένο σε μικρές πλάκες άνώμαλων σχημάτων, πάχους 4-8 χιλ. και γεν. διαστ. 25×28 χιλ. έως 50×60 χιλ. Από τη μία πλευρά παρουσιάζουν επίπεδη επιφάνεια και από την άλλη άνώμαλη, όπως έλιωσε και έτρεξε τό μέταλλο σε έλάσματα και μικρούς άνώμαλους βώλους. Ένα κομμάτι έχει τέσσερα τουλάχιστον επάλληλα στρώματα, που κρύωσαν άλληλοδιαδόχως τό ένα επάνω στο άλλο.

Άκολουθοϋσε τό στρώμα του άσπροχώματος, πάχους 0,40×0,50 μ. γεμάτο πλίθες σε κομμάτια, πολλά καμένα και σκληρυμένα με μαυρισμένες επιφάνειες καθώς και μία, σπασμένη και σχεδόν όλόκληρη (πίν. 18α). Κοντά στον δυτικό τοίχο τά κομμάτια ήσαν ιδιαιτέρως πυκνά, και στις δύο γωνίες του, τη νοτιοδυτική και τη βορειοδυτική, ήσαν κυριολεκτικά συσσωρευμένα τό ένα πάνω στο άλλο, σε όλόκληρο τό πάχος του γεμίσματος. Άνάμεσα στις πλίθες υπήρχαν και κομμάτια κεραμιδιών τής στέγης, άφθονη κεραμεική, διάσπαρτη άλλα και σε δύο πυκνές ομάδες, μερικά μολυβένια έλάσματα, καθώς και μία χάλκινη τριχολαβίδα (πίν. 17β). Οι δύο ομάδες όστράκων που βρέθηκαν συγκεντρωμένα αποτελοϋνται κυρίως από θραύσματα κυλίκων και ή πρώτη έντύπωση ήταν ότι είχαν πέσει όλα μαζί από κάποιο ράφι. Τά θραύσματα όμως είναι μικρά, παράταιρα και άρκετά φθαρμένα, ώστε δέν προέρχονται από άγγεία που έπесαν συγχρόνως και έσπασαν στο σημείο όπου βρέθηκαν. Τό πιθανότερο είναι ότι μετά την καταστροφή του κτιρίου και την κατάρρευση των τοίχων του τά κομμάτια αυτά συγκεντρώθηκαν σε κοιλότητες του γεμίσματος από τις βροχές ή και πετάχθηκαν εκεί από ανθρώπους που έψαχναν τά έρείπια για να μαζέψουν ό,τι μπορούσαν να περισώσουν.

Τὸ στρώμα ἀπέδωσε πολλές χιλιάδες ὄστρακα.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀκαθόριστα, ἰδίως ἀπὸ μικρὰ ἀγγεῖα, 6.238. Λίγα καμένα.

Ἐπιπλέον: Τριακόσια τέσσερα τροπιδωτά (σχῆμα 2), ἑκατὸν σαράντα ἔξι κυρτόπλευρα καὶ δέκα ἑπτὰ ἀδῆλου σχήματος χεῖλη, τριακόσιες τριάντα ἑννέα λαβές (σχῆμα 3), ἑκατὸν πενήντα γάστρες, ἑκατὸν δεκαεννέα στελέχη (σχῆμα 4), μερικὰ πολὺ κοντά (πίν. 15β:1), καὶ τετρακόσιες ἐξήντα τέσσερις βάσεις (σχῆμα 5), διαμ. 45-100 χιλ., κυλίκων ἀπὸ ὑπόλευκο, κιτρινωπό, πρασινωπό, ἐρυθρόξανθο καὶ γκριζο πηλό. Τὰ 3/4 τῶν βάσεων ἔχουν κεντρικὴ κοιλότητα. — Τρία χεῖλη, ἑκατὸν δεκατέσσερις λαβές (πίν. 15β:2, 3) καὶ τριακόσιες τριάντα πέντε βάσεις, διαμ. 35-64 χιλ., λεκανιδίων ἀπὸ κιτρινωπό, πρασινωπό, ἐρυθρόξανθο καὶ γκριζο πηλό. — Δεκαοκτὼ κάθετες ταινιωτὲς λαβές, πλάτους 24-36 χιλ. (πίν. 15β:4). — Τρεῖς κυλινδρικὲς λαβὲς μεγάλων ἀγγείων ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλό. — Πέντε ὀριζόντιες ἀγκύλες λαβὲς μεγάλων ἀγγείων. — Πόδι ἀγγείου ταινιωτό, μὲ στρογγυλεμένη ἀπόληξη, ὕψους 70 χιλ. — Πέντε πόδια χυτροπόδων ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλό μὲ ἐγκλείσματα, ὕψους 55-79 χιλ. — Λαβὴ ἐλλειψοειδοῦς τομῆς σὲ δύο κομμάτια, μὲ ὀπὴ ἀναρτήσεως, ἀπὸ κόκκινο πηλό μὲ ἀραιὸ κιτρινωπὸ ἀλείφωμα. Συν. σωζ. μῆκος 90 χιλ., πλάτος 35 χιλ., πάχος 18 χιλ., διάμ. ὀπῆς 8-10 χιλ. (πίν. 17α:3). — Κομμάτια ἀπὸ τρία μικρὰ κυλινδρόστομα ἀγγεῖα (πίν. 15β:5). — Τέσσερα στόμια (λαιμοὶ καὶ ἐξώστροφα περίκυρτα χεῖλη) πρόχων ἀπὸ τραχὺ ἀκάθαρο πηλό. — Ἐξώστροφο περίκυρτο χεῖλος πρόχου (πίν. 16α:1). — Τρία κομμάτια ἀπὸ τὸ τοίχωμα πρόχων, τὸ ἓνα μὲ τμήμα λαβῆς. — Ἐντονα ἐξώστροφο χεῖλος ἀγγείου (πίν. 16β:1). — Τρία τμήματα διάστομου χεῖλους σκυφοειδῶν ἀγγείων. — Χεῖλος

καὶ μέρος τῆς γάστρας ἀπὸ ἄβαφο σκύφο. — Τμήμα ἀπὸ τὸν λαιμὸ καὶ τὸν ὦμο ἄβαφου σταμνίσκου. — Κωνικὴ κοίλη βάση, διαμ. 85 χιλ., καὶ τμήμα τοιχώματος ἀγγείου. — Γραπτὰ: Δύο κομμάτια γάστρας κυλίκων βαμμένα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. — Ὅμοιο, βαμμένο ἐσωτερικὰ. — Τρία ὄστρακα ἀπὸ τὴν κοιλιά μικρῶν ψευδοστόμων μὲ διακόσμηση ταινιῶν. — Τμήμα ἀπὸ τὴν κοιλιά μικροῦ κλειστοῦ ἀγγείου (ὄχι ψευδοστόμου), ποὺ διατηρεῖ κόκκινο περίστικτο κύκλο καὶ χαμηλότερα πλατιὰ ταινία καὶ δύο ἱμάντες (πίν. 15β:7, εἰκ. 9). — Ἐπίπεδο, ἔντονα ἐξώστροφο χεῖλος καὶ

Εἰκ. 9. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2.

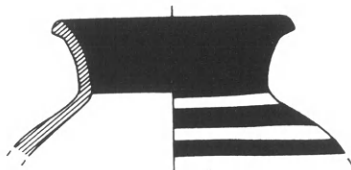
τμήμα τοῦ τοιχώματος ρηχοῦ εὐρυστόμου ἀγγείου. Ἡ στεφάνη τοῦ χεῖλους ἐγκάρσια διαγραμμισμένη, χαμηλότερα ἔχνη βαφῆς. — Ὅμοιο, μὲ βαμμένο τὸ χεῖλος ὀλόκληρο, χαμηλότερα ταινίες. — Τμήμα ἀπὸ τὸν ὦμο καὶ τὸ στόμιο πρόχου, καμένο, μὲ δακτύλιο στῆ συμβολῇ τῶν δύο μερῶν καὶ ἔχνος βαφῆς χαμηλότερα (πίν. 16β:2). — Τέσσερα στόμια πρόχων μὲ διάστομα περίκυρτα χεῖλη, βαμμένα (εἰκ. 10). — Δύο ἔντονα ἐξώστροφα χεῖλη ἀλαβαστροειδῶν ἀγγείων, ἐξωτερικὰ βαμμένα. — Πέντε ὄστρακα κλειστῶν ἀγγείων, διακοσμημένα ἐξωτερικὰ μὲ ταινίες. — Δύο κομμάτια ἀπὸ τὸν ὦμο καὶ τὸν λαιμὸ ἀλαβαστροειδῶν. Βαμμένος ὁ λαιμός, στὸν ὦμο ταινίες (πίν.

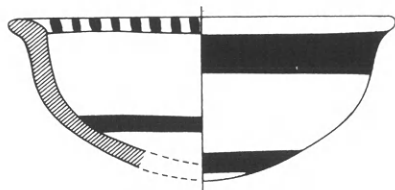
Εἰκ. 10. Στόμιο πρόχου ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2.

16α:3, εἰκ. 11). — Κομμάτια ἀπὸ τὸ χεῖλος, τὴ γάστρα καὶ τὴ βάση ἡμισφαιρικοῦ λεκανιδίου ἀπὸ κίτρινο καθαρὸ πηλὸ. Τὸ χεῖλος, πλάτους

Εἰκ. 11. Στόμιο καὶ ὠμος ἀλαβατροειδοῦς ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2.

12 χιλ., ὀριζόντιο, ἔντονα ἐξώστροφο, διακοσμημένο με ἐγκάρσιες πινελιές. Ἐσωτερικὰ δακτύλιος χαμηλὰ στὸ τοίχωμα. Ἐξωτερικὰ ταινία κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος, ἄλλη πάνω ἀπὸ τὴ

Εἰκ. 12. Ἡμισφαιρικὸ λεκανίδιο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2.

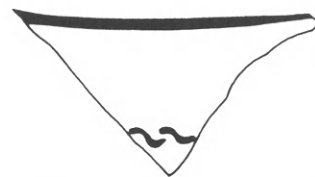
βάση (εἰκ. 12). — Τέσσερα ὄστρακα με διακόσμηση ταινιῶν ἐξωτερικά. — Δύο μικρότατα ὄστρακα βαμμένα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. — Δύο ἀγκύλες λαβές, μεγάλη καὶ μικρή, με βαμμένες τὶς ράχες. — Σκύφοι: Δύο τμήματα γάστρας, βαμμένα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά, τὸ ἓνα με λαβή (πίν. 17α:1). — Τμήμα γάστρας με δισκοειδῆ βάση, διακοσμημένο ἐξω-

τερικά με ταινίες. — Τμήμα γάστρας ποὺ διατηρεῖ ἐξωτερικὰ ταινία καὶ χαμηλότερα κατακόρυφη γραμμὴ (εἰκ. 13). — Ὅμοιο, ἐσωτε-

Εἰκ. 13. Χεῖλος σκύφου ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2.

ρικὰ ἄβαφο, ἐξωτερικά ταινίες. — Τμήμα γάστρας με χεῖλος, ἐσωτερικά ἄβαφο. Ἐξωτερικά βαμμένο τὸ χεῖλος, χαμηλότερα κομμένος πλοχμός (πίν. 15β:6, εἰκ. 14). — Ὅμοιο, δια-

Εἰκ. 14. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2.

κοσμημένο κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος με τριπλὰ ἄγκιστρα με μικρὴ καμπύλη ἀπόληξη στὴν αἰχμή (πίν. 17γ:5, εἰκ. 15). — Λαβὴ βαμμένη στὴ ράχη

Εἰκ. 15. Ὅστρακα σκύφου ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2.

(πίν. 17α:2). — Κομμάτια χεῖλους καὶ γάστρας (πίν. 17γ:1-4, εἰκ. 16). Βαμμένο τὸ χεῖλος, ἀπὸ κάτω του ταινία. Ἄλλη χαμηλότερα, πάνω στὴν ὁποία πατοῦν ἑξὶ ὀρθιες καμπύλες γραμμές. —

Εἰκ. 16. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα
τοῦ δωματίου Η2.

Δύο κομμάτια ἀπὸ καλυπτῆρες στέγης. — Ἄμορφο κακόπηγμα κύλικος.

— Τμήμα φύλλου ἀπὸ μολύβι λυγισμένο καὶ συνεστραμμένο χωρὶς συγκεκριμένο σχῆμα. Γεν. διαστ. 45×55 χιλ., πάχος 1,5 χιλ. — Ὅμοιο, ἐπίσης ἄμορφο καὶ συνεστραμμένο, σχήματος ἀκαθόριστα σωληνοειδοῦς. Πάχος 1,5 χιλ. — Κομμάτι μολύβι λιωμένο καὶ τελεί-

ως ἄμορφο. Μέγ. διάστ. 28 χιλ. — Τριχολαβίδα πλήρης καὶ ἀκέραια, ἀπὸ λεπτότατο χάλκινο ἔλασμα. Τὸ μέταλλο, ὑγιές, μὲ ἐλαφρὴ πράσινη πατίνα καὶ ἐλάχιστα ἐξογκώματα στὴν ἐπιφάνεια, διατηρήθηκε ἄριστα. Στὴν κορυφὴ ἔχει σχῆμα κρίκου, τοῦ ὁποῖου τὰ σκέλη κλείνουν τόσο ὥστε σχεδὸν νὰ ἐφάπτονται καὶ κατόπιν ἀνοίγουν συμμετρικὰ μὲ τὰ ἐλεύθερα ἄκρα τους νὰ καμπυλώνονται πάλι πρὸς τὰ μέσα. Τὸ ἔλασμα, στενὸ στὴν κορυφὴ, πλατύνεται σημαντικὰ πρὸς τὰ ἄκρα. Ἡ λαβίδα διατηρεῖ ἀκόμη κάποια ἐλαστικότητα. Μῆκος 75 χιλ., διάμ. κρίκου ἐσωτερικὰ 4 χιλ., ἐξωτερικὰ 6 χιλ. Ἀνοιγμα σκελῶν μέγιστο 42 χιλ., στὰ ἄκρα 36 χιλ. Πλάτος ἐλάσματος στὸν κρίκο 4 χιλ., στὰ ἐλεύθερα ἄκρα 11 χιλ. Πάχος ἐλάσματος 1 χιλ. Ἀρ. Μουσείου Θηβῶν 9205 (πίν. 17β).

Οἱ δύο ξεχωριστὲς ομάδες περιελάμβαναν ἐπιπλέον τὰ ἐξῆς:

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα ἀκαθόριστα μικρῶν ἀγγείων 120.

Ἐπιπλέον: Δεκατρία τροπιδωτὰ καὶ δύο κυρτόπλευρα χεῖλη, δύο γάστρες, δύο στελέχη μὲ βάσεις καὶ δώδεκα βάσεις κυλίκων. — Χεῖλος τροπιδωτὸ λεκανιδίου μὲ ὀριζόντια ταινιωτὴ λαβή. — Λαβὴ κάθετη ταινιωτή, σωζ. μήκους 40 χιλ. καὶ πλάτους 30 χιλ. Ὅλα ἀπὸ κιτρινωπὸ ἢ πρασινωπὸ πηλό.

Καί: ὅστρακα ἀκαθόριστα 276. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι καμένα.

Ἐπιπλέον: Δεκατρία τροπιδωτὰ καὶ δύο κυρτόπλευρα χεῖλη, δύο γάστρες, δύο στελέχη μὲ βάσεις καὶ δώδεκα βάσεις κυλίκων. — Χεῖλος τροπιδωτὸ λεκανιδίου μὲ ὀριζόντια ταινιωτὴ λαβή. — Λαβὴ κάθετη ταινιωτή, σωζ. μήκους 40 χιλ. καὶ πλάτους 30 χιλ. Τὰ περισσότερα ἀπὸ κιτρινωπὸ, μερικὰ ἀπὸ τεφρό, λίγα ἀπὸ κοκκινωπὸ πηλό.

Τὸ σταχτόχωμα τῆς καταστροφῆς τοῦ κτιρίου περιεῖχε πολλὰ μικρὰ πέτρες, ἀπὸ τίς ὁποῖες μερικὲς εἶχαν ἵχνη πυράκτωσης. Στὸ κατώφλι τὰ ἵχνη τῆς καύσης ἦσαν ἐλάχιστα. Ἡ κεραμεικὴ, ποὺ περιελάμβανε τὴ λαβὴ ἑνὸς μεγάλου ψευδοστόμου πεσμένη κοντὰ στὸν νότιο τοῖχο σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ κατώφλι (πίν. 18β), καθὼς καὶ κομμάτια ἀπὸ κεραμίδια, ἦταν καὶ ἐδῶ ἀφθονή.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

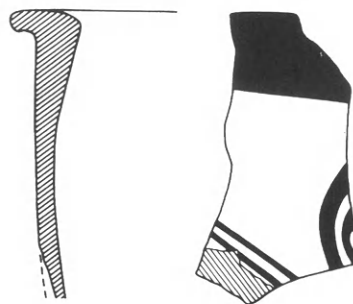
Όστρακα διάφορα ἀκαθόριστα 2.084, ἀπὸ τὰ ὅποια μερικὰ εἶναι καμένα.

Ἐπιπλέον: Ἐνενήντα πέντε τροπιδωτά, πενήντα ἓνα κυρτόπλευρα καὶ δύο ἀδήλου σχήματος χεῖλη, ἐξήντα τέσσερις λαβές, τριάντα πέντε γάστρες, εἴκοσι ἑπτὰ στελέχη καὶ ἕκατὸν δώδεκα βάσεις κυλίκων, οἱ περισσότερες μὲ κοῖλο κέντρο ἀπὸ ὑπόλευκο, κιτρινωπό, πρασινωπό, κοκκινωπὸ καὶ ἐρυθρόξανθο πηλό. Ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ὅστρακα αὐτὰ εἶναι καμένα. — Πέντε τροπιδωτὰ χεῖλη, δεκαπέντε λαβές καὶ τριάντα τέσσερις βάσεις λεκανιδίων ἀπὸ κιτρινωπό, κοκκινωπὸ καὶ ἐρυθρόξανθο πηλό. Ὑπάρχει καὶ μία ἀκόμη βάση ποῦ διατηρεῖ τμῆμα τῆς γάστρας καὶ τοῦ χείλους, δηλαδὴ ὁλόκληρη τὴν κατατομὴ τοῦ ἀγγείου. — Δεκατρεῖς ταινιωτὲς λαβές (ἢ μία καμένη), πλάτους 26-45 χιλ. — Μεγάλῃ κάθετῃ λαβῇ ἑλλειπτικῆς διατομῆς, πάχους 20-35 χιλ. — Τρεῖς μεγάλες ἀγκύλες λαβὲς πρόχων, ἢ μία μὲ ὁπὴ γιὰ τὴν ὀπτησὴ στὴ βάση τῆς. — Λαβή, πλάτους 33 χιλ., καὶ χεῖλος περίκυρτο πρόχου, καμένα καὶ ραγισμένα. — Ταινιωτὸ ὀξύληκτο πόδι ἀγγείου, ὕψους 28 χιλ. καὶ πλάτους 10-15 χιλ. — Ὅμοιο, κυλινδρικό, καμένο, διαμ. 14 χιλ. — Χεῖλος κυαθοειδοῦς ἀγγείου μὲ τὴν ἀρχὴ κάθετῃ λαβῇ, πλάτους 10 χιλ., ἀπὸ τραχὺ πρασινωπὸ πηλό. — Τέσσερα στόμια προχοειδῶν ἀγγείων μὲ ἐξώστροφα περίκυρτα χεῖλη. — Ἐξώστροφο χεῖλος καὶ κάθετῃ κυλινδρική λαβή, διαμ. 16 χιλ., ἀπὸ χύτρα μὲ πάχος τοιχώματος 4 χιλ. Πηλὸς τραχύς, ἀμμώδης. — Περίκυρτο χεῖλος καὶ τμῆμα ἀπὸ τὸν πυθμένα πινακίου ἀπὸ κιτρινοπράσινο λεπτὸ πηλό. Ὑψος τοῦ λοξὰ κάθετου τοιχώματος 19 χιλ. — Τμῆμα ἀπὸ τὴ γάστρα μεγάλου ἀγγείου, πιθανότατα ψευδοστόμου, πλασμένου μὲ ἐπάλλῃλους δακτυλίου. Ἡ ἐλαττωματικὴ ἔνωση δύο τέτοιων δακτυλίων ἔχει ἐπισκευαστεῖ μὲ πρόσθετο, διαφορετικὸ πηλό. — Τμῆμα τοῦ

τοιχώματος μεγάλου ἀγγείου, πάχους 4-8 χιλ., ἐντελῶς καμένο. — Τρία μεγάλα κομμάτια ἀπὸ τὸ τοίχωμα πίθων, τὸ ἓνα ἐντελῶς καμένο. — Τμῆμα ἀπὸ τὴ δακτυλιόσχημῃ βάση μικροῦ ψευδοστόμου, καμένο. — Δύο δισκοειδεῖς βάσεις, διαμ. 90 καὶ 110 χιλ. καὶ πάχους 8 καὶ 11 χιλ. — Πυθμένας καὶ δακτυλιόσχημῃ βάση, διαμ. 50 χιλ., ἀπὸ μικρὸ ἀνοιχτὸ ἀγγεῖο. — Δύο δισκοειδεῖς βάσεις μικρῶν ἀνοιχτῶν ἀγγείων ἀπὸ τραχὺ πηλὸ μὲ ἀραιὸ ἀλείφωμα. — Γραπτὰ: Ἐξώστροφο κωνικὸ χεῖλος καὶ τμῆμα τοῦ ὤμου σταμνίσκου, βαμμένο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. — Δύο ὅμοια κατακόρυφα, βαμμένα. Στὴ συμβολὴ στομίου καὶ ὤμου τρεῖς καὶ τέσσερις λεπτὲς ταινίες (πίν. 19α:4). — Δύο ὅμοια, βαμμένα, χαμηλότερα ταινία (πίν. 19α:5). — Ὡμος προχοειδοῦς μὲ τὴ στροφὴ πρὸς τὸν λαιμό. Βαμμένη ἢ συμβολὴ τους, στὸν ὦμο τρεῖς ταινίες. — Μικρότατο κομμάτι ἀπὸ τὸ τοίχωμα ἀνοιχτοῦ ἀγγείου. Ἐσωτερικὰ ὁλόβαφο καστανό, ἐξωτερικὰ ταινία. — Ὅμοιο, βαμμένο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. — Τμῆμα μικρῆς ταινιωτῆς λαβῆς κυλικοειδοῦς, μὲ ἵχνη κόκκινης βαφῆς στὴ ράχη. — Τρεῖς μεγάλες ἀγκύλες λαβὲς ἀπὸ σχετικὰ ἀκάθαρτο πηλό, βαμμένες στὴ ράχη καὶ στὴ συμβολὴ μὲ τὸ τοίχωμα. — Τμῆμα γάστρας μικροῦ ψευδοστόμου ἢ προχοΐδιου ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλό, ἐξωτερικὰ δύο καστανὲς ταινίες. — Ἐντεκα ὅστρακα μὲ διακόσμηση ταινιῶν. — Δύο κωνικὲς δακτυλιόσχημες βάσεις, βαμμένες ἐξωτερικὰ. — Τμῆμα τοῦ ὤμου μὲ τὸ στέλεχος τοῦ δίσκου, τὸν δίσκο, τὴ μία λαβὴ καὶ μέρος τῆς ἄλλης μεγάλου ψευδοστόμου, καμένο. Στὶς λαβὲς ὁπὲς γιὰ τὴν ὀπτησὴ. Οἱ λαβὲς λοξὰ κάθετες, τὸ στέλεχος χαμηλό, ὁ δίσκος ἐλαφρὰ κοῖλος. Βαμμένα τὰ περιθώρια τῶν λαβῶν, δακτύλιος στὴ βάση τοῦ στελέχους, στὸν δίσκο κύκλος στὴν περίμετρο καὶ σταυρὸς ἐσωτερικά. Ἰχνη βαφῆς στὸ χεῖλος τοῦ σπασίματος

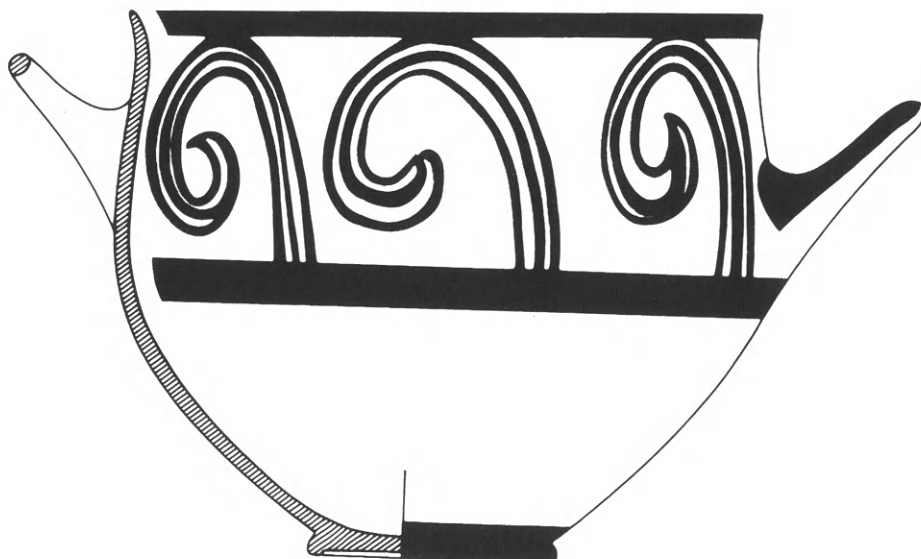

τοῦ ὤμου. Ὑψος στελέχους 43 χιλ., διάμ. δίσκων 63 χιλ., πλάτος λαβῶν 33 χιλ. (πίν. 18β). — Σκύφοι: Λεπτό διάστομο χεῖλος καὶ τμήμα τῆς γάστρας ἀπὸ κίτρινο καλοψημένο πηλό. Βαμμένο τὸ χεῖλος μὲ πορτοκαλιὰ βαφή. Ἀμέσως ἀποκάτω τοῦ λεπτῆ ταινία. Χαμηλότερα συνεχῆς σπείρα μὲ συμμετρικοὺς καλοσχεδιασμένους ἑλικες, διαμ. 60 χιλ. — Μικρὸ κομμάτι τοῦ ἴδιου ἀγγείου (πίν. 19α:1, 2). — Ἐντονα ἐξώστροφο χεῖλος καὶ τμήμα τῆς γάστρας, καμένο. Βαμμένο τὸ χεῖλος. Ἀποκάτω τοῦ πλατιὰ ταινία καὶ χαμηλότερα τμήμα σπείρας καὶ διπλὴ λοξὴ λεπτὴ γραμμὴ (πίν. 19α:3, εἰκ. 17). — Χεῖλος ἐξώστροφο ἀπὸ κίτρινο καλοψημένο πηλό. Καστανὴ ταινία ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ (πίν. 19α:6). — Τέσσερις ἀγκύλες λαβές, μὲ βαμμένες τὶς ράχες. — Δακτυλιόσχημη βάση καὶ τμήμα τοῦ πυθμένα. Βαμμένη ἐξωτερικὰ ἢ συμβολή, ἐσωτερικὰ δακτύλιος στὸν πυθμένα. — Ὅμοια βάση μὲ τμήμα τῆς κοιλιᾶς. Βαμμένη καστανόμαυρη ἢ συμβολὴ βάσης καὶ γάστρας. Ἐσωτερικὰ ὀλόβαφο. — Σκύφος δίωτος, συγκολλημένος ἀπὸ 80 περίπου μικρὰ κομμάτια, συμπληρωμένος, ἐλλιπής (εἰκ. 18). Ἀπὸ ὅλα τὰ κομμάτια του, ποὺ βρέθηκαν κα-

Εἰκ. 17. Χεῖλος καὶ γάστρα σκύφου ἀπὸ τὸ στρώμα στάχτης τοῦ δωματίου H2.

τεσπαρμένα, μόνο μέρος τῆς μιᾶς λαβῆς εἶναι ἐλαφρὰ καμένο. Ἡ ἀνοιχτὴ καμπύλη τῆς γάστρας τοῦ στενεύει ἐλαφρὰ κάτω ἀπὸ τὸ διάστομο χεῖλος. Οἱ ἀγκύλες λαβές του, ἀνίσου μεγέθους, ἔχουν σχεδὸν ὀρθία κλίση. Ἡ μικρότερη λαβὴ εἶναι κολλημένη ψηλότερα ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἡ βάση του εἶναι χαμηλὴ δακτυλιόσχημη. Πηλὸς κιτρινωπός, λεῖος, ὅχι πολὺ καθαρός, μέτρια ψημένος. Ἀλείφωμα ὅμοιο, ἀλαμπές. Βαφὴ κόκκινη μὲ πορτοκαλιᾶς-καστανές ἀποχρώσεις, ἀρκετὰ ἐξίτηλη. Βαμμένα: Ὁ δακτύλιος τῆς βάσης καὶ ἡ συμβολὴ του μὲ τὴ γάστρα. Ταινία στὸ χεῖλος ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ, ἄλλη κάτω ἀπὸ τὶς λαβές. Πι-

Εἰκ. 18. Σκύφος ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου H2.

νελίες στὶς ράχες τῶν λαβῶν μὲ κάπως τονισμένη τὴ συμβολή τους μὲ τὸ τοίχωμα. Στὸν πυθμένα ἴχνη δακτυλίου. Στὴ ζώνη τῶν λαβῶν τρία ὀρθία καὶ ὁμόροπα τριπλὰ ἄγκιστρα ἀπὸ κάθε πλευρά, ποὺ καταλήγουν σὲ κοινὴ αἰχμή (πίν. 18γ). Διάμ. βάσης 55 χιλ., μέγ.

διάμ. ἀγγείου 146 χιλ. Ὑψος βάσης 5 χιλ., ὕψος ἀγγείου 122-126 χιλ. Ἡ μία λαβὴ 50 χιλ. πάνω ἀπὸ τὴ βάση, ἡ ἄλλη 70 χιλ. Πάχος τοιχώματος 3-4 χιλ. Ἀρ. Μουσ. Θηβῶν 9203.

— Μικρὸ κομμάτι ἀπὸ μολύβδινο ἔλασμα, λιωμένο καὶ παραμορφωμένο.

Κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα τῆς αἰθάλης τὸ δάπεδο ἦταν καθαρὸ ἀπὸ καμένα ὑλικά, ἐκτὸς ἀπὸ λίγο ἀπανθρακωμένο ξύλο καὶ ἓνα γίγαρτο κοντὰ στὸν βόρειο τοῖχο (σχ. 5:4). Ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ του περιεχόμενο διατηρήθηκαν κοντὰ στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία ἡ βάση καὶ κομμάτια πίθου ἀνάμεσα σὲ ὄστρακα ἀγγείων διαφόρων μεγεθῶν (σχ. 5:5, πίν. 19β). Περίπου 5 μ. δυτικότερα, δίπλα στὴ βάση τοῦ τοίχου, βρέθηκαν σπασμένα κεραμίδια στέγης (σχ. 5:6).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 84, μερικά καμένα.

Ἐπιπλέον: Πέντε τροπιδωτὰ καὶ ἓνα κυρτόπλευρο χεῖλος, τρεῖς λαβές, ἓνα κομμάτι γάστρας καὶ ἓνα τμήμα στελέχους κυλίκων ἀπὸ κίτρινο, πρασινωπό, καστανὸ καὶ τεφρὸ πηλὸ. — Δύο βάσεις λεκανιδίων. — Δύο κάθετες ταινιωτὲς λαβές, ἡ μία καμένη. — Δύο συνανήκοντα κομμάτια ἀπὸ τὴν καμπύλη γάστρα καὶ τὸ ἔντονα ἐξώστροφο λοξὸ χεῖλος εὐρυστόμου λεκανοειδοῦς ἀγγείου ἀπὸ κίτρινο καθαρὸ καλοψημένο πηλὸ. Πάχος χείλους 8 χιλ., τοιχώματος 6 χιλ. — Γραπτὰ: Ταινιωτὴ κάθετη λαβὴ κυλικοειδοῦς ἀπὸ πράσινο πηλὸ, βαμμένη μαύρη στὴ ράχη. — Τμήμα γάστρας ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ κίτρινο καθαρὸ πηλὸ. Ἐξωτερικὰ δύο ὀριζόντιες ἐξίτηλες καστανὲς ταινίες. — Τμήμα τοῦ ὤμου καὶ γένεση τοῦ λαιμοῦ μικροῦ προχοειδοῦς ἀπὸ καθαρὸ κίτρινο καλοψημένο πηλὸ μὲ ὅμοιο ἀλείφωμα. Καστανόμαυρη ταινία στὴ συμβολὴ λαιμοῦ καὶ ὤμου, δύο ὅμοιες στὸν ὤμο. — Δύο μικρότατα ὄστρακα καμένα. Βαμμένα καστανόκόκκινα μὲ μαῦρες ἀποχρώσεις ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. — Ὀκτὼ κομμάτια ἀπὸ τὴν κοιλία πρόχου ἢ μεγάλου ψευδοστόμου, ἀπὸ

καστανὸ πηλὸ, καμένο σὲ διάφορες ἀποχρώσεις. Διακόσμηση ἀπὸ τρεῖς ἐπ'ἀλλήλες ταινίες, πλάτους 11, 14 καὶ 10 χιλ. — Ἐβδομήντα ἔξι κομμάτια μεγέθους 2×3 ἐκ. ἕως 24×37 ἐκ., πολὺ μεγάλου πίθου. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ συνανήκουν, ὅχι ὅμως ἀρκετὰ ὥστε νὰ ἀποκατασταθεῖ τὸ ἀγγεῖο. Διατηρήθηκε ὁλόκληρη ἡ βάση, ἀρκετὰ κομμάτια τῆς κοιλιάς καὶ μέρους τῆς καμπύλης πρὸς τὸν ὤμο (πίν. 19β). Δὲν βρέθηκε τίποτα ἀπὸ τὸ στόμιο ἢ τὸ χεῖλος. Ψηλὰ στὴν κοιλία ὑπάρχει ἀνάγλυφη ὀριζόντια λωρίδα, πλάτους 53-56 χιλ., ποὺ ἐξέχει ἀπὸ τὸ τοίχωμα 3-5 χιλ. Πηλὸς κόκκινος ἀνοιχτὸς τραχὺς μὲ ἄμμο, χαλικάκια καὶ ἄχυρα, καλοψημένος. Ἐπιφάνεια ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ λειασμένη μὲ τὸ χέρι. Διάμ. βάσης 200 χιλ., πάχος 34 χιλ. Πάχος τοιχώματος 22-29 χιλ. Ἡ βάση καὶ τὰ κομμάτια κοντὰ στὸν πυθμένα ἦσαν καμένα ἐσωτερικὰ. Μερικὰ κομμάτια τῆς κοιλιάς καὶ στὸ ὕψος τῆς ταινίας τοῦ ὤμου κάηκαν ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Ψηλότερα εἶναι καμένα μόνο ἐξωτερικὰ. Ἰχνη καύσης παρουσιάζουν ἐπίσης καὶ οἱ ἀκμὲς τῶν σπασιμάτων. Ὁ πίθος δηλαδὴ κάηκε ἀφοῦ ἔσπασε καὶ ἔπεσαν τὰ κομμάτια του μέσα καὶ γύρω ἀπὸ τὸ χαμηλὸ μέρος τῆς

κοιλιᾶς, ὅπου ἡ φωτιὰ ἔβροσκε στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγγείου. Μὲ ἄλλα λόγια, κάηκε τὸ περιε-

χόμενό του καὶ ὄχι τὸ δάπεδο ἢ ἡ περιοχὴ γύρω του.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κατωφλίου πρὸς τὸ H3 ἀπέδωσε καὶ αὐτὴ λίγη κεραμεικὴ.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα ἀπὸ πίθους καὶ μεγάλους ψευδοστόμους 32, σχεδὸν ὅλα καμένα. Ἀπὸ μικρότερα ἀγγεῖα, ἐπίσης καμένα, 76.

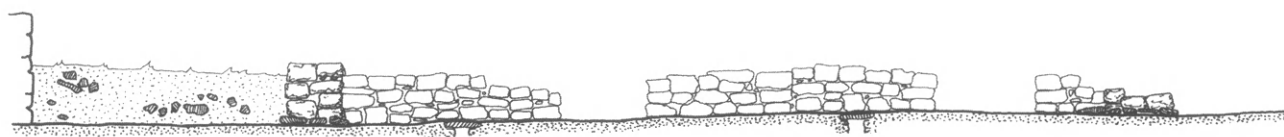
Ἐπιπλέον: Τρία τροπιδωτά, τρία κυρτόπλευρα καὶ δύο ἀδήλου καμπύλης χεῖλη, δέκα λαβές, δύο κομμάτια γάστρας, δύο στελέχη καὶ ἕξι βάσεις κυλίκων μὲ κοῖλο κέντρο. — Ἐξι λαβές καὶ τέσσερις βάσεις λεκανιδίων. — Δύο ταινιωτὲς λαβὲς μεγάλων ἀγγείων, πλάτους 30 καὶ 33 χιλ. — Κυλινδρική καμένη λαβὴ οἰκιακοῦ ἀγγείου, διαμ. 16-20 χιλ., μὲ διαμ-

περὴν ὅπῃ στὴ μία ἄκρῃ. — Κυλινδρική προχοή, σωζ. μήκους 45 χιλ. καὶ διαμ. 16 χιλ., λοξὰ κομμένη ἀπὸ τὸ ἀγγεῖο τῆς, προφανῶς θήλαστρο. — Τμῆμα τῆς κοιλιᾶς μεγάλου ψευδοστόμου, καμένο. Ἐξωτερικὰ τρεῖς πλατιὲς ταινίες. Οἱ δύο πρῶτες πλαισιώνουν μία λεπτή. — Μικρότατο ὄστρακο ἀπὸ πρασινότερο πηλὸ μὲ ἵχνη πλατιᾶς ταινίας ἐξωτερικά. — Τμῆμα χεῖλους σκυφοειδοῦς ἀγγείου, καμένο, μὲ δυσδιάκριτα ἵχνη βαφῆς ἐσωτερικά, ἴσως καὶ ἐξωτερικά.

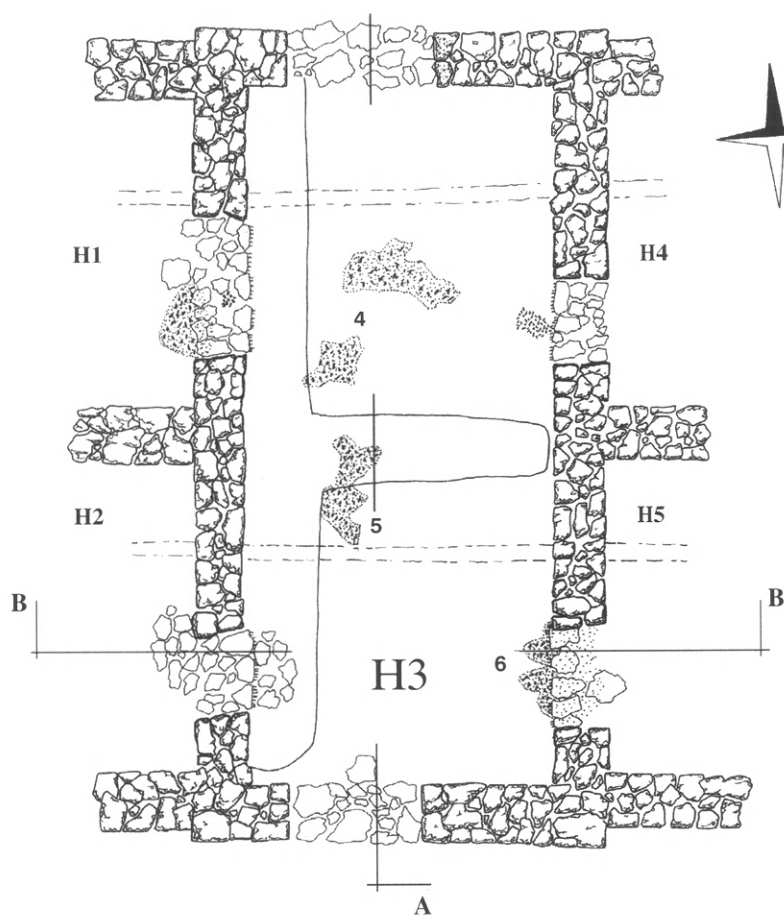
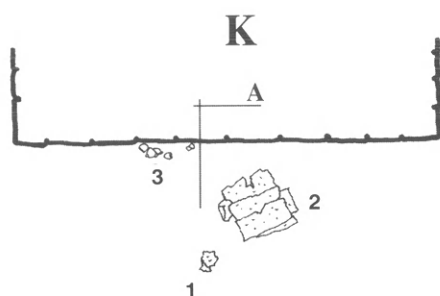
ΧΩΡΟΣ H3

Ὁ χώρος H3 (σχ. 6, πίν. 20α), χτισμένος σὲ ἄξονα Β.-Ν. ἀνάμεσα στὰ δυτικὰ καὶ στὰ ἀνατολικά δωμάτια, εἶναι καὶ αὐτὸς στενόμακρος, ἀλλὰ μὲ ἀναλογία 1:2 μᾶλλον παρὰ 1:3 ὅπως ἐκεῖνα. Τὸ ἐσωτερικὸ του μῆκος, προσδιορισμένο ἀπὸ τὸ γενικὸ πλάτος τοῦ κτιρίου, εἶναι 13,92 μ. στὴ δυτικὴ του πλευρὰ καὶ 14 μ. στὴν ἀνατολική, ἐνῶ τὸ ἐσωτερικὸ του πλάτος εἶναι 6,04 μ. στὴ βόρεια πλευρὰ καὶ 5,94 μ. στὴ νότια. Ὅπως δείχνει ἡ διάταξί του, εἶχε βοηθητικὸ προορισμό, χρησίμευε δηλαδὴ ὡς πρόσβαση καὶ προθάλαμος στοὺς τέσσερις κύριους χώρους τοῦ κτιρίου, χωρὶς νὰ φιλοξενεῖ καμία ἀπὸ τὶς λειτουργίες τους. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴ σχετικὴ πενιχρότητα τῶν εὐρημάτων ποὺ περιεῖχε. Οἱ παραστάδες τῶν δύο κυρίων εἰσόδων του, τῆς νότιας καὶ τῆς βόρειας, ποὺ διατηρήθηκαν σὲ ὕψος 1-1,20 μ., πλαισίωναν κατώφλια ποὺ φαίνεται νὰ εἶχαν ἐπάλειψη ἀπὸ κιτρινόχωμα. Τὸ δάπεδό του, ποὺ σκέπαζε σχεδὸν παντοῦ τὰ αὐλάκια ποὺ διέσχιζαν τὸ κτίριο, ἦταν στρωμένο μὲ ἀσπρόχωμα, γκρίζο κατὰ τόπους ἀπὸ τὴ χρῆση (πίν. 8α). Ἀνάμεσα στὰ κατώφλια πρὸς τὰ H1 καὶ H4, δίπλα στὸ αὐλάκι H2-H5 καὶ ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ H5, τὸ χῶμα αὐτὸ εἶχε διαποτιστεῖ ἀπὸ ἐκτεταμένες κηλίδες στάχτης (σχ. 6:4, 5, 6, πίν. 20β). Ὁ de Ridder εἶχε σκάψει κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου μία τάφρο, πλάτους 1,11-1,35 μ., ποὺ εἶχε φτάσει ὡς τὸ δάπεδο καί, στὴ μέση τοῦ μήκους τῆς, μία ἐγκάρσια στενότερη (1,40 μ. στὴ συμβολή τῆς μὲ τὴν προηγούμενη, 0,90 μ. στὴν ἀνατολικὴ ἐλεύ-

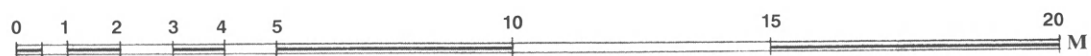

TOMH A - A

TOMH B - B

Σχ. 6. Δωμάτιο H3.

θερη άκρη της) και ρηχότερη, που έφτανε ως τον ανατολικό τοίχο στο ύψος της μεσοτοιχίας H4-H5. Ούτε ή μία ούτε ή άλλη είχαν παραβιάσει το δάπεδο. Είχαν παραβιάσει όμως το γέμισμα που δεν διέφερε στη σύσταση και στις αναλογίες του από τους άλλους χώρους του κτιρίου. Το στρώμα κάτω από τη φερτή επιφάνεια, πάχους 0,20-0,35 μ., ήταν το γνωστό χαλαρό τεφροκάστανο χώμα, γεμάτο ρίζες και όστρακα, κυρίως από κύλικες. Στο χείλος της εγκάρσιας τάφρου βρέθηκε και μία μικρή λίθινη λεπίδα (πίν. 21α, άριστ.).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Όστρακα ακαθόριστα 445, περισσότερα από τα μισά καμένα.

Επιπλέον: Ένα κυρτόπλευρο και έννεα τροπιδωτά χείλη, δώδεκα λαβές, τέσσερις γάστρες, όκτώ στελέχη και έννεα βάσεις κυλικών, όλες με κοίλο κέντρο, από πρασινωπό, κοκκινωπό, κιτρινωπό και γκρίζο πηλό. — Όκτώ βάσεις λεκανιδίων. — Μία λαβή με τμήμα χείλους, πλάτους 30 χιλ., και ένα πόδι, πλάτους 30 χιλ., από χυτρόποδες. — Τμήμα χείλους έξωστροφο με την αρχή τοιχώματος μαγειρικού σκεύους από κόκκινο τραχύ άμμώδη πηλό. — Μεγάλη ταινιωτή λαβή. — Τρία κομμάτια κυλινδρικών λαβών μεγάλων άγγείων. — Στόμιο περίκυρτο και ρίζα λαβής προχοειδούς. — Βάση δισκοειδής μεγάλου άγγείου. — Όμοια, μικρού άγγείου, καμένη. — Γραπτά: Ταινιωτή λαβή μεγάλου άγγείου καμένη, βαμμένη στην κορυφή. — Έξι κομμάτια από γάστρες προχοειδών από τραχύ άμμώδη πηλό, με διακοσμητικές ταινίες. — Δύο κομμάτια από χείλη σκύφων, το ένα βαμμένο έσωτερικά και έξωτερικά, το άλλο βαμμένο έσωτερικά και με πλατιά ταινία κάτω από το χείλος έξωτερικά. Χαμηλότερα τμήμα σπείρας. Καμένο (πίν. 21γ). — Άγκυλη λαβή σκύφου βαμμένη στις ρίζες και στην κορυφή (πίν. 21γ). — Κομμάτι τοιχώματος σκύφου βαμμένο καστανό έσωτερικά (πίν. 21γ). — Δύο βάσεις σκύφων με ταινία βαμμένη στη συμβολή τους με το τοίχωμα. Η μία έχει κύκλο βαμμένο στο έσωτερικό του πυθμένα. — Έννεα κομμάτια από την κοιλιά μικρών ψευδοστόμων, με

διακόσμηση ιμάντων μεταξύ ταινιών. Τα έξι έχουν επιπλέον ζώνη διαγράμμων ρόμβων, τα άλλα ζώνη τεθλασμένης (πίν. 21γ, εικ. 19). — Δύο κομμάτια από τοιχώματα κρατήρων, το ένα με διακόσμηση ταινιών, το άλλο με ταινίες

Εικ. 19. Όστρακο από το πρώτο στρώμα του χώρου H3.

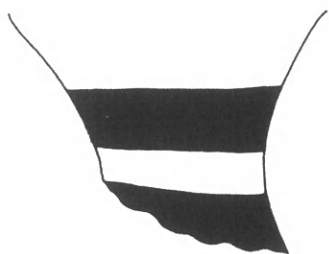
και σπείρες. — Πέντε κομμάτια πίθων από τραχύ άμμώδη πηλό με έγκλείσματα, το ένα με την αρχή ανάγλυφης διακοσμητικής ζώνης του ώμου. Επιφάνεια πρόχειρα λειασμένη μέσα κι έξω με πυκνές ραγάδες. Τοιχώματα πάχους 14-25 χιλ. — Κυλινδρικό έξωστροφο στόμιο και αρχή γάστρας νεολιθικού εύρυστόμου άγγείου από τραχύ πηλό με πορώδη επιφάνεια. — Μικρό όστρακο μεσαιωνικού άγγείου από κοκκινόξανθο πηλό με πυκνές ρηχές ραβδώσεις χαραγμένες στην επιφάνειά του. — Μικρή γλωσσοειδής λεπίδα από πυριτόλιθο με εύθύγραμμη πτέρνα. Κατά μήκος των πλευρών κόψεις καλά διαμορφωμένες, με μικρές πυκνές έκκρούσεις. Μήκος 39 χιλ., πλάτος πτέρνας 15 χιλ., πάχος 3 χιλ. (πίν. 21α, άριστ.).

Τὸ δεύτερο στρώμα, ἀπὸ σχεδὸν καθαρὸ ἀσπρόχωμα, ἦταν συσσωρευμένο σὲ ὕψος 0,48-0,79 μ. Ἐπάνω ἐπάνω εἶχε κομμάτια λάσπης μὲ ἀποτυπώματα κλαδιῶν ἢ καλαμιῶν (πίν. 21β), καὶ περιεῖχε πλίθες καὶ μικρὸ σχετικῶς ἀριθμὸ ὀστράκων.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 975.

Ἐπιπλέον: Ἐνα κυρτόπλευρο καὶ τριάντα δύο τροπιδωτὰ χεῖλη, εἴκοσι ἑπτὰ λαβές, δεκατρία στελέχη (πίν. 23α, ἐπάνω δεξ., εἰκ. 20) καὶ

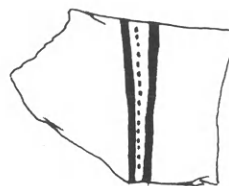
Εἰκ. 20. Στέλεχος κύλικος ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ χώρου H3.

εἴκοσι ὀκτὼ βάσεις κυλίκων, οἱ εἴκοσι μία μὲ κεντρικὴ κοιλότητα. — Ἐνα χεῖλος, ἕξι λαβές καὶ τριάντα ἑπτὰ βάσεις λεκανιδίων. — Τρεῖς ταινιωτὲς λαβὲς μεγάλων ἀγγείων, πλάτους 23-36 χιλ. — Μία ὀριζόντια καὶ τρεῖς κατακόρυφες κυλινδρικές λαβὲς μεγάλων ἀγγείων. — Στόμιο πρόχου μὲ περίκυρτο ἐξώστροφο χεῖλος. — Ἐξώστροφο χεῖλος μὲ κομμάτι γάστρας κρατηρίσκου. — Βάση προχοειδοῦς ἀγγείου μὲ ὀπὴ ὀπτησης. — Δύο δισκοειδεῖς βάσεις οἰκιακῶν ἀγγείων. — Δύο πόδια ἀπὸ χυτρόποδες. — Σκύφοι: Τρία ἄβαφα χεῖλη. — Γραπτὰ: Τμῆμα χείλους ὀλόβαφο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. — Τέσσερα κομμάτια τοιχωμάτων ὀλόβαφα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ (πίν. 23β:1). — Χεῖλος καὶ τμῆμα γάστρας μὲ τὴ ρίζα λαβῆς. Ἐσωτερικὰ ὀλόβαφο μὲ ὀριζόντιες πινελιές. Ἐξωτερικὰ ἡ ρίζα τῆς λαβῆς καὶ κάθετος στάχυς ἀμειβόντων. Χαμηλότερα ταινία (πίν. 24α:1, εἰκ. 21). — Τρία χεῖλη καὶ ἓνα κομμάτι

Εἰκ. 21. Γάστρα σκύφου ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ χώρου H3.

βάσης. Ἐσωτερικὰ ὀλόβαφα, ἐξωτερικὰ ταινίες. — Δύο χεῖλη μὲ τμῆμα τοιχώματος. Βαμμένα τὰ χεῖλη, χαμηλότερα ταινίες ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. — Μία ὀλόβαφη λαβὴ καὶ δύο βαμμένες στὶς ρίζες καὶ τὴν κορυφὴ τῆς ἀγκύλης (πίν. 23α). — Τμῆμα γάστρας ἐσωτερικὰ ἄβαφο, ἐξωτερικὰ κατακόρυφη πορφύρα (πίν. 23β:2, εἰκ. 22). — Δύο συνανήκοντα κομμάτια

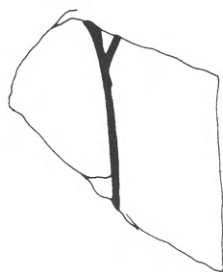

Εἰκ. 22. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ χώρου H3.

μὲ ρίζα λαβῆς, καμένα. Ἐσωτερικὰ ἄβαφα. Ἐξωτερικὰ τρεῖς πλατιὲς ταινίες καὶ μία λεπτή. Ἀπὸ τὴ λαβὴ λοξὰ πρὸς τὰ ἐπάνω τριπλὴ καμπύλη γραμμὴ (πίν. 24β, ἐπάνω ἀριστ.). — Βάση δακτυλιόσχημη ἐσωτερικὰ ὀλόβαφη,

ἐξωτερικὰ βαμμένη στή συμβολή με τὸ τοίχωμα (πίν. 23β:3). — Κομμάτι γάστρας καὶ στελέχους κύλικος. Ἐσωτερικὰ κύκλος στὸν πυθμένα, ἐξωτερικὰ δύο ταινίες. — Τμῆμα γάστρας ἀγγείου. Ἐξωτερικὰ με κόκκινη βαφή κάθετο στέλεχος, ποὺ ἀνεβαίνει καὶ διακλαδίζεται στή γένεση ἀντιθετικῶν σπειρῶν (πίν. 23α, δεξ., εἰκ. 23). — Δύο κομμάτια ἀπὸ περίκυρτα χεῖλη πρό-

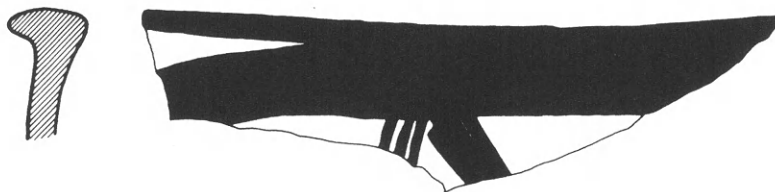

Εἰκ. 23. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ χώρου H3.

χων, βαμμένα. — Λαβὴ πρόχου καμένη, πλάτους 15 χιλ., με ταινία βαμμένη στή ράχη. —

Εἴκοσι τρία κομμάτια προχοειδῶν με διακόσμηση ταινιῶν. Τὸ ἓνα κομμένο στρογγυλὸ (γὰ πῶμα;) σὲ δίσκο διαμ. 74-75 χιλ. (πίν. 23α, 24α-β). — Τμῆμα ἀπὸ ἔντονα ἐξώστροφο ὀριζόντιο χεῖλος κρατήρα. Βαμμένο τὸ χεῖλος κοκκινοκάστανο. Ἐξωτερικὰ πλατιά ταινία ἀπὸ τὴν ὁποία κρέμονται λοξὰ πρὸς τὰ κάτω δύο ἀντιθετικὲς δέσμες τριῶν λεπτῶν γραμμῶν, ἴσως γενέσεις σπειροειδοῦς ἢ ἀγκιστροειδοῦς κοσμήματος (πίν. 24α:2, εἰκ. 24). — Δύο κομμάτια ἀνοιχτῶν ἀγγείων ἐσωτερικὰ ὀλόβαφα. Ἐξωτερικὰ ταινίες. — Κομμάτι τοιχώματος μεγάλου ἀγγείου ἐξωτερικὰ ὀλόβαφου. — Ἐννέα κομμάτια πίθων, πάχους 13-25 χιλ., ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ με ἐγκλείσματα, τὸ ἓνα καμένο μέχρι ὑαλώσεως (κακόπτημα, πίν. 23β:4). — Δύο κομμάτια στρωτῆρων πάχους 15-16 χιλ.

— Κομμάτι μολυβένιου ἐλάσματος ἀναδιπλωμένου. Μέγ. διάστ. 48 χιλ., πάχος 5 χιλ. — Μικρὴ λεπίδα ὀψιανοῦ τραπεζιόσχημης τομῆς, με καλὰ ἀκονισμένη τὴν κόψη. Σωζ. μῆκος 25 χιλ., πλάτος 7,5 χιλ., πάχος 1 χιλ.

Εἰκ. 24. Χεῖλος κρατήρα ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ χώρου H3.

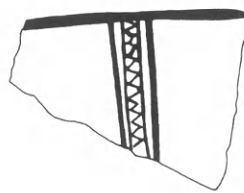
Οἱ κηλίδες τῆς στάχτης ποὺ σημάδευαν τὸ δάπεδο δὲν περιεῖχαν σπόρους ἢ ἄλλες καμένες ὀργανικὲς οὐσίες, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστα μικρὰ καρβουνάκια, κομμάτια κεραμιδιῶν καὶ λίγα ὅστρακα, ἐν μέρει καμένα.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ώστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 77, μερικὰ καμένα.

Ἐπιπλέον: Δύο λαβές κυλίκων καὶ δύο βάσεις μὲ κεντρικὴ κοιλότητα. — Τρεῖς βάσεις λεκανιδίων. — Τμῆμα ποδιοῦ χυτρόποδος μὲ τὴ σύμφυσή του πρὸς τὴν κοιλιά, πολὺ καμένο, πλάτους 35 χιλ. — Δισκοειδὴς βάση μεγάλου ἀνοιχτοῦ ἀγγείου (κρατήρα;), καμένη. Πάχος 4 χιλ. — Γραπτὰ: Μικρὸ ὅστρακο ὁλόβαφο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. — Τρία κομμάτια ἀπὸ τὸ περίκυρτο χεῖλος πρόχου βαμμένο καστανό. Πηλὸς κιτρινωπὸς τραχὺς καὶ ἀμμώδης. — Δύο κομμάτια ἀπὸ τὸ τοίχωμα πρόχων, τὸ ἓνα καμένο. Πηλὸς τραχὺς, ἀμμώδης, ἀλείφωμα κιτρινωπό. Βαμμένες πλατιὲς ταινίες. — Χεῖλος καὶ μέρος τῆς γάστρας σκύφου ἀπὸ ροδόχρωμο πηλὸ μὲ ὅμοιο στιλπνὸ ἀλείφωμα. Βαμμένο τὸ χεῖλος καὶ ταινίες ἐξωτερικὰ. — Τμῆμα γάστρας μὲ χεῖλος σκύφου ἀπὸ κίτρινο πηλὸ μὲ ὅμοιο στιλπνὸ ἀλείφωμα. Τοίχωμα λεπτό, πολὺ καλῆς ὀπτησης, πιθανότατα ἐπεί-

σακτο. Λεπτὴ καστανοκόκκινη ταινία στὸ χεῖλος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο κατεβαίνει στενὴ κάθετη στήλη τεθλασμένης μὲ διπλὸ πλαίσιο (πίν. 25α:2, εἰκ. 25). — Κομμάτι ἀπὸ τὸ τοίχωμα ἀγγείου (κρατηρίσκου;), πάχους 5-6 χιλ., ἀπὸ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ στιλπνὸ κίτρινο ἀλείφωμα. Ἐσωτερικὰ ἄβαφο. Ἐξωτερικὰ ἡ κορυφὴ κάθετης πορφύρας (πίν. 25α:1, εἰκ. 26). — Κομμάτι στρωτήρα ἀπὸ πολὺ τραχὺ ἀκάθαρτο πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα καὶ ἄχυρα. Πάχος 13 χιλ.

Εἰκ. 25. Χεῖλος σκύφου ἀπὸ τὸ στρώμα στάχτης τοῦ χώρου H3.

Εἰκ. 26. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ στρώμα στάχτης τοῦ χώρου H3.

Μερικὰ ἀκόμη ὅστρακα καὶ θραύσματα ἀπὸ κεραμίδια βρέθηκαν ἐπάνω στὸ δάπεδο, οὐσιαστικὰ δηλαδὴ στὸ ἴδιο στρώμα μὲ τὸ προηγούμενο. Ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο στὸ δωμάτιο H4 ὑπῆρχαν κομμάτια μολύβι καὶ ὦμος μικροῦ ψευδοστόμου (πίν. 25β).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ώστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 120, μερικὰ καμένα.

Ἐπιπλέον: Ἐνα κυρτόπλευρο χεῖλος, ἔντεκα πολὺ κοντὰ στελέχη καὶ δύο βάσεις κυλίκων. — Ἑπτὰ βάσεις λεκανιδίων. — Χεῖλος λεκάνης σὲ σχῆμα ὀριζόντιας στεφάνης, πλάτους 15 χιλ., πάνω σὲ τοίχωμα πλάτους 4 χιλ. — Λαβὴ, πλάτους 35 χιλ. καὶ χεῖλος εὐρυστόμου ἀγγείου μὲ ὀπὴ ὀπτησης στὴ συμβολή τους. — Λαβὴ πλάτους 35 χιλ. καὶ τμῆμα χείλους μαγειρικοῦ σκεύους ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ. — Γραπτὰ: Ὀκτὼ κομμάτια ἀπὸ τοιχώ-

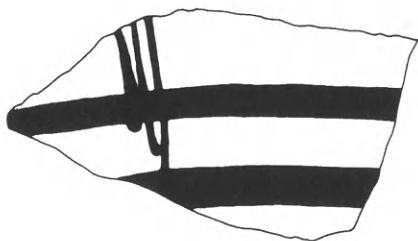
ματα προχοειδῶν μὲ διακόσμηση ταινιῶν (πίν. 25γ:4,5). — Δύο κυλινδρικές λαβές ποὺ διατηροῦν τὴ σύμφυσή τους μὲ τὴν κοιλιά ἀπὸ μεγάλη προχοειδῆ ἀγγεῖα, διακοσμημένες μὲ πινελιὲς στὴ ρίζα καὶ γραμμὲς στὴ ράχη (πίν. 25γ:1). — Λαβὴ κάθετη πρόχου, ποὺ διατηρεῖ τὶς συμφύσεις τῆς μὲ τὸ στόμιο καὶ τὸν ὦμο, βαμμένες καὶ τὶς δύο. — Δύο κομμάτια τοιχώματος εὐρυστόμου ἀγγείου (κρατήρα;) μὲ διακόσμηση ἐπάλληλων ταινιῶν καὶ ἴχνος καμπύλης ψηλότερα (εἰκ. 27). — Ὅμοιο, ἐσωτερικὰ ἄβαφο, ἐξωτερικὰ δύο ταινίες πρὸς τὶς

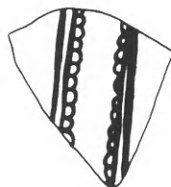
Εἰκ. 27. Ὅστρακο τοιχώματος κρατήρα
ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ χώρου H3.

ὁποῖες κατεβαίνουν τρεῖς παράλληλες λεπτές γραμμές (εἰκ. 28). — Τμῆμα ἀπὸ τῆ γάστρα κύλικος μὲ τὴ γένεση τοῦ στελέχους ἀπὸ λεπτὸ καλοψημένο πηλὸ, πιθανότατα ἐπέισακτης. Ἐξωτερικὰ δύο μαῦρες ταινίες, ἐσωτερικὰ δακτύλιος στὸν πυθμένα (πίν. 25γ:2). — Δύο κομμάτια μὴ συνανήκοντα μικροῦ ἀγγείου ἀπὸ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ κίτρινο ἀλείφωμα καὶ διακόσμηση ταινιῶν ἐξωτερικὰ. — Σκύφοι: Τμῆμα τοιχώματος, ἐσωτερικὰ ὁλόβαφο, ἐξωτερικὰ ταινίες. — Ὅμοιο, ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ, διακοσμημένο μὲ τρεῖς λεπτές ταινίες, πάνω ἀπὸ τὶς ὁποῖες διατηρεῖται γραμμὴ καμπύλη ἀνοιχτὴ πρὸς τὰ κάτω. — Τμῆμα γάστρας διακοσμημένο μὲ στήλη ἀντιμέτωπων κροσσοπεταλίων σὲ διπλὸ πλαίσιο (πίν. 25γ:3, εἰκ. 29). — Τμῆμα τοιχώματος ἐξωτερικὰ ὁλόβαφο. — Ὅμοιο, ἀπὸ κίτρινο πηλὸ μὲ ὁμοιόχρωμο ἀλείφωμα. Ἐσωτερικὰ ὁλόβαφο, ἐξωτερικὰ τμῆμα σπείρας καὶ ἵχνη λοξῶν λεπτῶν στελεχῶν (πίν.

25γ:5, εἰκ. 30). — Ὡμος καὶ λαβὲς μικροῦ ψευδοστόμου, συγκολλημένος ἀπὸ δώδεκα κομμάτια. Λεῖπει τὸ στόμιο καὶ μέρος τῆς περιμέτρου τοῦ ὤμου (πίν. 25β). Στόμιο, καθὼς δείχνει ἡ ρίζα του, λεπτὸ. Λαβὲς ταινιωτὲς στενές, λίγο ἀποκλίνουσες πρὸς τὰ ἐπάνω. Τὸ στέλεχος τοῦ δίσκου τοὺς λεπτὸ, ὁ δίσκος ἐπίπεδος μὲ ἐλάχιστη κύρτωση στὸ κέντρο. Ὡμος ἐλαφρότατα καμπύλος. Πηλὸς κιτρινωπός, καλὰ ψημένος. Ἀλείφωμα ὅμοιο, στιλπνόν. Βαφὴ καστανὴ διαφόρων ἀποχρώσεων ἀνάλογα μὲ τὴν πυκνότητά τους. Στὴν περίμετρο τοῦ ὤμου ταινία ποὺ ἀκολουθεῖται πρὸς τὰ κάτω ἀπὸ λεπτότατους ἐξίτηλους ἱμάντες. Χωριστοὶ δακτύλιοι στὴ ρίζα τοῦ στομίου καὶ τοῦ στελέχους τοῦ δίσκου. Οἱ ράχες τῶν λαβῶν βαμμένες μὲ ἐξηρημένο μικρὸ τρίγωνο στὴν κορυφή. Στὸν δίσκο πυκνὴ σπείρα. Στὸν ὦμο, μεταξὺ στομίου καὶ λαβῶν, διατηροῦνται ἵχνη ἀπὸ τὶς περιστικτες στεφάνες σχηματοποιημένων ἀνθέων. Πίσω, μεταξὺ τῶν λαβῶν, τρία ὅμοια ἄνθη, δύο ἰσομεγέθη μεγάλα καὶ ἓνα τρίτο, μικρό, σφηνωμένο μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς μιᾶς λαβῆς γιὰ νὰ γεμίσει τὸ διακοσμητικὸ πεδίο. Τὰ ἄνθη ἔχουν τριγωνικὴ στεφάνη μὲ ἀγκύλο ἀναδιπλωμένο μίσχο, κυματοειδῆ γραμμὴ στὴ θέση τῶν στημόνων καὶ διπλὴ σειρὰ στιγμάτων στὸ ἄνοιγμα τῆς στεφάνης. Σωζ. διάμ. ὤμου 100 χιλ., διάμ. δίσκου 31 χιλ., διάμ. στελέχους δίσκου 11 χιλ., διάμ. στομίου 16 χιλ., ὕψος λαβῶν 34 χιλ., πλάτος λαβῶν 9 χιλ. —

Εἰκ. 28. Ὅστρακο σκύφου
ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ χώρου H3.

Εἰκ. 29. Ὅστρακο σκύφου
ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ χώρου H3.

Εἰκ. 30. Ὅστρακο σκύφου
ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ χώρου H3.

Δύο κομμάτια τοιχώματος μεγάλων αγγείων, πιθανότατα πίθων, πάχους 12 χιλ. και 16-20 χιλ. — Τμήμα στρωτήρα στέγης από τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ γεμάτο ἄχυρα, πάχους 20 χιλ.

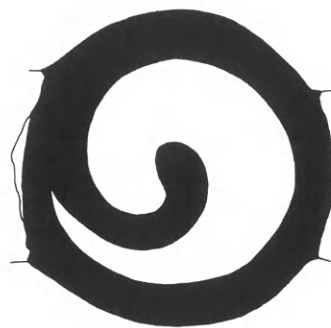
— Τέσσερα μικρὰ κομμάτια μολυβένιου ἐλάσματος, ἓνα ἀναδιπλωμένο καὶ ἓνα ἄλλο συνεστραμμένο, χωρὶς συγκεκριμένο σχῆμα. Μήκη 16, 31, 36 καὶ 39 χιλ. Πάχη 1-5 χιλ.

Τὸ διάστημα ἀνάμεσα στὴ βόρεια εἴσοδο τοῦ **H3** καὶ τοῦ πρὸς **B**. γειτονικοῦ τοῦ κτιρίου **K**, μήκους 4 μ. περίπου, εἶχε γεμίσει ἀπὸ τὰ πεσίματα τῶν τοίχων τῶν δύο κτιρίων. Ἡ ἐπίχωση εἶχε συσσωρευτεῖ ἀρχικὰ σὲ ὕψος 0,80 μ. πρὸς τὸ **H3** καὶ 1,03 μ. πρὸς τὸ **K** (σχ. 6, τομὴ Α-Α, πίν. 26α). Στὸ γέμισμα αὐτὸ εἶχαν προστεθεῖ χρώματα, ὕψους 0,45-0,50 μ., ἀπὸ σκαψίματα τοῦ de Ridder καί, κυρίως, ἀπὸ τὸ καθάρισμα τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ **K** ποὺ εἶχε ἐπιχειρήσει ὁ Θρεψιάδης. Τὰ χρώματα αὐτὰ περιεῖχαν λίγη κεραμεικὴ τῆς ὁποίας ἡ ἀκριβὴς προέλευση εἶναι ἄδηλη.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 20.

Ἐπιπλέον: Μία βάση με κεντρικὴ κοιλότητα, δύο λαβὲς καὶ μία βάση με στέλεχος ἀπὸ κύλικες. — Δίσκος λαβῶν, διαμ. 81 χιλ., καὶ κοῖλο στέλεχος, διαμ. 42 χιλ. ἀπὸ μεγάλο ψευδόστομο. Βαφὴ καστανή. Βαμμένη ἢ περίμετρος τοῦ δίσκου γύρω ἀπὸ χαλαρὴ ἔλικα ἀραιᾶς σπείρας (εἰκ. 31). Στὸ στέλεχος ἀρχὴ πινελιάς. — Κομμάτι ὤμου καὶ κοιλιᾶς μικροῦ ψευδοστόμου ἀπὸ κίτρινο πηλόν. Κάτω ἀπὸ τὸν ὦμο τρεῖς καστανοπορτοκαλιᾶς ταινίες. Ἀνάμεσα στὴν πρώτη καὶ τὴ δεύτερη ἐπτὰ λεπτοὶ ἱμάντες, ἀνάμεσα στὴ δεύτερη καὶ στὴν τρίτη ζώνη διαγραμμισμένων ρόμβων (πίν. 26β). — Κομμάτι ἀπὸ τοίχωμα πίθου, γεν. διαστ. 0,24×0,185 μ. Δια-

Εἰκ. 31. Δίσκος λαβῶν μεγάλου ψευδοστόμου ἀπὸ τὴν τομὴ πρὸς **B**. τοῦ χώρου **H3**.

τηρεῖ ἀνάγλυφη διακοσμητικὴ ταινία, πλάτους 0,051 μ., ποὺ ἐξέχει 0,005 μ. — Δύο κομμάτια στρωτήρων στέγης, πάχους 17-21 χιλ.

Τὸ ὑπόλοιπο γέμισμα, ἐνιαῖο καὶ σκληρό, ἀπὸ συμπαγὴ κιτρινωπὴ λάσπη καθαρότερη πρὸς τὸ βάθος, ἔφτανε ὡς τὸ ἐπίπεδο τοῦ κατωφλιοῦ τοῦ **H3**, δηλαδὴ ὡς τὸ ἀρχαῖο ἔδαφος. Περιεῖχε πολλὰ κομμάτια πλῆθες ἀπὸ κόκκινη, γκριζὰ καὶ κιτρινωπὴ λάσπη, σκληρυμένα ἀπὸ τὴ φωτιὰ καὶ ἰδιαίτερος πυκνὰ κοντὰ στὴν πόρτα τοῦ **H3**. Ἀνάμεσά τους ὑπῆρχαν καὶ ἀρκετὲς πέτρες.

Κοντὰ στὸν τοῖχο τοῦ **K** καὶ σὲ ὕψος 0,85-0,60 μ. ἀπὸ τὸ ἔδαφος, πεσμένες λοξὰ μέσα στὸ γέμισμα, ἦσαν μερικὲς λίθινες πλάκες, διαστ. 0,25×0,25 μ. ἕως 0,37×0,43 μ. καὶ πάχους 0,04-0,05 μ. (σχ. 6, τομὴ Α-Α, πίν. 26α, δεξ.). Μόνο ἡ μία ἦταν ὀρθογωνισμένη. Οἱ ἄλλες ἦσαν ἀκατέργαστες καὶ ἀνώμαλες στὸ σχῆμα. Στὶς ἐπιφάνειές τους εἶχαν διατηρή-

σει κολλημένη λεπτή υπόλευκη λάσπη καθαρότερη από το γέμισμα, ή οποία είχε προφανώς χρησιμοποιηθεί ως συνδετικό υλικό. Οί πλάκες φαίνεται να προέρχονταν από κάποια έξισωτική στρώση του κρηπιδώματος του Κ. Περισσότερες πλάκες ήσαν συσσωρευμένες στο πόδι του τοίχου του Κ 0,07-0,10 μ. επάνω από το έδαφος. Ανάμεσά τους βρέθηκαν τὰ κομμάτια ενός αγγείου (σχ. 6:3).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Άγγείο κλειστό, έλλιπές, χωρίς ώμο, λαβές και στόμιο, πιθανότατα ύψιπύθμενος σταμνίσκος (πίν. 26γ, σχήμα 8). Συγκολλήθηκε το κάτω μέρος του από τη βάση έως σχεδόν τον ώμο. Βάση κωνική, έντονα έξωστροφη και έλαφρότατα κοίλη. Το τοίχωμα στενεύει προς

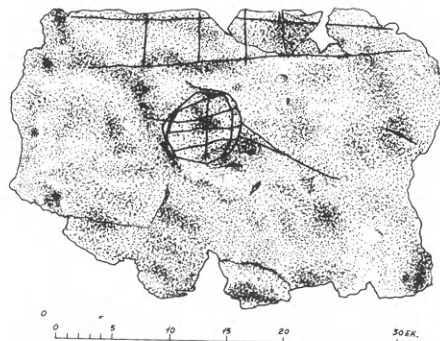
τὰ επάνω και κατόπιν ανοίγει προς την κοιλιὰ και τον ώμο. Πηλός κοκκινωπός καθαρός, αλείφωμα αραιό κιτρινωπό. Αδιακόσμητο. Έπιφάνεια χτυπημένη και απολεπισμένη έσωτερικά και έξωτερικά. Διάμ. βάσης 65 χιλ., διάμ. ώμου 170 χιλ., σωζ. ύψος 165 χιλ.

Τέλος, πάνω στο έδαφος, όπου είχαν προφανώς άφεθεί λίγο πριν από την καταστροφή του κτιρίου, βρέθηκαν μερικά φύλλα μολύβι. Το πλησιέστερο προς το Η3, περίπου 1 μ. προς Β. του κατωφλιού της εισόδου, ήταν ένα μικρό κομμάτι διπλωμένο και σπασμένο. Στη μέση περίπου του χώρου υπήρχε ένα φύλλο που είχε πάρει το σχήμα της ανώμαλης έπιφάνειας όπου πατούσε (σχ. 6:1). Στη μία πλευρά σώζονται χαράγματα.

Ανατολικότερα και πλησιέστερα προς το Κ, τοποθετημένα έτσι ώστε να υπερεκαλύπτονται, βρέθηκαν τρία τετράπλευρα φύλλα που πιάνουν όλα μαζί χώρο 1,20×1,03 μ. (πίν. 27δ). Η μία μακρά πλευρά τους, και, στο μεσαίο φύλλο, οί δύο πλευρές, αναδιπλωμένες, σχημάτιζαν τέρμα (πίν. 28γ). Οί άλλες πλευρές ήσαν ευθύγραμμα κομμένες, χωρίς αναδίπλωση. Τα φύλλα άκουμπούσαν άπευθείας στο κοκκινόχωμα, στίς ανωμαλίες του οποίου είχαν προσαρμοστεί.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τέσσερα φύλλα μολύβι, πάχους 12,5 χιλ. Το πρώτο και μικρότερο (πίν. 27α, γ κάτω άριστ., είκ. 32) έχει σχήμα ανώμαλο τετράπλευρο και γεν. διαστ. 0,39×0,265 μ. Στη μέση υπάρχει άτεχνα ή άπρόσεχτα χαραγμένος κύκλος με άκατάστατη περιφέρεια, διπλή σε όλόκληρο σχεδόν το μήκος της. Στο έσωτερικό του έχει μία κατακόρυφη διάμετρο και τρεις έγκάρσιες γραμμές, από τις οποίες ή επάνω ξεφεύγει έξω από τον κύκλο, ή μεσαία είναι μία πλήρης διάμετρος και ή κάτω δέν φτάνει έντελώς ως την

Είκ. 32. Φύλλο μολύβι με χαράγματα προς Β. του χώρου Η3.

περιφέρεια. Κατὰ μήκος τῆς μεγάλης του διαστάσεως κοντὰ στὴν ἀκμὴ τῆς πλευρᾶς του εἶναι χαραγμένες δύο σχεδὸν παράλληλες ἐλαφρὰ συγκλίνουσες γραμμές. Τὸ διάστημα μεταξύ τους χωρίζεται μὲ τέσσερα ἐγκάρσια χαραγμάτα σὲ τετράπλευρες ὑποδιαίρέσεις, προφανῶς γιὰ νὰ κοποῦν ἀπὸ τὸ φύλλο ἀντίστοιχα κομμάτια ποὺ θὰ εἶχαν τὶς διαστάσεις ξεδιπλωμένων βαριδιῶν δικτύου³.

Ἡ χάραξη τοῦ μεσαίου κύκλου εἶναι ἐπιπόλαιη, ἴσως γιὰ τὸ σχῆμα αὐτὸ ἀποτελοῦσε κάποιου εἴδους σῆμα (τοῦ τεχνίτη ἢ τοῦ ἀποθηκάριου), στὰ τετράπλευρα ὅμως εἶναι βαθιά, τόσο ὥστε σὲ ἓνα σημεῖο νὰ ἔχει κοπεῖ τὸ φύλλο σὲ ὅλο του τὸ πάχος. — Τὰ ἄλλα τρία φύλλα εἶναι ὅμοια μεταξύ τους στὸ σχῆμα καὶ στὶς

διαστάσεις καὶ δὲν φέρουν χαράγματα. Τὸ ἓνα, ποὺ κάλυπτε ἐν μέρει τὰ ἄλλα δύο, ἔχει μήκος 1,03 μ. καὶ σωζ. πλάτος 0,40-0,42 μ. Κατὰ μήκος τῆς μιᾶς μακρᾶς πλευρᾶς του εἶναι ἀναδιπλωμένο σὲ πλάτος 0,04 μ. Τὸ ἄλλο, τὸ μεσαῖο, ἔχει διαστ. 0,94×0,455 μ., εἶναι ἀναδιπλωμένο σὲ πλάτος 0,04-0,05 μ. πρὸς τὴν ἀντιθετὴ ὄψη τοῦ φύλλου στὴν καθεμία μακρὰ του πλευρά. Στὴ μέση περίπου τῆς μιᾶς ἀναδιπλωμένης του πλευρᾶς ὑπάρχει διαμπερὴς ὀπὴ μὲ ἐλαφρὰ ἀνασηκωμένα χεῖλη, ἀνοιγμένη μὲ καρφὶ ἢ ἐργαλεῖο τριγωνικῆς διατομῆς μὲ πλευρὰ 5-6 χιλ. (πίν. 28ε). Τὸ τρίτο, κάτω ἀπὸ τὰ δύο ἄλλα, μήκους 0,82 μ. καὶ πλάτους 0,50 μ., ἔχει ἀναδίπλωση πλάτους 0,055 μ. στὴ μία του πλευρά, ὅπως καὶ τὸ πρῶτο (πίν. 28δ).

Ὁ καθαρισμὸς τῆς περιοχῆς μεταξύ τῆς νότιας εἰσόδου τοῦ H3 καὶ τοῦ περιβόλου πρὸς Ν. τῆς ἀποκάλυψε ἐπιχώσεις ἀνάλογες πρὸς τὶς προηγούμενες, δηλαδὴ ἓνα χαλαρὸ τεφροκάστανο στρώμα ἀκολουθούμενο ἀπὸ λιωμένες πλίθες. Τὸ πρῶτο στρώμα περιεῖχε λίγη κεραμεικὴ.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 182, τὸ ἓνα καμένο.

Ἐπιπλέον: Ἑννέα βάσεις (οἱ πέντε μὲ κεντρικὴ κοιλότητα), τρία στελέχη, ἑννέα λαβές, ἓνα κομμάτι γάστρας καὶ ἓνα τροπιδωτὸ χεῖλος ἀπὸ κύλικες. — Πέντε βάσεις λεκανιδίων. — Δύο ταινιωτὲς λαβὲς οἰκιακῶν ἀγγείων, πλάτους 25 καὶ 27 χιλ. — Μία κυλινδρική λαβή, διαμ. 17-20 χιλ., μὲ τμήμα τοῦ χείλους χυτρώποδος. — Δύο κομμάτια τοιχωμάτων μικρῶν ἀνοιχτῶν ἀγγείων, βαμμένα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. — Μεγάλῃ δακτυλίο-

σχημὴ βάση, συγκολλημένη ἀπὸ τρία κομμάτια, ἐλλιπής. Ἐσωτερικὰ καμένη, ἐξωτερικὰ βαμμένη κόκκινη στὴν περίμετρο. — Κορυφὴ λαβῆς μικροῦ ψευδοστόμου, πλάτους 11 χιλ., βαμμένη καστανὴ μὲ ἐξηρημένο τρίγωνο. — Ὡμος μικροῦ ψευδοστόμου ποὺ διατηρεῖ μία πλατιὰ ταινία καὶ τρεῖς λεπτοὺς ἱμάντες. — Τμήμα ὤμου καὶ ἡ βάση στομίου, διαμ. 37-42 χιλ., μεγάλου ψευδοστόμου ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ, καμένο. Δίπλα στὸ στόμιο ὀπὴ ἀερισμοῦ. Στὴ ρίζα τῆς μὴ διατηρημένης λαβῆς πλατιὰ καστανοκόκκινη ταινία.

3. Γλᾶς I 100 καὶ σημ. 87. Τὰ χαραγμένα τετράπλευρα ἔχουν διαστάσεις 4×4,5 ἐκ., 3,8×3,2 ἐκ. καὶ 3×4,2 ἐκ. Διπλωμένα στὰ δύο θὰ μετροῦσαν 4×2 ἐκ. ἕως 3×2 ἐκ. Τὰ βαρίδια τοῦ δικτυοῦ φθάνουν ἀπὸ 5×3,2 ἐκ. ἕως 3,2×3 ἐκ. καὶ κατὰ μέσον ὄρο ἀπὸ 4×3 ἐκ. ἕως 3×3 ἐκ.

Οἱ πλίθες ἀπέδωσαν περισσότερη κεραμεική.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 389, με-
ρικὰ καμένα.

Ἐπιπλέον: — Ἐννέα βάσεις με κεντρική
κοιλότητα, ἔντεκα κοντὰ στελέχη, τμήμα γά-
στρας, ἕξι ταινιωτὲς λαβές, ἕξι τροπιδωτὰ καὶ
ἓνα κυρτόπλευρο χεῖλος κυλίκων ἀπὸ πρασι-
νωπό, κοκκινόξανθο καὶ κιτρινωπὸ πηλό. —
Ἑπτὰ βάσεις λεκανιδίων. — Τμήμα γάστρας
με ἐξώστροφο χεῖλος καὶ κυλινδρική λαβή,
διαμ. 18 χιλ., χυτρόποδος, καμένο, ἀπὸ κοκκι-
νωπὸ τραχὺ πηλό. — Βάση μαγειρικοῦ σκεύ-
ους, δισκοειδής, ἀπὸ ὁμοιο πηλό. — Ἐννέα
ταινιωτὲς λαβὲς ἀγγείων μεγάλου ἢ μετρίου
μεγέθους ἀπὸ κιτρινωπό, πρασινωπὸ καὶ κοκ-
κινωπὸ πηλό, πλάτους 21-41 χιλ. — Τμήμα
γάστρας καὶ διπλῆς κατακόρυφης λαβῆς,
ὕψους 33 χιλ., μικρῆς ἀρύταινας με ἐξώστροφο
χεῖλος καὶ βάθος λιγότερο ἀπὸ 30 χιλ. (πίν.
29:1). — *Γραπτὰ*: Δύο κομμάτια ἀνοιχτῶν
σκυφοειδῶν ἀγγείων. Τὸ ἓνα βαμμένο κόκκινο
ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ, τὸ ἄλλο βαμμένο

ἐσωτερικὰ καὶ διακοσμημένο με ταινίες ἐξω-
τερικὰ ποὺ πλασιώνουν ἀκόσμητη ζώνη (πίν.
29:4). — Λαβὴ ἀγκύλη μεγάλου σκύφου βαμ-
μένη στὴ ράχη καὶ τμήμα ὁμοίας με καστανή
πινελιὰ στὴ ρίζα τῆς (πίν. 29:2). — Τμήμα κοι-
λιᾶς πρόχου ἢ μεγάλου ψευδοστόμου ἀπὸ
τραχὺ κοκκινωπὸ πηλό, διακοσμημένο με δύο
πλατιεὲς καστανὲς ὀριζόντιες ταινίες. — Τμήμα
ῶμου με τὸ στόμιο, τὸν δίσκο καὶ τὴ μία λαβὴ
μικροῦ ψευδοστόμου ἀπὸ κοκκινωπὸ πηλό με
ὁμοιο ἀλείφωμα. Βαφὴ καστανή. Ταινία γύρω
στὸν ῶμο, δακτύλιος στὴ ρίζα τοῦ στομίου καὶ
τοῦ στελέχους τοῦ δίσκου, βαμμένο τὸ χεῖλος
τοῦ στομίου. Στὸν δίσκο σπείρα με μεγάλο
ὀφθαλμό. Στὰ πεδία τοῦγωνιώδη ἄνθη με στι-
κτὴ στεφάνη (πίν. 29:3). — Τμήμα ῶμου ὁ-
μοιοῦ ψευδοστόμου ἀπὸ κοκκινόξανθο πηλό
με ὑπόλευκο ἀλείφωμα. Βαμμένες δύο πλατιεὲς
ταινίες ποὺ πλασιώνουν πέντε λεπτοὺς ἱμάν-
τες. — Εἴκοσι ἔννεα ἄκαυτα καὶ ἕξι καμένα
κομμάτια πίθων.

Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς γωνίας ποὺ σχηματίζει ὁ τοῖχος τοῦ περιβόλου με μία ἀπὸ τὶς συνη-
θισμένες προεκβολές του (βλ. σχ. 4 καὶ παρακάτω, σ. 115) καὶ κάτω ἀπὸ μία πεσμένη πέ-
τρα ἦρθε στὸ φῶς συσώρευση ὀστράκων ἀπὸ ἀγγεῖα διαφόρων σχημάτων καὶ μεγεθῶν
ποὺ δὲν συνανήκουν.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα μικρῶν
ἀγγείων 215.

Ἐπιπλέον: Πέντε βάσεις (ἢ μία διατηρεῖ
κεντρική κοιλότητα), πέντε κοντὰ στελέχη,
τρεῖς ταινιωτὲς λαβές, δύο τροπιδωτὰ καὶ τρία
κυρτόπλευρα χεῖλη κυλίκων ἀπὸ κιτρινωπό,
ἐρυθρόξανθο καὶ πρασινωπὸ πηλό. — Τέσσε-
ρις ἐπίπεδες βάσεις λεκανιδίων. — Τμήμα με-

γάλης ταινιωτῆς λαβῆς ἀπὸ ἐρυθρόξανθο ὄχι
πολὺ καθαρὸ πηλό, κακοψημένο. Πλάτος 28
χιλ. — *Γραπτὰ*: Κομμάτια ἀπὸ τὸν ῶμο καὶ
τὴν κοιλιά μικροῦ ψευδοστόμου ἀπὸ ἐρυθρό-
ξανθο πηλό με ἀσπροκίτρινο ἀλείφωμα. Βαμ-
μένες δύο κοκκινοκάστανες ταινίες ποὺ πλα-
σιώνουν πέντε λεπτοὺς ἱμάντες. — Στόμιο,
βάση καὶ τρία κομμάτια κοιλιᾶς μεγάλου ψευ-

δοστόμου από κοκκινωπό τραχύ πηλό, με άραιό και εξίτηλο άσπρο αλείφωμα. Βαμμένα κοκκινοκάστανα τὸ χεῖλος καὶ ἡ βάση τοῦ

στομίου, ἡ βάση τοῦ ἀγγείου καὶ πλατιῆς ταινίες στὴν κοιλιά. Διάμ. στομίου 45 χιλ., διάμ. βάσης 89 χιλ.

ΔΩΜΑΤΙΟ Η4

Τὸ βορειοανατολικὸ δωμάτιο **H4** εἶναι ὅμοιο σὲ κατασκευὴ καὶ διαστάσεις μὲ τὰ τρία ἄλλα (σχ. 7, πίν. 30α). Ἡ βόρεια πλευρὰ του μετράει ἐσωτερικὰ 17,58 μ., ἡ νότια 17,67 μ., ἡ δυτικὴ 6,15 μ. καὶ ἡ ἀνατολικὴ 6,29 μ. Οἱ τοῖχοι ποὺ τὸ πλαισιώνουν καὶ ποὺ ἀποτελοῦν συνέχεια τῶν ἄλλων τοίχων τοῦ κτιρίου εἶναι ἰσχυροί: ὁ βόρειος ἔχει πάχος 1,10-1,12 μ., ὁ νότιος, ἡ μεσοτοιχία δηλαδὴ μὲ τὸ **H5**, 1,15-1,20 μ., ὁ δυτικὸς 1,20 μ. καὶ ὁ ἀνατολικὸς 1,12-1,15 μ. Ἡ μοναδικὴ του πόρτα ποὺ τὸ συνδέει μὲ τὸ **H3** βρίσκεται κοντὰ στὴ νοτιο-δυτικὴ γωνία του καὶ ἔχει ἀνοιγμα 1,69 μ. (πίν. 30β, ἐπάνω ἀριστ.). Τὸ κατώφλι της εἶναι στρωμένο μὲ ἀκατέργαστες πλακοειδεῖς πέτρες σὲ δύο παράλληλες σειρές: ἡ μία, ἀπὸ μεγάλες πλάκες πρὸς τὸ **H3**, ἡ ἄλλη, ἀπὸ μικρότερες καὶ περισσότερες, πρὸς τὸ ἐσωτερικόν. Ἀρχικὰ φαίνεται νὰ εἶχε ἐπάλειψη ἀπὸ ἀσπρόχωμα ποὺ ἄφησε μερικὰ ἵχνη, ιδίως στοὺς ἀκανόνιστους ἄρμους ἀνάμεσα στὶς πέτρες. Γιὰ δάπεδο εἶχε μία στρώση κοκκινόχωμα, πατημένο πάνω στὶς πέτρες τοῦ λιθολόγηματος τὸ ὁποῖο ἐξίσωνε τὴ στάθμη του μὲ τὰ δάπεδα τῶν δυτικῶν δωματίων. Μέσα στὸ λιθολόγημα αὐτὸ ἦταν χτισμένο καὶ τὸ αὐλάκι ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ τὸ **H1** καὶ τὸ **H3**, διέσχιζε τὸ βόρειο τμήμα τοῦ δωματίου καὶ ἔβγαινε στὸ ὑπαιθρο κάτω ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο. Τὰ χεῖλη τοῦ αὐλακιοῦ, ποὺ ἐξέχουν 0,15-0,20 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου, ἔχουν ἀνοιγμα 0,25 μ. στὴν ἀρχή, στενεύουν στὰ 0,11 μ. ἀνατολικότερα καὶ πλαταίνουν πάλι στὴ συνέχεια. Ὁ πυθμένας του, ποὺ ἦταν λίγο πλατύτερος ἀπὸ τὸ χεῖλος, εἶχε βάθος 0,30 μ. στὴν εἴσοδο ἀπὸ τὸ **H3** καὶ 0,55 μ. στὴν ἐξοδὸ του.

Τὸ **H4** διαθέτει ἓνα στοιχεῖο ποὺ λείπει ἀπὸ τὰ ἄλλα δωμάτια: Κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου του εἶναι χτισμένο ἓνα θρανίον, πλάτους 0,65-0,71 μ. καὶ σωζομένου ὕψους περίπου 0,75 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο. Τὸ θρανίον εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ πλίθες, πάχους 0,08-0,10 μ., τοποθετημένες σὲ ἑπτὰ κανονικοὺς δόμους μὲ ἄφθονη λάσπη ἀνάμεσά τους, ποὺ φτάνει τὸ 1,5 ἐκ. στοὺς κάθετους καὶ τὰ 4-5 ἐκ. στοὺς ὀριζόντιους ἄρμους (πίν. 32α). Οἱ κάθετοι ἄρμοι συμπίπτουν ποῦ καὶ ποῦ, γενικὰ ὅμως φαίνεται ὅτι εἶχε καταβληθεῖ κάποια προσπάθεια νὰ διαφέρουν ἀπὸ τὴ μία σειρά στὴν ἄλλη (πίν. 31α-β).

Ὁ ψηλότερος δόμος, ποὺ βρισκόταν σχεδὸν ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὴ σημερινὴ ἐπιφάνεια, μόλις διατηρήθηκε ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Ὁ δεύτερος ὑπέφερε καὶ αὐτός, σώθηκε ὅμως λίγο-πολὺ ὀλόκληρος. Οἱ δύο τελευταῖοι, ὁ ἕκτος δηλαδὴ καὶ ὁ ἑβδομος, περισσότερο ἐκτεθειμένοι στὴν ὑγρασία τοῦ ἐδάφους, ἔλιωσαν καὶ μεταβλήθηκαν σὲ λάσπη στὴν ὁποία χάθηκαν τὰ

TOMH E - E

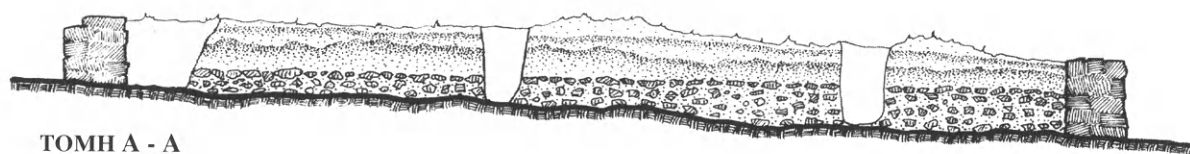
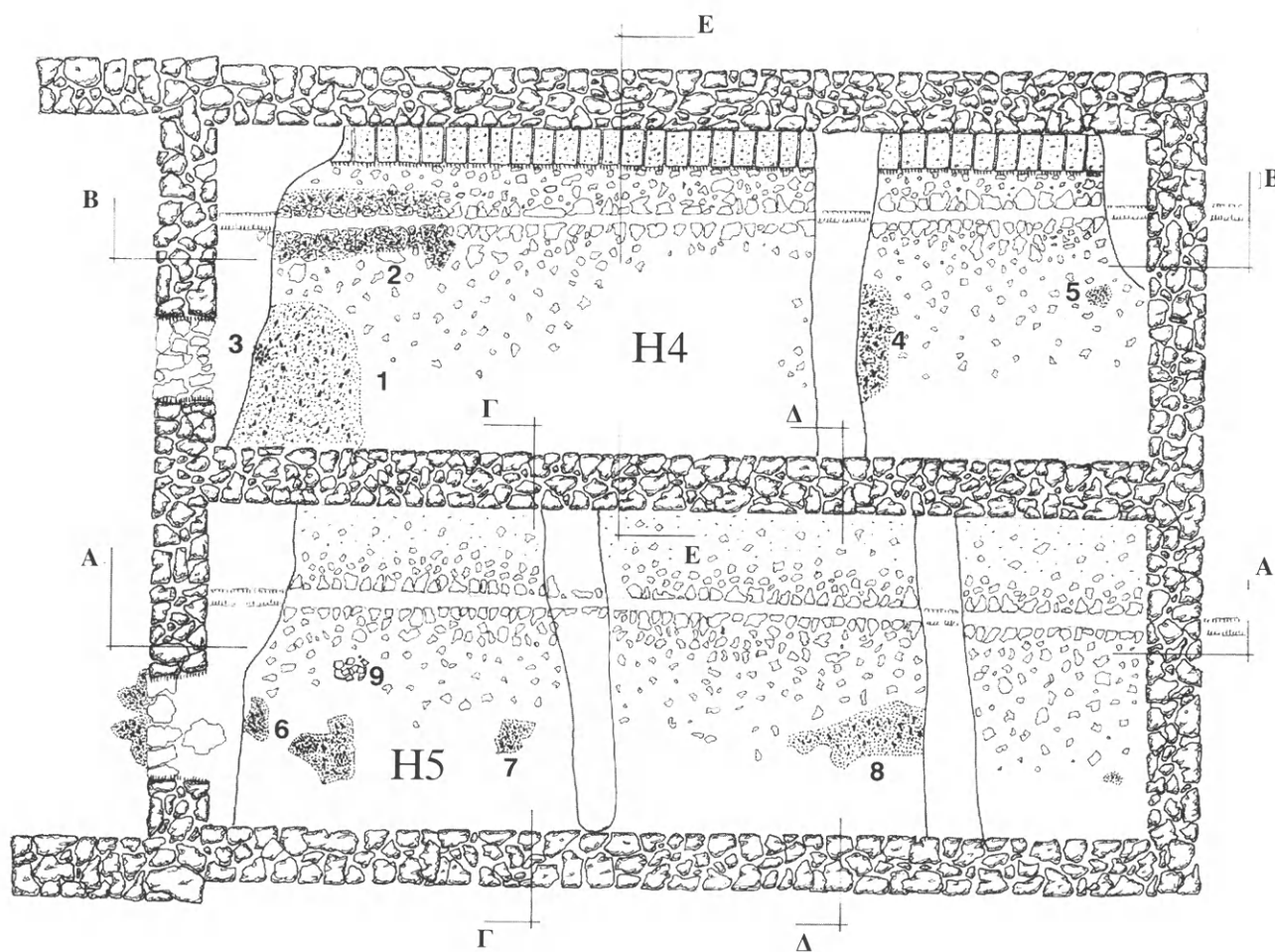
TOMH Γ - Γ

TOMH Δ - Δ

TOMH Β - Β

TOMH Α - Α

Σχ. 7. Δωμάτια H4 και H5.

περιγράμματα ἀπὸ τὶς πλῖθες, ποὺ μαντεύονται ὡς ἓνα σημεῖο ἀπὸ τὰ ἴχνη τῆς συνδετικῆς λάσπης στοὺς ἀρμούς. Οἱ ἐνδιάμεσοι δόμοι ὅμως, ὁ τρίτος, ὁ τέταρτος καὶ ὁ πέμπτος, σώθηκαν καὶ διαγράφονται εὐκρινέστατα. Δεδομένου ὅτι δὲν σώθηκε ἡ κορυφή του οὔτε βρέθηκε πεσμένο στὰ πόδια του τίποτε ποὺ νὰ παρέχει μαρτυρία γιὰ τὴ χρήση του, εἶναι δύσκολο νὰ καθοριστεῖ ὁ σκοπὸς γιὰ τὸν ὁποῖο χτίστηκε τὸ θρανίον. Τὸ ὕψος του, 0,75 μ. κατ' ἐλάχιστο, ἀποκλείει νὰ χρησίμευε γιὰ κάθισμα. Τὸ δωμάτιο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ εὐρήματα (βλ. παρακάτω), ἦταν καὶ αὐτὸ ἀποθήκη σιτηρῶν. Ἴσως λοιπὸν τὸ θρανίον νὰ προοριζόταν γιὰ τὴν τοποθέτηση τροφίμων ἢ ἄλλων ἀναλόγων οὐσιῶν καὶ ἀντικειμένων ποὺ δὲν ἄφηναν ἴχνη.

Ἡ ἐπίχωση τοῦ χώρου, ἡ ὁποία ἔφτανε σχεδὸν ὡς τὴ σωζόμενη κορυφή τῶν τοίχων, εἶχε σκαφεῖ σὲ τρία σημεία ἀπὸ τοὺς ἐργάτες τοῦ de Ridder, ποὺ εἶχαν κόψει τὸ πλίνθινο θρανίον καὶ εἶχαν παραβιάσει τὸ δάπεδο (σχ. 7). Ἡ μία τομή, ἡ μεγαλύτερη, ἔγινε κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Στὸ βόρειο ἄκρο τῆς ἔχει πλάτος 1,80 μ. (προφανῶς θέλησαν νὰ καθαρίσουν τὴ βορειοδυτικὴ γωνία), στὸ ὕψος τοῦ αὐλακιοῦ ὅμως στενεύει στὰ 0,75 μ. καὶ σβῆνει στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία, ἀφοῦ σήκωσε, καθὼς φαίνεται, μία-δύο πέτρες τοῦ κατωφλιοῦ. Ἡ δεύτερη τομή, ἐγκάρσια καὶ αὐτὴ πρὸς τὸ δωμάτιο, σκάφτηκε στὰ 2/3 περίπου τῆς ἀπόστασης ἀπὸ τὸν δυτικὸν τοῖχον καὶ σὲ 4,40 μ. ἀπὸ τὸν ἀνατολικόν. Στὸ χεῖλος τῆς εἶχε πλάτος σχεδὸν 2 μ., ποὺ περιορίστηκε στὰ 0,85 μ. στὸν πυθμένα. Ἡ τρίτη ἐλευθέρωσε τὴ βορειοανατολικὴ γωνία φτάνοντας ὡς τὸ δάπεδο (σχ. 7, τομὴ Α-Α).

Τὸ γέμισμα, ποὺ ἔφτανε ὡς 0,05-0,20 μ. κάτω ἀπὸ τὴ σωζόμενη κορυφή τῶν τοίχων, ἦταν τὸ ἴδιο ὅπως καὶ στὰ ἄλλα δωμάτια. Τὸ πρῶτο σκουῖρο καστανότεφρο χαλαρὸ στρώμα περιεῖχε λίγη κεραμεικὴ.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 115, μερικὰ καμένα.

Ἐπιπλέον: Ἐξι βάσεις (οἱ τέσσερις μὲ κεντρικὴ κοιλότητα), πέντε στελέχη, ἔντεκα λαβῆς καὶ ὀκτὼ χεῖλη κυλίκων. — Ἐξι βάσεις λεκανιδίων, ἀνώμαλα κομμένες ἀπὸ τὸν τροχόν. — Γραπτὰ: Χαμηλὴ ἐλαφρὰ κωνικὴ βάση ἀνοιχτοῦ ἀγγείου, ἴσως σκύφου, ἀπὸ λεπτὸ κιτρι-

νωπὸ πηλόν. Ἐξωτερικὰ βαμμένη ἡ περίμετρος, ἐσωτερικὰ στὸν πυθμένα συμπαγῆς κύκλος περιβαλλόμενος ἀπὸ δύο δακτυλίους (πίν. 32β:1). — Δύο κομμάτια ἀπὸ τὸ ἐξώστροφο χεῖλος σκύφου μὲ καστανὴ ταινία καὶ ἴχνος ἀπὸ ἑλικά σπείρας ἐξωτερικά (πίν. 32β:2). — Δύο κομμάτια κοιλιᾶς σκύφου μὲ ἑλικες ἀπὸ σπείρες βαμμένες ἐξωτερικά (πίν. 32β:3).

Ἀκολουθοῦσε τὸ παχὺ καὶ συμπαγὲς στρώμα ἀπὸ ἀσπρόχωμα, γεμάτο κομμάτια ἀπὸ πλῖθες ζυμωμένες μὲ ἄχυρα καὶ κλαράκια μᾶλλον παρὰ μὲ ὅστρακα, ποὺ ἦταν χαλαρότερο στὸ βάθος παρὰ στὴν κορυφὴ καὶ ἰδιαίτερος λεπτὸ καὶ χαλαρὸ σὲ μία ζώνη πλάτους 0,40-0,50 μ. κατὰ μῆκος τῆς βάσης τοῦ πλίνθινου θρανίου. Τὸ στρώμα αὐτὸ ἦταν πλούσιο σὲ κεραμεικὴ.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Όστρακα διάφορα άπροσδιόριστα 1.103.

Έπιπλέον: Ένα κυρτόπλευρο και έξήντα τέσσερα τροπιδωτά χείλη, πενήντα όκτώ λαβές, μία γάστρα, δεκαοκτώ στελέχη και τριάντα όκτώ βάσεις κυλίκων με κεντρική κοιλότητα. — Σαράντα δύο βάσεις λεκανιδίων, διαμ. 48-54 χιλ. — Μισή περίπου κύλιξ με τροπιδωτό χείλος και βάση με κεντρική κοιλότητα από κοκκινωπό πηλό με κίτρινο αλείφωμα, συγκολλημένη από πολλά κομμάτια. Ύψος άγγείου 100 χιλ., ύψος στελέχους 15 χιλ., διάμ. στελέχους 21 χιλ. — Δύο ταινιωτές λαβές μεγάλων άγγείων, πλάτους 29 και 30 χιλ. — Όμοια, με τμήμα εύρυστόμου χείλους, πλάτους 35 χιλ., από τραχύ πρασινωπό πηλό. — Λαβή κυλινδρική όμοιου άγγείου από τραχύ πηλό, διαμ. 30-38 χιλ. — Δισκοειδής βάση και δύο κομμάτια της γάστρας μεγάλου άγγείου από τραχύ κοκκινωπό πηλό, πάχους 10 χιλ. — Τριάντα όκτώ κομμάτια από χείλη μικρών άγγείων. — Τέσσερα μη συνανήκοντα κομμάτια μεγάλου ψευδοστόμου από τραχύ κοκκινωπό πηλό με λειασμένη την επιφάνεια. Πάχος τοιχώματος 7-11 χιλ. — Μικρό κομμάτι ήθμου γεν. διαστ. 30×35 χιλ. Σώζει δύο πλήρεις και τρεις μισές όπές. — Γραπτά: Τρία κομμάτια από την κοιλιά πρόχου διακοσμημένα με πλατιές ταινίες. — Τμήμα άνοιχτού άγγείου με λοξό τοίχωμα, πάχους 4-6 χιλ., και έντονα έξώστροφο χείλος, όλόβαφο έσωτερικά και έξωτερικά. — Τμήμα λεκάνης από τραχύ άμμώδη πηλό, με ίχνη καστανοπορτοκαλιάς βαφής γύρω από τη βάση. — Κομμάτια από δύο μικρά άγγεία, βαμμένα έσωτερικά και έξωτερικά με πινέλο. — Όμοιο. Έξωτερικά λεπτή ταινία, χαμηλότερα δύο αντίστροφες καμπύλες γραμμές πιθανότατα από αντίνωτες σπείρες (πίν. 33:2, είκ. 33). — Δύο όμοια με έξώστροφα χείλη, βαμμένα έσωτερικά. Έξωτερικά ταινία κάτω από το χείλος

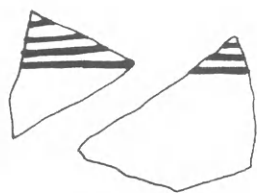

Είκ. 33. Όστρακο από το δεύτερο στρώμα του δωματίου H4.

Είκ. 34. Όστρακο σκύφου από το δεύτερο στρώμα του δωματίου H4.

(πίν. 33:5, 6). — Χείλος σκύφου από κιτρινωπό πηλό με όμοιο αλείφωμα. Κάτω από το χείλος τέσσερις ιμάντες, χαμηλότερα έλικες σπείρας. — Δύο κομμάτια λαβής σκύφου μη συνανήκοντα, διαμ. 11 χιλ. Πινελιές στις ρίζες της λαβής και στη ράχη (πίν. 33:9, 10). — Όμοιο από τη μέση της λαβής, βαμμένο όλόκληρο (πίν. 33:11). — Τμήμα τοιχώματος σκύφου με τέσσερις εξέιτηλους ιμάντες πάνω από έλικα σπείρας (πίν. 33:3, είκ. 34). — Όμοιο, με λοξό στέλεχος σπείρας (πίν. 33:7). — Δύο κομμάτια από τον ώμο μικρού ψευδοστόμου από έρυθρόξανθο πηλό με διακόσμηση ιμάντων (πίν. 33:4, είκ. 35). — Όμοιο, από

Εικ. 35. Όστρακα ψευδοστόμου από τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H4.

ἐρυθρόξανθο πηλὸ μὲ διακόσμηση πέντε ἱμάτων. — Κομμάτι στρωτήρα μὲ τμήμα χαμηλῆς πλευρᾶς ἀπὸ πολὺ τραχὺ πηλὸ μὲ ἄχυρα καὶ χαλικάκια, πάχους 20-21 χιλ. — Δεκαπέντε κομμάτια ἀπὸ ὠμές πλῖθες σκληρυμένες ἀπὸ τὴ φωτιά, μὲ ἐπίστρωση πάχους 1-2 χιλ. ἀπὸ λευκὸ κονίαμα.

Τὸ ἀσπρόχρωμα πατοῦσε πάνω στὴ λεπτὴ στρώση στάχτης καὶ αἰθάλης ποὺ σκέπαζε τὸ δάπεδο. Ἡ ἀπουσία ἀνθράκων, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστα μικρότατα κομμάτια, δείχνει ὅτι οἱ οὐσίες ποὺ κάηκαν δὲν περιελάμβαναν ξύλα. Κοντὰ στὴν εἴσοδο, παραβιασμένες ἀπὸ τὸν de Ridder, ὑπῆρχαν δύο μεγάλες κηλίδες στάχτης, ἡ μία ἀπλωμένη σὲ χῶρο 3,20 μ. στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου, ἡ ἄλλη βορειότερα πάνω ἀπὸ τὸ αὐλάκι (σχ. 7:1, 2, πίν. 30β, 33β). Στὴν πρώτη βρέθηκε σωρὸς ἀπὸ καμένο σιτάρι, ἐκτάσεως περίπου 0,20 × 0,20 μ. (σχ. 7:3). Ἄλλες δύο ὅμοιες κηλίδες, καὶ αὐτὲς μὲ κόκκους σιταριοῦ, ὑπῆρχαν στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ δωματίου, ἡ μία κατὰ μῆκος τοῦ χείλους τῆς τάφρου τοῦ de Ridder (σχ. 7:4) καὶ ἡ ἄλλη, κυκλική, διαμέτρου περίπου 0,50 μ., κοντὰ στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο (σχ. 7:5).

Τὰ καμένα σιτηρά, τῶν ὁποίων ἡ καύση εἶχε συμπληρωθεῖ ἐνὸσω ἦσαν ἀκόμη ἐκτεθειμένα στὸν ἀέρα, ὅπως δείχνει ἡ στάχτη τους, εἶχαν διαποτίσει μὲ τὴν αἰθάλη τους τὸ δάπεδο ἀλλὰ καὶ τὸ χῶμα ποὺ τὰ σκέπασε σὲ ὕψος 0,05-0,20 μ. Ἡ κεραμεικὴ τοῦ στρώματος παρουσιάζει καὶ αὐτὴ ἵχνη καύσης.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Όστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 798.

Ἐπιπλέον: Ἐντεκα τροπιδωτὰ καὶ ἑπτὰ κυρτόπλευρα χεῖλη, εἴκοσι ἕξι λαβές, ἔντεκα στελέχη καὶ δεκαπέντε βάσεις κυλίκων ἀπὸ κιτρινωπό, πρασινωπό, κόκκινο, τεφροκάστανο καὶ ἐρυθρόξανθο πηλὸ, διαμ. 53-84 χιλ., μὲ κεντρικὴ κοιλότητα. — Ἐξι βάσεις λεκανιδίων. — Δισκοειδῆς βάση μαγειρικοῦ σκεύους ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ. — Ταινιωτὴ λαβὴ ὅμοιοι ἀπὸ κόκκινο πηλὸ, πλάτους 41 χιλ. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια λειασμένη μὲ ὕφασμα. — Ταινιωτὸ πόδι χυτρώποδος, πλάτους 27 χιλ., μὲ στρογγυλεμένη ἀπόληξη ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ μαυρισμένο ἀπὸ τὴ φωτιά. — Ὡμος καὶ ἀρχὴ λαιμοῦ προχοειδοῦς ἀγγείου

ἀπὸ κιτρινωπὸ καλοψημένο πηλὸ, ἄβαφο. — Ὅμοιο, μὲ καστανοκόκκινη ταινία στὴ συμβολὴ λαιμοῦ καὶ ὤμου. — Γραπτὰ: Τμήμα ὤμου μεγάλου ἀγγείου, πάχους 9-10 χιλ., ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα. Διακοσμημένο μὲ πολὺ πλατιὰ καστανὴ ταινία. — Τμήμα ὤμου μεγάλου ψευδοστόμου ποὺ διατηρεῖ τὴ ρίζα τοῦ στελέχους τοῦ δίσκου τῶν λαβῶν καὶ τῆς μιᾶς λαβῆς, ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ. Σώζονται ἵχνη πορτοκαλόχρωμης βαφῆς. — Κωνικὴ κοίλη βάση καὶ ἀρχὴ τῆς γάστρας ἀνοιχτοῦ ἀγγείου μὲ μικρὸ ὀμφαλὸ στὸ κέντρο τοῦ πυθμένα. Ὀλόβαφο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσης (πίν. 34α:7). — Κομμάτι τοιχώματος

μικροῦ ἀνοιχτοῦ ἀγγείου, διακοσμημένο ἐσωτερικὰ μὲ ταινία καὶ ἐξωτερικὰ μὲ ὅμοιες ἐπάλληλες. — Τμῆμα τῆς γάστρας κλειστοῦ ἀγγείου ἀπὸ ἐρυθρόξανθο πηλὸ μὲ κιτρινωπὸ ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ δύο καμπύλες πορτοκαλοκόκκινες γραμμὲς μὲ στίγματα ἀνάμεσά τους. — Δώδεκα ὄστρακα σκύφων, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ὁλόβαφα, μὲ ἐμφανὴ τὰ ἴχνη τοῦ πινέλου (πίν. 34α:4, 5, 6). — Κομμάτια ἐξώστροφου χείλους σκύφου βαμμένα ἐσωτερικά. Ἐξωτερικὰ λεπτὴ ταινία στὴν ἀκμὴ τοῦ χείλους (πίν. 34α:2). — Κομμάτια ἀγκύλης λαβῆς σκύφου μὲ τμῆμα τοῦ τοιχώματος. Πινελιὲς στὴ ρίζα καὶ στὴ ράχη τῆς λαβῆς (πίν.

34α:3). — Τρία κομμάτια ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὸ τοίχωμα σκύφου. Ἐσωτερικὰ ἄβαφος, ἐξωτερικὰ βαμμένη ἢ ἀκμὴ τοῦ χείλους, ἀποκάτω λεπτὴ ταινία, χαμηλότερα σπεῖρες (πίν. 34α:1). — Κομμάτι πίθου, πάχους 15-18 χιλ., ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ μὲ χαλικάκια καὶ ἐγκλείσματα, ἐξωτερικὰ λειασμένο. — Κομμάτι στρωτήρα, πάχους 20 χιλ., ἀπὸ τραχὺ πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα καὶ πρόχειρα λειασμένη ἐπιφάνεια. — Τμῆμα γάστρας, πάχους 6 χιλ., κλειστοῦ ΝΛ ἀγγείου ἀπὸ ἀκάθαρτο ἀμμώδη καστανὸ πηλὸ. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τραχιὰ. Ἡ ἐξωτερικὴ λειασμένη καὶ βαμμένη καστανὴ μὲ ἄνισες ἀκατάστατες πινελιές.

Κάτω ἀπὸ τὸ καμένο στρώμα καὶ ἐν μέρει ἀνάμεικτη μὲ τὰ μαυρισμένα χρώματά του βρέθηκε ἡ κεραμεικὴ τοῦ δαπέδου, ἀποτελούμενη ἀπὸ ἐλάχιστα μικρὰ ὄστρακα, τὰ περισσότερα κοντὰ στὴν εἴσοδο.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα οἰκιακῶν καὶ ἄλλων ἀγγείων 11.

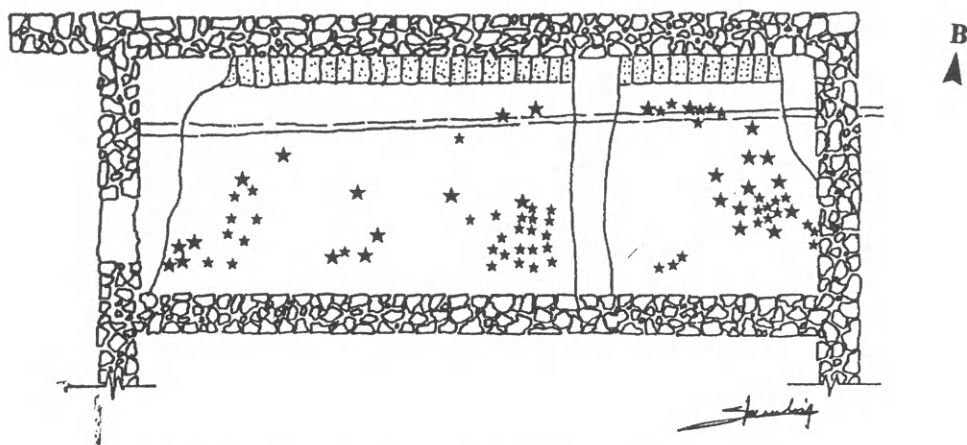
Ἐπιπλέον: Ἐνα στέλεχος καὶ πέντε χεῖλη κυλίκων, τὰ τρία τροπιδωτά. — Χεῖλος ἔντονα

ἐξώστροφο ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ κίτρινο ἀλείφωμα (μικροῦ λεκανοειδοῦς;). Πλατιὰ καστανὴ ταινία, βαμμένη ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά.

Σὲ μία ζώνη πλάτους 2,50-3,20 μ. ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου ἦταν κατεσπαρμένο μὲ πολλὰ πυκνὰ θρύμματα κονιάματος (σχ. 8), ἀπὸ τὰ ὁποῖα 100 καὶ πλέον ἦσαν χρωματισμένα. Ἐνα ἀκόμη μικρὸ κομμάτι, καμένο, βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ἐκβολὴ τοῦ αὐλακιοῦ. Τὰ πιὸ πολλὰ σῶζουν ἀπλῶς λίγο χρῶμα, ἀρκετὰ ὅμως δείχνουν κάποιο σχέδιο (περιθώρια, κύκλους, ρόδακες) καὶ ἓνα, τὸ μεγαλύτερο, διατήρησε δύο γυναικεῖες μορφές. Τὸ κομμάτι αὐτὸ ἔχει διαστάσεις 64×50 χιλ., τὸ μικρότερο 8×8 χιλ. καὶ τὰ πιὸ πολλὰ κυμαίνονται ἀπὸ 30×20 ἕως 20×15 χιλ. Τὰ περισσότερα ἔχουν πᾶχος 8-10 χιλ., σὲ μερικὰ ὅμως περιορίζεται σὲ 4 χιλ., ἐνῶ σὲ ἄλλα φτάνει τὰ 18 χιλ. Στὰ περισσότερα τὸ κονίαμα εἶναι ἐνιαῖο, μερικὰ ὅμως ἔχουν δύο καὶ τρεῖς ἐπάλληλες στρώσεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶναι ζωγραφισμένη ἢ ἐπιφανειακὴ, ἢ καὶ ἄλλη μία, βαθύτερα, πράγμα ποὺ δείχνει ὅτι ἡ διακόσμηση εἶχε ἀνανεωθεί κατὰ τὸπους τουλάχιστον μία φορὰ.

Τὰ χρώματα, καὶ ἰδίως ἡ πρώτη στρώση τοῦ βάθους, ἔχουν εἰσδύσει ἀρκετὰ στὸ κονίαμα καὶ δὲν φαίνονται πουθενὰ ἀπολεπισμένα. Ζωγραφήθηκαν δηλαδὴ *al buon fresco*.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὑπόλευκο τοῦ κονιάματος, τὰ χρώματα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν εἶναι τὸ ἀμαυρὸ κόκκινο, τὸ κόκκινο-πορτοκαλί, τὸ κίτρινο, τὸ γαλάζιο, τὸ καστανοκίτρινο, τὸ μαῦρο καὶ τὸ πρόσθετο ἄσπρο πάνω σὲ σκοτεινότερα χρώματα. Τὰ μονόχρωμα κομμάτια εἶναι δεκατρία κόκκινα, εἴκοσι ἄσπρα, ἔντεκα γαλάζια καὶ δεκαπέντε κοκκινοπορτοκαλὶὰ μὲ νερὰ ἢ καὶ μὲ μαῦρες γραμμές. Ἀπὸ τὰ δίχρωμα ἓνα εἶναι ἄσπρο καὶ μαῦρο, ἑπτὰ εἶναι μαῦρα καὶ καστανά, τρία εἶναι κόκκινα καὶ γαλάζια, τέσσερα εἶναι κόκκινα καὶ πορτοκαλὶὰ, ἓνα συνδυάζει τὸ πορτοκαλὶ χρῶμα μὲ τὸ ἄσπρο καὶ ἓνα ἄλλο τὸ πορτοκαλὶ μὲ τὸ γαλάζιο. Τὰ τρίχρωμα εἶναι λιγότερα: Ἐνα ἄσπρο, πορτοκαλὶ καὶ μαῦρο, ἄλλο ἄσπρο, μαῦρο καὶ κόκκινο, ἓνα τρίτο ἄσπρο, γαλάζιο καὶ κόκκινο καὶ δύο κόκκινα, γαλάζια καὶ μαῦρα. Πέντε κομμάτια (δύο μαῦρα-καστανά καὶ τρία ἀδήλου χρώματος) βρέθηκαν καμένα.

Σχ. 8. Δωμάτιο Η4, σημεία εὐρέσεως τῶν τοιχογραφιῶν.

Ὅλα αὐτὰ εἶναι κομμάτια διαφόρων μεγεθῶν, κυρίως ὅμως μικρά, ποὺ δὲν σώζουν σχέδια. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦσαν πεσμένα στὸ δάπεδο μὲ τὴ ζωγραφισμένη ὄψη πρὸς τὰ κάτω, πολλὰ ὅμως τὴν εἶχαν στραμμένη πρὸς τὰ ἐπάνω. Χωρὶς ἀμφιβολία τὰ σπαράγματα αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν τοιχογραφημένη ἐπιφάνεια τοῦ νοτίου τοίχου, τῆς ὁποίας τμήματα ἔπεσαν ὁλόσωμα μὲ τὴν ὄψη πρὸς τὸ δάπεδο, ἄλλα ὅμως ἔμειναν στὴ θέση τους γιὰ ἓνα διάστημα, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὁποίου τὸ κονίαμα ξεκόλλησε καὶ τὰ κομμάτια του γλίστρησαν πρὸς τὰ κάτω πέφτοντας τὸ καθένα ὅπως τύχαινε. Οἱ διαστάσεις καὶ ἡ διασπορά τους δὲν ἐπιτρέπουν τὴν πλήρη ἀνασύσταση τῆς διακοσμῆσεως τοῦ τοίχου, ὅπως φαίνεται ὅμως ἀπὸ τὰ λίγα κομμάτια ποὺ διατήρησαν κάτι παραπάνω ἀπὸ ἀπλὰ χρώματα ἢ διακόσμηση αὐτὴ περιελάμβανε ἀρχιτεκτονικὴ κτιρίων, διακοσμητικὴ ζώνη ροδάκων, ὀρθομαρμάρωση καὶ μία τουλάχιστον μικρογραφικὴ σύνθεση. Συγκεκριμένως:

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Υπάρχουν δεκαεξὶ κομμάτια ποὺ σώζουν διακόσμηση κατὰ ζῶνες σὲ δύο ἢ τρία χρώμα-

τα. Οἱ ζῶνες εἶναι πορτοκαλὶ ἀνάμεσα σὲ γαλάζιες ἐπιφάνειες, γαλάζιο χρῶμα μὲ μαύρη διαγράμμιση κατὰ μῆκος κόκκινης ταινίας ἢ ἀνάμεσα σὲ ἄσπρη καὶ κόκκινη ἐπιφάνεια καὶ ἄσπρο ἀνάμεσα σὲ δύο κόκκινες.

Ἐπιπλέον σώθηκαν:

— Ἐνα κομμάτι ποὺ σώζει κόκκινο κύκλο μὲ μαύρη περιφέρεια σὲ ἄσπρο βάθος.

— Ἐνα κομμάτι ποὺ καλύπτεται μὲ ταινίες, ἄσπρη, γαλάζια μὲ ἐντονότερες κυανὲς γραμμὲς καὶ κιτρινωπὴ μὲ κόκκινη διαγράμμιση.

— Κομμάτι γαλάζιο ποὺ διασχίζεται ἀπὸ ἐλαφρὰ καμπύλη ἄσπρη ταινία μὲ κόκκινο καὶ μαῦρο περιθώριο, προφανῶς τμήμα μεγαλύτερης σύνθεσης.

— Κομμάτι καμένο, ποὺ σώζει πάνω σὲ τεφρὸ βάθος ἄσπρο σχῆμα ποὺ στενεύει πρὸς τὴ μία πλευρά.

— Ὑπόλειμμα ἄσπρου κύκλου σὲ κόκκινο βάθος μὲ πλατιά κόκκινη καὶ μαύρη περιφέρεια.

— Ἄσπρη ζώνη γεμισμένη μὲ ἐναλλασσόμενους γαλάζιους καὶ κόκκινους κύκλους, ποὺ ἔχουν μαῦρο λεπτὸ περίγραμμα καὶ ὅμοιο κύκλο στὸ κέντρο. Τὸ κομμάτι σώζει τμήματα ἐνὸς κύκλου ἀπὸ κάθε χρῶμα, πλαισιωμένα ἀπὸ ἄσπρη ἐπιφάνεια καὶ ἀπὸ κοκκινοκίτρινη καὶ κόκκινη ταινία. Ἴσως κεφαλὲς δοκῶν κτιρίου.

— Τέσσερα κομμάτια συγκολλημένα ἀπὸ μικρότερα μὲ διακόσμηση ροδάκων, διαμ. 30 καὶ 40 χιλ. Σὲ κόκκινη ταινία ἐξαίρουνται ἄσπροι κύκλοι μὲ κόκκινους ὀφθαλμούς, διαμ. 6-8 χιλ. Στὴν περιφέρεια γαλάζιος κύκλος, πλάτους 10-12 χιλ., μὲ πυκνὲς, λεπτές, λίγο ἀκατάστατες ἐγκάρσιες ἀκτινωτὲς γραμμές. Μέσα ἀπὸ τὸν κύκλο αὐτόν, ἄλλος, διάστικτος μὲ στίγματα ποὺ ἀντιστοιχοῦν περίπου στίς ἀκτίνες. Στὸ καλύτερα σωζόμενο κομμάτι, ποὺ διατηρεῖ σαφὴ σχήματα καὶ ζωηρὰ χρώματα, ἡ ταινία τοῦ βάθους πλαισιώνεται ἀπὸ κίτρινη ταινία μὲ κόκκινη διαγράμμιση.

— Τρία κομμάτια, διαστ. 23×25 χιλ., 21×23

χιλ. καὶ 40×50 χιλ. Σὲ βάθος ἄσπρο στὸ ἓνα, γαλάζιο στὰ ἄλλα δύο, ὑπάρχουν κόκκινες ταινίες, πλάτους 5-8 χιλ., μονὲς στὰ δύο μικρὰ κομμάτια, καὶ τριπλὲς στὸ μεγαλύτερο, στὸ ὁποῖο ἀπέχουν μεταξύ τους 10 καὶ 15 χιλ. Εἶναι ἐλαφρότατα κυματιστές, ἔχουν μαῦρα περιθώρια καὶ εἶναι διάστικτες στὸ μῆκος τους μὲ πυκνοὺς ἄσπρους κύκλους. Στὸ μεγαλύτερο κομμάτι, μεταξύ τῶν δύο ταινιῶν κρέμεται λεπτὴ βοστρυχοειδὴς καστανὴ γραμμὴ. — Κομμάτια ὀρθομαρμάρωσης. — Ἐνα κομμάτι, γεν. διαστ. 50×64 χιλ. καὶ πάχους 13 χιλ., φέρει ζωγραφισμένες δύο γυναικεῖες κατατομὲς στὴ σειρὰ, στραμμένες πρὸς τὰ δεξιὰ (ἔγχρ. πίν. IVβ). Τῆς πρώτης ἀπὸ ἀριστερὰ λείπει τὸ μέτωπο καὶ ἡ κορυφὴ τοῦ κεφαλιοῦ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, μεγαλύτερη, διατηρεῖται μόνο ὁ λαιμὸς μὲ τὸν τράχηλο, τὸ ὑποσάγονο καὶ μέρος τοῦ πτερυγίου τοῦ αὐτιοῦ. Οἱ μορφές, λευκές, εἶναι σχεδιασμένες μὲ ἔντονο μαῦρο περίγραμμα. Τὸ βάθος τῆς τοιχογραφίας πίσω ἀπὸ τὸν αὐχένα τῆς πρώτης καὶ ἐμπρὸς ἀπὸ τὸν λαιμὸ τῆς δεύτερης εἶναι γαλάζιο, μεταξύ τῶν δύο μορφῶν μαῦρο. Τὰ χρώματα τοῦ βάθους, λίγο ἐξίτηλα, βάρπηκαν ἀφοῦ σχεδιάστηκαν πρῶτα τὰ περιγράμματα. Πίσω ἀπὸ τὸν λοβὸ τοῦ αὐτιοῦ τῆς πρώτης διατηροῦνται ἴχνη κίτρινης πινελιᾶς καὶ μεταξύ τῶν δύο κεφαλιῶν μικρὰ ἄμορφα κόκκινα στίγματα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐξίτηλα ἴχνη ἐνωτίων. Ἡ πρώτη μορφή ἔχει ὀξεία μύτη, μικρὸ στόμα δηλωμένο μὲ κοντὴ μαύρη ὀριζόντια γραμμὴ, εὐτραφὲς ἰσχυρὸ σαγόνι, παχὺ καμπύλο φρύδι καὶ ἀμυγδαλωτὸ μάτι μὲ καμπύλες ἐπεκτάσεις τῶν κανθῶν καὶ μαύρη κόρη στὸ κέντρο. Ὁ λαιμὸς, πλατὺς μὲ ἐλαφρὰ κυρτὸ αὐχένα, καταλήγει ἐμπρὸς σὲ λοξὴ καμπύλη ποὺ δηλώνει τὴν ἀρχὴ τοῦ στῆθους. Ἀπὸ τὸν κρόταφο κρέμονται ὡς τὸν ὦμο δύο κυματοειδεῖς βόστρυχοι. Ἄλλος, κοντός, καμπυλώνεται ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ μέτωπο. Πρὸς τὰ κάτω τὸ κεφάλι τερματίζεται μὲ μαύρη ὀριζόντια γραμμὴ ποὺ συνεχίζεται καὶ

κάτω από τη δεύτερη μορφή, ή όποια είναι τόσο μεγαλύτερη ώστε ο λοβός του αὐτιοῦ της νὰ βρίσκεται στοῦ ὕψους τοῦ μετώπου τῆς προηγούμενης. Ὁ τράχηλός της εἶναι εὐθύγραμμος. Ἔχει καί αὐτὴ δύο βοστρύχους ποὺ κρέμονται ὡς τὸν ὦμο, ὁ ἐξωτερικὸς ὅμως λοξεύει κάτω πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ προχωρεῖ ὡς τὸν τράχηλο. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μέγεθος καὶ τὴν τελευταία αὐτὴ λεπτομέρεια, τὰ κεφάλια εἶναι ἴδια.

Ἡ γραμμὴ ποὺ τερματίζει τὰ κεφάλια πρὸς

τὰ κάτω παριστάνει ἀσφαλῶς τὸ ἔρεισμα ἀνοίγματος κτιρίου, στοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ὁποίου εὐρίσκονται οἱ γυναῖκες βλέποντας πρὸς τὰ ἔξω. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ παραλλαγή θέματος τῆς μυκηναϊκῆς εἰκονογραφίας ποὺ ὀνομάζεται «γυναῖκες στοῦ παράθυρο» καὶ εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν Κνωσό, τὴν Οἰκίαν τῆς Ἀναβάθρας καὶ τὸ μέγαρο τοῦ ἀνακτόρου τῶν Μυκηναίων, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴ Θήβα καὶ ἀπὸ μία λάρνακα τῆς Τανάγρας⁴.

Τὸ αὐλάκι, τέλος, περιεῖχε ὄστρακα καὶ κομμάτια ἀπὸ δύο μεγάλους ψευδοστόμους, τὰ περισσότερα συγκεντρωμένα κοντὰ στὴν ἐκβολή του, ἡ ὁποία ἦταν φραγμένη ἀπὸ ἓνα κομμάτι μολυβένιου ἐλάσματος, σφηνωμένο ἀνάμεσα στὶς πέτρες τῶν τοιχωμάτων του. Τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ὁμάδας αὐτῆς τῶν ὀστράκων εἶναι ὅτι πολλὰ, σχεδὸν τὰ μισά, ἦσαν καμένα.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 185, πολλὰ καμένα.

Ἐπιπλέον: Ὀκτὼ τροπιδωτά, τρία κυρτόπλευρα καὶ δύο ἀδῆλου καμπύλης χεῖλη, ὀκτὼ λαβές, τέσσερα στελέχη, ὕψους 20-27 χιλ. καὶ διαμ. 19-23 χιλ., καὶ ὀκτὼ βάσεις κυλίκων, οἱ ἑπτὰ μὲ κεντρικὴ κοιλότητα. Ἀπὸ τὰ 33 αὐτὰ ὄστρακα τὰ 13 εἶχαν καεῖ. — Τέσσερις βάσεις λεκανιδίων, οἱ δύο καμένες. — Χεῖλος ἐξωστροφος, περίκυρτος προχοειδοῦς, καμένο. — Κάθετη λαβὴ πρόχου ἐλλειπτικῆς τομῆς, διαμ. 16-27 χιλ., καμένη. — Πέντε ταινιωτὲς λαβὲς ἀπὸ ἀγγεῖα μεγάλου ἢ μετρίου μεγέθους, πλάτους 18-27 χιλ. Ἡ μία καμένη. — Βάση ἀγγείου ἐπίπεδη ἀπὸ καθαρὸ πηλὸ ἐξωτερικὰ

ἀνώμαλο, ἐσωτερικὰ λειασμένο. Καμένη. — Γραπτὰ: Κομμάτι ἀπὸ τὴν κοιλία ἀγγείου μὲ λεπτὸ τοίχωμα, ἴσως σκύφου, ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ μὲ ὅμοιο ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ μὲ καστανὴ βαφή, πυκνὴ σπείρα μὲ ἀνοιχτὸ ὀφθαλμὸ καὶ ἔντονη περίμετρο (πίν. 34β:1). — Κομμάτι ἀπὸ τὸ ἐξώστροφο χεῖλος σκύφου ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ μὲ ὑπόλευκο ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ, μὲ ἐξίτηλη κοκκινοκάστανη βαφή, πλατιὰ ταινία κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος. Χαμηλότερα λοξὴ καμπύλη, ἀπὸ τὴν ὁποία κρέμονται τέσσερις λεπτὲς κάθετες γραμμές. Μέγ. σωζ. διάστ. 27 χιλ. (πίν. 34β:2, εἰκ. 36). — Ψευδόστομος μεγάλος συγκολλημένος, συμπληρωμένος, ἐλλιπὴς στὴν κοιλία καὶ στὸν

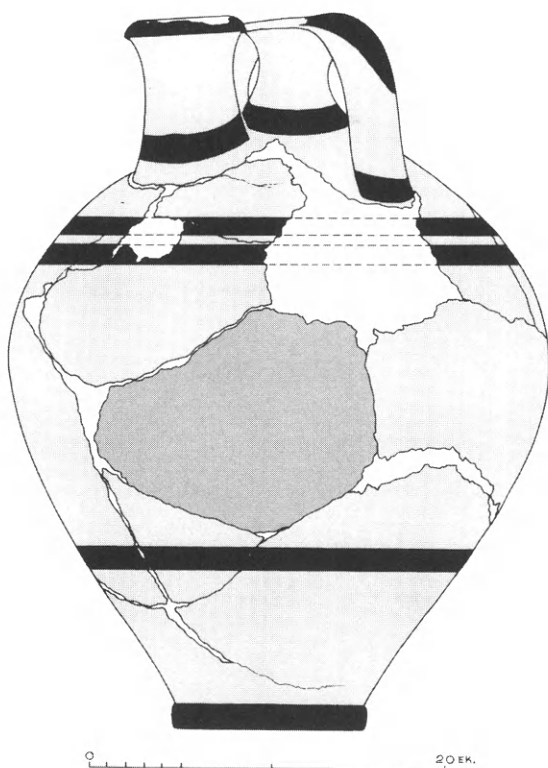
4. EVANS, PM II 600 κέ., εἰκ. 373c, 375, RODENWALDT, AM 36, 1911, 222 κέ., πίν. 9.2, WACE, Mycenae (1944) 64, εἰκ. 98a, RODENWALDT, Tiryns II (1912) 108, εἰκ. 45, ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΔ 26, 1971, Α, 104 κέ., πίν. 21α, β, ὁ αὐτός, ΠΑΕ 1969, 12, πίν. 7α. Γιὰ τὴν τοιχογραφία αὐτὴν ἐν γένει βλ. S. E. IAKOVIDIS, Festschrift für N. Himmelmann (Mainz 1989) 7-9, πίν. 1.

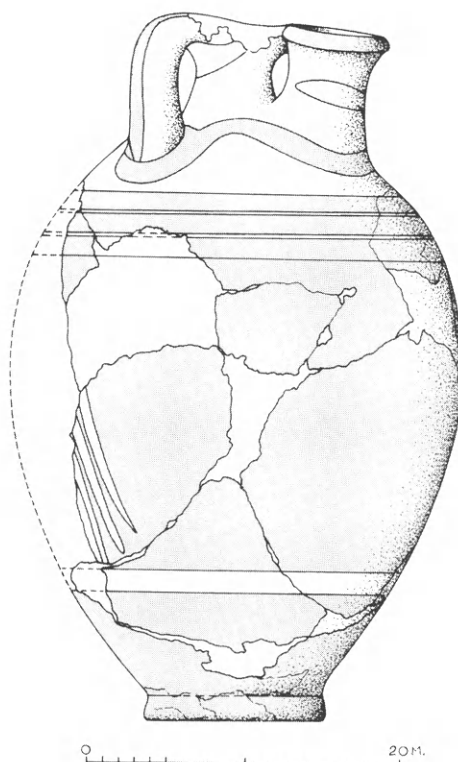
Εἰκ. 36. Ὅστρακο σκύφου ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H4.

ῶμο (εἰκ. 37). Πολλὰ ἀπὸ τὰ κομμάτια του λίγο ἢ πολὺ καμένα. Βάση χαμηλὴ ἐπίπεδη. Ὡοειδῆς μὲ ἐλαφρὰ κοῖλο τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιάς. Ὁ ῶμος συνεχίζει τὴν καμπύλη τοῦ τοιχώματος. Στόμιο πλατὺ, κατακόρυφο, μὲ ἐξωστροφο χωνοειδῆς χεῖλος. Λαβὲς κατακόρυφες κυλινδρικές, στέλεχος δίσκου πολὺ χαμηλὸ πηνιόσχημο, δίσκος ἐλαφρὰ κοῖλος. Πηλὸς τραχὺς ἀμμώδης κιτρινωπός, ἀλείφωμα ὁμοιο,

ἄραιό καὶ γενικὰ ἀπολεπισμένο. Βαφὴ καστανὴ ἐξίτηλη, μαυρισμένη στὰ καμένα μέρη. Βαμμένη ταινία γύρω ἀπὸ τὴ βάση, ἄλλη χαμηλὰ στὴν κοιλιά καὶ δύο ἐπ'ἀλλήλες στὸν ῶμο. Στὴ βάση τοῦ στομίου, στίς ρίζες τῶν λαβῶν καὶ τοῦ στελέχους δακτύλιος. Ὅμοιος στὸ χεῖλος τοῦ στομίου καὶ στὴν περίμετρο τοῦ δίσκου. Διάμ. βάσης 107 χιλ., ἀγγείου 275 χιλ., στομίου 60 χιλ., δίσκου 62 χιλ. Ὑψος βάσης 15 χιλ., ἀγγείου 388 χιλ., στομίου 85 χιλ., στελέχους καὶ δίσκου 54 χιλ. (πίν. 35α, εἰκ. 37). — Ψευδόστομος μεγάλος, συγκολλημένος, συμπληρωμένος, ἐλλιπὴς κατὰ τὸ 1/3 περίπου τοῦ ἀγγείου στὴν κοιλιά καὶ στὸν ῶμο. Μερικὰ κομμάτια ἐντελῶς καμένα, ἰδίως ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ τῆς κοιλιάς, ἄλλα ἐν μέρει. Ἀπολεπισμένος στὴ βάση, ἀσταθής. Σχῆμα ὠοειδῆς-ὀρθοτενές, μὲ ἀνοιχτὴ καμπύλη ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὴ βάση καὶ συνεχίζεται ὥς τὸ στόμιο

Εἰκ. 37. Ψευδόστομος ἀπὸ τὸ αὐλάκι τοῦ δωματίου H4.

Εἰκ. 38. Ψευδόστομος ἀπὸ τὸ αὐλάκι τοῦ δωματίου H4.

καὶ τὶς λαβές, χωρὶς νὰ διαμορφώνεται ὦμος. Στόμιο χαμηλό, κατακόρυφο, μὲ ἐξώστροφο χωνοειδὲς χεῖλος. Στέλεχος δίσκου ἐπίσης χαμηλό, πηνιόσχημο, δίσκος ἐπίπεδος, κάπως χαμηλότερος ἀπὸ τὶς λαβές. Πηλὸς κόκκινος τραχύς, ἀμμώδης, καλοψημένος καὶ σκληρός. Ἐπιφάνεια λειασμένη. Βαφὴ ἄσπρη παχύρρευστη, κατὰ τόπους ἐξίτηλη. Βαμμένη ταινία γύρω ἀπὸ τὴ βάση, ἄλλη χαμηλὰ στὴν κοιλιά. Τρεῖς ὅμοιες πλατιὲς στὸ ὕψος τοῦ ὦμου. Στὸν ὦμο συνεχὲς ταινία ποὺ ἐλίσσεται γύρω ἀπὸ τὸ στόμιο καὶ τὶς λαβὲς περικλείοντας καὶ τὸ στέλεχος τοῦ δίσκου. Λοξὸς δακτύλιος γύρω ἀπὸ τὸ στόμιο, ἀνοιχτὸς πίσω. Ἄλλος γύρω ἀπὸ τὸ χεῖλος. Στὶς ράχες τῶν λαβῶν πινελιές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μία καταλήγει σὲ ἀνοιχτὴ ἑλικά στὸν δίσκο. Ἐπιπλέον, χαμηλὰ στὴν κοιλιά

διατηροῦνται τρεῖς λοξὲς παράλληλες πινελιές, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ βρισκόταν στὸ τμήμα τοῦ ἀγγείου ποὺ λείπει (πίν. 35β, εἰκ. 38). Εἶναι προφανῶς ἡ ἀπόληξη τοῦ τελευταίου ψηφίου ἐνὸς συμπλέγματος τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β ποὺ δὲν σώθηκε, καὶ μάλιστα τοῦ συλλαβογράμματος -wa, ποὺ ἐδῶ πρέπει νὰ ἀποτελοῦσε βραχυγραφία τῆς λέξης wanakatero (=τοῦ ἄνακτος)⁵. Διάμ. βάσης 115 χιλ., ἀγγείου 263 χιλ., στομίου 64 χιλ., δίσκου 70 χιλ. Ὑψος ἀγγείου 443 χιλ., στομίου 87 χιλ., στελέχους καὶ δίσκου 54 χιλ.

— Μικρὸ φύλλο μολύβι συμπιεσμένο καὶ διπλωμένο σὲ ἀνώμαλα ἡμικυλινδρικό σχῆμα, παραμορφωμένο ἀπὸ τὶς πέτρες στὸ στόμιο ἐξόδου τοῦ αὐλακιοῦ, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες εἶχε σφηνωθεῖ.

Τὰ καμένα ὄστρακα μέσα στὸ αὐλάκι ἦσαν πολλὰ. Ὅσο γιὰ τὰ δύο ἀγγεῖα, μερικὰ ἀπὸ τὰ κομμάτια τοὺς εἶχαν καεῖ ἐντελῶς, ἄλλα ἐν μέρει καὶ τὰ ὑπόλοιπα καθόλου. Εἶναι φανερό ὅτι κάηκαν ἀφοῦ πρῶτα τὰ ἀγγεῖα εἶχαν σπάσει καὶ τὰ κομμάτια τοὺς διασκορπιστεῖ, ἄλλα μέσα στὴν ἐστία ἢ στὶς ἐστίες τῆς φωτιᾶς, ἄλλα σὲ μικρὴ ἀπόσταση καὶ ἄλλα μακριὰ τοὺς. Μὲ ἄλλους λόγους τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ ὄστρακα τοῦ αὐλακιοῦ ἦσαν ἤδη θρυμματισμένα ἢ θρυμματίστηκαν ἐνῶ τὸ περιεχόμενο τοῦ δωματίου καιγόταν καὶ κατέληξαν, ἄγνωστο πῶς, μέσα στὸ αὐλάκι προτοῦ πέσουν οἱ τοῖχοι τοῦ κτιρίου. Ἡ κεραμεικὴ τοῦ αὐλακιοῦ δηλαδὴ εἶναι σύγχρονη μὲ τὴν τελευταία φάση τοῦ κτιρίου.

ΔΩΜΑΤΙΟ Η5

Τὸ νότιο δωμάτιο τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας εἶναι τὸ Η5 (σχ. 7, πίν. 36α). Δὲν διαφέρει ἀπὸ τὰ ἄλλα. Ἐχει ἐσωτερικὸ μῆκος 17,82 μ. στὴ βόρεια πλευρά, 17,85 μ. στὴ νότια, 6,21 μ. στὴν ἀνατολικὴ καὶ 6,23 μ. στὴ δυτικὴ, ὅπου βρίσκεται ἡ πόρτα πρὸς τὸ Η3. Οἱ τοῖχοι τοῦ ἔχουν τὸ ἴδιο πάχος μὲ τοὺς ἄλλους (1,05-1,14 μ.). Ἡ πόρτα τοῦ, ποὺ ἔχει ἀνοιγμα 1,96 μ., βρίσκεται ἔκκεντρα καὶ ἀπέναντι στὴν πόρτα τοῦ Η2, 1,12 μ. ἀπὸ τὴ νοτιοδυτικὴ γωνία καὶ 3,11 μ. ἀπὸ τὴ βορειοδυτικὴ. Τὰ κεφάλια τῶν τοίχων ποὺ τὴν ὀρίζουν, ἰδίως τὸ βόρειο,

5. Βλ. Σ. Ε. ΙΑΚΩΒΙΔΗ, Ἀριάδνη 5, 1989 (Ἀφιέρωμα στὸν Στυλιανὸ Ἀλεξίου), 39-43.

είναι λίγο λοξά προς την πόρτα. Στην πρόσοψή τους είχε διατηρηθεί λίγη λάσπη ψημένη από τη φωτιά. Ασφαλώς είχαν ξύλινο θύρωμα το οποίο κάηκε, σκλήρυνε τη λάσπη και άφησε σωρούς στάχτης μέσα και έξω από την είσοδο. Οί στάχτες αυτές βρέθηκαν να μισοσκεπάζουν μερικές πέτρες πεσμένες μέσα στο γέμισμα 0,20-0,30 μ. ψηλότερα από το δάπεδο. Αφ' ετέρου, οί δόμοι τών τοίχων δεξιά και αριστερά από το θύρωμα ήσαν απασβεστωμένοι αλλά όχι μαυρισμένοι. Είχαν δηλαδή εκτεθεί σε πολύ ύψηλή θερμοκρασία για μεγάλο διάστημα, όχι όμως σε φλόγες. Καθώς φαίνεται λοιπόν το θύρωμα έπεσε καιγόμενο παρασύροντας και σκεπάζοντας μερικές πέτρες του τοίχου, και αποτεφρώθηκε εμπρός από την είσοδο. Το κατώφλι, ύψους 0,04-0,05 μ. από το δάπεδο, ήταν στρωμένο όπως και τα άλλα με ακανόνιστες πλάκες, από τις οποίες ή σειρά προς το έσωτερικό του δωματίου αφαιρέθηκε από τους εργάτες του de Ridder μαζί με την επίχωση που τη σκέπαζε.

Το αulάκι που συνεχιζόταν από το H2 και το H3 είχε την ίδια κατασκευή, τις ίδιες διαστάσεις, τὰ ίδια υπερυψωμένα χείλη και την ίδια περίπου κλίση (2,5%) όπως και το όμοιό του στα βόρεια δωμάτια. Το έσωτερικό του βρέθηκε γεμάτο κατά μέγα μέρος από πλίθες, τόσο λιωμένες όσο και διατηρημένες, πράγμα που σημαίνει ότι όταν έπεσαν οί τοίχοι το αulάκι δέν είχε ούτε κάλυμμα, έστω και φθαρτό (ξύλινο, π.χ.), ούτε σάκκους ή άλλα αντικείμενα τοποθετημένα επάνω του. Το δάπεδο δέν είχε ιδιαίτερη διαμόρφωση. Ποῦ και ποῦ μόνο, και ιδίως στο δυτικό τμήμα του δωματίου, υπήρχε λεπτή επάλειψη από άσπρο πηλό. Κατά τα άλλα, το στρώμα τής πυρκαγιάς πατούσε άπευθείας πάνω στις ανώμαλες πέτρες του λιθολογήματος.

Τὰ συνεργεία τής γαλλικής ανασκαφής είχαν σκάψει τρεις εγκάρσιες τάφρους (σχ. 7): Μία, κατά μήκος του δυτικού τοίχου, ή οποία στένευε από τὰ 1,42 μ. στα 0,42 μ. και χάλασε την έσωτερική πλευρά του κατωφλιού μαζί με το μέρος του δαπέδου τής εισόδου. Μία δεύτερη, πλάτους 1,10-0,60 μ., 6 μ. ανατολικότερα και μία τρίτη, πλάτους 0,80-1 μ., 3 μ. πριν από τον ανατολικό τοίχο. Και οί τρεις έφτασαν ως τον φυσικό βράχο, παραβιάζοντας όχι μόνο το γέμισμα και το δάπεδο αλλά και τη λιθορριπή τής υποδομής του. Τὰ χώματά τους, που είχαν σωρευτεί κατά μήκος τής ανατολικής πλευράς τους, περιείχαν λίγη ταραγμένη κεραμική (κύλικες, λεκανίδια, κομμάτι από ένα ψηστήρι), καθώς και πέτρες και σκληρυμένες πλίθες από ανοιχτόχρωμη λάσπη ανακατεμένη με άχυρα.

Το γέμισμα του δωματίου είχε την ίδια σύσταση όπως και στο υπόλοιπο κτίριο: κάτω από το λεπτό επιφανειακό στρώμα ακολουθοῦσαν 0,10-0,20 μ. ξανθοκάστανο έν μέρει ταραγμένο χώμα, 0,50-0,60 μ. συμπαγές άσπροκίτρινο στρώμα από λιωμένες πλίθες και ή λεπτότατη, κατά τόπους καμένη έπίστρωση από πατημένο χώμα που μισοσκέπαζε τις πέτρες τής λιθορριπής του δαπέδου. Η παραβίαση τής λιθορριπής αὐτῆς από τον de Ridder διευκόλυνε τη συλλογή κεραμικοῦ υλικοῦ ανάμεσα από τις πέτρες (πίν. 7β), χωρίς να χρειαστεί να καταστραφεί περισσότερο το δάπεδο.

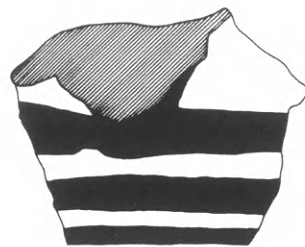
Το επιφανειακό στρώμα απέδωσε αρκετή κεραμική.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Όστρακα διάφορα άπροσδιόριστα 689.

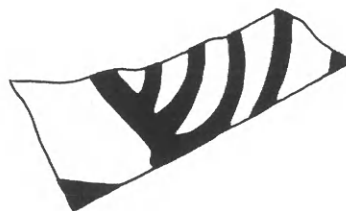
Έπιπλέον: Είκοσι όκτώ τροπιδωτά και δύο κυρτόπλευρα χείλη, είκοσι όκτώ λαβές (σχήμα 3), δέκα στελέχη και τρείς βάσεις κυλίκων με κεντρική κοιλότητα, σωζ. διαμ. 58 χιλ., 60 χιλ., από κιτρινωπό, πράσινο και έρυθρόξανθο πηλό. — Πέντε λαβές και δέκα βάσεις λεκανιδίων σωζ. διαμ. 39 χιλ. — Κομμάτι έντονα έξωστρόφου χείλους με λίγη γάστρα μαγειρικού άγγείου, πιθανότατα χυτρόποδος από χοντροειδή κόκκινο πηλό με προσμίξεις και κάπως λειασμένη επιφάνεια. Πλάτος χείλους 19 χιλ., πάχος τοιχώματος 7 χιλ. — Κομμάτι άνοιχτού άγγείου (όχι σκύφου) από κόκκινο σχετικά καθαρό πηλό, άβαφο. Πάχος τοιχώματος 5 χιλ. — Δύο συνανήκοντα κομμάτια από δισκοειδή βάση λεκάνης ή κρατηρίσκου από κιτρινωπό πηλό με κόκκινο λεπτό αλείφωμα. Άβαφο. — Ταινιωτή καμπύλη λαβή και κομμάτι χείλους κυαθόσχημου άγγείου από έρυθρόξανθο πηλό. — Μεγάλη κάθετη λαβή σε δύο κομμάτια από πρόχου που διατηρεί τη σύμφυση με την κοιλιά, από τραχύ κιτρινωπό πηλό. Πλάτος 30 χιλ., πάχος 19 χιλ., μήκος 100 χιλ. — Άκρη πλατιάς ταινιωτής λαβής οικιακού άγγείου με όπη άναρτήσεως, από τραχύ και άκάθαρο καστανό πηλό με άδρα λειασμένη επιφάνεια. Πλάτος 30 χιλ., πάχος 14 χιλ., διάμ. όπης 9 χιλ. — Γραπτά: Κομμάτι τοιχώματος πρόχου από τραχύ καστανό πηλό με άραιό κίτρινο αλείφωμα. Βαμμένη μαυροκάστανη ταινία. — Κομμάτι χείλους εύρυστόμου άγγείου από κοκκινωπό πηλό με κίτρινο αλείφωμα και ταινία καστανοκόκκινη στην άκμή του έσωτερικά και έξωτερικά. Κάτω από τó χείλος φαρδιά καμπύλη γραμμή. — Κομμάτι κρατηρίσκου ή μεγάλου σκύφου από άρκετά καθαρό κόκκινο πηλό. Άλείφωμα έσωτερικά κόκκινο, έξωτερικά κίτρινο. Τρείς πλατιές κόκκινες ταινίες κάτω από τη ρίζα της λαβής

και ίχνος πινελιάς γύρω της (είκ. 39). — Μικρότατο κομμάτι σκύφου από κοκκινωπό καλοψημένο πηλό με υποκίτρινο αλείφωμα.

Είκ. 39. Όστρακο από τó πρώτο στρώμα του δωματίου Η5.

βαμμένο έσωτερικά κόκκινο. Έξωτερικά ίχνος όριζόντιας ταινίας και τμήμα λοξού σχηματοποιημένου άνθους με κάλυκα διαγραμμασμένο στο πλάτος του. Πάχος τοιχώματος 3 χιλ. (είκ. 40). — Μικρότατο κομμάτι πρόχου

Είκ. 40. Όστρακο από τó πρώτο στρώμα του δωματίου Η5.

από τραχύ κιτρινωπό πηλό με όμοιο άραιό αλείφωμα. Έξωτερικά δύο έπάλληλες καστανές ταινίες. — Δακτυλιόσχημη βάση και τμήμα της γάστρας σκύφου από κοκκινωπό, μέτρια ψημένο πηλό με κιτρινωπό αλείφωμα. Έσωτερικά όλόβαφο κόκκινο, έξωτερικά δακτύλιος γύρω από τη βάση και ταινία άποπώνω της. Πάχος τοιχώματος και πυθμένα 5 χιλ. — Δύο κομμάτια από έλαφρά έξώστροφα χείλη σκύφων, άβαφα, από κόκκινο και κίτρινο

πηλό. — Δύο μικρά κομμάτια συνανήκοντα ἀπὸ τοίχωμα σκύφου, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά, ὀλόβαφα κόκκινα. — Δύο ἄλλα ἀπὸ διαφορετικοὺς σκύφους. Στὸ ἓνα καστανοκόκκινη ταινία ἐξωτερικά, στὸ ἄλλο ταινίες ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. — Τμῆμα κοιλιᾶς ψευδοστόμου ἀπὸ κίτρινο πηλό, διακοσμημένο μὲ ἐξίτηλες καστανές ταινίες (πίν. 37α:1). — Κομμάτι τοιχώματος σκύφου ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ μὲ ἀνοιχτότερο στιλπνὸ ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ τέσσερις κάθετες μαυροκάστανες γραμμὲς ἀπὸ διακόσμηση μετόπης (πίν. 37α:4). — Δύο κομμάτια συγκολλημένα ἀπὸ τοίχωμα σκύφου, τὸ μικρότερο ἐλαφρὰ καμένονο. Πηλὸς ἐρυθροξάνθος μὲ κίτρινο στιλπνὸ ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ τμῆμα κατακόρυφης πορφύρας. Πάχος τοιχώματος 4-5 χιλ. (πίν. 37α:5, εἰκ. 41). — Κομμάτι ἀπὸ περίκυρτο

Εἰκ. 41. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ πρῶτο στρώμα τοῦ δωματίου H5.

χειλὸς πρόχου ἀπὸ τραχὺ κιτρινοκάστανον πηλό, βαμμένο μαυροκάστανον στὴν ἀκμή (πίν. 37α:2). — Δύο κομμάτια πρόχων ἢ προχοειδῶν ἀπὸ τραχὺ πηλὸ μὲ κιτρινωπὸ ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ ἴχνη ἀπὸ ἐξίτηλες μαυροκάστανες ταινίες (πίν. 37α:3).

Τὸ πρῶτο στρώμα περιεῖχε ἀρκετὰ ὅστρακα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μερικὰ εἶχαν καεῖ. Εἶχε ἐπίσης μία λίθινη λεπίδα, κουμπὶ ἀπὸ στεατίτη καὶ κομμάτι ἀπὸ αὐγὸ στρουθοκαμήλου.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 1.335.

Ἐπιπλέον: Πενήντα ἓνα τροπιδωτὰ καὶ δύο κυρτόπλευρα χεῖλη, σαράντα τρεῖς λαβές (σχῆμα 3), δύο κομμάτια ἀπὸ γάστρες, ἑπτὰ πολὺ κοντὰ στελέχη, καὶ τριάντα ὀκτὼ βάσεις κυλίκων, ὅλες σχεδὸν μὲ κεντρικὴ κοιλότητα, ἀπὸ ὑπόλευκο, κιτρινωπὸ, κοκκινόξανθο, κοκκινωπὸ καὶ πρασινωπὸ πηλό. — Ἐντεκα λαβές καὶ εἴκοσι βάσεις λεκανιδίων, διαμ. 42-47 χιλ. — Περίκυρτο χεῖλος πρόχου, καμένο καὶ μαυρισμένο, ἀπὸ τραχὺ πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα. — Ἐξώστροφο χεῖλος καὶ γένεση ταινιωτῆς λαβῆς, πλάτους 21 χιλ., κρατηρίσκου ἀπὸ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ κίτρινο ἀλείφωμα. — Δισκοειδῆς κωνικὴ βάση καὶ τμῆμα γάστρας πρόχου ἀπὸ σχετικὰ καθαρὸ ἐρυθροξάνθο πηλὸ μὲ λίγα ἐγκλείσματα. — Γραπτὰ: Δύο κομμάτια ἀπὸ τὸ στόμιο πρόχου ἀπὸ τραχὺ κιτρινοκά-

στανον πηλὸ μὲ κιτρινωπὸ ἀλείφωμα. Ταινία στὴ συμβολὴ λαιμοῦ καὶ ὤμου, ἄλλη, κυματοειδῆς, στὴ ράχη τῆς λαβῆς. — Κομμάτι γάστρας πρόχου, καμένο ἐσωτερικά, ἀπὸ τραχὺ κιτρινωπὸ πηλὸ μὲ ὅμοιο ἀλείφωμα καὶ μαῦρη ἐξίτηλη ταινία ἐξωτερικά. — Πάχος βάσης 10 χιλ., γάστρας 6 χιλ. — Ὅστρακο γάστρας ἀγγείου μὲ τοίχωμα, πάχους 4 χιλ., ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ μὲ ὅμοιο ἀλείφωμα, διακοσμημένο ἐξωτερικὰ μὲ δύο μαῦρες ταινίες. — Τρεῖς ταινιωτὲς λαβὲς μεγάλων ἀγγείων, ἢ μία μὲ δύο ἐγκάρσιες πινελιὲς διαφορετικοῦ πάχους. — Πέντε κομμάτια γάστρας καὶ μία λαβὴ σκύφου, μὴ συγκολλούμενα, ἀπὸ πρασινωπὸ πηλὸ μὲ ὅμοιο ἀλείφωμα. Ἐσωτερικὰ ὀλόβαφος καστανόμαυρος. Ἐξωτερικὰ πινελιὲς στὶς ρίζες καὶ στὴ ράχη τῆς λαβῆς, χαμηλότερα δύο ταινίες, ἀριστερὰ τῆς λαβῆς τέσσερις

παράλληλες καμπύλες γραμμές, ἴσως ἡμικύκλια (πίν. 36β). — Λαβὴ σκύφου μὲ βαμμένη τὴ ράχη τῆς κοκκινοκάσταν. — Δακτυλιόσχημη βάση ψευδοστόμου ἀπὸ καστανὸ πηλὸ μὲ ὅμοιο ἀλείφωμα. Στὴ συμβολή τῆς μὲ τὴ γάστρα καστανόμαυρη ταινία. — Πέντε κομμάτια στρωτήρων ἀπὸ λάσπη μὲ ἄχυρα καὶ χαλικάκια, πάχους περίπου 25 χιλ. Ἡ ἐπιφάνεια μερικῶν ἔχει ἵχνη τῆς σανίδας πάνω στὴν ὁποία πλάστηκε, ἄλλων εἶναι πρόχειρα λειασμένη μὲ τὸ χέρι.

— Γλωσσοειδῆς λεπίδα ἀπὸ πυριτόλιθο μὲ

διαμορφωμένες κόψεις. Οἱ πλευρές, καθὼς καὶ ἡ πτέρνα τῆς, εἶναι πρόχειρα διαμορφωμένες καὶ ἀνώμαλες. Μῆκος 46 χιλ., πᾶχος 7 χιλ., πλάτος στὴν πτέρνα 23 χιλ. (πίν. 21α, δεξ.). — Κωνικὸ διάτρητο κουμπὶ ἀπὸ μαῦρο στεατίτη σχετικὰ πρόχειρης κατασκευῆς. Διάμ. βάσης 29 χιλ., ὕψος 19 χιλ., διάμ. ὀπῆς 3 χιλ. — Ἀνώμαλο κομμάτι ἀπὸ αὐγὸ στρουθοκαμήλου, σπασμένο στὴν ἀρχαιότητα καὶ στερεωμένο μὲ λεπτὸ χάλκινο σύρμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώζεται μικρὸ κομμάτι. Μέγ. διάστ. 20 χιλ., πᾶχος 2 χιλ., διάμ. σύρματος 0,5 χιλ. (πίν. 37β).

Τὸ δεῦτερο στρώμα, τὸ ἀσπρόχωμα, εἶχε ἄφθονη κεραμεικὴ καὶ μερικὰ μικρὰ ἀντικείμενα. Στὴ βορειοδυτικὴ γωνία παρατηρήθηκε συσώρευση ἀπὸ σπασμένες καὶ ἀπασβεστωμένες πέτρες.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 1.992.

Ἐπιπλέον: Ἑκατὸν σαράντα τρία τροπιδωτά (ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα εἶναι κακόπηγμα), ἑννέα κυρτόπλευρα καὶ πέντε ἀδῆλου σχήματος χεῖλη, ἑκατὸν εἴκοσι ἑπτὰ λαβές, τέσσερις γάστρες, τριάντα ὀκτὼ στελέχη καὶ ἑκατὸν ἐξήντα πέντε βάσεις κυλίκων, διαμ. 54-82 χιλ., ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ ἑκατὸν τριάντα μὲ κεντρικὴ κοιλότητα, ἀπὸ λευκοκίτρινο, κιτρινωπὸ, πρασινωπὸ, ἐρυθρόξανθο, κοκκινωπὸ καὶ τεφρὸ πηλὸ. — Εἴκοσι λαβές, ἐξήντα βάσεις, διαμ. 31-55 χιλ., καὶ μία βάση μὲ τμήμα τῆς γάστρας καὶ τοῦ χεῖλους λεκανιδίων. — Κάθετη λαβὴ ἐλλειψοειδοῦς τομῆς, διαμ. 20-31 χιλ., καὶ μέρος τοῦ χεῖλους πρόχου ἀπὸ ἀκάθαρτο τεφροκόκκινο πηλὸ. — Ὅμοια, πλάτους 23 χιλ. καὶ πᾶχους 15 χιλ., οἰκιακοῦ ἀγγείου, καμένου, ἀπὸ τραχὺ πηλὸ μὲ προσμείξεις. — Δύο κυλινδρικές λαβές, διαμ. 12 καὶ 26 χιλ., ἀπὸ καθαρὸ κιτρινωπὸ καὶ κοκκινωπὸ πηλὸ. — Ρίζα λαβῆς πρόχου πλάτους 34 χιλ. — Ἐξὶ ταινιωτὲς λαβές, πλάτους 26-32 χιλ., ἀπὸ κιτρινωπὸ καὶ κοκκινωπὸ πηλὸ. — Ὅστρακο μικροῦ ἀγγείου μὲ ὀπὴ διαμ. 4

χιλ., ἀνοιγμένη πρὶν ἀπὸ τὴν ὀπτησιν. — Ρίζα καὶ τμήμα στελέχους τῶν λαβῶν μικροῦ ψευδοστόμου, ἄβαφο. — Δισκοειδῆς βάση μεγάλου ἀνοιχτοῦ ἀγγείου, διαμ. 94 χιλ. καὶ πᾶχους 9 χιλ., ἀπὸ καστανὸ τραχὺ πηλὸ. — Ὅμοια μὲ τμήμα τῆς γάστρας, πιθανῶς ἀπὸ κρατήρα. — Δύο κομμάτια κρατηρίσκων μὲ ἐξώστροφο ἀναδιπλωμένο χεῖλος, πλάτους 13 χιλ., ἀπὸ κίτρινο πηλὸ. — Τμήμα ὁμοίου χεῖλους, πλάτους 12 χιλ., πιθανῶς ἀπὸ λεκάνη. — Κομμάτι ἀρύταινας ἀπὸ κοκκινωπὸ πηλὸ, ποὺ διατηρεῖ ἐσωτερικὰ στὸ χεῖλος καὶ ἐξωτερικὰ χαμηλὰ στὴ γάστρα τίς γενέσεις κατακόρυφης λαβῆς. — Δύο πόδια χυτροπόδων, πλάτους 21 καὶ 24 χιλ., στρογγυλεμένα κάτω. — Δύο κατακόρυφες λαβές μικρῶν ἀγγείων. — Τμήμα γάστρας καὶ ἐξώστρου χεῖλους ἀπὸ κοκκινωπὸ καθαρὸ πηλὸ μὲ κιτρινωπὸ ἀλείφωμα. — Τμήμα ἀπὸ τὸ ἐξώστροφο χεῖλος κρατηρίσκου, καμένο. — Γραπτὰ: Τρία μικρὰ ὅστρακα, ὀλόβαφα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. — Ἐξὶ κομμάτια ἀπὸ τὴν κοιλιά πρόχων ἀπὸ κοκκινωπὸ καὶ κιτρινωπὸ τραχὺ πηλὸ μὲ διακόσμηση καστανό-

πορτοκαλόχρωμων ταινιών (πίν. 37γ). — Δεκα-επτά κομμάτια από τὸ στόμιο, τὶς λαβές, πλάτους 52 χιλ., τὸν ὦμο καὶ τὴν κοιλία μεγάλης πρόχου ἀπὸ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ κίτρινο ἀλείφωμα. Στὶς ράχες τῶν λαβῶν κυματοειδεῖς γραμμές, στὴ συμβολὴ ὦμου καὶ στομίου ταινία, ὅμοιες στὴν κοιλία. — Κομμάτια κλειστοῦ ἀγγείου, μὲ ἴχνη διακοσμητικῆς ταινίας ἐξωτερικά. — Ἀνοιχτὴ προχὴ ἀγγείου, ἀνοίγματος 16 χιλ. καὶ βάθους 12 χιλ., ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ. Βαμμένες μὲ μαύρη βαφὴ οἱ ἀκμὲς τοῦ χεῖλους μὲ πινελιὲς ποὺ συνεχίζονται ὑπὸ μορφὴ ταινιών ἐξωτερικὰ κατὰ μῆκος του, καὶ ἐνώνονται μὲ τρεῖς ἐγκάρσιες γραμμὲς ποὺ περιβάλλουν ἐξωτερικὰ τὴν προχὴ. Ἐσωτερικὰ πλατιά πινελιά στὸ μῆκος της (πίν. 37γ, ἐπάνω δεξ.). — Μέρος ἀπὸ τὸν ὦμο ψευδοστόμου ἀπὸ κόκκινο πηλὸ μὲ κιτρινωπὸ ἀλείφωμα. Γύρω ἀπὸ τὸν ὦμο τρεῖς ταινίες, στὸ διακοσμητικὸ πεδίο του στικτὸς κύκλος (πίν. 38α:1, εἰκ. 42). — Σκύφοι: Τμῆμα χεῖλους καμμένο, βαμμένο καστανό-

Εἰκ. 42. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H5.

μαυρο μὲ ταινία ἐξωτερικὰ χαμηλότερα (πίν. 38α:2). — Κομμάτι γάστρας ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ μὲ ὅμοιο ἀλείφωμα. Ἐσωτερικὰ ἄβαφο, ἐξωτερικὰ ἐξίτηλη κόκκινη ταινία. — Δύο κομμάτια γάστρας σκύφων, ὁλόβαφα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά. — Τμῆμα γάστρας, καμένο. Ἐσωτερικὰ ὁλόβαφο, ἐξωτερικὰ ταινία ἀπὸ τὴν ὁποία κρέμεται τετραπλὸ ἄγκιστρο (εἰκ. 43). — Λαβή, μὲ μαῦρες-πορτοκαλόχρωμες πινελιὲς

Εἰκ. 43. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H5.

στὶς ρίζες καὶ στὴ ράχη. — Δακτυλιόσχημη βάση μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς γάστρας ἀπὸ ἐρυθρόξανθο πηλὸ μὲ κίτρινο ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ ταινία στὴ συμβολὴ βάσης καὶ τοιχώματος. Ἐσωτερικὰ στὸν πυθμένα ὀκτὼ λεπτοὶ ὁμόκεντροι δακτύλιοι γύρω ἀπὸ συμπαγὴ κύκλο. — Δεκα-ἑξὶ κομμάτια πίθων ἀπὸ τραχὺ ἀκάθαρτο πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα καὶ ἐπιφάνεια λειασμένη ἀλλὰ πορώδη. Τὰ πέντε εἶναι καμένα, ἓνα διατηρεῖ τὴ γένεση ὀριζόντιας λαβῆς, διαμ. 35-45 χιλ., δύο ἄλλα ἔχουν ἀνάγλυφες διακοσμητικὲς ταινίες, πλάτους 42 καὶ 65 χιλ., ποὺ ἐξέχουν 45 χιλ. ἀπὸ τὸ τοίχωμα. — Κομμάτι στρωτήρα, πάχους 15-16 χιλ., μὲ ἴχνη σανίδας ἀποτυπωμένα στὴν κάτω ἐπιφάνειά του. — Κομμάτι λάσπης, γεν. διαστ. 74×120 χιλ. καὶ πάχους 21-36 χιλ., ἀπὸ ἀνάμεικτο κόκκινο καὶ κιτρινωπὸ χῶμα, γεμάτο ὄχρα καὶ λιθαράκια μεγέθους φακῆς καὶ μικρότερα. Ἐχει τὴ μορφὴ ἀνώμαλα ἐπίπεδης πλάκας, ἀπὸ τὴν ὁποία προβάλλει κάθετη προεξοχή, ὕψους 57 χιλ. καὶ πάχους 29 χιλ. Εἶναι τμῆμα τῆς συνδετικῆς λάσπης ἀνάμεσα σὲ πλῆθες τοῦ τοίχου τοῦ κτιρίου, σκληρυμένο ἀπὸ τὴ φωτιά (πίν. 38β). — Δισκοειδὴς βάση, διαμ. 64 χιλ., καμένη, ἀπὸ λεπτὸ ἀλλὰ ἀκάθαρτο κοκκινωπὸ πηλὸ ΝΛ ἀγγείου. — Κομμάτι γάστρας ΝΛ ἀγγείου, πάχους 5 χιλ., πλασμένης καὶ λειασμένης μὲ τὸ χέρι. Ἐπιφάνεια πορώδης. — Δισκάριο, διαμ. 16 χιλ. καὶ πάχους 4 χιλ., ἀπὸ ἄγνωστη ὕλη μὲ ἐπιφάνειες κοῖλες καὶ χεῖλη ἐλαφρὰ προεξέχοντα. — Θυρίδα καλόγνωμης (Arca Noae Linnaeus).

Στὸ μεσαῖο τμήμα τοῦ δωματίου, ἀνάμεσα σὲ χαλαρὸ χῶμα μὲ ἄφθονες πεσμένες πλί-
θες, παρατηρήθηκε μία φλέβα ἀπὸ χῶμα ἀνακατεμένο μὲ στάχτη, καμένες πέτρες καὶ
ὄστρακα, ποὺ προχωροῦσε διαγώνια ἀπὸ βορειοδυτικά. Πιθανότατα προέρχεται ἀπὸ κά-
ποιο δοκάρι τῆς στέγης, τὸ ὁποῖο ἀποτεφρώθηκε χωρὶς νὰ ἀφήσει ἴχνη καμένου ξύλου,
κάηκε δηλαδὴ σὲ πλήρη ἐπαφὴ μὲ τὸν ἀτμοσφαιρικὸ ἀέρα. Τὸ σταχτόχωμα αὐτὸ ἀπέδωσε
κόκκους σιταριοῦ, γίγαρτο σταφυλιοῦ καὶ μερικὰ ὄστρακα, ὅλα καμένα.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 35, ὅλα
σχεδὸν καμένα.

Ἐπιπλέον: Πέντε βάσεις, μία λαβὴ καὶ
ὀκτὼ τροπιδωτὰ χεῖλη κυλίκων.

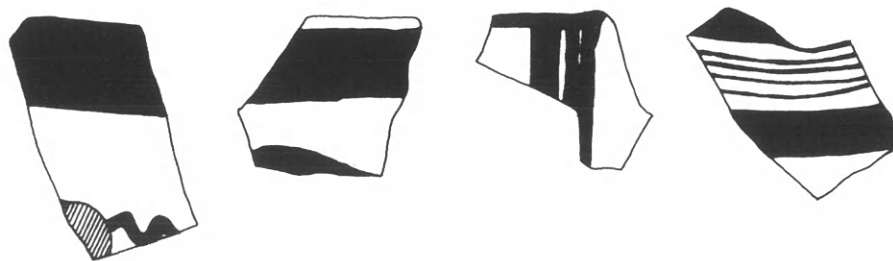
Τὸ λιθόστρωτο τοῦ δαπέδου εἶχε σχεδὸν παντοῦ στάχτες καὶ ἀνάμεσά τους καρβου-
νάκια καὶ διάσπαρτα ὄστρακα, τὰ πιὸ πολλὰ καμένα. Σὲ ἀπόσταση 2,50 μ. περίπου ἀπὸ
τὴ βόρεια παραστάδα τῆς εἰσόδου βρέθηκαν συγκεντρωμένα τὰ κομμάτια διώτης πρόχου
πεσμένης πλάγια μὲ τὸ στόμιο πρὸς Α. ἢ ὁποία εἶχε συντριβεῖ ἀπὸ τὶς πλίθες ποὺ ἔπεσαν
ἐπάνω της (σχ. 7:9, πίν. 39β).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 230,
πολλὰ καμένα.

Ἐπιπλέον: Δεκαεπτὰ τροπιδωτὰ χεῖλη, δε-
κατρεῖς λαβὲς ταινιωτές, δύο στελέχη καὶ ὀκτὼ
βάσεις κυλίκων, οἱ δύο μὲ κεντρικὴ κοιλότητα.
— Τρία κομμάτια ἀπὸ χεῖλη καὶ ἕξι ἀπὸ βάσεις
λεκανιδίων. — Βάση δισκοειδῆς μεγάλου ἀγ-
γείου, συνέχεια τοῦ τοιχώματος τῆς κοιλιᾶς,
χωρὶς ἰδιαίτερη διαμόρφωση. Διάμ. 64 χιλ. —
Γραπτὰ: Χεῖλος πρόχου περίκυρτο, πολὺ κα-
μένο, βαμμένο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. —

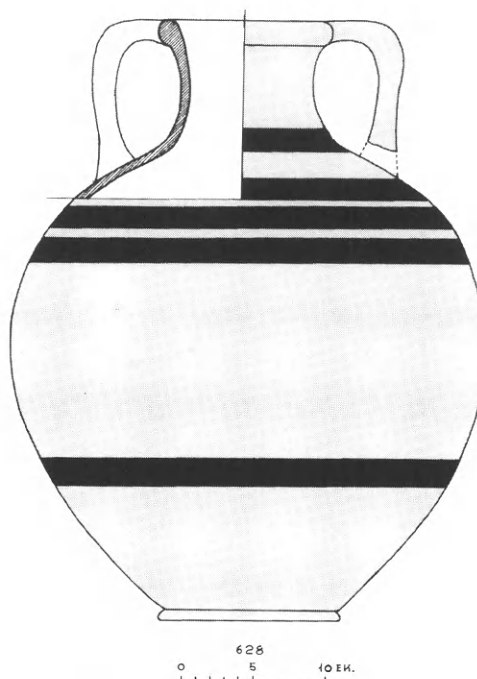
Πέντε κομμάτια πρόχου μὴ συνανήκοντα, ἀπὸ
τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ μὲ διακόσμηση ὑπερκεί-
μενων ταινιῶν στὴν κοιλιά καὶ 22 κομμάτια
ὁμοίας, μὲ χεῖλος περίκυρτο καὶ διακόσμηση
ἀπὸ ταινίες ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ στὸ
χεῖλος, στὴ συμβολὴ λαιμοῦ καὶ ὤμου, τρεῖς
ψηλὰ στὴν κοιλιά καὶ μία χαμηλότερα. —
Κομμάτια ἀπὸ τὰ χεῖλη τριῶν σκύφων. Τὸ ἓνα
ἄβαφο ἐσωτερικὰ, ἔχει ἐξωτερικὰ ταινία κάτω
ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ πλατιὰ κυματοειδῆ καμπύλη
χαμηλότερα (πίν. 40α:1, εἰκ. 44). Τὸ ἄλλο, ἐσω-

Εἰκ. 44-47. Ὅστρακα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου H5.

βαφο, ἔχει ἐξωτερικὰ πλατιὰ ταινία στὸ χεῖλος πάνω ἀπὸ παχιά τεθλασμένη (πίν. 40α:2, εἰκ. 45). Τὸ τρίτο ἔχει βαμμένο τὸ χεῖλος καὶ ἀπὸ κάτω τέσσερις πυκνὲς κάθετες γραμμές (πίν. 40α:3, εἰκ. 46). — Κομμάτι καμένο ἀπὸ τὸν ὦμο μικροῦ ψευδοστόμου, διακοσμημένο μὲ τέσσερις ἱμάντες ἀνάμεσα σὲ πλατιὲς ταινίες (πίν. 40α:4, εἰκ. 47). — Κομμάτια πρόχου ἢ πρόχων, μερικὰ καμένα, συνανήκοντα καὶ μὴ. Πηλὸς τραχύς, καλὰ ψημένος. Διακόσμηση, ὅπου σώζεται, κατὰ ταινίες (πίν. 40α:5). — Πρόχους δίωτη, μεγάλη, συγκολλημένη, ἐλλιπής. Ὅλα τὰ κομμάτια τῆς εἶναι καμένα σὲ διαφόρους βαθμούς (πίν. 40β-γ, εἰκ. 48). Στόμιο περίκυρτο, λαιμὸς χαμηλός, λαβὲς κάθετες, κυλινδρικές, μὲ ὀπὲς ὀπτησης. Σχῆμα ὠοειδές, βάση χαμηλότατη δισκοειδής. Ἀπὸ τῆς μίας πλευρᾶς μεταξὺ τῶν λαβῶν καὶ στὸ ὕψος τοῦ ὦμου τὸ ἀγγεῖο εἶχε ραγίσει καὶ εἶχε στερεωθεί μὲ ἑπτὰ ἐνδέσμους, μήκους 50 χιλ. καὶ πλάτους 10-14 χιλ., περασμένους σὲ ἀντίστοιχες τρύπες, οἱ ὁποῖοι πλασιώνουν τὸ ράγισμα καὶ ἄφησαν τὰ ἴχνη τους στὸ τοίχωμα τοῦ ἀγγείου. Ἐνδεσμοὶ αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι συνήθως μολυβένιοι, ἐδῶ ὅμως δὲν βρέθηκε κανένα ἴχνος μολυβιοῦ ἀνάμεσα ἢ κοντὰ στὰ κομμάτια τοῦ ἀγγείου. Πηλὸς πρασινωπός, ἀλείφωμα ἀρχικὰ κίτρινο, τεφρὸ ἀπὸ τὸ κάψιμο, βαφὴ πυκνὴ μαυροκάστανη. Βαμμένο τὸ χεῖλος. Στὶς ράχες τῶν λαβῶν κυματοειδεῖς γραμμές. Ταινία στῆ

Εἰκ. 48. Δίωτη πρόχους ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου H5.

συμβολὴ λαιμοῦ καὶ ὦμου. Στὸν ὦμο τρεῖς ἐπάλληλες πλατιὲς ταινίες, ἄλλη στὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιάς. Διάμ. βάσης 125 χιλ., διάμ. ἀγγείου 325 χιλ., διάμ. χεῖλους ἐσωτερικὴ 100 χιλ., ἐξωτερικὴ 125 χιλ. Ὑψὸς ἀγγείου 415 χιλ., ὕψος λαιμοῦ καὶ στομίου 90 χιλ. — Κομμάτι στρωτήρα ἀπὸ τραχὺ ἀκάθαρτο πηλὸ, ἐντελῶς καμένο, καὶ ἄλλο ὅμοιο, πολὺ μικρὸ, μὲ μέγιστη σωζόμενη διάσταση 60 χιλ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ὄστρακα, τὸ δάπεδο τοῦ H5 ἦταν σκεπασμένο κατὰ τόπους ἀπὸ καμένους κόκκους σιταριοῦ, ποὺ βρέθηκαν σὲ διάφορα σημεία, κυρίως ὅμως σὲ τρεῖς σωρούς. Ὁ πρῶτος, ἀποτελούμενος ἀπὸ πληθώρα κόκκων ποὺ εἶχαν ἀπανθρακωθεί χωρὶς νὰ χάσουν τὸ σχῆμα τους καὶ τῶν ὁποίων τὰ περιβλήματα εἶχαν κυανίζουσες ἢ χρυσὲς ἀνταύγειες, ἦταν κοντὰ στὴν εἴσοδο (σχ. 7:6, πίν. 39α). Ὁ δεύτερος, 2,60 μ. ἀνατολικότερα (σχ. 7:7), περιεῖχε καὶ ἐλάχιστα μικρὰ καρβουνάκια, ἀπὸ καμένο ξύλο. Ὁ τρίτος, πολὺ ἐκτεταμένος, ἀπλωνόταν κοντὰ στὴν ἀνατολικὴ δοκιμαστικὴ τάφρο (σχ. 7:8), ἢ ὁποία τοῦ εἶχε κόψει τὴν ἄκρη. Ἐνας ἀκόμη μικρὸς σωρὸς μὲ λίγους κόκκους βρέθηκε 3,50 μ. παραπέρα, κοντὰ στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο.

Τὸ αὐλάκι περιεῖχε καὶ αὐτὸ κεραμεικὴ. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ὄστρακα ἦσαν μικρὰ καὶ φθαρμένα, μισοσκεπασμένα μὲ ἄλατα. Ἄλλα ἦσαν καμένα. Κοντὰ στὴ δυτικὴ ἄκρη τοῦ αὐλακιοῦ βρέθηκε μικρὴ ἀρύταινα (πίν. 41α).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 133.

Ἐπιπλέον: Σαράντα ἑξὶ χεῖλη, ὅλα σχεδὸν τροπιδωτά (σχῆμα 7), εἴκοσι ὀκτὼ λαβές, τρία στελέχη καὶ σαράντα πέντε βάσεις (οἱ τριάντα μία μὲ κεντρικὴ κοιλότητα), διαμ. 51-74 χιλ., κυλίκων ἀπὸ κιτρινωπὸ, πρασινωπὸ καὶ ἐρυθρόξανθο πηλὸ. — Ἐξὶ χεῖλη, τέσσερις λαβές, ἐννέα βάσεις καὶ ἓνα μεγαλύτερο κομμάτι ποὺ περιλαμβάνει μέρος τῆς βάσης, τοῦ τοιχώματος καὶ τοῦ χεῖλους λεκανιδίου (σχῆμα 9). — Δύο λαβές ταινιωτὲς μεγάλων ἀγγείων, ἡ μία πλάτους 27 χιλ. — Δύο πόδια μὲ στρογγυλὴ ἀπόληξη, τὸ ἓνα μήκους 30 χιλ. καὶ ἓνα ἐξωστροφο χεῖλος χυτροπόδων. — Δύο κομμάτια ἀπὸ τὸ χεῖλος, ἡ κορυφὴ τῆς λαβῆς, δεκατρία ἀπὸ τὴν κοιλιά καὶ τρία ἀπὸ τὴ χαμηλὴ δισκοειδῆ βάση μαγειρικοῦ σκεύους ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ, καμένα κατὰμαυρα μὲ τὰ ἐγκλειστα λιθαράκια ἀσβεστοποιημένα. — *Γραπτὰ*: Κομμάτι ἀκόσμητο μεγάλου προχοειδοῦς καὶ τρία κομμάτια πρόχων ἀπὸ τραχὺ πηλὸ μὲ ἀραιὸ ἀλείφωμα καὶ διακόσμηση πλατιῶν ταινιῶν. — Δύο κομμάτια ἀπὸ τοιχώματα σκύφων, βαμμένα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ μὲ πυκνὲς μαυροκάστανες καὶ καστανὲς πινελιές, καὶ ἓνα βαμμένο ἐσωτερικὰ μὲ ὁμοιες

λοξὲς πινελιές. — Στέλεχος μὲ τὸν δίσκο καὶ μικρὸ τμήμα τοῦ ὤμου μικροῦ ψευδοστόμου ἀπὸ ἐρυθρόξανθο πηλὸ μὲ κιτρινωπὸ ἀλείφωμα. Στὴ ρίζα τοῦ στελέχους μαυροκάστανος δακτύλιος, στὸν δίσκο ὁμόκεντροι δακτύλιοι γύρω ἀπὸ συμπαγὲς κέντρο καὶ στὸν ὤμο ἐξίτηλα ἐνάλληλα ἡμικύκλια. Ὑψος στελέχους 33 χιλ., διάμ. δίσκου 30 χιλ. — Μικρὴ ἀρύταινα, συγκολλημένη ἀπὸ τέσσερα κομμάτια, πλήρης, ἄβαφη. Γάστρα ἡμισφαιρικὴ, λίγο πεπιεσμένη ἀπέναντι στὴ λαβή, μὲ ἐλαφρὰ μαστοειδῆ ἀπόφυση στὸν πυθμένα. Χεῖλος ἐξωστροφο. Λαβὴ κοντὴ, κατακόρυφη, ἀναδιπλωμένη. Ἡ μία ἄκρη τῆς κολλημένη στοῦ χεῖλος, ἡ ἄλλη χαμηλότερα στὴ γάστρα (πίν. 41β, σχῆμα 10). Πηλὸς κιτρινωπός, ἀρκετὰ καλὰ ψημένος. Διάμ. στομ. 96-88 χιλ., βάθος γάστρας 43 χιλ., ὕψος λαβῆς 65 χιλ., πλάτος λαβῆς 10 χιλ. — Κομμάτια ἀπὸ τὸ τοίχωμα πίθου, πάχους 16 χιλ., ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ μὲ ἀχυράκια. — Κομμάτια ἀπὸ στρωτήρα ποὺ διατηρεῖ στὴ μία ἐπιφάνεια ἵχνη ξύλινης σανίδας καὶ ἔχει τὴν ἄλλη πρόχειρα λειασμένη μὲ τὸ χέρι.

— Τέσσερα κομμάτια ἀπὸ τὸν αὐλὸ μακροῦ ὀστοῦ ζώου, καμένα καὶ παραμορφωμένα.

Τὰ ὄστρακα ποὺ μαζεύτηκαν ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ λιθολογήματος τοῦ δαπέδου ἔχουν τὸ κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ πηλὸς τους εἶναι καθαρὸς καὶ τὸ ψήσιμο καλὸ καὶ ἐνιαῖο. Γενικὰ εἶναι πολὺ καλύτερης ποιότητος ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη κεραμεικὴ τοῦ κτιρίου. Εἶναι φανερό ὅτι ἀνήκουν στὴ φάση τῆς κατασκευῆς του, προέρχονται ὅμως ἀπὸ ἀπλὰ ἀκόσμητα μικρὰ ἀγγεῖα ποὺ δὲν παρέχουν στοιχεῖα γιὰ ἀκριβεῖς χρονολογικὲς συγκρίσεις.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Όστρακα διάφορα άπροσδιόριστα 124, άκαυτα.

Έπιπλέον: Είκοσι τέσσερα χείλη (τά 20 τροπιδωτά), έννέα λαβές (σχῆμα 11), τέσσερα στελέχη και έπτὰ βάσεις κυλίκων. Οί δύο έχουν κεντρική κοιλότητα. — Μία ταινιωτή λαβή και μία βάση από λεκανίδιο. — Βάση δισκοειδής

άρκετά μεγάλου άνοιχτοῦ άγγείου, ίσως λεκάνης, από τραχύ καλοψημένο κοκκινωπό πηλό, χωρίς αλείφωμα. — Μικρότατο κομμάτι από τὸ τοίχωμα κλειστοῦ άγγείου, ίσως ψευδοστόμου, από έρυθρόξανθο καλοψημένο πηλό με κίτρινο στιλπνὸ αλείφωμα. Διατηρεῖ ίχνη κοκκινοκάστανης όριζόντιας ταινίας.

ΚΤΙΡΙΟ Κ

Εἶναι ένα μακρόστενο οἰκοδόμημα (σχ. 1-3, 9 Α, Β), πλάτους 8,09 μ. (νότια πλευρά) έως 7,90 μ. (βόρεια πλευρά) και μήκους 89,96 μ. (άνατολική πλευρά) έως 88,57 μ. (δυτική πλευρά), προσανατολισμένο από Ν. πρὸς Β., συμμετρικά πρὸς τὸν κεντρικὸ άξονα τοῦ κτιρίου Η. Ἡ άπόσταση μεταξύ τους εἶναι 3,82 μ. στή νοτιοανατολική γωνία τοῦ Κ και 4,18 μ. στή νοτιοδυτική.

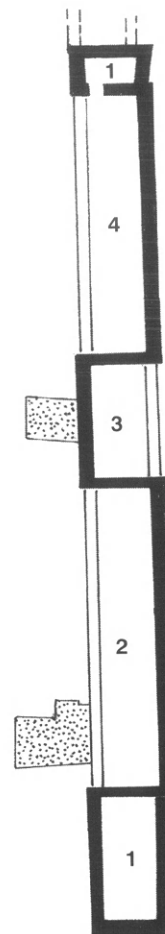
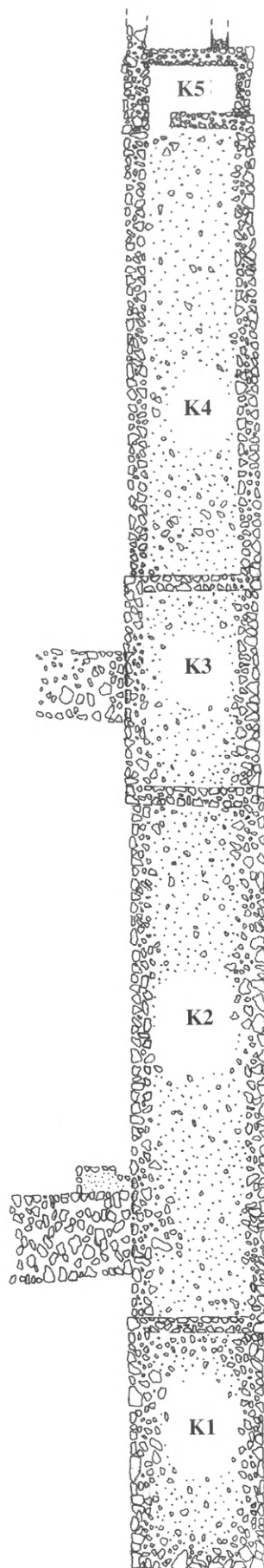
Από τὸ κτίριο σώθηκε μόνο τὸ λιθόχτιστο έξισωτικό του κρηπίδωμα, ποὺ άποτελεῖται από ισχυροὺς άναλημματικούς τοίχους, πάχους 1,35-1,40 μ., κατὰ μήκος τῶν προσόψεών του, χτισμένους από μεγάλους όγκολίθους στὶς προσόψεις και πυκνὸ γέμισμα από πέτρες μικροῦ έως μεσαίου μεγέθους στὸ έσωτερικό του (σχ. 9, πίν. 42α). Τὸ κρηπίδωμα, θεμελιωμένο παντοῦ στὸν βράχο, δέν σώθηκε πουθενά στὸ άρχικό του ὕψος. Σήμερα παρουσιάζει στήν κορυφή του μία διαφορά στάθμης 4,24 μ. περίπου από Β. πρὸς Ν. (σχ. 10) και διατηρεῖται στή νότια άκρη του σὲ ὕψος 2,22 μ. από τὸ άρχαῖο έδαφος. Πολλές πέτρες, πεσμένες στὰ πλάγια κατὰ μήκος του, δείχνουν ότι συνεχιζόταν πρὸς τὰ πάνω για 1-2 δόμους τουλάχιστον. Έπιπλέον, ἡ παχιά άσπρη έπίχωση, ποὺ περιέβαλλε τὸ κτίριο και ποὺ εἶχε διατηρηθεῖ κατὰ τόπους επάνω στὸ ἴδιο τὸ κρηπίδωμα, δείχνει ότι ἡ άνωδομή του, ποὺ έχει έξαφανιστεῖ, ἦταν από πλίθες οἱ όποιες δέν εκάηκαν ὥστε νά διατηρηθοῦν (όπως στὸ κτίριο Η, άνωτ. σ. 10, 17, 24, 39), αλλά κατέρρευσαν και έλιωσαν, σχηματίζοντας έπίχωση ὅμοια με αὐτήν ποὺ βρέθηκε γύρω από όλα σχεδὸν τὰ κτίρια τοῦ Γλᾶ.

Ο έξωτερικὸς τοίχος τοῦ τελευταίου, νότιου, τμήματος τοῦ κτιρίου έχει πλάτος 8,09 μ. Ἡ άνατολική του πλευρά τρέχει 14,65 μ. πρὸς Β. και ἡ δυτική του 15,34 μ. Στὸ σημείο αὐτὸ γυρίζει έγκάρσια κάνοντας άγκώνα και διασχίζει τὸ πλάτος τοῦ κτιρίου, σχηματίζοντας άρμὸ στή συνάντησή του με τὸ άνατολικὸ σκέλος. Εκεί στρέφει πάλι, κατὰ μήκος τῆς άνατολικῆς προσόψεως, και προχωρεῖ πρὸς Β. ἐπὶ 32,60 μ., από όπου γυρίζει πάλι πρὸς Δ. κατὰ τὸ πλάτος τοῦ κρηπιδώματος. Ακολουθεῖ άλλος, αντίστροφος άγκώνας, νέα στροφή πρὸς Β. και συνέχεια κατὰ μήκος τῆς δυτικῆς προσόψεως ἐπὶ 13,47 μ., μετὰ τὰ

ΚΑΤΟΨΗ

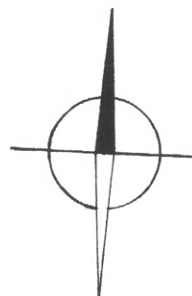
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ

B

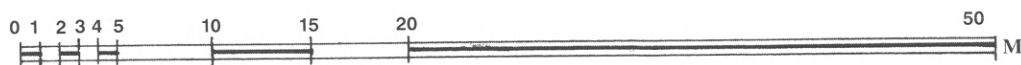

Σχ. 9β. Κτίριο Κ, κατασκευή.

A

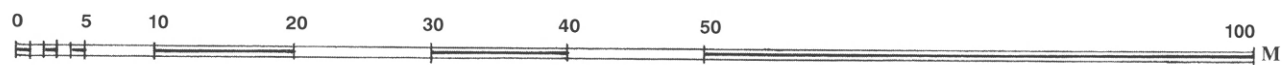
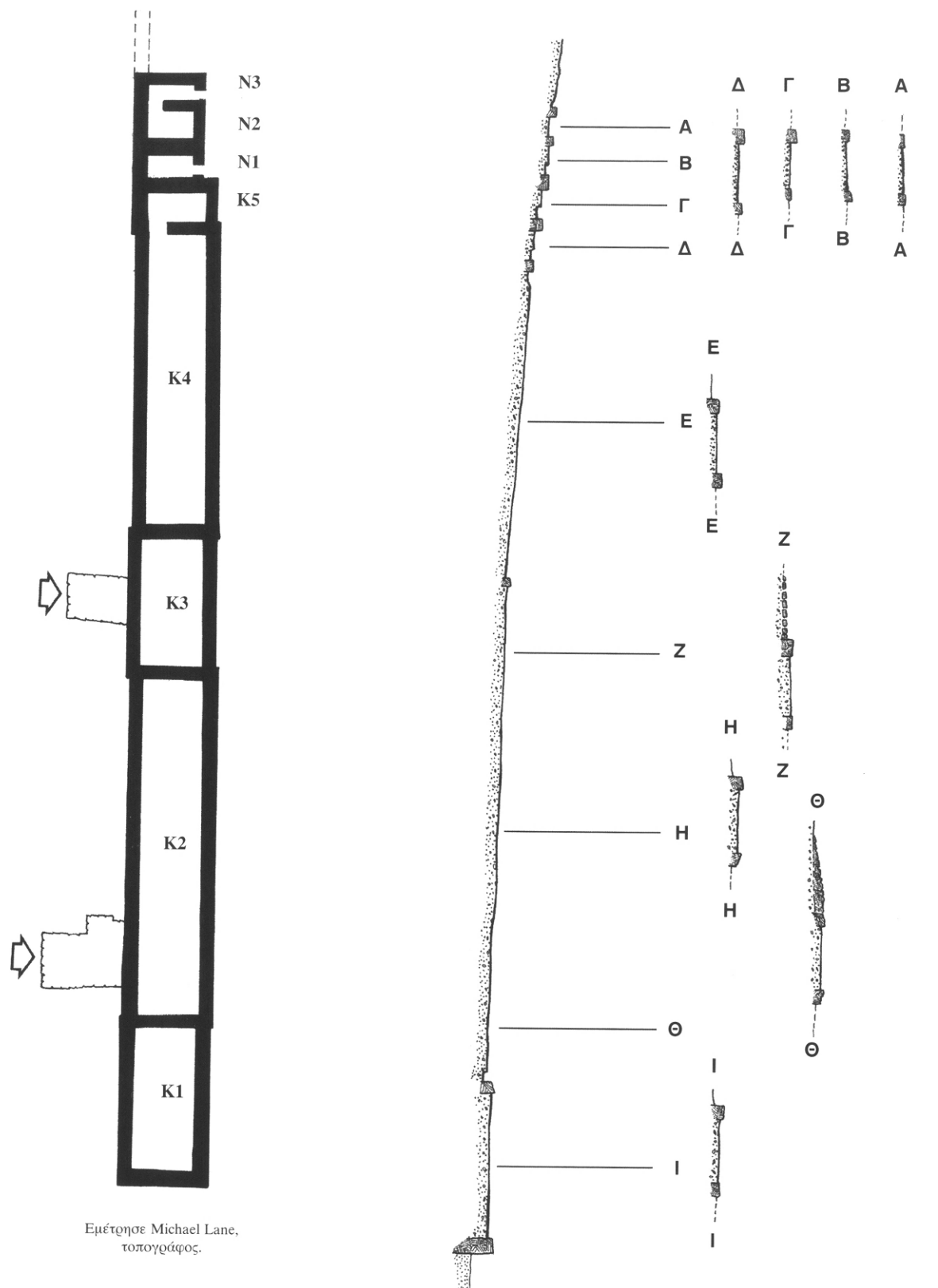
Σχ. 9α. Κτίριο Κ, κάτοψη.

Handwritten signature

ΤΟΜΗ ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ

ΕΓΚΑΡΣΙΕΣ ΤΟΜΕΣ

Σχ. 10. Κτίριο Κ, τομές.

όποια στρέφεται ξανά ανατολικά και κατόπιν πάλι βόρεια, επιμηκύνοντας την ανατολική πρόσοψη επί 24,96 μ. Έδω σημειώνεται η τελευταία στροφή προς Δ. κατά το πλάτος του κτιρίου και ο τελευταῖος άγκώνας στη δυτική πρόσοψη. Από εκεί ο τοίχος συνεχίζεται αδιάσπαστος προς Β. αποτελώντας τη δυτική πρόσοψη τών δωματίων N1-N3, του υπαίθριου χώρου N4 και του κτιρίου M.

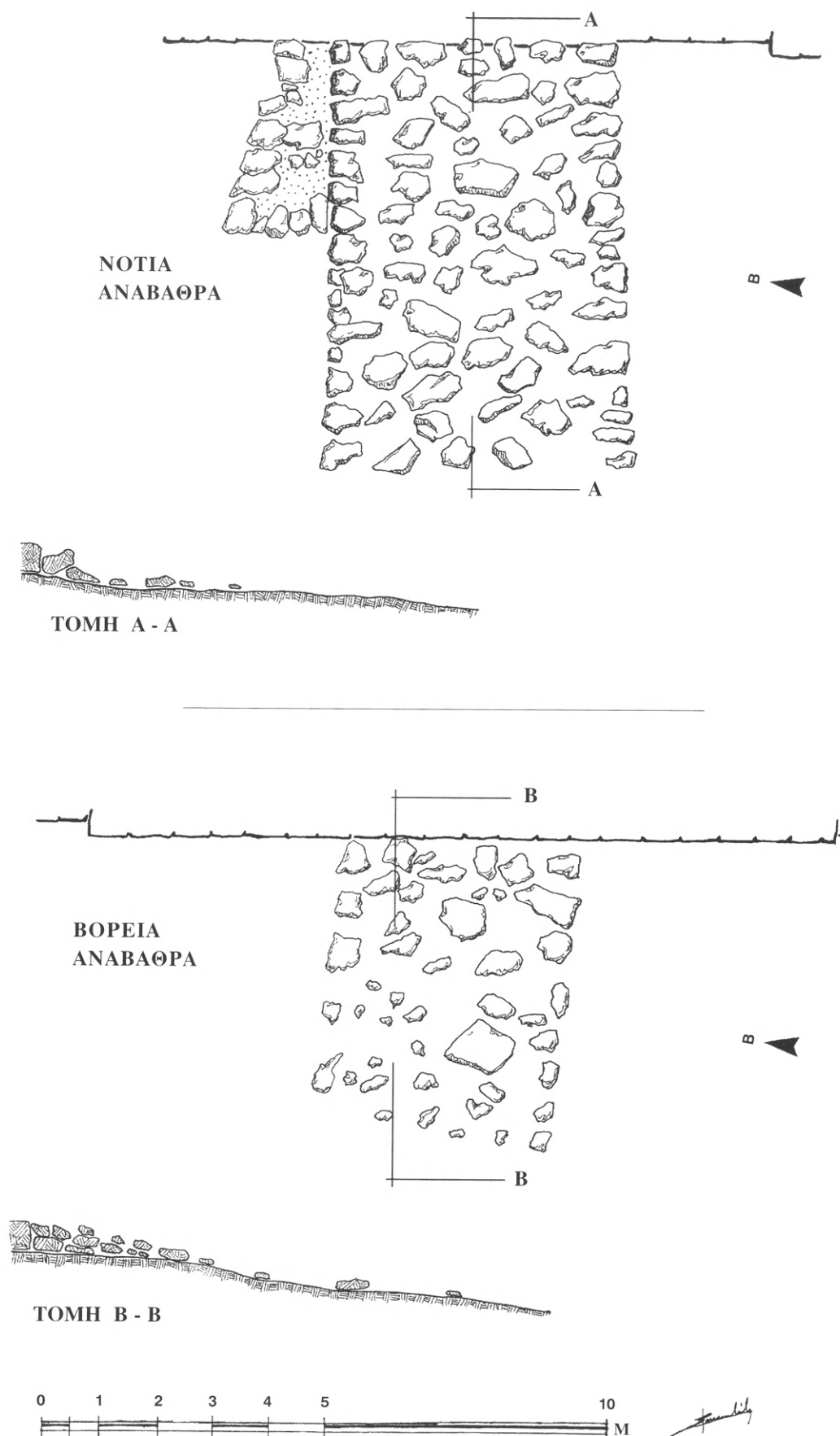
Με άλλα λόγια, χτίστηκε πρώτα συνεχής τοίχος σε διάταξη μαιάνδρου, αφήνοντας ανοιχτά τα διαστήματα ανάμεσα στις στροφές του (σχ. 9B). Τα διαστήματα αυτά κλείστηκαν με τοίχους ίδιου πάχους και ίδιας κατασκευής, που δεν συνεχίζουν όμως την οικοδομική γραμμή του μαιάνδρου αλλά εισέχουν κατά 0,20-0,25 μ. και αφήνουν τους άγκώνες της αρχικής κατασκευής να εξέχουν αντιστοίχως σχηματίζοντας αρμούς και τονίζοντας έτσι τη διαίρεση του κτιρίου σε τέσσερις συνεχόμενους άνισου μήκους χώρους που αριθμήθηκαν από Ν. προς Β. K1, K2, K3 και K4. Η χάραξη τών προσόψεων δεν είναι απολύτως ακριβής και οι γωνίες που σχηματίζονται στους άγκώνες δεν είναι έντελως όρθες, έτσι ώστε να δημιουργούνται διαφορές στις διαστάσεις τών αντίστοιχων πλευρών τών χώρων. Οι διαφορές όμως αυτές είναι τόσο μικρές ώστε να προκύπτουν μόνο από τις μετρήσεις, χωρίς να είναι εμφανείς επί τόπου. Το κτίριο δηλαδή είναι όμοιο στο σχέδιο με το κτίριο Β της δυτικής πτέρυγας του περιβόλου⁶ διαφέρει όμως στην κατασκευή του λόγω της ανάγκης δημιουργίας τεχνητού εξισωτικού επιπέδου υπό μορφή λιθόχτιστου κρηπιδώματος.

Το κρηπίδωμα αυτό, το οποίο αποτέλεσε μία συμπαγή γερή βάση για το κτίριο, δεν μοιάζει να διατήρησε πουθενά την κορυφή του, ή όποια πρέπει να είχε τη μορφή κάποιας επίστρωσης που να αποτελέσει ή να υποβαστάσει τα δάπεδα τών χώρων. Μόνο στο βόρειο άκρο του, στο K4, είναι οι πέτρες στην κορυφή του γεμίσματος ανώμαλα πλακοειδείς, χωρίς όμως να σχηματίζουν πραγματικά επίπεδη επιφάνεια. Άλλα ή στρώση αυτή είχε τοποθετηθεί έτσι ώστε να καλύπτει την κορυφή του εγκάρσιου τοίχου προς το K3 (όχι όμως και τών τοίχων στις προσόψεις) και να δημιουργεί ενιαία, αν και ανώμαλη επιφάνεια για το δάπεδο που θα ήταν πατημένο χώμα, αφού δεν βρέθηκαν πουθενά ίχνη κονιάματος ούτε κατάλοιπα πλακόστρωσης, έστω και μετακινημένα (εκτός ίσως από τις πλακοειδείς πέτρες στην επίχωση μεταξύ του K και του H (άνωτ. σ. 38). Δεν βρέθηκαν άλλωστε ούτε και βάσεις για στηρίγματα της στέγης, όπως είχε το κτίριο Β. Μερικές τέτοιες βάσεις, που θα είχαν, αν υπήρχαν, τη μορφή μεγάλων λίθινων πλακών, θα έπρεπε να είχαν διατηρηθεί στη θέση τους. Είναι όμως αλήθεια ότι το έσωτερικό άνοιγμα τών χώρων του K, που δεν υπερέβαινε τα 6-6,50 μ., δεν απαιτούσε τέτοια στηρίγματα, όπως τα 9,90-10 μ. του κτιρίου Β⁷. Εκείνο που είναι άδηλο είναι αν ή έσωτερική διαίρεση του K αντιστοιχοῦσε προς

6. Γλᾶς I 177- 189.

7. Αὐτόθι 177.

Σχ. 11. Κτίριο Κ, ἀναβάθρες.

τοὺς χώρους ὅπως τοὺς προσδιορίζουν οἱ ἐγκάρσιοι τοῖχοι καὶ οἱ ἀντίστοιχοι ἀγκῶνες. Τὸ πιθανότερο ὅμως εἶναι ὅτι ἀντιστοιχοῦσε, ὅπως ὑποδηλώνουν οἱ δύο ἐξωτερικὲς ἀναβάθρες (σχ. 11, πίν. 43α) ποὺ εἶναι στραμμένες πρὸς Δ., δηλαδή πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ πλατεία μεταξὺ τῶν δύο πτερύγων τοῦ περιβόλου καὶ ποὺ ἀποτελοῦν τὶς μόνες προσβάσεις πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ του.

Ἡ πρώτη ἀναβάθρα, ἡ μεγαλύτερη ἀπὸ τὶς δύο (σχ. 11 νότια, πίν. 43β), εἶναι χτισμένη πάνω στὸν δυτικὸ τοῖχο τῆς προσόψεως τοῦ K2, 18,02 μ. ἀπὸ τὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ κτιρίου καὶ 2,68 μ. ἀπὸ τὸν ἀγκῶνα τῆς μεσοτοιχίας μεταξὺ K1 καὶ K2. Ἐχει σχῆμα τετράπλευρο ἀρκετὰ κανονικὸ καὶ μῆκος στὴ βόρεια πλευρὰ 7,73 μ., στὴ νότια 7,72 μ., στὴν ἀνατολική, ποὺ ἐφάπτεται στὴν πρόσοψη τοῦ κτιρίου, 5,12 μ., καὶ στὴ δυτική, ποὺ εἶναι ἡ ἐλεύθερη ἀρχὴ τῆς καὶ ποὺ ἀκουμπάει σὲ μία πτυχὴ τοῦ βράχου, 5,25 μ. Ἡ συνολικὴ τῆς ἐπιφάνεια δηλαδή εἶναι περίπου 40 τετρ. μέτρα. Εἶναι χτισμένη ἀπὸ μεγάλες, λίγο-πολὺ πλακοειδεῖς πέτρες, ποὺ πατοῦν σὲ γέμισμα ἀπὸ μικρότερες, τοποθετημένες πάνω σὲ στρώση λάσπης ἀπὸ ἀσπρόχωμα. Ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς πέτρες τῆς κορυφῆς διατηροῦν τὴν ἀρχικὴ λοξή τους θέση καὶ σώζονται κοντὰ στὸν τοῖχο τῆς προσόψεως τοῦ K σὲ τρεῖς ἐπ'ἀλλήλες στρώσεις. Μερικὲς ἔχουν ἀφαιρεθεῖ ἢ μετακινηθεῖ, ἄλλες ὅμως ἔμειναν ἐκεῖ ὅπου εἶχαν τοποθετηθεῖ καὶ πατοῦν ἐν μέρει στὴν ἀκμὴ τοῦ τοίχου αὐτοῦ, δίνοντας ἔτσι καὶ τὴν κλίση τῆς ἀναβάθρας. Ἡ διαφορὰ τῆς στάθμης ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ὡς τὴ συνάντηση μὲ τὸν τοῖχο τοῦ K εἶναι 0,90 μ., τὸ μῆκος τῆς 7,70 μ., καὶ ἐπομένως ἡ κλίση τῆς, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ὑπερνικηθεῖ μὲ 3-4 ἄνετα σκαλοπάτια, 11,5%. Στὴ βορειοδυτικὴ γωνία εἶναι προσκτισμένη μία ἀκανόνιστα τραπεζοειδῆς ἐξέδρα, ποὺ ἔχει πλάτος στὴν πρόσοψη τοῦ K 1 μ., στὸ ἐλεύθερο τέρμα τῆς 1,80 μ. καὶ μῆκος 3,50 μ., φτάνει δηλαδή ὡς τὴ μέση τῆς ἀναβάθρας. Ἡ ἐπιφάνειά τῆς εἶναι λίγο-πολὺ ἐπίπεδη καὶ βρίσκεται 0,10 μ. περίπου κάτω ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς ἀναβάθρας. Στὶς ἐλεύθερες πλευρές τῆς, τὴ βόρεια καὶ τὴ δυτική, εἶναι χτισμένη μὲ μεγάλες ἀκανόνιστες πέτρες, τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ὅμως ἀποτελεῖται ἀπὸ λιθολόγημα καί, κυρίως, ἀπὸ ἄσπρο πατημένο χῶμα. Ἀποτελεῖ σαφῶς προσθήκη στὴν ἀναβάθρα, μὲ τὴν ὁποία σχηματίζει ἀνοιχτοὺς καὶ ξεκάθαρους ἀρμούς, εἶναι βατὴ ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου μᾶλλον παρὰ ἀπ' ἔξω καὶ θυμίζει τὴ «σκοπιὰ» ἔξω ἀπὸ τὴ βόρεια εἴσοδο τοῦ μελάρου τοῦ Γλᾶ⁸. Ἡ ἐξέδρα δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἦταν ἡ θέση ἀπὸ ὅπου γινόταν ὁ ἔλεγχος τῆς κινήσεως μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ κτίριο K, καί, εἰδικότερα, στὸ νότιο τμήμα του καὶ στοὺς χώρους K1 καὶ K2.

Ἡ δεύτερη, μικρὴ ἀναβάθρα (σχ. 11 βόρεια, πίν. 44α) βρίσκεται 27,85 μ. βορειότερα, ἀνάμεσα στὶς δύο ὀδοντώσεις τῆς δυτικῆς προσόψεως ποὺ ὀρίζουν τὸν χώρο K3, καὶ ἀπέχει 4,55 μ. ἀπὸ τὴ νότια καὶ 4,45 μ. ἀπὸ τὴ βόρεια. Εἶναι δηλαδή χτισμένη ἀκριβῶς στὴ μέ-

8. Αὐτόθι 109- 110. Βλ. καὶ ἀνάκτορο Πύλου, PN I 68, 74-75.

ση τῆς προσόψεως τοῦ **K3**, στὸ ὁποῖο καὶ ὁδηγεῖ. Τὸ μῆκος της στὴ βόρεια πλευρὰ εἶναι 5 μ., στὴ νότια 5,75 μ. καὶ τὸ πλάτος της εἶναι 4,05 μ. στὴ δυτικὴ πλευρὰ, ὅπου ἀρχίζει, καὶ 4,16 μ. στὴν ἀνατολική, ὅπου συναντᾷ τὸν τοῖχο τοῦ **K3**. Σώθηκε μόνο ἡ κατώτερη στρώση της, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ πέτρες μετρίου μεγέθους ποὺ μικραίνουν πρὸς τὴν ἀρχή της καὶ ποὺ εἶναι βαλμένες ἀραιὰ καὶ ἀκατάστατα. Πολλὲς ἀπὸ αὐτὲς πρέπει νὰ ἀφαιρέθηκαν κατὰ καιροῦς. Οἱ πέτρες ἦσαν τοποθετημένες πάνω σὲ μία λεπτὴ στρώση ἀπὸ πατημένο ἀσπρόχωμα καὶ διατηρήθηκαν σχεδὸν στὸ σύνολό τους σὲ ὀριζόντια θέση. Ἐκεῖ ὅμως ὅπου ἡ ἀναβάθρα συναντᾷ τὸν τοῖχο τοῦ **K**, 0,33 μ. κάτω ἀπὸ τὴν κορυφή του, μία ἀπὸ τὶς πέτρες αὐτὲς βρέθηκε σφηνωμένη λοξὰ κάτω ἀπὸ μία ἄλλη, μεγαλύτερη, τοῦ τοίχου (πίν. 44β), πράγμα ποὺ δείχνει ὅτι ἡ λιθόστρωση ποὺ σώθηκε εἶναι πράγματι ἀναβάθρα καὶ ὅτι κατασκευάστηκε συγχρόνως μὲ τὸ κρηπίδωμα τοῦ **K**.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἐπαφῆς τὸ κρηπίδωμα εἶναι διατηρημένο ὡς τὴ στρώση τῶν πλακοειδῶν λίθων τοῦ γεμίματος, δηλαδὴ οὐσιαστικὰ ὡς τὴν κορυφή του. Μὲ βάση τὸ δεδομένο αὐτὸ ἡ ἀναβάθρα, μήκους περίπου 5 μ., εἶχε νὰ ὑπερνικήσει διαφορὰ στάθμης 0,70 μ. πάνω-κάτω, πράγμα ποὺ τῆς δίνει κλίση 14%. Μία τέτοια διαφορὰ θὰ μπορούσε νὰ ἀντιμετωπιστεῖ εὐκόλως μὲ 2-3 σκαλοπάτια. Τὸ ὅτι προτιμήθηκε καὶ στὶς δύο περιπτώσεις νὰ κατασκευαστοῦν ἀναβάθρες ἀντὶ τῆς ἀπλούστερης καὶ εὐκολότερης λύσης μιᾶς σειρᾶς σκαλοπατιῶν – ὅπως ἔγινε ἄλλωστε καὶ στὰ ἀπέναντι κτίρια **B** καὶ **Z**, ὅπου οἱ ὑψομετρικὲς διαφορὲς εἶναι πολὺ μικρότερες – δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὀφείλεται στὶς ἀνάγκες τῆς λειτουργίας τῶν κτιρίων αὐτῶν.

Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ δύο ἀναβάθρες ἀντιστοιχοῦν πρὸς δύο εἰσόδους στὸ κτίριο **K**, τὶς μόνες ἄλλωστε, στραμμένες πρὸς Δ., δηλαδὴ πρὸς τὴν πλατεία μεταξὺ τῶν δύο κτιριακῶν συγκροτημάτων τοῦ νοτίου περιβόλου. Ἀπὸ τὴν πλατεία αὐτὴ ἦταν προσιτὸ καὶ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ **K** δυτικὸ κτίριο **B**⁹. Οἱ δύο εἰσοδοὶ σημαίνουν βέβαια ὅτι τὸ κτίριο ἦταν χωρισμένο σὲ δύο τουλάχιστον τμήματα, τὸ πιθανότερο ὅμως εἶναι ὅτι οἱ ὁδοντώσεις τῆς προσόψης του ἀντιστοιχοῦν στὴν ὑποδιαίρεσή του σὲ τέσσερις χώρους (τοὺς **K1-K4**) ἐναλλάξ μικροῦ (σχετικὰ) καὶ μεγάλου μήκους, ὑποδιαίρεση ποὺ θὰ συνεχιζόταν πάνω ἀπὸ τὰ ἐγκάρσια χωρίσματα μὲ ἀντίστοιχους πλιθότοιχους, ποὺ θὰ εἶχαν τὰ ἀναγκαῖα ἀνοίγματα γιὰ νὰ ἐπικοινωνοῦν οἱ χώροι μεταξύ τους (βλ. σχ. 14).

Τὸ κτίριο **K** ἐρευνήθηκε πρόχειρα ἀπὸ τὸν Θρεψιάδη, ὁ ὁποῖος τὸ ὀνόμασε κτίριο Δ, καθόρισε ἐξωτερικὰ τὴ δυτικὴ του πρόσοψη, ἔσκαψε τομὴ μήκους 8 μ., πλάτους 1-1,50 μ. καὶ βάθους 1,50 μ., ἔξω ἀπὸ τὴ νοτιοδυτικὴ γωνία, διαπίστωσε τὴν ὑπαρξὴ τῆς νότιας ἀναβάθρας¹⁰ καί, καθὼς φαίνεται, ἄνοιξε ἐγκάρσιες τάφρους στὸ γέμισμα τοῦ κρηπιδώματος.

9. Γλᾶς I 183, σχ. 16.

10. ΠΑΕ 1961, 39 καὶ ἡμερολόγιο ἀνασκαφῆς χωρὶς ἡμερομηνία.

Ὅμοιες τομές, ἄγνωστο πόσες καὶ σὲ ποιὰ σημεία, πρέπει νὰ ἄνοιξε καὶ ὁ de Ridder, ὁ ὁποῖος προσδιόρισε ἔτσι μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια τὴν κάτοψη τοῦ ὅλου συγκροτήματος¹¹.

Οἱ διάφορες αὐτὲς τομές, συνολικὰ ἐννέα, ἔχουν μέσο πλάτος 0,90-1 μ. καὶ ποικίλα βάθη. Ἀνοίχτηκαν ἀκατάστατα σὲ ἀποστάσεις 3, 16, 29,70, 39,30, 51,60, 71, 77,10 καὶ 84,10 μ. ἀπὸ τὸ νότιο τέρμα τοῦ κρηπιδώματος, ἀπέχουν δηλαδὴ μεταξύ τους 13, 13,70, 9,60, 12,30, 8,40, 11, 6,10 καὶ 7 μ. Ἡ δεύτερη (16 μ.), ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ ἀρκετὰ καλὰ σὲ μία ὑποδιαίρεση τοῦ κτιρίου ποὺ σημειώνει στὸ σχέδιό του ὁ G. Lallier¹², συνέπεσε μὲ τὸν ἐγκάρσιο τοῖχο μεταξύ τοῦ K1 καὶ τοῦ K2 κάτω ἀπὸ τὴ λιθόστρωση τῆς κορυφῆς (πίν. 45α). Ὡς πρὸς τὴν τομὴ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας, ὁ συνεργάτης τοῦ Θρεψιάδη Ντελόπουλος παρατηρεῖ στὸ ἡμερολόγιό του ὅτι κάτω ἀπὸ μία ἐπιφανειακὴ στρώση βάθους περίπου 0,30 μ. ἀκολουθοῦσε δεύτερη ἀπὸ τεφρὸ χῶμα, πάχους 1 μ., στὸ τέρμα τῆς ὁποίας βρέθηκαν πλακοειδεῖς πέτρες καὶ λίγοι ἄνθρακες. Τρίτη, βαθύτερη στρώση ἀναφέρεται ἀλλὰ δὲν περιγράφεται. Ἀπὸ τὶς διάφορες αὐτὲς τομές ὁ Θρεψιάδης συγκέντρωσε ἀρκετὴ κεραμεικὴ ἀπὸ τὴν ὁποία φύλαξε ἓνα μέρος¹³.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 368.

Ἐπιπλέον: Δεκαπέντε βάσεις (οἱ πέντε σώζουν κεντρικὴ κοιλότητα), εἴκοσι στελέχη, δεκατρία τροπιδωτὰ χεῖλη καὶ εἴκοσι ταινιωτὲς λαβὲς κυλίκων. — Δύο βάσεις λεκανιδίων. — Δισκοειδὴς βάση μικροῦ ἀγγείου, διαμ. 45 χιλ. — Ὅστρακο πρόχου ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ. — Κομμάτι χεῖλους λεκάνης μὲ ἀνοιχτὴ προχὴ, ἀπὸ κόκκινο κακοψημένο πηλὸ. — Κομμάτι χυτρόποδος ἀπὸ τραχὺ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα. — Πέντε κάθετες κυλινδρικές λαβές. — Μία ὅμοια, ὀριζόντια. — Τέσσερα κομμάτια πίθου ἀπὸ τραχὺ κοκκινωπὸ πηλὸ. — Κομμάτι ἐπίπεδου δίσκου, πάχους 16 χιλ., ἀπὸ κόκκινο ἀκάθαρτο πηλὸ, ποὺ σώζει κυρτὴ περιφέρεια. — Δύο ὅμοια, χωρὶς τέρμα, γεν. διαστ. 60×90×15 χιλ., 85×75×16 χιλ. — Πόδι ἀγγείου ταινιω-

τό. — Χεῖλος σκυφοειδοῦς ἀγγείου ἄβαφο. — Τρία κομμάτια ἀπὸ λαιμὸ καὶ περίκυρτο χεῖλος πρόχου, ἄβαφα. — Μικρὴ δισκοειδὴς βάση. — Μεγάλῃ κάθετῃ ταινιωτὴ λαβή. — Ὅμοια, μικρὴ, ἀπὸ προχοῖδιο. — Γραπτὰ: Κομμάτι ἀγγείου σχεδὸν ἐπίπεδο, πάχους 15 χιλ., ἀπὸ κοκκινόξανθο πηλὸ μὲ κιτρινωπὸ ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ βαμμένη καστανοκόκκινη ταινία. — Ὅστρακο λεπτοῦ ἀγγείου μὲ καστανὴ ταινία ἐξωτερικά. — Δύο κομμάτια ἀπὸ χεῖλη πρόχων μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς λαβῆς καὶ μὲ δακτυλίους βαμμένους ἐσωτερικά. — Μικρὴ δακτυλιόσχημη βάση μὲ κόκκινο δακτύλιο βαμμένο ἐσωτερικά. — Ἐπίπεδο κομμάτι χεῖλους λεκάνης μὲ κυματοειδὴ γραμμὴ βαμμένη στὴν ἐπιφάνεια. — Δύο κομμάτια ἀπὸ χεῖλος σκύφου, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ὁλόβαφα. — Ὅστρακο ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ὁλόβα-

11. BCH 19, 1894, πίν. X (σχέδιο G. Lallier).

12. Βλ. σημ. 11.

13. Γλᾶς I 7-8.

φο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. — Ὅστρακο μὲ δύο μαῦρες ταινίες ἐξωτερικὰ. — Τμῆμα κοιλιᾶς μικροῦ κλειστοῦ ἀγγείου ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ μὲ ὅμοιο ἀλείφωμα, πάχους 4 χιλ. Ἐξωτερικὰ δύο ὀριζόντιες ταινίες. Μεταξὺ τους λοξὴ γραμμὴ (στέλεχος σπείρας;) καὶ τμῆμα κύκλου μὲ δικτυωτὴ διαγράμμιση. — Κομ-

μάτι σταμνίσκου ποὺ φέρει σπείρα μὲ γεμάτο ὀφθαλμό. — Δύο κομμάτια στρωτήρων.

— Τμῆμα πρασινωπῆς-τεφροκάστανης πέτρας ἡμικυκλικῆς τομῆς, μὲ καμπύλη πλευρὰ καὶ ἀπολεπισμένη ἐπιφάνεια (ἀπὸ ἡμικιόνιο;). Πλάτος 117 χιλ., πάχος 93 χιλ., χορδὴ τόξου 49 χιλ. — Τέσσερα κομμάτια μεγαρικῶν σκύφων.

Ἡ κατάσταση στὴν ὁποία εἶχε διατηρηθεῖ τὸ κρηπίδωμα τοῦ κτιρίου **Κ** δὲν ἐπέτρεπε παρατεταμένες καὶ λεπτομερεῖς ἔρευνες χωρὶς νὰ γίνουν περισσότερες ζημιές στὸ κτίσμα ἀπὸ ὅσες εἶχαν ἤδη προξενηθεῖ ἀπὸ τὶς παλαιότερες τομές. Ἦταν φανερὸ ὅτι ὁποιοδήποτε ὑλικό, κεραμεικὸ ἢ ἄλλο, συγκεντρωνόταν ἀπὸ τομές στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δὲν θὰ προσέθετε ἀξιόλογες χρονολογικὲς ἢ τεχνοτροπικὲς πληροφορίες σὲ ὅσες εἶχαν προκύψει ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν συγχρόνων τοῦ δωματίων ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν πρὸς **Β**. συνέχειά του. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἔρευνα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μελέτῃ τῆς διάταξης καὶ τῆς κατασκευῆς του, περιορίστηκε στὸν προσεκτικὸ καθαρισμὸ τῆς ἐπιφάνειας καὶ τῶν προσόψεων τοῦ κρηπιδώματος καὶ τὴ συγκέντρωση τῆς κεραμεικῆς ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις ποὺ εἶχαν σχηματιστεῖ κατὰ μῆκος τοῦ καὶ ποὺ προέρχονταν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὶς λιωμένες πλῖθες τῆς ἀνωδομῆς του.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 477.

Ἐπιπλέον: Εἴκοσι βάσεις (οἱ δεκατέσσερις μὲ κεντρικὴ κοιλότητα), τριάντα ἕξι στελέχη, τρεῖς γάστρες, εἴκοσι δύο λαβὲς καὶ ἑννέα χεῖλη κυλίκων (πέντε τροπιδωτά, τρία κυρτόπλευρα καὶ ἓνα ἀδῆλου σχήματος). — Πέντε βάσεις καὶ ἓνα κυρτόπλευρο χεῖλος λεκανιδίων. — Δύο κομμάτια πήλινου κυκλικοῦ πώματος, πάχους 6 χιλ., μὲ περιχέλωμα ὕψους 20 χιλ. — Δύο κυλινδρικὲς λαβὲς μεγάλων ἀγγείων ἀπὸ τραχὺ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ ἵχνη ἄσπρου καὶ κίτρινου ἀλειφώματος. — Τέσσερις κάθετες ταινιωτὲς λαβὲς μεγάλων ἀγγείων, πλάτους 17-33 χιλ., πάχους 7-17 χιλ. — Ἐπίπεδο τμῆμα καὶ δύο ἀποκολλημένα πόδια μεγάλου οἰκιακοῦ σκεύους ἀπὸ τραχὺ καστανὸ πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα. Τὸ κύριο κομμάτι ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀριζόντια πλάκα μὲ κατακόρυφη πλευρά, ποὺ ἔχει περίκυρτο χεῖλος καὶ σώζει ἐξωτερικὰ

τὴ γένεση ἐξογκώματος (λαβῆς;) καὶ ἓνα πόδι μὲ στρογγυλεμένες τὶς ἀκμές τοῦ κολλημένο στὴν περιφέρεια, κάτω ἀπὸ τὴν πλευρά. Δὲν ἔχει ἵχνη καύσης μέσα ἢ ἔξω. Μέγ. σῶζ. διάστ. 155 χιλ., πάχος πλάκας 20 χιλ., ὕψος πλευρᾶς 80 χιλ., ὕψος ποδιῶν 40, 50 καὶ 66 χιλ., πλάτος 6, 75 καὶ 100 χιλ., πάχος 20-28 χιλ. — Τμῆμα ἀπὸ τὸν ἐπίπεδο πυθμένα ἀγγείου ἀπὸ μαλακὸ ξανθοκίτρινο πηλὸ μὲ ἵχνος κάθετου τοιχώματος, πιθανῆς διαμ. 110 χιλ. καὶ πάχους 7 χιλ. — Κομμάτι τοῦ πυθμένα καὶ τμῆμα πλευρᾶς πίθου ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ ψημένο σκληρό. Πάχος πυθμένα 35 χιλ., πλευρᾶς 10-12 χιλ., σῶζ. ὕψος πλευρᾶς 20 χιλ. — Χωνοειδὲς χεῖλος σχετικὰ μεγάλου ἀγγείου ἀπὸ καστανὸ καλοψημένο πηλό, πάχους 6 χιλ. — Κυρτὸ καὶ ἔντονα ἐξώστροφο χεῖλος λεκάνης ἀπὸ τραχὺ κιτρινωπὸ καλοψημένο πηλό, πλάτους 27 χιλ. καὶ πάχους 8 χιλ. — Τμῆμα ὤμου

καὶ χαμηλὸ χωνοειδὲς χεῖλος ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ κοκκινόξανθο καθαρὸ πηλὸ μὲ κάπως ἀνώμαλη ἐπιφάνεια. Πάχος τοιχώματος 5 χιλ., ὕψος χεῖλους 10 χιλ. — Κομμάτι ὁμοίου χεῖλους ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ. Πάχος τοιχώματος 4 χιλ., ὕψος 10 χιλ. — Τμῆμα πῆλινης πλάκας ἀπὸ τραχὺ κόκκινο πηλὸ μὲ προσεκτικὰ λειασμένη ἐπιφάνεια. Μέγ. σῶζ. διάστ. 40×62 χιλ., πάχος 13 χιλ. — Τμῆμα ὁμοίας πλάκας ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ σὲ τέσσερα κομμάτια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ τρία συνανήκουν, μὲ τὴ μία ἐπιφάνεια λειασμένη καὶ τὴν ἄλλη ἀνώμαλη. Ἡ περίμετρος ἀκολουθεῖ ἐλλειψοειδὴ καμπύλη μὲ πρόχειρα διαμορφωμένη στρογγυλεμένη ἀκμή. Συν. μέγ. διάστ. τῶν τριῶν συνανηκόντων κομματιῶν 250×323 χιλ., τοῦ τετάρτου 100×220 χιλ. Πάχος 20 χιλ. — Μικρὸ κομμάτι ἀπὸ ἄβαφη δακτυλιόσχημη βάση σκυφοειδοῦς (;) ἀγγείου. — Ὡτίο κατακόρυφο, ὀριζόντια διάτρητο, τροχήλατου πῆλινου σκεύους ἀπὸ καστανόξανθο καλοψημένο πηλὸ. Ἡ ὀπὴ ἀνοίχτηκε ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς μὲ διαφορετικὴ φορὰ. Μῆκος ὠτίου 28 χιλ., πάχος στὴ γένεσίν του 17 χιλ. — Ἐντονα ἐξωκυρτο χεῖλος σκυφοειδοῦς ἀπὸ κόκκινο πηλὸ μὲ κίτρινο ἀλείφωμα. — Τέσσερα κομμάτια μὴ συγκολλούμενα μαγειρικοῦ σκεύους ἀπὸ τραχὺ κόκκινο πηλὸ μαυρισμένα ἐξωτερικὰ ἀπὸ τὴ φωτιά. Μέγ. σῶζ. διάστ. 53-84 χιλ. — Λαβὴ κυλινδρική ἀγκύλη ὁμοίου ἀγγείου (ἴσως τοῦ ἴδιου) σὲ δύο κομμάτια, ἀπὸ ὁμοιο πηλὸ, μαυρισμένα ἀπὸ τὴ φωτιά. Διάμ. 17 χιλ. — Γραπτὰ: Τμῆμα πλευρᾶς μικροῦ προχοειδοῦς ἀπὸ πρασινοκίτρινο πηλὸ, μὲ δύο πλατιεὲς ταινίες βαμμένες ἐξωτερικὰ. Πάχος 4 χιλ. — Μικρὴ βάση μὲ τμῆμα τοιχώματος, ποὺ σώζει καὶ χεῖλος ἀνοιχτοῦ κυαθοειδοῦς ἀγγείου ἀπὸ κοκκινόξανθο πηλὸ. Ἐσωτερικὰ ἔχνη βαφῆς, ἴσως ἀπὸ δακτυλίους. Ἐξωτερικὰ βαμμένη ἢ βάση καὶ δέκα λεπτότατες ἐπάλληλες ταινίες κατὰ διαστήματα 2-3 χιλ. στὸ τοίχωμα. Ὑψος ἀγγείου 20 χιλ., πιθανὴ διάμ. 100

χιλ., πάχος τοιχώματος 3-5 χιλ. — Τμῆμα ἀπὸ τὸν ὦμο καὶ ἄλλο ἀπὸ τὴ γένεση τοῦ λαιμοῦ πρόχου ἢ ἀμφορέως ἀπὸ κιτρινωπὸ τραχὺ πηλὸ μὲ ὁμοιο ἄραιὸ ἀλείφωμα. Στὸν ὦμο δύο ἐξίτηλες κόκκινες ταινίες. Στὴ γένεση τοῦ λαιμοῦ ἄλλη, τῆς ὁποίας τὰ δύο ἄκρα διασταυρώνονται. Διάμ. λαιμοῦ 60 χιλ., πάχος τοιχώματος 6-10 χιλ. — Κομμάτι ἀπὸ τὴν κοιλιά πρόχου ἀπὸ τραχὺ κίτρινο πηλὸ μὲ πλατιὰ καστανοπορτοκαλιὰ ταινία. Πάχος τοιχώματος 5 χιλ. — Κομμάτι κοιλιάς προχοειδοῦς ἀπὸ τραχὺ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ κιτρινωπὸ ἀλείφωμα καὶ ἐξίτηλα ἔχνη δύο ταινιῶν. — Ἀγκύλη λαβῆ καὶ τμῆμα τοιχώματος μεγάλου σκύφου ἢ ὑδρίας ἀπὸ γκριζοκίτρινο πηλὸ μὲ πρασινωπὸ ἀλείφωμα. Στὴ ρίζα τῆς λαβῆς ὀπὲς ὀπτησης, στὴ ρίζα καὶ τὴν κορυφὴ μαυροκάστανες ἐξίτηλες πινελιές. — Χεῖλος σκύφου βαμμένο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. — Βάση σκύφου ἀπὸ κοκκινόξανθο πηλὸ, βαμμένη καστανόμαυρη μὲ στενὴ ταινία ψηλότερα.

— Κεραμίδια: Ἐπτὰ μικρὰ κομμάτια στρωτήρων. — Κομμάτι πλάκας στρωτήρα ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ, πάχους 11 χιλ. — Μικρὸ κομμάτι ἀπὸ τὴν ἄκρη στρωτήρα ποὺ διατηρεῖ πλευρὰ ὕψους 16 χιλ. — Τμῆμα στρωτήρα ποὺ σώζει τὴν ἀρχὴ τῆς πλάκας καὶ μέρος τῆς πλευρᾶς. — Κομμάτι στρωτήρα ἀπὸ κοκκινωπὸ ἀμμώδη πηλὸ. Διατηρεῖ τὴν κατακόρυφη πλευρὰ σὲ ὅλο της τὸ ὕψος καὶ τὴ γένεση τῆς πλάκας. Ἡ ἐπάνω ἐπιφάνεια τῆς πλάκας, τὸ ἐσωτερικὸ τῆς πλευρᾶς καὶ τὸ ἐπάνω 1/3 τῆς ἐξωτερικῆς τῆς ἐπιφάνειας λειασμένα, ἢ ὑπολοιπὴ πλευρὰ καὶ τὸ κάτω μέρος τῆς πλάκας ἀλείαστα. Ὑψος πλευρᾶς ἀπὸ τὴν πλάκα 74 χιλ., πάχος πλευρᾶς 24 χιλ., πάχος πλάκας 15 χιλ. — Δύο συνανήκοντα κομμάτια ἀπὸ στενὸ στρωτήρα μὲ κανονικὸ στρογγυλεμένο τέρμα στὴ μία ἄκρη καὶ γένεση πλευρᾶς στὴν ἄλλη, προφανῶς εἰδικὰ πλάσμενου γιὰ τὴν ἄκρη τῆς στέγης. Σῶζ. μῆκος 187 χιλ., πλάτος πλάκας 45-50 χιλ., πάχος πλάκας 18 χιλ., πάχος πλευ-

ρᾶς 14 χιλ. — Κομμάτια καλυπτήρα πάχους 13 χιλ. ἀπὸ καθαρὸ καλοψημένο πηλὸ μὲ λειασμένη τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια. Ἡ ἐσωτερικὴ σῶζει ἵχνη τροχοῦ. — Κομμάτι μεσαιωνικοῦ

ἀγγείου μὲ πυκνὲς ἐξωτερικὲς αὐλακώσεις.

— Δύο θυρίδες *Venus Verrucosa*. — Δέκα μικρὰ κομμάτια ἀπὸ ἄβαφο κονίαμα μὲ τὴ μία ἐπιφάνεια λεία, πάχους 3-8 χιλ.

Ἐπιπλέον ἀποκαλύφθηκαν οἱ δύο ἀναβάθρες, οἱ ὁποῖες ἦσαν ἤδη ἀρκετὰ ἐκτεθειμένες ὥστε τὰ ἐλάχιστα κινητὰ εὐρήματα ποὺ ἀπέδωσαν νὰ περιλαμβάνουν δείγματα διαφόρων ἐποχῶν καὶ προελεύσεων. Κρίθηκε ἀκόμη σκόπιμο νὰ καθαριστεῖ ἡ παλαιὰ τομὴ ποὺ εἶχε ἀποκαλύψει τὸν ἐγκάρσιο τοῖχο μεταξὺ τῶν χώρων **K1** καὶ **K2**, καὶ νὰ γίνῃ μία ἄλλη στὸ σημεῖο ὅπου οἱ ἀγκῶνες τῆς προσόψεως ἔδειχναν ὅτι πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἀντίστοιχο χωρίσμα μεταξὺ τοῦ **K3** καὶ τοῦ **K4**, γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ τὸ ἰδιότυπο σύστημα οἰκοδόμησης τοῦ κτιρίου, ὅπως εἶχε προκύψει ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἀρχιτεκτονικὲς παρατηρήσεις. Ἡ τομὴ αὐτὴ, τῆς ὁποίας τὸ βάθος περιορίστηκε στὴν ἀποκάλυψη τῆς κορυφῆς τοῦ ζητουμένου μεσοτοίχου, ἀπέδωσε λίγη κεραμεικὴ.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 33.

Ἐπιπλέον: Δύο βάσεις (ἡ μία σῶζει κεντρικὴ κοιλότητα), τρία στελέχη, ἓνα κομμάτι γάστρας μὲ τὴν ἀρχὴ στελέχους καὶ δύο κυρτόπλευρα χεῖλη κυλίκων. — Δύο ἐπίπεδες βάσεις, ἡ μία σῶζει καὶ κομμάτι τοιχώματος μὲ τροπιδωτὸ χεῖλος ἀπὸ λεκανίδια (πάχος τοιχώματος 4 χιλ., διάμ. βάσης 50 χιλ.). — Κάθετη ταινιωτὴ λαβὴ προχοειδοῦς μὲ τμήμα περίκυρτου χεῖλους σὲ δύο συνανήκοντα κομμάτια ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλό. Μῆκος 75 χιλ., πλάτος 22 χιλ., πάχος 14 χιλ. — Γραπτὰ: Δύο κομμάτια μεγάλου προχοειδοῦς ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλό. Ἐξωτερικὰ τρεῖς πλατιὲς ταινίες μὲ κόκκινη ἐξίτηλη βαφή. Πάχος τοιχώματος 5 χιλ. — Κομμάτι ἀπὸ τὸν ὦμο ἀγγείου ἀπὸ κόκκινο πηλὸ μὲ κιτρινωπὸ ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ κόκκινη ὀριζόντια ταινία. — Δύο μὴ συνανήκοντα κομμάτια μικροῦ σκυφοει-

δοῦς μὲ χαμηλὴ δισκοειδὴ βάση, ἀπὸ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ κίτρινο ἀλείφωμα. Βαμμένη κόκκινη ἡ βάση. Στὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιᾶς πλατὶὰ ταινία. Ψηλότερα ἄλλες δύο μὲ λεπτὸ ἐξηρημένο ἱμάντα μεταξὺ τους. Πάχος τοιχώματος 5 χιλ.

— Τέσσερα μικρὰ κομμάτια στρωτήρων. — Δύο κομμάτια στρωτήρων ποὺ διατηροῦν τμήμα τῆς πλάκας καὶ τῆς πλευρᾶς, ἀπὸ κόκκινο πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα. Πάχος πλακῶν 25 καὶ 33 χιλ., πάχος πλευρῶν 11 καὶ 15 χιλ. — Τρία κομμάτια καλυπτήρων ἀπὸ κοκκινωπὸ καλοψημένο πηλό. Τὸ ἓνα σῶζει στὴν κατὰ μῆκος πλευρὰ τοῦ ἵχνη τοῦ ἐργαλείου ποὺ τὴν ἔκοψε. Ἐσωτερικὰ ἐμφανὴ τὰ ἵχνη τοῦ τροχοῦ. Ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια λεία. Μέγ. σωζ. διαστ. 115, 65 καὶ 96 χιλ. Πάχος πλευρῶν 11/16, 9/14 καὶ 13 χιλ.

— Μία θυρίδα *Venus Verrucosa*.

Τέλος, κλείστηκαν οἱ παλαιότερες τομὲς μὲ τὸ ἴδιο τους τὸ ὕλικό, τὸ ὁποῖο ἦταν συσσωρευμένο στὰ χεῖλη τους, καὶ ἐξομαλύνθηκε ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κρηπιδώματος.

Στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ κρηπιδώματος τοῦ **K** ὁ βόρειος ἐγκάρσιος τοῖχος του, πάχους 1,10 μ., ποὺ σώθηκε μόνο στὴ στρώση τοῦ θεμελίου του, σχηματίζει ἀγκῶνα βάρους 0,35 μ. καὶ στρέφει πρὸς Δ. προχωρώντας ἐπὶ 5,50 μ. Ἐκεῖ σταματᾷ, ἀφήνοντας ὥς

τὸν τοῖχο τῆς δυτικῆς πρόσοψης ἀνοιγμα 1,27 μ. (σχ. 12, πίν. 46α-β). Ὑπῆρχε δηλαδὴ ἐκεῖ πόρτα πρὸς τὸν ἐπόμενο πρὸς Β. χώρο¹⁴.

Τὸ κατώφλι τῆς ἦταν στρωμένο μὲ λίθινες πλάκες, πάχους 0,05-0,06 μ., τοποθετημένες σὲ στρῶμα λάσπης ποὺ ἔφερε ἀκόμη τὰ ἴχνη τους. Τρεῖς τέτοιες πλάκες εἶχαν σωθεῖ στὴ θέση τους καὶ ἄλλες δύο βρέθηκαν μετακινημένες ἀπὸ τὸ σκάψιμο παλαιότερης δοκιμαστικῆς τάφρου κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τοίχου. Ἡ πόρτα δηλαδὴ ὀδηγοῦσε σὲ δωμάτιο ποὺ ἐπικοινωνοῦσε μόνο μὲ τὸ Κ4, στὸ ὁποῖο ἦταν προσκτισμένο, καὶ ποὺ ὀρίζεται πρὸς Α. ἀπὸ τοῖχο πάχους 1,20 μ. Ὁ τοῖχος αὐτὸς εἰσέχει ἀπὸ τὴν οἰκοδομικὴ γραμμὴ τοῦ Κ κατὰ τὸ βάθος τοῦ βορειοανατολικοῦ ἀγκῶνα τοῦ κτιρίου αὐτοῦ (0,35 μ.), μὲ τὸ ὁποῖο σχηματίζει ἄρμό. Ἀπὸ ἐκεῖ προχωρεῖ πρὸς Β. ἐπὶ 4,10 μ., στρέφει κατ' ὀρθὴ γωνία καὶ συνεχίζεται, 1,10 μ. παχὺς, πρὸς Δ. ὥσπου νὰ συναντήσῃ τὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ συγκροτήματος, ποὺ ἔχει πάχος 1,20 μ. στὸ σημεῖο αὐτό. Ἐκεῖ ὅπου συναντιῶνται οἱ τοῖχοι ὑπάρχει ἄρμός. Τὸ δωμάτιο ποὺ σχηματίζεται ἔτσι, τὸ Κ5, ἔχει ἐσωτερικὲς διαστάσεις 5,25 μ. στὴ βόρεια πλευρά, 5,35 μ. στὴ νότια, 2,90 μ. στὴν ἀνατολικὴ καὶ 2,63 μ. στὴ δυτικὴ. Τὸ δάπεδό του, στὴν ἴδια στάθμῃ μὲ τὴ σωζόμενη κορυφὴ τοῦ κρηπιδώματος στὸ Κ4, ἔχει ἐλαφρὴ κλίση πρὸς Ν. καὶ εἶχε τὴ μορφὴ πυκνοῦ λιθολογήματος ἀπὸ μικρὲς πέτρες, ἐπιστρωμένου μὲ ἰδιαιτέρως καθαρὸ καὶ λεπτὸ ἀσπρόχωμα, πατημένο σκληρό. Οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου σώζονται σὲ διαφορετικὰ ὕψη: Ὁ ἀνατολικὸς φτάνει τὰ 0,20-0,40 μ., ὁ βόρειος τὰ 0,45-0,47 μ. καὶ ὁ δυτικὸς, ὁ ἰσχυρότερος, τὰ 0,30-0,57 μ.

Οἱ τοῖχοι ἦσαν σκεπασμένοι ἀπὸ τὴν ἐπίχωση ποὺ εἶχε συσσωρευτεῖ στὴν περιοχὴ αὐτὴ καὶ ποὺ ἦταν ἐνιαία στὴ σύσταση, προερχόμενη κυρίως ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν πλιθοτοιχῶν τῆς ἀνωδομῆς. Ἡ κορυφὴ τῆς, ἀναταραγμένη ἀπὸ τὴ διείδυση τῶν ριζῶν τῆς φυτείας καὶ τὰ νερὰ τῶν βροχῶν, καὶ σκεπασμένη κατὰ τόπους ἀπὸ τὰ χώματα τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὶς δοκιμαστικὰς τάφρους τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν, εἶχε χρῶμα καστανὸ σκοῦρο ἢ γκριζο καὶ σύσταση ἄνισα χαλαρὴ, καὶ περιεῖχε ἐλάχιστα ἀκαθόριστα ὄστρακα ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν κρατήθηκε κανένα. Τὸ ἐπόμενο στρῶμα, τὸ πρῶτο κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια, ἦταν καὶ αὐτὸ καστανὸ ἀλλὰ ἀνοιχτότερο στὸ χρῶμα καὶ πυκνότερο στὴ σύσταση, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι πραγματικὰ σκληρό, καὶ ἦταν συσσωρευμένο κυρίως κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ δωματίου, ὅπου τὸ πάχος του ἔφτανε τὰ 0,40 μ. περίπου. Στὴ μέση τοῦ δωματίου, ὅπου τὸ εἶχαν ἀρχικὰ ξεπλύνει οἱ βροχές, δὲν ξεπερνοῦσε τὰ 0,10 μ. Τὸ πάχος του δηλαδὴ ἦταν ἄνισο καὶ ἡ καμπύλη τῆς ἐπιφανείας του ἀρκετὰ ἀνώμαλη, ὅπως εἶναι φυσικὸ γιὰ στρώσεις γεμίσματος ποὺ σχηματίζονται σιγὰ-σιγὰ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου καὶ χωρὶς ἀνθρώπινη ἐπέμβαση. Τὸ στρῶμα αὐτὸ περιεῖχε λίγες πέτρες, μικροὺς βῶλους ἀπὸ λιωμένο ἀσβεστοκονίαμα, κομμάτια κεραμιδιῶν καὶ ἀρκετὴ κεραμεικὴ.

14. Ἀνάλογη πόρτα ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν κτιρίων Β καὶ Ε ὑπῆρχε καὶ στὸ δυτικὸ συγκρότημα τοῦ περιβόλου (Γλᾶς I 189, σχ. 18-19).

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ώστρακα διάφορα άπροσδιόριστα 24.

Έπιπλέον: Μία βάση με κεντρική κοιλότητα, δύο στελέχη, μία γάστρα, δύο χείλη τροπιδωτά, τρία κυρτόπλευρα, ένα αδήλου σχήματος και τρεις ταινιωτές λαβές κυλίκων. — Δύο επίπεδες βάσεις και ένα κομμάτι χείλους από λεκανίδια. — Όριζόντια άγκύλη λαβή κρατηροειδοῦς άγγείου με όπες όπτησης στη ρίζα. Διάμ. 20 χιλ. — Τρεις ταινιωτές λαβές μεγάλων άγγείων από κιτρινωπό πηλό. Σωζ. μήκη 33 και 70 χιλ., πλάτη 15, 23 και 25 χιλ., και πάχη 5, 9 και 11 χιλ. — Τμήμα πυθμένα μεγάλου οικιακού σκεύους από τραχύ λασπώδη κόκκινο πηλό. Στην περιφέρειά του σώζει τη γένεση κάθετου τοιχώματος. Πιθανή διάμ. 450 χιλ., πάχος 18-20 χιλ. — Τρία συγκολλούμενα κομμάτια δίσκου από κόκκινο λασπώδη πηλό, γεμάτο έγκλείσματα και άχυράκια, με άκατάστατα λειασμένη την επιφάνεια και την περιφέρεια. Σε σημείο 35 χιλ. από την περιφέρεια διαμπερής όπή (πίν. 56γ). Γεν. μέγ. διαστ. 300 χιλ., διάμ. όπης 24 χιλ., πάχος 28 χιλ. — Πόδι μαγειρικού σκεύους, κολοβό από τὰ δύο άκρα του, από κόκκινο τραχύ πηλό, καμένο γκριζο. Σωζ. μήκος 70 χιλ., πλάτος 33 χιλ., πάχος 16 χιλ. — Τμήμα τοιχώματος κυαθόσχημου ήθμου από κοκκινόξανθο πηλό, που σώζει όκτώ όπες άνοιγμένες λοξά προς τὰ μέσα και

κάτω. Σωζ. διαστ. 35-37 χιλ., πάχος τοιχώματος 5 χιλ., διάμ. όπών 3-4 χιλ. (βλ. και δωμάτιο N1, χώρο N4). — Έλαφρά έξωστροφο χείλος και τμήμα τοιχώματος όμοιου άγγείου από καθαρό κόκκινο πηλό. Σώζονται

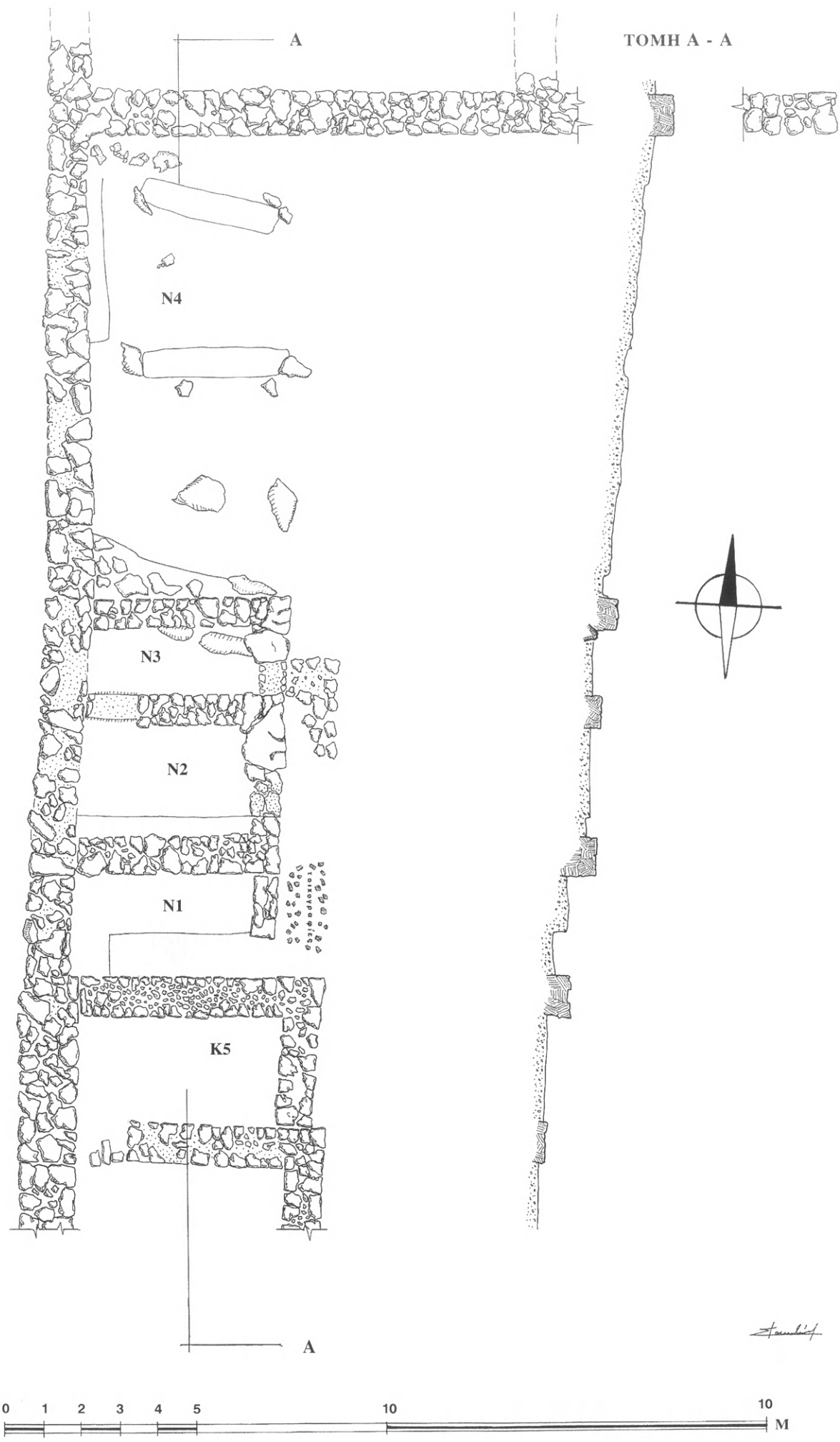
Είκ. 49. Χείλος ήθμου από τὸ πρῶτο στρώμα τοῦ δωματίου K5.

τρείς όπες στη σειρά 17 χιλ. κάτω από τὸ χείλος (είκ. 49). Σωζ. διαστ. 25×40 χιλ., διάμ. όπών 4 χιλ. (βλ. άνωτ.). — Κομμάτι ρηχοῦ κυμβοειδοῦς μαγειρικού σκεύους με επίπεδο πυθμένα, όρθιο τοίχωμα και όπή στραγγίσματος ύγρών 8 χιλ. πάνω από τὸν πυθμένα, από τραχύ κοκκινοκάστανο πηλό με πολλά έγκλείσματα. Σωζ. μήκος 164 χιλ., σωζ. πλάτος 135 χιλ., ύψος τοιχώματος 46 χιλ., διάμ. όπης 24 χιλ. — Δύο κομμάτια από τὴ δισκοειδή βάση και άλλα δύο από τὸ τοίχωμα άνοιχτοῦ άγγείου από τραχύ κοκκινωπό πηλό με έγκλείσματα. Πιθανή διάμ. βάσης 100 χιλ., πάχος 25 χιλ.

— Κομμάτι θαλασσινοῦ όστράκου.

Κάτω από τὸ στρώμα αὐτὸ ξεχώρισε ένα άκόμη λεπτό, πυκνὸ και ξανθότερο στὸ χρώμα από τὸ προηγούμενο, πάχους 0,04-0,10 μ., που σκέπαζε κάπως άνώμαλα τὸ άσπρόχωμα τοῦ δαπέδου. Τὸ στρώμα αὐτὸ δέν περιείχε τίποτα εκτὸς από λίγες μικρὲς πέτρες.

Σὲ όλόκληρο τὸ μήκος τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ δωματίου εἶχε σκαφεῖ, πιθανότατα από τὸν Θρεφιάδη, τάφος πλάτους 0,60 μ., που εἶχε μετακινήσει δύο τουλάχιστον πλάκες τοῦ κατωφλιοῦ και εἶχε κατὰ τόπους παραβιάσει τὸ λιθολόγημα τοῦ δαπέδου χωρίς νὰ φτάσει ὡς τὸν φυσικὸ βράχο. Έξω από τὴ βορειοανατολική γωνία τοῦ δωματίου βρέθηκε άμορφο κομμάτι από λιωμένο μολύβι.

Σχ. 12. Δωμάτια N1-N3, χώρος N4.

ΔΩΜΑΤΙΑ N1-N3, ΧΩΡΟΣ N4

Μετά τὸν ἀγκώνα ποὺ σχηματίζεται στὴ βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ κρηπιδώματος τοῦ κτιρίου **K** ὁ ἐξωτερικὸς τοῦ τοῖχος στρέφει γιὰ τελευταία φορὰ πρὸς **B**. καὶ ἐξακολουθεῖ χωρὶς διακοπὴ ἐπὶ 41,26 μ., ἀποτελώντας τὴ δυτικὴ πρόσοψη τοῦ ἀνατολικοῦ συγκροτήματος τοῦ περιβόλου. Στὴν ἐσωτερικὴ του πλευρὰ εἶναι προσκτισμένα τὸ δωμάτιο **K5** καὶ ἄλλα τρία στὴ σειρά, τὰ **N1-N3**, ποὺ ἔχουν διαφορὰ στάθμης 1,10-1,20 μ. ἀπὸ **B**. πρὸς **N**. καὶ τῶν ὁποίων οἱ ἐγκάρσιοι τοῖχοι ἀκουμποῦν στὴν πλευρὰ αὐτὴ χωρὶς νὰ δένουν. Τὰ δωμάτια ἀκολουθοῦνται ἀπὸ ἀνοιχτὸ ὑπαίθριο χῶρο μήκους 12,30 μ., τὸν **N4**, ποὺ ὀρίζεται πρὸς **B**. ἀπὸ τὸ κτίριο **M**, τὸ τελευταῖο τοῦ συγκροτήματος (σχ. 12, πίν. 46α). Ἡ περιοχὴ τῶν δωματίων αὐτῶν, ὅπως καὶ τὸ κτίριο **K**, εἶχε ἐρευνηθεῖ ἀπὸ τοὺς προηγούμενους ἀνασκαφεῖς μὲ ἀκατάσταστα ἀνοιγμένες τάφρους, ποὺ ἀναμόχλευσαν τὶς ἐπιχώσεις καὶ παραβίασαν κατὰ τόπους τὰ δάπεδα.

ΔΩΜΑΤΙΟ N1

Τὸ δωμάτιο **K5** ἀκολουθεῖται πρὸς **B**. ἀπὸ ἓνα ἄλλο, τὸ **N1**, προσκτισμένο καὶ αὐτὸ στὸν τοῖχο τῆς δυτικῆς προσόψεως τοῦ συγκροτήματος, ὁ ὁποῖος ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα ἐξακολουθεῖ μὲν τὴ διαδρομὴ του χωρὶς διακοπὴ, ἀλλὰ λεπταίνει ἀπὸ 1,20 σὲ 1,10 μ. Τὸ **N1** (πίν. 46β, μέση) εἶναι στενότερο ἀπὸ τὸ προηγούμενο, μὲ τὸ ὁποῖο δὲν ἐπικοινωνεῖ. Ἡ ἀνατολικὴ του πρόσοψη εἰσέχει κατὰ 1,40 μ. ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχὴ τοῦ **K5**, μὲ τὴν ὁποία σχηματίζει ὀδόντωσιν. Ὀρίζεται πρὸς **N**. ἀπὸ τὴ μεσοτοιχία μὲ τὸ **K5**, πρὸς **Δ**. ἀπὸ τὸν τοῖχο τῆς δυτικῆς πρόσοψης καὶ πρὸς **B**. ἀπὸ τοῖχο, πάχους 1,10 μ., ποὺ εἶναι χτισμένος ἀπὸ μεγάλες πέτρες στὶς προσόψεις καὶ μερικὲς μικρὲς ἀνάμεσά τους, καὶ σώζεται σὲ ὕψος 0,80-0,90 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο. Ὁ τοῖχος σχηματίζει ἄρμὸ μὲ τὸν δυτικὸ καὶ προχωρεῖ 5,30 μ. πρὸς **A**., ὅπου σταματᾷ. Στὸ τέρμα του εἶναι προσκτισμένος μὲ μεσολαβοῦντα ἄρμὸ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος, πάχους 0,55 μ. καὶ μήκους 1,67 μ., ποὺ καταλήγει σὲ παραστάδα καὶ ἀφήνει στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ δωματίου ἄνοιγμα 1,02 μ. Ἐκεῖ βρισκόταν ἡ εἴσοδος τοῦ δωματίου, στραμμένη πρὸς **A**., πρὸς τὸ διάστημα δηλαδὴ ἀνάμεσα στὸ δωμάτιο καὶ στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ περιβόλου καὶ ὅχι, ὅπως στὸ κτίριο **K**, πρὸς τὴν κεντρικὴ πλατεία. Τὸ δωμάτιο ἔχει ἐσωτερικὲς διαστάσεις στὴ δυτικὴ πλευρὰ 2,73 μ., στὴν ἀνατολικὴ 2,67 μ., στὴ νότια 4,94 μ. καὶ στὴ βόρεια 4,75 μ., εἶναι δηλαδὴ περίπου 1,5 τμ. μικρότερο ἀπὸ τὸ προηγούμενο. Τὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου, σαφέστατα διαμορφωμένο, ἦταν στρωμένο μὲ πατημένο κιτρινόχωμα.

Τὸ δωμάτιο **N1** ἦταν καὶ αὐτὸ γεμάτο ἀπὸ ἐπίχωση ποὺ ἔφτανε ὥς τὶς κορυφὲς τῶν

τοιχών του. Κάτω από τη στρώση τῆς ἐπιφάνειας, χρώματος σκούρου καστανοῦ, τὴν ὁποία εἶχαν διαπεράσει οἱ ρίζες καὶ μαλακώσει οἱ βροχές, βρέθηκε τὸ πρῶτο ἀδιατάρακτο στρώμα, καστανὸ καὶ αὐτό, πάχους περίπου 0,30 μ. κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου τοίχου καὶ λεπτότερο στὸ νότιο τμήμα τοῦ δωματίου, ποὺ περιεῖχε λίγη κεραμεική.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 12.

Ἐπιπλέον: Τρία χεῖλη κυλίκων, τὰ δύο τροπιδωτά, τὸ ἓνα κυρτόπλευρο. — Τμήμα ἐξώστροφου κυρτόπλευρου καὶ ἐλαφρὰ κρεμαστοῦ χεῖλους ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ τεφρὸ ἀμμώδη πηλὸ μὲ κιτρινοπράσινο ἀλείφωμα. Πάχος τοιχώματος 9 χιλ., πάχος χεῖλους 20 χιλ. — Τμήμα ἀπὸ τὸ τοίχωμα καὶ τὸ ἐξώστροφο χεῖλος κυαθόσχημου ἡθμοῦ ἀπὸ καθαρὸ τεφρόχρωμο πηλὸ μὲ λειασμένη ἐπιφάνεια. Χάμηλότερα, 14 χιλ. κάτω ἀπὸ τὴν ἀκμή του, ἐπτὰ διαμπερεῖς ὁπές (πίν. 50γ:1, εἰκ. 50). Διαστ. 24×25 χιλ., πάχος τοιχώματος 3 χιλ., διάμ. ὁπῶν 3-4 χιλ. (βλ. δωμ. K5, καὶ χῶρο

Εἰκ. 50. Ὅστρακο ἡθμοῦ ἀπὸ τὸ πρῶτο στρώμα τοῦ δωματίου N1.

N4). — Τμήμα καλυπτῆρα ἀπὸ καθαρὸ κοκκινόξανθο πηλὸ, ποὺ διατηρεῖ πλευρική ἀπόληξη καὶ ἐσωτερικὰ δακτυλίους τοῦ τροχοῦ λειασμένους. Σωζ. μῆκος 84 χιλ., σωζ. πλάτος 135 χιλ., πάχος πλευρᾶς 11 χιλ. — Τέσσερα κομμάτια πίθων (πίν. 50γ:2).

Τὸ στρώμα αὐτὸ εἶχε καλύψει ἓνα δεύτερο, ἀπολύτως εὐδιάκριτο, ἀπὸ πυκνὸ ἀργιλλῶδες ἀσπρόχρωμα, πάχους περίπου 0,35 μ., ποὺ ἔσβηνε πρὸς Ν. καὶ περιεῖχε ἵχνη ἀπὸ ἄχυρα, κλαδάκια καὶ πέτρες μέσου μεγέθους 0,10-0,15 μ., σχηματισμένο προφανῶς ἀπὸ λιωμένες πλῖθες τῆς ἀνωδομῆς. Ἀνάμεσα στὶς πέτρες βρέθηκαν καὶ λίγα ὅστρακα.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 32.

Ἐπιπλέον: Μία βάση, ἓνα στέλεχος καὶ τρία τροπιδωτά χεῖλη κυλίκων. — Μία βάση λεκανιδίου διαμ. 66 χιλ. — Κατακόρυφη ταινιωτὴ λαβὴ ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ τεφρὸ πηλὸ, πλάτους 18 χιλ. καὶ πάχους 5 χιλ. — Μικρότατο τμήμα ὁμοίας μικροῦ ἀγγείου ἀπὸ κιτρινωπὸ κακοψημένο πηλὸ. Σωζ. μῆκος 22 χιλ., πλάτος 15 χιλ., πάχος 7 χιλ. — Τμήμα κυλινδρική λαβῆς προχοειδοῦς ἀπὸ κοκκινωπὸ

τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ μὲ πρόχειρα λειασμένη τὴν ἐπιφάνεια. Σωζ. μῆκος 65 χιλ., πάχος 18 χιλ. — Πλατιὰ ταινιωτὴ λαβὴ μεγάλου ψευδοστόμου ἀπὸ τραχὺ καλοψημένο κίτρινο πηλὸ, μὲ 4 ὁπές ὀπτησης. Στὴ ράχη πυκνὲς διαγώνιες καστανὲς πινελιές. — Τμήμα ὤμου μικροῦ ψευδοστόμου ἀπὸ λεπτὸ κιτρινωπὸ πηλὸ. Βαμμένες δύο καστανοπορτοκαλῆς ταινίες, ἐξίτηλες, μὲ τέσσερις ἱμάντες μεταξύ τους.

Κάτω ἀπὸ τὸ στρῶμα αὐτὸ ὑπῆρχε ἄλλο χαλαρότερο, πάχους 0,20 μ., ἀπὸ καστανὸ χῶμα καὶ πέτρες, σχηματισμένο πάνω στὸ δάπεδο προφανῶς προτοῦ ἀρχίσει ἡ κατάρρευση τῶν τοίχων. Τὸ γέμισμα αὐτό, ποὺ συμπίπτει μὲ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ δωματίου καὶ ποὺ σκέπαζε καὶ τὸ κατώφλι, ἀπέδωσε ἀρκετὴ κεραμεικὴ.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 43.

Ἐπιπλέον: Τρεῖς βάσεις μὲ κεντρικὴ κοιλότητα, ἓνα στέλεχος, μία γάστρα μὲ κυρτόπλευρο, ἑλαφρὰ ἐξώστροφο χεῖλος, τρία τροπιδωτὰ χεῖλη, ἓνα κυρτόπλευρο καὶ δύο λαβὲς κυλίκων. — Μία λαβὴ καὶ πέντε βάσεις λεκανιδίων. — Ἐντονα διάστομο χεῖλος καὶ τμῆμα γάστρας μικροῦ ἀγγείου ἀπὸ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ κίτρινο ἀλείφωμα. Πλάτος χείλους 12 χιλ., πάχος τοιχώματος 3 χιλ. — Πυθμένος καὶ τμῆμα δακτυλίσχημης βάσης μικροῦ ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ κιτρινωπὸ καλοψημένο πηλό. Πάχος τοιχώματος 8 χιλ. — Τμῆμα ταινιωτῆς λαβῆς οἰκιακοῦ ἀγγείου ἀπὸ κόκκινο τραχὺ πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα. Σωζ. μῆκος 75 χιλ., πλάτος 29 χιλ., πάχος 11 χιλ. — Τμῆμα δισκοειδοῦς βάσης καὶ τοιχώματος ἀνοιχτοῦ οἰκιακοῦ ἀγγείου ἀπὸ κόκκινο τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ μὲ λειασμένη ἐπιφάνεια. Διάμ. βάσης

152 χιλ., πάχος τοιχώματος 10-12 χιλ. — Ἐξώστροφο χεῖλος καὶ τμῆμα κυρτόπλευρης γάστρας κυαθόσχημου ἡθμοῦ μὲ πυκνὲς στρογγυλὲς ὀπές (πίν. 47β:2), ἀκατάστατα ἀνοιγμένες στὸ τοίχωμα (σώζονται 19). Σωζ. διαστ. 33×37 χιλ., πάχος τοιχώματος 4 χιλ., διάμ. ὀπῶν 3 χιλ. (βλ. δωμάτια **K5**, **N1**, χῶρο **N4**). — Πέντε κομμάτια πίθου ἀπὸ κοκκινόξανθο, κατὰ τόπους τεφρὸ πηλὸ. Τὸ ἓνα διατηρεῖ λαιμὸ καὶ ὀριζόντιο ἐξώστροφο χεῖλος. Χαμηλότερα στὸ τοίχωμα ἡ ρίζα ξεκολλημένης κάθετης λαβῆς (πίν. 47β:3). Σωζ. διαστ. 145×16 χιλ., πλάτος χείλους 42 χιλ., πάχος τοιχώματος 15 χιλ. — Τμῆμα καλυπτῆρα ἀπὸ τραχὺ κοκκινόξανθο πηλὸ ποὺ σώζει στὴ μία ἄκρη ἀπόληξη κομμένη ἀπὸ τὸν τροχό. Ἐσωτερικὰ αὐλακώσεις τοῦ τροχοῦ. Ἐξωτερικὰ πρόχειρα λειασμένη ἐπιφάνεια. Σωζ. διαστ. 80×115 χιλ., πάχος 9-10 χιλ.

Τὸ δάπεδο, τὸ ὁποῖο βρισκόταν 0,50 μ. πάνω ἀπὸ τὴ στάθμη τοῦ **K5**, ἦταν ἀπὸ ἀσπρόχωμα, ζυμωμένο μὲ λίγο ἀσβέστη καὶ πυκνὰ μαῦρα χαλικάκια, καὶ κάπως λερωμένο στὴν ἐπιφάνεια ἀπὸ τὴ χρήση. Σὲ δύο σημεῖα του, στὴ μέση τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ στὸ πόδι τοῦ βορείου βρέθηκαν μικρότατα ἄμορφα θρύμματα κονιάματος χωρὶς χρῶμα, ἀπλωμένα σὲ δύο σωροὺς ἐκτάσεως περίπου 0,40×0,60 μ. καὶ 0,30×0,20 μ. ἀντιστοίχως, προφανῶς πεσμένα ἀπὸ τοὺς τοίχους. Ἐπιπλέον, στὴν ἐσωτερικὴ παρεια τῆς βορειοανατολικῆς παραστάδας τῆς πόρτας εἶχε διατηρηθεῖ σὲ μικρὴ ἔκταση στρῶμα πάχους 1-2 χιλ. ἀπὸ ἄβαφο κονίαμα, ποὺ δὲν σχημάτιζε κάθετη ἐπιφάνεια ἀλλὰ ἦταν προσαρμοσμένο στὴν ἔντονη καμπύλη τῆς πέτρας.

Ἀπευθείας πάνω στὸ δάπεδο βρέθηκε λίγη κεραμεικὴ ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς χρήσης τοῦ δωματίου.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Έπτα κομμάτια πίθου από τραχὺ κοκκινωπὸ πηλὸ γεμάτο ἐγκλείσματα, με ἀκανόνιστα φαγωμένη ἐπιφάνεια. Πάχος τοιχώματος 17-20 χιλ. — Τμῆμα ἀπὸ τὸ τοίχωμα σκύφου ἢ

κύλικος ἀπὸ λεπτὸ καλοψημένο κοκκινόξανθο πηλὸ με κίτρινο ἀλείφωμα. Ἐξωτερικά, με κόκκινη ἐξίτηλη βαφή, τμῆμα κατακόρυφης πορφύρας (πίν. 47β:1).

Ἄλλα ἀνάλογα ἀντικείμενα ἦσαν πεσμένα ἐπάνω στὸ κατώφλι.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Διάφορα ὅστρακα ἀπροσδιόριστα 19.

Ἐπιπλέον: Ἐνα κυρτόπλευρο χεῖλος καὶ ἓνα στέλεχος ἀπὸ κύλικες. — Τρία κομμάτια σκυφοειδοῦς ἢ κυλικοειδοῦς ἀγγείου ἀπὸ καμένο τεφρό, ὄχι πολὺ καθαρὸ πηλὸ. Μέγ. σωζ. διαστ. 40, 40 καὶ 50 χιλ. — Δύο κομμάτια πίθου ἀπὸ κόκκινο ἀμμώδη πηλὸ με ἐγκλείσματα. Ἐπιφάνεια τραχιά, ἀπολεπισμένη. — Δύο συνανήκοντα κομμάτια στρωτήρα ἀπὸ κιτρι-

νωπὸ λασπώδη πηλὸ με ἐγκλείσματα. Σώζει τμῆμα κατακόρυφης πλευρᾶς. Συν. σωζ. μήκος 300 χιλ., ἐλεύθερο ὕψος πλευρᾶς 40 χιλ., πάχος τοιχώματος 19 χιλ.

— Πέντε κομμάτια ἀπὸ φύλλο μολύβι, ὅλα με κυρτὸ ἀναδιπλωμένο χεῖλος, ἴσως ἀπὸ ἀγγεῖο. Μέγ. σωζ. διαστ. 25, 40, 55, 85 καὶ 90 χιλ., πάχος φύλλου 1-2 χιλ.

Κατὰ μήκος τοῦ νοτίου τοίχου καὶ σὲ πλάτος 1,10-1,27 μ., δηλαδὴ στὴ μισὴ σχεδὸν ἑκταση τοῦ δωματίου, εἶχε σκαφεῖ ἀπὸ προηγούμενο ἀνασκαφέα τάφρος ποὺ ἔφτασε στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ μήκους της στὸν φυσικὸ βράχο, ἀποκαλύπτοντας τὸ κόκκινο χῶμα ποὺ γεμίζει κατὰ κανόνα τὶς πτυχές του. Μόνο στὰ τελευταῖα 0,80 μ. τῆς δυτικῆς της ἁκρῆς ἡ τάφρος ἦταν κάπως ρηχότερη. Μέσα στὰ χῶματά της, ποὺ εἶχαν συσσωρευτεῖ σὲ πάχος 0,25-0,30 μ. δίπλα της, βρέθηκαν τρία κομμάτια καλυπτῆρων με σαφέστατες τὶς αὐλακώσεις τοῦ τροχοῦ στὸ ἐσωτερικὸ τους.

Ἐξω ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ N1 βρέθηκε λίγη διάσπαρτη κεραμεική.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Διάφορα ὅστρακα ἀπροσδιόριστα 326.

Ἐπιπλέον: Ἐξι βάσεις, δύο στελέχη, ὀκτὼ τροπιδωτὰ καὶ δύο ἀδήλου σχήματος χεῖλη, καθὼς καὶ ὀκτὼ λαβὲς κυλίκων. — Ἐξι βάσεις ἐπίπεδες λεκανιδίων. — Ἐννέα κομμάτια λεκανιδίου ἀπὸ κόκκινο πηλὸ, μὴ συγκολλούμενα. — Χαμηλὴ δισκοειδὴς βάση καὶ τμῆμα γάστρας οἰκιακοῦ σκεύους με λεπτὸ τοίχωμα ἀπὸ τραχὺ κόκκινο πηλὸ. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ

πυθμένα ἴζημα ἀσβέστη κολλημένο στὸ τοίχωμα (πίν. 47γ:3). Διάμ. βάσης 84 χιλ., πάχος τοιχώματος 5 χιλ. — Δέκα ταινιωτὲς λαβὲς μεγάλων ἀγγείων ἀπὸ κοκκινόξανθο ἢ πρασινωπὸ πηλὸ. Πλάτος 14-27 χιλ., πάχος 5-12 χιλ. — Τμῆμα χαμηλῆς δακτυλιόσχημης βάσης ἀγγείου με λεπτὸ πυθμένα καὶ τοίχωμα, ἀπὸ καθαρὸ καλοψημένο πηλὸ με λειασμένη ἐπιφάνεια. Πάχος τοιχώματος 2-5 χιλ. — Λαβὴ

ταινιωτή, κατακόρυφη, με τμήμα της γάστρας ἀρύταινας, ἀπὸ καθαρὸ κιτρινωπὸ πηλὸ. Σωζ. μῆκος 65 χιλ., πλάτος 25 χιλ., πάχος 11 χιλ. — Γραπτὰ: Κομμάτι τοιχώματος κρατήρα ἀπὸ κιτρινόφαιο πηλὸ με λειασμένη ἀλλὰ ὄχι στιλπνὴ ἐπιφάνεια. Ἐξωτερικὰ δύο ἐπάλληλες κόκκινες ταινίες. — Κομμάτι γάστρας σκύφου ἀπὸ κιτρινωπὸ καλοψημένο πηλὸ με ὅμοιο

στιλπνὸ ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ δύο ἐπάλληλες καστανόμαυρες ταινίες (πίν. 47γ:1). — Μικρὸ κομμάτι τοιχώματος σκύφου, πιθανῶς τοῦ προηγούμενου, με τὸ ὁποῖο ἔχει τὸν ἴδιο πηλὸ καὶ ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ πλατιά ταινία. Χαμηλότερα διπλὴ καμπύλη, σχεδὸν ἡμικύκλιο. Μεταξὺ ταινίας καὶ καμπύλης τρεῖς ἀπρόσεκτα σχεδιασμένοι ἀμείβοντες (πίν. 47γ:2).

Ἡ κεραμεικὴ αὐτὴ ἦταν πεσμένη ἐν μέρει πάνω σὲ ἓνα σωρὸ ἐκτάσεως 1×2 μ. περίπου ἀπὸ κομμάτια ζωγραφισμένου κονιάματος, μεγέθους 6×9 χιλ. ἕως 240×60 χιλ. ἢ 200×140 χιλ. καὶ πάχους 2-28 χιλ., πεσμένα ὀριζόντια λοξὰ ἢ κατακόρυφα σὲ τέσσερα τουλάχιστον ἀκανόνιστα ἐπάλληλα στρώματα, με τὶς ζωγραφισμένες ἐπιφάνειες ἄλλες πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ ἄλλες πρὸς τὰ κάτω καὶ με τὶς ἀκμὲς θραύσεως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φαγωμένες, πράγμα ποὺ ἐπέτρεψε λίγες μόνο συγκολλήσεις (πίν. 48α). Τὰ κομμάτια αὐτά, πυκνότατα συσσωρευμένα με λίγο ἀργιλλόχωμα ἀνάμεσά τους, προέρχονται ἀπὸ τριῶν εἰδῶν παραστάσεις κυρίως (ὀρθομαρμάρωση στὸ κάτω μέρος τοῦ τοίχου, διακοσμητικὸ πλαίσιο με ρόδακες καὶ κισσόφυλλα στὴν κορυφὴ του καί, ἀνάμεσά τους, σύνθεση πλεόντων δελφινιῶν, ἀργοναυτῶν καὶ χλωρίδας), καθὼς καὶ ἀπὸ μερικὲς μικρογραφικὲς συνθέσεις, εἶναι ὅμως τόσο ἀποσπασματικὰ καὶ λίγα ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύνολο τοῦ ὁποῖου ὑποδηλώνουν τὴν ὑπαρξή, ὥστε νὰ προκύπτει χωρὶς ἀμφιβολία ὅτι δὲν προέρχονται ἀπὸ τοῖχο ποὺ κατέπεσε, ἀλλὰ ἀπὸ προηγούμενη τοιχογράφηση τοῦ δωματίου — ἢ καὶ τῶν παρακειμένων δωματίων — ποὺ ἀποσπάστηκε ἐπίτηδες ἀπὸ τὸν τοῖχο καὶ πετάχτηκε, προκειμένου νὰ ἀντικατασταθεῖ, ἴσως κατόπιν πυρκαγιᾶς, ὅπως φαίνονται νὰ ὑποδηλώνουν τὰ καμένα λευκὰ κομμάτια. Ὅτι τὸ δωμάτιο N1 εἶχε τοίχους ἀλειμμένους με κονίαμα εἶχε ἤδη φανεῖ ἀπὸ τὰ θρύμματα στὰ πόδια τῶν τοίχων του. Τὰ σπαράγματα τῶν τοιχογραφιῶν ἔξω ἀπὸ τὴν εἴσοδό του δείχνουν τί εἶδους διακόσμηση ἔφεραν οἱ τοῖχοι του, καθὼς καὶ ὅτι ἡ διακόσμηση αὐτὴ ἀνανεώθηκε τουλάχιστον μία φορὰ κατὰ τὴ διάρκειά της ζωῆς τοῦ κτιρίου.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Θραύσματα τοιχογραφιῶν ἔξω ἀπὸ τὸ δωμάτιο N1.

Μονόχρωμα (ἐγχρ. πίν. I): Ἐκατὸν δεκαεπτὰ κομμάτια ἀπὸ ἄσπρο ἄβαφο κονίαμα με λεία, σχεδὸν στιλπνὴ ἐπιφάνεια. Ἡ πίσω πλευρά, ἀρκετὰ ὀμαλὴ, φέρει ποῦ καὶ ποῦ ἴχνη ἀπὸ ἀχυράκια ἀπὸ τὶς πλῆθες στὶς ὁποῖες ἦσαν ἀλειμμένα. Σωζ. διαστ. 13×10 χιλ. ἕως 80×45

χιλ., πάχος 7 ἕως 9 χιλ. — Ἑβδομήντα ὀκτὼ κομμάτια ἀπὸ ἄσπρο κονίαμα, πίσω λίγὸ ἀνώμαλο με ἴχνη ἀπὸ ἀχυράκια. Ἡ πρόσθια ἐπιφάνεια στιλπνὴ, προσεκτικὰ λειασμένη με κάτι ποὺ δὲν ἄφησε ἴχνη, ἴσως κόκαλο σουπιᾶς. Σωζ. διαστ. $8 \times 12-90 \times 136$ χιλ., πάχος 8-15 χιλ. — Δεκαεννέα κομμάτια γκριζὰ ἢ μαυρισμένα ἀπὸ τὴ φωτιά. Σωζ. διαστ. 11×18 -

32×44 χιλ. — Τριακόσια πενήντα δύο κομμάτια κονίαμα βαμμένο γαλάζιο ή γκριζογάλανο. Μερικά συγκολλημένα από 2 έως 12 κομμάτια. Σωζ. διαστ. 9×15 - 69×131 χιλ., πάχος 7-15 χιλ. Ένα (115×131 χιλ.) έχει στη μία του πλευρά εὐθύγραμμο τέρμα, σωζ. μήκους 111 χιλ., όχι πολύ όμαλό, σαν σχηματισμένο σε επαφή με ξύλινη επιφάνεια. Η πίσω πλευρά φέρει τὰ ἴχνη τῆς πλίσθας στὴν ὁποία ἀκουμποῦσε. Ἄλλο, συγκολλημένο ἀπὸ ὀκτὼ κομμάτια (123×160 χιλ., πάχος 15-30 χιλ.), διατηρεῖ κατὰ μῆκος τῆς μιᾶς πλευρᾶς γύρισμα, πλάτους 13-14 χιλ., με στρογγυλεμένη γωνία, προφανῶς ἀπὸ γωνία τοίχου. Η πίσω πλευρά πολὺ ἀνώμαλη, προσαρμοσμένη σὲ πέτρινο τοῖχο. Ένα τρίτο, συγκολλημένο ἀπὸ τρία κομμάτια (80×145 χιλ.), παρουσιάζει λευκὴ τετράγωνη ἐπιφάνεια με γαλάζιο πλαίσιο, πλάτους 25-35 χιλ. — Έννέα μικρὰ κομμάτια (10×16 - 25×45 χιλ.) βαμμένα μαῦρα. — Ἑπτὰ μικρότατα κομμάτια βαμμένα κόκκινα. Σωζ. διαστ. 7×9 - 11×15 χιλ., πάχος 9-18 χιλ. — Δεκαοκτὼ κομμάτια, μονὰ ἢ συγκολλημένα ἀπὸ μικρότερα, βαμμένα σὲ χρῶμα πορφυρὸ ἀνοιχτό (magenta) ἀλαμπές, ἀσυνήθιστο στὴ μυκηναϊκὴ ζωγραφικὴ. Ἐπιφάνεια ἀρκετὰ λεία, πίσω σχετικὰ ὀμαλή. Σωζ. διαστ. 8×12 - 45×60 χιλ. Σὲ δύο ἀπὸ αὐτὰ τὸ χρῶμα ἔχει ἐπικαλυφθεῖ με λεπτὴ ἐξίτηλη ἀμαυρὴ ταινία ἀπὸ κοκκινωπὸ ἀσβέστη, ἴσως ἐλαφρὰ καμπύλη. — Τρία κομμάτια βαμμένα με ἀραιὴ κοκκινοπόρφυρη βαφή, σωζ. διαστ. 24×35 - 45×68 χιλ. — Τριάντα κομμάτια, διαστ. 10×10 - 42×60 χιλ., βαμμένα κίτρινα. — Ποικιλόχρωμα: Ἐίκοσι ἓνα κομμάτια, σωζ. διαστ. 14×39 - 100×102 χιλ., βαμμένα γαλάζια με κόκκινη ταινία στὴν ἄκρη. Στὸ ἓνα τὸ γαλάζιο χρῶμα, πλάτους 20 χιλ., ἀκολουθεῖται ἀπὸ κόκκινη καμπύλη ταινία, πλάτους 14 χιλ., ἐπάνω ἀπὸ ἄσπρη ἄβαφη ἐπιφάνεια, πλάτους 35 χιλ., ποὺ χωρίζεται με λεπτὴ κόκκινη γραμμὴ σὲ δύο ζῶνες. — Έντεκα γαλάζια κομμάτια στὰ

ὁποία διατηρεῖται ἄσπρη ταινία με κόκκινο περίγραμμα. Ένα ἀπὸ αὐτὰ διατηρεῖ τὴν ἄσπρη ταινία σὲ ὅλο τῆς τὸ πλάτος (15 χιλ.), ποὺ ἀκολουθεῖται ἀπὸ σειρὰ πυκνῶν κροσσῶν γραμμῶν. — Δεκαεπτὰ κομμάτια (τὰ ἑπτὰ συγκολλημένα ἀπὸ 3-7 μικρότερα) βαμμένα πορφυρὰ ἀνοιχτά (βλ. ἀνωτ.) σὲ συνδυασμὸ με ἄσπρες ἢ μαῦρες γραμμὲς κυρίως σὲ θέση περιγράμματος. Σὲ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ σώθηκε πορφυρὴ ταινία, πλάτους 13-14 χιλ., με διπλὸ μαῦρο περίγραμμα, τραβηγμένο με τὸ χέρι. Ἄλλοῦ ἢ μαῦρη γραμμὴ, μονὴ ἢ διπλή, χωρίζει τὴν ἄσπρη ἀπὸ τὴν πορφυρὴ ἐπιφάνεια. Ἄλλο κομμάτι, συγκολλημένο ἀπὸ τέσσερα μικρότερα, διατηρεῖ ἄσπρο φόντο πάνω στὸ ὁποῖο εἶναι βαμμένη ὀριζόντια πορφυρὴ ταινία, ἀπὸ τὴν ὁποία κρέμεται σχῆμα τραπεζοειδὲς με μαῦρο περίγραμμα. Ἄλλο μικρότατο καὶ ἀποσπασματικὸ κομμάτι σώζει τμῆμα ὁμοίου τραπεζίου με κοῖλες πλευρές, ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται γιὰ πορφυρὸ φόντο με ἐξηρημένο ἄσπρο κύκλο. — Τριάντα δύο μικρὰ κομμάτια γαλάζια με ἴχνη μαύρου χρώματος. — Ἐξί ἄσπρα κομμάτια με μαῦρα ἴχνη. — Δεκαοκτὼ κομμάτια μονὰ (9×11 - 28×30 χιλ.) ἢ συγκολλημένα (20×32 - 45×82 χιλ.) με ἐναλλαγὴ ἄσπρων, κίτρινων καὶ μαύρων ἐπιφανειῶν, χωρισμένων ἀπὸ μαῦρα περιγράμματα. — Δύο κομμάτια (30×30 χιλ. καὶ 30×45 χιλ.) ἀπὸ ἄσπρο κονίαμα, πάχους 8 χιλ., ποὺ φέρουν ἰώδεις κηλίδες καὶ ἴχνη λεπτῶν μαύρων καὶ παχύτερων γαλάζιων γραμμῶν. — Κομμάτι, διαστ. 42×60 χιλ. καὶ πάχους 15-16 χιλ., ἀπὸ ἄσπρο κονίαμα με ἴχνη μαύρου καὶ κίτρινου χρώματος, καθὼς καὶ γαλάζια καμπύλη γραμμὴ με κόκκινα περιγράμματα. — Έννέα κομμάτια, διαστ. 6×9 χιλ. - 30×41 χιλ., ἀπὸ ἄσπρο κονίαμα με ἴχνη ἀπὸ λοξὴ διαγράμμιση καὶ ἀνοιχτῶν σπειροειδῶν σχημάτων σὲ μαῦρο, κόκκινο καὶ κίτρινο χρῶμα. — Δύο κομμάτια μονὰ (40×36 χιλ., 36×55 χιλ.) καὶ ἓνα συγκολλημένο (65×75 χιλ.), πάχους 10-20 χιλ., βαμ-

μένα κίτρινα και γαλάζια με πλατιά διαχωριστική έλαφρά καμπύλη ταινία ανάμεσα στα χρώματα. Πίσω επιφάνεια ανώμαλη. — Τρία μικρά κομματάκια, διαστ. 11×20 χιλ., 14×20 χιλ. και 17×23 χιλ., πάχους 4-10 χιλ., με τραχιά επιφάνεια που φέρει ίχνη μαύρου και γκριζού χρώματος. — Ένα μονό (24×28 χιλ.) και ένα συγκολλημένο κομμάτι (40×65 χιλ.) από άσπρο κονίαμα. Το μικρό σώζει κόκκινη γραμμή στο άσπρο φόντο. Το μεγαλύτερο χωρίζεται σε δύο από μαύρη γραμμή, ανάμεσα σε κόκκινα τετράπλευρα σχήματα με στρογγυλεμένες έσωτερικές γωνίες. Στις γωνίες άσπρα στίγματα. — Τέσσερα μονά και τέσσερα συγκολλημένα κομμάτια, διαστ. 17×18 - 110×120 χιλ., πάχους 13-18 χιλ. Τα έπτα μικρότερα σώζουν κόκκινο και άσπρο χρώμα. Το μεγαλύτερο, συγκολλημένο από 8 κομμάτια, έχει άσπρη ταινία πλάτους 35 χιλ. ανάμεσα σε κόκκινη σωζ. πλάτους 50 χιλ. και γαλάζια σωζ. πλάτους 35 χιλ. Το γαλάζιο χρώμα βαμμένο πάνω σε κίτρινο φόντο που εξέχει κατά τόπους. Το κόκκινο βαμμένο πάνω σε γαλάζιο που εξέχει και αυτό στην παρυφή. — Τρία κομμάτια, διαστ. 21×26 χιλ., 25×29 χιλ. και 35×45 χιλ., από λεύκο άσπρο κονίαμα με ίχνη από κόκκινες γραμμές. Στο μεγαλύτερο οι γραμμές έχουν τη μορφή δέσμης από δύο λεπτές που πλαισιώνουν μία πλατιά. — Τρία κομμάτια μονά και ένα συγκολλημένο, διαστ. 10×14 - 52×84 χιλ. και πάχους 10 χιλ., που φέρουν έλαφρά καμπύλη κόκκινη ταινία πλάτους 9 χιλ., πλαισιωμένη από γαλάζιες ζώνες σωζ. πλάτους 4 και 40 χιλ. — Πέντε μονά και τέσσερα συγκολλημένα κομμάτια διαστ. 9×19 - 48×100 χιλ. και πάχους 2-11 χιλ. Στο ένα διακρίνεται το επιφανειακό στρώμα του κονιάματος, πάχους 2 χιλ., πάνω στο κατώτερο, πάχους 7 χιλ. Στα μικρά κομμάτια διατηρείται γαλάζιο χρώμα με ίχνη μαύρων και κόκκινων γραμμών. Το μεγάλο έχει κόκκινη καμπύλη γραμμή, πάχους 11 χιλ., που μειώνεται σε 4

χιλ., με λεπτό μαύρο περίγραμμα σε γαλάζιο φόντο. Στο γαλάζιο χρώμα κάτω από την ταινία, τέσσερις κάθετες διαγραμμίσεις που καταλήγουν σε λεπτή όριζόντια γραμμή, που αποτελεί το όριο προς τα κάτω. Μεταξύ κόκκινης ταινίας και μαύρης γραμμής σειρά στενών άμειβόντων προς τα δεξιά. Το σχέδιο αυτό συνεχίζεται σε ένα από τα μικρά κομμάτια. Σε ένα άλλο συνεχίζεται ή κόκκινη ταινία. — Κομμάτι διαστ. 35×42 χιλ. και πάχους 7 χιλ. Γαλάζια επιφάνεια μεταξύ δύο έλαφρά κυματοειδών μαύρων γραμμών. Από τη μία πλευρά σώζεται κόκκινη συνέχεια. Μέσα στο γαλάζιο μαύρες τεμνόμενες καμπύλες διαγραμμίσεις.

Όρθομαρμάρωση (έγχρ. πίν. VIα): Μεγάλο κομμάτι συγκολλημένο από τρία μικρότερα, συνολ. διαστ. 102×120 χιλ. και πάχους 16-20 χιλ. Πίσω επιφάνεια ανώμαλη. Έμπρος ταινία κόκκινη πλάτους 25 χιλ., από κάτω της όμοια κίτρινη πλάτους 15 χιλ. Ακολουθεί ζώνη, πλάτους 50-57 χιλ., με μαύρο περίγραμμα, που περιλαμβάνει άσπρες, κόκκινες και γαλάζιες λοξά καμπύλες ταινίες χωρισμένες με μαύρα λεπτά περιγράμματα και διαγραμμισμένες με όμοιες μαύρες γραμμές. Οι ταινίες που έχουν τη διάταξη ενάλληλων τεταρτοκυκλίων, καμπυλώνονται προς την ίδια κατεύθυνση, από την άλλη πλευρά όμως διαγράφεται όμοιο θέμα με αντίστροφη κλίση. — Μεγάλο κομμάτι συγκολλημένο από 11 μικρότερα διαφόρων μεγεθών, γεν. διαστ. 140×200 χιλ., και ένέα άλλα διαστ. 6×14 - 27×45 χιλ., με ίχνη κόκκινης, κίτρινης και γαλάζιας διακόσμησης όμοιας προς το μεγάλο. Έπάνω κόκκινη ζώνη σωζ. πλάτους 45 χιλ. Ακολουθεί προς τα κάτω κίτρινη πλάτους 13 χιλ. Από κάτω όριζόντια μαύρη γραμμή στην οποία πατά ζώνη, πλάτους 70-71 χιλ., διακοσμημένη λοξά με άσπρες, κόκκινες και γαλάζιες ταινίες, περιγραμμένες και διαγραμμισμένες με μαύρες κυματοειδείς γραμμές. Κατακόρυφη διαχωριστική γραμμή

κόβει τὸ θέμα χωρὶς νὰ τὸ διακόπτει, ἀλλά-
ζουν ὅμως τὰ χρώματα τῶν ταινιῶν (κίτρινο
ἀντὶ κόκκινο, γαλάζιο ἀντὶ ἄσπρο). Διακόσμη-
ση ἀνάλογη μὲ τοῦ προηγούμενου κομματιοῦ,
τὰ περιγράμματα ὅμως καὶ ἡ διαγράμμιση
εἶναι κυματοειδῆ ἀντὶ καμπύλα. — Τρία μικρὰ
κομμάτια, διαστ. 19×31 χιλ., 21×33 χιλ. καὶ
 32×45 χιλ. καὶ πάχους 9, 10 καὶ 11 χιλ., μὲ ἔχνη
ἀπὸ γαλάζια, κίτρινη καὶ μαύρη διακόσμηση
μὲ μαῦρες εὐθείες, καμπύλες καὶ κυματοειδεῖς
γραμμές.

Πλόκαμοι ἀργοναυτῶν (ἔγχρ. πίν. VIIIβ): Δύο
κομμάτια, διαστ. 15×24 χιλ. καὶ 85×110 χιλ.,
πάχους 2-5 χιλ., τὸ ἓνα συγκολλημένο ἀπὸ
πέντε μικρότερα. Τὸ ἐπιφανειακό, βαμμένο,
στρώμα σὲ στρώση κονιάματος πάχους 6-10
χιλ. Ἐπάλληλες (ἢ παράλληλες) ἐλαφρὰ καμ-
πύλες ζῶνες, χωρισμένες μὲ μαῦρα περι-
γράμματα ποικίλου πάχους. Μέσα στὶς ζῶνες
σειρὲς ἀπὸ μικροὺς ἐφαπτόμενους κύκλους
ἐναλλασσόμενων χρωμάτων: γαλάζιους μὲ
ἄσπρο ὀφθαλμό, κόκκινους μὲ ἄσπρο ὀφθαλ-
μό, κίτρινους μὲ κόκκινο ὀφθαλμό. Στὸ μικρό-
τερο κομμάτι σῶζεται τμῆμα ζώνης μὲ δύο
ἄσπρους κύκλους μὲ μαῦρο ὀφθαλμό. — Κομ-
μάτι συγκολλημένο ἀπὸ τέσσερα μικρότερα,
συνολ. διαστ. 90×152 χιλ. Τὸ ἐπιφανειακό,
γραπτὸ στρώμα ἔχει πάχος 2 χιλ. καὶ εἶναι δι-
πλωμένο πάνω σὲ ἄλλο, πάχους 15-20 χιλ., μὲ
ἀνώμαλη τὴν πίσω ἐπιφάνεια. Πάνω σὲ γαλά-
ζιο φόντο, λοξά, ζώνη ἀπὸ κόκκινους κύκλους
μὲ μαῦρο περίγραμμα καὶ ἄσπρους ὀφθαλ-
μούς. Ἡ ζώνη ὀρίζεται ἀπὸ μαῦρο περιθώριο.
Πάνω ἀπὸ τὴν ζώνη ἄλλη, λευκή, μὲ κόκκινες
ἐγκάρσιες πινελιές. Χαμηλότερα ἄλλη, ἀπὸ
ὁμοίους κύκλους μὲ μαῦρο περίγραμμα καὶ
μαύρους ὀφθαλμούς. Κατὰ μῆκος τῆς μιᾶς
πλευρᾶς σειρὰ ἀπὸ πυκνὰ μαῦρα κρόσσια, ἀπὸ
τὴν ἄλλη σειρὰ ἀπὸ λεπτές μαῦρες γραμμές μὲ
ἐγκάρσια ἀπόληξη, σὲ σχῆμα ἀνεστραμμένου Τ.

Ζώνη ροδάκων καὶ κισσοφύλλων (πίν. 49α,
ἔγχρ. πίν. Vα): Εἴκοσι ἐννέα κομμάτια μονὰ ἢ

συγκολλημένα, διαστ. $16 \times 19 - 46 \times 128$ χιλ.
καὶ πάχους 9-15 χιλ. Κίτρινη ταινία, πλάτους
16-17 χιλ. (τὸ χρῶμα, πάνω σὲ ἄσπρο κονίαμα,
ἄρκετὰ ἀπολεπισμένο), ἐναλλασσόμενη μὲ
σταχτογάλανη ὁμοίου πλάτους. Στὸ κίτρινο
χρῶμα πυκνὲς ἐγκάρσιες πινελιές ποὺ ἐναλ-
λάσσονται, μία πλάτους 4-5 χιλ. μὲ τέσσερις
λεπτές τοῦ 1 χιλ. — Πενήντα ἐπτὰ κομμάτια
μονὰ ἢ συγκολλημένα, διαστ. $10 \times 15 - 77 \times 82$
χιλ. καὶ πάχους 5-25 χιλ., μὲ τὴν πίσω ἐπιφά-
νεια ἀνώμαλη. Δὲν συνανήκουν, ἀλλὰ φέρουν
τὸ ἴδιο θέμα κατὰ ὀριζόντιες ζῶνες: Ἐπάνω
φόντο γαλάζιο σωζ. πλάτους 27 χιλ. Ἀκολου-
θοῦν ἄσπρη ζώνη πλάτους 13-16 χιλ., κίτρινη,
ὁμοίου πλάτους, διαγραμμισμένη μὲ μαῦρες
πινελιές, πάχους ὅσο καὶ στὶς προηγούμενες,
καὶ τέλος ἄσπρη, πλάτους 45-48 χιλ. Στὴ ζώνη
αὐτὴ ζωγραφισμένοι γαλάζιοι ἐφαπτόμενοι
κύκλοι (πλάτος περιφέρειας 8-9 χιλ., ἐσωτε-
ρική διάμ. 32 χιλ., ἐξωτερική 50 χιλ.) μὲ μαῦρο
περίγραμμα καὶ μαύρη διαγράμμιση. Σὲ δύο
τουλάχιστον κύκλους ἡ μαύρη διαγράμμιση
ἔχει ἀντίστοιχα μαῦρα στίγματα κατὰ μῆκος
τῆς ἐσωτερικῆς περιμέτρου τοῦ κύκλου. Στὶς
γωνίες μεταξὺ τῶν κύκλων μικρὰ τριγωνικὰ
παραπληρωματικὰ σχήματα. Στὸ κέντρο τῶν
κύκλων κόκκινο ὀφθαλμοί, διαμ. 5-9 χιλ., με-
ρικοὶ μὲ μαῦρο ἢ κόκκινο περίγραμμα καὶ
κόκκινη περίστιξη. Ἡ σειρὰ αὐτῆς τῶν κύκλων-
ροδάκων πλασιώνεται ἀπὸ κάτω μὲ μαύρη
διαγράμμιση καὶ κίτρινη ζώνη μὲ κόκκινη δια-
γράμμιση ὅπως οἱ προηγούμενες. Ἀκολουθεῖ
ἄσπρη ταινία, πλάτους τουλάχιστον 40 χιλ., μὲ
σειρὰ ἐφαπτόμενων κισσοφύλλων ποὺ εἶναι
συμπαγὴ κόκκινα, κίτρινα ἢ γαλάζια μὲ λεπτὸ
μαῦρο περίγραμμα. Τὰ σωζόμενα κομμάτια
δείχνουν μὲ βεβαιότητα ὅτι ἐναλλάσσονται
κατὰ ζεύγη τοῦ ἰδίου χρώματος στὴν σειρὰ. Πι-
θανὴ συνέχεια πρὸς τὰ κάτω, ὅπως ὑποδηλώ-
νεται ἀπὸ τὴν φορὰ τῶν κισσοφύλλων σὲ μερικά
θραύσματα, φαίνεται νὰ ἦταν ἡ ἐπανάληψη τῶν
κίτρινων καὶ γαλάζιων διαγραμμιῶν ταινιῶν.

Μικρογραφίες: Δύο μικρά κομμάτια κονίαμα που δὲν συγκολλοῦνται καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀκριβὴς σχέση ἐῖναι ἀβέβαιη. Τὸ ἓνα, διαστ. 32×37 χιλ., σῶζει κόκκινο ἀντρικό κεφαλάκι σὲ κατατομή πρὸς τὰ δεξιὰ. Διατηρεῖται τὸ μέτωπο, ποὺ κατεβαίνει λοξὰ πρὸς τὴ μύτη (ποὺ καταλήγει σὲ τετράπλευρη ἀπόληξη) καὶ ἀπὸ κεῖ στὸ σαγόνι καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ λαιμοῦ. Στόμα δὲν δηλώνεται. Τὸ μεγάλο ἀμυγδαλόσχημο μάτι, μὲ μαῦρο ἐσωτερικὸ περίγραμμα καὶ μαύρη ἐξίτηλη κόρη, εἶναι ἐξηρημένο ἀπὸ τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου. Τὸ ὅλο σχῆμα ζωγραφισμένο σὲ γαλάζιο φόντο, ποὺ κάλυψε καὶ τὴν προεξέχουσα ἄκρη τῆς μύτης (πίν. 48β:2, ἔγχρ. πίν. Χα). — Τὸ δεύτερο κομμάτι σῶζει κόκκινο ἡμικυκλικὸ συμπαγὲς σχῆμα (τὸ πίσω μέρος τοῦ προηγούμενου κεφαλιοῦ;). Πίσω του γωνιώδης ἄσπρη ἐπιφάνεια μὲ λεπτότατο μαῦρο περίγραμμα, ἐξηρημένη ἀπὸ τὸ γαλάζιο φόντο ποὺ καλύπτει τὸ ὑπόλοιπο κομμάτι (πίν. 48β:3). — Δέκα μικρά κομμάτια συγκολλημένα σὲ σειρὰ συνολικοῦ μήκους 143 χιλ., μεγ. σωζ. πλάτους 100 χιλ. καὶ πάχους 7-12 χιλ. Ἄσπρο φόντο μὲ διακόσμηση ἀπὸ μαῦρο, κόκκινο καὶ κίτρινο χρῶμα. Πάνω σὲ κόκκινο φόντο ζώνη, πλάτους 26 χιλ., ἀπὸ ἄσπρες σπεῖρες μὲ κόκκινο ὀφθαλμὸ μεταξὺ δύο κίτρινων ταινιῶν ποὺ πλαισιώνονται ἀπὸ ἄσπρες. Ἀπὸ τὴ μία πλευρά (δεξιὰ) πλαίσιο ἀπὸ κόκκινες καὶ μαῦρες γραμμὲς ποὺ σταματᾶει τὶς σπεῖρες. Πιθανότατα τμῆμα κτιρίου (πίν. 48β:4, ἔγχρ. πίν. Χα).

Θαλάσσια πανίδα (πίν. 49β): Δεκατέσσερα κομμάτια μὲ γαλάζιο φόντο. Πάνω σ' αὐτὸ λεπτὸ μαῦρο περίγραμμα γύρω ἀπὸ ἐπιμήκεις ἄσπρες ἐπιφάνειες, χωρισμένες μὲ ὅμοιο περίγραμμα ἀπὸ παρόμοιες κίτρινες, μερικὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐφάπτονται σὲ πλατιὲς μαῦρες. Οἱ ἐπιφάνειες, ποὺ ἔχουν τὴ μορφή ζωνῶν, δὲν εἶναι αὐστηρὰ παράλληλες οὔτε ἰσοπλατεῖς, ἀλλὰ καμπύλες καὶ κατὰ σημεῖα συγκλίνουσες μέχρι συναντήσεως. Ἐνα κομμάτι, πάχους 28

χιλ., σῶζει γαλάζιο φόντο, πλατιὰ τριγωνικὴ μαύρη ἐπιφάνεια, ὅμοια στενότερη ἄσπρη, μαῦρο περίγραμμα καὶ κίτρινη πλατιὰ ἐπίσης ἐπιφάνεια. — Ἄλλα τέσσερα κομμάτια διατηροῦν πάνω στὸ γαλάζιο φόντο ὀξύληκτα ἐπιμήκη μαῦρα σχήματα μὲ πυκνὰ λεπτὰ κρόσσια κατὰ μῆκος τῆς πλευρᾶς τους. Τὰ σχήματα εἶναι βαμμένα σὲ ἀντιστοίχου σχήματος ἐπιφάνεια ἐξηρημένη ἀπὸ τὸ φόντο καὶ σκεπασμένη μὲ τὸ μαῦρο χρῶμα, χωρὶς πολλὴ προσοχή, ἔτσι ὥστε μερικὰ ἀπὸ τὰ κρόσσια νὰ ἔχουν τὴ ρίζα τους στὸ ἐξηρημένο ἄσπρο πεδίο. — Δέκα κομμάτια, μονὰ ἢ συγκολλημένα, μὲ πλατιὰ μαύρη ἐπιφάνεια χωρὶς σωζόμενα ὅρια, ἢ ὁποῖα ποῦ καὶ ποῦ πλαισιώνει τὶς ὀξύληκτες ἄσπρες καὶ κίτρινες ταινίες. Γεν. διαστ. 18×11 χιλ. ἕως 240×60 χιλ. ἢ καὶ 140×160 χιλ. Τὸ πλάτος τῆς μαύρης ἐπιφάνειας φτάνει τὰ 90 χιλ. (ἔγχρ. πίν. VIIβ). — Τριάντα ἐπτὰ κομμάτια διαστ. 9×5 χιλ. ἕως 116×70 χιλ. ἢ 104×80 χιλ., ποὺ συνδυάζουν γαλάζιο φόντο μὲ σχέδια ἢ ἐπιφάνειες ἄσπρες, μαῦρες καὶ κίτρινες. Δεκατρία σῶζουν ἐπιφάνειες κίτρινες καὶ ἄσπρες, στὸ ἓνα φαίνεται ἓνα κροσσωτὸ πτερύγιο (ἔγχρ. πίν. VIIβ). Τρία, διαστ. 60×70 χιλ., 51×74 χιλ. καὶ 70×112 χιλ., ἔχουν κίτρινες ζῶνες πλαισιωμένες ἐπάνω ἀπὸ μαῦρες πλατιὲς ταινίες σὲ γαλάζιο φόντο καὶ κάτω ἀπὸ ἄσπρες ἐπιφάνειες (ἔγχρ. πίν. VIIα). Ἄλλα τρία σῶζουν τὸ καθένα ἓνα ἀμυγδαλόσχημο ἄσπρο μάτι μὲ μαῦρο περίγραμμα καὶ μαύρη στρογγυλὴ κόρη, ἐξηρημένο ἀπὸ τὸ κίτρινο πεδίο. Τὸ ἓνα μάτι ἔχει δίπλα στὴ μαύρη κόρη μικρὴ κόκκινη κοκκίδα. Διαστ. ματιῶν 20×34 χιλ., 17×50 χιλ., 22×55 χιλ. Τὰ μάτια, ζωγραφισμένα σὲ κίτρινο βάθος, ὑποδηλώνουν τὴν ὑπαρξὴ τριῶν τουλάχιστον μορφῶν ἀπὸ τὸ ζωικὸ βασίλειο (ἔγχρ. πίν. VIβ). — Διάφορα κομμάτια μονὰ (διαστ. 14×15 - 20×30 χιλ.) ἢ συγκολλημένα (διαστ. 52×65 - 120×170 χιλ.), στὰ ὁποῖα τὸ γαλάζιο φόντο χωρίζεται ἀπὸ ἄσπρη ἐπιφάνεια μὲ μαύρη γραμμὴ. Σὲ δύο

ἀπὸ αὐτὰ ἡ γραμμὴ εἶναι διπλή, μὲ ἄσπρη ταινία πλάτους 5 χιλ. στὸ ἓνα, 17 χιλ. στὸ ἄλλο μεταξὺ τῶν δύο γραμμῶν. — Κομμάτι γαλάζιο, διαστ. 100×120 χιλ., συγκολλημένο ἀπὸ 16 μικρά. Στὴ μία ἄκρη σώζει ἵχνη λοξῶν μαύρων λεπτῶν ταινιῶν ποὺ συγκλίνουν. — Δύο κομμάτια, διαστ. 85×115 χιλ. καὶ 80×180 χιλ., συγκολλημένα ἀντιστοίχως ἀπὸ 12 καὶ 21 μικρότερα, ποὺ διατηροῦν μαῦρες ἐπιφάνειες, πλάτους 24 χιλ. καὶ 45 χιλ., πάνω σὲ ἄσπρο βάθος ἐξηρημένο ἀπὸ γαλάζιο φόντο. — Κομμάτι γαλάζιο, διαστ. 56×70 χιλ., συγκολλημένο ἀπὸ 6 μικρότερα. Φέρει μαῦρο καμπύλο τριγωνικὸ σχῆμα ποὺ ἔχει στὴν ἄκρη τρία κρόσσια. — Τέσσερα μεγάλα κομμάτια γαλάζια, διαστ. 56×70 χιλ., 74×80 χιλ., 110×135 χιλ. καὶ 112×130 χιλ., ποὺ φέρουν καμπύλα ὀξύληκτα σχήματα μὲ πυκνὰ μαῦρα κρόσσια, ζωγραφισμένα σὲ ἄσπρες ἐπιφάνειες ἐξηρημένες ἀπὸ

τὸ γαλάζιο φόντο. Στὸ ἓνα κομμάτι οἱ καμπύλες αὐτὲς συναντῶνται σὲ γωνία, σὰν οὐρὰ φανοῦ (πίν. 49β, ἔγχρ. πίν. VIβ). — Μεγάλον κομμάτι, συγκολλημένο ἀπὸ 17 μικρά, γεν. διαστ. 110×165 χιλ. Φέρει στὸ γαλάζιο φόντο παχιά μαύρη καμπύλη πινακίδα μὲ ἐξηρημένη στενὴ κίτρινη ἐπιφάνεια στὴ μέση καὶ κρόσσια στὴ μία ἄκρη. — Ἄλλο, ὅμοιο, συγκολλημένο ἀπὸ 11 μικρά, συνολ. διαστ. 55×55 χιλ. Διατηρεῖ κίτρινη ἐπιφάνεια μεταξὺ μαύρων ταινιῶν.

Ὁ συνδυασμὸς ἄσπρων καὶ κίτρινων ἐπιφανειῶν πλασιωμένων ἀπὸ πλατιὲς μαῦρες σὲ γαλάζιο φόντο, ἡ διχαλωτὴ οὐρά, τὰ κρόσσια στὰ μαῦρα περιγράμματα καὶ τὰ ἀμυγδαλωτά μάτια σὲ κίτρινο πεδίο ὑποδηλώνουν τὴ χρησιμοποίηση δελφινιῶν ὡς διακοσμητικὸ θέμα στίς τοιχογραφίες τῶν δωματίων τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ νοτίου περιβόλου στὸν Γλᾶ.

Ὁ σωρὸς ἔξω ἀπὸ τὸ δωμάτιο N1 περιεῖχε καὶ κομμάτια κονιάματος ποὺ δὲν προέρχονταν ἀπὸ τοίχους.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τέσσερα κομμάτια μονὰ ἢ συγκολλημένα ἀπὸ τὸ περιχελῶμα τραπεζῶν προσφορῶν (πίν. 50β)¹⁵. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ περιχελώματος καλὰ λειασμένη, βαθαίνει λοξὰ πρὸς τὸν πυθμένα. Ἀσβεστοκονίαμα ἄρκετὰ καθαρὸ μὲ πρόσμειξη ἀπὸ λεπτότατη μαύρη ἄμμο. Πλάτος περιχελώματος – ὅπου σώζεται – 26 χιλ., ὕψος 35 χιλ., πάχος πυθμένα 10 χιλ. — Ἐνα κομμάτι ἐπίπεδο μὲ λειασμένη τὴ μία ἐπιφάνεια, ἴσως ἀπὸ τὸν πυθμένα τράπεζας προσφορῶν. Ὅλες οἱ ἄλλες ἐπιφάνειες ἀνώμαλα σπασμένες. Γεν. διαστ. 30×33×47 χιλ., πάχος πυθμένα (;) 14 χιλ. — Κομμάτι κονιάματος, πάχους

12 χιλ., μὲ κανονικὸ λεῖον τέρμα. Στὴν κάτω ἐπιφάνεια ἵχνη ἀπὸ χοντρὸ ὕφασμα ἢ λεπτὸ ξύλο. Στὴ μία ἄκρη γυρίζει πρὸς τὰ ἐπάνω, σχηματίζοντας τὴν ἀρχὴ περιχελώματος, οἱ ἐπιφάνειες ὅμως εἶναι παντοῦ σπασμένες. Σωζόμενο περιχελῶμα, πάχους 10 χιλ. καὶ ὕψους 10-12 χιλ. Γεν. σωζ. διαστ.: μήκος 65 χιλ., πλάτος 35 χιλ., ὕψος 35 χιλ. — Τρία κομμάτια ἀπὸ ἄσπρο ἄβαφο κονίαμα. Τὸ ἓνα διατηρεῖ δύο λεῖες ὀψεις ποὺ συναντῶνται σὲ ὀξεία γωνία, τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ὁποίας εἶναι ἀνώμαλο καὶ ἦταν προσαρμοσμένο σὲ ἐπιφάνεια μὲ νευρώσεις ἢ ἴνες (ξύλο ;). Γεν. διαστ. 36×40×98 χιλ.

15. Βλ. Ν. ΠΟΛΥΧΡΟΝΑΚΟΥ-ΣΓΟΥΡΙΤΣΑ, Μυκηναϊκὲς τράπεζες προσφορῶν, ΑΕ 1982, 20 κέ. καὶ ἰδίως 24.

ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ N2-N3

Τὸ δωμάτιο N1 ἀκολουθεῖται πρὸς Β. ἀπὸ ἓνα διαμέρισμα, συνολικῶν ἐξωτερικῶν διαστάσεων 5,30 (Α.-Δ.) × 6,58 μ. (Β.-Ν.), τὸ ὁποῖο χωρίζεται μὲ ἐγκάρσιο Α.-Δ. τοῖχο σὲ δύο συνεχόμενα, ἐπικοινωνοῦντα καὶ περίπου ἰσομεγέθη δωμάτια, τὸ N2 πρὸς Ν. καὶ τὸ N3 πρὸς Β. Τὸ σύνολο ὀρίζεται πρὸς Ν. ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ N1, πρὸς Δ. ἀπὸ τὴ συνέχεια τῆς δυτικῆς προσόψεως τοῦ συγκροτήματος K-N-M, πρὸς Α. ἀπὸ τοῖχο χτισμένο μὲ ἰδιαιτέρως μεγάλους ὀγκολίθους διαστ. 0,65×1,10 μ., 0,80×1,15 μ., 1,10×1,75 μ. καὶ πρὸς Β. ἀπὸ ἰσχυρὸ τοῖχο ποὺ τὸ χωρίζει ἀπὸ τὸν χῶρο N4 καὶ ποὺ ἀκουμπάει σὲ προεξέχουσες πτυχές τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ὁ μεσότοιχος διατηρήθηκε σὲ πολὺ χαμηλὸ ὕψος καὶ ἦταν σκεπασμένος ἀπὸ τὴν ἐπίχωση ποὺ εἶχε γεμίσει τὰ δύο δωμάτια καὶ ποὺ τὸ ἐπάνω στρώμα της, κοκκινοκάστανο στὸ χρῶμα καὶ χαλαρὸ σὲ σύσταση (στρώμα 1), ἦταν κοινὸ καὶ γιὰ τοὺς δύο χώρους.

Τὸ στρώμα αὐτὸ ἀπέδωσε λίγη κεραμεικὴ.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 86.

Κομμάτια πίθων 8.

Ἐπιπλέον: Δύο βάσεις, δύο στελέχη, τέσσερα τροπιδωτά, πέντε κυρτόπλευρα καὶ δύο ἀδήλου σχήματος χεῖλη, καθὼς καὶ ὀκτὼ λαβές κυλίκων. — Δύο ἐπίπεδες βάσεις λεκανιδίων, διαμ. 40 χιλ. — Καμπύλη ταινιωτὴ λαβὴ οἰκιακοῦ σκεύους ἀπὸ κόκκινο, ἀρκετὰ τραχὺ καὶ ἀμμόδη πηλὸ. Πλάτος 42 χιλ., πάχος 13 χιλ. — Δύο στενὰ καὶ ὀξύληκτα πόδια χυτροπόδων

ἀπὸ κόκκινο καὶ τεφροκάστανο ἀμμόδη πηλὸ, μὲ ἐπιφάνεια λειασμένη στὸ ἓνα, ἀνώμαλη στὸ ἄλλο. Σωζ. μήκη 82 καὶ 92 χιλ., πλάτος στὴ ρίζα 35 χιλ., στὴν ἀπόληξη 17 χιλ. — Τμῆμα πλευρᾶς στρωτήρα ἀπὸ τραχὺ λασπώδη πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα καὶ ἀχυράκια, κοκκινωπὸ μὲ τεφρόμαυρο πυρήνα. Σωζ. μῆκος 80 χιλ., σωζ. ὕψος 80 χιλ., πάχος 25 χιλ.

— Τρεῖς θυρίδες ἀπὸ καλόγνωμες (Arca Noae Linnaeus).

ΔΩΜΑΤΙΟ N2

Τὸ νοτιότερο ἀπὸ τὰ δύο συνεχόμενα τμήματα τοῦ διαμερίσματος N2-N3, τὸ δωμάτιο N2, εἶναι ἓνας τετράπλευρος χῶρος ἐσωτερικῶν διαστάσεων 2,75 (Β.-Ν.)×4,17 μ. (Α.-Δ.), ποὺ ὀρίζεται πρὸς Ν. ἀπὸ ἰσχυρὸ τοῖχο πάχους 1,10 μ., πρὸς Α. ἀπὸ τοῖχο ὁμοίου πάχους, ποὺ καταλήγει στὴ βορειοανατολική του γωνία σὲ μεγάλο πλακοειδῆ ὀγκόλιθο πλάτους ὅσο καὶ ὁ τοῖχος, πρὸς Δ. ἀπὸ τὸν τοῖχο τῆς προσόψεως τοῦ ὅλου συγκροτήματος καὶ πρὸς Β. ἀπὸ τὸν μεσότοιχο πρὸς τὸ δωμάτιο N3. Ὁ μεσότοιχος αὐτός, ποὺ σώθηκε σχεδὸν μόνο στὴ στρώση τοῦ θεμελίου του, ἔχει πάχος 0,70 μ. καὶ προχωρεῖ ἀπὸ Α. πρὸς Δ. ἐπὶ 2,57 μ., ἀφήνοντας ἄνοιγμα πόρτας πρὸς τὸ γειτονικὸ δωμάτιο N3. Τὸ ἄνοιγμα περιορίζεται σὲ

1,40 μ. ἀπὸ παραστάδα, πλάτους 0,50 μ., ποὺ εἶναι προσκτισμένη στὸν δυτικὸ τοῖχο, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξέχει 0,20 μ. Ἡ πόρτα εἶχε κατώφλι ἐπιστρωμένο μὲ πυκνὴ στρώση ἀσπροχώματος, ποὺ ἐξεῖχε περίπου 0,10 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο καὶ ποὺ δὲν εἶχε σαφὲς περίγραμμα καὶ δὲν σχημάτιζε ἀκμές, ἀλλὰ περνοῦσε μαλακὰ ἀπὸ τὸ ἓνα ἐπίπεδο στὸ ἄλλο.

Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ δωματίου ἦταν χαμηλὰ λιθόχτιστος, ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι, καὶ μάλιστα ἀπὸ ἀρκετὰ μεγάλες πέτρες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἐξεῖχε ὁ πλακοειδὴς ὀγκόλιθος τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας. Πρὸς Ν. τοῦ ὀγκολίθου ὅμως τὸ λίθινο τοιχόβαθρο σταματοῦσε χαμηλότερα, περνώντας βαθμιδωτὰ ἀπὸ τὸ ἓνα ἐπίπεδο στὸ ἄλλο. Πρὸς τὰ ἐπάνω ὁ τοῖχος συνεχιζόταν μὲ πλίθες ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὴ βαθμιδωτὴ αὐτὴ διάταξη καὶ ποὺ εἶχαν χάσει τὸ σχῆμα τους ἀλλὰ εἶχαν διατηρήσει τὴ σύστασή τους¹⁶.

Ἀπὸ τὰ χώματα ποὺ εἶχαν ἀφήσει οἱ πλίθες αὐτὲς συγκεντρώθηκαν μερικὰ ὄστρακα.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 50.

Ἐπιπλέον: Μία βάση μὲ κεντρικὴ κοιλότητα, τέσσερα στελέχη, διαμ. 19, 20, 22, 27 χιλ., μὲ τμήματα γάστρας, τέσσερα τροπιδωτά, δύο κυρτόπλευρα καὶ δύο ἀδήλου σχήματος χεῖλη, καθὼς καὶ δύο λαβὲς κυλίκων. — Τρεῖς βάσεις λεκανιδίων ἀπὸ κόκκινο καὶ κίτρινο, μετρίως

καθαρὸ πηλό. — Τμῆμα πλατιᾶς ταινιωτῆς λαβῆς καὶ κομμάτι ἀπὸ τὴ γάστρα κυαθοειδοῦς ἀγγείου, ἀπὸ κοκκινόξανθο λεπτό, ἀρκετὰ καλὰ ψημένο πηλό. Πλάτος λαβῆς 20-21 χιλ., πάχος τοιχώματος 4 χιλ. — Ταινιωτὴ κατακόρυφη λαβὴ ὁμοίου ἀγγείου ἀπὸ λεπτὸ κοκκινόξανθο πηλό. Πλάτος 21 χιλ., πάχος 4-5 χιλ.

Τὸ δάπεδο τοῦ N2 ἦταν ὅμοιο στὴν κατασκευὴ μὲ τὸ δάπεδο τοῦ γειτονικοῦ τοῦ δωματίου N1, συνιστάμενο σὲ στρώση ἀσπροχώματος μὲ ἴχνη ἀσβέστη καὶ ἀραιὰ χαλικάκια στὴν ἐπιφάνεια. Ἐδῶ ὅμως πατοῦσε πάνω σὲ λιθολόγημα ἀπὸ πυκνὰ τοποθετημένες μικρὲς πέτρες, ποὺ ἀνέβαζαν τὴ στάθμη του σὲ ἐπίπεδο περίπου 1 μ. ψηλότερο ἀπὸ τὸ N1 καὶ 0,36-0,40 μ. ἀπὸ τὸ ἀνηφορικὸ ἔδαφος ἔξω ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου.

Τὸ δωμάτιο εἶχε ὑποστει δύο παραβιάσεις ἀπὸ παλαιότερες τομές: Ἡ μία, ἀκατάστατα σκαμμένη κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου, δὲν εἶχε πᾶει σὲ βάθος, ἀλλὰ εἶχε καταστρέψει τὴν κορυφὴ ὅσων τοίχων εἶχε συναντήσῃ καὶ εἶχε μετακινήσει μερικὲς πέτρες ἀπὸ τὴ νοτιοδυτικὴ γωνία. Ἡ ἄλλη, πλάτους 0,45 μ., εἶχε ἀκολουθήσει τὸν νότιο τοῖχο ἀναμοχλεύοντας τὰ στρώματα καὶ παραβιάζοντας τὸ δάπεδο.

Ἀπὸ τὰ χώματα τῶν παραβιάσεων αὐτῶν μαζεύτηκαν μερικὰ ὄστρακα.

16. Ὁ σχηματισμὸς τέτοιων βαθμιδωτῶν ἀγκώνων στὸ λίθινο τοιχόβαθρο ὅταν τὸ ἔδαφος εἶναι ἐπικλινὲς εἶναι γνωστὸς καὶ ἀπὸ ἄλλα μυκηναϊκὰ κτίρια (στὴ ΝΔ. συνοικία τῶν Μυκηνῶν, π.χ.), ἀλλὰ καὶ στὴ σύγχρονη λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικῇ, ὅπου συνδυάζεται λίθινο τοιχόβαθρο μὲ πλίνθινη ἀνωδομή.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Όστρακα διάφορα ἀκαθόριστα 29.

Ἐπιπλέον: Μία βάση με κεντρική κοιλότητα, τὸ στέλεχος καὶ τμήμα τῆς γάστρας, μία γάστρα με ἀρχὴ τοῦ στελέχους, δέκα τροπιδωτὰ καὶ ἑπτὰ κυρτόπλευρα χεῖλη κυλίκων

ἀπὸ κοκκινόξανθο, κιτρινωπὸ ἢ γκριζοκίτρινο πηλό. Διάμ. βάσης 60 χιλ., διάμ. στελεχῶν 19 καὶ 31 χιλ., πάχος τοιχωμάτων 3 χιλ.

— Τέσσερις θυρίδες ἀπὸ καλόγνωμες (Arca Noae Linnaeus).

Κάτω ἀπὸ τὸ πρῶτο, κοκκινοκάστανο καὶ χαλαρὸ στρώμα τῆς ἐπίχωσης, ἀκολουθοῦσε στὸ δωμάτιο N2 μία στρώση ἀπὸ ἀσπρόχωμα πάχους 0,03-0,05 μ. (στρώμα 2), ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ πλίνθινου μέρους τοῦ τοίχου καὶ περιεῖχε πέτρες καὶ λίγη κεραμεικὴ.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τέσσερα κομμάτια πίθων ἢ πιθοσχημῶν μεγάλων ἀγγείων ἀπὸ πολὺ τραχὺ λασπώδη καὶ ἀκάθαρτο πηλὸ με πολλὰ ἐγκλείσματα καὶ ἀχυράκια. Πάχος 13, 13, 20 καὶ 22 χιλ. — Τρία μικρὰ ἀπολεπισμένα κομμάτια προχοειδοῦς

ἀγγείου. Σώζεται μόνο ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιδερμίδα τοῦ ἀγγείου. Πηλὸς κοκκινωπός, πολὺ τραχύς, γεμάτος χαλικάκια. Ἀλείφωμα κίτρινο. Διακόσμηση δὲν σώθηκε.

Κάτω ἀπὸ τὴν ἰσχνὴ αὐτὴ ἐπίχωση ἀκολουθοῦσε τὸ δάπεδο, πάνω στὸ ὁποῖο ἦσαν πεσμένα κομμάτια ἀγγείων, κεραμίδια καὶ βῶλοι ἀπὸ ἄβαφο κονίαμα. Κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου τοίχου βρέθηκαν:

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Όστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 21.

Ἐπιπλέον: Δύο βάσεις (ἢ μία με κεντρική κοιλότητα), δύο γάστρες με ἀρχὴ στελέχους, μία λαβὴ καὶ ἕξι τροπιδωτὰ χεῖλη κυλίκων ἀπὸ πράσινο καὶ κιτρινωπὸ πηλό. — Πόδι καὶ τμήμα γάστρας χυτρόποδος ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη καστανόξανθο πηλὸ με καλὰ λειασμένη τὴν ἐπιφάνεια. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ ποδιοῦ. Σωζ. μῆκος 60 χιλ., πλάτος ποδιοῦ στὴ γένεση 60 χιλ., πάχος τοιχώματος γάστρας 8-10 χιλ. — Τμήμα κοιλιάς πρόχου ἀπὸ πολὺ τραχὺ ἀκάθαρτο κοκκινόξανθο πηλὸ γεμάτο ἐγκλείσματα. Ἐσωτερικὰ δακτύλιοι τοῦ τροχοῦ. Ἐξωτερικὰ κίτρινο ἀλείφωμα καὶ πλατιά ὀριζόντια καστανὴ ταινία.

— Ἐξὶ κομμάτια καλυπτέρων ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο συνανήκουν καὶ συγκολλοῦνται. Ὅλα σώζουν ἀπολήξεις, τὰ τρία διπλές, δηλαδὴ πλευρὰ καὶ τέρμα (πίν. 45β). Τὸ ἓνα σώζει ὀλόκληρη τὴν καμπύλη, πολὺ κλειστή (βλ. σχῆμα 15) καὶ τοὺς δακτυλίους τοῦ τροχοῦ ἐσωτερικά. Στὰ ἄλλα ἡ καμπύλη εἶναι ἀνοιχτότερη. Τὰ τέσσερα κομμάτια εἶναι πρόχειρα λειασμένα ἀπὸ μέσα. Στὶς πλευρὰς καὶ στὰ τέρματα σώζονται εὐδιάκριτα τὰ ἴχνη τῆς ἀποκοπῆς ἀπὸ τὸν τροχὸ καὶ τῆς διχοτόμησης κατὰ τὸ μῆκος. Πηλὸς κοκκινωπός, ἀρκετὰ καθαρός, με λίγη ἄμμο ἀλλὰ καλὰ λειασμένη τὴν ἐπιφάνεια, ἰδίως τὴν ἐξωτερική. Σωζ. μήκη 82, 115, 115, 116 καὶ 160 χιλ. Πάχη πλευρᾶς 12, 13, 14, 15, 16 καὶ 20 χιλ.

Στὴ μέση τοῦ δωματίου ἦσαν πεσμένα:

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 4.

Ἐπιπλέον: Τροπιδωτὸ χεῖλος κύλικος ἀπὸ κιτρινόγκριζο πηλό. — Μικρότατο κομματάκι μολύβι, μέγ. σωζ. διαστ. 18 χιλ. — Δεκατέσσε-

ρις μικρότατοι σκληροὶ μαῦροι βῶλοι ἀπὸ καμένο (;) χῶμα. — Μικρὸ κομματάκι ἄβαφο κο- νίαμα, μέγ. σωζ. διάστ. 50 χιλ.

Στὸ νότιο τμήμα τοῦ δωματίου ὑπῆρχαν:

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 60.

Ἐπιπλέον: Τμήμα στελέχους καὶ γάστρας, τέσσερις ταινιωτὲς λαβές, τέσσερα τροπιδωτά, ἓνα κυρτόπλευρο καὶ ἑπτὰ ἀδήλου σχήματος χεῖλη κυλίκων ἀπὸ κόκκινο, κίτρινο καὶ πρασι- νωπὸ πηλό. — Ἐπίπεδη βάση λεκανιδίου ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλό, διαμ. 43 χιλ. — Διάστομο χεῖλος καὶ τμήμα λαιμοῦ ἀνοιχτοῦ οἰκιακοῦ ἀγγείου ἀπὸ κοκκινόξανθο πηλό μὲ πυκνότα- τα χαλικάκια ποὺ ἐξέχουν στὴν ἐπιφάνεια. Πλάτος χείλους 23 χιλ., πάχος τοιχώματος 11 χιλ. (πίν. 45γ:1) — Μεγάλο κομματάκι πίθου ἀπὸ κοκκινωπὸ τραχὺ πηλό μὲ πρόχειρα λει- σμένη τὴν ἐπιφάνεια. Σωζ. διαστ. 140×220 χιλ., πάχος 20 χιλ. — Γραπτὰ: Βάση κύλικος ἀπὸ κίτρινο πηλό μὲ πυκνοὺς ὁμόκεντρος κύ- κλους ἀπὸ ἐξίτηλη καστανοπορτοκαλιὰ βαφή. — Κυλινδρική καμπύλη λαβὴ πρόχου ἀπὸ τραχὺ καὶ ἀμμώδη κιτρινωπὸ πηλό. Στὴ βάση

τῆς ἵχνης ἀκανόνιστου καστανοῦ ἐξίτηλου δα- κτυλίου. Διάμ. 25-35 χιλ. — Τμήμα ἀπὸ τὴν κοιλιὰ μεγάλης πρόχου, ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη κοκκινωπὸ πηλό ἀνάμεικτο μὲ χαλικάκια. Ἀλείφωμα κίτρινο. Βαμμένη πλατιὰ καστανο- πορτοκαλιὰ ταινία. — Κομματάκι ἀπὸ τὴν κοι- λιὰ ἄλλης ὁμοίας πρόχου ἀπὸ ὅμοιο πηλό μὲ ὅμοιο ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ ἵχνης πλατιᾶς κα- στανοπορτοκαλιᾶς ταινίας. — Πέντε κομματάκια καλυπτῆρων ἀπὸ κοκκινοκίτρινο ἀρκετὰ κα- θαρὸ πηλό. Ὅλα σώζουν κανονικὴ ἀπόληξη, τὸ ἓνα διατηρεῖ πλευρὰ καὶ τέρμα κομμένο ἀπὸ τὸν τροχό. Σωζ. μήκος τοῦ μεγαλύτερου κομ- ματιοῦ 240 χιλ., σωζ. πλάτος 112 χιλ., πάχος 18 χιλ. (πίν. 45γ:2).

— Τέσσερις θυρίδες ἀπὸ καλόγνωμες (Arca Noae Linnaeus) καὶ μία ἀπὸ κυδῶνι (Venus Verrucosa) (πίν. 45γ:3).

Καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὴν περιγραφή του, τὸ δωμάτιο N2 ἐπικοινωνοῦσε μόνο μὲ τὸ πρὸς Β. τοῦ N3. Πρὸς τὰ ἔξω ἦταν τυφλό.

ΔΩΜΑΤΙΟ N3

Τὸ δωμάτιο αὐτό, τὸ βορειότερο τῆς σειρᾶς, ἔχει πρὸς Ν. τὸν μεσότοιχο πρὸς τὸ N2, ὅπου ὑπῆρχε καὶ ἡ πόρτα μεταξὺ τῶν δύο δωματίων, πρὸς Δ. τὴ συνέχεια τοῦ τοίχου τῆς

δυτικῆς προσόψεως τοῦ ὅλου συγκροτήματος, καὶ πρὸς Β. ἰσχυρὸ τοῖχο, πάχους 1,10 μ., ἀπὸ ὀγκολίθους, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀκουμποῦν πάνω σὲ προεξοχές τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ὁ τοῖχος αὐτὸς χωρίζεται μὲ ἀρμὸ ἀπὸ τὸν δυτικόν, συνεχίζεται ὅμως ἐνιαῖος πρὸς Α. ὡς τῇ βορειοανατολικῇ γωνίᾳ, ὅπου ὑπάρχουν ἀμέσως μετὰ τὴ στροφὴ πρὸς Ν. δύο ὀγκώδεις πλάκες ποὺ δίνουν στὸν τοῖχο μῆκος 5,30 μ. καὶ πλαισιώνουν ἀπὸ Β. τὴν εἴσοδο πρὸς τὸ δωμάτιο. Ἡ εἴσοδος αὐτῇ, ποὺ σχηματίζεται μετὰ τοῦ τέρματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τοῦ δωματίου Ν2, ἔχει ἄνοιγμα 0,97 μ. καὶ κατῶφλι πλαισιωμένο ἀπὸ δύο σειρὲς μικρῶν λίθων στὰ πλάγια μὲ ὅμοιο γέμισμα στὴ μέση, ἐπιστρωμένο μὲ ἀσπρόχωμα καὶ χαλίκια. Πρὸς τὴν εἴσοδο αὐτὴ ὁδηγεῖ ἀπὸ Α. μικρὴ ἀνηφορικὴ πλακόστρωση, ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ κάπως χαμηλότερο ἐπίπεδο ἔξω ἀπὸ τὸ δωμάτιο Ν2, προχωρεῖ πρὸς Β. καὶ στρέφει κατ' ὀρθὴ γωνία καταλήγοντας στὸ κατῶφλι τοῦ Ν3 (πίν. 50α). Τὸ δωμάτιο ἔχει μῆκος ἀπὸ Β. πρὸς Ν. 1,95 μ. στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ καὶ 2 μ. στὴ δυτικὴ. Τὸ πλάτος του (Α.-Δ.), χάρη στὸν ὀγκόλιθο τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας καὶ στὴν προεκβολὴ προεξοχῶν τοῦ φυσικοῦ βράχου, περιορίζεται ἀπὸ 4,50 μ. στὴ νότια πλευρὰ (ὅπου ἡ πόρτα πρὸς τὸ Ν2) σὲ 4,10 μ. στὴ βόρεια. Τὸ δάπεδό του, ποὺ βρίσκεται περίπου στὴν ἴδια στάθμη μὲ τὸ δάπεδο τοῦ Ν2, ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐξισωτικὸ (καὶ ἐπομένως ποικίλου πάχους) λιθολόγημα ἀπὸ πυκνὲς μικρὲς πέτρες (πίν. 51) ποὺ γέμιζαν τὶς κοιλότητες τοῦ φυσικοῦ βράχου καὶ ἦσαν ἐπιστρωμένες μὲ λίγο καστανόκοκκινον χῶμα.

Κάτω ἀπὸ τὸ καστανὸ χαλαρὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα (βλ. ἄνωτ. σ. 4), ὑπῆρχε συγκέντρωση ὀστράκων.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀκαθόριστα 13.

Ἐπιπλέον: Ἐνα τροπιδωτὸ καὶ δύο κυρτό-πλευρα χεῖλη, καθὼς καὶ τμῆμα βάσης μὲ κεντρικὴ κοιλότητα καὶ στέλεχος κυλίκων ἀπὸ κοκκινωπὸ, κοκκινόξανθο καὶ κιτρινωπὸ πηλό. — Δακτυλιόσχημη βάση καὶ τμῆμα τοῦ πυθμέ-

να ὑψιπύθμενου πιθαμοφορίσκου ἀπὸ τραχὺ καὶ ἀμμώδη ἀλλὰ καλοψημένο πηλό. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια πρόχειρα λειασμένη μὲ χαρραγματιές. Ἄβαφο, ὅσο σώζεται. Διάμ. βάσης 55 χιλ., σωζ. ὕψος 30 χιλ.

Τὰ ὅστρακα αὐτὰ πρέπει νὰ ἦσαν φερτὰ γιατί εἶχαν συσσωρευτεῖ πάνω ἀπὸ τὸ ἄθικτο γέμισμα τοῦ δωματίου, ἓνα στρώμα ἄσπρου χρώματος 0,30 μ. χαμηλότερα ποὺ περιεῖχε καὶ λίγο ἀσβέστη, ἰδιαιτέρως καλὰ διατηρημένο στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία. Τὸ στρώμα προερχόταν ἀσφαλῶς ἀπὸ τὶς λιωμένες πλῖθες τοῦ τοίχου, ποὺ εἶχαν διατηρήσει καὶ λίγο ἀπὸ τὸ κονίαμα τῆς ἐπιφάνειάς του. Ἐδῶ βρέθηκαν:

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 5.

Κομμάτια πίθων 13.

Ἐπιπλέον: Ὅριζόντια ταινιωτὴ λαβή, πιθανότατα λεκανιδίου ἀπὸ καθαρὸ κοκκινόξανθο πηλὸ, μέτρια ψημένον. Πλάτος 13 χιλ., πάχος 5

χιλ. — Μικρὸ κομμάτι καλυπτῆρα ἀπὸ ἀρκετὰ καθαρὸ κόκκινο πηλὸ μὲ λειασμένες τὶς ἐπιφάνειες. Σωζ. διαστ. 40×61 χιλ., πάχος 12 χιλ.

— Ἐλλιπὴς θυρίδα καλόγνωνης (Arca Noae Linnaeus) σὲ δύο κομμάτια.

Κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκε μία λεπτὴ ἐπίστρωση ἀπὸ σκληρὸ κοκκινόχωμα, ποὺ περιεῖχε λίγες μικρὲς πέτρες ἀλλὰ καθόλου κεραμεικὴ καὶ ποὺ ἦταν μέρος τῶν καταλοίπων τοῦ δαπέδου, μὲ τὸ ὁποῖο συγγεόταν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ.

Τὰ χώματα ἔξω ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου, καὶ ιδίως στὴν περιοχὴ τῆς πλακοστρωμένης ἀνόδου ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδό του, περιεῖχαν λίγη κεραμεικὴ.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 118.

Ἐπιπλέον: Πέντε βάσεις (στὴ μία βαμμένοι πυκνοὶ λεπτοὶ ὁμόκεντροι κόκκινοι κύκλοι), τρία στελέχη μὲ ἀρχὴ γάστρας, δέκα τροπιδωτά, τρία κυρτόπλευρα καὶ τρία ἀδήλου σχήματος χεῖλη, καθὼς καὶ δεκατρεῖς ταινιωτὲς λαβὲς κυλίκων. — Δύο βάσεις λεκανιδίων, διαμ. 52 χιλ., ἀπὸ κίτρινο καὶ κοκκινόξανθο ἀμμώδη πηλὸ. — Τμῆμα ταινιωτῆς λαβῆς ἀπὸ

κοκκινωπὸ ὄχι πολὺ καθαρὸ πηλὸ. Σωζ. μῆκος 38 χιλ., πλάτος 25 χιλ., πάχος 9 χιλ. — Τμῆμα ἀπὸ τὴν κοιλιά ἀνοιχτοῦ, πιθανότατα σκυφοειδοῦς ἀγγείου ἀπὸ λεπτὸ καθαρὸ κίτρινο πηλὸ μὲ ὅμοιο ἀλείφωμα. Ἐσωτερικὰ βαμμένος ἐξίτηλος πορτοκαλὴς δακτύλιος, ἐξωτερικὰ δύο ἐπάλληλες κοκκινοκάστανες πλατιεὲς ταινίες.

— Μία θυρίδα καλόγνωνης (Arca Noae Linnaeus) καὶ κομμάτια ἀπὸ δύο ἄλλες.

Στὸ ἴδιο σημεῖο ἀλλὰ βαθύτερα, κάτω ἀπὸ μία λεπτὴ διαχωριστικὴ στρώση καστανοῦ χώματος, βρέθηκαν:

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 221.

Ἐπιπλέον: Ἐξὶ βάσεις (μία ἐπίπεδη, δύο μὲ κεντρικὴ κοιλότητα), ἓνα στέλεχος, ὀκτὼ ἄλλα στελέχη μὲ τμῆμα γάστρας, δεκαοκτὼ τροπιδωτά, πέντε κυρτόπλευρα καὶ τέσσερα ἀδήλου σχήματος χεῖλη, καθὼς καὶ εἴκοσι μία λαβὲς κυλίκων ἀπὸ κοκκινόξανθο, κιτρινωπὸ καὶ πρασινωπὸ πηλὸ. — Ἑπτὰ βάσεις λεκανιδίων, ἐπίπεδες, ἀπὸ κοκκινόξανθο καὶ πρασινωπὸ πηλὸ. — Δύο ταινιωτὲς λαβὲς μαγειρικῶν

σκευῶν, ἡ μία καμένη γκριζα, ἡ ἄλλη ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη κόκκινο πηλὸ. Πλάτος 27 καὶ 36 χιλ., πάχος 12 καὶ 12 χιλ. — Δέκα ταινιωτὲς λαβὲς μεγάλων ἀγγείων ἀπὸ κιτρινωπὸ καὶ πρασινωπὸ πηλὸ. Ἡ μία σώζει καὶ τμῆμα τῆς γάστρας καὶ τοῦ χείλους ἀνοιχτοῦ ἀγγείου. Πλάτη 20, 22, 25, 25, 27, 27, 27, 27, 30 καὶ 32 χιλ., καὶ πάχη 4, 7, 8, 10, 10, 10, 12, 13, 14 καὶ 17 χιλ. — Τρία διάστομα χεῖλη μαγειρικῶν σκευῶν ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ. Τὸ ἓνα σώ-

ζει και αρχή κυλινδρικής λαβής. — Λαβή και τμήμα χείλους ανοιχτού αγγείου από λεπτό καθαρό κιτρινωπό πηλό, όχι καλὰ ψημένο. Πλάτος λαβής 16 χιλ. — Γραπτά: Τμήμα αγκύλης λαβής μεγάλου σκύφου ή κρατήρα, με λίγο τοίχωμα από κοκκινωπό καλοψημένο πηλό. Άλειψωμα κίτρινο. Βαμμένη καστανή εξίτηλη πινελιά στη ράχη. — Έννεα μικρότατα

κομμάτια αγγείου, ίσως σκύφου, μη συγκολλούμενα, βαμμένα καστανοκόκκινα έσωτερικά και έξωτερικά.

— Κομμάτι καλυπτήρα που σώζει και μέρος της πλευράς του. Πάχος τοιχώματος 12-14 χιλ.

— Δύο κομμάτια χυμένο μολύβι (πίν. 51β). Μέγ. διάστ. 60 και 80 χιλ.

ΧΩΡΟΣ N4

Πρός Β. του βόρειου τοίχου του N3, μεταξύ αυτού, της συνέχειας του έξωτερικού δυτικού τοίχου και του νότιου τοίχου του κτιρίου M δημιουργείται ο υπαίθριος χώρος N4, ανοιχτός προς Α., που έχει μήκος από Β. έως Ν. 12,33 μ. και πλάτος όσο οι πλευρές των κτιρίων που τον όρίζουν. Μεταξύ του νοτίου τοίχου του M και του βορείου του N3 υπάρχει διαφορά στάθμης 1,50 μ., πράγμα που δίνει στην επιφάνεια του N4 κατηφορική κλίση 12% περίπου. Η επιφάνειά του, από την οποία προβάλλει που και που κατά 0,35 μ. έως 0,60 μ. ο φυσικός βράχος, είναι αρκετά ανώμαλη, στρωμένη με ένα μείγμα από πετραδάκια, τριμμένα όστρακα και βώλους ασβέστη, πατημένα μέσα στο κοκκινωπό χώμα που σκεπάζει τον βράχο. Πάνω σ' αυτό το οίονει δάπεδο είχε μαζευτεί μία ακατάστατη στρώση, πάχους 0,15-0,20 μ., από ασπρόχωμα, δηλ. από τις λιωμένες πλίνθες των γύρω κτιρίων, σκεπασμένη από την καστανή επιφανειακή επίχωση που έφτανε τα 0,50 μ. στο νότιο τμήμα (έκει δηλ. που τη σταματούσε ο τοίχος του N3) και ήταν λεπτότερη στο βόρειο, από όπου την αποπλέναν προς τα κάτω οι βροχές.

Η επίχωση αυτή βρέθηκε να περιέχει:

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

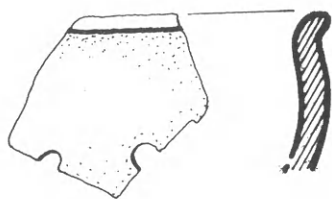
Όστρακα διάφορα άπροσδιόριστα 20.

Κομμάτια πίων 28.

Έπιπλέον: Βάση με κεντρική κοιλότητα και τέσσερις όμοκέντρους καστανοκόκκινους κύκλους βαμμένους με εξίτηλη βαφή, πυθμένας από γάστρα, έξι τροπιδωτά και ένα κυρτό-πλευρο χείλος, καθώς και δύο λαβές κυλικών από κίτρινο, κόκκινο, καστανό και πρασινωπό πηλό. — Βάση λεκανιδίου από κόκκινο πηλό, διαμ. 31 χιλ. — Τρείς κάθετες ταινιωτές λαβές

αγγείων από κιτρινωπό πηλό. Σωζ. μήκη 21, 35 και 40 χιλ., πλάτη 17, 25 και 37 χιλ., πάχη 8, 9 και 10 χιλ. — Λαβή ταινιωτή κάθετη και τμήμα γάστρας από άρύταινα. Πηλός κίτρινος μέτρια ψημένος. Σωζ. μήκος 85 χιλ., πλάτος 30 χιλ., πάχος 8 χιλ. — Μικρή δισκοειδής βάση ανοιχτού αγγείου από κιτρινωπό πηλό, χτυπημένη στην περίμετρο. Διάμ. 54 χιλ., πάχος 6 χιλ. — Τμήμα λαβής μαγειρικού σκεύους με στρογγυλεμένη απόληξη, διάτρητη, από τραχύ

καὶ ἀμμόδη κόκκινο πηλό. Σωζ. μῆκος 30 χιλ., πλάτος 30 χιλ., πάχος 16 χιλ. — Τμήμα ἐλαφρὰ ἐξώστροφου χείλους σκυφοειδοῦς ἡθμοῦ ἀπὸ κοκκινόξανθο πηλό, ποὺ σώζει δύο τρύπες κατὰ σειρὰ στὸ τοίχωμα, 20 χιλ. κάτω ἀπὸ τὴν ἀκμὴ τοῦ χείλους (εἰκ. 51). Διαστ. 26×30 χιλ., πάχος τοιχώματος 4 χιλ., διάμ. τρύπας 3

Εἰκ. 51. Χείλος ἡθμοῦ ἀπὸ τὸ πρῶτο στρώμα τοῦ χώρου N4.

χιλ. — Τρία κομμάτια, μὴ συνανήκοντα, ἀπὸ τὸ διάστομο χείλος πίθου ποὺ ἐξέχει ἔντονα λοξὰ πρὸς τὰ κάτω. Πηλὸς πολὺ τραχύς, λασπώδης, μὲ πολλὰ ἐγκλείσματα. Σωζ. μήκη 180, 190 καὶ 260 χιλ. Πλάτος δακτυλίου τοῦ χείλους 40 χιλ., πάχος χείλους 25 χιλ., πάχος τοιχώματος πίθου 28 χιλ. — Τμήμα ὤμου πίθου μὲ ἀνάγλυφη ἀπλὴ διακοσμητικὴ ταινία, ἀπὸ τραχὺ ἀκάθαρτο καὶ λασπώδη πηλὸ μὲ πολλὰ πυκνὰ καὶ ἐμφανῆ ἐγκλείσματα (πίν. 55γ:1). Σωζ. μῆκος 22 χιλ., πλάτος ταινίας 58

χιλ., προεξοχή ταινίας 12 χιλ., πάχος τοιχώματος 15 χιλ. — Δύο κομμάτια συγκολλημένα ἀπὸ τὸν ὦμο πίθου μὲ ἀνάγλυφη ταινία διακοσμημένη μὲ σειρὰ ἀπὸ ρηχὰ στρογγυλὰ κοιλώματα (πίν. 55γ:2, 3). Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια πολὺ διαβρωμένη. Πηλὸς κόκκινος, πολὺ τραχύς καὶ λασπώδης, μὲ πολλὰ πυκνὰ καὶ μεγάλα ἐγκλείσματα. Σωζ. μῆκος 200 χιλ., σωζ. πλάτος 70-120 χιλ., πλάτος ταινίας 60 χιλ., προεξοχή ταινίας 6 χιλ., σωζ. πάχος τοιχώματος 20 χιλ., διάμ. κοιλωμάτων 10 χιλ. — Τμήμα κρατευτῆ ἀπὸ πολὺ τραχύ, λασπώδη κόκκινο πηλὸ μὲ μαῦρο πυρήνα. Ἐπιφάνεια ἀρκετὰ προσεκτικὰ λειασμένη. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀριζόντια πλάκα, ποὺ καταλήγει στὴ μία ἄκρῃ σὲ στρογγυλεμένη ἀκμὴ καὶ στὴν ἄλλῃ ἄκρῃ σὲ κάθετη πλευρά, στὴ (μὴ σωζόμενη) κορυφῇ τῆς ὁποίας ὑπῆρχαν τὰ κοιλώματα γιὰ τοὺς ὀβελούς. Σωζ. μῆκος 90 χιλ., μῆκος πλάκας ἐσωτ. 100 χιλ., ἐξωτ. 110 χιλ., πάχος πλάκας 25 χιλ., σωζ. ὕψος πλευρᾶς 20 χιλ., πάχος πλευρᾶς 12 χιλ. — Κομμάτι στρωτήρα μὲ ὄρθιο περιχέλωμα ἀπὸ κοκκινωπὸ τραχὺ καὶ λασπώδη πηλὸ μὲ μαῦρο πυρήνα. Σωζ. μῆκος 100 χιλ., σωζ. πλάτος 65 χιλ., ὕψος περιχειλῶματος 45 χιλ., πάχος περιχειλῶματος 15 χιλ., πάχος πλάκας 30 χιλ.

Ἡ στρώση τοῦ ἀσπροχώματος, δηλαδὴ οἱ πλίθες τῆς ἀνωδομῆς τῶν γύρω κτιρίων, ἀπέδωσαν ἀρκετὴ κεραμεικὴ, συγκεντρωμένη κυρίως κοντὰ στοὺς τοίχους ποὺ ὄριζαν τὸν χώρο. Εἰδικότερα, στὰ πόδια τοῦ δυτικοῦ τοίχου βρέθηκαν πολλὰ κομμάτια πίθων.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

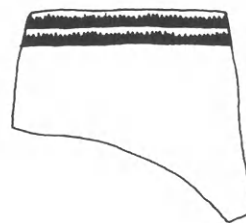
Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 270.

Ἐπιπλέον: Δεκατρεῖς βάσεις (οἱ ἐννέα μὲ κεντρικὴ κοιλότητα), ὀκτὼ στελέχη, ἓνα στέλεχος μὲ μεγάλο τμήμα τῆς γάστρας χωρὶς τὸ χεῖλος καὶ μὲ μέρος τῆς βάσης, μία γάστρα, δεκαέξι τροπιδωτὰ χεῖλη καὶ ἐννέα λαβὲς κυ-

λίκων. — Κύλιξ μὲ τροπιδωτὸ χεῖλος, βάση μὲ κεντρικὴ κοιλότητα καὶ χαμηλότατο, σχεδὸν ἀσχημάτιστο στέλεχος ἀπὸ κοκκινόξανθο ἀτελῶς ψημένο πηλό. Λεῖπει τμήμα τῆς βάσης καὶ σχεδὸν ἡ μισὴ γάστρα μαζί μὲ τὶς λαβές (πίν. 55β, σχῆμα 7). Ὑψος ἀγγείου 77 χιλ., ὕψος

χείλους 19 χιλ., διάμ. βάσης 52 χιλ., διάμ. στελέχους στῇ γένεσὶ τοῦ 26 χιλ. — Δεκατρεῖς ταινιωτὲς λαβὲς ἀγγείων ἀπὸ τραχὺ πράσινο, κιτρινωπὸ ἢ κοκκινόξανθο πηλὸ. Σωζ. μήκη 37-95 χιλ., πλάτη 16-30 χιλ., πάχη 5-12 χιλ. — Δύο κατακόρυφες ταινιωτὲς λαβὲς καὶ τμήματα γάστρας μεγάλων οἰκιακῶν σκευῶν ἀπὸ κόκκινο πηλὸ μὲ μερικὰ ἐγκλείσματα. Ἡ μία ἔχει καὶ ὀπὴ ὀπτησης. Σωζ. μήκη 70 καὶ 78 χιλ., πλάτη 29 καὶ 35 χιλ., πάχη 15 καὶ 24 χιλ. — Μεγάλη ὀριζόντια ἀγκύλη λαβὴ καὶ τμήμα τῆς γάστρας μεγάλου κρατηροειδοῦς ἀγγείου ἀπὸ κοκκινόξανθο, κιτρινωπὸ πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα. Διάμ. 21 χιλ., πάχος τοιχώματος ἀγγείου 5 χιλ. — Ὅριζόντια ἀγκύλη λαβὴ σκυφοειδοῦς ἀγγείου ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη κιτρινωπὸ πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα καὶ πρόχειρα λειασμένη ἐπιφάνεια. Σωζ. μήκος 60 χιλ., διάμ. 14 χιλ. — Χεῖλος ἔντονα ἐξώκυρτο, σχεδὸν ὀριζόντιο, μικροῦ ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ κοκκινόξανθο μαλακὸ πηλὸ. Πλάτος 18 χιλ., πάχος τοιχώματος 4 χιλ. — Ὅμοιο, μεγαλύτερο, οἰκιακοῦ ἀγγείου ἀπὸ καστανοκόκκινο τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ ψημένο σκληρό. Πλάτος 23 χιλ., πάχος τοιχώματος 10 χιλ. — Τετράπλευρο πόδι μαγειρικοῦ σκεύους μὲ στρογγυλεμένες γωνίες, ἀπὸ ἀκάθαρτο πηλὸ μὲ τραχιὰ καὶ ἀλείαστη ἐπιφάνεια. Ὑψος 37 χιλ., πλάτος 32 χιλ., πάχος 24 χιλ. — Τμήμα ἐλαφρότατα ἐξώστροφου χείλους ἀνοιχτοῦ ἀγγείου, πιθανότατα κυπέλλου, διαμορφωμένο σὲ διπλὸ ἀνάγλυφο ἱμάντα (εἰκ. 52), ἀπὸ λεπτὸ κοκκινόξανθο πηλὸ μὲ κιτρινωπὸ ἀλείφωμα. Σωζ. διαστ. 35×40 χιλ., πάχος 4 χιλ., πλάτος ἱμάντων 1 καὶ 5 χιλ. — Ἐξώστροφο περίκυρτο χεῖλος πρόχου ἀπὸ τραχὺ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ κιτρινωπὸ ἀλείφω-

Εἰκ. 52. Χεῖλος κυπέλλου ἀπὸ τὸν χώρο Ν4.

μα. Πάχος χείλους 12 χιλ., πάχος τοιχώματος 5 χιλ. — Κομμάτι τῆς κοιλιᾶς προχοειδοῦς ἀγγείου ἀπὸ κίτρινο τραχὺ πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα. Βαμμένες δύο ὀριζόντιες καστανεὲς ταινίες. Μέγ. σωζ. διάστ. 72 χιλ.

— Εἴκοσι ὀκτὼ διάφορα κομμάτια ἀπὸ τοιχώματα πίθων. — Ἐξώκυρτο χεῖλος πίθου μὲ λοξὰ κατηφορική, σχεδὸν ὀριζόντια ἐπιφάνεια ἀπὸ πολὺ τραχὺ καστανόφαιο πηλὸ γεμάτο ἐγκλείσματα (πίν. 55δ:1). Πλάτος 45 χιλ., πάχος τοιχώματος 15 χιλ. — Δεκαοκτὼ κομμάτια πίθου ἀπὸ κόκκινο τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα καὶ ἀχυράκια. Τὸ μεγαλύτερο κομμάτι σώζει ἀνάγλυφο ταινία τοῦ ὤμου μὲ σειρὰ ἀπὸ στρογγυλὰ κοιλώματα (πίν. 55α). Διαστάσεις τοῦ μεγαλύτερου: Σωζ. μήκος 226 χιλ., πάχος 20 χιλ., πλάτος διακοσμητικῆς ταινίας 60 χιλ., διάμ. κοιλωμάτων 15 χιλ. Τοῦ μικρότερου: Γεν. διαστ. 21×25 χιλ., πάχος 18 χιλ. — Δύο κομμάτια πίθου ἀπὸ ξανθοκόκκινο, σχετικὰ καθαρὸ πηλὸ, μὲ λειασμένη ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ τὴν ἐπιφάνεια. Σωζ. μήκη 127 καὶ 165 χιλ., πάχη 18-20 χιλ. — Μεγάλον κομμάτι πίθου ἀπὸ κιτρινωπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ μὲ ἄδρὰ λειασμένη τὴν ἐπιφάνεια. Σωζ. διαστ. 190×195 χιλ.

Τὸ δάπεδο τοῦ χώρου, στοιχειωδῶς διαμορφωμένο καὶ μὲ τὸν φυσικὸ βράχο νὰ προεξέχει ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ἦταν κατάσπαρτο μὲ διάφορα ἀντικείμενα, κεραμεϊκὰ καὶ μὴ, στὰ ὁποῖα συμπεριλαμβάνονται καὶ τέσσερα τετράπλευρα φύλλα μολύβι ποὺ εἶχαν ἀποτεθεῖ κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τοίχου τοῦ κτιρίου Μ, καὶ σὲ ἀπόσταση 0,25-0,45 μ. ἀπὸ τὴν πρό-

σοφή του. Τὰ φύλλα αὐτά, ἀπλωμένα στὸ ἔδαφος κατὰ σειρὰ ἀπὸ Δ. πρὸς Α., μὲ μερικὰ κεραμεικὰ ἀνάμεσά τους (βλ. σχ. 12), ἔδειχναν διαστάσεις 0,50×0,31 μ., 0,50×0,27 μ. καὶ 0,76×0,37 μ. Κατὰ τὴν ἀφαίρεσή τους χωρίστηκαν στὰ κομμάτια στὰ ὁποῖα εἶχαν σπάσει ἀπὸ τὸ βάρος τῶν χωμάτων.

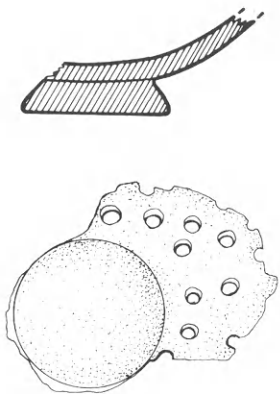
ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 673.

Ἐπιπλέον: Εἴκοσι τέσσερις βάσεις (οἱ 13 μὲ κεντρικὴ κοιλότητα), ἕξι στελέχη, ἔντεκα στελέχη μὲ τμήμα τῆς βάσης, δέκα στελέχη μὲ τμήμα γάστρας, ἔντεκα γάστρες, σαράντα ἓνα τροπιδωτά, εἴκοσι ἓνα κυρτόπλευρα καὶ δέκα χεῖλη ἀδήλου σχήματος, καθὼς καὶ τριάντα ἐννέα λαβὲς κυλίκων. — Εἴκοσι πέντε βάσεις ἐπίπεδες λεκανιδίων διαμ. 35-100 χιλ. — Λοξὰ ἐξώκυρτο χεῖλος πῆλινου σκεύους, πιθανότατα μαγειρικοῦ, ἀπὸ τραχὺ τεφρὸ πηλὸ μὲ πρόχειρα λειασμένη τὴν ἐπιφάνεια. Πλάτος 12 χιλ., πάχος τοιχώματος 3-4 χιλ. — Τμήμα δισκοειδοῦς βάσης καὶ ἀρχὴ γάστρας ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη καλοψημένο κίτρινο πηλόν. Πάχος πυθμένα 4 χιλ., τοιχώματος 3 χιλ. — Κομμάτι ἀπὸ τὴν κωνικὴ βάση μικροῦ ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ μαλακὸ κίτρινο πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα. Οἱ ἀκμὲς τῶν θραύσεων ἐντελῶς φαγωμένες. Πάχος τοιχώματος καὶ πυθμένα 2-3 χιλ. — Τμήμα τοῦ ὤμου προχοειδοῦς ἀγγείου ξεκολλημένο στὸν λαιμό (τοῦ ὁποῖου διατηρεῖται ἐσωτερικὰ ὁ δακτύλιος) ἀπὸ καθαρὸ κίτρινο πηλόν. Πάχος τοιχώματος 2-3 χιλ. — Ἐξώκυρτο χεῖλος, κυρτὸ ἐπάνω καὶ στρογγυλεμένο πρὸς τὰ ἔξω, μὲ τμήμα τῆς γάστρας μικροῦ ἀγγείου ἀπὸ κίτρινο πηλὸ μὲ πυκνὰ μικρὰ κοκκινωπὰ ἐγκλείσματα. Πλάτος χείλους 15 χιλ., πάχος 5 χιλ. — Τριάντα ἐννέα ταινιωτὲς λαβὲς ἀγγείων ἀπὸ κόκκινο, κοκκινόξανθο, κιτρινωπὸ καὶ πρασινωπὸ πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα. Σωζ. μήκη 26-112 χιλ., πλάτη 22-30 χιλ., πάχη 7-17 χιλ. — Καμπύλη κυλινδρική λαβὴ ἀπὸ κιτρινοπράσινο πηλόν. Σωζ.

μῆκος 63 χιλ., διάμ. 17 χιλ. — Κρατευτὴς ἑλλιπής, συγκολλημένος ἀπὸ διάφορα κομμάτια: Δύο τῆς πλάκας καὶ τῆς ράχης, ἓνα χαμηλὸ τετράπλευρο πόδι μὲ στρογγυλεμένες γωνίες καὶ τμήμα ὀριζόντιας καμπύλης ταινιωτῆς λαβῆς. Ἡ σχετικὰ λεπτὴ ὀριζόντια πλάκα ἔχει χαμηλὸ περιχέλωμα κατὰ μῆκος τῆς σωζόμενης πλευρᾶς καὶ ψηλότερη κατακόρυφη ράχη ποὺ φέρει στὴν ἀκμὴ τῆς μικρὲς ἡμικυκλικῆς ὑποδοχῆς γιὰ τοὺς ὀβελούς (πίν. 56δ). Πηλὸς κόκκινος, πολὺ τραχύς, γεμάτος ἐγκλείσματα. Σωζ. μῆκος 180 χιλ., σωζ. πλάτος 75 χιλ., ὕψος ράχης 60 χιλ., ὕψος περιχελώματος πλευρᾶς 31 χιλ., πάχος πλάκας 16 χιλ., σωζ. μῆκος λαβῆς 90 χιλ., πλάτος 31 χιλ., ὕψος ποδιοῦ 40 χιλ., πλάτος 75 χιλ., πάχος 20 χιλ. — Τμήμα κυλινδρικής λαβῆς καὶ κομμάτι τῆς γάστρας οἰκιακοῦ σκεύους ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη κοκκινότεφρο πηλόν. Διάμ. 16 χιλ., πάχος τοιχώματος 5 χιλ. — Τμήμα ἐξώκυρτου χείλους ὁμοίου σκεύους, ἴσως τοῦ ἴδιου. Πλάτος 16 χιλ., πάχος τοιχώματος 5 χιλ. — Τμήμα περίκυρτου χείλους πρόχου ἀπὸ κιτρινωπὸ μαλακὸ πηλόν. Πάχος χείλους 8 χιλ., τοιχώματος 5 χιλ. — Κομμάτι λαβῆς ἀρύταινας μὲ τὴ σύμφυσή της πρὸς τὴ γάστρα, ἀπὸ κιτρινωπὸ μαλακὸ πηλόν. Πλάτος στὴ σύμφυση 40 χιλ., πάχος 12 χιλ. — Χεῖλος καὶ τμήμα γάστρας διάστομου, σχεδὸν κυλινδρόστομου ἀγγείου ἀπὸ κιτρινόφαιο λεπτὸ πηλόν. Ὑψος χείλους 23 χιλ., πάχος τοιχώματος 3 χιλ. — Ἐξώκυρτο, σχεδὸν ὀριζόντιο, χεῖλος καὶ τμήμα γάστρας ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλόν. Πλάτος χείλους 20 χιλ., πάχος τοιχώματος 5 χιλ. — Μικρὴ δισκοειδῆς

ἐλαφρὰ κοίλη βάση καὶ τμήμα τῆς γάστρας ἡθμοῦ. Στὸ σωζόμενο τοίχωμα 14 πυκνὲς ὀπές σὲ ὀριζόντιες σειρὲς ποὺ φτάνουν ὡς τὴ βάση (πίν. 56β:1, εἰκ. 53). Διάμ. βάσης 35 χιλ., πά-

Εἰκ. 53. Βάση καὶ πυθμένας ἡθμοῦ ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ χώρου N4.

χος τοιχώματος 5 χιλ., διάμ. ὀπῶν 4 χιλ. — Κομμάτι γάστρας ἀνοιχτοῦ ἀγγείου μὲ τὴ γένεση λοξῆς ὀριζόντιας ταινιωτῆς λαβῆς ἀπὸ λεπτὸ κιτρινόφαιο πηλὸ μὲ λειασμένη τὴν ἐπιφάνεια. Πάχος τοιχώματος 5 χιλ., πλάτος λαβῆς 16 χιλ. — Διάστομο χεῖλος καὶ τμήμα γάστρας μεγάλου ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ κοκκινωπὸ καλοψημένο πηλὸ. Ὑψος χεῖλους 18 χιλ., πάχος 7 χιλ. — Ὅμοιο ἀπὸ τραχὺ κοκκινωπὸ πηλὸ ἐξωτερικὰ καπνισμένο. — Ἐξώστροφο χεῖλος καὶ τμήμα γάστρας κυάθου μὲ ὁμαλὰ καμπύλο περίγραμμα ποὺ φτάνει σχεδὸν ὡς τὸν πυθμένα, ἀπὸ κόκκινο λίγο ἀμμώδη πηλὸ καὶ λειασμένο τοίχωμα. Σωζ. ὕψος ἀγγείου 75 χιλ., πάχος τοιχώματος 3 χιλ. — Χαμηλὸ τετράπλευρο πόδι μὲ στρογγυλέμενες γωνίες καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς γάστρας μαγειρικοῦ σκεύους ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη κόκκινο πηλὸ μὲ πρόχειρα λειασμένη τὴν ἐπιφάνεια. Σωζ. ὕψος 74 χιλ., ὕψος ποδιοῦ 30 χιλ., πλάτος 57 χιλ. — Γραπτὰ: Βάση κύλικος μὲ κεντρικὴ κοιλότητα καὶ ἐξίτηλα ἴχνη καστανῶν ὁμοκέντρων κύκλων στὴν ἐπιφάνεια. — Κύαθος ἐλλιπής, συγκολλημένος ἀπὸ 19 κομμάτια, μὲ ἐλαφρὰ

ἐξώστροφο χεῖλος καὶ δακτυλιόσχημη βάση ἀπὸ κιτρινωπὸ μαλακὸ πηλὸ. Ἐξωτερικὰ ἄβρος, ἐσωτερικὰ βαμμένος μὲ πινέλο καστανός (πίν. 56α). — Κομμάτι κοιλιάς πρόχου ἀπὸ πράσινο, ἀρκετὰ τραχὺ πηλὸ μὲ ὅμοιο ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ δύο πλατιὲς καστανόμαυρες ταινίες. Μέγ. σωζ. διάστ. 51 χιλ., πάχος τοιχώματος 5 χιλ. — Δύο λαβὲς μεγάλου ψευδοστόμου ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ μὲ πολλὰ ἐγκλείσματα, ἀποκολλημένες στὴ βάση τους ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ὤμου. Ἡ μία εἶναι σπασμένη στὴν κορυφή, ἡ ἄλλη διατηρεῖ τὴν καμπύλη της σχεδὸν ὡς τὸν δίσκο (πίν. 56β: 2, 3). Ἀλείφωμα ἀραιὸ ὑπόλευκο, βαφὴ κόκκινη, κατὰ τὸπους ἀπολεπισμένη. Στὴ βάση δακτύλιος πᾶνω ἀπὸ τὴν ταινία ποὺ περιέβαλλε τὸν ὤμο, βαμμένα καὶ τὰ περιθώρια τῶν λαβῶν, μεταξὺ τους ἐγκάρσιες πινελιές. Σωζ. ὕψος 95 καὶ 125 χιλ., διάμ. 30 χιλ., διάμ. στὸ σημεῖο ἀποκόλλησης 54 καὶ 56 χιλ. — Τμήμα γάστρας σκύφου ἀπὸ λεπτὸ κοκκινόξανθο καλοψημένο πηλὸ μὲ ὅμοιο ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ σώζονται ἴχνη ἀπὸ κόκκινες καμπύλες γραμμές, ἴσως σπεῖρες. Μέγ. σωζ. διάστ. 32 χιλ., πάχος τοιχώματος 4 χιλ. — Μικρότατο κομμάτι σκυφοειδοῦς, ἐσωτερικὰ στιλπνὸ, ἀπὸ κιτρινόφαιο πηλὸ μὲ ὅμοιο ἀλείφωμα. Ἐξωτερικὰ δύο καστανὲς ταινίες μὲ ἱμάντες μεταξὺ τους. Μέγ. σωζ. διάστ. 25 χιλ., πάχος 4 χιλ. — Τρία συνανήκοντα κομμάτια ἀπὸ τὸ ἐξώστροφο χεῖλος καὶ τὴ γάστρα σκύφου ἀπὸ καθαρὸ κιτρινωπὸ πηλὸ. Ὀλόβαφα καστανὰ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. — Σαράντα ἑξὶ κομμάτια τοιχώματος πίθων. — Δεκατέσσερα κομμάτια μὴ συγκολλούμενα μεγάλου πιθόσχημου ἀγγείου ἀπὸ ξανθοκόκκινο τραχὺ πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα καὶ ἐπιφάνεια λειασμένη μὲ ὕφασμα, τοῦ ὁποίου σώζονται τὰ ἴχνη. Τὸ τοίχωμά του ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἐπ'ἀλλήλες στρώσεις πηλοῦ, πάχους 8 καὶ 5 χιλ., ποὺ δὲν ἔχουν κολλήσει παντοῦ πολὺ καλά. Διαστάσεις: Τὸ μεγαλύτερο κομμάτι 135×230 χιλ., πάχος 16 χιλ.

Τὸ μικρότερο 30×68 χιλ., πάχος 18 χιλ. — Δύο συνανήκοντα κομμάτια ἀπὸ τὸν ὦμο πίθου μὲ ἀπλὴ ἀνάγλυφη διακοσμητικὴ ταινία, ἀπὸ τραχὺ λασπώδη πηλὸ μὲ πολλὰ ἐμφανῆ ἐγκλείσματα, λειασμένο μὲ ὕφασμα. Σωζ. μῆκος 180 χιλ., πλάτος ταινίας 65 χιλ., προεξοχὴ ταινίας 10 χιλ., πάχος τοιχώματος 15-16 χιλ. — Μεγάλον κομμάτι ἀπὸ τὸν ὦμο πίθου μὲ ἀπλὴ ἀνάγλυφη διακοσμητικὴ ταινία, ἀπὸ τραχὺ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ πολλὰ ἐγκλείσματα καὶ πρόχειρα λειασμένη ἐπιφάνεια. Σωζ. μῆκος 310 χιλ., σωζ. πλάτος 180 χιλ., πλάτος ταινίας 65 χιλ., προεξοχὴ ταινίας 9 χιλ., πάχος τοιχώματος 16 χιλ.

— Δύο θυρίδες ἀπὸ καλόγνωμες (Arca Noae Linnaeus). — Τρεῖς θυρίδες κυδωνιῶν (Venus Verrucosa).

Φύλλα μολυβιοῦ κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ κτιρίου *M* (πίν. 52-54). Τὸ πρῶτον ἀπὸ Δ. σώθηκε σὲ πέντε μεγάλα καὶ ἑκατὸν δύο μικρὰ κομμάτια, πάχους 1-1,15 χιλ., σπασμένα ἀνώμαλα, διπλωμένα καὶ καμπυλωμένα, χωρὶς κανονικὸν τέρμα πουθενά. Διαστάσεις μεγάλων: 86×140 χιλ., ραγισμένο. — 98×160 χιλ., ἀρκετὰ ἐπίπεδο. — 70×130 χιλ., διπλωμένο στὰ δύο. Ἄν ξεδιπλωθεῖ, περίπου 127×130 χιλ. Σὲ ἓνα σημεῖον διάτρητον καὶ στὰ δύο σκέλη. Ἡ ὀπή, κωνικὴ, διαμ. 3,5 χιλ. στὴ στενὴ ἄκρῃ, 7 χιλ. στὴ μεγάλη. — 320×370 χιλ., ἀνώμαλα σπασμένο στὴν περίμετρο, ἀναδιπλωμένο ἀπὸ τὴ μία πλευρά, γενικὰ ἀρκετὰ κυρτωμένο. Ἐπιφάνεια μὲ ραγίσματα καὶ κηλίδες ἀλλὰ χωρὶς χαράγματα. — Μικρά, 7×14 χιλ. ἕως 47×150 χιλ. — Τὸ δεύτερον καὶ τρίτον, ὁμοίου πάχους, βρέθηκαν στὴ σειρὰ τὸ ἓνα ἐπάνω στὸ ἄλλο. Σώθηκαν διπλωμένα στίς

ἄκρες καὶ σπασμένα σὲ τρία μεγάλα καὶ ἑκατὸ μικρὰ κομμάτια. Τὸ πρῶτον, διαστ. 196×332 χιλ., ἦταν διπλωμένο ἀκατάστατα στὸ μῆκος του. Ἀνεπτυγμένο θὰ ἔφτανε περίπου τὰ 196×505 χιλ., μὲ σωζόμενο τέρμα μήκους 360 χιλ. κατὰ μῆκος τῆς μιᾶς πλευρᾶς. Τὸ δεύτερον, 155×210 χιλ., κυρτωμένο, δὲν διατηρεῖ τέρμα. Τὸ τρίτον, 262×275 χιλ., εἶναι διπλωμένο στὰ δύο, σπασμένο ἀνώμαλα στὴ μία πλευρὰ καὶ μὲ κανονικὸν τέρμα κατὰ μῆκος τῆς ἄλλης. Ἡ πλευρὰ αὕτῃ εἶναι κανονικὰ ἀναδιπλωμένη σὲ πλάτος 40-42 χιλ. Ἐὰν τὸ ἔλασμα ξεδιπλωθεῖ, θὰ ἔφτανε τὰ 185×510 χιλ. Τὸ τέταρτον καὶ πέμπτον ἀπὸ Δ., τοποθετημένα τὸ ἓνα δίπλα στὸ ἄλλο καὶ ἐν μέρει ἐπικαλυπτόμενα, σώθηκαν καὶ αὐτὰ σὲ πολλὰ κομμάτια διαφόρων μεγεθῶν. Τοῦ ἐνὸς διατηρήθηκαν τέσσερα μεγάλα. Τὸ ἓνα, 160×200 χιλ., εἶναι διπλωμένο στὴ μία πλευρὰ χωρὶς κανονικὸν τέρμα. Τὰ ἄλλα τρία, 80×110 χιλ., 82×171 χιλ. καὶ 230×305 χιλ., ἔχουν ἀνώμαλη περίμετρο χωρὶς κανονικὸν τέρμα πουθενά. Ὑπάρχουν ἐπιπλέον καὶ τριάντα μικρότερα κομμάτια διαστ. 6×14 χιλ. ἕως 51×90 χιλ. — Τοῦ ἄλλου φύλλου διατηρήθηκαν τέσσερα κομμάτια, διαστ. 60×150 χιλ., 85×126 χιλ., 86×127 χιλ. καὶ 150×205 χιλ., μὲ ἀνώμαλες πλευρὲς θραύσης καὶ ἓνα πέμπτον, 85×163 χιλ., ἀρκετὰ καμπυλωμένο, μὲ τὴν μία πλευρὰ ἀναδιπλωμένη σὲ πλάτος 39-50 χιλ., ὅπου ἔχει διαμπερὴ ὀπή καρφιοῦ 5×9 χιλ. Σώθηκαν ἀκόμῃ ἐξήντα τέσσερα μικρὰ κομμάτια 10×10 χιλ. ἕως 60×65 χιλ. Ὑπάρχουν ἐπιπλέον καὶ ἄλλα ἑκατὸν τέσσερα, διαστ. 6×9 - 37×55 χιλ., τῶν ὁποίων τὰ ἀκριβῆ σημεῖα εὐρέσεως εἶναι ἄδηλα.

Ὁ χῶρος *N4* εἶχε ἐρευνηθεῖ καὶ αὐτὸς ἀπὸ τοὺς προηγούμενους ἀνασκάφεις, οἱ ὅποιοι, ἀναζητώντας τὰ ὄριά του καὶ ἰδίως τὸν μὴ ὑπάρχοντα ἀνατολικὸν τοῦ τοίχου (τὸν ὅποιο σημειώνουν καὶ οἱ δύο στὰ σχέδιά τους, στὴν προέκτασιν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς τοῦ κτιρίου *K*), ἔσκαψαν στὸ ἐσωτερικὸν του τέσσερις ἐρευνητικὰς τάφρους. Ἡ μία παρακολούθη-

σε τὴν ἐσωτερικὴ ὄψη τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἐπὶ 6,50 μ. ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ συνάντησή του μὲ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ Μ. Ἡ ἄλλη, πλάτους 0,80-0,95 μ., σκάφτηκε περίπου 1,30 μ. νοτιότερα, λοξὰ ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Στὰ χώματά της, ποὺ εἶχαν ἀφεθεῖ κατὰ μῆκος της, βρέθηκαν:

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 4.

Ἐπιπλέον: Στέλεχος καὶ πυθμένας γάστρας ἀπὸ κύλικα μὲ κεντρικὴ κοιλότητα στὴ βάση, ἀπὸ κιτρινωπὸ λεπτὸ καὶ καθαρὸ πηλό. Σωζ.

μῆκος 82 χιλ., διάμ. στελέχους 22 χιλ. — Πυθμένας γάστρας κύλικος σὲ δύο συνανήκοντα κομμάτια ἀπὸ λεπτὸ καλοψημένο πηλό. Σωζ. ὕψος 35 χιλ., διάμ. στελέχους στὴ γένεσή του 21 χιλ.

Ἡ τρίτη τάφος, πλάτους περίπου 0,80 μ., σκάφτηκε σὲ ἀπόσταση 6 μ. ἀπὸ τὸν τοῖχο τοῦ Μ, δηλαδὴ περίπου στὴ μέση τοῦ χώρου καὶ ἐγκάρσια πρὸς αὐτόν. Ἡ ἔρευνα τῶν χωμάτων της ἀπέδωσε:

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 62.

Ἐπιπλέον: Τρεῖς βάσεις μὲ κεντρικὴ κοιλότητα, ἔξι στελέχη μὲ τὸν πυθμένα τῆς γάστρας, τρία τροπιδωτὰ καὶ τέσσερα κυρτόπλευρα χεῖλη, καθὼς καὶ πέντε λαβὲς κυλίκων. — Πυθμένας καὶ τὸ κάτω μέρος τῆς γάστρας λεκανιδίου ἀπὸ καθαρὸ κοκκινωπὸ πηλό. Διάμ. πυθμένα 26 χιλ., σωζ. ὕψος 30 χιλ. — Ἀρχὴ ταινιωτῆς λαβῆς ἀπὸ ἀρύταινα, ποὺ σχηματίζει τροπίδωση στὴ συνάντησή της μὲ τὴ γάστρα. Πρασινοκίτρινος λεπτὸς πηλός, μέτρια ψημένος. Πλάτος 25 χιλ. — Τμῆμα ταινιωτῆς λαβῆς μεγάλου ἀγγείου ἀπὸ κιτρινωπὸ ἀρκετὰ καθαρὸ πηλό. Πλάτος 37 χιλ. — Χαμηλὴ δισκοειδὴς βάση καὶ τὸ κάτω μέρος τῆς γάστρας ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ κόκκινο τραχὺ πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα. Πάχος τοιχώματος στὴ βάση 8 χιλ. — Ὅμοιο κομμάτι ὁμοίου (μαγειρικοῦ;) ἀγγείου ἀπὸ τραχὺ κοκκινοκάστανο πηλό. Πάχος βάσης 6 χιλ. — Διάστομο χεῖλος ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ λεπτὸ καθαρὸ κιτρινωπὸ πηλό. Πάχος τοιχώματος 3 χιλ., πλάτος χεῖλους 15 χιλ. — Ἐξώστροφο χεῖλος ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ λεπτὸ καστανόξανθο πηλό. Ἐξωτερικὰ ταινία χαραγμένη κά-

τω ἀπὸ τὴν ἀκμὴ τοῦ χεῖλους. Πάχος τοιχώματος 5 χιλ. — Τμῆμα ἀπὸ τὴ μέση τῆς κοιλιᾶς κυπέλλου ἀπὸ κοκκινόξανθο ἀρκετὰ καθαρὸ πηλό. Σώζονται δύο ἔκτυποι λεπτοὶ ἱμάντες ποὺ ἔζωναν τὸ ἀγγεῖο. Ἐσωτερικὰ δακτύλιοι τοῦ τροχοῦ. Ἄβαφο. — Τμῆμα χεῖλους ἀνοιχτοῦ ἀγγείου, πιθανότατα τοῦ ἴδιου τοῦ προηγούμενου (ὁ πηλὸς εἶναι ὁ ἴδιος) μὲ δύο ὁμοίους ἱμάντες πλάτους 2-3 χιλ. ἔξωτερικά. — Γραπτὰ: Κατακόρυφη λεπτὴ ταινιωτὴ λαβὴ καὶ μέρος τοῦ τοιχώματος κυλικοειδοῦς ἢ κυάθου, ἀπὸ λεπτὸ καλοψημένο κιτρινωπὸ πηλό. Στὰ περιθώρια τῆς λαβῆς καστανὲς πινελιές, ἀπρόσεχτα βαμμένες. — Ἐλαφρὰ διάστομο χεῖλος καὶ τὸ πάνω μέρος τῆς γάστρας σκύφου ἀπὸ κιτρινωπὸ πολὺ λεπτὸ πηλό. Ἐξωτερικὰ μὲ ἐξίτηλη καστανοπορτοκαλιὰ βαφή, οἱ ἀντίκωτες κορυφὲς ἀπὸ κατακόρυφες πορφύρες. — Δύο κομμάτια ἀπὸ τὸ λοξὰ διάστομο χεῖλος μεγάλου πίθου, ὅχι πολὺ παχύτερο ἀπὸ τὸ τοίχωμα. Πηλὸς κόκκινος πολὺ τραχὺς καὶ ἀμμώδης, μὲ ἐγκλείσματα καὶ ἀχυράκια. Ἐπιφάνεια πρόχειρα λειασμένη. Πάχος τοιχώματος 16-18 χιλ., πλάτος χεῖλους 40 χιλ.,

πάχος χείλους 27 χιλ. — Κομμάτι ὤμου μεγάλου πίθου ἀπὸ κοκκινόξανθο ἀκάθαρτο πηλὸ γεμάτο προσμείξεις, μὲ ἀνάγλυφη διακοσμητική ταινία. Στὴν ταινία ἐντυπη γωνιώδης τεθλασμένη, στὰ ἐσωτερικὰ τῶν γωνιῶν στρογ-

γυλὰ βαθουλώματα. Μέγ. σωζ. διάστ. 230 χιλ., πάχος τοιχώματος 16 χιλ., πλάτος ταινίας 80 χιλ.

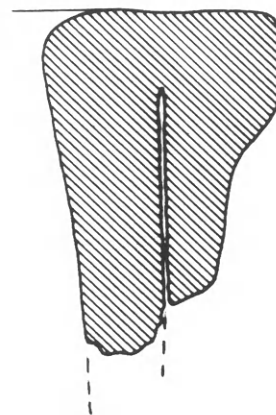
— Μία θυρίδα καλόγνωνης (Arca Noae Linnaeus) καὶ δύο ἀπὸ κυδώνια (Venus Verrucosa).

Μία τελευταία τάφος, χωρὶς σαφὴ ὅρια, ἄρχισε νὰ σκάβεται κατὰ μῆκος τοῦ νότιου ὁρίου τοῦ χώρου, δηλαδή τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ N3, ἐγκαταλείφθηκε ὅμως διότι συνάντησε τὶς προεξοχὲς τοῦ βράχου ποὺ ἐμπόδιζαν τὴν ἐπέκταση καὶ ἐκβάθυνσή της. Τὸ σκάψιμό της διατάραιξε τὴν ἐπίχωση στὸ πόδι τοῦ τοίχου αὐτοῦ καὶ ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια ἀρκετὴ κεραμεικὴ.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 28.

Ἐπιπλέον: Δύο βάσεις (ἢ μία μὲ κεντρικὴ κοιλότητα), ἓνα στέλεχος μὲ τὴ βάση (ἐπίσης μὲ κοιλότητα), ἄλλο στέλεχος μὲ τμήμα τῆς γάστρας, τέσσερα τροπιδωτὰ καὶ τέσσερα κυρτόπλευρα χεῖλη, καθὼς καὶ ἕξι λαβὲς κυλίκων ἀπὸ κόκκινο, κιτρινωπὸ καὶ πρασινωπὸ πηλὸ. — Μία βάση λεκανιδίου. — Ἐξώκυρτο χεῖλος ἀνοιχτοῦ σκεύους ἀπὸ ξανθοκόκκινο μαλακὸ πηλὸ μὲ πρόχειρα λειασμένη ἐπιφάνεια. Πλάτος χείλους 18 χιλ., πάχος 5 χιλ., πάχος τοιχώματος 6 χιλ. — Δεκατρία κομμάτια ἀπὸ τὰ τοιχώματα πίθων. — Χεῖλος πίθου, σχηματισμένο ἀπὸ τὴν ἀναδίπλωση τοῦ τοιχώματος τοῦ ἀγγείου πρὸς τὰ ἔξω καὶ κάτω, μὲ τονισμένο τὸ πλάτος στὴν κορυφή του. Ἡ ἔνωση τῶν δύο φύλλων τοῦ πηλοῦ διακρίνεται καθαρά (εἰκ. 54). Πηλὸς τραχύς, ἀμμώδης, γκριζοκίτρινος, μὲ πολλὰ καὶ πυκνὰ ἐγκλείσματα. Πάχος τοιχώματος 15 χιλ., πάχος ἐξωτερικοῦ φύλλου 10 χιλ., συνολικὸ πάχος ἀναδιπλωμένου τοιχώματος 25-26 χιλ., πλάτος στὴν κορυφή του 47 χιλ. — Τμήμα ἀπὸ τὴν ὀριζόντια

Εἰκ. 54. Χεῖλος πίθου (τομὴ) ἀπὸ τὸν χώρο N4.

πλάκα κρατευτῇ ἀπὸ πολὺ τραχὺ λασπώδη κόκκινο πηλὸ μὲ μαῦρο πυρήνα, ποὺ διατηρεῖ χαμηλὸ πλευρικὸ περιχέλωμα καὶ τμήμα τῆς ράχης χωρὶς τὴν κορυφή της, ὅπου ἦσαν οἱ ὑποδοχὲς γιὰ τοὺς ὀβελοὺς. Στὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς πλάκας ἵχνος ἀπὸ ξεκολλημένο πόδι. Γεν. σωζ. διαστ. 86×110 χιλ., πάχος πλάκας 13 χιλ., ὕψος περιχελώματος 25 χιλ., σωζ. ὕψος ράχης 30 χιλ.

ΚΤΙΡΙΟ Μ

Τὸ συγκρότημα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου καταλήγει πρὸς Β. στὸ κτίριο Μ (σχ. 13, πίν. 57α), ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ ὁποίου εἶναι χτισμένος παράλληλα καὶ 6,10-6,30 μ. νοτιότερα ἀπὸ τὸ διατείχισμα ποὺ χωρίζει τὸ βόρειο τμήμα τοῦ περιβόλου αὐτοῦ (II, σχ. 2) ἀπὸ τὸ νότιο (III, σχ. 2), στὸ ὁποῖο βρίσκεται ἡ ἀνατολική πτέρυγα. Τὸ κτίριο ὀρίζεται πρὸς Δ. ἀπὸ τὴν προέκταση τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κτιρίου Κ καὶ τῶν χώρων Ν, ἡ ὁποία συνεχίζεται χωρὶς διακοπή, ἀποτελώντας τὴ δυτική του πρόσοψη. Στὸν τοῖχο αὐτὸν ἔρχεται νὰ ἀκουμπήσει ὁ νότιος τοῖχος τοῦ Μ, σχηματίζοντας ἄρμό. Στὸ σημεῖο τῆς ἐπαφῆς ἡ ἔνωση καλύπτεται σήμερα ἀπὸ μία μεγάλη πέτρα ποὺ ἔχει μετακινηθεῖ κάπως ἀπὸ τὴ θέση της, ὅχι ὅμως τόσο ὥστε νὰ μὴ δείχνει ὅτι ἀρχικὰ ἀνῆκε καὶ αὐτὴ στὸ δυτικὸ σκέλος τῆς γωνίας. Εἶναι φανερό ὅτι τὰ κτίρια Κ, Ν καὶ Μ χτίστηκαν συγχρόνως καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἐνιαίου σχεδίου.

Τὸ Μ ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιο παραλληλόγραμμο καὶ γενικὲς ἐξωτερικὲς διαστάσεις 20,35/20,57 μ. × 13,10/13,50 μ. Ἐκτείνεται δηλαδὴ σὲ ἄξονα Δ.-Α., ἐξέχοντας 14,10-16 μ. πρὸς Α. τῆς ἀντίστοιχης οἰκοδομικῆς γραμμῆς τοῦ Κ καὶ τῶν Ν1-Ν4, καὶ ἀπέχει 23,30 μ. ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ περιτείχισμα τοῦ περιβόλου. Οἱ ἐσωτερικὲς του διαστάσεις εἶναι 18,32/18,45 μ. ἀπὸ Δ. πρὸς Α. καὶ 11,75 μ. ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ἕνας συνεχὴς τοῖχος, χτισμένος στὸ μῆκος του, τὸ χωρίζει σὲ δύο ἀνίσου πλάτους τμήματα, τὸ βόρειο, πλάτους 3,30/3,52 μ. καὶ τὸ νότιο, τοῦ ὁποίου τὸ πλάτος φτάνει τὰ 7,25/7,27 μ. Τὰ δύο αὐτὰ τμήματα διαιροῦνται μὲ δύο χωριστοὺς τοίχους σὲ δύο δωμάτια τὸ καθένα. Στὸ βόρειο τμήμα τὸ δυτικὸ δωμάτιο ἀριθμήθηκε Μ1 καὶ τὸ ἀνατολικὸ Μ2. Τὰ ἀντίστοιχα στὸ νότιο τμήμα εἶναι τὸ Μ3 πρὸς Δ. καὶ τὸ Μ4 πρὸς Α.

Τὸ κτίριο εἶναι χτισμένο ἐπάνω στὸν βράχο, ὁ ὁποῖος κατηφορίζει λοξὰ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἀπὸ Δ. πρὸς Α. Ἡ ἐπίχωση, ὅση σώθηκε, εἶναι λίγη καὶ ἀποπλυμένη. Κατὰ μῆκος τοῦ βορείου τοίχου ὁ βράχος ἐξέχει σχεδὸν παντοῦ, ἰδίως στὸ δυτικὸ τμήμα του. Κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου καί, ἐν μέρει, τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ τοίχου διατηρήθηκε ἓνα λεπτὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα ἀπὸ χαλαρὸ καστανὸ χῶμα, τὸ ὁποῖο καλύπτει ἓνα πιὸ ἀνοιχτόχρωμο καὶ πιὸ πυκνὸ στρώμα ποὺ περιεῖχε ὄστρακα καὶ κεραμίδια, καθὼς καὶ πέτρες ἀνάμεικτες μὲ ἄψητους βῶλους πηλοῦ ἀπὸ τοὺς πεσμένους τοίχους. Ἐξω ἀπὸ τὴ νότια πλευρὰ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας βρέθηκε σὲ μικρὴ ἔκταση ἀδιατάρακτη στρώση ἀπὸ σκληρὸ χῶμα μὲ πυκνὰ μικρὰ χαλίκια, πιθανότατα τὰ κατάλοιπα ἐνὸς δρομίσκου κατὰ μῆκος τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ κτιρίου.

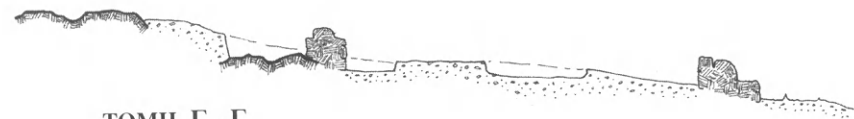
Οἱ τοῖχοι, χτισμένοι πάνω σὲ μία ἐξισωτικὴ στρώση ὑποθεμελίωσης ἀπὸ μικρὲς πέτρες καὶ χῶμα, πλατύτερη κατὰ τόπους ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν τοῖχο, διατηροῦν ὅλες σχεδὸν τὶς πέτρες τοῦ πρώτου, κατώτερου, δόμου καὶ ἀρκετὲς τοῦ δεύτερου. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία

TOMH A - A

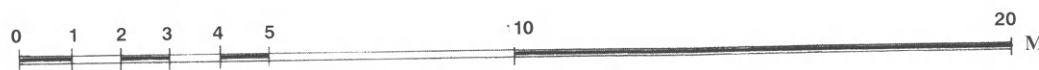
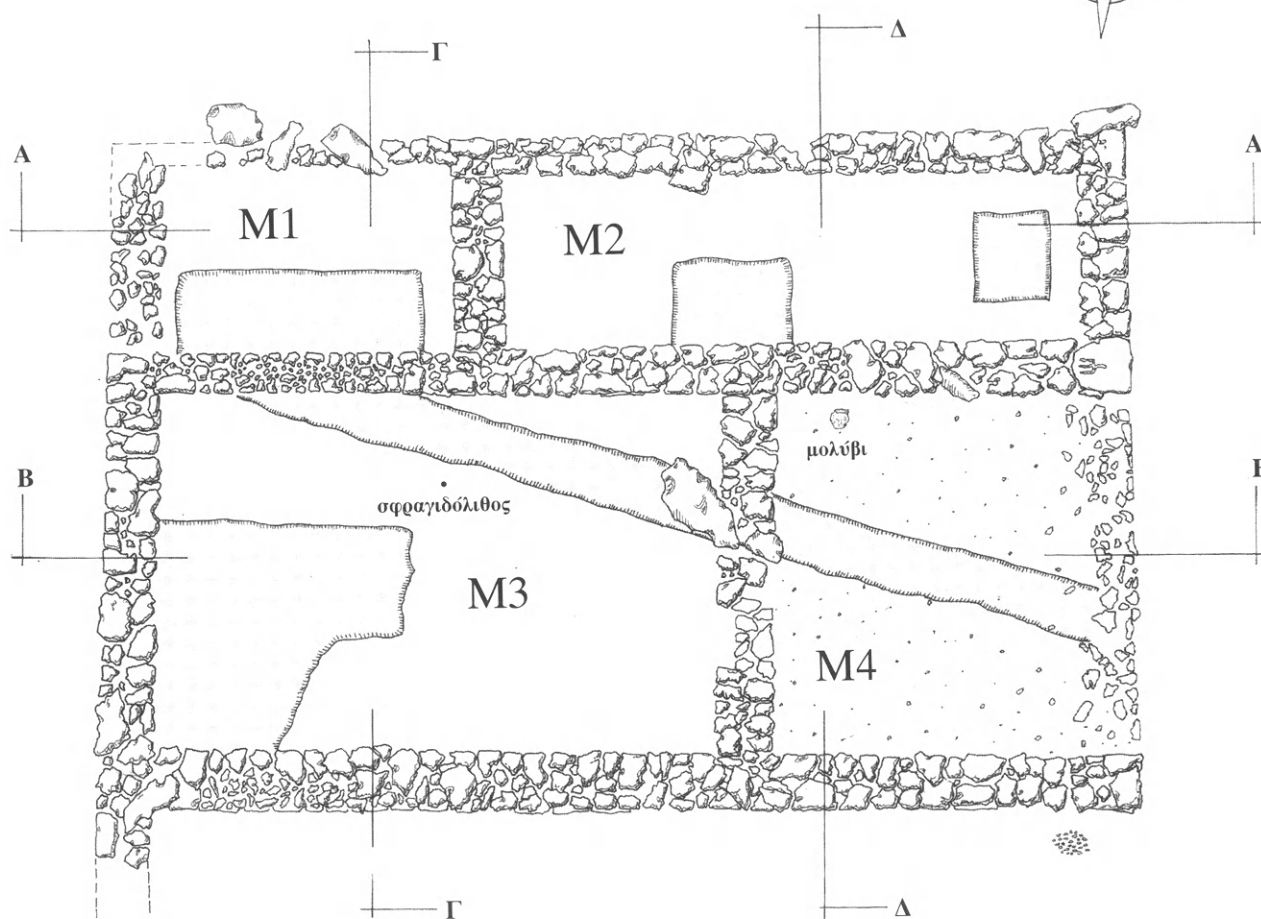
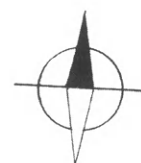
TOMH B - B

TOMH Γ - Γ

TOMH Δ - Δ

Σχ. 13. Κτίριο Μ.

για τὴ γραμμὴ τους, πρόσοψη ὅμως δὲν σώθηκε παντοῦ πλήρης καὶ ἀδιάκοπη. Λείπει, π.χ., μεγάλο μέρος τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ δωματίου **M1**, τμήματα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ **M2** καὶ ἡ ἐσωτερικὴ γραμμὴ τοῦ νότιου τοίχου τοῦ **M3**. Τὸ κτίριο διατηρήθηκε, κυρίως εἰπεῖν, μόνο στὰ θεμέλια ἢ, τὸ πολὺ, σὲ ὕψος 1-2 δόμων, καὶ πουθενὰ ἡ κορυφὴ τῶν τοίχων του δὲν εἶναι ἔστω καὶ περίπου ἰσόπεδη γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῆς πλιθοδομῆς. Πρέπει λοιπὸν τὸ λίθινο τοιχόβαθρο νὰ ἦταν ψηλότερο κατὰ ἓνα τουλάχιστον, μᾶλλον ὅμως περισσότερους δόμους.

Οἱ τοῖχοι τοῦ κτιρίου, ἰσχυροί, πάχους 1,10-1,20 μ., εἶναι χτισμένοι μὲ μεγάλες πέτρες μέσων διαστ. 0,50×0,60 μ., ἀπὸ τὶς ὁποῖες μερικές, ποὺ φτάνουν τὸ 1,20×1,30 μ., πιάνουν ὁλόκληρο τὸ πλάτος τῶν τοίχων. Εἰδικὰ στὸ ἀνατολικὸ τέρμα τῆς μεσοτοιχίας **M2-M4** εἶναι τοποθετημένος ἀνώμαλος κυβικὸς ὀγκόλιθος, 1×1×0,60 μ., θεμελιωμένος στὸν βράχο. Οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι εἶναι ἐξ ἴσου παχεῖς μὲ τοὺς ἐξωτερικούς. Ὁ μεσότοιχος μεταξὺ **M1** καὶ **M2** ἔχει πάχος 1,20 μ. καὶ ὁ ἀντίστοιχος μεταξὺ **M3** καὶ **M4** 1,03-1,13 μ. Ὁ πρῶτος ἐξέχει 0,25-0,35 μ. ἀπὸ τὴ στρώση ἀσπροχώματος ποὺ ἀποτελεῖ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου **M2** καὶ δὲν ἔχει πουθενὰ κορυφὴ ἐπίπεδη ποὺ νὰ ὑποδηλώνει κατώφλι. Ὁ δεύτερος, χτισμένος στὰ 2/3 περίπου τοῦ μήκους τοῦ νοτίου διαμερίσματος, σώζεται μόνο στὴ στρώση τῆς ὑποθεμελίωσης. Κοντὰ στὴ νότια ἄκρη του, ἐντελῶς ἔκκεντρα, ἔχει κατώφλι ἀνοίγματος 1,35 μ. ποὺ δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχε κάποια ἐπένδυση, ἴσως ξύλινη.

Ἡ εἴσοδος στὸ κτίριο εὐρίσκεται στὴν ἀνατολική του πρόσοψη. Ὁλόκληρη ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ δωματίου **M4** ἔχει τὴ μορφὴ χαμηλῆς βαθμίδας μεταξὺ δύο ὀγκολίθων, ἡ ὁποία, χωρὶς νὰ στενεύει σὲ πόρτα, ὁδηγεῖ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὸ γειτονικὸ τοῦ **M3**. Ἡ ὑπόλοιπη ἐσωτερικὴ κυκλοφορία τοῦ κτιρίου εἶναι ἀσαφής. Ἡ ἀπογύμνωση τῆς περιοχῆς ἀπὸ ἐπίχωση καὶ τὸ χαμηλὸ ὕψος τῆς διατήρησης τῶν τοίχων δὲν ἐπιτρέπουν νὰ διαπιστωθεῖ ὁ τρόπος ἐπικοινωνίας τοῦ διαμερίσματος **M3-M4** μὲ τὰ δωμάτια **M1** καὶ **M2**, καθὼς καὶ τῶν δύο αὐτῶν δωματίων μεταξὺ τους. Τὸ σχῆμα καὶ οἱ διαστάσεις τῶν χώρων, καθὼς καὶ τὰ διατηρηθέντα κατάλοιπα, ἀποκλείουν τὴ χρησιμοποίησή τους ὡς κλιμακοστασίων ποὺ θὰ ὁδηγοῦσαν σὲ ἐπάνω ὄροφο. Τέτοιος ὄροφος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν ὑπῆρχε καὶ θὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι οἱ πόρτες ἐπικοινωνίας τῶν νοτίων πρὸς τὰ βόρεια δωμάτια εἶχαν κατώφλια βαθμιδωτά, ψηλότερα ἀπὸ τὸ δάπεδο, πράγμα ὃχι ἄγνωστο στὴ μυκηναϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ¹⁷.

Ἡ ἐπίχωση ἔξω ἀπὸ τὸ θεμέλιο τοῦ δωματίου **M4** ἀπέδωσε:

17. Μυκῆνες, βόρειο συγκρότημα.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Όστρακα διάφορα άπροσδιόριστα 83.

Έπιπλέον: Ένα τροπιδωτό χεΐλος και δύο ταινιωτές λαβές κυλίκων από κοκκινωπό και κιτρινωπό πηλό. — Βάση διαμ. 38 χιλ. και τοίχωμα πάχους 2,5 χιλ. λεκανιδίου από κόκκινο κακοψημένο πηλό με άρκετά άνώμαλη επιφάνεια. — Τρία κομμάτια μὴ συγκολλούμενα άνοιχτοῦ εύρυστόμου άγγείου με έντονα έξώκυρτο χεΐλος, πλάτους 11 χιλ., από κιτρινωπό πηλό, με λειασμένη επιφάνεια. Διατηρεΐ έχνος από τὴ γένεση κάθετης λαβῆς. Πάχος τοιχώματος 4 χιλ.

Οί προηγούμενοι άνασκαφεΐς εΐχαν σκάψει δοκιμαστικές τάφρους σὲ τέσσερα διαφορετικά σημεία, προφανώς με τὸν σκοπὸ νά επισημάνουν τοὺς τοίχους και έπομένως τὸ άκριβὲς σχῆμα και τὴν έσωτερική διάταξη τοῦ κτιρίου, χωρίς όμως κανεΐς τοὺς νά καταλήξει στὴν άποκατάσταση τῆς πλήρους κατόψεώς του¹⁸.

Κατὰ μήκος τοῦ βορείου τοίχου, όπου ἡ επίχωση εΐχε διατηρηθεΐ μόνο κατὰ τόπους, βρέθηκαν όστρακα άγραπτα, κομμάτια από στρωτῆρες στέγης και μερικά κελύφη θαλασσινῶν όστρέων.

Οί συνθῆκες δὲν ἦσαν πολὺ καλύτερες στὸ έσωτερικὸ τοῦ κτιρίου. Ἡ άφαΐρεση τῶν χωμάτων από τις δοκιμαστικές τάφρους τῆς προηγούμενης άνασκαφῆς και ὁ καθαρισμὸς τῶν τοιχωμάτων τοὺς έδειξε ὅτι ἡ επίχωση ποὺ εΐχε γεμίσει τὰ δωμάτια ἦταν λεπτή, χαλαρωμένη από τις βροχές και τὴ βλάστηση, άρκετὴ όμως ὥστε νά καλύπτει τὰ δάπεδά τοὺς και τοὺς έγκάρσιους μεσοτοίχους ποὺ τὰ χώριζαν. Κάτω από τὴν επιφάνεια, ποὺ ἦταν εὐδιάκριτη χάρη στὸ σκοτεινότερο χρῶμα, τὴν έλλειψη συνοχῆς τοῦ χώματος και τις ρίζες τῆς χαμηλῆς φυτεΐας ποὺ τὸ εΐχαν διαπεράσει, υπῆρχε ένα πυκνότερο και καθαρότερο άνοιχτὸ καστανὸ στρῶμα διαφορετικοῦ κατὰ τόπους πάχους και σύστασης, ποὺ περιεΐχε λίγες πέτρες, κεραμεικὴ και βῶλους διαφόρων μεγεθῶν από τεφρὴ λάσπη, προφανώς κομμάτια από τις πλῖθες τῶν τοίχων.

Τὸ γέμισμα αὐτὸ κάλυπτε μία λεπτὴ έξισωτική σκούρα επίστρωση από χῶμα ενισχυμένο ποῦ και ποῦ με χαλικάκια, άπλωμένη και πατημένη πάνω στὸ δάπεδο τοῦ οποίου άποτελοῦσε τὴν επιφάνεια. Ἡ επίστρωση αὐτὴ πατοῦσε σὲ μία πυκνὴ ὑποδομὴ από πέτρες διαφόρων μεγεθῶν άνάμεικτες με χῶμα, ἡ ὁποία έφτανε ὡς τὸν βράχο. Μέσα στὸ λιθολόγημα αὐτὸ σκάφτηκε κατὰ μήκος τῆς έσωτερικῆς ὀψης τοῦ άνατολικοῦ τοίχου τοῦ

18. Σὲ κανένα από τὰ δημοσιεύματά τοὺς δὲν υπάρχει σχετική άναφορά, από τὰ σχέδια όμως προκύπτει ὅτι ὁ de Ridder έξέλαβε τὸ έγκάρσιο τμήμα τοῦ περιβόλου ὡς τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ Μ και ὅτι δὲν έσκαψε στὸ έσωτερικὸ του (BCH 19, 1894, πίν. X). Στὸ δικό του σχέδιο ὁ ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ (ΠΑΕ 1961, εΐκ. 1 και 2) σημειώνει τὸν βόρειο τοῖχο στὴν πραγματικὴ του θέση και προσθέτει τὸν έγκάρσιο Α.-Δ. τοῖχο ποὺ χωρίζει τὸ κτίριο στὰ δύο διαμερίσματα, βόρειο και νότιο. Από αὐτὸ προκύπτει ὅτι οί τομὲς στὸ έσωτερικὸ τοῦ κτιρίου (Μ1, Μ2 και, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, Μ3) εΐναι τῆς άνασκαφῆς τοῦ Θρεψιάδη.

δωματίου **M2** μία τάφος διαστ. 1,30×2 μ. και βάθους 0,93 μ. για συλλογή υλικού προς χρονολόγηση της κατασκευής του κτιρίου. Τα πρώτα 0,50-0,60 μ. της τομής αυτής απέδωσαν λίγη χοντροειδή κεραμική, που είχε ως επί το πλείστον τα σημάδια της πολυκαιρινής έκθεσης στη φθορά, δηλαδή φαγωμένες επιφάνειες, εξίτηλη βαφή και αμβλυμένες άκρες. Τα όστρακα αυτά προέρχονταν από άγγεϊα και κεραμίδια σπασμένα αρκετό καιρό προτού αναμιχθούν με το χώμα που χρησιμοποιήθηκε στο υπόστρωμα του δαπέδου.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Όστρακα διάφορα άπροσδιόριστα 23.

Επιπλέον: Άγραπτα: Τέσσερα τροπιδωτά χείλη, ένα στέλεχος και τρεις βάσεις κυλίκων, ή μία διαμ. 91 χιλ. με κεντρική κοιλότητα. — Δύο βάσεις λεκανιδίων από τραχύ κοκκινωπό και κιτρινωπό πηλό. — Γραπτό: Τμήμα δακτυλίσχημης βάσης και τοιχώματος σκύφου από κιτρινοπράσινο, καθαρό, καλοψημένο πηλό. Ίχνη καστανοπορτοκαλιᾶς βαφής γύρω από τη βάση, ὅμοιος δακτύλιος στο κέντρο του

πυθμένα.— Μικρό κομμάτι καλυπτῆρα από καλοψημένο κοκκινόξανθο αμμόδη πηλό, ἑξωτερικά λειασμένο, ἑσωτερικά με αὐλακώσεις τοῦ τροχοῦ. Σώζει κατακόρυφη πλευρά με τὰ ἴχνη τοῦ ἐργαλείου ποὺ ἔκοψε τὸν σωλήνα στὰ δύο. Μέγ. σωζ. διάστ. 55 χιλ., πάχος 10-13 χιλ. — Κομμάτι ἀπὸ τὸν ὦμο πίθου ἀπὸ τραχύ κοκκινόξανθο αμμόδη πηλό με ἀνάγλυφη διακοσμητικὴ ταινία. Μέγ. σωζ. διάστ. 117 χιλ., πάχος 17-20 χιλ., προεξοχή ταινίας 7 χιλ.

Βαθύτερα, κοντὰ στὸν βράχο, τὸ γέμισμα ἦταν καθαρό, χωρὶς ὅστρακα ἢ ἄλλα εὐρήματα.

ΔΩΜΑΤΙΟ M1

Εἶναι ὁ βορειοδυτικὸς καὶ μικρότερος χώρος τοῦ κτιρίου, ἑσωτερικῶν διαστ. 5,75 μ. (Α.-Δ.)×3,80 μ. (Β.-Ν.), χωρὶς σαφὴ ὅρια καὶ χωρὶς διαμορφωμένο δάπεδο. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ φυσικὸς βράχος, ποὺ κατηφορίζει ἀνώμαλα ἀπὸ Β. πρὸς Ν. με μία πρόσθετη μικρὴ κλίση ἀπὸ Δ. πρὸς Α., ἐξέχει σχεδὸν παντοῦ ἀκανόνιστα με τὶς κοιλότητες ἀνάμεσα στὶς προεξοχές του γεμάτες με πέτρες διαφόρων μεγεθῶν καὶ λίγο χώμα. Δὲν ὑπάρχει πουθενὰ πραγματικὰ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια. Μόνο στὴ μέση τοῦ δωματίου βρέθηκαν μερικὲς πλακωτὲς πέτρες ποὺ ἔμοιαζαν νὰ δημιουργοῦν κάποιου εἴδους λιθόστρωτο, ἢ στάθμη τους ὅμως βρισκόταν χαμηλότερα ἀπὸ πολλὰς προεξοχὲς τοῦ βράχου. Στὸ νότιο τμήμα, ὅπου ὁ βράχος χαμηλώνει ἀπότομα, ὑπῆρχε γέμισμα ἀπὸ πέτρες καὶ χώμα, τὸ ὁποῖο ὅμως εἶχε καταστραφεῖ ἀπὸ μία ἀπὸ τὶς παλαιότερες δοκιμαστικὲς τάφρους. Ἡ τάφος αὐτὴ, μήκους 4,70 μ., πλάτους 1,70 μ. καὶ βάθους, ὡς τὸν φυσικὸ βράχο, 0,40 μ., εἶχε σκαφεῖ κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου, τῆς μεσοτοιχίας δηλαδὴ με τὸ **M3**.

Στὰ ἀναμοχλευμένα χώματά της, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ περισσότερα εἶχαν ριχτεῖ πίσω, βρέθηκαν κομμάτια κυλίκων, θραύσματα ἀπὸ τὸ τοίχωμα καὶ λαβὴ πίθου, τμήματα καλυπτήρων, καθὼς καὶ θυρίδες ἀπὸ καλόγνωμες (Arca Noae Linnaeus) καὶ κυδώνια (Venus Verrucosa). Στὸ βάθος τῆς νότιας πλευρᾶς τῆς τάφρου εἶχε μείνει λίγη ἀδιατάρακτη ἐπίχωση ἀπὸ ἀνοιχτόχρωμο χῶμα καὶ μεγάλες πέτρες, ποὺ ἀπέδωσε λίγη κεραμεικὴ:

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 15. 88 χιλ., πλάτος 29 χιλ., πάχος 10 χιλ.
 Ἐπιπλέον: Δύο στελέχη κυλίκων. — Τμήμα — Μία θυρίδα ἀπὸ κυδώνι (Venus Verrucosa).
 ταινιωτῆς λαβῆς μεγάλου ἀγγείου. Σωζ. μήκος

Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι εἶχαν σωθεῖ μόνο στὰ θεμέλια, καὶ αὐτὰ ὅχι παντοῦ. Εἰδικὰ στὴ βορειοδυτικὴ γωνία ὁ τοῖχος εἶχε ἐντελῶς διαλυθεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς πέτρες ποὺ μοιάζουν νὰ εἶναι στὴ θέση τους ἢ ποὺ βρίσκονται ἀπλῶς στὴν προέκταση τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, χωρὶς νὰ εἶναι φανερό ἂν διατηρήθηκαν στὴν ἀρχικὴ τους θέση.

Ἡ ἐπίχωση τοῦ δωματίου, ὅπου ὑπῆρχε, ἦταν πολὺ ἰσχνή, ἀποτελούμενη ἀπὸ σκοῦρο καστανὸ χῶμα ἀρκετὰ χαλαρό, ποὺ περιεῖχε μικρὰ ἄγραπτα ὅστρακα, κομμάτια μεγάλων ἀποθηκευτικῶν ἀγγείων, στρωτῆρες καὶ θαλασσινὰ ὄστρεα.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 27. — Ὅμοια, μὲ δύο ρηχὲς αὐλακώσεις στὴ ράχη, πλάτους 32 χιλ., ἀπὸ ἀρκετὰ καθαρὸ καστανότεφρο πηλό, ἀπὸ κρατηρόσχημο ἀγγεῖο. — Ὅμοια ἀπὸ κιτρινωπὸ ἀρκετὰ καθαρὸ πηλό, πλάτους 35-47 χιλ., μὲ τρεῖς ὁπὲς ὀπτησης στὴ σειρά.
 Ἐπιπλέον: Ἐνα τροπιδωτὸ καὶ ἓνα καμπυλόκυρτο χεῖλος, τρεῖς λαβές, δύο στελέχη καὶ τμήμα βάσης μὲ κεντρικὴ κοιλότητα κυλίκων. — Ταινιωτὴ λαβὴ μὲ τμήμα περίκυρτου χείλους, πλάτους 20 χιλ., πιθανῶς ἀπὸ προχοῖδιο.

ΔΩΜΑΤΙΟ Μ2

Εἶναι τὸ βορειοανατολικὸ δωμάτιο τοῦ κτιρίου, διαστ. 11,40/11,50 μ. (Α.-Δ.) × 3,30/3,52 μ. (Β.-Ν.). Οἱ ἰσχυροὶ τοῖχοι διατηρήθηκαν καὶ αὐτοὶ σὲ ὕψος ἐνὸς ἢ τὸ πολὺ δύο δόμων (0,50 μ. ἀπὸ τὸν φυσικὸ βράχο στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο), χωρὶς ἢ σωζόμενη κορυφή τους νὰ εἶναι πουθενὰ ἰσόπεδη γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῆς πλιθοδομῆς. Πρέπει λοιπὸν τὸ τοιχώβαθρο νὰ ἦταν ἀρχικὰ ψηλότερο ἀπὸ ὅσο διατηρήθηκε. Εἰδικὰ ὁ μεσότοιχος πρὸς τὸ Μ1, πλάτους 1,13 μ., χτισμένος ἀπὸ μικρότερες πέτρες, ἐξεῖχε 0,25-0,35 μ. ἀπὸ τὴ στρώση τοῦ ἀσπροχώματος ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου καὶ δὲν διατηρεῖ πουθενὰ

όμαλή κορυφή που να μαρτυρεί την ύπαρξη κατωφλιού. Ο φυσικός βράχος εμφανίζεται σε διάφορα σημεία εξέχοντας που και που ακόμη και από τις σωζόμενες κορυφές των τοίχων και διασχίζοντας με τις πτυχώσεις του το δάπεδο προς διάφορες κατευθύνσεις, ιδίως όμως από βορειοδυτικά προς νοτιοανατολικά. Οί ανωμαλίες και οί κοιλότητές του γεμίστηκαν με πέτρες διαφόρων μεγεθών (διαστ. συνήθως 0,30-0,50 μ.) και χώμα, που δημιούργησαν ένα χοντρικά εξισωτικό λιθολόγημα πάχους ανάλογου προς τις ανωμαλίες που είχε να καλύψει, το οποίο συγκρατούσαν οί τοίχοι. Στο γέμισμα αυτό ανοίχτηκε ή τομή για τη συγκέντρωση ύλικού με σκοπό τη χρονολόγηση της κατασκευής του κτιρίου (βλ. άνωτ. σ. 102-103). Το λιθολόγημα ήταν σκεπασμένο με σκληρή στρώση άσπροχώματος, πάχους περίπου 0,05 μ., που βρισκόταν 0,48 μ. κάτω από τη σωζόμενη κορυφή του τοίχου στη βορειοδυτική γωνία και που αποτελούσε το δάπεδο. Στην περιοχή της γωνίας αυτής ή στρώση είχε διατηρηθεί σε έκταση 1,10 μ. (Α.-Δ.) × 2 μ. (Β.-Ν.), με έλαφρότατη κλίση από Β. προς Ν., άλλου όμως, και ιδίως στη μέση του δωματίου, είχε σωθεί τμηματικά μόνο και κατά τόπους. Έπάνω της βρέθηκε κεραμίδι στέγης.

Στο χαλαρό καστανό χώμα του επιφανειακού στρώματος, που δεν περιείχε κανένα ίχνος τέφρας ή φωτιάς βρέθηκαν:

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Όστρακα διάφορα άπροσδιόριστα 64.

Κομμάτια στρωτήρων 26, τὰ τρία με περιχείλωμα.

Έπιπλέον: Τρεις γάστρες, έννέα στελέχη και δύο βάσεις κυλίκων. — Δύο βάσεις λεκανιδίων. — Τμήμα λαβής μαγειρικού σκεύους από τραχύ άμμόδη πηλό, σωζ. μήκους 36 χιλ. και πλάτους 26 χιλ., με όπή άνάρτησης. — Τρεις ταινιωτές λαβές, πλάτους 14, 25 και 51 χιλ., από κιτρινωπό και κοκκινωπό πηλό. —

Κυλινδρική προχοή λεκάνης, σωζ. μήκους 40 χιλ. και διαμέτρου στο στόμιο 45 χιλ., από κιτρινωπό πηλό με όμοιο αλείφωμα.

— Είκοσι δύο πλήρεις θυρίδες και τέσσερα κομμάτια από καλόγνωμες (Arca Noae Linnaeus), δέκα πλήρεις θυρίδες και ένα κομμάτι από κυδώνια (Venus Verrucosa). — Δόντι βοοειδοῦς και τμήμα κυλινδρικού όστοῦ με αύλό, καμένο μαύρο.

Πάνω στο δάπεδο είχε σχηματιστεί επίχωση άνισου πάχους (άπό 0,30 μ. στη βορειοδυτική γωνία έως 0,10 μ. στο νοτιοδυτικό τμήμα του δωματίου, γενικά όμως 0,20-0,25 μ.) από πυκνό άσπρο χώμα άνάμεικτο με λίγο καστανό, ιδίως κατά μήκος του μεσοτοίχου προς το Μ1. Η επίχωση αύτη προερχόταν από την κατάρρευση των τοίχων και κυρίως της πλίθινης άνωδομής, και περιείχε πέτρες, κομμάτια στρωτήρων και λίγη κεραμεική.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Όστρακα διάφορα άπροσδιόριστα 147.

Κομμάτια στρωτήρων 34, τὰ ὀκτὼ μὲ περι-
χείλωμα. Τὰ δύο, συγκολλούμενα, δίνουν πλά-
τος στρωτήρα ἐξωτερικὸ 320 χιλ., ἐσωτερικὸ
270 χιλ. (πίν. 58α).

Ἐπιπλέον: Δύο τροπιδωτὰ χεῖλη, ἕξι λαβές,
δύο γάστρες, ἕξι στελέχη καὶ τέσσερις βάσεις
κυλίκων (οἱ δύο μὲ κεντρικὴ κοιλότητα). —
Τρεῖς βάσεις λεκανιδίων, ἡ μία μὲ ἵχνη φωτιάς
ἐξωτερικὰ στὸν πυθμένα. — Τμήμα μικρῆς
κυλινδρικῆς λαβῆς μαγειρικοῦ σκεύους, σωζ.

μήκους 47 χιλ. καὶ διαμ. 12-14 χιλ., μὲ ὀπὴ
ἀνάρτησης διαμ. 5 χιλ., ἀπὸ κόκκινο τραχὺ
πηλό. — Κομμάτι λαιμοῦ καὶ περίκυρτου ἐξώ-
στροφου χείλους προχοειδοῦς ἀγγείου ἀπὸ
λεπτό, κοκκινωπό, σκληρὸ ψημένο πηλό, μὲ
πάχος τοιχώματος 7 χιλ. — Κομμάτι ἀπὸ τὸν
ῥιμο πίθου ἀπὸ κοκκινόξανθο καλοψημένο
πηλό μὲ ἀνάγλυφη διακοσμητικὴ ταινία (πίν.
58γ). Μέγ. σωζ. διάστ. 134 χιλ., πάχος τοιχώ-
ματος 20 χιλ., πλάτος ταινίας 59 χιλ., προεξέ-
χει ἀπὸ τοίχωμα 7-9 χιλ.

Στὴ μέση περίπου τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ δωματίου εἶχε ἀνοιχτεῖ παλαιότερο σκάμ-
μα, μήκους 2,25 μ., πλάτους 0,90 μ. καὶ βάθους 0,35 μ., ὡς τὸν φυσικὸ βράχο. Τὰ χώματά
του περιεῖχαν λίγα ὅστρακα, τμήματα στρωτήρων, θυρίδες ἀπὸ καλόγνωμες καὶ κυδώνια,
καθὼς καὶ τέσσερα κομμάτια ἐνὸς κυκλικοῦ πήλινου ἐπιπέδου σκεύους.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τέσσερα συνανήκοντα κομμάτια στρογγυ-
λοῦ σκεύους, πινακίου ἢ λοπάδας, ἀπὸ τὰ
ὁποῖα τὰ δύο σώζουν τὴ γένεση κάθετου περι-
χειλώματος. Ὁ ἐπίπεδος πυθμένας, κατασκευ-
ασμένος ἀπὸ τρεῖς ἐπ'ἀλλήλες στρώσεις, πά-
χους 7-8 χιλ., κοκκινόξανθου πηλοῦ, ἔχει ἐσω-

τερικὰ ἐπιφάνεια λεῖα, μὲ κιτρινωτὸ ἀλείφω-
μα. Ἐξωτερικὰ εἶναι τραχιὰ καὶ ἀλείαστη,
χωρὶς ἵχνη ἔκθεσής του σὲ φωτιά (πίν. 58β).
Πιθανὴ ἐξωτερικὴ διάμ. 380 χιλ., ἐσωτερικὴ
300 χιλ., πάχος περιχειλώματος 40 χιλ., πάχος
πυθμένα 20-25 χιλ.

ΔΩΜΑΤΙΟ Μ3

Εἶναι τὸ νοτιοδυτικὸ καὶ μεγαλύτερο σὲ ἔκταση δωμάτιο τοῦ κτιρίου, μὲ μῆκος (Α.-Δ.)
11,21/11,31 μ. καὶ πλάτος (Β.-Ν.) 7,25 μ. Ὁ ἰσχυρότερος τοῖχος του εἶναι ὁ δυτικὸς, ποὺ
εἶναι ἡ συνέχεια τῆς δυτικῆς προσόψεως τοῦ συγκροτήματος K-N-M. Ὁ νότιος τοῖχος του
εἶναι καὶ αὐτὸς ἰσχυρὸς, πάχους 1,10-1,28 μ., κατασκευασμένος ἀπὸ μεγάλους ὀγκολί-
θους, καὶ σώθηκε σὲ ὕψος δύο καί, κατὰ τόπους, τριῶν δόμων. Ὁ ἀσθενέστερος εἶναι ὁ
ἀνατολικὸς, ὁ μεσότοιχος δηλαδὴ μὲ τὸ δωμάτιο Μ4, ποὺ σώθηκε μόλις στὴ στρώση τῆς
θεμελίωσής του. Ἀποτελεῖται, στὴ στάθμη αὐτῇ, ἀπὸ τρία σκέλη: Τὸ βόρειο, μήκους 4,19 μ.
καὶ πάχους 1,13 μ., τὸ μεσαῖο, μήκους 1,37 μ. καὶ πάχους 0,75 μ., καὶ τὸ νότιο, μήκους 1,70
μ. καὶ πάχους 1,03 μ. Ἡ κοινὴ περασιὰ τῶν τριῶν αὐτῶν τμημάτων τοῦ τοίχου εἶναι ἡ ἀνα-

τολική. Ἡ δυτική πρόσοψη τοῦ μεσαίου τμήματος τοῦ μεσοτοίχου εἰσέχει κατὰ ταῦτα 0,50-0,30 μ. ἀπὸ τὰ ἄλλα δύο σκέλη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ M3, σημειώνοντας ἔτσι ἓνα ἔκκεντρο ἄνοιγμα στὴ μέση τοῦ τοίχου ποὺ ἦταν ἀσφαλῶς ἄνοιγμα πόρτας γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τοῦ δωματίου μὲ τὸ γειτονικό του M4. Στὴ νότια ἄκρη τοῦ βορείου σκέλους τοῦ μεσοτοίχου, στὴν παραστάδα δηλαδὴ τῆς πόρτας, βρέθηκε πάνω στὶς πέτρες τοῦ θεμελίου τῆς λεπτῆς πλάκας ἀπὸ μολύβι.

Οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου συγκρατοῦσαν ἓνα ἐξισωτικό γέμισμα ἀπὸ πέτρες μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, ποὺ δημιουργοῦσε τὸ ὑπόστρωμα γιὰ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου, τὸ ὁποῖο δὲν ἦταν παρὰ ἓνα λεπτὸ στρώμα ὅχι πολὺ καθαροῦ ἀσπροχώματος, λίγο-πολὺ ὀριζόντιο μὲ ἐλαφρὴ κλίση πρὸς Ν. Τὸ στρώμα αὐτὸ παρουσίαζε κατὰ τόπους ἀρκετὰ ἐκτεταμένες γκριζόμαυρες κηλίδες, μερικὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες διατηροῦσαν περιορισμένα ἵχνη φωτιᾶς καὶ θραύσματα ἀπὸ καμένα κόκαλα ζώων. Βρέθηκαν ἐπίσης καὶ βῶλοι χώματος σκληρυμένοι ἀπὸ φωτιά. Εἶναι φανερὸ ὅτι στὸ δωμάτιο αὐτὸ εἶχαν κατὰ καιροὺς ἀναφτεῖ μικρὲς φωτιές, ποὺ εἶχαν σχέση μὲ τὸν λειτουργικὸ σκοπὸ του.

Πάνω ἀπὸ τὸ δάπεδο βρέθηκε τὸ γνωστὸ καὶ ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο κτίριο λεπτὸ ὑπόλευκο στρώμα, ποὺ σκεπαζόταν ἀπὸ τὸ χαλαρὸ καστανὸ χῶμα τῆς ἐπιφάνειας, τὰ ταραγμένα χῶματα τῆς ὁποίας περιεῖχαν λίγα ὄστρακα, κομμάτια ἀπὸ κεραμίδια καὶ ὀστά (κυρίως δόντια) ζώων. Τὸ δεύτερο, ὑπόλευκο, στρώμα ποὺ ἦταν κατὰ σημεῖα τόσο λεπτὸ ὥστε νὰ μὴ διακρίνεται εὐκόλως ἀπὸ τὴ στρώση τοῦ δαπέδου, ἀπέδωσε πλῆθος ἀντικειμένων: Κοντὰ στὸν νότιο τοῖχο ἓνα σαγόνι χοίρου, στὴ μέση περίπου τοῦ βορείου τοίχου καὶ σὲ ἀπόσταση 1 μ. ἀπὸ αὐτὸν κεραμεικὴ, ὅστὰ ζώων καὶ λίγα θραύσματα τοιχογραφιῶν καὶ κοντὰ σ' αὐτά, 0,50 μ. ἀπὸ τὴ μέση τοῦ βορείου τοίχου, ἓνα σφραγιδόλιθο (τὸ μοναδικὸ ἀπὸ τὸν Γλᾶ). Τέλος, διάσπαρτα σὲ ὁλόκληρη τὴν ἑκταση τοῦ δωματίου, βρέθηκαν κομμάτια τοιχογραφιῶν, κεραμίδια, κεραμεικὴ – ἰδίως ἀπὸ οἰκιακὰ σκεύη – καὶ ἑκατοντάδες κελύφη θαλασσινῶν ὀστρέων.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 4.841.

Ἐπιπλέον: Ἄγραπτα: Ἐκατὸν εἴκοσι ἓνα τροπιδωτὰ καὶ δεκαοκτὼ κυρτόπλευρα χεῖλη, ἑκατὸν σαράντα ἐννέα λαβές, σαράντα δύο γάστρες, ἑβδομήντα ἑπτὰ στελέχη, σαράντα δύο στελέχη μὲ τμῆμα βάσης καὶ κεντρικὴ κοιλότητα, δύο ἐπίπεδες καὶ ἑκατὸν δεκαεπτὰ βάσεις μὲ κοιλότητα ἀπὸ κύλικες. — Κύλιξ μὲ ἐλαφρὰ τροπιδωτὸ χεῖλος, ἐλλιπής, ποὺ διατηρεῖ ὁλόκληρο τὸ περίγραμμά της, ἀπὸ κοκκινόξανθο κακοψημένο πηλὸ, συνολικοῦ ὕψους

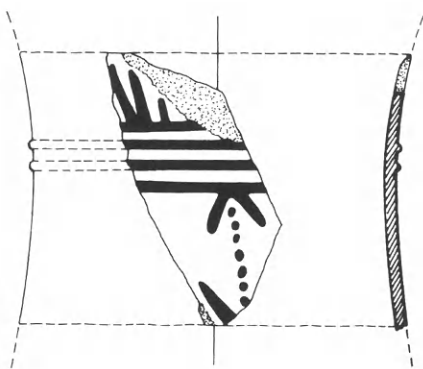
105 χιλ. μὲ ὕψος στελέχους 30 χιλ. — Πέντε χεῖλη λεκανιδίων. — Τρεῖς λαβές λεκανιδίων. — Τρία τμήματα τοιχωμάτων λεκανιδίων μὲ τροπιδωτὸ χεῖλος. — Ἐξήντα ἑπτὰ ἐπίπεδες βάσεις λεκανιδίων. — Κομμάτι πίθου, διαστ. 98×140 χιλ., ἀπὸ τραχὺ κίτρινο πηλὸ μὲ ὅμοιο ἀλείφωμα. Πάχος τοιχώματος 18 χιλ. — Τμῆμα τοιχώματος πίθου, μέγ. σωζ. διάστ. 140 χιλ., ἀπὸ τραχὺ κοκκινωπὸ ἀμμώδη πηλὸ. — Κομμάτι χεῖλους πίθου ἔντονα ἐξώκυρτου μὲ λοξὴ κλίση πρὸς τὰ μέσα, ἀπὸ κοκκινωπὸ

τραχὺ πηλὸ μὲ προσμίξεις. Πλάτος 30 χιλ., προεξοχή ἀπὸ τὸ τοίχωμα 10 χιλ., πάχος τοιχώματος 12 χιλ. — Μεγάλο κομμάτι ὀριζόντιου μαλακὰ ἐξώστροφου χεῖλους πίθου ἢ μεγάλης λεκάνης ἀπὸ κοκκινόξανθο τραχὺ πηλὸ μὲ λειασμένη ἐπιφάνεια (πίν. 58δ:2). Πλάτος χεῖλους 40 χιλ., πάχος τοιχώματος 15 χιλ. — Δεκαεννέα ἐξώστροφα χεῖλη μαγειρικῶν σκευῶν ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ, ὕψους 15 χιλ. κ.μ.δ. — Τμῆμα λαβῆς μαγειρικοῦ σκεύους. — Πόδι, διαμ. 26 χιλ., καὶ μέρος τῆς γάστρας χύτρας ἀπὸ κόκκινο τραχὺ πηλὸ. Πάχος τοιχώματος 6 χιλ. — Ἰσόπεδος πυθμένος καὶ τμῆμα γάστρας μεγάλου ἀνοιχτοῦ σκεύους ἀπὸ κόκκινο τραχὺ πηλὸ μὲ ἐξίτηλο κιτρινωπὸ ἀλείφωμα. — Κυλινδρική λαβή, διαμ. 27 χιλ., μεγάλου σκεύους ἀπὸ τραχὺ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ ὀπὴ ἀνάρτησης διαμ. 12 χιλ. — Τμῆμα δισκοειδοῦς βάσης μαγειρικοῦ σκεύους ἀπὸ τραχὺ κόκκινο πηλὸ μὲ τεφρὸ (ἴσως καμένο) ἀλείφωμα. — Πόδι χύτρας μὲ στρογγυλεμένη ἀπόληξη, σωζ. μήκους 95 χιλ., πλάτους 29 χιλ. καὶ πάχους 15 χιλ., ἀπὸ κόκκινο τραχὺ καὶ ἀμμώδη πηλὸ. — Δισκοειδὴς βάση μαγειρικοῦ σκεύους ἀπὸ τραχὺ κόκκινο ἀμμώδη πηλὸ. — Σαράντα ἐννέα ταινιωτὲς λαβὲς μεγάλων ἀγγείων, σωζ. μήκους 18-20 χιλ., πλάτους 22-38 χιλ. — Ταινιωτὴ λαβή, πλάτους 31 χιλ., ἐλαφρὰ ἐξώκυρτο χεῖλος καὶ τμῆμα κυρτοῦ τοιχώματος κρατήρα ἀπὸ κοκκινωπὸ ἀρκετὰ καθαρὸ πηλὸ. — Ρίζα πλατιᾶς ταινιωτῆς λαβῆς μεγάλου ἀγγείου, πλάτους 36 χιλ. καὶ πάχους 25 χιλ., μὲ ὀπὴ ὀπτησης, ἀπὸ κίτρινο τραχὺ ἀμμώδη πηλὸ. — Τοίχωμα στενοῦ ἐλλειφοειδοῦς ἀγγείου μὲ περίκυρτο χεῖλος ἀπὸ τραχὺ ἀμμώδη κιτρινωπὸ πηλὸ, ποὺ σώζει τὴ γένεση κατακόρυφης λαβῆς. — Κορυφὴ καμπύλης λαβῆς, πλάτους 32 χιλ. καὶ πάχους 20 χιλ., μεγάλου προχοειδοῦς ἀγγείου ἀπὸ τραχὺ κοκκινωπὸ σκληρὰ ψημένο πηλὸ. — Δύο κορυφὲς ταινιωτῶν λαβῶν ἐλλειφοειδοῦς τομῆς, πλάτους 26 χιλ. καὶ πάχους 14 χιλ., πιθανότατα τοῦ ἴδιου

ἀγγείου, μὲ τμήματα τοῦ περίκυρτου χεῖλους καὶ ὀπὲς ὀπτησης. — Δύο κυλινδρικές κάθετες λαβὲς μεγάλων ἀγγείων, κυρτὲς στὴν κορυφή, διαμ. 15-20 χιλ., 19-27 χιλ. — Λαβὴ πρόχου ἀπὸ τραχὺ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ τμῆμα τοῦ ὤμου καὶ τοῦ περίκυρτου χεῖλους σὲ τρία συνανήκοντα κομμάτια καὶ ὀπὲς ὀπτησης στὴν κορυφή. — Χεῖλος πρόχου περίκυρτο ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ. — Τμῆμα λαίμου, ὕψους 30 χιλ., μικρῆς πρόχου μὲ περίκυρτο χεῖλος. Πάχος τοιχώματος 4 χιλ. — Ἐξώκυρτο καμπύλο χεῖλος μεγάλου ἀνοιχτοῦ ἀγγείου (λεκάνης;) ἀπὸ τραχὺ τεφρὸ πηλὸ μὲ λειασμένη ἐπιφάνεια. — Κομμάτι τοιχώματος ἀγγείου (ἡθμοῦ;), πάχους 5 χιλ., μὲ στρογγυλὴ ὀπὴ, διαμ. 7 χιλ., ἀνοιγμένη πρὶν ἀπὸ τὴν ὀπτησιν. Πηλὸς κοκκινωπὸς μὲ τραχὺ κεραμόξανθο ἀπολεπισμένο ἀλείφωμα. — Χεῖλος μόλις διαμορφωμένο καὶ καμπυλόκυρτο τοίχωμα, πάχους 2 χιλ., σκυφοειδοῦς ἀγγείου ἀπὸ κεραμόξανθο κακοψημένο πηλὸ. — Τρία κομμάτια ἀπὸ χεῖλη μικρῶν σκυφοειδῶν ἀγγείων, τὸ ἓνα ἔντονα ἐξώκυρτο. Πηλὸς τραχὺς κιτρινωπός. — Πήλινο δισκάριο, διαμ. 15 χιλ. καὶ πάχους 9 χιλ., μὲ κοῖλες ὀψεις, ἴσως πῖονι παιχνιδιοῦ. — Γραπτὰ: Τμῆμα ἀπὸ τὴ βάση κύλικος μὲ ἐξίτηλα ἔχνη ὁμοκέντρων δακτυλίων (πίν. 59δ:1). — Βάση κύλικος καμένη, βαμμένη μαύρη. — Κομμάτι τοιχώματος, πάχους 5 χιλ., προχοειδοῦς ἀγγείου διακοσμημένου μὲ πλατιὰ καστανὴ ταινία. — Κομμάτι τῆς κοιλιᾶς μεγάλης πρόχου ἀπὸ ἀρκετὰ καθαρὸ τεφρὸ πηλὸ, μὲ ἐξίτηλα ἔχνη ταινιῶν ἐξωτερικά. — Κομμάτι τοιχώματος μεγάλης πρόχου ἀπὸ τραχὺ κίτρινο πηλὸ, μὲ ἐξίτηλα ἔχνη τριῶν πορτοκαλοκόκινων ταινιῶν ἐξωτερικά. — Τμῆμα τοιχώματος ἀγγείου ἐλαφρότατα καμπύλο, πάχους 4 χιλ., ἀπὸ κοκκινωπὸ κακοψημένο πηλὸ, βαμμένο κόκκινο ἐξωτερικά. — Τμῆμα τοιχώματος μεγάλου κλειστοῦ ἀγγείου ἀπὸ καστανὸ ἀκάθαρτο πηλὸ μὲ ὅμοιο ἀλείφωμα καὶ ἐξίτηλη καστανὴ ταινία ἐξωτερικά. — Τρία κομμά-

τια ψηλῆς δακτυλιόσχημης βάσης κρατηροειδοῦς ἀγγείου ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ μὲ ἴχνη καστανῆς βαφῆς ἐξωτερικά. — Δακτυλιόσχημη βάση, διαμ. 55 χιλ., μικροῦ κλειστοῦ ἀγγείου, πιθανότατα ψευδοστόμου, ἀπὸ κίτρινο καλοψημένο πηλὸ, μὲ κακοδιατηρημένα ἴχνη μαύρης βαφῆς ἐξωτερικά. — Τμῆμα ἀπὸ τὴ μέση τοῦ τοιχώματος κυπέλλου μὲ τρεῖς λεπτές ὀριζόντιες αὐλακώσεις. Πηλὸς κιτρινωπὸς μαλακός. Ἐξωτερικὰ σώζονται βαμμένες ἀντίκτες γωνίες, ἐνωμένες μὲ κατακόρυφη σειρὰ στιγμάτων (εἰκ. 55, πίν. 59γ). — Τμῆμα (περίπου

Εἰκ. 55. Τοίχωμα κυπέλλου ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου M3.

τὸ 1/4) πολὺ μικροῦ στρογγυλοῦ πώματος, πιθανῆς διαμ. 47 χιλ., ἀπὸ κοκκινωπὸ λεπτὸ καλοψημένο πηλὸ μὲ λεία καὶ στιλπνὴ ἐπιφάνεια. Χαμηλὸ κάθετο πλευρικὸ τοίχωμα μὲ ἐλαφρὰ κωνικὴ κορυφή. Στὸ τοίχωμα πυκνὲς κατακόρυφες κοκκινοκάστανες πινελιές. Στὴν περίμετρο τῆς κορυφῆς στενὸς δακτύλιος. Στὴν ἐπιφάνειά τῆς ἀκατάστατα στίγματα (πίν. 59δ:2). — Χεῖλος σκύφου ἀπὸ κίτρινο πηλὸ μὲ ἐξίτηλες μαῦρες ταινίες μέσα καὶ ἔξω. — Κομμάτια σκύφου ἀπὸ κοκκινόξανθο πηλὸ μὲ διάσπηση τριῶν ἐξίτηλων κόκκινων ταινιῶν ἐξωτερικά. — Τμῆμα ἀπὸ τὸ χεῖλος σκύφου, βαμμένο καστανόμαυρο μέσα καὶ ἔξω (πίν. 59δ:4). — Λαβὴ καὶ τμῆμα τοιχώματος σκύφου ἀπὸ τεφρὸ πηλὸ, καμένο. Στὴ ρίζα τῆς

λαβῆς μαύρη πινελιά, χαμηλότερα ὀριζόντια ταινία (πίν. 59δ:3). — Τμῆμα γάστρας σκύφου ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ. Ἐξωτερικὰ δύο ἐξίτηλες πλατιὲς καστανὲς ταινίες. Ἐσωτερικά, περίπου στὴ μέση, παχὺς δακτύλιος. — Ἀγκύλη λαβῆ σκύφου ἀπὸ κιτρινωπὸ, ὅχι καλὰ ψημένο πηλὸ, μὲ δυσδιάκριτα ἴχνη πορτοκαλιᾶς βαφῆς στὶς ρίζες καὶ στὴν κορυφή τῆς. — Τμῆμα τοιχώματος σκύφου μὲ τὴ ρίζα ἀγκύλης λαβῆς ἀπὸ κιτρινωπὸ κακοψημένο πηλὸ. Γύρω τῆς πορτοκαλιᾶς ἴχνη ἐξίτηλου μαυροκάστανου δακτυλίου. Ψηλότερα στὸ τοίχωμα πλατιὰ λοξὴ πινελιά. — Ἐξώκυρτο χεῖλος σκύφου ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ μὲ πλατὺ δακτύλιο βαμμένο ἐσωτερικά. Ἐξωτερικὰ ταινίες στὸ χεῖλος καὶ χαμηλότερα. — Τμῆμα ἐλαφρὰ ἐξώστροφου χεῖλους σκύφου ἀπὸ κιτρινωπὸ πηλὸ μὲ ἐξίτηλες καστανὲς ταινίες στὴν ἀκμή του καὶ χαμηλότερα. — Τμῆμα τῆς γάστρας καὶ ἡ ρίζα ἀγκύλης λαβῆς σκύφου, ἀπὸ τεφρὸ πηλὸ, καμένα. Στὴ ράχη τῆς λαβῆς ἐξίτηλη μαύρη πινελιά μὲ πορτοκαλιᾶς ἴχνη. Κάτω ἀπὸ τὴ λαβὴ δύο ταινίες. Ἐσωτερικὰ πλατὺς δακτύλιος. — Ἀγκύλη ἀνορθωμένη λαβὴ σκύφου ἢ σκυφοειδοῦς ἀπὸ κίτρινο μαλακὸ πηλὸ μὲ ἀπόφυση στὴν κορυφή. Ἐπιφάνεια διαβρωμένη. Στὶς ρίζες, στὴ μέση τοῦ ὕψους τῆς καὶ στὴν κορυφή τῆς δυσδιάκριτες καστανόμαυρες πινελιές (πίν. 59δ:4). — Δύο συνανήκοντα κομμάτια τῆς γάστρας καὶ τῆς δακτυλιόσχημης βάσης σκύφου ἀπὸ κοκκινόξανθο μαλακὸ πηλὸ, κομμένης ἀπὸ τὸν τροχό. Ἡ βάση, διαμ. 55 χιλ., βαμμένη κόκκινη. Ψηλότερα ταινία. Ἐσωτερικὰ στὸν πυθμένα δακτύλιος. — Τρία συνανήκοντα κομμάτια ἀπὸ τὴ γάστρα σκύφου μὲ ἐξώκυρτο χεῖλος, βαμμένο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά. Χαμηλότερα δύο ὀριζόντιες ταινίες. Στὴ ζώνη τῶν λαβῶν κυματοειδῆς ταινία. — Ἐπίπεδο κομμάτι στρωτήρα, πάχους 17 χιλ. — Κομμάτι περιχειλώματος στρωτήρα ἀπὸ κοκκινωπὸ τραχὺ πηλὸ μὲ προσμείξεις, μὲ πρόσχειρα λειασμένη ἐπιφάνεια, πάχους 12 χιλ. —

Ὅμοιο, ἀπὸ τὸ στρογγυλεμένο περιχέλωμα στρωτήρα, ἀπὸ τραχὺ λασπώδη πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα. Διατηρεῖ τὴν ἀρχὴ τῆς στροφῆς πρὸς τὴν ὀριζόντια πλάκα. Ὑψος ἀπὸ πλάκα 38 χιλ., πάχος 17 χιλ., πάχος πλάκας 12 χιλ. — Μεγάλον τμήμα τῆς πλάκας στρωτήρα, σωζ. διαστ. 140×284 χιλ. καὶ πάχους 25 χιλ., μὲ χαμηλὸ στρογγυλεμένο περιχέλωμα, ὕψους 40 χιλ. καὶ πάχους 22 χιλ., ἀπὸ λασπώδη κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ λειασμένη τὴν ἐπάνω ἐπιφάνεια καὶ τραχιὰ τὴν κάτω (πίν. 58δ:1). — Τρία κομμάτια ἀπὸ στρωτήρα.

— Μικρὸς φακοειδὲς σφραγιδόλιθος, διάτρητος στὸ ὕψος του, ἀπὸ ἄσπρο γαλακτώδη ἀχάτη μὲ καστανὰ νερὰ στὸ πίσω μέρος καὶ κιτρινοκάστανη κηλίδα στὴ σφραγιστικὴ ἐπιφάνεια (εἰκ. 56). Οἱ στρογγυλές του πλευρές

Εἰκ. 56. Σφραγιδόλιθος ἀπὸ τὸ δωμάτιο M3.

ἐντονα κυρτές. Στὴ σφραγιστικὴ του ἐπιφάνεια παράσταση καλῆς τέχνης μὲ πιστὰ ἀποδομένες καὶ προσεκτικὰ σκαλισμένες λεπτομέρειες: Αἰγοειδὲς ζῷο σὲ κατατομὴ στέκει στὰ τέσσερα πόδια του, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα πισινὸ εἶναι λυγισμένο, τόσο λόγω φυσικῆς ἀποδόσεως ὅσο καὶ γιὰ νὰ προσσαρμοστεῖ στὴν

καμπυλότητα τῆς σφραγίδας. Οἱ μύες τοῦ σώματος καὶ τὰ πλάνα τῆς κοιλιᾶς εἶναι πιστὰ διαβαθμισμένα. Τὰ γόνατα καὶ οἱ κλειδώσεις στὶς ὀπλές ἀποδίδονται μὲ στρογγυλοὺς διπλοὺς κόμπους ποὺ δὲν διακόπτουν τὴ γραμμὴ τοῦ ποδιοῦ. Οἱ ὀπλές στραμμένες ἐλαφρὰ πρὸς τὰ κάτω, ἔχουν σχῆμα ἀμυγδαλοειδές. Πίσω ἀπὸ τὸ ζῷο αὐτό, λοξὰ πρὸς τὸν λαϊμό του καὶ ἀντίνωτο, εἶναι χαραγμένο ἄλλο, ὅμοιο, τοῦ ὁποῖου δηλώνονται τὸ ἓνα ὀπίσθιο πόδι (ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ πρῶτο ζῷο) καὶ τὰ δύο μπροστινά, ἀνάμεσα στὰ πόδια τοῦ πρώτου. Τὰ κέρατα τοῦ πρώτου καμπυλώνονται στὶς ἅκρες πρὸς τὰ ἐπάνω, τοῦ ἄλλου πρὸς τὰ κάτω. Τὰ μάτια καὶ τὰ ρύγχη ἀποδίδονται μὲ κανονικὰ περιγράμματα καὶ ὄχι μὲ ἀπλοὺς κύκλους. Ἡ στάση καὶ οἱ ἀναλογίες τῶν ζώων πολὺ φυσικά (πίν. 59α). Διάμ. 17 χιλ., πάχος 13 χιλ., διάμ. ὀπῆς 2 χιλ.

— Εἴκοσι δύο κομμάτια κονιάματος ἀπὸ σχεδὸν καθαρὸ ἀσβέστη μὲ πρόσμειξη πολὺ λεπτῆς ἄμμου, διαστ. ἀπὸ 13×5 χιλ. ἕως 50×35 χιλ. καὶ πάχους 6-25 χιλ., μὲ τὴ μία ἐπιφάνεια λεῖα καὶ χρωματισμένη καὶ τὴν ἄλλη ἀνώμαλη, προσαρμοσμένη στὴν ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου. Τὰ περισσότερα φέρουν ἀπλῶς κόκκινο, γαλάζιο, μαῦρο ἢ κίτρινο χρῶμα. Τὰ ἐννέα σώζουν ἵχνη ἀπὸ ἐγχρωμὴ διακόσμηση (ἐγχρ. πίν. Xβ). Στὸ ἓνα διατηρήθηκε σχετικὰ πλατιά μαύρη καμπύλη γραμμὴ (πίν. 59ε:4). — Ἄλλο, διαστ. 40×79 χιλ., ἔχει φαγωμένη ἄσπρη ἐπιφάνεια, ποὺ σώζει λεπτὴ μαύρη ἐλαφρὰ καμπύλη γραμμὴ, παράλληλη πρὸς κόκκινη ἐπιφάνεια μὲ ἐξίτηλο μαῦρο περίγραμμα. Σὲ ἀπόσταση 30 χιλ. ἵχνη κίτρινης ἐπιφάνειας μὲ ἐξίτηλο μαῦρο περίγραμμα. — Ἄλλο, διαστ. 34×47 χιλ., ἄσπρο, εἶναι διαγραμμισμένο μὲ λοξὲς μαῦρες γραμμές (πίν. 59ε:2). — Ἄλλο, διαστ. 35×46 χιλ., καὶ ἓνα μικρότερο, 20×25 χιλ., ποὺ τοῦ ἀνήκει ἄλλὰ δὲν συγκολλιέται: Ἄσπρη ἐπιφάνεια, τὴν ὁποία μία γαλάζια καμπύλη χωρίζει ἀπὸ ἄλλη κόκκινη. — Ἄλλο,

διαστ. 30×34 χιλ., ἔχει κίτρινη ἐπιφάνεια, κάπως ἀποξυσμένη, μὲ ἴχνη μαύρων γωνιωδῶν γραμμῶν (πίν. 59ε:3). — Ἄλλο, διαστ. 19×37 χιλ., φέρει ἴχνη κίτρινης ἐπιφάνειας (ἴσως ταινίας) μὲ μαῦρο περίγραμμά ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐξέρχονται δύο κροσσωτὲς γραμμές, ἴδιου πάχους μὲ τὸ περίγραμμά, βαμμένες σὲ κόκκινο πεδίο. Μετὰ τῇ δευτέρῃ κροσσωτῇ γραμμῇ τὸ πεδίο γίνεται γαλάζιο. — Ἄλλα τρία, διαστ. 21×24 χιλ., 21×35 χιλ. καὶ 48×50 χιλ., πάχους 12, 1 καὶ 19 χιλ. (τὸ δεύτερο στρωμένο πάνω σὲ πέτρα). Ἐπιφάνεια κόκκινη μὲ ἴχνη ἀπὸ πυκνὲς καὶ λεπτὲς παράλληλες μαῦρες γραμμές. Μερικὲς πλατύτερες, ἀνήκουν ἴσως σὲ ταινίες. Ἡ

γενικὴ ἐντύπωση εἶναι διακόσμηση μὲ φυτικὰ θέματα ἢ καὶ ἓνα ἀδέξια σχεδιασμένο φολιδωτὸ κόσμημα (πίν. 59ε:1).

— Τμῆμα ἀπὸ τὸ κέρατο ἐλάφου. — Δόντια βοοειδοῦς. — Ἐκατὸν ἐξήντα τρεῖς πλήρεις θυρίδες καὶ πενήντα δύο κομμάτια κελυφῶν ἀπὸ καλόγνωμες (*Arca Noae* Linnaeus) (πίν. 60α:1). — Ἐκατὸν ἑντεκα πλήρεις θυρίδες καὶ τριάντα τρία κομμάτια ἀπὸ κελύφη κυδωνιῶν (*Venus Verrucosa*) (πίν. 60β:2). — Πενήντα ἓνα κομμάτια ἀπὸ θυρίδες πίννας (πίν. 60α:2). — Δύο θυρίδες ἀπὸ καρδίτες (*Cerastoderma*) (πίν. 60β:3). — Ἐξὶ θυρίδες σπονδύλων (*Spondylus Gaederopus* Linnaeus) (πίν. 60β:1).

Ἐπάνω στὸ δάπεδο βρέθηκε κεραμεικὴ ποὺ προέρχεται ἀναμφισβήτητα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς χρήσης τοῦ δωματίου:

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 163.

Ἐπιπλέον: Ἀγραπτα: Πέντε τροπιδωτὰ χεῖλη (τὸ ἓνα καμένο), πέντε λαβές, δύο στελέχη χωρὶς γάστρα, ἑντεκα στελέχη μὲ τμῆμα γάστρας ἢ καὶ βάσης μὲ κεντρικὴ κοιλότητα καὶ τρεῖς βάσεις, διαμ. 60-64 χιλ., ἐπίσης μὲ κοιλότητα, ἀπὸ κύλικες. — Τρεῖς συγκολλημένες ἑλλιπεῖς κύλικες ἀπὸ ὅχι πολὺ καθαρὸ, μέτρια φημένο κιτρινωπὸ πηλὸ. Τῆς μιᾶς, σωζ. ὕψους 90 χιλ., λείπει τὸ χεῖλος, τμῆμα τῆς βάσης καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς γάστρας. Οἱ ἄλλες δύο, ὕψους 115 καὶ 125 χιλ., μόλις διατηροῦν τὸ περίγραμμά τους. Διάμ. βάσεων 67 καὶ 80 χιλ. — Κύλιξ συγκολλημένη, ἑλλιπής, ἀσυμπλήρωτη, χωρὶς τμῆμα τῆς γάστρας καὶ τοῦ τροπιδωτοῦ χεῖλους. Λαβὴ κάθετη, τῆς ὁποίας ἡ κορυφὴ εἶναι στὸ ἐπίπεδο τοῦ χεῖλους. Στὴ βάση ρηχὴ κεντρικὴ κοιλότητα (πίν. 61α). Ὑψος 114 χιλ., ὕψος στελέχους 25 χιλ., διάμ. βάσης 72 χιλ. — Μία βάση λεκανιδίου. — Ὅμοια, ἐπίπεδη, λειασμένα καὶ τμῆμα τῆς γάστρας καὶ τοῦ ἐλαφροῦ τροπιδωτοῦ χεῖλους,

ποὺ συνανήκουν καὶ δίνουν τὸ περίγραμμά τοῦ δοχείου. Πηλὸς κόκκινος, καμένος καὶ ἀπολεπισμένος. Διάμ. βάσης 36 χιλ., συνολικὸ ὕψος 55 χιλ. — Τμῆμα ταινωτῆς λαβῆς ἀρύταινας ἀπὸ κοκκινόξανθο ἀρκετὰ καθαρὸ πηλὸ, ποὺ σώζεται ἀπὸ τὴ γένεσή της στὸ τοίχωμα ὡς τὴν ἀναδίπλωσή της στὴν κορυφὴ. Σωζ. μῆκος 86 χιλ., πλάτος 27 χιλ., πάχος 12 χιλ. Πάχος τοιχώματος τοῦ σκεύους στὴ γένεσή της 3-4 χιλ. — Ἐπίπεδος πυθμένας, διαμ. 60 χιλ., καὶ μέρος τοῦ τοιχώματος, πάχους 5 χιλ., προχοειδοῦς ἀγγείου ἀπὸ κοκκινωπὸ τραχὺ πηλὸ μὲ κιτρινωπὸ, ἐν μέρει ἀπολεπισμένο ἀλείφωμα. — Γραπτὰ: Μικρότατο κομμάτι ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ κοκκινόξανθο πηλὸ μὲ δύο ἐξίτηλες καστανὲς λεπτὲς ταινίες βαμμένες ἐξωτερικὰ καὶ πλατὺ δακτύλιο ἐσωτερικά. — Δύο συνανήκοντα κομμάτια σκύφου, ποὺ δίνουν τὸ περίγραμμά του ἀπὸ τὸ ἐξώστροφο χεῖλος ὡς τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας καὶ διατηροῦν καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος λοξῆς ὀριζόντιας ἀγκύλης λαβῆς. Πηλὸς λεπτὸς, κοκκινόξανθος, μὲ

κιτρινωπό απολεπισμένο αλείφωμα. Στο χεῖλος πλατιά κοκκινοκάστανη ταινία βαμμένη μέσα κι έξω. Έσωτερικά, περίπου στη μέση τῆς κοιλιᾶς, δύο πλατιοὶ δακτύλιοι. Έξωτε-

ρικά βαμμένη ἡ ράχη τῆς λαβῆς, ἀπὸ κάτω τρεῖς λεπτὲς ταινίες. Στὴ ζώνη τῶν λαβῶν πλατιά καμπύλη ταινία ἐξηρητημένη ἀπὸ τὸ χεῖλος (πίν. 61β).

Τὰ στρώματα αὐτὰ εἶχαν ἐπίσης παραβιαστεῖ στὸ παρελθόν. Στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ **M3** εἶχε γίνει μία μεγάλη τομὴ ἀνωμάλου σχήματος καὶ γενικῶν διαστ. $5 \times 4,25$ μ., στὴν ὁποία εἶχαν ρίξει πίσω τὰ χρώματα ποὺ ἀνέσκαψαν. Στὰ χρώματα αὐτὰ ὑπῆρχαν κομμάτια ἀπὸ κύλικες καὶ λεκανίδες, καθὼς καὶ θυρίδες ὁστρέων ὁμοίων μὲ τὰ προηγούμενα. Τέλος, παρατηρήθηκε μία ἀκόμη τέτοια ἐπέμβαση ὑπὸ μορφὴ ρηχῆς τάφρου, πλάτους 1,50 μ., ποὺ εἶχε σκαφεῖ διαγωνίως ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ **M3** ἕως σχεδὸν τὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ **M4**. Τὸ σκάψιμο εἶχε φτάσει ὥς τὸ λιθολόγημα τοῦ γεμίματος τῶν δαπέδων τῶν δύο δωματίων παραβιάζοντας τὴν ἐπιφάνειά τους καὶ ξηλώνοντας μέρος τοῦ μεσοτοιχοῦ τους στὸ σημεῖο ὅπου ἀνοιγόταν ἡ πόρτα. Στὰ σκαμμένα χρώματα ὑπῆρχαν μικρὰ κομμάτια ἀπὸ κύλικες καὶ λεκανίδες.

ΔΩΜΑΤΙΟ **M4**

Εἶναι τὸ νοτιοανατολικό, περίπου τετράγωνο, δωμάτιο, μήκους (Α.-Δ.) 6,05/6,12 μ. καὶ πλάτους (Β.-Ν.) 7,25 μ., ὅσο καὶ τὸ γειτονικὸ τοῦ **M3**. Ὁ βόρειος καὶ ὁ νότιος τοῖχος του, πάχους ἀντιστοίχως 1,20 καὶ 1,10-1,20 μ., σώθηκαν σὲ ὕψος 1-2 δόμων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ κατώτερος εἶναι χτισμένος ἀπὸ ἀρκετὰ μεγάλες πέτρες ποὺ πατοῦν πάνω σὲ ἐξισωτικὴ ὑποθεμελίωση ἀπὸ μικρότερες, τοποθετημένες ἀπευθείας ἐπάνω στὸν φυσικὸ βράχο. Στὸν δεῦτερο, ἀνώτερο, χρησιμοποιήθηκαν ὀγκόλιθοι, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους πιάνουν ὁλόκληρο τὸ πάχος τοῦ τοίχου. Ὁ δυτικὸς εἶναι ὁ χαμηλὸς μεσότοιχος μὲ τὴν πόρτα πρὸς τὸ **M3**. Ἀνατολικὸ τοῖχο δὲν εἶχε τὸ δωμάτιο. Ὁλόκληρη ἡ ἀνατολικὴ του πλευρὰ ἦταν ἀνοιχτὴ πρὸς τὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ κτιρίου **M** καὶ τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου πρὸς Α. του, καὶ εἶχε τὴ μορφὴ χαμηλοῦ σκαλοπατιοῦ, χτισμένου ἀπὸ σχετικὰ μικρὲς πέτρες τυχαίου σχήματος ἀλλὰ στενόμακρες, μὲ τὴ μία στενὴ πλευρά τους περίπου εὐθύγραμμη. Ἡ πλευρὰ αὐτὴ εἶναι τοποθετημένη πρὸς τὰ ἔξω, σχηματίζοντας μὲ τὶς ἄλλες συνεχὲς μέτωπο, λίγο (0,10-0,15 μ.) ψηλότερο ἀπὸ τὸν γυμνὸ βράχο ἔξω ἀπὸ τὸ κτίριο καὶ στὴν ἴδια περίπου στάθμη μὲ τὸ δάπεδο πίσω του, στὸ ὁποῖο οἱ πέτρες εἰσέχουν σὲ ὁλόκληρο τὸ μῆκος τους. Τὸ σκαλοπάτι πλαισιώνεται ἀπὸ δύο μεγάλους καὶ ψηλοὺς ὀγκολίθους τοποθετημένους στὴ θέση τῶν παραστάδων τῆς εἰσόδου¹⁹.

19. Ὁμοία διάταξη εἶχε ἐφαρμοστεῖ καὶ στὸν χώρο **E1**, στὴν εἴσοδο δηλαδὴ τοῦ διαμερίσματος **E** στὴ δυτικὴ πτέρυγα τοῦ περιβόλου (Γλᾶς I 192).

Τὸ δάπεδο τοῦ M4 παρουσιάζει τὴν ἴδια κλίση ὅπως ὁλόκληρο τὸ κτίριο (ΒΔ.-ΝΑ.) καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ πυκνὸ λιθολόγημα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐξέχει κατὰ τόπους ὁ φυσικὸς βράχος καὶ τὸ ὁποῖο εἶναι μισοσκεπασμένο ἀπὸ ἀραιὸ κοκκινωπὸ χῶμα μὲ χαλίκια, ἰδίως στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ δωματίου ποὺ εἶχε ἀπογυμνωθεῖ περισσότερο ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο. Στὸ δυτικὸ διατηρήθηκαν μερικὰ ἴχνη ἀπὸ τὴν ἐπίστρωση ἀσπροχώματος ποὺ εἶχε παρατηρηθεῖ στὸ M3.

Ἡ ἐπίχωση ποὺ γέμιζε τὸ δωμάτιο ἦταν ὅμοια μὲ ἐκείνη τῶν ἄλλων χώρων τοῦ κτιρίου. Τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα, χαλαρὸ καστανὸ μὲ ἀρκετὲς πέτρες, περιεῖχε λίγα διάσπαρτα ὄστρακα καὶ κομμάτια πίθου καὶ κεραμιδιῶν.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 13.

Ἐπιπλέον: Μία βάση καὶ μία λαβὴ κύλικος. — Κομμάτι ἀπὸ τὸν ἐπίπεδο καὶ ἀλείαστο πυθμένα πίθου, πάχους 30 χιλ., ἀπὸ πολὺ τραχὺ πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα. Ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ σώζεται ἡ γένεση τοῦ τοιχώματος τοῦ ἀγγείου, πάχους 32 χιλ. — Δεκαπέντε μικρὰ κομμάτια στρωτήρων καὶ τέσσερα μεγαλύτερα ποὺ διατηροῦν τὸ κάθετο περιχέλωμά τους

σὲ ὅλο τοῦ τὸ ὕψος. Πηλὸς τραχὺς καὶ ἀμμώδης, μὲ ἴχνη ἀπὸ ἀχυράκια καὶ χαλικάκια στὶς σχετικὰ λειασμένες ἐπάνω ἐπιφάνειες. Ἀποκάτω ἐντελῶς ἀνώμαλες, φαίνονται νὰ στρώθηκαν πάνω σὲ χῶμα (πίν. 61γ). Μέγ. σωζ. διαστ. 214, 210, 205 καὶ 150 χιλ. Πάχος πλακῶν ἀντιστοίχως 20-25, 25-28, 20-28 καὶ 15-16 χιλ. Ὑψος πλευρᾶς ἀπὸ πλάκα ἀντιστοίχως 38, 38, 35 καὶ 33 χιλ.

Ἀνάλογα ἦσαν καὶ τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴ λεπτὴ στρώση κοκκινοχώματος ποὺ ἀντιπροσώπευε τὸ δάπεδο στὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τοῦ χώρου.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ὅστρακα διάφορα ἀπροσδιόριστα 8.

Ἐπιπλέον: Δύο βάσεις διαμ. 55 χιλ. καὶ 65 χιλ., μὲ κεντρικὴ κοιλότητα, καὶ δύο στελέχη κυλικῶν. — Τμῆμα ταινιωτῆς λαβῆς μεγάλου ἀγγείου, σωζ. μήκους 40 χιλ., πλάτους 32 χιλ. καὶ πάχους 12 χιλ. — Τέσσερα μικρὰ κομμάτια ἀπὸ πλάκες στρωτήρων καὶ ἄλλα πέντε (ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο συνανήκουν), πάχους 10, 15 καὶ 23 χιλ., ποὺ σώζουν κάθετα περιχει-

λώματα ὕψους 15 καὶ 35 χιλ. Πηλὸς τραχὺς, ἀμμώδης μὲ ἐγκλείσματα. — Μικρὸ τμῆμα καλυπτῆρα ποὺ μόλις σώζει τὴν καμπύλη τοῦ καὶ τερματίζεται στὴν ἄκρη τοῦ κυλίνδρου σὲ ἐλαφρότατα ἐξώστροφο χεῖλος, ἀπὸ κιτρινωπὸ καλοψημένο πηλὸ μὲ λίγα ἐγκλείσματα καὶ καλὰ λειασμένη τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια. Μέγ. σωζ. διάστ. 95 χιλ., πάχος 15 χιλ.

Εἰδικότερα, στὴ βορειοδυτικὴ γωνία βρέθηκαν πάνω στὴν ὑπόλευκη ἐπίστρωση τοῦ δαπέδου κομμάτια ἀπὸ φύλλα μολύβι καὶ τμῆμα στρωτήρα, πεσμένο ὀρθιο στὴν ἀκμὴ τοῦ.

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ἑπτακόσια δεκατρία κομμάτια, διαστ. 50×10 χιλ. ἕως 221×233 χιλ., καὶ πολλὰ τρίμματα ἀπὸ φύλλα μολυβιοῦ, πάχους 1 χιλ. Περὶ τὰ δέκα ἦσαν διπλωμένα ἀκατάστατα, κατὰ κανόνα ὅμως ἦσαν ἀνεπτυγμένα καὶ μόνο λίγο

καμπυλωμένα ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ χύματος ποὺ τὰ σκέπαζε. Προφανῶς δὲν προέρχονται ἀπὸ ἀγγεῖα ἢ σκεύη ἀλλὰ ἀπὸ φύλλα προορισμένα γιὰ κατεργασία.

ΤΟΙΧΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ

Τὰ κτίρια τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου ὀρίζονται πρὸς Β. ἀπὸ τὸ διατείχισμα ποὺ χωρίζει τὸ βόρειο (σχ. 2, II) ἀπὸ τὸ νότιο τμήμα του (σχ. 2, III), πρὸς Α. ἀπὸ τὴ συνέχεια τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου καὶ πρὸς Ν. ἀπὸ τὸ νότιο σκέλος του ποὺ στρέφει πρὸς Δ., περικλείει τὸ κτίριο Η καὶ καταλήγει στὸν ἀνατολικὸ πυλῶνα τῆς νότιας εἰσόδου τοῦ περιβόλου (σχ. 2). Στὸ σημεῖο ὅπου συναντᾶται μὲ τὸ διατείχισμα ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ἀλλάζει κατεύθυνση σχηματίζοντας ἀνοιχτὴ ἀμβλεία γωνία μὲ τὸ προηγούμενο σκέλος του. Ἡ νέα του κατεύθυνση, ἐλαφρὰ λοξὴ πρὸς τὴν μέχρι ἐκεῖ γραμμὴ του, τὸν φέρνει πλησιέστερα πρὸς τὰ κτίρια τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας, τὰ ὅποια περιβάλλει λίγο-πολὺ συμμετρικὰ πρὸς τὰ ἀντίστοιχα τῆς δυτικῆς (σχ. 2). Ἔτσι, ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ κτιρίου Μ εἶναι 6,10-6,30 μ. μέσα ἀπὸ τὸ διατείχισμα, τὸ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου βρίσκεται 23,30 μ. ἔξω ἀπὸ τὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ Μ, 23,80 μ. ἔξω ἀπὸ τὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ Κ καὶ 4,30 μ. ἔξω ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχὴ πλευρὰ τοῦ Η. Τέλος, ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ κτιρίου Η ἕως τὸ νότιο σκέλος τοῦ περιβόλου κυμαίνεται μεταξὺ 8,30 μ. καὶ 8,46 μ.

Ὁ τοῖχος τοῦ περιβόλου ἔχει χτιστεῖ κατὰ τμήματα, ὅπως φαίνεται στὸ νότιο σκέλος του κάτω ἀπὸ τὸ κτίριο Η. Τὸ σκέλος αὐτὸ προχωρεῖ ἐπὶ 28 μ., ὡς τὸ ὕψος περίπου τῆς νότιας εἰσόδου τοῦ δωματίου Η3. Στὸ σημεῖο ἐκεῖνο καταλήγει σὲ μία ἀπὸ τὶς συνηθισμένες προεκβολὰς στὸ ἐσωτερικὸ του (σχ. 4, πίν. 62β). Ἡ συνέχειά του πρὸς Δ., δηλαδὴ τὸ τμήμα του ἀπὸ τὴν προεκβολὴ ὡς τὸν πυλῶνα τῆς εἰσόδου τοῦ περιβόλου²⁰, ἀκολουθεῖ διαφορετικὴ οἰκοδομικὴ γραμμὴ ἀπὸ τὸ προηγούμενο σχηματίζοντας ἀγκῶνα ποὺ προβάλλει 0,23 μ. πρὸς τὰ ἔξω (πίν. 62α). Ἡ διαδρομὴ τοῦ τοίχου δηλαδὴ δὲν εἶναι αὐστηρὰ συνεχὴς καὶ δὲν εἶναι ἀπολύτως εὐθύγραμμη οὔτε πολὺ κανονικὴ, ἡ δὲ ἐσωτερικὴ του πρόσοψη εἶναι λιγότερο ὁμαλὴ ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ. Οἱ διαφορὲς ὅμως αὐτὲς εἶναι ἀσήμαντες καὶ ὀφείλονται προφανῶς στὸ μεγάλο του μῆκος, ποὺ δυσκόλευε τὴν ἐνιαίαν χάραξή του.

20. Γλῶσσ I σχ. 9.

Ὁ τοῖχος σώζεται λιθόχτιστος σὲ ὕψος ποὺ ποικίλλει ἀπὸ 0,70 ὠς 1 μ., ἔχει ὁμῶς πολ-
λὲς πέτρες πεσμένες κατὰ τὸ μῆκος του (βλ. πίν. 2α), ἰδίως ὅπου τὸ ἔδαφος εἶναι κατηφο-
ρικό, καὶ κορυφὴ ἀνώμαλη, ὥστε πρέπει νὰ ἦταν ἀρχικὰ ψηλότερος. Σὲ ἓνα - δύο σημεῖα
ὁμῶς (στὸ σκέλος του ἔξω ἀπὸ τὸ κτίριο Η, π.χ.) βρέθηκαν μερικὲς πλακοειδεῖς πέτρες
πεσμένες ἀκατάστατα, 0,20-0,30 μ. κάτω ἀπὸ τὴ διατηρημένη κορυφὴ του καὶ 0,55-0,60 μ.
ψηλότερα ἀπὸ τὸ θεμέλιό του, ποὺ δὲν ἀποκλείεται νὰ προέρχονται ἀπὸ ἓνα ἀνώτατο
ἐξισωτικό δόμο, τοποθετημένον γιὰ νὰ ὑποδεχτεῖ ἀνωδομὴ ἀπὸ πλῖθες. Οἱ πλῖθες αὐτές,
πλασμένες ἀπὸ τὸν ἀνοιχτόχρωμο λευκόφαιο πηλὸ τῆς περιοχῆς, ἄφησαν πολλὰ καὶ πυ-
κνὰ κομμάτια στὴν ἐπίχωση ποὺ συσσωρεύτηκε στὶς προσόψεις. Ὡστε ὁ τοῖχος τοῦ περι-
βόλου ἦταν πλῖθινος, μὲ χαμηλὸ τοιχόβαθρο θεμελιωμένο στὸν βράχο καὶ χτισμένο ἀρκετὰ
πρόχειρα καὶ ἀκανόνιστα ἀπὸ μεγάλες πέτρες, τοποθετημένες χωρὶς πολλὴ προσοχὴ μὲ
διάφορες μικρότερες στοὺς ἀρμούς. Τὸ πάχος τοῦ τοίχου ποικίλλει κατὰ τόπους ἀπὸ 1,40
ἕως 1,70 μ., στὸ νότιο σκέλος του ὁμῶς μειώνεται στὰ 1,02-1,17 μ.

Ὅπου καθαρίστηκε, ἡ ἐσωτερικὴ ὄψη τοῦ τοιχόβαθρου παρουσίασε τὶς γνωστὲς καὶ
ἀπὸ ἀλλοῦ προεκβολές²¹ (πίν. 62β), ἀπὸ τὶς ὁποῖες καθαρίστηκαν καὶ μελετήθηκαν κυρίως
ἐκεῖνες ποὺ βρέθηκαν στὸ τελευταῖο πρὸς Ν. τμήμα του (σχ. 4). Στὸ σημεῖο αὐτὸ οἱ προεκ-
βολὲς ἀπέχουν μεταξύ τους 4,80, 4,40 καὶ 3,60 μ., ἀφήνοντας ἀπὸ τὴν τελευταία ὠς τὴ νο-
τιοανατολικὴ γωνία τοῦ περιβόλου ἀπόσταση 3,80 μ. Εἶναι δηλαδὴ χτισμένες σὲ ἀποστά-
σεις ἄνισες ἀλλὰ πάντως μικρότερες ἀπὸ 5 μ. Οἱ θέσεις τους καθορίστηκαν προφανῶς μὲ
τὸ μάτι, χωρὶς ἀκρίβεια καὶ χωρὶς συμμετρία. Μερικὲς δένουν μὲ τὴν τοιχοδομία τοῦ περι-
βόλου (βλ. πίν. 62β), ἄλλες ὁμῶς εἶναι ἀπλῶς προσκτισμένες στὴν πρόσοψή του. Τὸ σχῆμα
τους εἶναι ἀκανόνιστα τετράπλευρο, παραλληλόγραμμο μᾶλλον παρὰ ὀρθογώνιο, δεδομέ-
νου ὅτι οἱ πλευρὲς τους δὲν προεξέχουν ἐξίσου ἀλλὰ ποικίλλουν στὶς προεκβολὲς ποὺ ἀνα-
φέρθηκαν ἀπὸ 0,31-0,62 σὲ 0,50-0,63 καὶ 0,36-0,64 μ., καὶ διαφέρουν αἰσθητὰ ἀπὸ τὴ μία
προεκβολὴ στὴν ἄλλη. Τὰ μέτωπά τους εἶναι καὶ αὐτὰ ἀνόμοια, μὲ πλάτος ποὺ κυμαίνεται
μεταξὺ 1 καὶ 1,40 μ. Ὁ λόγος ὑπαρξῆς τους ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἄδηλος²².

Ἀπὸ τὸ ἀσπρόχωμα τῆς ἐπίχωσης πρὸς Α. τοῦ κτιρίου Η, οὐσιαστικὰ δηλαδὴ ἀπὸ τὶς
διαλυμένες πλῖθες τῆς ἀνωδομῆς τοῦ τοίχου, συγκεντρώθηκαν:

ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Μία βάση μὲ κεντρικὴ κοιλότητα, ἓνα στέ-
λεχος μὲ τμήμα βάσης, δύο κομμάτια ἀπὸ γά-

στρες καὶ μία ἀγκύλη λαβὴ κυλίκων ἀπὸ κίτρι-
νο καὶ κοκκινωπὸ πηλό.

21. Γλᾶς I 80-81, 200.

22. Πρβ. αὐτόθι 81.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΔΙΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ

Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου στὸν Γλᾶ καταλαμβάνεται ἀπὸ ἓνα κτιριακὸ συγκρότημα συμμετρικὸ στὴ διάταξη, ἀλλὰ διαφορετικὸ στὴν κατασκευὴ καὶ στὶς λεπτομέρειες ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τῆς δυτικῆς πτέρυγας τοῦ περιβόλου²³.

Τὸ νοτιότερο κτίριο τοῦ συγκροτήματος, τὸ μόνον ἀνεξάρτητο, εἶναι τὸ κτίριο **H**, ἓνα μεγάλο οἰκοδόμημα χτισμένο σὲ ἄξονα **A.-Δ.**, ὅμοιο καθ' ὅλα μὲ τὸ κτίριο **A** τῆς δυτικῆς πτέρυγας²⁴. Πρὸς **B.** τοῦ ἐκτείνεται τὸ μακρόστενο κτίριο **K**, ἀνάλογο πρὸς τὸ ἀπέναντι κτίριο **B**²⁵. Τοῦτο ἀκολουθεῖται ἀπὸ μία σειρὰ δωματίων, τὰ **N1-N3**, προσκτισμένα στὸ βόρειο ἄκρο του, ποὺ μοιάζουν μὲ τὰ διαμερίσματα **E** καὶ **Z** τῆς δυτικῆς πτέρυγας²⁶. Πρὸς **B.** τὸ συγκρότημα κλείνει μὲ τὸ κτίριο **M**, χτισμένο σὲ ἄξονα ἐγκάρσιο πρὸς τὰ δύο προηγούμενα καὶ παράλληλο πρὸς τὸ **H**. Μεταξὺ τῶν δωματίων **N** καὶ τοῦ κτιρίου **M** μεσολαβεῖ ἄχτιστος χώρος, ἀντίστοιχος ἀλλὰ μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν χώρο **Z10** τῆς δυτικῆς πτέρυγας (σχ. 2, πίν. 1α)²⁷.

Οἱ ὁμοιότητες τῶν δύο συγκροτημάτων εἶναι τέτοιες καὶ τόσες ὥστε νὰ δείχνουν, ἤδη αὐτὲς καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ εὐρήματα ποὺ σημειώθηκαν, ὅτι εἶχαν χτιστεῖ γιὰ νὰ ἐξυπηρετοῦν τὸν ἴδιο σκοπὸ. Οἱ διαφορὲς τους, ἀφ' ἑτέρου, ὀφείλονται στὴ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους στὰ μέρη τοῦ βράχου ὅπου εἶχαν οἰκοδομηθεῖ.

Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ περιβόλου εἶναι σχεδὸν ἐπίπεδη. Τὸ δωμάτιο **Z9** στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ συγκροτήματος βρίσκεται 1 περίπου μέτρο χαμηλότερα ἀπὸ τὸ νότιο ἄκρο τοῦ **A**, ὑπάρχει δηλαδὴ μία κλίση 1 μ. ἀπὸ **N.** πρὸς **B.** ἐπὶ μήκους 145 μ. Ἐπομένως ἡ στάθμη τοῦ ἐδάφους εἶναι οὐσιαστικὰ ἡ ἴδια ἀπὸ τὴ μία ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη καὶ τὰ κτίριά του ἔχουν τοὺς τοίχους τους θεμελιωμένους στὸν φυσικὸ βράχο, ποὺ ἀποτελεῖ μὲ λίγες διευθετήσεις ἢ ἐπικαλύψεις καὶ τὸ δάπεδο. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ ὅμως ὁ λόφος παρουσιάζει ἔντονη κλίση ἀπὸ **B.** πρὸς **N.** καὶ ἀπὸ **Δ.** πρὸς **A.**, ἔτσι ὥστε τὸ κτίριο **M** νὰ εἶναι θεμελιωμένο 9 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὸ κτίριο **H**. Εἰδικότερα τὸ **M** ἔχει διαφορὰ στάθμης ἀπὸ τὴ βόρεια στὴ νότια πλευρὰ του 1,50 μ., τὰ δωμάτια **N** εἶναι θεμελιωμένα 1,50 μ. χαμηλότερα καὶ ἀκολουθοῦν ὡς τὸ σημεῖο ἐπαφῆς τους μὲ τὸ κτίριο **K** κλίση 2 μ., τὸ δὲ κτίριο **K** ἔχει τὸ νότιο τέρμα του 4,24 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὸ βόρειο. Ὅσο γιὰ τὸ κτίριο **H**, τοῦτο εἶναι λίγο-πολὺ ἐπίπεδο, παρουσιάζει ὅμως καὶ αὐτὸ κλίση 0,40-0,60 μ. ἀπὸ **Δ.** πρὸς **A.**

Οἱ διαφορὲς αὐτές, περισσότερο ἢ λιγότερο σημαντικές, καθὼς καὶ οἱ ἔντονες ἀνωμα-

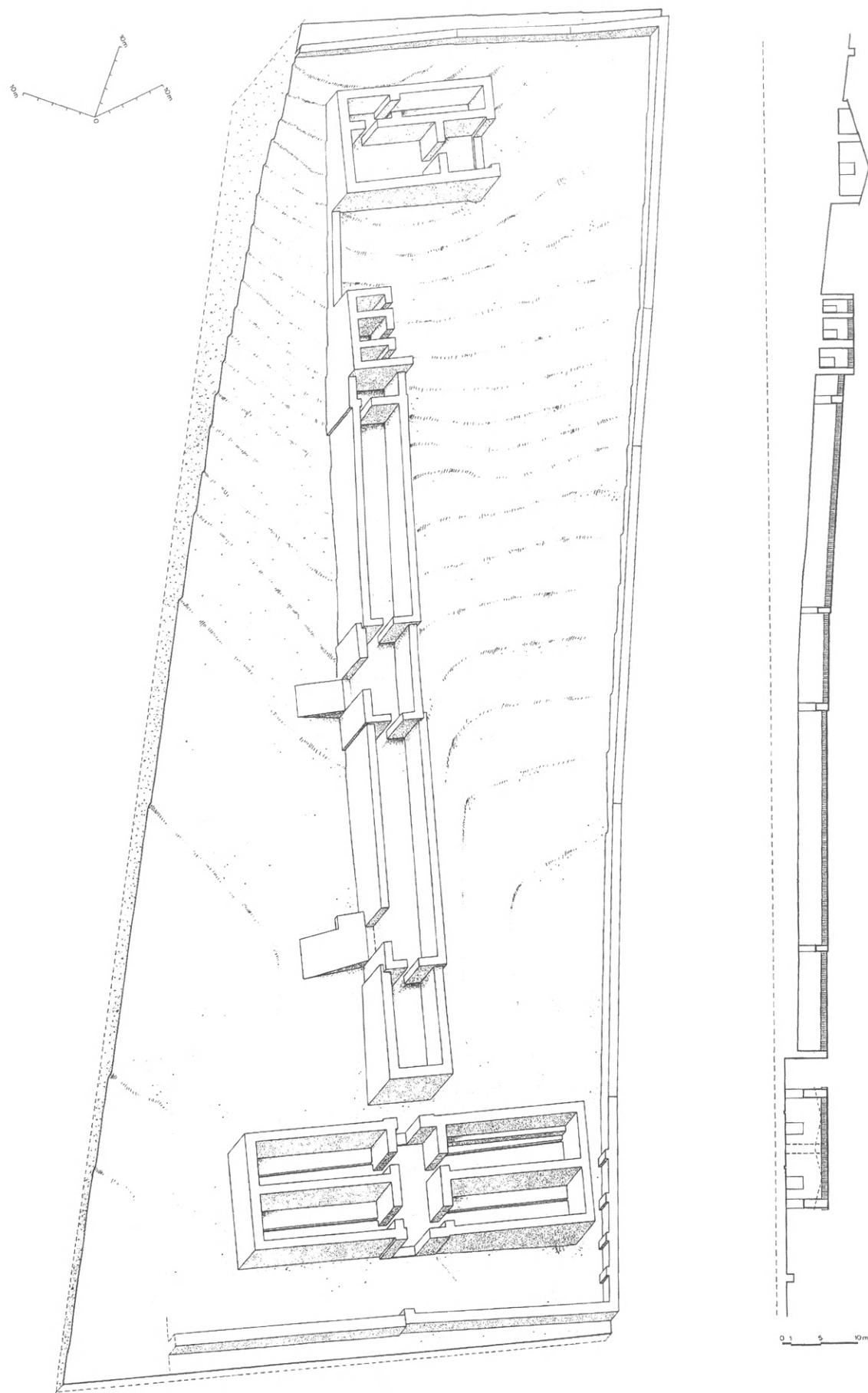
23. Γλᾶς I 167- 223.

24. Αὐτόθι 167-177, σχ. 15.

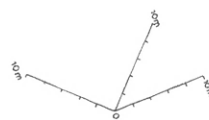
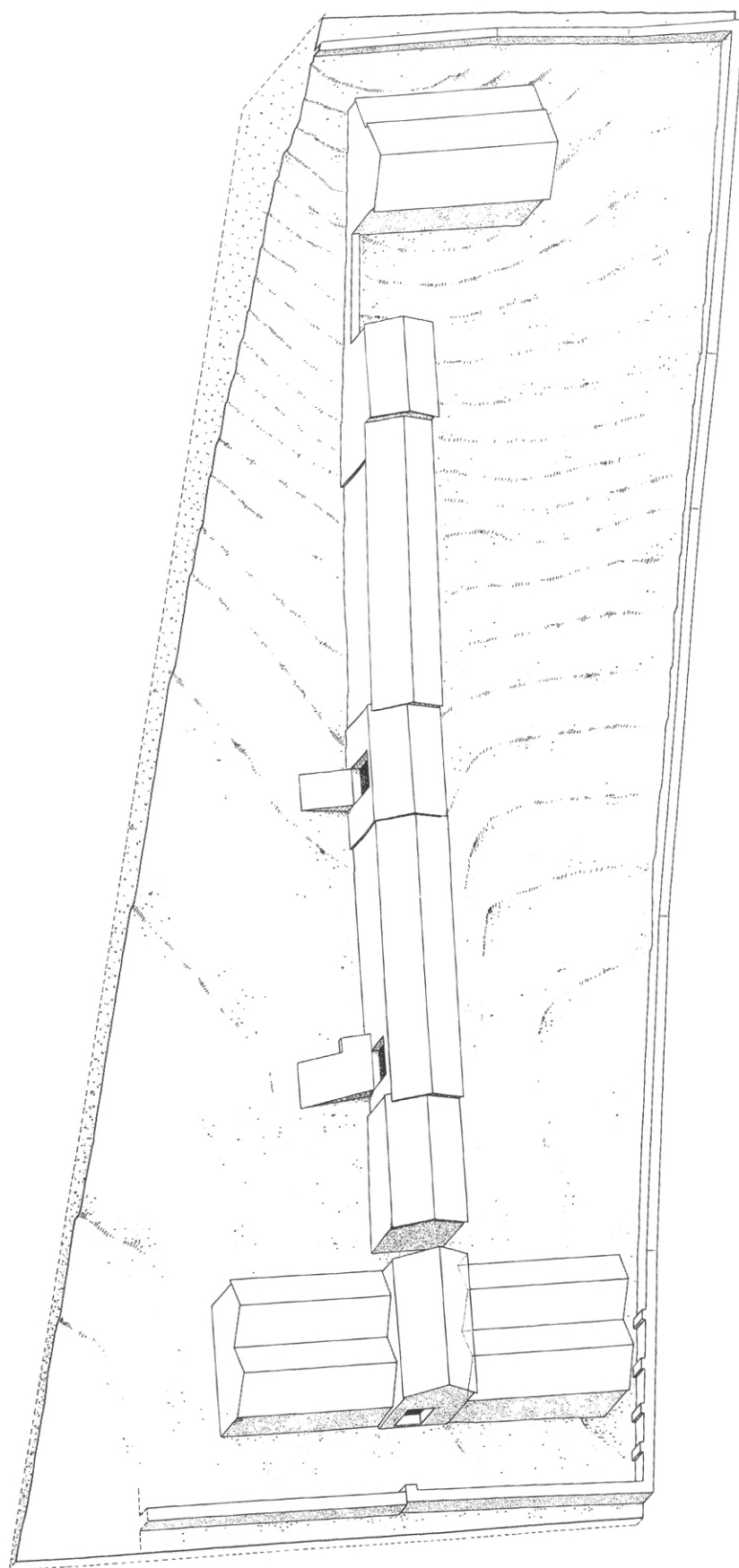
25. Αὐτόθι 177-189, σχ. 16. Ὁ **I.** ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ (ΠΑΕ 1961, 37-38, εἰκ. 2) τὸ εἶχε χαρακτηρίσει κτίριο **Δ**.

26. Γλᾶς I 189-223, σχ. 18.

27. Αὐτόθι 201, σχ. 21.

Σχ. 14. Κτίρια ανατολικής πτέρυγας, άξονομετρική αναπαράσταση.

Σχ. 15. Ανατολική πτέρυγα, συμπληρωμένη αναπαράσταση.

λίες τῆς ἐπιφάνειας τοῦ βράχου, ἀντιμετωπίστηκαν μὲ τὴ δημιουργία τεχνητῶν ὀριζοντίων ἐπιπέδων, πλακισμένων ἀπὸ ἰσχυροὺς τοίχους καὶ γεμισμένων μὲ λιθολόγημα ποὺ ὑποβάσταζε τὰ δάπεδα, φέροντάς τα στὸ ὕψος τοῦ ἀνηφορικότερου σημείου τοῦ κάθε οἰκοδομήματος. Ἔτσι τὰ κτίρια τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας ἦσαν χτισμένα κλιμακωτὰ ἀπὸ Β. πρὸς Ν. μὲ σημαντικὲς διαφορὲς στάθμης ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο.

ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ

Τὰ οἰκοδομήματα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ περιβόλου στὸν Γλᾶ, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὅλα τὰ ἄλλα μέσα στὸν ὀχυρωμένο χώρο, εἶναι κατασκευασμένα μὲ τὶς ἴδιες μεθόδους καὶ τὰ ἴδια ὕλικά ποὺ χαρακτηρίζουν τὴ μυκηναϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ποὺ προσδιορίζονται ἀπὸ τὴ σύσταση τοῦ ἐλληνικοῦ τοπίου: Ἀφθονία πετρῶν καὶ χώματος, δηλαδὴ λάσπης, καὶ σχετικὴ ἔλλειψη ξυλείας κατάλληλης γιὰ οἰκοδόμησι. Οἱ τοῖχοι ξεκινοῦν χαμηλὰ μὲ ἓνα λίθινο τοιχοβάθρο ἀπὸ πέτρες μετρίου ἢ μεγάλου μεγέθους, θεμελιωμένο στὸν βράχο, συνεχίζονταν πρὸς τὰ πάνω μὲ πλίθες προστατευμένες στὶς ὀψεις μὲ ἐπίστρωση ἀπὸ λάσπη ἢ κονίαμα καὶ κατέληγαν σὲ στέγες ἀπὸ πήλινα κεραμίδια. Εἰδικὰ στὴν ἀνατολικὴ πτέρυγα ἡ διαμόρφωση τοῦ βράχου, ποὺ παρουσιάζει ἔντονη κλίση ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ ἀπὸ Δ. πρὸς Α., ἐπέβαλλε τὴν κατασκευὴ τεχνητῶν ἰσοπέδων γιὰ τὴ στήριξη τῶν τοίχων καὶ τὴν κατασκευὴ κανονικῶν δαπέδων. Πουθενὰ δὲν ὑπάρχει ἔνδειξη ὅτι ἐξομαλύνθηκε ὁ βράχος μὲ πελέκημα. Παντοῦ, ὅπου ἡ διαφορὰ στάθμης τὸ ἐπέβαλλε, ἡ ἰσοπέδωση γινόταν μὲ ἐπίχωση πάχους ποὺ ἐποίκιλλε ἀνάλογα μὲ τὶς κλίσεις ἀπὸ χώρο σὲ χώρο. Ἔτσι τὸ βορειοδυτικὸ δωμάτιο τοῦ κτιρίου Μ, τὸ Μ1, εἶναι χτισμένο ἀπευθείας στὸν βράχο ποὺ ἐξέχει μάλιστα κατὰ τόπους στὸ ἐσωτερικὸ του, στὸ ἀνατολικὸ τμήμα ὅμως τοῦ γειτονικοῦ τοῦ Μ2 καὶ στὰ νότια δωμάτια Μ3 καὶ Μ4 χρειάστηκε γέμισμα πάχους μέχρι καὶ 1,50 μ. γιὰ νὰ ἰσοσταθμίσουν τὰ δάπεδά τους. Στὸ κτίριο Η τὰ δυτικὰ δωμάτια Η1 καὶ Η2 ἔχουν τόσο μόνο γέμισμα ὅσο χρειαζόταν γιὰ νὰ σκεπαστοῦν οἱ ἀνωμαλίες τοῦ βράχου, στὸ κεντρικὸ ὅμως Η3 καὶ στὰ ἀνατολικά Η4 καὶ Η5 τὸ λιθολόγημα κάτω ἀπὸ τὴ στρώση τοῦ δαπέδου φτάνει τὰ 0,60 μ. Ὁ χώρος Ν4, μήκους 12,30 μ., κατηφορίζει ἀπὸ Β. πρὸς Ν. κατὰ 1,50 μ., τὰ δωμάτια Ν3-Ν1, συνολικοῦ μήκους 14,83 μ., ἔχουν διαφορὰ στάθμης περίπου 1,20 μ. καὶ τὸ λειτουργικὸ ἐπίπεδο τοῦ κτιρίου Κ χαμηλώνει ἀπὸ τὸ Κ5 ὡς τὸ νότιο τέρμα του κατὰ 4 ὁλόκληρα μέτρα, ἐνῶ τὸ θεμέλιό του βρίσκεται 2 ἀκόμη μέτρα χαμηλότερα.

Σὲ μικρὲς ἐκτάσεις καὶ σχετικὰ περιορισμένες ὕψομετρικὲς διαφορὲς τὰ γεμίσματα ἔχουν τὴ μορφή πυκνῆς λιθορριπῆς ἀπὸ διαφόρων μεγεθῶν πέτρες μὲ ἀρκετὸ χῶμα ἀνάμεσά τους (πίν. 51), συγκρατημένες ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ ἐκάστοτε χώρου. Στὸ κτίριο Κ ὅμως τὰ πράγματα ἦσαν διαφορετικά. Ἐδῶ, σὲ συνολικὸ μῆκος ἀπὸ τὸ Κ5 ὡς τὸ νότιο ἄκρο τοῦ κτιρίου περίπου 90 μ., ἡ διαφορὰ στάθμης τῶν 6 μ. ἀπαιτεῖ πολὺ παχύτερο γέμι-

σμα καὶ πολὺ ἰσχυρότερη κατασκευή. Χτίστηκε λοιπὸν ἓνα κρηπίδωμα μὲ ὕψος ποὺ αὐξάνεται καθὼς τὸ κτίριο κατηφορίζει ἀπὸ Β. πρὸς Ν., τὸ ὁποῖο συγκρατεῖται στὰ πλάγια ἀπὸ ἰσχυροὺς τοίχους, πάχους 1,35-1,40 μ., ὅπου χρησιμοποιήθηκαν μεγάλοι ὀγκόλιθοι. Οἱ τοῖχοι αὐτοί, παχύτεροι ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους τοῦ κτιρίου Β στὴ δυτικὴ πτέρυγα²⁸ (ποὺ δὲν εἶχαν νὰ φέρουν ἄλλο βάρος ἀπὸ τὸ δικό τους), ἀκολουθοῦν καὶ αὐτοὶ διάταξη μαιάνδρου μὲ τὰ ἀνοίγματα ἀνάμεσα στὶς καμπές του κλεισμένα μὲ τοίχους ἴσου πάχους καὶ ὁμοίας κατασκευῆς, οἱ ὁποῖοι εἰσέχουν στὴ μία πλευρὰ ἀπὸ τὴν οἰκοδομικὴ γραμμὴ τοῦ μαιάνδρου κατὰ 0,20-0,25 μ. καὶ ἐξέχουν ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ ἀντίστοιχους ἀγκῶνες (σχ. 9β), δίνοντας στὸ σύνολο τὸ σχῆμα στενόμακρου τετράπλευρου οἰκοδομήματος²⁹.

Ἡ κατασκευὴ αὐτὴ συγκρατεῖ πυκνὸ γέμισμα ἀπὸ πέτρες μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους καὶ χῶμα, σχηματίζοντας ἔτσι ἐνιαῖο, συμπαγὲς καὶ ἐλαφρὰ κατηφορικὸ κρηπίδωμα, κατάλληλο νὰ ἐξουδετερώσει τὴν κατηφορικὴ κλίση τοῦ ἐδάφους καὶ νὰ βαστάσει τὴν πολὺ ἐλαφρότερη ἀνωδομὴ ἀπὸ πλῖθες μὲ ξυλοδεσιά. Τὰ ἐγκάρσια σκέλη τοῦ μαιάνδρου, διακόπτοντας τὸ γέμισμα, συγκρατοῦσαν τὸ βάρος του μοιράζοντάς το μεταξὺ τους καὶ περιορίζοντας τὶς πρὸς Ν. ὠθήσεις του³⁰. Ὅπως φαίνεται, τὸ κρηπίδωμα ἦταν ἀρχικὰ κατὰ τι ψηλότερο ἀπὸ τὸ σωζόμενο. Στὸ βόρειο ἄκρο του τὸ γέμισμα ἔχει στὴν κορυφὴ του μερικὲς πλακοειδεῖς πέτρες ποὺ σχηματίζουν μία ἐξομαλυντικὴ στρώση χωρὶς νὰ εἶναι μέρος τοῦ δαπέδου³¹, καὶ στὴν ἐπίχωση μεταξὺ τοῦ Κ καὶ τοῦ Η βρέθηκαν μερικὲς ἀκατέργαστες πλάκες ἀνωμάλου σχήματος (πίν. 26α), ἀρκετὰ ψηλὰ ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι ἔπεσαν ἐκεῖ ὅχι ἀμέσως ἀλλὰ κάποτε μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῶν κτιρίων³². Εἶναι πιθανὸ ὅτι καὶ αὐτὲς προέρχονταν ἀπὸ κάποια ἐξισωτικὴ στρώση στὸ νότιο ἄκρο τοῦ κρηπιδώματος τοῦ Κ, ἐπάνω στὴν ὁποία εἶχε στρωθεῖ τὸ δάπεδο.

ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ

Οἱ τοῖχοι τῶν κτιρίων ἦσαν θεμελιωμένοι στὸν βράχο ἢ πάνω στὰ πρὸς τοῦτο κατασκευασμένα κρηπιδώματα. Κατὰ κανόνα οἱ πέτρες τοῦ πρώτου δόμου τοῦ θεμελίου, διαφόρων μεγεθῶν, πατοῦν ἄλλοῦ ἀπευθείας πάνω στὴν ἐπιφάνεια τοῦ βράχου, χωρὶς νὰ μεσολαβεῖ συνδετικὴ ὕλη, ἄλλοῦ σὲ ἐξισωτικὴ στρώση ἀπὸ μικρὲς πέτρες ποὺ γεμίζουν τὶς

28. Γλᾶς I 179.

29. Βλ. ἄνωτ. σ. 61, 64.

30. Ἀνάλογη κατασκευὴ παρατηρήθηκε καὶ στὸν πύργο τῆς δυτικῆς εἰσόδου τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Βλ. Σ. ΙΑΚΩΒΙΔΗ, Ἡ μυκηναϊκὴ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν 107-108.

31. Βλ. ἄνωτ. σ. 72.

32. Βλ. ἄνωτ. σ. 38-39.

κοιλότητες και ανωμαλίες του βράχου και άλλου σε στρώση λάσπης με μικρές πέτρες ή και χαλίγια. Στο βόρειο τμήμα του **M2** ή υποθεμελίωση αυτή είναι κάπως πλατύτερη από τον τοίχο, ενώ στη δυτική πρόσοψη του **K** οι όγκόλιθοι του τοίχου πατοῦσαν επάνω σε στρώση από μικρές πέτρες που δεν φαίνεται να ήταν όρατη.

Σε μερικές περιπτώσεις, όπως στον δυτικό τοίχο του **M3**, οι πέτρες της έσωτερικής του όψης (όχι όμως και της έξωτερικής) πατοῦσαν επάνω σε λάσπη από άσπρόχωμα που αποτελούσε προέκταση της στρώσης του δαπέδου του χώρου.

ΤΟΙΧΟΙ

Ακολουθοῦσε πρὸς τὰ επάνω ένα χαμηλὸ λιθόχτιστο τοιχόβαθρο, τὸ ἴδιο σὲ ὅλα τὰ κτίρια, ὕψους 0,50 μ. (στὸν ἀνατολικὸ τοίχο τοῦ **M2**) ἕως 0,90-1 μ. (κτίριο **H**) καὶ πάχους 1,10-1,15 μ. κατὰ μέσο ὄρο. Στὸ **H** ὅμως τὸ πάχος φτάνει τὸ 1,23 μ., στὸ **N1** τὸ 1,35-1,40 μ. καὶ στοὺς ἐσωτερικοὺς τοίχους (μεσότοιχος **N2-N3**) περιορίζεται στὸ 0,70-0,75 μ. Οὐσιαστικὰ οἱ τοῖχοι ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο σειρὲς πέτρες τοποθετημένες κατὰ μῆκος τῶν ὀψεων, μεγέθους γενικὰ 0,60×0,60 μ., 0,40×0,80 μ., ἕως 0,36×0,75 μ., μερικὲς μικρὲς ἀνάμεσά τους, ποῦ καὶ ποῦ ὅμως χρησιμοποιήθηκαν πέτρες ποὺ πιάνουν ὁλόκληρο τὸ πλάτος τοῦ τοίχου. Στὶς γωνίες καὶ στοὺς ἀγκῶνες ὑπάρχουν ὀγκόλιθοι 0,90×0,90 μ. (**H2**), 1,30×1,60 μ. ἢ 0,70×1,20 μ., καὶ στὴ νοτιοανατολική γωνία τοῦ **N3** εἶναι τοποθετημένος κυβόλιθος διαστ. 1×1 μ. καὶ ὕψους 0,60 μ. Τὸ λιθόχτιστο τοιχόβαθρο δηλαδὴ εἶναι χαμηλὸ καὶ ἰσχυρό, πολὺ περισσότερο ἀπὸ ὅσο θὰ ἐπέβαλλαν σύγχρονοι δομικοὶ ὑπολογισμοί.

Στὰ σημεῖα τῆς συνάντησής τους οἱ τοῖχοι δὲν δένουν πάντοτε. Στὸ κτίριο **H** οἱ τοῖχοι τῶν πλευρικῶν δωματίων ἀκουμποῦν στοὺς τοίχους τοῦ κεντρικοῦ κλίτους χωρὶς νὰ συνδέονται καὶ ὁ μεσότοιχος **H1-H2** σταματᾷ στοὺς τοίχους στοὺς ὁποίους καταλήγει (σχ. 5). Στὸ **K** τὰ σκέλη τοῦ μαιάνδρου σχηματίζουν ἄρμους με τοὺς συμπληρωματικοὺς τοίχους ἀνάμεσά τους. Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων **K5**, **N1** καὶ **N3**, εἶναι προσκτισμένοι στὸν ἐξωτερικὸ κοινὸ δυτικὸ τοίχο (σχ. 12), καὶ τὸ ἴδιο συμβαίνει με τὸν ἐγκάρσιο τοίχο ποὺ χωρίζει τὰ βόρεια ἀπὸ τὰ νότια δωμάτια τοῦ κτιρίου **M**. Τέλος, ὁ μεσότοιχος μεταξὺ **M3** καὶ **M4** τερματίζει στοὺς τοίχους ποὺ τὸν πλαισιώνουν ἀπὸ **B**. καὶ ἀπὸ **N** (σχ. 13).

ΠΛΙΘΕΣ

Πάνω ἀπὸ τὸ τοιχόβαθρο ἡ ἀνωδομὴ τῶν τοίχων συνεχιζόταν με ὠμὲς πλίθες, συνδεδεμένες με ξυλοδεσιά. Ἡ παρουσία τους προκύπτει ἤδη ἀπὸ τὴν εὕρεση πολλῶν κομματιῶν

που διατηρήθηκαν γιατί σκληρύνθηκαν από τη φωτιά που έκαψε τα κτίρια³³. Η ύψηλή θερμοκρασία που προκάλεσε τη σκλήρυνσή τους πρέπει να οφείλεται στην καύση ξύλων σε μικρή απόσταση από αυτές, δηλαδή στον σκελετό της ξυλοδεσιᾶς που τις συγκρατούσε και που έχει παρατηρηθεί σε πολλά μυκηναϊκά κτίρια³⁴. Η χρήση πηλοπλίθων διαπιστώθηκε επίσης και στον ανατολικό τοίχο του Ν2. Έδω, στο βόρειο τμήμα του τοίχου, το τοιχώβαθρο περιελάμβανε ένα μεγάλο όγκόλιθο που πατούσε σε χαμηλότερο δόμο. Μετά τον όγκόλιθο ο λίθινος τοίχος σχηματίζει κλιμακωτό άγκώνα προς τα κάτω και συνεχίζεται προς Ν. σε χαμηλότερο επίπεδο, προσαρμοζόμενος στην ισχυρή κατηφορική κλίση του εδάφους. Στο έσωτερικό του άγκώνα, στην προέκταση δηλαδή του όγκολίθου, είχαν διατηρηθεί κ.χ. τα υπόλοιπα ωμής πλίθας που είχε χάσει μεν το σχήμα της, δεν άφηνε όμως καμιά αμφιβολία για την ύπαρξή της. Το κλιμακωτό αυτό χτίσιμο είναι γνωστό και από άλλο³⁵. Επιπλέον, και τουτό δίνει μία ιδέα για την ποσότητα των πλίθων, υπάρχει και η ένδειξη των επιχώσεων. Το παχύτερο στρώμα που συσσωρεύτηκε πάνω από τα δάπεδα και γέμισε τους χώρους συνίσταται σε λάσπη που δεν προέρχεται από το λιγοστό επιφανειακό κοκκινόχωμα του βράχου αλλά, όπως δείχνει η σύσταση και το χρώμα της, από τα ιζήματα της πεδιάδας. Μεταφέρθηκε δηλαδή από τον πυθμένα της αποξηραμένης λίμνης σε πολύ μεγαλύτερες ποσότητες από όσο θα χρειαζόταν αν είχε χρησιμεύσει μόνο ως συνδετικό ή μονωτικό υλικό, ή και για επιχρίσματα. Και τα καμένα κομμάτια που σώθηκαν είναι όλα πλασμένα από αυτό το είδους τη λάσπη.

Οι πλίθες των τοίχων είναι κατασκευασμένες λοιπόν από την κιτρινωπή, καστανοκόκκινη ή τεφρή παχιά άργιλλο της πεδιάδας, του είδους που χρησιμοποιούσαν ακόμη πριν από λίγα χρόνια στα σπίτια των γειτονικών χωριών για επιχρίσματα δαπέδων και φούρνων. Άρκετά καθαρή αυτή καθ' εαυτή, ήταν ζυμωμένη με χαλικάκια και κεραμεικά όστρακα (πίν. 22α-γ), καθώς και με άχυρα και κλαδάκια (πίν. 22δ) που εξασφάλιζαν τη συνοχή της και, συμπτωματικά, διευκόλυναν και το ψήσιμό της από ένδεχόμενη φωτιά.

Αν και σώθηκαν πολλά κομμάτια, η μόνη διάσταση που διατηρήθηκε σχεδόν παντού ολόκληρη είναι το πάχος, που είναι γενικά 8-9 εκ., φτάνει όμως σε λίγα δείγματα τα 12 εκ. Ός προς το μήκος και το πλάτος τους, οι μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις είναι 43-47 εκ. και, σε ένα σχετικά καλά διατηρημένο δείγμα από το δωμάτιο H2, είναι 42×52 εκ. (πίν. 18α). Μία πλίθα στο δωμάτιο H1 διατήρησε στην επιφάνειά της τη στρώση συνδετικής λάσπης που έχει πάχος 1,5-2 εκ. και φέρει το αποτύπωμα της πλίθας του παραπάνω δόμου.

33. Το φαινόμενο αυτό έχει παρατηρηθεί σε όλες σχεδόν τις μυκηναϊκές θέσεις (Τίρυνθα, Μυκήνες, Μιδέα, Πύλο κλπ.) των οποίων τα κτίρια καταστράφηκαν από πυρκαγιά.

34. Μυκήνες, Νότια Οικία, ΒΔ. συνοικία, Τίρυνς, Μιδέα κλπ. Πρβ. WACE, BSA 25, 1921-23, 87 κέ., DÖRPFELD, εν SCHLIEHMANN, Tiryns 292 κέ., K. MÜLLER, Tiryns III 180 κέ., PN I 37 κέ.

35. Π.χ. Μυκήνες, ΝΔ. συνοικία. Παρουσιάζεται συχνά και στη σύγχρονη λαϊκή αρχιτεκτονική.

Στὸ **H5** βρέθηκε κομμάτι συνδετικής λάσπης, καμένο (πίν. 38β), ποὺ σώζει μέρος τοῦ ὀριζόντιου ἄρμου, πάχους 21 χιλ., καὶ τοῦ καθέτου, πάχους 29 χιλ.³⁶ Οἱ διαστάσεις ποὺ σώθηκαν δὲν ἐπιτρέπουν κανένα ἀσφαλὲς συμπέρασμα γιὰ τὴ διάταξη τῶν πλίνθων μέσα στὸν τοῖχο, τὸ πιθανότερο ὅμως εἶναι ὅτι ἦσαν τοποθετημένες σὲ δύο σειρὲς στὸ πάχος του, ὅπως καὶ οἱ πέτρες.

Τέλος, ὑπάρχει καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ πλίνθινου θρανίου στὸ δωμάτιο **H4**. Οἱ πλίνθες του, ποὺ σώθηκαν ὁλόκληρες, εἶναι καὶ αὐτὲς τετράγωνες καὶ κατασκευάστηκαν ἀπὸ τὸ ἴδιο εἶδος καστανόξανθου πηλοῦ ποὺ παρατηρήθηκε καὶ στοὺς τοίχους. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν ἐπόμενο πίνακα³⁷, οἱ διαστάσεις τους, προσαρμοσμένες προφανῶς στὸ θρανίο, εἶναι λίγο διαφορετικές, ὅχι ὅμως σημαντικά.

α/α	Μήκος	Πάχος	Πλάτος	α/α	Μήκος	Πάχος	Πλάτος
1	0,35	0,09	0,74	16	0,46	0,08	0,71
2	0,44	0,075	0,72	17	0,46	0,09	0,71
3	0,41	0,08	0,71	18	0,44	0,10	0,72
4	0,45	0,10	0,63	19	0,44	0,10	0,75
5	0,44	0,07	0,69	20	0,45	0,09	0,63
6	0,44	0,09	0,66	21	0,44	0,08	—
7	0,44	0,09	0,63	22	0,45	0,08	—
8	0,44	0,08	0,67	23	0,45	0,08	—
9	0,44	0,09	0,71	24	0,42	0,10	—
10	0,40	0,09	0,63	25	0,45	0,075	—
11	0,45	0,10	0,73	26	0,45	0,09	—
12	0,44	0,10	0,67	27	0,43	0,07	—
13	0,44	0,11	0,65	28	0,44	0,085	—
14	0,45	0,07	0,68	29	0,44	0,075	—
15	0,46	0,09	0,72	30	0,42	0,075	—

Συγκριτικὸς πίνακας 1: Διαστάσεις τῶν πλίνθων τοῦ θρανίου τοῦ δωματίου **H4**.

36. Τὰ δείγματα ἀπὸ ἄλλα μέρη ποὺ παρατηρήθηκαν καὶ μνημονεύονται εἶναι λίγα. Ὁ DÖRPFELD (SCHLIEMANN, Tiryns 296) ἀναφέρει πλίνθες ἀπὸ τὴν Τίρυνθα μήκους 47-48, 36-37, 52-53 καὶ 43 ἐκ., πλάτους 36 καὶ 21 ἐκ. καὶ πάχους 9, 10 καὶ 12-13 ἐκ., καὶ ἀπὸ τὶς Μυκῆνες, μὲ πλάτος 35 ἐκ. καὶ πάχος 8-9 ἐκ. Ὁ WACE μνημονεύει ἕνα σχεδὸν πλήρες δείγμα ἀπὸ τὴν Οἰκία τοῦ Λαδεμπόρου τῶν Μυκηνῶν, διαστ. 40×25×15 ἐκ. (BSA 48, 1953, 12). Ὁ Blegen βρῆκε στὸ ἀνάκτορο τοῦ Ἐγκλιανοῦ μία πλήρη πλίνθα διαστ. 52×38×9 ἐκ. Στὴ Νότια Οἰκία τῶν Μυκηνῶν, ὅπου κἀήκαν, σκληρύνθηκαν καὶ διατηρήθηκαν ὁλόκληροι τοῖχοι, παρατηρήθηκαν καὶ μετρήθηκαν δύο μεγεθῶν πλίνθες: Στὸν τοῖχο τῆς ἀποθήκης πρὸς τὴν πομπικὴ ὁδὸ τοῦ Θρησκευτικοῦ Κέντρου οἱ διαστάσεις τους εἶναι 39/40×23×8/10 ἐκ., τὸ πάχος τῆς συνδετικῆς λάσπης στοὺς ἄρμους φτάνει τὰ 4-5 ἐκ. καὶ τὸ πάχος τοῦ ἐπιχρίσματος στὶς ὀφεις τὰ 2-3 ἐκ. Οἱ ὑποδοχὲς γιὰ τὴν ξυλοδεσιὰ ἔχουν πλάτος 16-20 ἐκ. καὶ τὸ διάστημα μεταξὺ τῶν κάθε-

Τὸ μῆκος δηλαδή στὴν πρόσοψη κυμαίνεται ἀπὸ 35 ἕως 46 ἐκ., τὸ πλάτος τους, ὅσο περίπου καὶ τὸ πλάτος τοῦ θρανίου, ἀπὸ 63 ἕως 75 ἐκ. καὶ τὸ πάχος τους ἀπὸ 7 ἕως 11 ἐκ. Οἱ περισσότερες ὁμῶς, οἱ τυπικὲς πλῖθες, τρόπον τινά, ἔχουν μῆκος 44-45 ἐκ., πλάτος 63 ἢ 71-72 ἐκ. καὶ πάχος 8-10 ἐκ. Ἡ λάσπη μεταξὺ τῶν ἀρμῶν τους, ἄφθονη, εἶναι παχύτερη στοὺς ὀριζόντιους, ὅπου φτάνει τὰ 4-5 ἐκ., ἐνῶ στοὺς κάθετους δὲν περνᾷ τὸ 1,5 ἐκ. (πίν. 38β). Τὸ πάχος τῆς ποικίλλει διότι, παρόλη τὴν προσπάθεια ποὺ καταβλήθηκε γιὰ νὰ εἶναι ἰσοπαχεῖς οἱ δόμοι, οἱ κυμαινόμενες διαστάσεις τῶν πλῖθων ἀνάγκασαν τοὺς χτίστες νὰ χρησιμοποιήσουν τὴ λάσπη στοὺς ἀρμούς ὅχι μόνο ὡς συνδετική ὕλη ἀλλὰ καὶ ὡς ἐξισωτική στρώση. Ὡς πρὸς τοὺς κάθετους ἀρμούς, φαίνεται νὰ καταβλήθηκε κάποια, ἀλλὰ ὅχι πολὺ συστηματική, προσπάθεια νὰ διαφέρουν ἀπὸ δόμο σὲ δόμο, ποῦ καὶ ποῦ ὁμῶς συμπίπτουν μερικοί.

Εἶναι φανερό ὅτι οἱ πλῖθες στὰ μυκηναϊκὰ κτίρια κατασκευάζονταν γιὰ κάθε περίπτωση ἐπὶ τούτου καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχαν τυποποιημένες διαστάσεις. Εἶναι ἐπίσης φανερό ὅτι πλῖθες τῶν ἴδιων ἀκριβῶς διαστάσεων παρουσιάζονται σπανίως ἢ καθόλου. Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς παρέχουν μία ἐνδειξη γιὰ τὸν τρόπο κατασκευῆς τους. Ἄν χύνονταν, ὅπως γινόταν ἀργότερα (καὶ μέχρι τοὺς χρόνους μας), σὲ ξυλότυπους (καλούπια), θὰ ἦσαν ὁμοίομορφες, ὅσο καὶ ἂν οἱ διαστάσεις τους μεταβάλλονταν στὸ στέγνωμα. Τὸ πιθανότερο λοιπὸν εἶναι ὅτι ἀπλωνόταν σὲ κάποια ἐπίπεδη ἐπιφάνεια (ἴσως καὶ στὸ χῶμα) μία στρώση λάσπης τοῦ πάχους ποὺ προβλεπόταν γιὰ τὶς πλῖθες, ἡ ὁποία κατόπιν κοβόταν σὲ περίπου ἴσα τετράγωνα, ποὺ ἀφήνονταν ὕστερα νὰ ξεραθοῦν. Τὶς διαφορὰς μεταξὺ τῶν κομματιῶν ἐξουδετέρωνε ἡ συνδετική λάσπη. Ἡ μέθοδος αὕτη, ταχύτερη καὶ οἰκονομικότερη, φαίνεται νὰ εἶναι αὕτη ποὺ ἐφαρμοζόταν στὴ μυκηναϊκὴ πλῖθοποιία.

Οἱ ἐπιφάνειες τῶν πλῖθοτοιχῶν, ὅπως ἄλλωστε καὶ τῶν λιθόχτιστων τοιχοβάθρων, προστατεύονται ἀπὸ ἐπιχρίσματα λάσπης ἢ ἀσβεστοκονιάματος. Στὸν Γλᾶ μόνο τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἀφήσαν ἵχνη, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρωματισμένα. Ὑπάρχουν ὁμῶς καὶ ἀρκετὰ ἄβαφα, πεσμένα ἀπὸ πλῖθοτοιχοῦς ἢ καὶ ἀλειμμένα στὶς πέτρες τῶν τοιχοβάθρων, ὅπως στὴν ἐσωτερικὴ παραστάδα τῆς πόρτας τοῦ δωματίου N1 (βλ. ἄνωτ. σ. 77). Τὸ ἀσβεστοκονίαμα εἶναι παντοῦ παχὺ καὶ ἀνόμοιο, γιὰτὶ ἐξομαλύνει τὶς ἀδρὲς ἐπιφάνειες τῶν τοίχων. Μερικὰ τέτοια κομμάτια διατηροῦν στὴν πίσω τραχιὰ πλευρά τους ἀχυράκια, χῶμα καὶ ἄλλα ἀνάλογα ἵχνη ἀπὸ τὶς πλῖθες στὶς ὁποῖες εἶχαν ἐπιστρωθεῖ. Πάνω ἀπὸ τὸ

των δοκῶν τῆς εἶναι 1,64 μ. Στὸν νότιο τοῖχο, πρὸς τὸ θρησκευτικὸ Κέντρο, οἱ πλῖθες μετροῦν 53/55×40/44×7/9 ἐκ., εἶναι δηλαδή σχεδὸν διπλάσιες στὸ μέγεθος ἀπὸ τὶς προηγούμενες, καὶ ἡ λάσπη μεταξὺ τῶν ὀριζοντίων ἀρμῶν φτάνει τὰ 3-5 ἐκ., ἐνῶ σὲ ὅσους κάθετους ἀρμούς ἔχει χρησιμοποιηθεῖ (ὅχι παντοῦ) δὲν ὑπερβαίνει τὰ 2 ἐκ. Τὸ ἐξωτερικὸ ἐπίχρισμα λάσπης, σὲ δύο στρώσεις, ἔχει πάχος 2-4 ἐκ. καὶ οἱ ὑποδοχὲς τῆς ξυλοδεσιᾶς πλάτος 20 ἐκ.

37. Ὁ πίνακας παραθέτει τὶς διαστάσεις 30 δειγμάτων ποὺ μπόρεσαν νὰ μετρηθοῦν χωρὶς νὰ βλαβεῖ τὸ θρανίο. Ὡς ἐκ τούτου λείπουν μερικὲς, ἰδίως τοῦ πλάτους.

στρώμα αυτό υπάρχει κατὰ κανόνα ἓνα δεύτερο, πάχους 4-7 χιλ., ἐξισωτικό καὶ λεῖο, ποὺ καλύπτεται ἀπὸ τὸ τελευταῖο, ἐπιφανειακό, πάχους 1-2 χιλ., τὸ ὁποῖο ἔχει ἀπορροφήσει τὸ χρῶμα ὅπου ἦταν ζωγραφισμένο.

Στὴν προετοιμασία αὐτοῦ τοῦ εἴδους τοῦ κονιάματος πρέπει νὰ χρησίμευε καὶ τὸ ἀγγεῖο (σπασμένο ἤδη ἀπὸ τότε;) ποὺ βρέθηκε πεσμένο πάνω στὸν σωρὸ τῶν τοιχογραφιῶν ἔξω ἀπὸ τὸ δωμάτιο N1 μαζί με ἄλλα κεραμικὰ ὄστρακα καὶ ποὺ εἶχε κολλημένο στὸν σωζόμενο πυθμένα του ἱζήμα ἀσβέστη (βλ. ἄνωτ. σ. 78, πίν. 47γ:3).

ΔΑΠΕΔΑ

Τὰ δάπεδα τῶν κτιρίων στὴν ἀνατολική πτέρυγα παρουσιάζουν ἀρκετὲς διαφορὲς μετὰξὺ τους. Στὸ κτίριο H μάλιστα οἱ διαφορὲς αὐτὲς ἐμφανίζονται καὶ ἀπὸ δωμάτιο σὲ δωμάτιο. Ἐτσι στὸ H1 ὁ βράχος, ἐκεῖ ὅπου ἔφτανε τὴν ἐπιφάνεια, εἶχε ἐπιστρωθεῖ με ἀσπρόχωμα, ἄλλοῦ ὅμως εἶχε ἀπλωθεῖ πάνω του τὸ φυσικὸ ἐπιφανειακὸ κοκκινόχωμα. Στὸ H3 εἶχε 2-3 στρώσεις ἀπὸ καθαρὸ ἄσπρο ἀργιλλόχωμα (πίν. 8α). Στὰ H4 καὶ H5, ὅπου ἡ στάθμη τοῦ δαπέδου εἶχε χρειαστεῖ νὰ ὑψωθεῖ, στρώθηκε λιθολόγημα ἀπὸ μικρὲς πέτρες καὶ χῶμα, σκεπασμένο με ἀκατέργαστες καὶ ἀκανόνιστες πλάκες, καὶ τὸ τεχνητὸ αὐτὸ ἰσόπεδο εἶχε σκεπαστεῖ με κοινὴ κοκκινωπὴ λάσπη (πίν. 7β). Τὸ κτίριο K δὲν εἶχε πουθενὰ διατηρήσει δάπεδο. Τὸ τελευταῖο του δωμάτιο ὅμως, τὸ K5, εἶχε πάνω στὶς πέτρες τοῦ λιθολογήματός του μία στρώση ἀπὸ ἰδιαίτερος καθαρὸ καὶ λεπτὸ ἀσπρόχωμα, πατημένο σκληρό. Τὸ ἐπόμενο δωμάτιο, τὸ N1, εἶχε πάνω στὸν φυσικὸ βράχο ὑποδομὴ ἀπὸ πέτρες διαφόρων μεγεθῶν, σκεπασμένες με στρώση πάχους 0,14-0,18 μ. ἀπὸ καθαρὸ σκληρὸ καστανὸ χῶμα, πάνω στὴν ὁποία εἶχε ἀπλωθεῖ ἀσπρόχωμα ζυμωμένο με λίγο ἀσβέστη καὶ πυκνὰ μικρὰ σκοῦρα χαλικάκια, τὸ ὁποῖο ἀποτελοῦσε τὴν ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου. Ἀνάλογη κατασκευὴ εἶχε καὶ τὸ γειτονικὸ N2, ἐνῶ στὸ N3 τὸ λιθολόγημα ἦταν ἐπιστρωμένο με λεπτὸ κοκκινόχωμα. Ὁ ὑπαίθριος χώρος N4 δὲν εἶχε διαμορφωμένο δάπεδο. Στὸ κτίριο M τὰ δάπεδα παρουσιάζουν ἐπίσης διαφορὲς. Στὸ δωμάτιο M1 ὁ βράχος, ἀνεπεξέργαστος, παρουσίαζε τὶς συνηθισμένες προεξοχὲς καὶ κοιλώματα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ἰδίως στὸ νότιο τμῆμα του, εἶχαν ἰσοπεδωθεῖ πρόχειρα με λίγες πέτρες καὶ χῶμα. Στὸ M2 ὁ βράχος, ἂν καὶ χαμηλότερος, ἐξεῖχε ἐπίσης κατὰ τόπους, στὸ ὑπόλοιπο δωμάτιο ὅμως ἡ ἐπιφάνειά του εἶχε ἐξισωθεῖ με πέτρες καὶ χῶμα, σκεπασμένο με ἀσπρόχωμα, πάχους 0,05 μ., ποὺ εἶχε σωθεῖ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Τὸ ἴδιο, καλὺτερα διατηρημένο, ὅχι πολὺ καθαρὸ στρώμα ἀποτελοῦσε τὸ δάπεδο στὸ M3 καί, ὅσο διατηρήθηκε, στὸ M4.

Μὲ ἄλλους λόγους ἢ κατασκευὴ τῶν δαπέδων στὴν ἀνατολική πτέρυγα τοῦ περιβόλου παρουσιάζει τὰ ἴδια βασικὰ χαρακτηριστικὰ σὲ ὅλους τοὺς χώρους: ὑποδομὴ, ὅπου χρειάζεται, ἀπὸ πυκνὸ λιθολόγημα καὶ χῶμα, καὶ ἐπίστρωση με κάποιο κατάλληλο, δηλαδὴ

άνθεκτικό και στεγανωτικό υλικό, διαφέρει όμως ως προς την επιλογή του υλικού αυτού, που ποικίλλει από το απλό κοκκινόχρωμα ως το λεπτό και πατημένο άσπρο-άσπροκίτρινο αργιλλόχρωμα, το οποίο στις πιο περιποιημένες κατασκευές (N1, N2) χρησιμοποιείται σε μείγμα με άσβέστη και μικροσκοπικά χαλίκια, που δίνει στερεότερες και μονιμότερες επιφάνειες.

ΑΥΛΑΚΙΑ

Τα αυλάκια του κτιρίου H (όπως άλλωστε και του κτιρίου A)³⁸ δεν ήσαν σκαμμένα στο έδαφος. Είναι απλώς στενά ανοίγματα μέσα στις πέτρες του λιθολογήματος των δαπέδων. Όπου δεν υπάρχει λιθολόγημα δεν υπάρχει και αυλάκι. Τα τοιχώματά τους είναι ανώμαλα στο χτίσιμο και πυθμένες τους αδιαμόρφωτος είναι ο βράχος. Πουθενά δεν επιχειρήθηκε εξομάλυνση της επιφάνειάς του και έτσι τα αυλάκια ακολουθούν την ακατάστατη αλλά γενικά κατηφορική κλίση του προς A. Τα χείλη τους, στα όποια έχουν χρησιμοποιηθεί κάπως μεγαλύτερες πέτρες, εξέχουν παντού κατά 0,20-0,35 μ. από τη στάθμη του δαπέδου, χωρίς διακοπές στο χτίσιμο που θα επέτρεπαν την είσοδο ύγρων από το δωμάτιο. Ειδικά μάλιστα στο H3 τα αυλάκια ήσαν σκεπασμένα με ακανόνιστες καλυπτήριες πλάκες, κρυμμένες κάτω από την ενιαία επίστρωση του άσπροχρώματος του δαπέδου. Η κατασκευή τους δηλαδή είναι η απλούστερη δυνατή και ο προορισμός τους άδηλος.

ΘΥΡΕΣ

Θύρες και θυρώματα δεν σώθηκαν, όπως είναι φυσικό. Οί μόνες ενδείξεις που υπάρχουν είναι ή διακοπή της τοιχοδομίας, οί συνδυασμοί με την ύπαρξη κατωφλιών στα σημεία όπου ήταν λογικό να υπάρχουν δίοδοι μεταξύ των χώρων, καθώς και ίχνη ισχυρής φωτιάς στις παρειές των ανοιγμάτων αυτών ή στα δάπεδα των δωματίων, όφειλόμενα στην καύση των ξυλίνων θυρωμάτων. Έτσι στη βόρεια είσοδο του H3 ή τοιχοδομία στη θέση της παραστάδας αποτελείται από λάσπη, μικρές πέτρες και καμένες πλίνθες, στο άνοιγμα μεταξύ H3 και H5 ή παραστάδα σώζει λάσπη σκληρυμένη από φωτιά, και στα κατώφλια των H1 και H4, καθώς και στο έσωτερικό της εισόδου του H5, διατηρήθηκαν ίχνη καμένων ξύλων.

Τα ανοίγματα των θυρών, μεγαλύτερα βεβαίως από τις πόρτες αυτές καθ' έαυτές,

---

38. Γλᾶς I 169-170.

ποικίλλουν. Οί είσοδοι στο **H3** έχουν άνοιγμα 2,95 μ. (ή βόρεια) και 2,60 μ. (ή νότια). Όμοίων διαστάσεων (2,63-2,80 μ.) μοιάζει να ήταν ή θύρα **H1-H3**. Τα ανοίγματα των άλλων δωματίων του κτιρίου **H** ήταν μικρότερα (1,75 μ. στη θύρα **H2-H3**, 1,69 μ. στο **H4-H3** και 1,96 μ. στο **H5-H3**). Ακόμη μικρότερες ήταν οι θύρες των βορείων κτισμάτων (1,27 μ. ή θύρα μεταξύ **K4** και **K5**, 1,02 μ. ή είσοδος στο **N1**, 1,40 μ. ή πόρτα **N2-N3** και 1,37 μ. ή δίοδος **M3-M4**). Αν αφαιρεθούν 0,10-0,20 μ. για κάθε ξύλινη παραστάδα, δηλαδή συνολικά 0,20-0,40 μ. από τα ανοίγματα αυτά έχουμε στο **H3** δύο μεγάλες έξωθυρες πλάτους περίπου 2,50 μ. και 2,10 μ., ασφαλώς δίφυλλες, μία ανάλογη έσωτερική θύρα πλάτους 2,20-2,30 μ. στο **H1-H3**, τρείς έσωτερικές πόρτες επικοινωνίας ανοίγματος 1,40-1,70 μ. στο κτίριο **H** και τέσσερις των 0,80-1,20 μ., δηλαδή μονόφυλλες, στα κτίρια **K**, **N** και **M**. Οί υπολογισμοί αυτοί είναι βεβαίως υποθετικοί και σχετικά αβθαίρετοι, δέν μπορεί όμως να απέχουν πολύ από την πραγματικότητα.

Τα μέτωπα των τοίχων στο σημείο έπαφής τους με τις παραστάδες έχουν τó ίδιο πάχος όσο και ó υπόλοιπος τοίχος. Είναι άγνωστο αν τα ξύλινα θυρώματα είχαν και αυτά τó ίδιο πάχος, δηλαδή 0,70-1,20 μ., ή τόσο μόνο όσο χρειαζόταν για τή στήριξη των θυροφύλλων ή για τήν άπλή πλαισίωση των έσωτερικών ανοιγμάτων στην πολύ πιθανή περίπτωση που αυτά έκλειναν με παραπετάσματα ή που δέν έκλειναν καθόλου.

ΚΑΤΩΦΛΙΑ

Τα κατώφλια στα κτίρια τής ανατολικής πτέρυγας δέν είναι πουθενά μονολιθικά όπως ήταν στο μέλαθρο. Βασικά αποτελούνται από ανώμαλα πλακοειδείς πέτρες, με φαρδείς ακανόνιστους άρμους μεταξύ τους (πίν. 5β, 6α-β, 7α), τοποθετημένες πάνω σε στρώση λάσπης, που έχει κατά τόπους διατηρήσει τó σχήμα πλακών που αφαιρέθηκαν ή χάθηκαν, όπως στην είσοδο του **K5** από τó **K4**. Οί πλάκες αυτές, άλλου μεγάλες και άλλου μικρές, έχουν στάθμη λίγο ψηλότερη από τα δάπεδα και ήταν ακάλυπτες, αποτελώντας τήν έπιφάνεια του κατωφλιού (πόρτα **H2-H3**, **K4-K5**, **M3-M4**) ή επιστρωμένες με τó μείγμα που σκέπαζε και τα δάπεδα, δηλαδή κιτρινόχωμα (έξωθυρες **H3**, δίοδος **H3-H4**) ή ασπρόχωμα με ασβέστη και χαλικάκια (είσοδος προς **N3**). Υπάρχουν και απλούστερες κατασκευές όπως στην πόρτα επικοινωνίας **N2-N3**, όπου τó κατώφλι έχει τή μορφή έλαφρά ύπερυψωμένης στρώσης από ασπρόχωμα. Πουθενά δέν παρατηρήθηκε ένδειξη (ίχνη στον πηλό ή υπόλοιπα καύσης) για ξύλινη επικάλυψη του κατωφλιού.

ΣΤΕΓΕΣ

Τὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ἐπιβεβαιώνουν τὰ συμπεράσματα ποὺ διατυπώθηκαν γιὰ τὸ εἶδος καὶ τὴν κατασκευὴ τῶν στεγῶν στὰ κτίρια τοῦ Γλᾶ καί, κατ' ἐπέκταση, στὰ μυκηναϊκὰ κτίρια ἐν γένει³⁹. Ὅλα τὰ κτίρια καὶ ὅλα τὰ στρώματα ἀπέδωσαν πῆλινα κεραμίδια, δηλαδὴ ἐπίπεδους τραπεζιόσχημους παραχειλωτοὺς στρωτῆρες (πίν. 45β, 50γ, 58α, δ, 61γ) καὶ ἡμικυλινδρικοὺς καλυπτῆρες (πίν. 45β-γ, 47α, σχῆμα 15). Στὸ κτίριο **H** βρέθηκαν κομμάτια ἀπὸ 24 στρωτῆρες καὶ 2 καλυπτῆρες, στὸ κτίριο **K** 14 καὶ 4 ἀντιστοιχως, στὰ δωμάτια **N1-N3** 4 καὶ 15, στὸν χώρο **N4** 1 τμῆμα καλυπτῆρα καὶ στὸ κτίριο **M** 94 κομμάτια ἀπὸ στρωτῆρες καὶ 2 ἀπὸ καλυπτῆρες. Συγκεντρώθηκαν δηλαδὴ συνολικὰ ἀπὸ ὀλόκληρη τὴν ἔκταση τῆς ἀνασκαφῆς 137 στρωτῆρες καὶ 23 καλυπτῆρες. Κανέννας δὲν εἶναι πλήρης. Σώθηκαν ὅλοι σὲ κομμάτια, ποὺ δὲν ἀφήνουν ὅμως καμία ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὸν προορισμὸ τους, καὶ οἱ διαστάσεις τους, ὅσες μποροῦν νὰ ἐξακριβωθοῦν, συμφωνοῦν μὲ τὶς διαστάσεις τῶν ἤδη γνωστῶν ἀπὸ τὸν χώρο⁴⁰. Οἱ στρωτῆρες, κατασκευασμένοι ἀπὸ ἀκαθάριστο πηλὸ μὲ ἐγκλείσματα, στρωμένο πάνω σὲ κάποια ξύλινη ἐπιφάνεια ποὺ ἄφησε τὰ ἴχνη της στὸ πίσω μέρος ἀρκετῶν δειγμάτων, συνίστανται σὲ ἐλαφρὰ τραπεζιόσχημες πῆλινες πλάκες πάχους 11-33 χιλ. ποὺ κυμαίνεται συχνότερα ἀνάμεσα στὰ 19 καὶ 25 χιλ., οἱ ὁποῖες ἔχουν κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοὺς περιχεῖλωμα πάχους 11-24 χιλ. καὶ ἐλεύθερου ὕψους ἀπὸ τὴν πλάκα 33-40 χιλ., ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως 35-38 χιλ. Ἐνα δεῖγμα στρωτῆρα ἀπὸ τὸ στρώμα ποὺ σχηματίσαν οἱ διαλυμένες πλῖθες στὸ δωμάτιο **H1** σώζει ἴχνη ἀπὸ ὑπόλευκο ἀλείφωμα, τὰ ὑπόλοιπα ὅμως εἶναι ἀπλῶς λειασμένα μὲ τὸ χέρι ἢ μὲ ὑγρὸ ὕφασμα. Ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴ τους, οἱ πολλὲς καὶ ποικίλες διαφορὲς στὶς διαστάσεις τους καὶ στὴ διαμόρφωσή τους δείχνουν ὅτι οἱ στρωτῆρες δὲν σχηματίστηκαν σὲ ξυλότυπο. Ἐπίσης, κανέννας δὲν παρουσίαζε ἐνδειξη κολλήματος τοῦ περιχελώματος στὴν πλάκα ὑπὸ μορφὴ ραγάδος στὸ ψήσιμο ἢ προσπάθειας λείανσης στὸ σημεῖο τῆς ἔνωσης. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι οἱ πλάκες (ὅπως οἱ πλῖθες) κόβονταν στὸ ἐπιθυμητὸ σχῆμα καὶ διαστάσεις καὶ κατόπιν οἱ μακριεὲς πλευρὲς διπλώνονταν πρὸς τὰ πάνω, σχηματίζοντας τὸ περιχεῖλωμα καὶ δημιουργώντας ἔτσι κεραμίδια γενικὰ ἴδια ἀλλὰ διαφορετικὰ στὶς λεπτομέρειες.

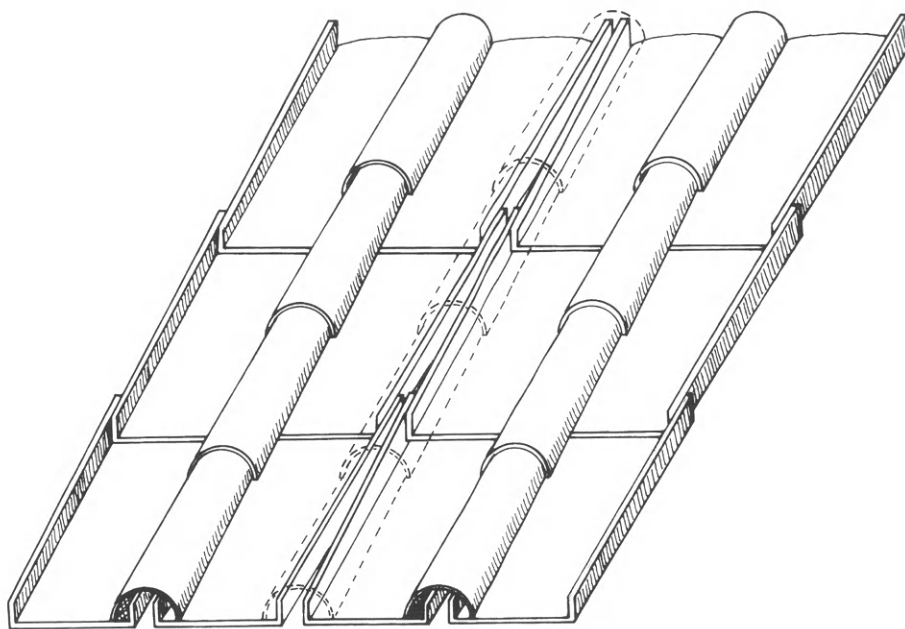
Τὸ ἴδιο ὡς πρὸς τὴν ἀτομικότητα τῶν διαστάσεων καὶ τῶν σχημάτων ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς καλυπτῆρες. Ὅπως παρατηρήθηκε ἤδη⁴¹ οἱ ὀριζόντιες κυκλικὲς αὐλακώσεις στὸ

39. Γλᾶς I 246-248, S. IAKOVIDIS, Mycenaean Roofs: Form and Construction, L'Habitat Égéen Préhistorique, BCH Suppl. XIX (Paris 1990) 147-160. Τοῦτο διαπιστώνεται καὶ ἀπὸ τὰ εὐρήματα σὲ διάφορους μυκηναϊκοὺς χώρους τῆς Βοιωτίας, τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ἀττικῆς. Καθὼς μὲ πληροφορεῖ ἡ κ. Αἰκ. Δημακοπούλου, τὰ δείγματα ἀπὸ τὴ Μιδέα πολλαπλασιάστηκαν κατὰ τὶς ἀνασκαφὰς τοῦ 1994 καὶ 1995.

40. Γλᾶς I 246-247.

41. Αὐτόθι 247.

έσωτερικό τους και τὰ ἴχνη κοπῆς ἀπὸ μαχαίρι ἢ νῆμα στὶς μακρὲς πλευρὲς τους, καθὼς καὶ ἡ διαμόρφωση τῶν χειλέων στὰ καμπύλα ἄκρα τους, δείχνουν ὅτι κατασκευάζονταν στὸν τροχὸ ὑπὸ μορφὴ ἑλαφρὰ κωνικῶν σωλήνων μὲ περίκυρτο χεῖλος στὰ ἐλεύθερα τέρματά τους. Οἱ σωλῆνες κόβονταν κατόπιν στὰ δύο κατὰ τὸ μήκος τους, ἀποδίδοντας ὁ καθένας δύο ἡμικυλινδρικοὺς καλυπτῆρες. Εἶναι ὅλοι κατασκευασμένοι ἀπὸ καθαρὸ πηλὸ, πράγμα ἀναγκαῖο ἀφοῦ ἐπρόκειτο νὰ πλαστοῦν στὸν τροχό, οἱ ἐξωτερικὲς τους ἐπιφάνειες εἶναι προσεκτικὰ λειασμένες καί, χάρις στὴν ποιότητα τοῦ πηλοῦ τους, εἶναι πολὺ καλύτερα ψημένοι ἀπὸ τοὺς στρωτῆρες. Τὸ πάχος τῶν τοιχωμάτων τους κυμαίνεται ἀπὸ 9 ἕως 20 χιλ., μὲ κάπως συχνότερα τὰ 12-14 χιλ., ἡ ποικιλία ὁμῶς τῶν διαστάσεων εἶναι μεγάλη καὶ τὰ διατηρηθέντα δείγματα δὲν εἶναι ἀρκετὰ ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν τὸν ἀσφαλὴ καθορισμὸ μέσων ὄρων ἢ συνηθεστέρων διαστάσεων. Ἡ καμπύλη τους εἶναι ἀκόμη δυσκολότερο νὰ ἐξακριβωθεῖ. Τὸ μόνον δείγμα (ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ Ν2) ποὺ τὴν διατηρεῖ ὁλόκληρη (πίν. 45β, σχῆμα 15) ἔχει διάμ. 102 χιλ. καὶ βέλος τῆς χορδῆς τοῦ τόξου 90 χιλ., καμπύλη δηλαδὴ πολὺ κλειστή, σχεδὸν πεταλοειδῆ. Σὲ ἄλλα, ποὺ δὲν σώθηκαν ὁλόκληρα, εἶναι ἀνοιχτότερη, πλησιέστερη σὲ ἡμικύκλιο.

Εἰκ. 57. Κεραμοσκεπὴς στέγη (ἀναπαράσταση).

Οἱ στέγες λοιπὸν ἦσαν σκεπασμένες μὲ κεραμίδια, ἄρα ἐπικλινεῖς, καὶ ἡ ἐναλλαγὴ ἐπιπέδων παραχειλωτῶν στρωτῆρων μὲ ἡμικυλινδρικοὺς καλυπτῆρες (εἰκ. 57) τὰ κάνει νὰ πλησιάζουν στὴ σικελικὴ παραλλαγὴ τοῦ κορινθιακοῦ τύπου κεράμων τῶν ἱστορικῶν χρόνων⁴².

42. Γλῶς I 248, ΟΡΑΑΝΔΟΣ, Ὑλικά Δομῆς I 102, εἰκ. 56, Ζ, Η, Θ.

Τὰ κεραμίδια θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι στερεωμένα στὴ στέγη κατὰ δύο τρόπους: Ὁ ἀπλούστερος θὰ ἦταν νὰ ἀκουμποῦν ἀπευθείας ἐπάνω σὲ ἓνα ἄραιό πλέγμα ἀπὸ καλάμια ἢ ἄραιες ξύλινες πῆχες διασταυρωμένες μὲ κάθετα καδρόνια, στερεωμένα στὸν κορυφαῖο (κορφιά) καὶ στὸν τοῖχο (πίν. 63α). Ὁ ἄλλος, τελειότερος, ποὺ ἐξασφαλίζει καλύτερη μό-
νωση ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ θερμοκρασία καὶ τὸν καιρό, ἦταν νὰ χωνευτοῦν σὲ στρώση λά-
σπης (δόρωση), ἀλειμμένης πάνω σὲ πυκνὰ στρωμένα καλάμια, ποὺ θὰ σχημάτιζαν μία
συμπαγὴ ἐπικλινὴ ἐσωτερικὴ ὀροφή (πίν. 63β). Στὰ ἐπιφανειακὰ χώματα τοῦ κτιρίου **H**,
στὸ πρῶτο στρώμα τοῦ δωματίου **H1** (πίν. 10β) καὶ στὸ δεύτερο στρώμα τοῦ χώρου **H3**
(πίν. 21β) βρέθηκαν κομμάτια λάσπης σκληρυμένα ἀπὸ τὴ φωτιὰ μὲ ἀποτυπωμένα στὴ μία
τους ὄψη πυκνὰ ἔχνη καλάμιων ἢ κλαδιῶν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μερικὰ διατηροῦσαν καὶ τὸν
φλοιό τους. Ἀνάλογα εὐρήματα ὑπάρχουν καὶ ἀπὸ τὸ μέλαθρο, καθὼς καὶ ἀπὸ κάποιο
ἄλλο κτίριο⁴³. Τὰ κομμάτια αὐτὰ προέρχονται ὅλα ἀπὸ τέτοια δόρωση καὶ μαρτυροῦν ὅτι
στὰ περισσότερα κτίρια τοῦ Γλᾶ εἶχε ἐφαρμοστεῖ ὁ δεύτερος τρόπος, χωρὶς νὰ ἀποκλείε-
ται κατὰ τόπους καὶ ἢ χρησιμοποίησι τοῦ πρώτου.

---

43. Γλᾶς I 159 κέ., 225, πίν. 59β.

ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἀπέδωσε κανένα ἀκέραιο ἀγγεῖο. Ὑπάρχουν 17 λίγο-πολὺ πλήρη, συγκολλημένα καὶ ἐλλιπῆ: Ἐνας μεγάλος ψευδόστομος ἀπὸ τὸ δωμάτιο **H1** (πίν. 15α, σχῆμα 12), ἓνα ἡμισφαιρικό λεκανίδιο ἀπὸ τὸ **H2** (εἰκ. 12), ἓνας σκύφος, ἐπίσης ἀπὸ τὸ **H2**, μὲ διακόσμηση τριπλῶν ἀγκίστρων (πίν. 18γ, εἰκ. 18), δύο μεγάλοι ψευδόστομοι ἀπὸ τὸ αὐλάκι τοῦ **H4** (πίν. 35α-β, εἰκ. 37-38), μία διώτη πρόχους ἀπὸ τὸ **H5** (πίν. 40β-γ, εἰκ. 48), μία ἀρύταινα ἀπὸ τὸ αὐλάκι τοῦ **H5** (πίν. 41β, σχῆμα 10), μία κύλιξ ἀπὸ τὸν χῶρο **N4** (πίν. 55β, σχῆμα 7), μία ὅμοια ἀπὸ τὸ **M3** (πίν. 61α), ἓνας ὑψιπύθμενος σταμνίσκος ἀπὸ τὸν χῶρο μεταξὺ τῶν κτιρίων **H** καὶ **K** (πίν. 26γ, σχῆμα 8), ἓνας κύαθος ἀπὸ τὸν χῶρο **N4** (πίν. 56α) καὶ ἔξι κύλικες ἀπὸ τὸ **M3**. Βρέθηκαν ἐπιπλέον 45.962 ὄστρακα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κρατήθηκαν καὶ περιγράφονται 9.771 ἀναγνωρίσιμα, ὅσα δηλαδὴ ὑποδηλώνουν τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχονται, ὅσα διατηροῦν γραπτὴ διακόσμηση καί, φυσικά, ὅσα ἐμφανίζουν καὶ τὰ δύο αὐτὰ χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένως ἀπὸ τὸ κτίριο **H** κρατήθηκαν 7.582 ὄστρακα, ἀπὸ τὸ κτίριο **K** 338, ἀπὸ τὰ δωμάτια **N1-N3** 396, ἀπὸ τὸν χῶρο **N4** 561, ἀπὸ τὸ κτίριο **M** 889 καὶ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ περιβόλου⁴⁴. Εἰδικότερα, στὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα τοῦ **H**, τὸ ἄσχετο πρὸς τὴν ἱστορία τοῦ κτιρίου, ποὺ εἶχε συσσωρευτεῖ ἀπὸ τὶς βροχὲς καὶ τὸν ἄνεμο στὸν κατήφορο πάνω ἀπὸ τὰ ἐρείπια, εἶχαν παρασυρθεῖ 3.370 ὄστρακα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κρατήθηκαν 573 ἄγραπτα καὶ 80 γραπτὰ. Στὸ ἐπόμενο ταραγμένο στρώμα, ποὺ εἶχε μείνει ἐπὶ αἰῶνες ἐκτεθειμένο στοὺς καιροὺς καὶ στὶς ρίζες τῆς φυτείας, βρέθηκαν στὴν περιοχὴ τοῦ κτιρίου **H** 4.943 ὄστρακα (κρατήθηκαν 669 ἄγραπτα καὶ 53 γραπτὰ), στὸ κτίριο **K** 51 ὄστρακα (κρατήθηκαν 27 ἄγραπτα), στὰ δωμάτια **N1-N3** 41 (15 ἄγραπτα), στὸν χῶρο **N4** 73 (52 ἄγραπτα) καὶ στὸ κτίριο **M** 146 (24 ἄγραπτα). Ἀκολουθοῦσε τὸ ἀδιατάρακτο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ ὄχι ἀμιγῆς στρώμα, τὸ σχηματισμένο μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου πάνω στὰ ἐρειπωμένα κτίρια, ποὺ διαπιστώθηκε στὸ κτίριο **H** καὶ στὰ δωμάτια **N1-N3**. Ἐδῶ ὑπῆρχαν στὸ **H** 17.992 ὄστρακα (κρατήθηκαν 4.018 ἄγραπτα, 151 γραπτὰ) καὶ στὰ δωμάτια **N1-N3** 43 (11 ἄγραπτα). Χαμηλότερα ὑπῆρχε σὲ ὅλα τὰ κτίρια ἡ ἀδιατάρακτη ἀμιγῆς ἐπίχωση ἢ σχηματισμένη ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν πλιθοτοίχων. Ἡ ἐπίχωση αὐτὴ ἀπέδωσε στὸ **H** 6.331 ὄστρακα (κρατήθηκαν 1.207 ἄγραπτα, 93 γραπτὰ), στὰ δωμάτια **N1-N3** 74 (30 ἄγραπτα) καὶ στὸ κτίριο **M** 5.855 (ἀναγνωρίσιμα 781 ἄγραπτα, 27 γραπτὰ). Τέλος, πάνω στὰ δάπεδα, ποὺ στὸ κτίριο **H** ἦσαν σκεπασμένα μὲ ἔντονη στρώση ἀπὸ στάχτη καὶ καμένα γεννήματα, ὑπῆρχαν ὄστρακα ποὺ χρονολογοῦν τὴν τε-

44. Ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο δυτικὸ συγκρότημα **A-B-E-Z** ὁ Θρεψιάδης κράτησε ἓναν μικρὸ σχεδὸν ἀκέραιο ψευδόστομο (Γλᾶς I 194, εἰκ. 28, πίν. 69) καὶ 3.047 ὄστρακα, ἀναγνωρίσιμα καὶ μὴ, δὲν σημειώνει ὅμως πόσα βρέθηκαν συνολικά.

λευταία φάση τῆς χρήσης καὶ τὴν καταστροφὴ καὶ ἐγκατάλειψη τῶν κτιρίων. Ἀπὸ τὰ 401 ποὺ βρέθηκαν στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ στὸ κτίριο **H** κρατήθηκαν 72 ἀναγνωρίσιμα ἄγραπτα καὶ 90 γραπτὰ, ἀπὸ τὰ 131 τῶν δωματίων **N1-N3** 36 ἄγραπτα καὶ 4 γραπτὰ, ἀπὸ τὰ 986 στὸν χώρο **N4** 304 καὶ 9 ἀντιστοιχῶς, καὶ ἀπὸ τὰ 223 στὸ κτίριο **M** 39 ἄγραπτα. Τὰ ὑπόλοιπα, ἀναγνωρίσιμα καὶ μὴ, βρέθηκαν ἔξω ἀπὸ τὰ κτίρια, χωρὶς σαφὴ σχέση πρὸς αὐτά.

ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

Ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ 13 μόλις ὄστρακα, ὅλα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ κτιρίου **H**, κατεσπαρμένα σὲ διάφορα στρώματα: Ἐνα μελανόβαφο ὄστρακο καὶ τμῆμα κυλινδρόστομου ἀγγείου ἀπὸ τὰ ἐπιφανειακὰ χώματα τοῦ κτιρίου, τὸ ἐξώστροφο στόμιο καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς γάστρας εὐρύστομου ἀγγείου ἀπὸ τραχὺ πορώδη πηλό (**H3**, πρῶτο στῶμα), ἐννέα κομμάτια ἀγγείου μὲ λεπτὸ στρογγυλεμένο χεῖλος, χωρισμένο μὲ λεπτὴ χαραγὴ ἀπὸ τὸ τοίχωμα, ποὺ φέρουν στὴν ἐπιφάνειά τους ἴχνη τριβῆς πρὸς διάφορες κατευθύνσεις (**H1**, δεῦτερο στῶμα, πίν. 11β)⁴⁵ καί, τέλος, τμῆμα τῆς γάστρας κλειστοῦ ἀγγείου ἀπὸ ἀκάθαρο ἀμμώδη καστανὸ πηλό (**H4**, καμένο στῶμα) μὲ τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ ἐπιφάνεια λειασμένη καὶ βαμμένη καστανὴ μὲ ἀκατάστατες πινελιές. Ὁ πηλὸς τῶν ἀγγείων εἶναι πορώδης καὶ τραχὺς μὲ ἀρκετὴ ἄμμο, τὸ μόνον σχῆμα ποὺ ἀναγνωρίζεται εἶναι τὸ κλειστὸ κυλινδρόστομο καὶ ἡ διακόσμηση, ὅπου ὑπάρχει, συνίσταται σὲ μελανὴ στιλπνὴ βαφή (black burnished - Schwarzpoliert), σὲ πρόχειρη τριβὴ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας ἢ σὲ βαφή τῆς μὲ εὐδιάκριτες ἀκατάστατες πινελιές.

Τὰ ὄστρακα αὐτά, λίγα καὶ διάσπαρτα, δὲν προσθέτουν τίποτε στὶς διαπιστώσεις στὶς ὁποῖες ὁδήγησαν τὰ ἀντίστοιχα (καὶ περισσότερα) τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν⁴⁶, ὅτι δηλαδὴ ὁ βράχος, εὐρισκόμενος τότε μέσα σὲ μία λίμνη, εἶχε κατοικηθεῖ κατὰ τοὺς μέσους καὶ ὕστερους Νεολιθικοὺς χρόνους, ποὺ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν 5η καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς 4ης π.Χ. χιλιετίας.

ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἐλάχιστα καὶ σκόρπια νεολιθικὰ ὄστρακα, ἡ ἄφθονη καὶ καλὰ στρωματογραφημένη ὕστεροελλαδικὴ κεραμικὴ εἶναι ἀπολύτως ἐπαρκὴς καὶ σὲ ποσότη-

45. Ὅμοια, τῆς Μέσης ΝΑ περιόδου, ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν ΝΑ οἰκισμὸ τῆς Νέας Μάκρης. Τὴν πληροφορία ὀφείλω στὴν ἀνασκαφὴ κατηγήτρια κ. Μ. Παντελίδου-Γκόφα.

46. Γλῶς I 231-233.

τα άλλα και σε ποικιλία, ώστε να επιτρέψει, σε συνδυασμό και με τα άλλα εύρηματα, τον προσδιορισμό της λειτουργίας των κτιρίων και τη χρονολόγηση των διαφόρων φάσεών τους. Από τον συγκριτικό πίνακα 2 σ. 137 προκύπτει ότι από τα σχήματα των αγγείων που είχαν διαπιστωθεί στα εύρηματα των προηγούμενων ανασκαφών⁴⁷ δεν λείπει κανένα και ότι υπάρχουν πολλά περισσότερα, όπως λεκάνες, ήθμοι, σταμνίσκοι, πινακιόσχημα, αλαβαστροειδή, πηνιόσχημα κύπελλα, κρατευτές, πώματα, κυαθόσχημα, θήλαστρα και διάφορα άλλα σε μεμονωμένα δείγματα.

Οι ανασκαφές, ιδίως των τάφων, δείχνουν ότι τα αγγεία κατασκευάζονταν κατά πρώτο λόγο για να εξυπηρετήσουν τη συγκεκριμένη χρήση για την οποία τα προόριζε το σχήμα, το μέγεθος και τα εξαρτήματά τους (λαβές, στόμια κλπ.), χωρίς τουτό να αποκλείει και την κατά καιρούς και σύμφωνα με τις εκάστοτε ανάγκες των κατόχων τους χρησιμοποίησή τους και κατ' άλλους τρόπους, όπως συνέβαινε ανέκαθεν και συμβαίνει και τώρα. Σύμφωνα με το βασικό αυτό κριτήριο τα κτίρια της ανατολικής πτέρυγας του περιβόλου απέδωσαν ιδιαιτέρως πολλά ποτήρια, αγγεία δηλαδή προορισμένα για την πόση υγρών (κύλικες, λεκανίδια, σκύφους, κύπελλα και κυαθόσχημα), αρκετά δοχεία για την αποθήκευση υγρών και στερεών (πίθους, πρόχους, μεγάλους ψευδοστόμους) και για οικιακή χρήση (μαγειρικά σκεύη, χυτρόποδες, ήθμους, άρύταινες, πινακιόσχημα, κρατευτές και ένα αποσπασματικό κυμβοειδές), λίγα δοχεία καλλυντικών μυραλοιφών, που πλεονάζουν συνήθως στους τάφους (μικροί ψευδόστομοι, σταμνίσκοι, αλαβαστροειδή και ένας ύψιπύθμενος άμφορίσκος), μερικά ποικίλης χρήσης (κρατήρες, λεκάνες), ελάχιστα ειδικών χρήσεων (πώματα, ένα θήλαστρο), δύο ακαθορίστου προορισμού (ένα κυλινδρόστομο και ένα πήλινο δισκάριο) και τέσσερα κακοπήματα που δείχνουν αυτό που υποδηλώνουν και οι πηλοί, δηλαδή ότι η παραγωγή της κεραμικής ήταν κατά μεγάλο μέρος τοπική (βλ. και παρακάτω, παράρτημα 1).

Κύλικες. Είναι το απολύτως επικρατέστερο σχήμα. Τα δείγματά τους φτάνουν σχεδόν το 53% του συνόλου. Το ποσοστό αυτό αλλάζει φυσικά από κτίριο σε κτίριο. Το χαμηλότερο (49%) παρουσίασε ο χώρος N4 και το υψηλότερο (86%) το κτίριο K, πράγμα που οφείλεται όχι στη συχνότητα της χρήσης τους σε ένα κτίριο όπως το K, από το δάπεδο και το περιεχόμενο του οποίου δεν σώθηκε τίποτε, αλλά στο ότι τα δείγματα του K προέρχονται από τις πλίνθες της γκρεμισμένης ανωδομής του. Πράγματι, τα μισά όστρακα κυλικών βρέθηκαν γενικά στο στρώμα αυτό, τα περισσότερα ζυμωμένα μέσα στις πλίνθες (πίν. 22α-γ), ενώ τα επιφανειακά στρώματα απέδωσαν λιγότερα από το 1/7 και τα δάπεδα το 1/3. Έννοείται ότι η ύψηλη διαθεσιμότητα του αγγείου αυτού στην κατασκευή οικο-

47. Αυτόθι 233-241.

Κακοπτήματα	4	—	—	—	—	—	4
Πήλινο δισκάριο	—	—	—	—	1	—	1
Ύψιπύθμενος άμφορίσκος	—	—	1	—	—	—	1
Κυλινδρόστομο	—	1	—	—	—	—	1
Μαγειρικό κυμβοειδές	1	—	—	—	—	—	1
Θήλαστρα	1	—	—	—	—	—	1
Κυαθόσχημα	2	—	—	3	—	—	5
Πώματα	—	1	—	—	1	—	2
Κρατευτές	—	—	—	3	—	—	3
Κύπελλα	—	—	—	4	—	—	4
Άλάβαστρα	6	—	—	—	—	—	6
Πινακιόσχημα	—	4	—	—	1	—	5
Σταμνίσκοι	4	—	—	—	—	2	6
Άρύταινες	2	—	1	3	1	1	8
Ήθμοι	1	2	2	2	1	—	8
Λεκάνες	12	1	—	—	2	2	17
Κρατήρες - Κρατηρίσκοι	15	1	1	1	2	—	20
Ψευδόστομοι μικροί	29	—	1	—	1	4	35
Ψευδόστομοι μεγάλοι	11	—	1	—	—	1	14
Χυτρόποδες	24	1	3	—	—	1	29
Μαγειρικά - Οϊκιακά	12	7	10	10	26	5	70
Σκύφοι	137	5	15	8	18	4	187
Πρόχοι - Προχοειδή	150	7	4	5	14	4	184
Πίθoi	123	2	28	146	7	—	306
Λεκανίδια	1065	11	30	29	87	14	1236
Κύλικες	5138	292	209	276	637	174	6726
Τόπος εύρέσεως	H	K	N1-N3	N4	M	Έκτος Κτιρίου	Σύνολο

Συγκριτικός πίνακας 2: Τά ΥΕ άγγεία κατά σχήμα και τόπους εύρέσεως.

δομικοῦ ὕλικοῦ ὀφείλεται στὴ συχνὴ χρῆση τοῦ καὶ στὸ εὐθραυστο τοῦ σχήματός του, πράγμα ποὺ ἐξηγεῖ ἄλλωστε τὴν παρουσία του σὲ ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ στρώματα.

Τὸ βασικὸ σχῆμα τῶν κυλίκων τοῦ Γλᾶ εἶναι τὸ γνωστό: Ἀνοιχτὴ κωνικὴ γάστρα, μία ἢ δύο κάθετες ταινιωτὲς ἢ, σπανιότερα, σωληνοειδεῖς λαβές, λεπτὸ κυλινδρικό στέλεχος καὶ φαρδιὰ κυκλικὴ δισκοειδὴς βάση (πίν. 61α, σχῆμα 6). Οἱ λαβές, συνήθως ἀγκύλες (σχήματα 1-3, κέντρο καὶ δεξιὰ), κάποτε κυκλικές (σχῆμα 3, ἀριστ.), εἶναι κολλημένες στὸ χεῖλος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο μερικὲς ἐξέχουν λίγο πρὸς τὰ πάνω (σχήματα 2-3, 11) καὶ στὴ μέση περίπου τῆς γάστρας (πίν. 61α, σχῆμα 6).

Στὰ 4/5 τῶν δειγμάτων τὰ χεῖλη εἶναι τροπιδωτά (πίν. 55β, 61α, σχήματα 2, 6-7, 11) καὶ ἡ πτυχὴ ποὺ δημιουργεῖται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο στὸ ἐπάνω μέρος τῆς γάστρας ἔχει πλάτος ὅσο τὸ 1/3 ἢ καὶ σχεδὸν τὸ μισὸ τοῦ ὕψους της⁴⁸. Στὸ ὑπόλοιπο 1/5 ἡ γάστρα ἔχει σχῆμα κωνικὰ κυρτόπλευρο, ποὺ διαγράφει συνεχὴ καμπύλη ἀπὸ τὴν ἄκρη τοῦ χεῖλους ὡς τὴν ἐπαφὴ μὲ τὸ στέλεχος (σχῆμα 14)⁴⁹.

Τὰ στελέχη, ὅσο δείχνουν τὰ σωθέντα ὄστρακα, ἔχουν ὕψος περίπου ἴσο πρὸς τὸ 1/4 ἢ 1/5 τῆς διαμέτρου τῆς γάστρας (πίν. 61α, σχήματα 5-6), εἶναι δηλαδὴ κατὰ τι κοντύτερα ἀπὸ τὸν συνηθισμένο τύπο, γνωστὸ ἀπὸ ἄλλους χώρους, ὅπου ἡ ἀναλογία κυμαίνεται γύρω στὸ 1/3⁵⁰. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ δείγματα μὲ μόλις διαγραφόμενο, πολὺ κοντὸ στέλεχος (πίν. 55β, σχῆμα 7) ποὺ δὲν ξεπερνάει τὸ 1/10 τῆς διαμέτρου. Ὁ τύπος αὐτὸς σπανίζει⁵¹ καὶ δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Furumark.

Ἀπὸ τὶς βάζεις τῶν κυλίκων πολὺ λίγες (231 σὲ σύνολο 2.208) εἶναι ἐπίπεδες ἀπὸ κάτω. Στὴν πλειονότητά τους εἶναι ἐλαφρὰ κοίλες, ἔτσι ὥστε μόνο μία στενὴ στεφάνη στὴν περίμετρό τους νὰ ἀκουμπάει στὴν ἐπιφάνεια ὅπου πατοῦσαν (σχήματα 5-6) καὶ ἔχουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μία στρογγυλὴ κοιλότητα στὸ κέντρο, κάποτε τόσο βαθιὰ ὥστε νὰ εἰσχωρεῖ καὶ στὸ στέλεχος (σχήματα 5, 7)⁵². Ἐπομένως, ὁ ἀπολύτως ἐπικρατέστερος τύπος κύλικος σὲ ὁλόκληρὴ τὴν περίοδο ποὺ κατοικήθηκε ὁ Γλᾶς εἶναι αὐτὸς ποὺ ἔχει τροπιδωτὸ χεῖλος, μία (ἐνδεχομένως καὶ δύο) κάθετες ἀγκύλες ταινιωτὲς λαβές, στέλεχος

48. Ἡ ἀναλογία αὐτὴ τίς τοποθετεῖ κατὰ τὸν FURUMARK (FS 267), ὁ ὁποῖος δέχεται μόνο τὸν μόνωτο τύπο τους (MP 63), στὴν ὙΕ ΙΙΒ περίοδο. Ἡ MOUNTJOY παρακολουθεῖ αὐτὸν τὸν τύπο, ἐπίσης μόνωτο, ἀπὸ τὴν ὙΕ ΙΙΑ1 ἕως τίς ἀρχὲς τῆς ὙΕ ΙΙΓ περιόδου (MPI 66, 75, 84, 92). Μόνωτα εἶναι καὶ τὰ δημοσιευμένα δείγματα ἀπὸ τὴν Καδμεία τῶν Θηβῶν (Kadmeia I 29, εἰκ. 206-8). Οἱ κύλικες τοῦ Γλᾶ εἶναι ἐλλιπεῖς καὶ δὲν δείχνουν μὲ βεβαιότητα τὸν ἀριθμὸ τῶν λαβῶν τους.

49. FS 274, MPI σχ. 147, 181, 224, 260.

50. Orchomenos V 41, εἰκ. 14 ἀρ. 304, 305, 308, MPI 84 κέ., ἀρ. 223, 224, PN I 368-9, σχῆμα 29 a-c.

51. Orchomenos V 41, εἰκ. 14 ἀρ. 306, FRENCH, BSA 62, 1967, εἰκ. 17, K3 (Μυκῆνες, Οἰκία Σφιγγῶν).

52. Ἡ κοιλότητα αὐτὴ ἐμφανίζεται ἤδη στὴν ὙΕ ΙΙΑ1-2 περίοδο (MPI 69, ἀρ. 147, 149, σ. 79, ἀρ. 181, 182), ἐπικρατεῖ στὴν ὙΕ ΙΙΒ (αὐτόθι 89, ἀρ. 223, 224, 226) καὶ συνεχίζεται ὅσο κατασκευάζονται κύλικες, δηλαδὴ ὡς τὰ μέσα τοῦ ὙΕ ΙΙΓ (αὐτόθι 94-95, ἀρ. 245, 252). Βλ. καὶ Γλᾶ I 236, σημ. 279.

σχετικά κοντότερο από το κανονικό, όπως παρουσιάζεται άλλοι, και ελαφρά κοίλη βάση με βαθιά κεντρική κοιλότητα. Ο δεύτερος, λιγότερο συνηθισμένος κυρτόπλευρος τύπος συνυπάρχει και εμφανίζεται στις ίδιες περίπου αναλογίες με τον προηγούμενο στα στρώματα της κατασκευής των κτιρίων (διαλυμένες πλίνθες) και της τελευταίας φάσης τους (δάπεδα). Δεν προκύπτει δηλαδή εξέλιξη από τον ένα τύπο προς τον άλλο μέσα στον χρόνο, διαπιστώνεται όμως σταθερή διαφορά προτιμήσεως υπέρ του τροπιδωτού.

Και οι δύο τύποι είναι σχεδόν στο σύνολό τους ακόσμητοι. Όκτω μόνον όστρακα είναι γραπτά: Δύο, από το στρώμα των διαλυμένων πηλοπλίνθων (της κατασκευής) του H2 είναι ολόβαφα έσωτερικά και έξωτερικά⁵³. Ένα, από το ίδιο δωμάτιο και στρώμα, είναι βαμμένο έσωτερικά και άβαφο έξω. Ένα τέταρτο, από το ίδιο στρώμα στο H3, έχει δακτύλιο έσωτερικά⁵⁴ και ταινίες στο στέλεχος (πίν. 23α, εικ. 20). Όμοιες ταινίες απαντούν και σε δείγμα από το δάπεδο του H1⁵⁵. Τέλος, υπάρχουν μία βάση ολόβαφη από το δάπεδο του M3⁵⁶ και δύο (από το στρώμα που σκέπαζε το δάπεδο του M3 και από το επιφανειακό στρώμα του N4) διακοσμημένες με πυκνούς όμοκεντρους κύκλους⁵⁷. Η ολόβαφη κύλιξ δηλαδή, εμφανίζεται στον Γλᾶ ήδη από την αρχή της κατοίκησης του, ενώ άλλοι έχει επισημανθεί μόλις σε ΥΕ ΙΙΙΓ στρώματα⁵⁸.

Λεκανίδια. Το επόμενο σε συχνότητα σχήμα είναι τα λεκανίδια που φτάνουν το 12,5% του συνόλου. Ένα μόνο, από το αulάκι του H5 (σχήμα 9), σώθηκε σε αρκετά μεγάλο κομμάτι ώστε να δείχνει ολόκληρο το περίγραμμά του. Τα άλλα αντιπροσωπεύονται από όστρακα (βάση, λαβές, χείλη κλπ.) προερχόμενα από διάφορα μέρη του αγγείου. Από όλα αυτά προκύπτει ο τύπος του αγγείου όπως είναι γνωστός από πληρέστερα δείγματα του Γλᾶ και από άλλους χώρους⁵⁹: Ένα μικρό ανοιχτό αγγείο με τροπιδωτό ή, σπανιότερα, κυρτόπλευρο χείλος, στο οποίο είναι κολλημένες δύο όριζόντιες ταινιωτές άγκυλες ήγωνιώδεις λαβές, χαμηλή κωνική γάστρα και, κατά κανόνα, άσχημάτιστη επίπεδη βάση⁶⁰.

53. Ο τρόπος αυτός της διακόσμησης είναι κατά την MOUNTJOY (MDP 148) γνωστός μόνο σε ΥΕ ΙΙΙΓ δείγματα από τη Φυλακωπή, το Λευκαντί και το Σχηματάρι.

54. Ανάλογο από τον Ναό των Ειδώλων των Μυκηνών, K. WARDLE, BSA 64, 1969, 273.

55. Πρβ. Μυκῆνες, Προϊστορικό Νεκροταφείο, E. FRENCH, BSA 61, 1966, 222.

56. Μυκῆνες, K. WARDLE, BSA 68, 1973, 311.

57. Όμοιες από τον Όρχομενό, Orchomenos V εικ. 7: 155.

58. Φυλακωπή, Λευκαντί, Σχηματάρι, MDP 148.

59. Γλᾶς I 237, πίν. 31β, 59δ, 77δ, σχήματα 6-8.

60. Ο τύπος είναι γνωστός από τις Μυκῆνες (E. FRENCH, BSA 57, 1962, 175 κέ. εικ. 18, K. WARDLE, BSA 64, 1969, 290, εικ. 11:111, 114, MOUNTJOY, BSA 71, 1976, 100, εικ. 13:170-172), την Πύλο (PN I 356, σχήμα 4, εικ. 349, 350) και, πλησιέστερα προς τον Γλᾶ, από τη Θήβα (Kadmeia I 29, εικ. 27:217), τον Όρχομενό (Orchomenos V 42, εικ. 14:314-319) και το Δραχμάνι (αυτόθι: 57, εικ. 21:101, 103). Βλ. και MPI 84, εικ. 89:255.

Τὰ λεκανίδια, ποτήρια καὶ αὐτὰ ὅπως οἱ κύλικες ἀλλὰ χωρὶς πόδι καὶ χωριστὰ διαμορφω-
μένη βάση, εἶναι ὅλα πρόχειρα κατασκευασμένα, γιὰ καθημερινή χρήση, ἀπὸ διαφόρων
εἰδῶν ὄχι πολὺ καθαροὺς πηλοὺς χωρὶς ἀλείφωμα καὶ χωρὶς διακόσμηση. Πολλὲς βάσεις
δείχνουν τὰ ἴχνη τοῦ νήματος ποὺ τὶς ἔκοψε ἀπρόσεχτα καὶ κάποτε λοξὰ ἀπὸ τὸν τροχό.
Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦσαν τόσο πολυάριθμα ὅσο καὶ οἱ κύλικες, τὸ σχῆμα τους ὅμως εἶναι
λιγότερο εὐαίσθητο καὶ ὑποκείμενο σὲ ζημιές, καὶ ἔτσι κατέληξαν μέσα στὶς πλῖθες σὲ μι-
κρότερους ἀριθμοὺς ἀλλὰ σὲ μεγαλύτερη ἀναλογία (67% πρὸς 32%).

Ὑπάρχει ἓνα ἀκόμα μικρὸ σκεῦος ποὺ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ λεκανίδιο ἢ ἄωτος
κύαθος καὶ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα (πλῖθες) τοῦ δωματίου H2 (εἰκ. 12).
Συγκολλημένο ἀπὸ τέσσερα συνανήκοντα κομμάτια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα λείπει ἡ βάση, ἔχει
σχῆμα σχεδὸν ἡμισφαιρικὸ καὶ ὀριζόντιο, ἔντονα ἐξώστροφο χεῖλος. Ἡ βάση του ἦταν
κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπίπεδη, χωρὶς ἰδιαίτερη διαμόρφωση. Τὸ χεῖλος ἦταν διακοσμη-
μένο μὲ πυκνὲς καστανὲς ἐγκάρσιες πινελιές. Ἐσωτερικὰ ὑπῆρχε πάνω ἀπὸ τὸν πυθμένα
βαμμένος δακτύλιος καὶ ἐξωτερικὰ πλατὶὰ ταινία κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ ἄλλη, στενότε-
ρη, πάνω ἀπὸ τὴν βάση. Τὸ σχῆμα, καὶ μάλιστα διακοσμημένο, εἶναι ἀσυνήθιστο, ὑπάρχουν
ὅμως παράλληλα ἀπὸ τὸν Ὀρχομενὸ⁶¹ καὶ ἀπὸ τὸ Δραχμάνι-Πιπέρι⁶².

Πίθοι. Τὸ τρίτο σὲ συχνότητα σχῆμα εἶναι οἱ πίθοι. Συγκεντρώθηκαν κομμάτια –
κυρίως χεῖλη, βάσεις καὶ τμήματα τοῦ ὤμου – 231 δειγμάτων ἀπὸ ὅλους τοὺς χώρους καὶ
ὅλα τὰ στρώματα, καθὼς καὶ μερικὰ μικρότερα λιγότερο χαρακτηριστικὰ ὄστρακα ἀπὸ τὸ
κατώφλι τοῦ H1 πρὸς τὸ H3 καὶ ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ H3. Τὰ περισσότερα (146) βρέθηκαν
στὸν ὥρο N4. Τὸ συγκρότημα H ἀπέδωσε 48, τὰ δωμάτια N1-N3 28, τὰ χῶματα τοῦ K 2,
καὶ τὸ κτίριο M 7. Πολλὰ (45) βρέθηκαν στὰ ἐπιφανειακὰ στρώματα, περισσότερα (65)
στὶς λιωμένες πλῖθες καὶ σχεδὸν ἄλλα τόσα (53) ἐκεῖ ὅπου θὰ τὰ περιέμενε κανεῖς, δηλαδὴ
στὰ δάπεδα. Μὲ ἄλλους λόγους τὰ κατ' ἐξοχὴν ἀποθηκευτικὰ αὐτὰ ἀγγεῖα ὑπῆρχαν παν-
τοῦ μὲ ἰδιαίτερη συγκέντρωση στὸν ὑπαίθριον ὥρο N4. Ἐνας μόνον πίθος ἀπὸ τὸ δωμάτιο
H2 σώθηκε σὲ πολλὰ κομμάτια ἀπὸ τὴν βάση, τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιᾶς καὶ τὴν καμπύλη
τοῦ ὤμου (πίν. 19β), ποὺ δὲν ἐπαρκοῦν ὅμως γιὰ νὰ ἀνασυσταθεῖ, ἐφόσον μάλιστα λείπει
ἐντελῶς τὸ στόμιο καὶ τὸ χεῖλος. Τὰ ἄλλα εἶναι ὅλα δείγματα διάσπαρτα καὶ ὥς ἐπὶ τὸ
πλεῖστον μεμονωμένα.

Ἀπὸ τὶς θέσεις καὶ τὰ στρώματα ποὺ βρέθηκαν εἶναι φανερό ὅτι ἦσαν στημένοι στὰ
δάπεδα τῶν δωματίων ποὺ ἦσαν κατὰ κανόνα ἀποθηκευτικοὶ ὥροι, ὅτι ἐξεῖχαν ἀρκετὰ
ὥστε τὰ ψηλότερα μέρη τους νὰ βρεθοῦν ἀνακατεμένα στὰ ἐπιφανειακὰ χῶματα καὶ ὅτι,

61. Orchomenos V 27, εἰκ. 8 ἄρ. 186.

62. Αὐτόθι 49, εἰκ. 17 ἄρ. 19.

ἐπιπλέον, πολλά κομμάτια παλαιότερων σπασμένων πίθων είχαν ζυμωθεί μαζί με ὄστρακα διαφόρων ἄλλων ἀγγείων μέσα στὶς πλῖθες τῶν τοίχων.

Οἱ πίθοι εἶναι ὅλοι κατασκευασμένοι ἀπὸ τραχύ, ἀκάθαρτο κοκκινωπὸ πηλὸ γεμάτο ἐγκλείσματα, ἰδίως χαλικάκια ποὺ ἔχουν ποῦ καὶ ποῦ ἀπασβεστωθεῖ καὶ σκάσει ἀπὸ τὸ ψήσιμο, δημιουργώντας στὴν ἐπιφάνεια τῶν τοιχωμάτων μικρὲς ἀνωμαλίες, ἐνῶ ὁ πυρήνας τῶν κομματιῶν, ὅπου τὸ ὀξυγόνο δὲν εἰσέδουε κατὰ τὸ ψήσιμο, εἶναι κατὰ κανόνα γκρίζος. Ὅσα στόμια σώθηκαν, εἶναι ἔντονα ἐξώκυρτα μὲ πλατιὰ ἐπίπεδα χεῖλη (σχήματα 16-17). Ἐνα, ἀπὸ τὸν χώρο N4, εἶχε σχηματιστεῖ μὲ τὴν ἀναδίπλωση τοῦ τοιχώματος τοῦ στομίου πρὸς τὰ ἔξω καὶ κάτω καὶ τὴ διαπλάτυνσή του στὴν κορυφή (εἰκ. 54). Ἡ ἐπιφάνεια χειλέων καὶ τοιχωμάτων εἶναι συχνὰ λειασμένη μὲ τὸ χέρι.

Μερικὰ δείγματα εἶχαν στὸν ὦμο ἔκτυπη διακοσμητικὴ ταινία μὲ πλάτος ποὺ ποικίλλει ἀπὸ 42 ἕως 80 χιλ., κυμαίνεται συνήθως στὰ 60-65 χιλ. καὶ ἐξέχει ἀπὸ τὸ τοίχωμα τοῦ ἀγγείου 3-5 ἢ 9-12 χιλ. Σὲ 11 δείγματα οἱ ταινίες αὐτὲς εἶναι σκέτες (πίν. 55γ:1, 58γ), τρεῖς ὅμως φέρουν σειρὰ ἀπὸ στρογγυλὰ κοιλώματα διαμ. 10-15 χιλ. (πίν. 55α, γ:2, 3)⁶³ καὶ μία, ἀπὸ τὸ δωμάτιο N1, εἶναι ποικιλμένη μὲ ἔντυπη κυματοειδὴ γραμμὴ ποὺ ἔχει ὅμοια κοιλώματα ἀνάμεσα στὶς κολπώσεις.

Δεδομένου ὅτι οἱ πίθοι στὸν Γλᾶ διατηρήθηκαν μόνο σὲ κομμάτια, καὶ αὐτὰ ὅλα σχεδὸν διάσπαρτα, δὲν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο ποὺ νὰ δείχνει ἢ καὶ νὰ ὑποσημαίνει ἀπλῶς τὸ εἶδος τοῦ περιεχομένου τους. Εἰδικὰ, τὰ κομμάτια τοῦ πίθου τοῦ H2, ἄλλα καμένα καὶ ἄλλα ὄχι, δείχνουν ὅτι ἀφοῦ ἔσπασε τὸ ἀγγεῖο κάηκε τὸ περιεχόμενό του (ἀλλὰ ὄχι ὁ χώρος γύρω του) πράγμα ποὺ ὑποδηλώνει ὅτι πρέπει νὰ περιεῖχε κάποιο εὐφλεκτο ὑγρὸ, ἴσως λάδι. Τὸ πιθανότερο εἶναι βέβαια ὅτι χρησίμευαν, ὅπως καὶ ἄλλοι, γιὰ τὴν ἀποθήκευση τόσο ὑγρῶν⁶⁴ ὅσο καὶ στερεῶν⁶⁵.

Πίθοι ἔχουν βρεθεῖ ἀρκετοί, κατὰ κανόνα ὅμως οἱ ἀνασκαφεῖς τοὺς μνημονεύουν ἀπλῶς ἢ ἀναφέρουν τὰ βασικὰ χαρακτηριστικά τους (μικρὴ βάση, φαρδὺ στόμιο, ὕψος, διακοσμητικὲς ταινίες)⁶⁶. Καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὶς δημοσιεύσεις καί, εἰδικότερα, ἀπὸ τὶς

63. Ὅμοια διακόσμηση βρέθηκε σὲ κομμάτια πίθων ἀπὸ τὸν χώρο A1 καὶ ἀπὸ τὸ δωμάτιο A5 τοῦ Γλᾶ, ὅπου μάλιστα τὰ κοιλώματα εἶναι ἐντυπωμένα σὲ δύο σειρές (Γλᾶς I 172, 176).

64. Στὴν Οἰκίαν τοῦ Λαδεμπόρου ἓνας τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς πίθους εἶχε ἐγκατάσταση γύρω ἀπὸ τὴ βάση του ποὺ ἐπέτρεπε τὴ θέρμανση τοῦ περιεχομένου του καὶ στὴ μέση τοῦ δαπέδου ὑπῆρχε φρεάτιο ποὺ συγκέντρωνε τὰ ὑγρὰ ποὺ ξεχειλοῦσαν ἀπὸ τοὺς πίθους (WACE, BSA 48, 1953, 12).

65. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ (ΠΑΕ 1968, 6-7) ἓνας ἀπὸ τοὺς πίθους τῆς Βόρειας Ἀποθήκης τῶν Μυκῶν εἶχε σπάσει καὶ ἐπισκευαστεῖ ἐνῶ ἀκόμα ἦταν σὲ χρῆση, πράγμα ποὺ ἀποκλείει ὑγρὸ περιεχόμενο.

66. Μυκῆνες: Περιοχὴ τῶν πίθων (Pithos area) τοῦ ἀνακτόρου, WACE, BSA 25, 1921-23, 161, πίν. XXIIb, Οἰκία τοῦ Λαδεμπόρου, WACE, BSA 48, 1953, 12, πίν. 6b (βλ. καὶ Ivory Houses 69-72), Οἰκία τοῦ Οἰνεμπόρου, 16, πίν. 10a, Περιοχὴ Οἰκίας Γ τῆς ἀκροπόλεως, ΜΥΛΩΝΑΣ, ΠΑΕ 1967, 19, πίν. 8a, Βόρεια ἀποθήκη, ΜΥΛΩΝΑΣ, ΠΑΕ 1968, 6, πίν. 1, 2, Βόρεια συνοικία δωμάτιο IV, ΜΥΛΩΝΑΣ-ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, ΠΑΕ 1984, 237, πίν. 144β. Πύλος: PN I 393, ἀρ. 55a.

είκονογραφήσεις τους, υπάρχουν τρεις βασικοί τύποι πίθων. Ὁ πρῶτος, συχνότερος καί, κατὰ τὰ φαινόμενα, ἐπικρατέστερος, ἔχει στόμιο σχετικὰ κοντὸ καὶ σημαντικὰ στενότερο ἀπὸ τὸν ὦμο, ἀρκετὰ φαρδὺ ὅμως ὥστε νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀντλήσει ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ δοχείου, καὶ γάστρα πλατιά ὠοειδῆ καὶ ὀξυπύθμενη ποὺ καταλήγει σὲ πολὺ στενὴ βάση, τόσο ὥστε τὸ ἀγγεῖο νὰ μὴν μπορεῖ νὰ ἰσορροπήσει κατακόρυφα χωρὶς ὑποστήριγμα⁶⁷. Ὁ δεύτερος, γνωστὸς ἀπὸ τὴν Πύλο⁶⁸, ἔχει περίπου τὸ ἴδιο σῶμα ἀλλὰ τὸ στόμιό του εἶναι ψηλὸ (ὅσο τὸ 1/3 τῆς γάστρας), κυλινδρικό καὶ φαρδὺ σχεδὸν ὅσο καὶ ὁ ὦμος. Ὁ τρίτος, ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ δύο τουλάχιστον δείγματα στὶς Μυκῆνες⁶⁹, εἶναι κοντύτερος, μὲ πλατιά, σχεδὸν ἡμισφαιρική, γάστρα χωρὶς λαιμὸ καὶ μὲ στόμιο ὅσο ἡ μεγάλη διάμετρος τοῦ ἀγγείου. Ἡ καμπύλη τῆς γάστρας ἐπάνω ἀπὸ τὴν βάση τοῦ πίθου τοῦ H2, τοῦ μό-νου ποὺ σώθηκε ἀρκετὰ ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ μετρηθεῖ, δείχνει ὅτι ἦταν πλησιέστερος στὸν τρίτο τύπο, χωρὶς πραγματικὰ νὰ ἀνήκει σ' αὐτόν.

Πρόχοι. Τὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ ἀγγείου, στὸ ὁποῖο συγκαταλέγονται τρία προχοῖδια ἀπὸ τὸ κτίριο M καὶ μία δίωτη πρόχους (ἀμφορέας) ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου H5, ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ 184 δείγματα, τὰ 150 ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ διάφορα στρώματα τοῦ κτιρίου H. Σώθηκε μόνο ἓνα πλῆρες στόμιο (εἰκ. 10) καὶ ἡ δίωτη πρόχους, ποὺ ἦταν σπασμένη καὶ ἐπισκευασμένη μὲ μολύβδινους ἐνδέσμους ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα (πίν. 40γ) καὶ ποὺ συγκολλήθηκε ἀπὸ πολλὰ κομμάτια (πίν. 40β-γ, εἰκ. 48). Τὰ ἄλλα δείγματα (τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ προέρχονται ἀπὸ μόνωτες καὶ δίωτες πρόχους ἢ ἀκόμη καὶ ἀπὸ ὑδρίες) εἶναι κομμάτια ἀπὸ τὴν κοιλιά, τμήματα βάσεων καὶ λαβές. Ὁ πηλὸς εἶναι τραχὺς καὶ συχνὰ λίγο ἀμμώδης, καὶ ἡ ἐπιφάνεια ἀδρῆ, σκεπασμένη μὲ ἀραιό, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κιτρινωπὸ ἀλείφωμα. Τὸ σχῆμα (FS 105) εἶναι γνωστὸ καὶ συνηθισμένο: Σῶμα ὠοειδές, λαιμὸς κυλινδρικός, στόμιο ἐλαφρὰ χωνοειδές μὲ περίκυρτο χεῖλος (εἰκ. 10, 48), βάση δακτυλιόσχημη ἢ δι-σκοειδῆς, λαβὴ κάθετη κυλινδρική-ἐλλειψοειδῆς ἀπὸ τὸ χεῖλος ἕως τὸν ὦμο ἢ ἀπὸ τὴ μέση τοῦ στομίου ἕως τὸν ὦμο (FS 120), ὅπως φαίνεται νὰ ἦταν ἡ πρόχους τῆς ὁποίας σώθηκε τὸ στόμιο ποὺ δὲν διατηρεῖ ἔχνος λαβῆς. Ἡ διακόσμηση, μὲ βαφὴ μαύρη, καστανὴ ἢ πορτοκα-λιά, συχνὰ ἐξίτηλη, εἶναι καὶ αὐτὴ τυποποιημένη: Βαμμένο τὸ χεῖλος, κάποτε ἀκατάστατα (εἰκ. 10), ταινία στὴ συμβολὴ ὦμου καὶ στομίου (πίν. 13α, 25γ:5), ἄλλες ταινίες, συνήθως τρεῖς, κάτω ἀπὸ τὶς λαβές, καὶ μία πάνω ἀπὸ τὴν βάση (πίν. 11α:3, 12, 37α:1, 47γ:1). Σὲ με-ρικὰ δείγματα εἶναι βαμμένη ἡ ράχη τῆς λαβῆς καὶ δακτύλιος στὴ ρίζα τῆς.

67. FS 13. Ἀφ' ἐτέρου, ἡ βάση αὐτὴ διευκόλυνε τὸ νὰ γύρει κανεὶς τὸ μεγάλο καὶ δυσκίνητο δοχεῖο ὅταν χρεια-ζόταν.

68. PN I σχῆμα 55a.

69. ΜΥΛΩΝΑΣ, ΠΑΕ 1967, πίν. 8α, Ε. FRENCH, ἐν BENNETT, Mycenaean Tablets II, Transactions of the American Philosophical Society, 48, 1, εἰκ. 59.

Ανάλογα έχουν βρεθεί στον ίδιο τον Γλᾶ⁷⁰, τὸν Ὀρχομενό⁷¹, τὴν Τίρυνθα⁷², τὶς Μυκῆνες⁷³, τὶς Ζυγουριές⁷⁴ καὶ διάφορους ἄλλους χώρους⁷⁵. Τὸ ἀγγεῖο ἐξακολούθησε νὰ παράγεται καὶ στοὺς ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνους⁷⁶ μὲ ὀρθοτενέστερο περίγραμμα ὅμως καὶ μὲ αὐλακωτὸ χεῖλος.

Σ κ ύ φ ο ι . Ἐξ ἴσου συχνοὶ μὲ τὶς πρόχους εἶναι καὶ οἱ σκύφοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὑπάρχει ἓνα σχεδὸν πλήρες δείγμα (H2 δάπεδο, ἄνωτ. σ. 29-30) καὶ 185 διάφορα κομμάτια ἀπὸ χεῖλη, λαβές, γάστρες καὶ βάσεις. Τὸ σχῆμα εἶναι γνωστὸ, τόσο ἀπὸ τάφους ὅσο καὶ ἀπὸ οἰκισμούς: Γάστρα ἡμισφαιρική μὲ καμπύλη ἀνοιχτὴ κάτω καὶ κλειστὴ, σχεδὸν κάθετη, ἐπάνω, βάση χαμηλὴ δακτυλιόσχημη ἢ δισκοειδής, χεῖλος ἐλαφρὰ ἐξώστροφο (εἰκ. 18, 21) καὶ δύο λοξὰ κατακόρυφες ἀγκύλες λαβὲς ψηλὰ στὴ γάστρα (πίν. 18γ, εἰκ. 18). Μία τέτοια λαβή, ἀπὸ τὸ γέμισμα τοῦ δωματίου M3, βρέθηκε νὰ καταλήγει στὴν κορυφὴ τῆς σὲ μικρὴ κωνικὴ προεξοχή (Wishbone handle, πίν. 59δ:4). Κατὰ τὸν Furumark λαβὲς αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι σπάνιες καὶ ἐμφανίζονται στὴν ΥΕ ΙΙΒ περίοδο⁷⁷. Οἱ σκύφοι εἶναι γενικὰ μεγαλύτεροι σὲ διαστάσεις καὶ χωρητικότητα ἀπὸ τὶς κύλικες, μὲ τὶς ὁποῖες ἔχουν τὴν ἴδια χρῆση καὶ τὶς ὁποῖες τελικὰ ὑποκατέστησαν. Τὸ ὕψος τοὺς φτάνει τὰ 10-12 ἐκ. κατὰ μέσο ὅρο καὶ τὸ ἄνοιγμα τοῦ στομίου περίπου τὰ 15 ἐκ. Τὰ περισσότερα κομμάτια βρέθηκαν στὸ κτίριο H. Τὸ K ἀπέδωσε 5 δείγματα, τὰ δωμάτια N1-N3 15, ὁ χώρος N4 8 καὶ τὸ κτίριο M 18. Ἄλλα 4 βρέθηκαν ἔξω ἀπὸ τὰ κτίρια, χωρὶς φανερὴ σχέση πρὸς αὐτά.

Περισσότερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ κατανομή τοὺς στὰ στρώματα, ἐπὶ τῇ βάσει ἐκείνων ποὺ ἡ θέση τοὺς ἦταν σαφής: 13, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀδέσποτα, προέρχονται ἀπὸ τὰ ἐπιφανειακὰ χώματα τῆς περιοχῆς τοῦ κτιρίου H καὶ 15 ἀπὸ τὸ πρῶτο ἀδιατάρακτο ἀλλὰ ἐκτεθειμένο στοὺς καιροὺς καὶ τὶς ρίζες στρώμα, ποὺ συγκεντρώθηκε μετὰ τὴν ἐρείπωση τῶν κτιρίων. Τὸ δεύτερο στρώμα, οἱ διαλυμένες πλῖθες τῶν κτιρίων H, K καὶ τοῦ δωματίου M3, ποὺ χρονολογεῖ τὴν κατασκευὴ τῶν οἰκοδομημάτων, περιεῖχε 57 δείγματα, στὰ ὁποῖα πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλα 2 ἀπὸ τὸ γέμισμα τῶν δαπέδων τοῦ K καὶ τοῦ M2. Ἡ περίοδος τῆς χρήσης πρὶν καὶ κατὰ τὴν καταστροφὴ τῶν κτιρίων ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸ στρώμα τῆς αἰθάλης τῶν δαπέδων καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν αὐλακιῶν στὸ H, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ δάπεδα τῶν N1, N4 καὶ M3, ἔδωσε 40 δείγματα.

70. Γλᾶς I 236.

71. Orchomenos V 18, εἰκ. 5: 84-86.

72. Ἐπίχωση 145, σχ. 6, 1, PODZUWEIT, AA 1978, εἰκ. 34 ἄρ. 10, 11, 15, 18.

73. WARDLE, BSA 64, 1969, 266 κέ., εἰκ. 3, BSA 68, 1973, 307, εἰκ. 6, ΜΥΑΩΝΑΣ, ΠΑΕ 1973, 106, πίν. 129, Panagia Houses 108, πίν. 31, εἰκ. 19.

74. Zygouries 155, εἰκ. 149.

75. MPI 84, ἄρ. 191, σ. 88, ἄρ. 216, MDP 100, εἰκ. 120.

76. Βλ. π.χ. Περαιτὶ B 227 κέ., εἰκ. 61, Asine 298, εἰκ. 206 καὶ MDP 142 κέ., εἰκ. 175, 176.

77. MP 95.

Οί σκύφοι είναι κατασκευασμένοι από λεπτό καθαρό πηλό, πολύ καθαρότερο από όσο οί κύλικες, και είναι καλὰ ψημένοι. Ἡ ἐπιφάνειά τους σκεπάζεται μέσα καὶ ἔξω μὲ λεπτὸ ἀλείφωμα. Μὲ τὴν ἐξαίρεση τοῦ σκύφου τοῦ συγκολλημένου ἀπὸ 80 περίπου ὄστρακα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ **H2**, λίγα κομμάτια διατηροῦνται ἀρκετὰ ὥστε νὰ ὑποδηλώνουν τὴν καμπύλη τοῦ περιγράμματός τους (εἰκ. 21) καὶ αὐτὰ δὲν δείχνουν σημαντικὲς διαφορὲς ἀπὸ τὸν σκύφο τοῦ **H2**. Τὸ μόνο στοιχεῖο ποὺ προσφέρεται γιὰ τὴν τυπολογικὴ καὶ χρονολογικὴ τους κατάταξη εἶναι ἡ διακόσμηση, βαμμένη μὲ στιλπνὸ κοκκινωπὸ, καστὰνὸ ἢ μαῦρο χρῶμα. Τὸ κύριο διακοσμητικὸ πεδίο εἶναι ἡ ζώνη μεταξὺ τῶν λαβῶν, πλαισιωμένη ἐπάνω ἀπὸ τὸ βαμμένο χεῖλος καὶ κάτω ἀπὸ μία ἢ περισσότερες ταινίες ἢ λεπτοὺς ἐπάλληλους ἱμάντες, τὴ λεγόμενη «βοιωτικὴ ἱμάντωση» (Boeotian Stripes)⁷⁸. Οἱ λαβὲς ἔχουν ἀπὸ μία πινελιὰ στὶς ρίζες τους καὶ μία ἀκόμη στὴ ράχη (πίν. 13β, 21γ:4, 24α:1, 33:9,10,11, 36β). Βαμμένη εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ βάση στὴν περίμετρό της, κάποτε καὶ στὴ συμβολὴ της μὲ τὸν πυθμένα τῆς γάστρας.

Τὰ ὄστρακα τῆς ἐπιφανειακῆς ἐπίχωσης τοῦ κτιρίου **H**, διαφόρων καὶ ἀναμείκτων προελεύσεων, παρουσιάζουν, ὅπως εἶναι φυσικὸ, ἀρκετὴ ποικιλία. Ὑπάρχουν δύο δείγματα ὁλόβαφα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά⁷⁹, τρεῖς λαβὲς βαμμένες στὶς ρίζες καὶ στὶς ράχες, δύο ὄστρακα ποὺ σώζουν ταινίες ἐξωτερικά, τέσσερα βαμμένα ἐσωτερικὰ ὁλόκληρα μὲ ταινίες ἔξω ποὺ πλαισιώνουν ἓνα λοξὸ ἄνθος (εἰκ. 40), μία κατακόρυφη πορφύρα (πίν. 37α:5, εἰκ. 41), συστάδα κάθετων γραμμῶν (πίν. 37α:4) καὶ κυματοειδεῖς ταινίες, καθὼς καὶ ἄλλα δύο μὲ ἀναρτημένες παράλληλες καμπύλες καὶ μὲ σπείρες (εἰκ. 1), ποὺ διακοσμοῦν σκύφο ἐσωτερικὰ ἄβαφο ἀλλὰ μὲ φαρδιὰ ταινία στὸ χεῖλος.

Τὸ πρῶτο στρώμα, αὐτὸ ποὺ σχηματίστηκε μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῶν κτιρίων, ἀπέδωσε χεῖλη βαμμένα μὲ λεπτὲς ταινίες στὶς ἀκμές τους ἢ μὲ πλατύτερες ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά. Οἱ λαβὲς ἔχουν πινελιὲς στὶς ρίζες καὶ στὴ ράχη. Ὑπάρχουν τρία δείγματα βαμμένα ἐσωτερικά⁸⁰ ποὺ σώζουν ταινίες ἔξω, καθὼς καὶ τμῆμα βάσης μὲ βαμμένη τὴν περίμετρο καὶ δακτύλιο ἐσωτερικὰ στὸ κέντρο τοῦ πυθμένα. Ἐξωτερικὰ ἡ σωζόμενη διακόσμηση συνίσταται σὲ σ π ε ῖ ρ ε ς καὶ σὲ μία κατακόρυφη π ο ρ φ ὕ ρ α, τῆς ὁποίας διατηρήθηκαν οἱ ἔλικες τῆς κορυφῆς. Οἱ ὁλόβαφες ἐσωτερικὰ ἐπιφάνειες καὶ οἱ σχετικὰ πλατιὲς ταινίες τοῦ χείλους ὑποδηλώνουν ὅτι μερικὰ ἀπὸ τὰ δείγματα ἀνήκουν στὸν μ ε σ τ ὸ τρόπο διακόσμησης τῶν σκύφων (τύπο **B**), ποὺ ἐμφανίζεται ἀργότερα ἀπὸ τὸν ἀ ρ α ι ὸ τρόπο (τύπο **A**) καὶ θεωρεῖται χαρακτηριστικὸς γιὰ τὴν ΥΕ IIIB2 περίοδο, τουλάχιστον στὴν Ἀργολίδα⁸¹.

78. Orchomenos V 111-112.

79. Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς διακόσμησης ἔχει διαπιστωθεῖ σὲ σύνολα τῆς τελευταίας ΥΕ IIIA2 περιόδου (MDP 9, 91, εἰκ. 112:7, 8), τῆς ΥΕ IIIB ἀπὸ τὸν Ὀρχομενὸ (Orchomenos V εἰκ. 8:158) καὶ τὴν Τίρυνθα (PODZUWEIT, AA 1978, εἰκ. 28:9, 11) καὶ τῆς ΥΕ IIIG (Orchomenos V εἰκ. 10:217).

80. Πρβ. MDP 131, εἰκ. 161 (ΥΕ IIIB2).

81. E. FRENCH, BSA 64, 1969, 87. Ἐχουν ὁμως διατυπωθεῖ ἀμφιβολίες κατὰ πόσον τοῦτο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ Βοιωτία (E. S. SHERRATT, BSA 75, 1980, 185).

Τὸ δεύτερο στρώμα, οἱ πλίθες, ἔδωσε πολὺ περισσότερα δείγματα. Ἐδῶ τὰ χεῖλη εἶναι ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βαμμένα στὴν ἀκμή τους μὲ λεπτὴ ταινία ποὺ συνεχίζεται καὶ στὸ ἐσωτερικό, καὶ ὑπάρχουν δύο δείγματα μὲ δακτυλίους ἐσωτερικά, χαμηλότερα ἀπὸ τὸ χεῖλος. Τρία εἶναι ὁλόβαφα, μέσα καὶ ἔξω (πίν. 17α:1, 33α:6)⁸². Ἐξί εἶναι βαμμένα ἐσωτερικά (εἰκ. 4) μὲ διάφορα διακοσμητικὰ θέματα ἔξω. Οἱ λαβὲς ἔχουν καὶ αὐτὲς τὶς πινελιὲς στὶς ρίζες καὶ στὴ ράχη, καὶ οἱ βάσεις εἶναι βαμμένες στὴν περίμετρο καί, μερικές, στὴ συμβολὴ μὲ τὴ γάστρα. Ἐνα δείγμα διατηρεῖ ταινία ἐξωτερικά, πάνω ἀπὸ τὴ βάση καὶ δύο ἄλλα ἔχουν δακτυλίους μέσα, πάνω ἀπὸ τὸν πυθμένα. Στὴ ζώνη τῶν λαβῶν εἶναι σχεδιασμένα διάφορα θέματα κάτω ἀπὸ τὶς ταινίες, λεπτὲς ἢ πλατιεῖς, ποὺ περιβάλλουν τὸ χεῖλος. Στὴν πρώτη κατηγορία (χεῖλος μὲ λεπτὴ ταινία) ὑπάγεται ὁ κομμένος πλοχμός (πίν. 15γ:6, εἰκ. 14), ποὺ ἐμφανίζεται καὶ σὲ σκύφους τῆς Ὑπόγειας Κρήνης τῶν Ἀθηνῶν⁸³, τῆς Τίρυνθος⁸⁴ καὶ τῶν Μυκηνῶν⁸⁵, καθὼς καὶ ὁ στάχυς ἀμειβόντων (εἰκ. 21), συνηθισμένος σὲ σκύφους, ἰδίως ὡς συμπληρωματικὸ θέμα ποὺ πλαισιώνει κάποιο ἄλλο κεντρικὸ στοιχεῖο⁸⁶. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ φαρδιὲς κυματοειδεῖς ταινίες, πλαισιωμένες ἀπὸ ἐπάνω μὲ πλατιεῖς πινελιὲς βαμμένες κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος (εἰκ. 3), μὲ παράλληλα ἀπὸ τὴν Οἰκίαν τοῦ Τάφου τῶν Τριπόδων στὶς Μυκῆνες⁸⁷. Ἄλλο θέμα εἶναι οἱ πυκνὲς σπειρεῖς, κάποτε μὲ ἱμάντωση ἀπὸ κάτω (εἰκ. 34), ἀπλὲς⁸⁸ καὶ ἀντιθετικές. Ἀπὸ τὶς τελευταῖες αὐτὲς σώθηκαν ἡ ἀρχὴ τῶν ἐλίκων (εἰκ. 33) καὶ τὸ κοινὸ στέλεχος (εἰκ. 23)⁸⁹. Ἀπαντᾷ καὶ ἡ κατακόρυφη πορφύρα (πίν. 23β:2, εἰκ. 22), σχηματοποιημένη σὲ ἄδρὸ περίγραμμα γεμισμένο μὲ πυκνὴ σειρὰ στιγμάτων, μία μορφή τοῦ θέματος συνηθισμένη καὶ γνωστὴ ἀπὸ τὸ Δραχμάνι⁹⁰, τὴν Τίρυνθα⁹¹ καὶ τὶς Μυκῆνες⁹². Ὑπάρχει ἀκόμη ἓνα

82. Βλ. ἄνωτ. σημ. 79.

83. BRONEER, *Hesperia* VIII, 1939, 363, εἰκ. 40b, 41g.

84. Ἐπίχωση, σχέδ. 1:6, σὲ σκύφο τοῦ τύπου Α.

85. Προϊστορικὸ Νεκροταφεῖο, E. FRENCH, *BSA* 61, 1966, 229 (ΥΕ IIIB1). Βλ. καὶ MDP 94, θέμα 23.

86. Ἀπαντᾷται σὲ δείγματα ἀπὸ τὸ Σχηματάρι (Orchomenos V εἰκ. 30:127), τὴ Θήβα (Kadmeia I πίν. 18, εἰκ. 29, 19 εἰκ. 30, 20 εἰκ. 31), τὴν Τίρυνθα (Ἐπίχωση σχέδ. 2:1, PODZUWEIT, *AA* 1981, εἰκ. 48:1, 2) καὶ τὶς Μυκῆνες (Ν. Οἰκία, MOUNTJOY, *BSA* 71, 1976, εἰκ. 6:42, 43, WARDLE, *BSA* 68, 1973, εἰκ. 9:41, 42, Προϊστορικὸ Νεκροταφεῖο, E. FRENCH, *BSA* 61, 1966, 230, εἰκ. 7:7, Νὰὸς τῶν Εἰδῶλων, WARDLE, *BSA* 64, 1969, 275, εἰκ. 6:44, Οἰκία Τάφου Τριπόδων εἰκ. 23:15). Βλ. καὶ MDP 94, θέμα 29.

87. Ἐ.ἄ. εἰκ. 23:5. Ἡ MOUNTJOY (MDP εἰκ. 112:4, εἰκ. 113) τοποθετεῖ τὸ θέμα αὐτὸ στοὺς ΥΕ IIIA2 χρόνους.

88. Ἀνάλογες ἀπὸ τὴν Εὐτρηση (Orchomenos V εἰκ. 34:47, χρονολογημένες στοὺς ΥΕ IIIA2 χρόνους) καὶ ἀπὸ τὴν Τίρυνθα (PODZUWEIT, *AA* 1978, εἰκ. 28:13, τύπου Β).

89. Μυκῆνες, Προϊστορικὸ Νεκροταφεῖο, E. FRENCH, *BSA* 61, 1966, 229, εἰκ. 7:6, Stemmed Spiral.

90. Orchomenos V εἰκ. 20:73.

91. Ἐπίχωση σχέδ. 1:10.

92. Προϊστορικὸ Νεκροταφεῖο, E. FRENCH, *BSA* 61, 1966, 227, εἰκ. 6:1, 15, 19, Οἰκία Τάφου Τριπόδων εἰκ. 10:2, 9, 14:8, 17:17, 35:9. Βλ. καὶ MDP 94, θέμα 13, 14, 117, εἰκ. 143:13.

δείγμα σκύφου, βαμμένο έσωτερικά και διακοσμημένο απ' έξω με όριζόντια τεθλασμένη μεταξύ ταινιών (πίν. 11α:2, εικ. 4). Ο συνδυασμός του έσωβαφου με την τεθλασμένη έχει παρατηρηθεί και σε ΥΕ IIIB1 σύνολο στις Μυκῆνες⁹³, ενώ το θέμα αυτό καθ' έαυτο έμφανίζεται και αργότερα⁹⁴.

Άλλο θέμα είναι τὰ τριπλὰ ὄρθια ἄγκιστρα που ύψώνονται κάτω από σχετικά πλατιά ταινία στο χεῖλος του ἄγγείου, συγκλίνουν προς τὰ έπάνω και συνενώνουν τις κορυφές τους κάτω από μικρή καμπύλη ἀπόληξη (πίν. 17γ:5, εικ. 15)⁹⁵. Σ' αυτά πρέπει νὰ προστεθεί και τμήμα τῆς γάστρας σκύφου με βαμμένο το χεῖλος μέσα και έξω και πλατιά ταινία από κάτω του, που σώζει χαμηλότερα συστάδες από καμπύλες γραμμές (εικ. 16), τῶν όποίων διατηρεῖται μόλις ἡ ἀρχή που προβάλλει από όριζόντια ταινία και που μπορεί νὰ είναι παραλλαγή τῶν προηγούμενων.

Άν και πολύ λεπτότερο από το προηγούμενο, το τρίτο στρώμα, τῆς τελευταίας χρήσης και τῆς καταστροφῆς, που ἦταν και καμένο στο κτίριο H, περιείχε και αυτό πολλά και ποικίλα δείγματα σκύφων. Τα περισσότερα προέρχονται από το κτίριο H, υπάρχουν όμως και μερικά από το K, τὰ δωμάτια N1-N3, τὸν χῶρο N4 και το κτίριο M. Βρέθηκαν και έδω κομμάτια τριῶν όλοβάφων σκύφων από το στρώμα τῆς στάχτης του δωματίου H4 (πίν. 34α:4, 5, 6), τὸ αὐλάκι του H5 και τὸ δάπεδο του N4⁹⁶, καθώς και από άλλους τρεῖς έσωβαφους που ἦσαν έξωτερικά διακοσμημένοι με ταινία, σπείρες και τεθλασμένη.

Όπως και στὰ προηγούμενα στρώματα, τὰ δείγματα του τρίτου έχουν βαμμένα τὰ χεῖλη τους, έδω όμως πλεονάζουν οἱ πλατιές ταινίες, οἱ όποιες κάποτε περνοῦν έπάνω από τὴν ἀκμὴ και συνεχίζονται έσωτερικά, περιοριζόμενες στο ύψος του χείλους, χωρίς νὰ ἀπλώνονται σε όλόκληρο το έσωτερικό του ἄγγείου. Οἱ λαβές είναι βαμμένες στις ρίζες και στὴ ράχη και οἱ βάσεις στὴν περίμετρο, με δακτυλίους στὸν πυθμένα όταν το ἄγγείο είναι ἄβαφο έσωτερικά.

Τὰ διακοσμητικά θέματα στὴ ζώνη τῶν λαβῶν είναι ἐν μέρει τὰ ἴδια και ἐν μέρει άλλα, ἡ διάταξή τους όμως είναι στις περισσότερες περιπτώσεις διαφορετική. Υπάρχει ἡ όριζόντια λεπτή κυματοειδὴς γραμμὴ κάτω από πλατιά ταινία στο χεῖλος με έσωβαφο το ἄγγείο (πίν. 40α:2, εικ. 44), ἀνάλογη με ὄστρακο από το Προϊστορικό Νεκροταφεῖο τῶν Μυκηνῶν⁹⁷, καθώς και μιὰ πλατιά καμπύλη γραμμὴ κάτω από ὅμοια ταινία του χείλους (πίν. 40:1, εικ. 45) με ἄβαφο έσωτερικά το ἄγγείο, παράλληλο

93. Προϊστορικό Νεκροταφεῖο, E. FRENCH, BSA 61, 1966, 231.

94. E. FRENCH, BSA 64, 1969, 79, εικ. 2:3 (ΥΕ IIIB2).

95. Παραπλήσια μορφή του ἴδιου θέματος είναι το θέμα FM ἀρ. 19, 298 κέ., εικ. 47, ΥΕ IIIA2 - IIIB.

96. Βλ. ἀνωτ. σημ. 79.

97. E. FRENCH, BSA 61, 1966, 230, εικ. 2:6, το όποιο όμως είναι ἄβαφο έσωτερικά και έχει χρονολογηθεί στο ΥΕ IIIB1.

με ὄστρακο τοῦ δεύτερου στρώματος, τὸ ὁποῖο ἀνήκει κατὰ τὴν Mountjoy στὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΑ2⁹⁸.

Τὸ ἐπόμενο θέμα, ἐπίσης γνωστὸ ἀπὸ τὰ ψηλότερα στρώματα, εἶναι ἡ σ π ε ί ρ α, ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἐδῶ ἀπὸ ἓνα δείγμα με ἀκατάστατες ἑλικες, τοῦ ὁποῖου ἡ σχέση με τὰ τμήματα δύο καμπύλων γραμμῶν δεξιὰ εἶναι ἄδηλη (πίν. 25γ:5, εἰκ. 30). Ὑπάρχουν ἀκόμη δύο κομμάτια ἀπὸ τὸ ἐπάνω μέρος τῆς γάστρας σκύφου. Τὸ ἓνα, μικρὸ, τριγωνικὸ, διατηρεῖ τοὺς λεπτοὺς πυκνοὺς ἑλικες σπείρας (πίν. 19α:1). Τὸ ἄλλο, μεγαλύτερο, ἔχει χεῖλος βαμμένο στὴν ἀκμή του καὶ ἀποκάτω συνεχὴ σπείρα, τῆς ὁποίας οἱ πυκνές, κανονικότερες ἑλικες σχηματίζουν μεγάλους κύκλους ποὺ συνδέονται με κοντὰ στελέχη. Τὸ θέμα πιάνει ὁλόκληρο τὸ πλάτος τῆς ζώνης τῶν λαβῶν, καὶ εἶναι σχεδιασμένο με προσοχὴ καὶ συμμετρία (πίν. 19α:1, 2). Συνεχὴς σπείρα, ὅμοια σχεδιασμένη, ὑπάρχει σὲ σκύφους δημοσιευμένους ἀπὸ τὴ Θήβα⁹⁹, τὴν Τίρυνθα¹⁰⁰, τὶς Μυκῆνες¹⁰¹ καὶ τὸ Τεῖχος Δυμαίων¹⁰².

Τὸ καλύτερα διατηρημένο θέμα εἶναι τὰ τριπλὰ ὄ ρ θ ι α ἄ γ κ ι σ τ ρ α, αὐτὰ ποὺ διακοσμοῦσαν τὸν σκύφο ποὺ συγκολλήθηκε ἀπὸ ὄστρακα τοῦ δαπέδου τοῦ Η2. Ἀνάμεσα σὲ μία ταινία στὸ ἐξώστροφο χεῖλος ποὺ περνάει καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγγείου καὶ σὲ ἄλλη, πλατύτερη, κάτω ἀπὸ τὶς λαβές, ὀρθώνονται τρία ὁμόροπα ἄγκιστρα ἀποτελούμενα ἀπὸ τρία στελέχη τὸ καθένα, ποὺ καταλήγουν ἐπάνω σὲ κοινὴ αἰχμή. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγγείου εἶναι ἄβαφο, ἐκτὸς ἀπὸ δακτύλιο στὸν πυθμένα, καὶ οἱ λαβές, ὅπως συνήθως, εἶναι βαμμένες στὶς ρίζες καὶ στὴ ράχη (πίν. 18γ, εἰκ. 18). Ἀνάλογα ἄγκιστρα ἀλλὰ χωρὶς κοινὴ αἰχμὴ παραθέτουν ὁ Furumark¹⁰³ καὶ ἡ Mountjoy¹⁰⁴, καὶ ὅμοια ἀλλὰ διπλὰ ὑπάρχουν σὲ σκύφο τύπου Β ἀπὸ τὶς Μυκῆνες¹⁰⁵, ποὺ κατατάσσεται καὶ αὐτὸς στὴν περίοδο ΥΕ ΙΙΒ2.

Ἐνα ὄστρακο σκύφου ἀπὸ τὸ αὐλάκι τοῦ Η4 ἔχει διατηρήσει πλατιά ταινία ψηλὰ στὸ χεῖλος καὶ χαμηλότερα σπάραγμα διακοσμητικοῦ θέματος ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ γραμμὴ ποὺ καμπυλώνεται πρὸς τὰ κάτω, ἀπὸ τὴν ὁποία κρέμονται τέσσερις πυκνές παράλληλες κάθετες εὐθεῖες (πίν. 34β:2, εἰκ. 36). Χάρη στὴν ταινία ὁ τύπος τοῦ σκύφου εἶναι σαφής (Β), τὸ θέμα ὅμως δὲν εἶναι καὶ δὲν μοιάζει νὰ ἔχει παράλληλα, τουλάχιστον στὴ βιβλιογραφία.

Ἄλλο ὄστρακο ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ Η5, ποὺ διατηρεῖ καὶ μέρος τοῦ χείλους τοῦ ἀγγείου βαμμένο με λεπτὴ ταινία στὴν ἀκμή του, ἔχει συστάδα τ ε σ σ ά ρ ω ν κ α θ έ τ ω ν

98. Βλ. ἄνωτ. σημ. 87.

99. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΔ 26, 1971, Β, πίν. 179γ, ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΔ 29, 1973-74, Β, πίν. 283ε.

100. Ἐπίχωση σχέδ. 3:2 (τύπου Β).

101. Panagia Houses εἰκ. 13:77.

102. ΡΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Mycenaean Achaea, SIMA LV:1, 112 (variety 2), εἰκ. 267 (τύπου Α).

103. FM 19:51, 52, ΥΕ ΙΙΒ καὶ ΥΕ ΙΙΓ1.

104. MDP 129-131, εἰκ. 161:1 (Μυκῆνες).

105. Αὐτόθι 131, εἰκ. 161:10.

γραμμῶν ὑπὸ μορφὴ ἀπλῆς στενῆς μετόπης (πίν. 40α:3, εἰκ. 46). Ὅμοιες δημοσιεύει ἡ Mountjoy ἀπὸ τὸν Ὀρχομενὸ (ὅπου οἱ γραμμὲς πλαισιώνουν στιγμορόδακα) καὶ ἀπὸ τὸ Σχηματάρι¹⁰⁶, καὶ τὶς χρονολογεῖ στὴν γ' Εἰς ΙΙΒ περίοδο. Στὸν ἴδιο τύπο διακόσμησης (Α, λεπτὴ ταινία χεῖλους, στενὴ μετόπη) ἀνήκουν δύο ἀκόμη ὄστρακα σκύφων ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ Η3. Τὸ πρῶτο, ἀπὸ πολὺ λεπτὸ καλοψημένο πηλὸ μὲ στιλπνὸ κιτρινωπὸ ἀλείφωμα, ἔχει στήλη τεθλασμένης μέσα σὲ διπλὸ περιθώριο (πίν. 25α:2, εἰκ. 25), θέμα γνωστὸ ἀπὸ τὴ Θήβα¹⁰⁷, τὴν Τίρυνθα¹⁰⁸ καὶ τὶς Μυκῆνες, ἀπὸ ὅπου μοιάζει νὰ προέρχεται καὶ ὅπου ἐμφανίζεται παντοῦ σχεδὸν ὡς συμπληρωματικὸ, πλαισιώνοντας εὐρύτερο κεντρικὸ θέμα¹⁰⁹. Τὸ δεύτερο ὄστρακο, ἀπὸ τὴ γάστρα σκύφου ποὺ δὲν διατήρησε χεῖλος, εἶναι διακοσμημένο μὲ κάθετη στενὴ μετόπη ἀπὸ ἀντιμέτωπες στήλες κροσσοπεταλίων μὲ διπλὸ περιθώριο, ποὺ ἔχει γ' Εἰς ΙΙΒ1 παράλληλα στὶς Μυκῆνες¹¹⁰ καὶ ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται ἕως καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς γ' Εἰς ΙΙΓ¹¹¹.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω προκύπτει ὅτι στὸ δεύτερο στρώμα, τῆς κατασκευῆς, βρέθηκαν 3 δείγματα ὀλόβαφων σκύφων, 7 τοῦ ἀραιοῦ τρόπου διακόσμησης (τύπου Α), 2 τοῦ μεστοῦ τρόπου (τύπου Β) καὶ ἓνα ποὺ μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ στὴν γ' Εἰς ΙΙΑ2 περίοδο. Στὸ στρώμα τοῦ δαπέδου, τῆς καταστροφῆς δηλαδὴ καὶ ἐγκατάλειψης, ἀνήκουν δείγματα ὅλων αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν, οἱ ἀναλογίες ὅμως ἔχουν ἀντιστραφεῖ. Τὰ ὀλόβαφα εἶναι πάλι 3 καὶ ὑπάρχει ἓνα ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἀνήκει στὴν γ' Εἰς ΙΙΑ2, ὁ τύπος Α ὅμως ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ 3 δείγματα καὶ ὁ Β ἀπὸ 6. Ὡστε τὰ κτίρια κατασκευάστηκαν ὅταν στοὺς σκύφους ἐπικρατοῦσε ἡ ἀραιὴ διακόσμηση καὶ καταστράφηκαν ὅταν ὁ μεστὸς τρόπος τοῦ τύπου Β, ἥδη γνωστός, εἶχε ἐπιβληθεῖ.

Ψευδόστομοι μικροί. Ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα αὐτά, τὰ τόσο χρήσιμα καὶ κρίσιμα γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς χρήσης τῶν μυκηναϊκῶν ἐγκαταστάσεων καί, κυρίως, γιὰ τὴ χρονολόγησή τους, βρέθηκαν συνολικὰ 35 δείγματα. Τὰ 29 προέρχονται ἀπὸ τὸ κτίριο Η, ἓνα ἀπὸ τὸ δωμάτιο Ν1 καὶ ἄλλο ἀπὸ τὸ Μ3, καὶ τέσσερα ἀκόμη ἀπὸ σημεῖα ἔξω ἀπὸ τὰ

106. Orchomenos V εἰκ. 8:175, 30:122.

107. Kadmeia I πίν. 23, εἰκ. 34.

108. Ἐπίχωση σχ. 1:9 καὶ σχ. 2:5, ὅπου ἐμφανίζεται ὡς συμπληρωματικὸ.

109. Panagia Houses εἰκ. 12:68, 13:71, Ν. Οἰκία, MOUNTJOY, BSA 71, 1976, εἰκ. 6:46, 48, K. WARDLE, BSA 64, 1969, εἰκ. 6:46, Δ. Οἰκία, E. FRENCH, BSA 62, 1967, εἰκ. 12:45. Ὅλα αὐτὰ τὰ δείγματα ἔχουν στενὴ ταινία στὸ χεῖλος καὶ ἀνήκουν στὸν τύπο Α. Ὑπάρχει ἓνα ἀκόμη τοῦ ὁποῖου δὲν διατηρήθηκε τὸ χεῖλος ἀλλὰ μόνο ἡ ταινία τῆς κοιλιᾶς ἀπὸ τὴν Οἰκία τοῦ Τάφου τῶν Τριπόδων (εἰκ. 35:10) καὶ ἄλλο ἓνα, μὲ πλατιὰ ταινία στὸ χεῖλος, ποὺ κατατάσσεται στὸν τύπο Β καὶ χρονολογεῖται στὴν γ' Εἰς ΙΙΒ2 περίοδο (E. FRENCH, BSA 64, 1969, 83, εἰκ. 8).

110. Ν. Οἰκία, MOUNTJOY, BSA 71, 1976, 87, εἰκ. 6:43, Νὰὸς τῶν Εἰδῶλων, WARDLE, BSA 64, 1969, εἰκ. 6:43. Βλ. καὶ MDP 94, θέμα 37.

111. MDP εἰκ. 189:3.

κτίρια. Τὰ περισσότερα εἶναι κομμάτια ἀπὸ λαβές, βάσεις καὶ κοιλιές, ποὺ παρουσιάζουν τὰ γνωστὰ χαρακτηριστικά, κοινὰ σὲ ψευδοστόμους τοῦ προχωρημένου 14ου, τοῦ 13ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰ. π.Χ.: Λαβές ταινιωτὲς βαμμένες στὴ ράχη, κάποτε μὲ ἐξηρημένο τρίγωνο στὴν κορυφή (πίν. 25β), δίσκο τῶν λαβῶν ἐπίπεδο ἢ μὲ ἐλαφρότατα ἐξογκωμένο κέντρο, διακοσμημένο μὲ ὁμόκεντρος κύκλους ἢ πυκνὴ σπείρα (πίν. 25β, 29:3), ταινίες στὸν ὦμο καὶ χαμηλὰ στὴν κοιλία ποὺ πλαισιώνουν συνήθως λεπτοὺς ἱμάντες (πίν. 13α, 40α:4, εἰκ. 7, πίν. 37α:1, 33α:4, εἰκ. 35) ἢ κάποιο περιθέον θέμα (πίν. 21γ:1, 26β, εἰκ. 19) καὶ βάση χαμηλὴ δακτυλιόσχημη, βαμμένη στὴν περίμετρό της. Τὸ βασικὸ πεδίο τῆς διακόσμησης ὅμως, ὅπου ἐναλλάσσονται καὶ ἐξελίσσονται χρονικὰ τὰ θέματα, εἶναι ὁ ὦμος. Ἐκεῖ ἐπιλέγεται ἓνα μοτίβο ποὺ ἐπαναλαμβάνεται μονὸ μεταξὺ στομίου καὶ λαβῶν καὶ διπλὸ ἢ τριπλὸ στὸ μεγαλύτερο πεδίο πίσω, μεταξὺ τῶν λαβῶν (πίν. 25β, 29:3).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δείγματα ποὺ σώζουν ταινίες ἢ ἀπλὲς βαμμένες ἐπιφάνειες, ὑπάρχουν 11 κομμάτια τεσσάρων διαφόρων ψευδοστόμων μὲ διακόσμηση σὲ ζῶνες κάτω ἀπὸ τὸν ὦμο καὶ ἄλλα τέσσερα στὰ ὁποῖα διατηρήθηκαν τὰ κοσμήματα τοῦ ὦμου. Ἡ κατανομή τους κατὰ στρώματα εἶναι σαφής, ὁ ἀριθμὸς τους ὅμως δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἐπιτρέψει ἀσφαλὴ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὴ χρονικὴ τους ἀλληλουχία μέσα στὰ ὅρια τῆς γενικῆς περιόδου στὴν ὁποῖαν ἀνήκουν, δηλαδὴ μέσα στὸν 13ο αἰ. π.Χ.

Στὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα τοῦ Η βρέθηκε ὄστρακο ἀπὸ τὸ ἐπάνω μέρος τῆς γάστρας ψευδοστόμου ποὺ ἔφερε ζώνη διαγράμμων ρόμβων. Λίγο χαμηλότερα, στὸ πρῶτο στρώμα, ὑπῆρχαν 6 κομμάτια μὲ τὸ ἴδιο κόσμημα (πίν. 21γ:1)¹¹² καὶ ἄλλα τρία ποὺ εἶχαν στὴν ἴδια θέση ζώνη πλαισιωμένης τεθλασμένης (εἰκ. 19)¹¹³.

Τὸ δεῦτερο στρώμα (πλίθες) ἀπέδωσε ἓνα ἀκόμη δείγμα ζώνης μὲ διάγραμμους ρόμβους (πίν. 26β) ἀνάλογους πρὸς τοὺς προηγουμένους¹¹⁴ καὶ δύο ἐλλιπεῖς ὦμους ψευδοστόμων, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁ ἓνας διατηρεῖ τὸ στόμιο, τὸ στέλεχος τοῦ δίσκου καὶ τὸν δίσκο τῶν λαβῶν, τὴ μία λαβὴ καὶ μέρος τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ὦμου (πίν. 29:3). Τὸ χεῖλος τοῦ στομίου, ἡ ρίζα τοῦ καὶ ἡ ρίζα τοῦ στελέχους τοῦ δίσκου περιβάλλονται ἀπὸ βαμμένους δακτυλίους, ἡ ράχη τῆς σωζόμενης λαβῆς εἶναι βαμμένη καὶ ὁ δίσκος καλύπτεται ἀπὸ λεπτὴ πυκνὴ σπείρα μὲ μεγάλο συμπαγὴ ὀφθαλμὸ στὸ κέντρο. Στὸ διακοσμητικὸ πεδίο τοῦ

112. Ὅμοια διακόσμηση ἀναφέρει ὁ FURUMARK (FM 73 k) καὶ τὴ χρονολογεῖ στὴν γ' ΕΠΕ ΠΙΒ περίοδο. Ὑπάρχει ἐπιπλέον καὶ σὲ δείγματα ἀπὸ τὸν Ὀρχομενὸ (Orchomenos V 22, εἰκ. 6:14) καὶ τὶς Μυκῆνες (MDP 106, εἰκ. 127:7 καὶ E. FRENCH, BSA 62, 1967, εἰκ. 11:22 τῆς φάσης γ' ΕΠΕ ΠΙΒ1).

113. Ἀνάλογα ἀπὸ τὶς Μυκῆνες, Οἰκία τοῦ Λαδεμπόρου (E. FRENCH, BSA 62, 1967, 153, εἰκ. 2:52-2:61, Πλακό-στρωτο Ν. Οἰκίας, K. WARDLE, BSA 68, 1973, 308 κέ. εἰκ. 7:16, Ναὸς τῶν Εἰδῶλων, K. WARDLE, BSA 64, 1969, 270, εἰκ. 2:3, 4. Ἐπίσης MPI 85, εἰκ. 196, 200 καὶ MDP εἰκ. 127:1, 6). Τὸ θέμα ἐμφανίζεται συχνὰ καὶ σὲ ψευδοστόμους τῆς γ' ΕΠΕ ΠΙΓ περιόδου (ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Περαιτὶ Β 102-3).

114. Βλ. MDP 96, εἰκ. 127, 7, σ. 123.

ώμου σώζονται αποσπασματικά γωνιώδη άνθη με στικτή στεφάνη, τὰ ὅποια λόγω κακῆς διατήρησης δὲν δείχνουν ἂν ἔφεραν μικρὸ ἀγκιστροειδῆ ὑπερο (FM 18:103), ὅποτε θὰ εἶχαν πολλὰ παράλληλα. Τέτοια ἄνθη χωρὶς ὑπερο ἔχουν ἀνάλογα στὶς Μυκῆνες¹¹⁵. Ἀπὸ τὸν ἄλλο ὦμο βρέθηκε μόνο ἓνα μικρὸ κομμάτι, ποὺ σώζει τὶς ταινίες ποὺ τὸν περιέβαλλαν καὶ τμῆμα τοῦ διακοσμητικοῦ πεδίου μὲ μικρὸ στικτὸ κύκλο (πίν. 38α:1, εἰκ. 42). Τὸ θέμα εἶναι ἐπίσης γνωστό¹¹⁶, ὅχι ὅμως ἀπὸ ψευδοστόμους¹¹⁷. Ἡ πλησιέστερη παραλλαγή του στὸ πεδίο αὐτὸ τῆς διακόσμησης εἶναι ὁ σχεδιασμένος περιστικτός κύκλος, κάποτε καὶ μὲ στίγμα στὸ κέντρο¹¹⁸.

Ἀπὸ τὸ τρίτο στρῶμα, τὸ καμένο, προέρχονται δύο ἀκόμη δείγματα ὤμων. Τὸ ἓνα, ἀπὸ τὸ αὐλάκι τοῦ H5, ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ στέλεχος μὲ τὸν δίσκο τῶν λαβῶν καὶ μικρὸ τμῆμα τοῦ πεδίου τοῦ ὤμου. Ἡ ρίζα τοῦ στελέχους περιβάλλεται ἀπὸ δακτύλιο, στὸν δίσκο εἶναι σχεδιασμένοι ὁμόκεντροι κύκλοι καὶ στὸ πεδίο διατηροῦνται, μὲ μόλις διακρινόμενα, ἐνάλληλα ἡμικύκλια. Τὸ ἄλλο, ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ H3, πολὺ καλύτερον διατηρημένο, σώζει τὶς λαβὲς μὲ τὸ στέλεχος καὶ τὸν δίσκο καὶ ἀρκετὸ μέρος τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ὤμου, τὴν ὁποία ὀρίζει ἡ ταινία ποὺ τὸν περιβάλλει κάτω ἀπὸ τὶς λαβὲς (πίν. 25β). Οἱ ράχες τῶν λαβῶν εἶναι βαμμένες μὲ ἐξηρημένο τρίγωνο στὴν κορυφή τους καὶ ὁ δίσκος, ἐπίπεδος, καλύπτεται ἀπὸ λεπτόγραμμη πυκνὴ σπείρα. Οἱ ρίζες τοῦ στομίου καὶ τοῦ στελέχους περιβάλλονται ἀπὸ δακτυλίους. Στὸ πεδίο τοῦ ὤμου, μεταξὺ στομίου καὶ λαβῶν, ἦσαν σχεδιασμένα σχηματοποιημένα ἄνθη, ἀπὸ τὰ ὅποια σώθηκαν οἱ περιστικτές στεφάνες τους. Πίσω, μεταξὺ τῶν λαβῶν, ὑπάρχουν τρία ὅμοια ὁμόρροπα ἄνθη (δύο μεγάλα καὶ ἓνα μικρότερο), ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ διχαλωτὲς στεφάνες μὲ ἀγκύλους μίσχους, κυματοειδεῖς στήμονες καὶ διπλὴ στικτὴ στεφάνη. Τὸ κόσμημα αὐτό (MP, mot. 18, εἰκ. 45:80) ἐμφανίζεται συχνὰ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ΥἚ IIIB καὶ ἰδίως κατὰ τὴν IIIB2 σὲ διάφορες περιοχὲς τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου¹¹⁹. Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ διακόσμηση τοῦ μικροῦ ψευδοστόμου ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου E1¹²⁰.

Εἶναι βέβαιον, ὅπως παρατηρήθηκε καὶ προηγουμένως, ὅτι ἡ διακόσμηση τῶν μικρῶν ψευδοστόμων τοὺς τοποθετεῖ χρονικὰ στὴν περίοδο ΥἚ IIIB, καὶ ἴσως δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι

115. MDP 79, εἰκ. 94:2 καὶ E. FRENCH, BSA 64, 1969, πίν. 18:α12, ὅπου ὅμως τὰ ἄνθη εἶναι χωρὶς στίγματα.

116. FM 27:23, 24 (Sea anemone).

117. MP 317.

118. Μυκῆνες, MPI 85, εἰκ. 198 (IIIB), Panagia Houses πίν. 28:117, 119, Βόρεια Ἀποθήκη, ΜΥΛΩΝΑΣ, ΠΑΕ 1968, πίν. 3β.

119. Σχηματάρι (Orchomenos V 65, εἰκ. 24:39, IIIB), Τίρυνς (Ἐπίχωση σχ. 5:2), Θήβα (Kadmeia I πίν. 45, εἰκ. 143), Μυκῆνες (Οἰκία Λαδευπόρου, E. FRENCH, BSA 62, 1967, εἰκ. 2:52-261, Δυτικὴ Οἰκία, αὐτόθι, εἰκ. 10:2, Panagia Houses πίν. 28:116, Ἀκρόπολη, Κτίριο B, ΜΥΛΩΝΑΣ, ΠΑΕ 1964, πίν. 78β). Βλ. καὶ MPI 85, εἰκ. 196 (IIIB), MDP 106, εἰκ. 127:1, 122, εἰκ. 148:1 (IIIB2), 127, εἰκ. 154:1 (IIIB2).

120. Γλᾶς I 237 κέ., πίν. 69β, εἰκ. 28.

τὰ κομμάτια μοιάζουν νὰ ἀνήκουν στὴ δεύτερη φάση αὐτῆς τῆς περιόδου, ὁ μικρὸς τους ἀριθμὸς ὅμως καὶ ἡ κακὴ τους διατήρηση δὲν ἐπιτρέπουν ἀσφαλῆ συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπικὴ καὶ χρονολογικὴ τους ἐξέλιξη.

Ψευδόστομοι μεγάλοι. Τὰ μεγάλα αὐτὰ ἀποθηκευτικὰ ἀγγεῖα ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ 15 δείγματα (10 ἀπὸ τὸ κτίριο **H**, 1 ἀπὸ τὸ **N1**, 1 ἀπὸ τὸ **N4**, 2 ἀπὸ τὴν περιοχὴ μεταξὺ **H3** καὶ **K** καὶ 1 ἀκόμη ἀπὸ τὸν χώρο μεταξὺ **H3** καὶ νοτίου περιβόλου). Τὰ περισσότερα εἶναι κομμάτια ἀπὸ διάφορα μέρη τῶν ἀγγείων (λαβές, δίσκοι λαβῶν, κοιλιὰ). Τὰ χαρακτηριστικότερα κομμάτια εἶναι λαβές ἀπὸ τὸ **H1** (πίν. 13β) καὶ ἀπὸ τὸ **N1** (πίν. 56β), τμῆμα ὠμου μὲ τὸ στέλεχος, τὸν δίσκο, τὴ μία λαβὴ καὶ τὴν κορυφὴ τῆς ἄλλης ἀπὸ τὸ **H2** (πίν. 18β), καὶ ἓνας δίσκος μὲ κολλημένες τὶς ἀπολήξεις τῶν λαβῶν ἀπὸ τὸν χώρο μεταξὺ **H3** καὶ **K** (εἰκ. 31). Συγκολλήθηκαν ἐπίσης καὶ τρεῖς ἐλλειπεῖς ἀμφορεῖς ἀπὸ ὄστρακα τοῦ δαπέδου τοῦ **H1** (πίν. 15α, εἰκ. 8) καὶ τοῦ αὐλακιοῦ τοῦ **H4** (πίν. 35α-β, εἰκ. 37, 38). Ὁ πηλὸς τους εἶναι τραχύς, ἀμμώδης, ὄχι πολὺ καθαρός, ἀλλὰ καλὰ ψημένος, ἢ ἐπιφάνειά τους λειασμένη, κάποτε μὲ ἀραιὸ ἀλείφωμα, καὶ ἡ διακόσμηση εἶναι βαμμένη μὲ καστανή-καστανόμαυρη ἢ μὲ παχύρρευστη ἀσπροκίτρινη βαφή. Τὰ στόμια εἶναι κατακόρυφα μὲ ἐξώκυρτα χεῖλη, τὰ στελέχη τῶν δίσκων εἶναι χαμηλὰ πηνιόσχημα, οἱ ἐπιφάνειες τῶν δίσκων ἐλαφρὰ κοῖλες καὶ οἱ λαβές, ὅσες σώζονται, κατακόρυφες κυλινδρικές. Στὸν ψευδόστομο τοῦ **H1** ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῆς γάστρας διατηρεῖ ἔντονες ἐπικαλυπτόμενες λοξὲς δαχτυλιᾶς πρὸς διάφορες κατευθύνσεις (πίν. 15α), ποὺ δείχνουν, ὅπως ἄλλωστε καὶ μερικὲς ἀσυμμετρίες στὴν καμπύλη τῆς κοιλιᾶς, ὅτι τὸ ἀγγεῖο δὲν πλάστηκε στὸν τροχό.

Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, οἱ τρεῖς συγκολλημένοι ψευδόστομοι ἀνήκουν σὲ διαφορετικὸ τύπο ὁ καθένας (πίν. 15α, 35α-β, εἰκ. 8, 37, 38, σχῆμα 12). Τὸ δείγμα τοῦ **H1** (εἰκ. 8) ἔχει σχῆμα καμπυλόκυρτο ἐλλειπτικόν, μὲ ἐλαφρὲς ἀσυμμετρίες στὴν καμπύλη τοῦ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ¹²¹. Ὁ ἓνας ψευδόστομος ἀπὸ τὸ αὐλάκι τοῦ **H4** εἶναι συμμετρικὰ ὠοειδής¹²². Ὁ ἄλλος εἶναι ψηλός, στενὸς καὶ ἀτρακτοειδής, μὲ παράλληλα ἀπὸ τὴν Οἰκίαν τοῦ Λαδεμπόρου¹²³ καὶ τὴ Θήβα¹²⁴.

Ἡ διακόσμησή τους εἶναι λίγο-πολὺ τυποποιημένη καὶ ὁμοιόμορφη: Κατὰ κανόνα εἶναι βαμμένη ἢ περίμετρος τῶν βάσεων. Ταινία περιβάλλει τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιᾶς καὶ

121. Περίπου ὅμοιο δείγμα ἀπὸ τὴ Θήβα (CATLING-MILLET, *Archaeometry* 8, 1965, πίν. XII b).

122. Πρβ. Orchomenos V 32, εἰκ. 11, PN I 403, 65 b 2 καὶ δείγματα ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο, τὴ Θήβα, τὴν Οἰκίαν τοῦ Λαδεμπόρου (J. RAISON, *Les vases à inscriptions peintes de l'âge mycénien* πίν. XV, LXII, LXIII, LXXI, LXXX, XCVII) καὶ τὴν Οἰκίαν τοῦ Τάφου τῶν Τριπόδων τῶν Μυκηνῶν (πίν. 44a).

123. BSA 48, 1953, πίν. 8:a.

124. CATLING-MILLET ἑ.ἀ. πίν. XIIa.

ἄλλες δύο ἢ τρεῖς, ἐπάλληλες, τὸ ἐπάνω μέρος τῆς γάστρας κάτω ἀπὸ τὶς λαβές, ὀρίζοντας ἔτσι ὡς διακοσμητικὰ πεδία τὴν κοιλιὰ καὶ τὸν ὦμο. Στὰ στόμια εἶναι βαμμένοι δακτύλιοι γύρω ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ στὴ ρίζα τους. Ὅμοιοι δακτύλιοι περιβάλλουν τὴ ρίζα τοῦ στελέχους τοῦ δίσκου. Εἰδικὰ ὁ ψευδόστομος τοῦ H1 καὶ ὁ ἐνεπίγραφος ἀπὸ τὸ αὐλάκι τοῦ H4 ἔχουν συνεχῇ κυματοειδῆ θηλιὰ ποὺ περιζώνει τὸ στόμιο, τὸ στέλεχος καὶ τὶς λαβές (εἰκ. 8, πίν. 35β). Οἱ δίσκοι τῶν λαβῶν, ἐπίπεδοι ἢ ἐλαφρὰ κοῖλοι, ἔχουν κύκλο στὴν περίμετρο ποὺ περικλείει ἐγγεγραμμένο σταυρό (πίν. 18β)¹²⁵ ἢ ἀνοιχτὴ ἔλικά¹²⁶, στὴν ὁποία καταλήγουν οἱ πινελιές στὰ περιθώρια τῶν λαβῶν (εἰκ. 31). Οἱ λαβές κοσμοῦνται μὲ κατακόρυφη ταινία στὴ ράχη τους (πίν. 35β), ταινίες κατὰ μῆκος τῶν περιθωρίων τους (πίν. 18β) ἢ/καὶ ἐγκάρσιες πινελιές.

Ὁ ἀτρακτοειδὴς ψευδόστομος ἀπὸ τὸ αὐλάκι τοῦ H4 ἐμφανίζει μία ἰδιοτυπία. Τὸ ἀγγεῖο αὐτό, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα δύο, συγκολλήθηκε ἀπὸ πολλὰ κομμάτια ποὺ ἄφησαν κενὸ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ τοιχώματος τῆς κοιλιᾶς. Στὸ ὄριο τοῦ κενοῦ διατηρήθηκαν τρεῖς λοξές παράλληλες πινελιές τῆς ἴδιας παχύρρευστης ἄσπρης βαφῆς ποὺ κοσμεῖ τὸ ἀγγεῖο (πίν. 35β, εἰκ. 38), τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ βρισκόταν στὸ τμήμα ποὺ λείπει. Οἱ πινελιές αὐτὲς θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι τμήμα μεμονωμένου σήματος ἀγγειοπλάστη (potter's mark)¹²⁷. Αὐτὰ τὰ σήματα ὅμως εἶναι συνήθως τετράκτινοι ἢ διχοτομημένοι κύκλοι, σχεδιασμένοι κατὰ κανόνα κάτω ἀπὸ τὸ στόμιο, πράγμα ποὺ δὲν συμβαίνει ἐδῶ. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ἔχουμε τὸ κάτω μέρος συλλαβογράμματος τῆς γραμμικῆς γραφῆς B, ὅπως σημειώθηκε παραπάνω (σ. 52). Ὅπως δείχνει τὸ σωζόμενο τοίχωμα τῆς κοιλιᾶς, ἡ ἐπιγραφὴ δὲν συνεχιζόταν πρὸς τὰ δεξιὰ, ἄρα τὸ συλλαβογράμμα ἦταν τὸ τελευταῖο, ὅχι ὅμως κατ' ἀνάγκη καὶ τὸ μόνο. Τὸ κομμάτι ποὺ λείπει ἔχει χῶρο τουλάχιστον γιὰ 3-4 ἀκόμη ποὺ θὰ γέμιζαν τὸ πεδίο κάτω ἀπὸ τὶς λαβές καὶ μεταξύ τους. Τὸ ψηφίο λοιπὸν ποὺ σώθηκε μοιάζει νὰ εἶναι τὸ τελευταῖο ἐνὸς συμπλέγματος, καὶ οἱ τρεῖς παράλληλες γραμμὲς ποὺ διατηρήθηκαν πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀπόληξη πρὸς τὰ κάτω ἐνὸς ἀπὸ τοὺς χαρακτηρὲς τῆς γραφῆς αὐτῆς ποὺ ἔχουν ἀνάλογη διαμόρφωση, δηλαδὴ τοῦ ru, τοῦ du ἢ τοῦ wa.

Ἔχει ἤδη παρατηρηθεῖ¹²⁸ ὅτι οἱ ἐπιγραφές τῶν ψευδοστόμων ἀποτελοῦνται συνήθως ἀπὸ ἓνα κύριο ὄνομα στὴν ὀνομαστική (κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦ ἀποστολέως), ἓνα τοπωνύμιο, ἐπίσης στὴν ὀνομαστική (τοῦ τόπου τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀγγείου ἢ τῆς παραγωγῆς τοῦ περιεχομένου του) καὶ ἓνα κύριο ὄνομα στὴ γενική (τοῦ παραλήπτη) ἢ τὸ ἐπί-

125. Ἀνάλογη διακόσμηση παρατηρήθηκε καὶ σὲ ἄλλο δείγμα ἀπὸ τὸν Γλᾶ ποὺ βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὸ B4 (Γλᾶς I 187).

126. Ὅμοια σὲ ψευδόστομο ἀπὸ τὴν Οἰκία τοῦ Τάφου τῶν Τριπόδων τῶν Μυκηνῶν, 110, πίν. 40.

127. A. SACCONI, *Corpus delle iscrizioni vascolari in Lineare B* (1974) 207.

128. J. T. HOOKER, *Linear B, An Introduction* 180, E. HALLAGER, *The Inscribed Stirrup Jars: Implications for Late Minoan III B Crete*, *AJA* 91, 1987, 178-9.

θετο wa-na-ka-te-ro (Φανάκτηρος=τοῦ ἄνακτος). Στὶς ἐπιγραφὲς αὐτὲς κανεῖς ἀπὸ τοὺς χαρακτῆρες ru ἢ du δὲν ἐμφανίζεται ὡς τελικός¹²⁹. Ἐπιπλέον, καμία λέξη τοῦ μυκηναϊκοῦ λεξιλογίου δὲν τελειώνει μὲ τὶς συλλαβὲς αὐτὲς ἢ σὲ wa. Στὸν ψευδόστομο τῆς Ἐλευσίνας ὁμῶς¹³⁰, ἡ ἐπιγραφὴ κλείνει μὲ wa ποὺ διαχωρίζεται σαφῶς ἀπὸ τὰ προηγούμενα, πλαισιωμένο μὲ δύο διαιρέτες. Ἀντιπροσωπεύει δηλαδὴ τὴν τελευταία λέξη καὶ ἐπομένως ἀποτελεῖ βραχυγραφία, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦ ἐπιθέτου wanakatero.

Εἶναι φανερό ὅτι ἓνα ἀγγεῖο ποὺ ἔχει γραμμένο, καὶ μάλιστα προτοῦ ἀκόμη ψηθεῖ, τὸν τόπο ἀπὸ ὅπου προέρχεται ἢ/καὶ τὸν τελικό του προσορισμὸ δὲν κατασκευαζόταν γιὰ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἐκεῖ ὅπου πλάστηκε. Οἱ ἀναλύσεις τῶν πηλῶν τῆς κατηγορίας αὐτῆς τῶν ἐνεπιγράφων ψευδοστόμων πείθουν ὅτι τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ Δ. Κρήτη, ὅπου κατασκευάζονταν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ 14ου καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 13ου αἰ. π.Χ. Ὅπως ὑποστηρίζει ὁ T. G. Palaima¹³¹, οἱ ψευδόστομοι στοὺς ὁποίους ἀναγράφεται ἡ λέξη wanakatero (τρεῖς ἐν ὅλῳ) προέρχονται ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Κυδωνίας. Ἐὰν λοιπὸν ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ψευδοστόμου τοῦ H4 καταλήγει πράγματι σὲ wa καὶ ἐφόσον αὐτὸ εἶναι βραχυγραφία τοῦ wanakatero, τότε τὸ ἀγγεῖο πρέπει νὰ εἶναι προϊόν ἐργαστηρίου τῆς Δ. Κρήτης ποὺ στάλθηκε στὸν ἄνακτα τῆς περιοχῆς τῆς Κωπαΐδος, δηλαδὴ, κατὰ τὰ φαινόμενα, στὸν Ὀρχομενό, καὶ ἀπὸ κεῖ κατέληξε στὶς ἀποθήκες τοῦ Γλᾶ, ὅπου καὶ τελικὰ καταστράφηκε¹³².

Πρὸς τοὺς ψευδοστόμους αὐτοὺς πρέπει ἴσως νὰ συναφθεῖ καὶ ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὴν κοιλιά προχοειδοῦς, διαμ. 74-75 χιλ., κομμένο στρογγυλό (πίν. 23α), ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ H3 (ἀνωτ. σ. 35), ὅμοιο μὲ αὐτὰ ποὺ χρησίμευαν γιὰ πώματα, κολλημένα μὲ πηλὸ στὰ στόμια ψευδοστόμων, γνωστὰ κυρίως ἀπὸ τὰ σπίτια τοῦ Λαδεμπόρου καὶ τοῦ Οἰνεμπόρου τῶν Μυκηνῶν, ὅπου βρέθηκαν πολλά, πήλινα καὶ λίθινα, διαφόρων μεγεθῶν¹³³.

Κ ρ α τ ῆ ρ ε ς - κ ρ α τ η ρ ί σ κ ο ι . Ὁ τύπος αὐτὸς ἀγγείου ἔχει βαθιὰ, σχεδὸν ἡμισφαιρικὴ καὶ κάποτε ὑψιπύθμενη γάστρα, δακτυλιόσχημη βάση, δύο ὀριζόντιες ἀγκύλες ἢ κάθετες ταινιωτὲς λαβές, στόμιο ἴσο μὲ τὴ μεγάλη διάμετρο τοῦ δοχείου καὶ ἐξώκυρτο χεῖλος. Εἶναι δηλαδὴ περίπου ὅμοιος στὸ σχῆμα μὲ τοὺς σκύφους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους διαφέρει στὴ διαμόρφωση τοῦ χεῖλους, στὸ εἶδος καὶ στὴ διάταξη τῶν λαβῶν, στὸν σχηματι-

129. J. RAISON, Les vases à inscriptions peintes de l'âge mycénien et leur contexte archéologique 90, 91-96, SACCONI ἔ.ἄ.

130. ΜΥΛΩΝΑΣ, AE 1936, 61-100, SACCONI ἔ.ἄ. 110, πίν. XXI, E. BENNETT, Φίλια Ἑπη Α, 143.

131. Inscribed Stirrup Jars and Regionalism in Linear B Crete (Studi Micenei ed Egeo-Anatolici, fasc. XXV, 1984) 197.

132. Γιὰ τὴ λεπτομερὴ δημοσίευση τοῦ ψευδοστόμου καὶ τῆς ἐπιγραφῆς του βλ. ΙΑΚΩΒΙΔΗ, Ἀριάδνη 5, 1989 (Ἀφιέρωμα στὸν Στυλιανὸ Ἀλεξίου), 39-43.

133. WACE, BSA XLVIII, 1953, 13, πίν. 7· 17, πίν. 11d.

σμοῦ ἐνδεχομένως τοῦ πυθμένα καί, πάντως, στοῦ μέγεθος. Κάποτε εἶναι ἄβαφος, ὅπως π.χ. μερικοὶ ἀπὸ τῆ Θήβα¹³⁴, συνήθως ὅμως ἔχει διακόσμηση ποὺ συνίσταται σὲ ταινίες στὸ χεῖλος καὶ χαμηλὰ κάτω ἀπὸ τὶς λαβές, καὶ σὲ θέματα ποὺ ἀναπτύσσονται στὴ ζώνη τῶν λαβῶν, ὅπως καὶ στοὺς σκύφους.

Βρέθηκαν ὁκτὼ μικρὰ θραύσματα ἀπὸ κρατῆρες καὶ ἑπτὰ ἀπὸ κρατηρίσκους, ὅλα προερχόμενα ἀπὸ τὸ κτίριο **H**, μὲ τὴν ἐξάιρεση ἑνὸς ποὺ βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ δωματίου **N1**. Ἡ ἀποσπασματικὴ τους διατήρηση, ὁ μικρὸς τους ἀριθμὸς καὶ ἡ διασπορά τους δὲν ἐπιτρέπουν ἀσφαλεῖς διαπιστώσεις γιὰ τὴν τυπολογικὴ ἐξέλιξη τοῦ σχήματος καὶ τῆ χρονολογικῆ ἀλληλουχία τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα σώθηκαν σὲ ὁκτὼ δείγματα τμηματικὰ διατηρημένα. Ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα ὑπάρχει ἓνα κομμάτι κρατηρίσκου μὲ δακτύλιο στὴ ρίζα τῆς λαβῆς καὶ τρεῖς ταινίες χαμηλότερα (εἰκ. 39). Στὸ πρῶτο στρώμα βρέθηκε ἓνα ἄλλο μὲ ταινίες καὶ σπεῖρες. Τὸ δεύτερο στρώμα, τῆς κατασκευῆς, ἔδωσε ἓνα ἔντονα ἐξώκυρτο χεῖλος, ἀπὸ τὴν ταινία τοῦ ὁποῖου ξεκινοῦν λοξὰ πρὸς τὰ κάτω δύο ἀντιθετικὲς δέσμες 3-4 γραμμῶν (πίν. 24α:2, εἰκ. 24), ἴσως ἀρχὲς σπειρῶν ἢ πολλαπλῶν τρικάμπυλων τόξων¹³⁵ καὶ ἄλλο, ὅμοιο, μὲ ἀρχαῖες ὁπὲς συγκόλλησης, μὲ τριπλὴ καμπύλη γραμμὴ κάτω ἀπὸ τὴν ταινία του, ποὺ ἔχει στὸ πεδίο ἀριστερὰ τὴν ἀπόληξη σπείρας (πίν. 11α:1, εἰκ. 5). Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο θεμάτων δὲν εἶναι σαφὴς καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἔχει παράλληλα. Στὸ τρίτο στρώμα, τῆς καταστροφῆς, βρέθηκαν τρία διακοσμημένα ὄστρακα. Τὸ ἓνα, ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ **H3**, ἔχει τρεῖς παράλληλες ὀριζόντιες ταινίες καὶ ἀποπάνω τους τὸ ἴχνος μιᾶς ὁμοίας καμπύλης (εἰκ. 27). Ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς ἀπαντᾶται σὲ ἀγγεῖα τῆς Βοιωτίας¹³⁶ καὶ τῆς Πύλου¹³⁷. Τὸ ἄλλο, ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο, σώζει δύο ταινίες στὶς ὁποῖες πατοῦν τρεῖς κάθετες λεπτὲς γραμμὲς (εἰκ. 28). Τὸ τρίτο, ἀπὸ τὴ στρώση τῆς αἰθάλης τοῦ **H3**, διατηρεῖ τὴν κορυφὴ ὀρθίας πορφύρας μὲ στίγματα ἀνάμεσα στὶς γραμμὲς τοῦ περιγράμματός της (πίν. 25α:1, εἰκ. 26), θέμα συνηθισμένο σὲ κρατηριόσχημα ἀγγεῖα διαφόρων περιόδων ἀπὸ τὴ Βοιωτία¹³⁸, τὴν Τίρυνθα¹³⁹, τὶς Μυκῆνες¹⁴⁰ καὶ τὴν Πύλο¹⁴¹. Τὸ ὄστρακο ποὺ βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὸ **N1** ἔχει δύο παράλληλες ὀριζόντιες ταινίες (πίν. 47γ:1).

134. Kadmeia I 24.

135. Πρβ. Orchomenos V 52, εἰκ. 19:55, σπεῖρες (Δραχμάνι), 74, εἰκ. 29:106, τρικάμπυλα τόξα (Σχηματάρι).

136. Orchomenos V 22, εἰκ. 7:135 (Ὀρχομενός, γ'Ε ΠΙΒ) καὶ 72, εἰκ. 28:96 (Σχηματάρι, γ'Ε ΠΙΑ2).

137. PN I 2, εἰκ. 387:596.

138. Ὀρχομενός (Orchomenos V 25, εἰκ. 7:150, 151, γ'Ε ΠΙΒ), Δραχμάνι (αὐτόθι 55, εἰκ. 20:73, γ'Ε ΠΙΒ) καὶ Θήβα (ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΑΑ 7, 170, εἰκ. 12, γ'Ε ΠΙΒ1).

139. Ἐπίχωση 143, σχέδ. 5:1, γ'Ε ΠΙΒ2.

140. Ναὸς τῶν Εἰδῶλων, K. WARDLE, BSA 64, 1969, 270-72, εἰκ. 5:25, Νότια Οἰκία, MOUNTJOY, BSA 71, 1976, 84, εἰκ. 4:16, 17. Ἐπίσης MDP 84, εἰκ. 99:9 (ΠΙΑ2 1.), 109, εἰκ. 136:2, 4 (ΠΙΒ1) 127, εἰκ. 156:2 (ΠΙΒ2).

141. PN I 2, εἰκ. 387:1151.

Λεκάνες. (Στή βιβλιογραφία αναφέρονται συχνά και ως κάλαθοι.) Τὸ σχῆμα τους, προσαρμογὴ μετάλλινων πρωτοτύπων σὲ πηλό, ἔχει εὐρὺ στόμιο μὲ ἐπίπεδο ἐξώκυρτο χεῖλος, κυρτόκοιλη κωνικὴ γάστρα, δύο ὀριζόντιες λαβές, ἴσιο πυθμένα καί, κάποτε, πλευρική προχοὴ στὸ ὕψος τοῦ στομίου. Ἄρχισε νὰ παράγεται στὶς ἀρχές τοῦ 14ου αἰ. π.Χ., νὰ διακοσμεῖται πρὸς τὸ τέλος του, καὶ συνέχισε νὰ κατασκευάζεται σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου. Στὸν Γλᾶ βρέθηκαν σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ στρώματα κομμάτια (χεῖλη, γάστρα, βάσεις, προχοές) ἀπὸ 17 δείγματα: 12 στὸ κτίριο **H**, 1 στὸ **K**, 2 στὸ **M** καὶ ἄλλα 2 στὴν τομὴ Θρεψιάδη στὴ ΝΔ. γωνία τοῦ **K**. Τὰ 12 εἶναι ἄβαφα, τὰ 4 ἔχουν γραπτὴ διακόσμηση καὶ ἓνα, ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ **H3**, ἔχει τὴν ἐπιφάνεια τοῦ χεῖλους του κοσμημένη μὲ 7 πυκνὲς συγκεντρικὲς χαραγές. Τὰ γραπτὰ ποικίλματα συνίστανται σὲ ταινίες στὴ βάση καὶ στὴ γάστρα, ἴχνη δακτυλίων ἐσωτερικὰ καί, σὲ ἓνα δείγμα ἀπὸ τὰ ἐπιφανειακὰ χρώματα τοῦ **H**, πυκνὲς ἐγκάρσιες πινελιὲς στὸ χεῖλος¹⁴². Ἐνα ἄλλο, ἀπὸ τὴν τομὴ Θρεψιάδη, ἔχει κυματοειδῆ γραμμὴ¹⁴³. Δύο δείγματα εἶχαν καὶ προχοές¹⁴⁴. Στὴν πλειονότητά τους λοιπὸν οἱ λεκάνες τοῦ Γλᾶ ἦσαν ἀπλὲς στὸ σχῆμα καὶ ἄβαφες. Οἱ προχοϊκὲς καὶ οἱ γραπτὲς ἐμφανίζονται ὡς ἐξαιρέσεις.

Σταμνίσκοι. Τὸ εἶδος αὐτό, συνηθέστατο κατὰ τὴν περίοδο τῆς λειτουργίας τοῦ Γλᾶ, ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ 6 μόνις δείγματα: Τρία στόμια καὶ ἓνα κομμάτι λαιμοῦ καὶ ὤμου, ἄβαφο, ἀπὸ τὸ πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο στρῶμα τοῦ **H2**, καὶ τὸ συγκολλημένο κάτω τμήμα, χωρὶς ὤμο, λαβές καὶ στόμιο ἑνὸς ὑψιπύθμενου τέτοιου ἀγγείου, ἐπίσης ἄβαφο, ἀπὸ τὸν χῶρο μεταξύ **H3** καὶ **K**. Ἐπιπλέον, ὑπάρχουν δύο κομμάτια ἀπὸ τὸν ὤμο καὶ τὴ γένεση τοῦ στομίου σταμνίσκου, μὲ ταινία βαμμένη στὴ λαβὴ καὶ ἄλλη μία στὴ συμβολὴ λαιμοῦ καὶ ὤμου (**H2**, πρῶτο στρῶμα) καί, τέλος, ἓνα ἀκόμη κομμάτι διακοσμημένο μὲ σπείρα μὲ γεμάτο ὀφθαλμὸ ἀπὸ τὴν τομὴ Θρεψιάδη. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ ποίκιλμα δὲν ἐμφανίζεται συχνὰ στοὺς σταμνίσκους καὶ ἔχει λίγα μόνον παράλληλα¹⁴⁵.

Ἀλαβαστροειδῆ. Ὑπάρχουν 6 θραύσματα ἀλαβαστροειδῶν ἀγγείων μὲ χαμηλὸ κυλινδρικό σῶμα, χωνοειδὲς στόμιο καὶ δύο ἢ τρεῖς μικρὲς ἀγκύλες λαβές στὸν ὤμο (FS 94), ὅλα ἀπὸ τὸ δωμάτιο **H2**: Ἀπὸ τὸ πρῶτο στρῶμα ἓνα ἄβαφο κομμάτι τοῦ ὤμου μὲ

142. Πρβ. Prosymna II εἰκ. 258:680, MDP 91, εἰκ. 111:1 (ΥΕ IIIA2) 118, εἰκ. 144 (ΥΕ IIIB1) καὶ MPI 87 ἀρ. 208.

143. Πρβ. Agora XII 188, ἀρ. VII:24, πίν. 39, 40 (ΥΕ IIIB-Γ1).

144. FS 300, 301. Πρβ. PN I σχ. 6, 357, εἰκ. 351, 352 (Πύλος), E. FRENCH, BSA 62, 1967, 151, εἰκ. 2:52-211, 52-212 (Μυκῆνες, Οἰκία Λαδερμπούρου), Prosymna II εἰκ. 333:734, 258:680 (Πρόσυμνα), MDP 91, εἰκ. 111:1, 2 (ΥΕ IIIA2), 118, εἰκ. 145 (Μυκῆνες, Βουρβάτσι, ΥΕ IIIB1).

145. Orchomenos V 18, εἰκ. 5:82 (Ὀρχομενός, ΥΕ IIIB), MOUNTJOY, BSA 85, 1990, 252 εἰκ. 8 (Πευκάκια Βόλου, ΥΕ IIIB), K. WARDLE, BSA 64, 1969, 266 (Ναὸς Εἰδῶλων, Μυκῆνες ΥΕ IIIB1), MOUNTJOY, BSA 71, 1976, 82 (Νότια Οἰκία, Μυκῆνες ΥΕ IIIB1). Βλ. καὶ MDP 72 (ΥΕ IIIA2).

τῇ ρίζᾳ τῆς λαβῆς καὶ ἓνα τμήμα ὤμου μὲ ταινία βαμμένη στὴν περίμετρο. Ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα δύο ἔντονα ἐξώστροφα χεῖλη βαμμένα ἐξωτερικά, καὶ ἄλλα δύο κομμάτια στομίων, βαμμένων, καὶ ὤμων ποὺ ὀρίζονται ἀπὸ ταινίες (πίν. 16α:3, εἰκ. 11, πίν. 16β:3). Ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ ἀγγείου ἀπαντᾶται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὥς τὸ τέλος τῆς ΥἚ περιόδου μὲ ἰδιαίτερη συχνότητα στὸ 14ο, 13ο καὶ 12ο αἰῶνα π.Χ. καὶ σὲ ὁλόκληρη τὴν περιοχὴ τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ¹⁴⁶. Τὰ θραύσματα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ Γλᾶ, λίγα καὶ ἀποσπασματικά ὅπως εἶναι, δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἀσφαλὴ κατὰταξή τους μέσα στὸ ἐκτεταμένο καὶ ποικίλο αὐτὸ ὕλικό.

Κύπελλα. Ἀπὸ τὰ πηνιόσχημα αὐτὰ μόνωτα ποτήρια βρέθηκαν στὸν χώρο N4 κομμάτια τριῶν δειγμάτων, ἓνα στὸ στρώμα τῶν διαλυμένων γειτονικῶν πλιθοτοίχων καὶ δύο στὰ χώματα τῶν παλαιότερων δοκιμαστικῶν τάφρων. Ἐνα τέταρτο ἦταν μέσα στὸ ὑπόλευκο στρώμα τοῦ δωματίου M3. Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ N4 εἶναι ἓνα ἄγραφο κομμάτι χεῖλους διαμορφωμένο σὲ διπλὸ ἀνάγλυφο ἱμάντα (εἰκ. 52). Ἀπὸ τὰ ἄλλα δύο τὸ ἓνα εἶναι ὅμοιο μὲ τὸ προηγούμενο, ἐνῶ τὸ τρίτο, πλασμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο πηλὸ καὶ πιθανότατα τμήμα τοῦ ἴδιου ἀγγείου, προέρχεται ἀπὸ τὴ μέση τοῦ κυπέλλου, ζωσμένη καὶ αὐτὴ ἀπὸ δύο ἱμάντες. Εἶναι καὶ τὰ δύο ἄβαφα. Τὸ τελευταῖο, ἀπὸ τὸ M3, προέρχεται καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴ μέση τοῦ ἀγγείου τὴν ὁποία ὀρίζουν καὶ ἐδῶ δύο ἀνάγλυφοι ἱμάντες. Οἱ αὐλακώσεις μεταξὺ τῶν ἱμάντων εἶναι βαμμένες, ὅπως ἐπίσης καὶ μία λεπτὴ ὀριζόντια ταινία ἀμέσως ἐπάνω ἀπὸ αὐτές. Ἐπάνω ἀπὸ τὴν ταινία διακρίνεται μία κάθετη γραμμὴ πλασιωμένη ἀπὸ τὰ δυσδιάκριτα ἴχνη δύο μικρῶν λοξῶν εὐθειῶν. Κάτω ἀπὸ τοὺς ἱμάντες σώζονται δύο κοντὲς γραμμὲς ποὺ συναντῶνται σὲ γωνία, διχοτομημένη πρὸς τὰ κάτω ἀπὸ κατακόρυφη σειρὰ στιγμάτων. Στὸ κάτω μέρος τῆς σειρᾶς διαφαίνεται ἄλλη γραμμὴ, ἴσως ἀπὸ ὅμοια ἀντίστροφη γωνία (πίν. 59γ, εἰκ. 55). Τὸ διακοσμητικὸ θέμα δηλαδή, ὅπως παρουσιάζεται, συνίσταται σὲ ἓνα ὀρθιὸ βέλος μὲ στικτὸ στέλεχος, ποὺ μοιάζει νὰ καταλήγει κάτω σὲ ἄλλη, ἀντιμέτωπη αἰχμή. Τέτοιο θέμα δὲν ἔχει παρατηρηθεῖ ὡς τώρα σὲ κύπελλα οὔτε σὲ ἄλλα ἀγγεῖα.

Τὸ σημαντικὸ στοιχεῖο τῶν ὀστράκων αὐτῶν, ποὺ συντελεῖ στὴν ἀσφαλὴ χρονολόγησή τους, εἶναι οἱ ἀνάγλυφοι ἱμάντες στὸ χεῖλος καὶ στὴ μέση, ποὺ πρέπει, ὅπως παρατήρησε

146. Βοιωτία, Orchomenos V 21, εἰκ. 5:94, 45, εἰκ. 16:347 (Ὀρχομενός), 63, εἰκ. 23:26 (Σχηματάρι), Ἀττικὴ, Agora XIII, 122-123, εἰκ. 65 (Ἀθήνα), ΠΟΛΥΧΡΟΝΑΚΟΥ-ΣΓΟΥΡΙΤΣΑ, ΑΔ 43, 1988, Α, 10, πίν. 2:2, 20, πίν. 9:17, 29, πίν. 15:53, 41, πίν. 21:2, 46, πίν. 23:11, 49, πίν. 25:2, 54, πίν. 27:10, 59, πίν. 33:11, 65, πίν. 40:20, 66, πίν. 41:27, 68, πίν. 43:36, 73, πίν. 48:65 (Βάρη), STUBBINGS, BSA XLII, 1947, 43, πίν. 11:6-9, 11, 13, 14 (Βουρβάτσι, Πικέρμι, Βελανιδέα, Λιγόρι, Κοπρέζα), Ἀργολίδα, E. FRENCH, BSA 60, 1965, 169, εἰκ. 4:10, 175, εἰκ. 8:6, 186, BSA 64, 1969, 73, εἰκ. 1:9, πίν. 18a:4 (Μυκῆνες), FRIZELL, Boreas 4:2, 71-72, εἰκ. 54:52 (Ἀσίνη), SÄFLUND, Excavations at Berbati 25, εἰκ. 9:6, 63, εἰκ. 39:6 (Μπερμπάτι), Ἀχαΐα, PAPADOPOULOS, Mycenaean Achaea, SIMA LV: 1, 88, εἰκ. 137, 237, Πύλος, PN I 402, σχ. 64, εἰκ. 385, 386. Ἐπίσης MDP 73-74, εἰκ. 84, 100, εἰκ. 119, 125, MPI 85, εἰκ. 194.

ό Broneer¹⁴⁷, νὰ εἶναι ἡ ἀπόδοση σὲ πηλὸ προτύπων ὅπως τὸ χαλκεπένδυτο κυλινδρικό ποτήρι ἀπὸ τὸν θολωτὸ τάφο τῶν Δεντρῶν, ποὺ ἔχει καὶ προεξέχον χάλκινο περιζῶμα στὴ μέση του¹⁴⁸.

Τὸ κύπελλο (FS 225, 226) ἦταν σὲ χρῆση σὲ ὁλόκληρη τὴ διάρκεια τῆς ΥἚ III περιόδου, οἱ πλαστικοὶ ἱμάντες ὅμως στὸ χεῖλος καὶ στὴ μέση παρουσιάζονται στοὺς ΥἚ IIIA2 χρό-
νους¹⁴⁹, ἐξακολουθοῦν ἕως τὴν ΥἚ IIIB1¹⁵⁰, ὁπότε ἀρχίζουν νὰ λείπουν ἀπὸ τὸ χεῖλος, καὶ
καταργοῦνται ἐντελῶς στὴν ΥἚ IIIB2¹⁵¹. Τὰ δείγματα τοῦ Γλᾶ, καὶ μάλιστα τὰ δύο στρω-
ματογραφημένα, προέρχονται ἀπὸ ἐπιχώσεις τῆς κατασκευῆς τῶν κτιρίων καὶ ἀνήκουν
στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 13ου αἰ. π.Χ.

Κύαθοι. Ἀπὸ τὸ σχῆμα αὐτὸ βρέθηκαν δύο δείγματα (κομμάτι χεῖλους καὶ ται-
νιωτὴ καμπύλη λαβῆ), ἄγραφα καὶ τὰ δύο, στὰ δωμάτια H4 καὶ H5, ἓνα ὁμοιο ποὺ ἔχει
βαμμένα τὰ περιθώρια τῆς λαβῆς σὲ μία ἀπὸ τὶς παλαιῆς τάφρους τοῦ χώρου N4 καὶ δύο
πληρέστερα στὸ δάπεδο τοῦ ἴδιου χώρου: ἀπὸ τὸ ἓνα σώθηκε ὁλόκληρο τὸ περίγραμμα
τοῦ ἀγγείου, δηλαδὴ τὸ ἐξώστροφο χεῖλος καὶ τμῆμα τῆς γάστρας ὡς τὸν πυθμένα, χωρὶς
ἵχνη διακόσμησης. Τὸ ἄλλο, ἐλλιπὲς ἀλλὰ σχεδὸν πλήρες, συγκολλημένο ἀπὸ 19 κομμά-
τια, ἔχει καὶ αὐτὸ ἐξώστροφο χεῖλος, μαλακὸ περίγραμμα καὶ δακτυλιόσχημη βάση, καὶ
εἶναι ἐξωτερικὰ ἀδιακόσμητο ἀλλὰ ἐσωτερικὰ ὁλόβαφο (πίν. 56α).

Τὸ σχῆμα (FS 220) εἶναι συνηθέστατο στοὺς μυκηναίκοις χρόνους. Δείγματά του
ἔχουν βρεθεῖ στὸν Ὀρχομενό¹⁵², στὸ Σχηματάρι¹⁵³, στὴν Εὐτρηση¹⁵⁴, στὴ Χαλκίδα, στοῦ
Κοράκου, στὴν Τίρυνθα, στὰ Μακρύσια, σὲ διάφορες ἄλλες θέσεις¹⁵⁵, στὴν Πύλο¹⁵⁶, στίς
Μυκῆνες¹⁵⁷, στὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν¹⁵⁸ καὶ στὴ Βάρη¹⁵⁹. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα εἶναι δια-

147. Hesperia VIII, 1939, 375.

148. RT 52, εἰκ. 31.

149. MDP 86, εἰκ. 101:3, MPI 71, Orchomenos V 63 (Σχηματάρι), 86 (Εὐτρηση), E. FRENCH, BSA 60, 1965, 169, 176 (Μυκῆνες).

150. MDP 112, BSA 71, 1976, 86.

151. Δὲν ὑπάρχουν π.χ. σὲ δείγματα ἀπὸ τὴν Πύλο (PN I 31), τὴν Τίρυνθα (Ἐπίχωση 148) καὶ ἀπὸ τὴν Οἰκία τοῦ
Λαδεμπόρου (BSA 62, 1967, 169). Κατ' ἐξαίρεση ἐμφανίζονται ἐπιβιώσεις στίς Μυκῆνες (Panagia Houses 82) καὶ
στὴν Ἀθήνα (BRONEER, Hesperia VIII, 1939, 372-75, εἰκ. 55).

152. Orchomenos V 27, εἰκ. 8:183, 184 (IIIB1), ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΔ 28, 1973, Β, πίν. 212γ.

153. Orchomenos V 74, εἰκ. 29:110 (IIIB).

154. Αὐτόθι 90, εἰκ. 36:92, 93.

155. MOUNTJOY, BSA 85, 1990, 248, εἰκ. 6 (IIIA).

156. PN I 360, σχ. 12, εἰκ. 353, 354.

157. E. FRENCH, BSA 62, 1967, 156, εἰκ. 7: 53-812 (Οἰκία τῶν Σφιγγῶν, IIIB1), BSA 60, 1965, 169, εἰκ. 4:4 (δρό-
μος τάφου 505) καὶ 176 (ἀνδρὸς Ἀτρέως, IIIA2 1.), BSA 61, 1966, 223 (προϊστορικὸ νεκροταφεῖο, IIIB1), K.
WARDLE, BSA 64, 1969, 276 (Ναὸς τῶν Εἰδῶλων, IIIB1), MOUNTJOY, BSA 71, 1976, 92-93 (Νότια Οἰκία, IIIB1).

158. Agora XIII 128-129, πίν. 67:V -23, 474 (IIIA2-B).

159. ΠΟΛΥΧΡΟΝΑΚΟΥ-ΣΓΟΥΡΙΤΣΑ, ΑΔ 43, 1988, Α, 16, πίν. 7:3.

κοσμημένα με ταινίες και περιθέοντα θέματα. Υπάρχει ένα ολόβαφο από την Πύλο¹⁶⁰ και μερικά άβαφα από τον Όρχομενό και το Δραχμάνι¹⁶¹, τις Μυκῆνες¹⁶² και τις Ζυγουριές¹⁶³. Ὡς τώρα δὲν ἔχουν ἐπισημανθεῖ σὲ ΥἼΕ ΙΙΒ2 ἐπιχώσεις¹⁶⁴. Τὰ δείγματα τοῦ Γλᾶ, προερχόμενα ἀπὸ ταραγμένα στρώματα ἢ ἀπὸ τὸ δάπεδο ἐνὸς ἀνοιχτοῦ χώρου, δὲν ἐπιδέχονται χρονολόγηση στενότερη ἀπὸ τὴν ΥἼΕ ΙΙΒ περίοδο.

Π ὠ μ α τ α . Βρέθηκαν δύο, τοῦ χαμηλοῦ κυλινδρικοῦ τύπου μὲ ἐλαφρὰ κωνική καὶ συνήθως διάτρητη κορυφή (FS 334). Τὸ ἓνα, ἀπὸ τὶς διαλυμένες πλῖθες τῆς ἐπίχωσης κατὰ μῆκος τοῦ **K**, ἄβαφο, σὲ δύο κομμάτια μὴ συγκολλούμενα, καὶ τὸ ἄλλο στὸ δεύτερο στρώμα (πλῖθες) τοῦ δωματίου **M3**. Ἔχει διάμετρο 45-47 χιλ. καὶ εἶναι διακοσμημένο μὲ πυκνὲς κατακόρυφες γραμμὲς στὸ κάθετο τοίχωμά του, στενὸ δακτύλιο στὴν περίμετρο τῆς κορυφῆς καὶ ἀκατάστατα στίγματα στὴν ἐπιφάνειά της (πίν. 59δ:2). Κανένα δὲν διατηρήθηκε ἀρκετὰ ὥστε νὰ δείχνει ἂν εἶχε τρύπα στὴν κορυφή.

Πῶματα αὐτοῦ τοῦ τύπου, βαμμένα καὶ ἄβαφα, εἶναι γνωστὰ ἀπὸ πολλὰς θέσεις. Υπάρχουν δημοσιευμένα δείγματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Ἀθηνῶν¹⁶⁵, τὴν Ἀττική¹⁶⁶, τὶς Μυκῆνες¹⁶⁷, τὶς Ζυγουριές¹⁶⁸, τὸ Ἄργος¹⁶⁹, τὴν Ἀσίνη¹⁷⁰ καὶ τὴν Τίρυνθα¹⁷¹, τὰ ὅποια καλύπτουν τὸν 14ο, 13ο καὶ 12ο αἰ. π.Χ. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν τριῶν αὐτῶν αἰώνων τὸ σχῆμα, αὐστηρὰ καθορισμένο ἀπὸ τὴ χρῆση του, δὲν ἄλλαξε, οὔτε παρουσιάζει ἐξελικτικὰς φάσεις στὴ μορφή καὶ τὴ διακόσμησή του¹⁷².

Μ α γ ε ι ρ ι κ ᾶ - ο ἰ κ ι α κ ᾶ ἄ γ γ ε ῖ α καὶ σ κ ε ὑ ῆ . Ἡ κατηγορία αὐτὴ ἀντιπροσωπεύεται στὴν ἀνατολικὴ πτέρυγα τοῦ περιβόλου τοῦ Γλᾶ ἀπὸ 117 κομμάτια ἄγ-

160. PN I 360.

161. Orchomenos V 36, εἰκ. 12:243 (ΙΙΒ) 57, εἰκ. 21:97 (ΙΙΑ2).

162. K. WARDLE, BSA 64, 1969, 282-285, εἰκ. 9 (Ναὸς τῶν Εἰδῶλων) καὶ MOUNTJOY, BSA 71, 1976, 95 (Νότια Οἰκία, ΙΙΒ1).

163. Zygouries 153, εἰκ. 145:403.

164. MDP 121.

165. AVAA 17, σημ. 180, Agora XIII 140, BRONEER, Hesperia VIII, 1939, 385, εἰκ. 65.

166. STUBBINGS, BSA XLII, 1947, 47, πίν. 13:7, 8 καὶ BENZI, Ceramica micenea in Attica (Milano 1975) 98-99.

167. E. FRENCH, BSA 59, 1964, 250, εἰκ. 2:14, 15 (ΙΙΑ1), BSA 62, 1967, 163:47 (Δυτικὴ Οἰκία, ΙΙΒ1), K. WARDLE, BSA 64, 1969, 276, εἰκ. 7:73 (Ναὸς Εἰδῶλων, ΙΙΒ1), MOUNTJOY, BSA 71, 1976, 93, εἰκ. 9:94 (Νότια Οἰκία, ΙΙΒ1).

168. Zygouries 153 κέ., εἰκ. 146.

169. Deiras 162, πίν. LX:6 (προχωρημένο ΥἼΕ ΙΙΓ).

170. Asine 414, εἰκ. 270:14.

171. PODZUWEIT, AA 1981, εἰκ. 53:12 (ΙΙΒ πρὸς Γ), εἰκ. 55:14 (πρῶμο ΥἼΕ ΙΙΓ), 1982, εἰκ. 2:8, 9 (προχωρημένο ΙΙΓ), Ἐπίχωση 148 (ΙΙΒ2).

172. Πρβ. MDP 205.

γείων πού μαρτυροῦν τὸ σχῆμα στὸ ὁποῖο ἀνῆκαν, ὁ ἀριθμὸς τοὺς ὅμως πρέπει νὰ ἦταν μεγαλύτερος, γιὰτὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ μὴ ἀναγνωρίσιμα ἢ δυσαναγνώριστα ὅστρακα προέρχονται ἀσφαλῶς ἀπὸ τέτοιου εἴδους ἀγγεῖα. Ἀπλὰ στὸ σχῆμα, κατασκευασμένα τὰ περισσότερα ἀπὸ μετρίως καθαρισμένους ἢ τραχεῖς ἀκαθάριστους πηλοὺς γεμάτους ἐγκλείσματα, εἶναι ἀλείαστα καὶ ἀδιακόσμητα. Τὰ κομμάτια τοὺς, ἀποσπασματικὰ στὸ σύνολό τοὺς, βρέθηκαν διασκορπισμένα σὲ ὅλους τοὺς χώρους καὶ ὅλα τὰ στρώματα. Οἱ τύποι τοὺς δὲν παρουσιάζουν σχεδὸν καμία ἐξέλιξη μέσα στὸν χρόνον καὶ αὐτό, καθὼς καὶ ἡ ἐλλιπὴς προσοχὴ πού τοὺς δόθηκε στὶς περισσότερες δημοσιεύσεις, δυσκολεύει σημαντικὰ τὴ μελέτη τοὺς.

Ὅστρακα ἀγγείων οἰκίας καὶ, εἰδικότερα, μαγειρικῆς χρήσης πού ἀναγνωρίστηκαν ἀπὸ τὴν κατασκευὴ καί, ἐν μέρει, ἀπὸ τὴν ἐκθεσὴ τοὺς στὴ φωτιά, τῶν ὁποίων ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ ἀκριβῶς τὸ σχῆμα (ἡμισφαιρικὲς δῖωτες χύτρες, π.χ., μὲ διαφόρων εἰδῶν στόμια) βρέθηκαν συνολικὰ 70. Συγκεκριμένως τὸ κτίριο H ἀπέδωσε 12, τὸ K 7, τὰ δωμάτια N1-N2 5, τὸ N3 ἄλλα 5 καὶ ὁ χώρος N4 10. Ἡ μεγαλύτερη συγκέντρωση διαπιστώθηκε στὸ κτίριο M, ὅπου βρέθηκαν 26, δηλαδὴ τὰ 2/5 τοῦ συνόλου. Ἄλλα 5 ὑπῆρχαν στὶς ἐπιχώσεις ἔξω ἀπὸ τὰ κτίρια. Ἀνάλογα μαρτυροῦνται κυρίως ἀπὸ τὶς Μυκῆνες¹⁷³. Ἐπιπλέον ὑπάρχουν 29 θραύσματα, κυρίως πόδια ἢ πόδια μὲ κομμάτι τοῦ τοιχώματος, ἀπὸ χυτρώματα, τὰ περισσότερα (18) ἀπὸ τὸ κτίριο H: 4 ἀπὸ τὰ ἐπιφανειακὰ στρώματα, 8 ἀπὸ τὸ δεύτερο στῶμα (πλίθες) καὶ 6 ἀπὸ τὰ δάπεδα, κατώφλια καὶ αὐλάκια. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ὅλα εἶναι πλασμένα ἀπὸ πολὺ τραχὺ κοκκινωπὸ πηλὸ μὲ χοντὰ τοιχώματα, ὁ ἐσωτερικὸς πυρήνας τῶν ὁποίων δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ὀξειδωτικὴ καύση τοῦ κλιβάνου ἀλλὰ παραμένει τεφρὸς ἢ μαῦρος. Τὸ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τοὺς εἶναι ὁ κυρτὸς πυθμένας καὶ τὰ τρία στιβαρὰ πόδια, πού εἶναι κολλημένα χαμηλὰ στὴ γάστρα. Τὸ σχῆμα αὐτὸ ὑπάρχει καὶ σὲ χαλκὸ¹⁷⁴, πού ἦταν ἴσως καὶ τὸ πρότυπο. Πάντως εἶναι συνηθισμένο καὶ ἡ παρουσία τοῦ ἔχει διαπιστωθεῖ στὶς Μυκῆνες, κυρίως σὲ οἰκήματα¹⁷⁵ ἀλλὰ καὶ σὲ τάφους¹⁷⁶. Ἐχει βρεθεῖ ἐπίσης στὴν

173. Ivory Houses 77, πίν. 10, Panagia Houses 109-110, πίν. 32:138-144, Πλακόστρωτο Νότιας Οἰκίας, K. WARDLE, BSA 68, 1973, 322 εἰκ. 14. Ἐπίσης E. FRENCH, BSA 62, 1967, 173, BSA 56, 1961, 87, πίν. 13a καὶ BSA 64, 1969, 85, σὲ στῶμα YE IIIB2.

174. CATLING, Cypriot Bronzework in the Mycenaean World (Oxford 1964) σχῆμα 4b, MATTHÄUS, Die Bronzegefäße der kretisch-mykenischen Kultur (München 1980) ἀρ. 72, 75-76, 78. 80-81, 86, 90, 94, ἀπὸ διάφορα σημεία τῆς Ἀργολίδος.

175. Οἰκία τῶν Σφιγγῶν καὶ Δυτικὴ Οἰκία, Ivory Houses 92-93, πίν. 14e κέ., Panagia Houses 110-111, πίν. 33:145, Ναὸς τῶν Εἰδῶλων, K. WARDLE, BSA 64, 1969, 291, εἰκ. 8:82, Νότια Οἰκία, MOUNTJOY, BSA 71, 1976, 103 (YE IIIB1) καὶ Οἰκία τοῦ Τάφου τῶν Τριπόδων, 72, πίν. 22a. Βλ. ἐπίσης WACE, BSA XLIX, 1954, 239, πίν. 37c. E. FRENCH, BSA 62, 1967, 177, BSA 64, 1969, 85 (YE IIIB2).

176. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 184, πίν. 78.

Ἀθήνα¹⁷⁷, στήν Ἀττική¹⁷⁸, στήν Ἀσίνη¹⁷⁹, στήν Πύλο¹⁸⁰, στήν Εὐτρηση¹⁸¹ καὶ στὸν Γλᾶ¹⁸². Ἀξιζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ κτίριο **M**, ὅπου ἀντιπροσωπεύονται σὲ μεγάλα ποσοστὰ τὰ ἄλλα σχήματα.

Ἄλλο χαρακτηριστικὸ σκεῦος εἶναι ἡ ἀ ρ ὕ τ α ι ν α, ἓνα μικρὸ ἡμισφαιρικὸ δοχεῖο μὲ ψηλὴ κατακόρυφη διπλωτὴ λαβή, ποὺ εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πλασμένο ἀπὸ λεπτὸ, ἀρκετὰ καθαρὸ πηλὸ. Ἐμφανίζεται εἴτε διακοσμημένο μὲ στίγματα στὸ χεῖλος καὶ πλοχμὸ ἢ πινελιὲς στὶς λαβές¹⁸³, εἴτε –συχνότερα– ἀδιακόσμητο καί, κάποτε, μὲ ἴσιο πυθμένα ἢ καὶ ὑποτυπώδη βάση. Τὰ ὀκτὼ δείγματα τοῦ Γλᾶ ἀνήκουν στὴ δεύτερη, ἀδιακόσμητη κατηγορία. Δύο βρέθηκαν στὸ δεύτερο στρώμα τῆς τομῆς μεταξὺ **H3** καὶ νοτίου περιβόλου, ἓνα στὸ αὐλάκι τοῦ **H5** (πίν. 41α, β), τρία στήν περιοχὴ ἔξω ἀπὸ τὸ δωμάτιο **N1**, ἓνα στὸν χῶρο **N4** καὶ ἓνα τελευταῖο στὸ δάπεδο τοῦ δωματίου **M3**. Εἶναι ὅμοια μὲ ὅσα εἶχαν ἤδη βρεθεῖ στήν περιοχὴ τῆς Νότιας πύλης καὶ τῆς δυτικῆς ἐπέκτασης τοῦ μελάρου τοῦ Γλᾶ¹⁸⁴, καὶ μὲ πλῆθος ἄλλα ποὺ προέρχονται ἀπὸ μυκηναϊκὲς θέσεις τῆς Βοιωτίας¹⁸⁵, τῆς Ἀττικῆς¹⁸⁶ καὶ τῆς Πελοποννήσου¹⁸⁷.

Ἀνάμεσα στὰ ἄβαφα ὅσ ρακα τῶν οἰκιακῶν ἀγγείων ἐπισημάνθηκαν καὶ ὀκτὼ κομμάτια ἡ θ μ ὦ ν . Βρέθηκαν σὲ διάφορα στρώματα τοῦ **H4**, τοῦ **K5**, τοῦ **N1**, τοῦ **N4** καὶ τοῦ **M2**. Τὰ κομμάτια εἶναι πολὺ μικρὰ ὥστε νὰ μποροῦν νὰ δείξουν μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα τὴ διαμόρφωση τοῦ σκεύους αὐτοῦ. Ὑπάρχουν ὅμως μία μικρὴ βάση διαμ. 35 χιλ. μὲ τὸ κάτω μέρος τῆς γάστρας ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ **N4** (πίν. 56β:1, εἰκ. 53) καὶ τρία κομμάτια

177. BRONEER, *Hesperia* II, 1933, 371, εἰκ. 45, VIII, 1939, 398, εἰκ. 81, *Agora* XIII 140.

178. STUBBINGS, *BSA* XLII, 1947, 35, πίν. 8:12, 13.

179. *Asine* 385, εἰκ. 250:3.

180. *PN I* 414, σχ. 70, εἰκ. 395, 396.

181. *Orchomenos V* 95, εἰκ. 39, ἀρ. 148.

182. Γλᾶς I 235.

183. Ὀρχομενός (*Orchomenos V* 24), Μυκῆνες (Οἰκία Λαδερπόρου, WACE, *BSA* XLVIII, 1953, 13, πίν. 8d, Νότια Οἰκία, MOUNTJOY, *BSA* 71, 1976, 93), Τίρυνς (Ἐπίχωση 148), Πύλος (*PN I* 364, σχ. 20-21) καὶ ἄλλοι.

184. Γλᾶς I 70, 148, πίν. 30β, σχῆμα 9α.

185. Ὀρχομενός (*Orchomenos V* 38, εἰκ. 13:262, 264), Σχηματάρι (αὐτόθι 79, εἰκ. 32:149), Θήβα (ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *AAA* 3, 1970, 326).

186. Ἀ θ ἡ ν α (*Agora* XIII 140, Βόρεια κλιτὸς Ἀκροπόλεως, BRONEER, *Hesperia* II, 1933, 370-371, εἰκ. 44, Ὑπόγεια Κρήνη Ἀκροπόλεως, BRONEER, *Hesperia* VIII, 1939, 383, εἰκ. 64j-m), Ἐ λ ε υ σ ί ν α (ΜΥΛΩΝΑΣ, Ἐλευσινιακὰ 135 εἰκ. 114).

187. Μ υ κ ῆ ν ε ς (Οἰκία Λαδερπόρου, Δυτικὴ Οἰκία καὶ Οἰκία Σφιγγῶν, *Ivory Houses* 85, πίν. 13a καὶ E. FRENCH, *BSA* 62, 1967, 175), Λιθόστρωτο Νότιας Οἰκίας (K. WARDLE, *BSA* 68, 1973, 322, εἰκ. 14), Ναὸς Εἰδῶλων (K. WARDLE, *BSA* 64, 1969, 285, εἰκ. 9:95), Νότια Οἰκία MOUNTJOY, *BSA* 71, 1976, 102, εἰκ. 16:184, IIIB1 καὶ Οἰκία τοῦ Τάφου τῶν Τριπόδων (72, πίν. 22b, 116, πίν. 51a), Ἀ σ ί ν η (*Asine* 304, εἰκ. 209:1, *Boreas* 2, 1978, 86, εἰκ. 75), Ζ υ γ ο υ ρ ι έ ς (*Zygouries* 142, εἰκ. 133, 153, εἰκ. 144), Μ ά λ θ ι (VALMIN, *The Swedish Messenia Expedition* 331, πίν. X:18, 19) καὶ Π ύ λ ο (*PN I* 364, σχῆμα 21, εἰκ. 357, 358).

που σώζουν χειλός, στο ένα άπλο και αδιαμόρφωτο, στα άλλα δύο έξωκυρτο (πίν. 47β:2, 50γ:1, εικ. 49-51). Τα στοιχεῖα αὐτά, καθώς και τὸ μέγεθος τῶν κομματιῶν, δίνουν τὴν εἰκόνα μικρῶν ἀνοιχτῶν ἀγγείων σὲ σχῆμα καὶ μέγεθος μικρῶν σκύφων ἢ μάλλον κυάθων, ἐλαφρὰ κωνικῶν ἢ ἡμισφαιρικῶν, μὲ δισκοειδῆ βάση καὶ διάτρητα τοιχώματα. Οἱ ὀπές, διαμ. 3-4 χιλ., εἶναι ἀνοιγμένες πρὶν ἀπὸ τὴν ὀπτησὴ σὲ ὁλόκληρὴ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου, τόσο πυκνὰ ὥστε ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τους νὰ εἶναι περίπου ἴση πρὸς τὴν διάμετρό τους, σὲ ἐπάλληλες ἀλλὰ ὄχι πολὺ κανονικὲς σειρές. Τὸ μέγεθος καὶ ἡ διατήρησις τῶν κομματιῶν δὲν δείχνουν ἂν εἶχαν λαβὴ ἢ λαβές. Ἡ κατασκευὴ τους εἶναι προσεκτικὴ. Εἶναι πλασμένα ἀπὸ σχετικὰ λεπτὸ καὶ καθαρὸ πηλὸ, χωρὶς ἀλείφωμα, καὶ καλὰ ψημένα. Τὰ παλαιότερα γνωστὰ παράλληλά τους ὡς πρὸς τὸ μέγεθος καὶ τὴν διάταξιν τῶν ὀπῶν, τὰ ὁποῖα περιγράφονται συνήθως ὡς ἡθμοὶ ἢ θυμιατά, προέρχονται ἀπὸ διάφορα κέντρα τῆς Πρωτοχαλκῆς καὶ Μεσοελλαδικῆς περιόδου, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν Τροία II, τὴν Πολιόχνη, τὴν Λέρνα, τὴν Κίρρα, τὴν Ἀσέα καὶ τὸ Μάλθι¹⁸⁸. Νεότερα, τῶν ἰδίων περίπου σχημάτων, εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὴν Ἀσὶν καὶ τὴν Ἐλευσίνα¹⁸⁹. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ δείγματα μικρῶν ἀγγείων (τὸ ένα μὲ πόδι) ἀπὸ τὴν Ὑπόγεια Κρήνη τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν¹⁹⁰, ὅπου ὅμως οἱ ὀπές εἶναι στὸν πυθμένα, καθὼς καὶ δύο ἀρύταινες, διάτρητες καὶ αὐτὲς στὸ κάτω μέρος, ἀπὸ τὴν Μυκῆνες¹⁹¹ καὶ ἀπὸ τὴν Πύλο¹⁹².

Στὰ κτίρια **H**, **K** καὶ **M** βρέθηκαν κομμάτια ἀπὸ ὀκτὼ *πινακίόσχημα* σκεύη ποὺ ἔχουν τὸ σχῆμα ἐπιπέδων δίσκων. Ἐνα ἀπὸ τὴν τομὴ Θρεψιάδῃ στὴ ΝΔ. γωνία τοῦ **K** καὶ ἄλλα δύο ἀπὸ τὴν διαλυμένες πλῖθες κατὰ μῆκος τοῦ κτιρίου δείχνουν ὅτι ἦσαν ἀπλῶς πῆλινες πλάκες μὲ λεία τὴ μία (ἐπάνω) ἐπιφάνεια καὶ περίμετρο διαμορφωμένη σὲ κυρτὸ ἢ κατακόρυφο χειλός, χωρὶς περιχέλωμα. Οἱ δύο ἦσαν στρογγυλές, ἡ τρίτη ὅμως εἶχε σχῆμα ἐλλείψεως. Ἐνα ἄλλο δείγμα ἀπὸ τὸ δωμάτιο **K5**, συγκολλημένο ἀπὸ τρία συνανήκοντα κομμάτια, ἔχει χειλός ἐλαφρὰ ἀνασηκωμένο καὶ ὀπὴ διαμ. 24 χιλ. κοντὰ στὴν περίμετρο, προφανῶς γιὰ ἀνάρτησιν (πίν. 56γ). Τὰ ὑπόλοιπα δύο ἀπὸ τὸ **K**, ἓνα ἀπὸ τὸ δωμάτιο **M2** καὶ ἓνα ἀπὸ τὸ **H**, ἔσωζαν τὴν ἀρχὴ περιχειλώματος (πίν. 58β) ἢ καὶ τὸ περιχέλωμα τὸ ἴδιο. Στὸ ἓνα δείγμα ἀπὸ τὴν ἐπίχωση κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ **K** τὸ περι-

188. SCHLIEMANN, *Ilion* 620 ἀρ. 1191, 1192, 1193, 1194, 1195, BLEGEN et al., *Troy I*, 2, εικ. 407, *Poliochni I*, 1, 642, 643, πίν. CXLIV h, I, 2, πίν. CCXVI e (Πρβ. καὶ V. LA ROSA, *Poliochni e l'Antica Età del Bronzo nell'Egeo Settentrionale*, *Qualche considerazione sulla Poliochni del Periodo Rosso* (Ἀθήνα 1997) 126-128, ὅπου ἀναφέρεται στὴ χρησιμότητα τῶν ἀγγείων αὐτῶν), J. CASKEY, *Excavations at Lerna 1955*, *Hesperia* XXV, 1956, πίν. 43d (κύαθος μὲ πόδι καὶ ὀπές σὲ σχῆμα T), L. DOR et al., *Kirra*, 79, πίν. XLVIII:1 (ὁμοίον στὸ σχῆμα μὲ τὸ δείγμα τῆς Λέρνας ἀλλὰ μὲ στρογγυλές ὀπές), HOLMBERG, *Asea* 62, 65g N. VALMIN, *Malthi-Dorion* πίν. XXII, 5, 6.

189. *Asine* 263, εικ. 184:1, ΜΥΛΩΝΑΣ, *Ἐλευσινιακὰ* I 86, εικ. 57.

190. BRONEER, *Hesperia* VIII, 1939, 400, εικ. 83a-c.

191. *Οἰκία τῶν Σφιγγῶν*, WACE, *BSA* 50, 1955, 187 πίν. 29c.

192. *PN I* 365, σχῆμα 24, εικ. 357, 358.

χείλωμα είχε διατηρηθεῖ σὲ ὁλόκληρο τὸ ὕψος του, ποὺ ἔφτανε τὰ 8 ἐκ. Τὸ σκεῦος αὐτὸ εἶχε ἐπιπλέον πόδια, πλάτους 6 ἐκ., καί, σὲ ἓνα σημεῖο τοῦ περιχειλώματός του, ἵχνος ἀπὸ τὴ γένεση λαβῆς. Ἦσαν δηλαδὴ τὰ τελευταῖα αὐτὰ τέσσερα σκεύη λοπάδες μᾶλλον παρὰ πινάκια, λίγο-πολὺ ὅμοια μὲ ἀντίστοιχες ἀπὸ τὶς Ζυγουριές¹⁹³ καὶ τὴν Ἀσίνη¹⁹⁴.

Τὰ εὐρήματα στὸν χώρο N4 περιλαμβάνουν καὶ τρεῖς κ ρ α τ ε υ τ έ ς, σκεύη χοντροειδῶς πλασμένα ἀπὸ τραχὺ καὶ ἀκάθαρτο ἀλλὰ καλὰ ψημένο πηλὸ, γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἀλλοῦ¹⁹⁵ ἀλλὰ καθόλου συνηθισμένα, ποὺ παρουσιάζουν παντοῦ τὰ ἴδια βασικὰ χαρακτηριστικά, δηλαδὴ ὀριζόντια πλάκα μὲ ψηλὴ ράχη ποὺ ἔχει στὸ κάτω μέρος πόδια καὶ στὴν κορυφὴ τῆς ἐγκοπὲς γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῶν ὀβελῶν. Τὰ διάφορα δείγματα ὅμως διαφέρουν στὶς διαστάσεις, στὶς ἀναλογίες καὶ στὶς λεπτομέρειες. Τὸ πληρέστερα διατηρημένο δείγμα στὸν Γλᾶ, ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ N4, ἔχει ράχη ὕψους 6 ἐκ., ποὺ διατηρεῖ τέσσερις ὑποδοχὲς ὀβελῶν, πόδι ὕψους 4 ἐκ., πλάκα πάχους 1,6 ἐκ. καὶ πίσω ἀπὸ τὴ ράχη ὀριζόντια λαβή, τῆς ὁποίας ἡ θέση δείχνει ὅτι τὸ σωζόμενο τμῆμα τοῦ σκεύους (18 ἐκ.) εἶναι περίπου τὸ μισό. Ἀρχικὰ λοιπὸν ὁ κρατευτής, ποὺ ἔχει στὰ πλάγια τῆς πλάκας χαμηλὸ περιχεῖλωμα, πρέπει νὰ εἶχε μῆκος 35-40 ἐκ. καὶ ὑποδοχὲς γιὰ 8-10 ὀβελούς (πίν. 56δ, σχήματα 18, 19). Ἡ πλάκα του δὲν σώθηκε σὲ ὁλόκληρο τὸ μῆκος τῆς. Στὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ἄλλα δύο δείγματα, ποὺ φαίνεται ἀπὸ τὸ διατηρημένο τμῆμα του ὅτι ἦταν κάπως μεγαλύτερο, ἡ πλάκα ἔχει πάχος 2,5 ἐκ. καὶ ἐξεῖχε ἀπὸ τὴ ράχη 10 ἐκ. Πρέπει λοιπὸν τὰ σκεύη αὐτὰ νὰ εἶχαν γενικὲς διαστάσεις 35-45×8-10 ἐκ. καὶ θέσεις γιὰ 10-12 ὀβελούς.

Στὰ μαγειρικὰ σκεύη ὑπάγονται καὶ τέσσερις πήλινες λ α β έ ς, ἀποκομμένες ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα στὰ ὁποῖα ἀνῆκαν, μὲ ὁπὲς ἀνάρτησης στὴ μία τους ἄκρη. Οἱ δύο, ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα τοῦ H5 καὶ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ H2 (πίν. 17α:3), εἶναι ἐλλειψοειδοῦς τομῆς. Οἱ ἄλλες δύο, ἀπὸ τὸ κατώφλι τοῦ H3 πρὸς τὸ H4 καὶ ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ M3, εἶναι κυλινδρικές. Εἶναι ὅλες πλασμένες ἀπὸ τραχεῖς πηλοὺς μὲ ἀδρὰ λειασμένες τὶς ἐπιφάνειές τους καὶ οἱ ὁπὲς ἔχουν διαμ. 8-12 χιλ. Τέτοιες ὁπὲς σὲ λαβὲς ἀγγείων ἔχουν παρατηρηθεῖ καὶ ἀλλοῦ¹⁹⁶ σπανίως ὅμως περιγράφονται ἢ καὶ μνημονεύονται.

Ὑπάρχουν ἀκόμη δύο ἀγγεῖα, ἓνα κ υ λ ι ν δ ρ ό σ τ ο μ ο ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα τοῦ H1 καὶ ἓνα κ υ μ β ο ε ι δ έ ς ἀπὸ τὸ πρῶτο στρώμα τοῦ K5, ποὺ ὑπάγονται ἀσφαλῶς στὴν κατηγορίαν τῶν οἰκιακῶν σκευῶν, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ πλήρης μορφή καὶ ἡ λειτουργία

193. Zygouries 164, εἰκ. 160.

194. Asine 305, εἰκ. 209:3.

195. Thera II 44-45, πίν. 38:2 (YE I), τὸ Πλακόστρωτο τῆς Νότιας Οἰκίας τῶν Μυκηνῶν (K. WARDLE, BSA 68, 1973, 327, εἰκ. 17:149, YE IIIA2) καὶ τὸ ἀνάκτορο τοῦ Ἐγκλιανοῦ (PN I 348, 349, 418, σχῆμα 79, εἰκ. 397, 398, YE IIIB).

196. Π.χ. στὸ ἐργαστήριον τοῦ ἀγγειοπλάστη στὶς Ζυγουριές (Zygouries 101), στὸ ἀνάκτορον τοῦ Ἐγκλιανοῦ (PN I 411, 412), στὸν Ναὸ τῶν Εἰδώλων στὶς Μυκῆνες (K. WARDLE, BSA 64, 1969, 291) καὶ στὸν Γλᾶ (Γλᾶς I 92).

είναι άσαφείς. Τò πρῶτο αντιπροσωπεύεται άπό τμήμα τοῦ κυλινδρικοῦ χείλους του κάτω άπό τò όποιο τò τοίχωμα, όσο σώζεται, ακολουθεῖ μαλακή καμπύλη. Θα μπορούσε νά προέρχεται άπό χύτρα, έάν δέν ἦταν κατασκευασμένο άπό πράσινο-κιτρινωπό, μέτρια ψημένο πηλò με κίτρινο αλείφωμα. Τò άλλο δείχνει τò σχῆμα του καλύτερα: είναι πλασμένο άπό τραχὺ κοκκινοκάστανο πηλò με πολλὰ έγκλείσματα, καὶ τò διατηρούμενο τμήμα του έχει έλλειπτικό μακρόστενο σχῆμα ποὺ θυμίζει κύμβη, με άνώμαλο καὶ φαγωμένο έπίπεδο πυθμένα καὶ ὀρθιο τοίχωμα, στò όποιο ύπάρχει όπὴ 8 χιλ. έπάνω άπό τὸν πυθμένα, ποὺ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δέν ἦταν ἡ μόνη. Άπό τὶς σωζόμενες διαστάσεις (μῆκος 16,4 έκ., πλάτος 13,5 έκ. καὶ ὕψος τοιχώματος 4,6 έκ.) φαίνεται ότι τò άγγείο δέν ἦταν μικρό, τò μέγεθός του ὅμως, ό ένδεχόμενος άριθμòς καὶ ἡ διάταξη τῶν όπῶν, καθὼς καὶ ἡ χρήση του εἶναι ἄδηλα.

Πρέπει έπιπλέον νά μνημονευτοῦν καὶ τρία άκόμη μεμονωμένα καὶ έλλιπὴ άγγεῖα ἢ τμήματα άγγείων, καθὼς καὶ ένα πῆλινο μικροαντικείμενο, ὅλα ἄβαφα. Πρόκειται γιὰ μία κυλινδρική *π ρ ο χ ο* ἢ, λοξὰ άποσπασμένη άπό τò τοίχωμα θηλάστρου, γιὰ τμήμα τοῦ πυθμένα καὶ τὴ δακτυλιόσχημη βάση ένòς *ύ ψ ι π ύ θ μ ε ν ο υ* *ά μ φ ο ρ ί σ κ ο υ* άπό τò γέμισμα τοῦ δωματίου **N3** καὶ γιὰ ένα κυλινδροκωνικò *σ ω λ ῆ ν ω τ ο* *ά ν τ ι κ ε ῖ μ ε ν ο* άπό τò στρῶμα τῆς αἰθάλης τοῦ **H1**. Σώζεται σὲ μῆκος 6,2 έκ., έχει διάμ. 1,6-2,5 έκ. καὶ εἶναι σπασμένο στὴ μία ἄκρη με συμπαγή κομβιόσχημη άπόληξη στὴν ἄλλη (πίν. 12). Ὁ αὐλòς τοῦ σωλήνα εὐρύνεται πρὸς τὴ σπασμένη ἄκρη άπό 4 σὲ 10 χιλ. Μοιάζει νά εἶναι εἴτε τò κοῖλο πόδι άγγείου ἢ, άκόμη πιθανότερο, πῆλινη έπένδυση τῆς λαβῆς χάλκινου μαγειρικοῦ σκεύους ποὺ θὰ προφύλασσε τò χέρι άπό τò θερμασμένο μέταλλο. Τέλος, στò δεύτερο στρῶμα τοῦ δωματίου **M3**, βρέθηκε ένα μικρò *δ ι σ κ ά ρ ι ο*, ἄβαφο, διαμ. 15 χιλ. καὶ ὕψους 9 χιλ. με έλαφρὰ κοῖλες πλευρές. Ἴσως νά ἦταν πεσσὸς παιχνιδιοῦ.

Ἀνάμεσα στὰ διάφορα άγγεῖα καὶ ὅστρακα βρέθηκαν καὶ τέσσερα *κ α κ ο π τ ῆ μ α - τ α*, τὰ τρία άπό παραμορφωμένες κύλικες μέσα στὶς λιωμένες πλῖθες τῶν δωματίων **H1**, **H2** καὶ **H5**, τò τέταρτο κομμάτι άπό τò τοίχωμα πίθου καμένο μέχρι ὑαλώσεως (πίν. 23β:4). Ἡ σημασία τους έγκειται στò ότι δείχνουν πὼς ἡ κεραμεικὴ τοῦ Γλᾶ ἦταν τοπικῆς κατασκευῆς, πράγμα τò όποιο προκύπτει ἤδη άπό τοὺς πηλούς (βλ. κατωτέρω, Appendix σ. 205-209), ποὺ προέρχονται κατὰ μεγάλο μέρος άπό τὰ πρασινωπὰ καὶ κιτρινωπὰ χώματα τῆς λίμνης.

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

Τὰ έπιφανειακὰ στρώματα τῶν δωματίων **H1** καὶ **H2** απέδωσαν ὅστρακα (δύο καὶ ένα, αντιστοίχως) βαμμένα έσωτερικὰ καὶ έξωτερικὰ με τò χαρακτηριστικò στιλπνò μαῦρο γάνωμα τῶν έλληνιστικῶν χρόνων, καὶ προερχόμενα άπό άγγεῖα άνοιχτοῦ ἄλλὰ

κατὰ τὰ ἄλλα ἀδήλου σχήματος. Ἐπιπλέον, στὰ χώματα τῆς τομῆς Θρεψιάδη ὑπῆρχαν τέσσερα μικρὰ κομμάτια σκύφων μὲ ἀνάγλυφες παραστάσεις, τῶν λεγόμενων μεγαρικῶν, ἀνάλογα πρὸς ἐκεῖνα ποὺ βρέθηκαν στὴ Νότια Πύλη, στὸ κτίριο Α καὶ σὲ ἄλλα μὴ καθορισμένα σημεῖα τοῦ Γλᾶ¹⁹⁷.

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

Ἡ κεραμεικὴ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου τοῦ Γλᾶ περιλαμβάνει καὶ δύο ὄστρακα μεσαιωνικῶν χρόνων, μὲ πυκνὲς παράλληλες αὐλακώσεις. Στὸ ἓνα, ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα τοῦ H3, οἱ αὐλακώσεις εἶναι χαραγμένες στὸν πηλὸ ἀφήνοντας νὰ ἐξέχουν μετὰξύ τους στενὲς λωρίδες ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ τοιχώματος τοῦ ἀγγείου. Στὸ ἄλλο, ἀπὸ τὶς ταραγμένες ἐπιχώσεις κατὰ μῆκος τοῦ κτιρίου K, οἱ αὐλακώσεις εἶναι στενότερες καὶ οἱ λωρίδες μετὰξύ τους εἶναι διαμορφωμένες σὲ πυκνοὺς ἀνάγλυφους κυρτόπλευρους ἱμάντες. Τὰ δύο αὐτὰ δείγματα ἔρχονται νὰ προστεθοῦν σὲ δέκα ἄλλα, ὅμοια, ποὺ ἐπισημάνθηκαν σὲ διάφορα σημεῖα τῆς ὀχύρωσης καὶ τῶν ἄλλων ἐγκαταστάσεων τοῦ Γλᾶ καὶ ποὺ φαίνονται νὰ ἀνήκουν στὴν περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας¹⁹⁸.

---

197. Βλ. *Mediterranean Archaeology, Suppl.* (Sydney 1990) I 131-134 καὶ Γλᾶς I 243.

198. Γλᾶς I 244-245.

ΜΙΚΡΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΜΕΤΑΛΛΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Τὰ μετάλλινα εύρηματα ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα τοῦ νοτίου περιβόλου τοῦ Γλᾶ συνίστανται σὲ μία χάλκινη τριχολαβίδα καὶ σὲ πολλὰ κομμάτια μολύβι διαφόρων διαστάσεων καὶ σχημάτων¹⁹⁹.

Ἡ τριχολαβίδα, πλήρης καὶ ἀκέραιη, ἄριστα διατηρημένη, βρέθηκε στὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2²⁰⁰. Ἡ κορυφή της εἶναι διαμορφωμένη σὲ κρίκο, τὸ ἔλασμα τοῦ ὁποίου ἔχει πλάτος 4 χιλ. Τὰ σκέλη της ἀνοίγουν συμμετρικὰ καὶ οἱ ἀπολήξεις τους, οἱ ὁποῖες καμπυλώνονται πρὸς τὰ μέσα (πίν. 17β), πλαταίνουν στὰ 11 χιλ. Ἀνήκει δηλαδὴ στὸν κανονικὸ ΥΕ III τύπο, ποὺ διατηρήθηκε ἀμετάβλητος ὡς τὸ τέλος τῆς περιόδου καὶ ποὺ ἀπαντᾷ στὶς Μυκῆνες²⁰¹, στὴν Τίρυνθα²⁰², στὸ Ἄργος²⁰³, στὴν Πρόσυμνα²⁰⁴, στὴ Μιδέα²⁰⁵, στὴν Ἀττικὴ καί, ἀργότερα, στὴν Περαιτὴ²⁰⁶.

Ἡ χρῆση μολυβιοῦ ὑπὸ τὴ μορφὴ ἐνδέσμου σὲ ἀγγεῖα καὶ σὲ πλάκες ἀμυγδαλίτη ἀπὸ τὸ μέλαθρο, κομματιῶν ἐλασμάτων σὲ διάφορες χρήσεις καὶ ἀπὸ διάφορα σημεῖα τῶν κτιρίων καὶ ἀκόμη βαριδιῶν διχτυοῦ ἀπὸ τὴ νότια εἴσοδο τοῦ περιβόλου ἔχει ἤδη διαπιστωθεῖ στὸν Γλᾶ²⁰⁷ καί, σὲ περισσότερες καὶ ποικιλοτέρες ἐφαρμογές, σὲ πολλὰ καὶ διάφορες θέσεις τῆς μυκηναϊκῆς Ἑλλάδος. Ὑπάρχουν ἄμορφοι ὄγκοι, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ἀπὸ μολύβι λιωμένο ἀπὸ πυρκαγιά²⁰⁸, σύρματα, ἀποκλειστικὰ σχεδὸν ἀπὸ τάφους²⁰⁹, ἀγγεῖα, πλα-

199. Στὰ ὑπόλοιπα κτίρια τοῦ Γλᾶ ἔχουν βρεθεῖ ἐπίσης μολύβδινα φύλλα ἢ ταινίες, καθὼς καὶ βαρίδια διχτυοῦ καὶ ἐνδεσμοὶ γιὰ τὴ συγκόλληση ἀγγείων (Γλᾶς I 249-250). Ἐπιπλέον, ὑπάρχουν καρφιά, μία λεπίδα μαχαιριοῦ, ἐλάσματα ἀπὸ τὴν ἐπένδυση θυρῶν καὶ πέδιλα στροφῶν ἀπὸ χαλκὸ (αὐτόθι 250-254).

200. Βλ. ἀνωτ. σ. 27.

201. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ὑστερομυκηναϊκοὶ ἐλλαδικοὶ θησαυροὶ 38-40, εἰκ. 72, 73 (θησαυρὸς Τσουντα), 48 (θησαυρὸς Πωρίνου Τοίχου). ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 59, 69, 70, πίν. 9:1, 82, 110, 145, πίν. 40:2385, 174, 200, πίν. 88:2929, 273, πίν. 135:4556, Chamber Tombs 61, 105 (πίν. VII), 191 καὶ σημ. 1-3, K. WARDLE, BSA 68, 1973, 337, εἰκ. 22:60-19 (λιθόστρωτο Νοτίας Οικίας).

202. Tiryns VI 54, πίν. 29:1.

203. Deiras 95, 96, 202, 243, πίν. LXXXIX:8.

204. Prosymna 349 κέ., εἰκ. 58.

205. RT 89-90, εἰκ. 62, NT 9, εἰκ. 6.

206. Περαιτὴ B 284 καὶ σημ. 4, ὅπου ἀναφέρονται διάφορα ΥΕ IIIΓ δείγματα. Βλ. καὶ ΙΑΚΟΒΙΔΗΣ, The Mycenaean Bronze Industry, Early Metallurgy in Cyprus (Λευκωσία 1982) 223, εἰκ. 35.

207. Γλᾶς I 249-250.

208. ΣΥΜΕΩΝΟΓΛΟΥ, ΑΔ 21, 1966, B, 179 (Θήβα, μέσα σὲ πίθους), PN I 41, 62, 100, 102, 105, 127, 234 (Πύλος), Panagia Houses 13, 39, 124, 158 (Μυκῆνες), SCHLIEMANN, Tiryns 193-194 (Τίρυνς), NT 11 (Μιδέα).

209. Agora XIII 108-109, 193, 194, 299 (Ἀγορὰ Ἀθηνῶν), Τάφοι Βάρης 38, πίν. 19:4, 78, πίν. 31 (Βάρη), RT 90,

κωμένα και παραμορφωμένα από το βάρος των χωμάτων²¹⁰, λαβή άγγείου²¹¹, μία άκα-
τέργαστη χελώνη²¹², ένδεσμοι άγγείων²¹³ και πολλά φύλλα, έλάσματα ή κομμάτια έλα-
σμάτων²¹⁴.

Στην άνατολική πτέρυγα τὰ μολύβδινα εύρήματα είναι λιγότερο ποικίλα, άλλα πολὺ
περισσότερα σὲ ποσότητα μετάλλου. Ὡς πρὸς τὴ μορφή τους ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικροὺς
ἄμορφους βῶλους ἀπὸ λιωμένο μολύβι, ἴχνη ἀπὸ ένδέσμους, έλάσματα σὲ κομμάτια καὶ
όλόκληρα φύλλα. Προέρχονται ἀπὸ ὅλα τὰ κτίρια τῆς πτέρυγας καὶ σχεδὸν ἀπὸ ὅλα τὰ
δωμάτια καὶ ὑπαίθριους χώρους, πράγμα πὸν δείχνει ὅτι τὸ μέταλλο αὐτὸ ἦταν σὲ κοινὴ
καὶ συχνὴ χρῆση. Οἱ ἀναλύσεις 18 διαφόρων δειγμάτων πὸν ἔγιναν στὸ ἐργαστήριον πυρη-
νικῆς Φυσικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης δείχνουν, καθὼς μὲ πληροφορεῖ ὁ διευ-
θυντῆς του καθηγητῆς κ. Ν. Η. Gale, ὅτι τὸ μέταλλο προέρχεται ἀπὸ τὰ ὀρυχεῖα τοῦ Λαυ-
ρίου²¹⁵. Οἱ βῶλοι, διαστ. 25-80 χιλ., πὸν βρέθηκαν στὸ πρῶτο στρώμα τοῦ **H1**, στὸ τρίτο

εἰκ. 62, NT 50, 98, 101 (Μιδέα), Deiras 106, 109, 214 (Ἄργος), ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 23, 72, 147, 243, 272, Chamber Tombs
110, 196 (Μυκῆνες), Tiryns VI 81, πίν. 49:4, (Τίρυνς, νεκροταφεῖο Πρ. Ἡλία) καὶ, ἀργότερα, Περαιτὶ Β 366-368,
ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

210. Μ υ κ ἦ ν ε ς, WACE, Οἰκία Μολύβδου, BSA 51, 1956, 121, Panagia Houses 115, ΜΥΛΩΝΑΣ, διάφορα ση-
μεῖα τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, ΠΑΕ 1963, 101, 1964, 74, 75, πίν. 78β, 1965, 87, 1966, 103, 1968, 7, Τ ί ρ υ ν ς,
KILIAN, AA 1981, 182, εἰκ. 36.

211. Μ υ κ ἦ ν ε ς, Ivory Houses 250.

212. Μ ι δ έ α, NT 13.

213. Π ύ λ ο ς, PN I 321-322, Μυκῆνες, K. WARDLE, BSA 68, 1973, 340, Μ ι δ έ α, NT 14, Ἀ γ ο ρ ᾶ
Ἀ θ η ν ῶ ν, Agora XIII 62, 75, 89, Τ ί ρ υ ν ς, SCHLIEMANN, Tiryns 193-4.

214. Στὸν ἴδιον τὸν Γ λ ᾶ, Γλᾶς I 249, τὸν Ὁ ρ χ ο μ ε ν ὁ, ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΔ 28, 1973, 260, τὴ Θ ή β α,
ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΔ 26, 1971, Β, 198-9, ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΔ 29, 1973-74, Β, 430, ΑΔ 30, 1975, Β1, 132, ΑΔ 33, 1978,
Β1, 108-9, τῖς Μ υ κ ἦ ν ε ς, Ivory Houses 249-250.

215. Ἐπιστολὴ τοῦ κ. Ν. Η. Gale ἀπὸ 28 Μαρτίου 1996, στὴν ὁποία παραθέτει τὸν ἐξῆς πίνακα:

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΙΣΟΤΟΠΩΝ ΜΟΛΥΒΔΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΛΑ

A/ A	Περιγραφή	208Pb/206Pb	207Pb/206Pb	206Pb/204Pb
Γλᾶς 1	Pb ἔλασμα	2.05841	.83064	18.887
Γλᾶς 10	άνώμαλος Pb βῶλος	2.05976	.83157	18.861
Γλᾶς 11	Pb ἔλασμα κομμάτι χεῖλους	2.05907	.83152	18.862
Γλᾶς 12	Pb ἔλασμα κομμάτι χεῖλους	2.05914	.83157	18.863
Γλᾶς 13	Pb ἔλασμα	2.05883	.83160	18.858
Γλᾶς 14	Pb ἔλασμα	2.06365	.83211	18.896
Γλᾶς 15	άνώμαλος Pb βῶλος	2.06458	.83215	18.904
Γλᾶς 16	άνώμαλος Pb βῶλος	2.06087	.83146	18.870
Γλᾶς 17	Pb ἔλασμα	2.06276	.83188	18.890
Γλᾶς 18	άνώμαλος Pb βῶλος	2.06131	.83160	18.875
Γλᾶς 19	Pb ἔλασμα	2.06294	.83192	18.891
Γλᾶς 2	Pb ἔλασμα	2.05999	.83095	18.885

του **H2**, έξω από τη βορειοανατολική γωνία του **K5** και έξω από τον ανατολικό τοίχο του **N3**, παρουσιάζουν το κοινό χαρακτηριστικό ότι έχουν τη μία πλευρά επίπεδη, προσαρμοσμένη στην επιφάνεια πάνω στην οποία απλώθηκε το λιωμένο μέταλλο, και την άλλη ανώμαλη, σχηματισμένη από τα αλληπάλληλα στρώματα του μετάλλου καθώς έτρεχαν και κρύωναν αλληλοδιαδόχως (πίν. 51β).

Οι ένδεσμοι μαντεύονται μάλλον παρά φαίνονται. Σε όστρακο κρατηρίσκου από το δεύτερο στρώμα του **H2** υπάρχουν δύο στρογγυλές όπες-ύποδοχες ένδεσμου, από τις οποίες ή μία, έλλιπής, είναι κενή και ή άλλη είναι βουλωμένη με μολύβι, ό,τι απέμεινε από το μη σωθέντα ένδεσμο (πίν. 11α:1, εικ. 5). Η δίωτη πρόχους από το δάπεδο του **H5** έχει στον ώμο της 7 συμμετρικά ζεύγη όπων που ήσαν ύποδοχες για ένδεσμους, όπως προκύπτει από τα ίχνη που άφησαν στην επιφάνεια του άγγείου τα μετάλλινα στελέχη τους (πίν. 40γ).

Τα έλασματα προέρχονται από το δεύτερο στρώμα του **H2**, το δάπεδο του **H3**, το κατώφλι του **N1** και το δάπεδο του **N2**. Είναι όλα σε κομμάτια ή και τρίμματα, διαστ. 16 έως 55 χιλ. και πάχους 1-2 χιλ. Είναι άδηλο αν προέρχονται από τοιχώματα άγγείων ή από φύλλα του μετάλλου, σαν αυτά που βρέθηκαν στην έκβολή του αύλακιού του **H4**, στον χώρο μεταξύ του **H3** και του **K**, κατά μήκος της βόρειας πλευράς του **N4**, ή, σε κομμάτια, στο δωμάτιο **M4**. Το πρώτο από τα δείγματα αυτά ήταν σφηνωμένο ανάμεσα σε μερικές πέτρες που έφραζαν το αύλακι τουωματίου **H4** και είχε συστραφεί και προσαρμοστεί στα κενά μεταξύ τους. Τα φύλλα του χώρου **H3-K** (βλ. άνωτ. σ. 39-40) βρέθηκαν άπλωμένα στο δάπεδό του, τακτικά και ήθελμένα. Το ένα, το μικρότερο, βρισκόταν κοντά στο βόρειο κατώφλι του **H3**, και ήταν διπλωμένο και σπασμένο (πίν. 27α). Βορειότερα, στη μέση περίπου του χώρου, υπήρχε ένα άλλο, μεγαλύτερο, ανώμαλα τετράπλευρο, διαστ. 39×26,5 εκ. που είχε στη μία πλευρά χαράγματα (σχ. 6:1, πίν. 27β, εικ. 32): Έναν άτεχνα και επιπόλαιο χαραγμένο κύκλο στη μέση με διπλή περιφέρεια, μία κατακόρυφη διάμετρο και τρεις ανώμαλες γραμμές εγκάρσιες προς αυτήν. Το σχήμα αυτό άσφαλώς δεν είναι τυχαίο αλλά το νόημά του μάς διαφεύγει. Αν και παρουσιάζει κάποια όμοιότητα με τα συλλαβογράμματα ka και qe της γραμμικής γραφής B, έχει χωρίς άμφιβολία διαφορετική σημασία. Ίσως να ήταν το σήμα του άποθηκάριου ή του τεχνίτη που ήταν επιφορτισμένος με την κατεργασία του, την όποια είχε ήδη άρχισει. Κατά μήκος της μιās μακριās πλευράς

Γλās 3	Pb έλασμα 3 κομμάτια	2.05996	.83102	18.873
Γλās 4	Pb έλασμα	2.06081	.83120	18.898
Γλās 5	Pb έλασμα	2.05956	.83098	18.878
Γλās 6	Pb έλασμα	2.05882	.83073	18.879
Γλās 7	Pb έλασμα κομμάτι χείλους	2.05962	.83082	18.892
Γλās 9	Pb έλασμα	2.06150	.83209	18.881

τοῦ φύλλου εἶχε χαράξει δύο παράλληλες, ἐλαφρὰ συγκλίνουσες γραμμές. Τὸ διάστημα μεταξύ τους, πλάτους περίπου 4 ἐκ., εἶχε χωριστεῖ μὲ ἐγκάρσια χαράγματα σὲ τέσσερις τετράγωνες ὑποδιαίρεσεις, διαστ. 4×5 ἕως 3×3 ἐκ. Τὰ χαράγματα αὐτὰ εἶναι τόσο βαθιὰ ὥστε σὲ ἓνα σημεῖο τὸ φύλλο εἶχε κοπεῖ σὲ ὅλο του τὸ πάχος. Προφανῶς τὰ τετράπλευρα εἶχαν χαραχτεῖ γιὰ νὰ κοποῦν ἀπὸ τὸ φύλλο, καὶ τόσο τὸ σχῆμα ὅσο καὶ οἱ διαστάσεις τους ὑποδηλώνουν ὅτι προορίζονταν νὰ χρησιμοποιηθοῦν διπλωμένα ὡς βαρίδια ἀλιευτικοῦ διχτυοῦ, ὅπως ἐκεῖνα ποὺ εἶχαν βρεθεῖ στὸν πυλῶνα τῆς νότιας εἰσόδου τοῦ περιβόλου²¹⁶, ὅμοια πρὸς ἄλλα, γνωστὰ ἀπὸ τὸ ναυάγιο τῆς Χελιδονίας Ἀκρας, τὴν Ἐγκωμη, τὴ Φαιστό, τὴ Νάξο, τὴ Βραυρώνα καὶ τὴν Περαιτὴ²¹⁷, καὶ μερικὰ ἀκόμη ἀπὸ τὴν Ἐγκωμη²¹⁸, τὴν Ἀθιαίνου²¹⁹, τὸ Tell el-Ajjul²²⁰ καὶ τὸ ναυάγιο τοῦ Ulu Burun²²¹.

Μεταξὺ τοῦ φύλλου αὐτοῦ καὶ τοῦ κρηπιδώματος τοῦ **K** εἶχαν τοποθετηθεῖ, συμμετρικὰ ὑπερκαλυπτόμενα στὶς ἄκρες τους, ἄλλα τρία, τετράπλευρα, περίπου ἴσου μεγέθους ($1,03 \times 0,42$ μ., $0,94 \times 0,455$ μ. καὶ $0,82 \times 0,50$ μ.). Ἡ μία μακριὰ πλευρὰ τῶν δύο ἀκρινῶν καὶ οἱ δύο πλευρὲς τοῦ μεσαίου φύλλου εἶχαν ἀναδιπλωθεῖ σὲ πλάτος 4-5 ἐκ., ἔτσι ὥστε νὰ σχηματίζουν κανονικὸ τέρμα. Οἱ ἄλλες πλευρὲς ἦσαν κομμένες εὐθύγραμμες (πίν. 27δ). Στὸ ἀναδιπλωμένο περιθώριο τοῦ μεσαίου φύλλου εἶχε ἀνοιχτεῖ μὲ καρφὶ ἢ ἀνάλογο ἐργαλεῖο τριγωνικῆς τομῆς ὁπῇ (πίν. 28β-ε). Τὰ φύλλα, ποὺ εἶχαν ἀποτεθεῖ ἀκέραια, εἶχαν ὑποστεῖ τοπικὰ σπασίματα καὶ μικροπαραμορφώσεις ἀπὸ τὸ βάρος τῶν χωμάτων, οἱ ὁποῖες φάνηκαν ὅταν σηκώθηκαν καὶ μεταφέρθηκαν στὸ ἐργαστήριό τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου γιὰ καθαρισμὸ καὶ στερέωση (βλ. πίν. 27δ, 28α-γ, ε, 28δ). Οἱ ἐπιφάνειές τους ἦσαν καθαρές, χωρὶς ἴχνη χαραγμάτων ἢ ἄλλης ἐπεξεργασίας, καὶ εἶναι φανερό ὅτι εἶχαν ἀποτεθεῖ στὸ χῶμα μεταξὺ τῶν δύο κτιρίων ὡς πρώτη ὕλη γιὰ μελλοντικὴ χρῆση. Ἡ ἀναδίπλωση τῆς μιᾶς ἢ τῶν δύο πλευρῶν τους ἔχει ἴσως καὶ ἄλλες ἐξηγήσεις, ἢ πιθανότερη ὅμως εἶναι ὅτι ἤθελαν νὰ ἀποφύγουν τὸ σχίσσιμο τῶν φύλλων ποὺ θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ λόγῳ τοῦ πολὺ μικροῦ πάχους καὶ τοῦ σχετικὰ μεγάλου βάρους τους, ἐὰν τὰ ἀνύψωναν καὶ τὰ κρατοῦσαν ἀπὸ τὶς ἀπροστάτευτες ἄκρες τους.

Πέντε ὅμοια, ἀνώμαλα στὸ σχῆμα ἀλλὰ μικρότερα φύλλα ἀνακαλύφθηκαν καμπυλωμένα, διπλωμένα καὶ σὲ κομμάτια ἀνάμεσα σὲ θραύσματα ἀγγείων στὸ δάπεδο τοῦ **N4**, κατὰ μῆκος τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ κτιρίου **M** (πίν. 52α, 53α, 54α). Ὁ καθαρισμὸς τους ἔδειξε ὅτι εἶχαν κηλίδες καὶ ραγίσματα, ὅχι ὅμως χαράγματα (πίν. 52β, 53β, 54β).

216. Γλῶς I 100, 249, πίν. 36α.

217. Αὐτόθι 249, σημ. 379-384.

218. COURTOIS, Alasia III (Paris 1984) 47, 49, εἰκ. 15:15, πίν. 21:19.

219. T. DOTHAN-BEN TOR, Qedem 16, 1983, 113, 114, εἰκ. 52:2.

220. FLINDERS PETRIE, Ancient Gaza III, BSAE 55, 1933, 6, πίν. IX:34.

221. PULAK, AJA 92, 1988, 32, BASS-PULAK, AJA 93, 1989, 7, 9.

Ἀνάλογα πρὸς τὰ προηγούμενα ὡς πρὸς τὴ μορφὴ καὶ τὸν προορισμὸ εἶναι τὰ μολύβια ποὺ κείτονταν θρυμματισμένα σὲ 713 μικρὰ κομμάτια καὶ ἄρκετὰ τρίμματα στὸ δάπεδο τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ δωματίου **M4**. Εἶναι τὰ μόνα ποὺ βρέθηκαν σὲ ἐσωτερικὸ χῶρο κτιρίου, καὶ αὐτὸν ὅμως ἀνοιχτὸ πρὸς τὸ ὑπαιθρο (σχ. 13, ἄνωτ. σ. 114). Καθὼς φαίνεται, τὸ μολύβι κυκλοφοροῦσε ὡς πρώτη ὕλη σὲ φύλλα καὶ ἡ κατεργασία του γινόταν στὸ ὑπαιθρο, χωρὶς εἰδικὲς ἐγκαταστάσεις.

ΛΙΘΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Τὰ λίθινα εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι λίγα. Μία νεολιθικὴ ἀξίνη καὶ δύο λεπίδες ἀπὸ πυριτόλιθο, ἓνα κομμάτι λεπίδας ὀψιανοῦ, πιθανότατα νεολιθικῆς καὶ αὐτῆς, ἓνα ἸΕ ΙΙΙ κουμπὶ ἀπὸ στεατίτη, ἓνα κομμάτι ἀπὸ πρασινωπὴ πέτρα ἡμικυκλικῆς τομῆς καί, τὸ σπουδαιότερο, ἓνας σφραγιδόλιθος ἀπὸ ἀχάτη.

Ἡ ἀξίνη βρέθηκε στὰ ἐπιφανειακὰ χῶματα τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ κτιρίου **H** (βλ. ἄνωτ. σ. 14) καὶ εἶναι φακοειδοῦς τομῆς, μὲ στρογγυλεμένη πτέρνα καὶ τέλεια λειασμένες συμμετρικὰ κυρτὲς ἐπιφάνειες ποὺ συμπίπτουν στὴν ὀξύτατη κόψη. Ἀνήκει δηλαδὴ στὸν τύπο **A** τοῦ Τσουντα²²².

Οἱ λεπίδες (βλ. ἄνωτ. σ. 33 καὶ 56) προέρχονται ἀπὸ τὸ πρῶτο στρώμα τοῦ **H5** (πίν. 21α, δεξ.) καὶ τὰ χῶματα τῆς τάφρου τοῦ de Ridder στὸ **H3** (πίν. 21α, ἄριστ.). Ἡ πρώτη, προσεκτικὰ κατεργασμένη, μὲ συμμετρικὲς κόψεις διαμορφωμένες μὲ πυκνὲς μικρὲς πριονωτὲς ἐκκρούσεις, εὐθύγραμμη, κοφτερὴ πτέρνα καὶ πλευρὲς ἀλείαστες ἀλλὰ ἄρκετὰ ὀμαλές, ἦταν ἀσφαλῶς ξέστρο, ἀνάλογο μὲ μερικὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάτεια²²³ τῶν μέσων ΝΛ χρόνων. Ἡ δεύτερη, μήκους 46 χιλ., ἔχει γλωσσοειδὲς σχῆμα μὲ διαμορφωμένη κόψη κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν, πλευρὲς στοιχειωδῶς κατεργασμένες καὶ ἀνώμαλη πτέρνα. Ἡ κατασκευὴ εἶναι πρόχειρη καὶ ἡ κατεργασία περιορίζεται στὴν πρόσδοση τοῦ σχήματος λεπίδας μὲ αἰχμή, χωρὶς προσπάθεια ὁμάλυνσης τῶν πλευρῶν της. Λόγω τῆς ἀσχημάτιστης πτέρνας της καὶ τῆς ὀξείας αἰχμῆς της, ποὺ δὲν προσαρμόζεται εὐκόλα στὸ χέρι, δὲν ἀποκλείεται νὰ χρησίμευε, ὅπως ὑπέθεσε ὁ Τσουντας γιὰ ἀνάλογες λεπίδες²²⁴, ὡς αἰχμὴ δόρατος.

Ἀπὸ τὴ λεπίδα τοῦ ὀψιανοῦ ποὺ βρέθηκε στὸ δεύτερο στρώμα τοῦ **H3** σώθηκε ἓνα θραῦσμα, μήκους 25 χιλ., ποὺ δείχνει τραπεζιόσχημη τομὴ καὶ ὀξεία κόψη. Τὸ κουμπί, ἀπὸ

222. Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου 307-308, εἰκ. 232. Πρβ. ΘΕΟΧΑΡΗ, Νεολιθικὴ Ἑλλάς εἰκ. 224 καὶ WEINBERG, *Hesperia* XXXI, 1962, 206, πίν. 70a, ὅπου χρονολογεῖ τὰ ἀντίστοιχα δείγματα στὴ Μέση ΝΑ περίοδο. Ὅμοιες ἀξίνες βρέθηκαν καὶ στὸ ΝΑ στρώμα τῆς Λέρνας (CASKEY, *Hesperia* XXVI, 1957, 157, πίν. 49e).

223. WEINBERG ἔ.ἀ. 206, πίν. 70g.

224. Αὐτόθι 326, πίν. 42:14, 18.

τὸ πρῶτο στρώμα τοῦ H5, λίγο σπασμένο στὴν κορυφὴ καὶ στὴ βάση, εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ μαῦρο στεατίτη καὶ ἔχει τὸ συνηθισμένο κωνικὸ σχῆμα μὲ τὴν κάθετη ὀπὴ στὴ μέση.

Τέλος, τὸ εὖρημα τοῦ Θρεψιάδη (άνωτ. σ. 69) εἶναι ἀπὸ πρασινωπὴ-τεφροκάστανη πέτρα μὲ ἀπολεπισμένη ἐπιφάνεια καὶ ἔχει ἡμικυλινδρικό, ὄχι τυχαῖο ἀλλὰ κάπως ἀνώμαλο σχῆμα καὶ διάμ. 11,7 ἐκ. Μοιάζει νὰ προέρχεται ἀπὸ κάποιο στοιχειωδῶς διαμορφωμένο ἡμικιόνιο, τοῦ ὁποῖου ὅμως τόσο ὁ προορισμὸς ὅσο καὶ ἡ ἀρχικὴ θέση εἶναι ἐξ ἴσου ἄδηλα.

Στὰ εὐρήματα αὐτὰ ἔρχεται νὰ προστεθεῖ καὶ ὁ φακοειδὴς σφραγιδολίθος ἀπὸ λευκὸ ἀχάτη μὲ καστανὰ νερά. Διάτρητος στὸ ὕψος του φέρει στὴ σφραγιστικὴ του ἐπιφάνεια δύο αἰγοειδῆ, ἀντίνωτα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα καλύπτει ἐν μέρει τὸ ἄλλο, τοῦ ὁποῖου ἔχουν σκαλιστεῖ μόνο τρία πόδια (πίν. 59α, εἰκ. 56, CMS V Suppl. 1B, ἀρ. 357. Γιὰ λεπτομερὴ περιγραφὴ βλ. σ. 110). Οἱ μυῶνες καὶ τὰ πλάνα τῶν σωμάτων τους εἶναι πιστὰ καὶ ἔντονα διαβαθμισμένα, οἱ στάσεις τους φυσικῆς, οἱ λεπτομέρειες τῶν κεφαλιῶν τους πλαστικὰ διαμορφωμένες καὶ οἱ ἀναλογίες τους σωστές. Ἀφ' ἑτέρου, τὰ κέρατά τους ἔχουν διαφορετικὴ καμπύλῃ τὸ καθένα, καὶ οἱ κλειδώσεις τους στὰ γόνατα καὶ πάνω ἀπὸ τὶς τριγωνικὲς ὀπλὲς ἀποδίδονται μὲ στρογγυλοὺς κόμπους, ποὺ προσαρμόζονται ὅμως στὴ γραμμὴ τοῦ περιγράμματος τῶν ποδιῶν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα λείπει ἐντελῶς. Ἀνήκει δηλαδὴ ἡ παράσταση τοῦ σφραγιδολίθου στὴν προχωρημένη φάση τῆς μυκηναϊκῆς σφραγιδολογίας ποὺ ὀνομάστηκε *Erstarrender Stil* ἀπὸ τὸν Biesantz²²⁵ καὶ στυλιστικὴ τάση B ἀπὸ τὴ Σακελλαρίου²²⁶, στὴν ὁποία οἱ μορφὲς διατηροῦν κάποια φυσικότητα στὴ διάπλασή τους ἐνῶ παρατηροῦνται ἤδη οἱ ἀρχὲς τῆς σχηματοποίησης καὶ τῆς διάλυσης τῶν μορφῶν.

Τὸ θέμα τῆς παράστασης ἐπαναλαμβάνεται μὲ μικρὲς παραλλαγές στὶς λεπτομέρειες σὲ τέσσερις ἀκόμη γνωστοὺς σφραγιδολίθους: Ἐναν ἀπὸ τὸν θολωτὸ τάφο τῶν Δεντρῶν²²⁷ ποὺ ἀνήκει στὴν ἴδια τεχνοτροπικὴ φάση, ἓναν ἀπὸ τὸν τάφο 88 τῶν Μυκηνῶν²²⁸, ἓναν ἄλλον ἀπὸ τὴν περιοχὴ ΝΔ. τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἐγκλιανοῦ²²⁹, περίπου τῆς ἴδιας φάσης, καὶ ἓνα τελευταῖον ἀπὸ τάφο τῆς Σαλαμίνας²³⁰ ἀρκετὰ μεταγενέστερο. Τὰ δείγματα τῆς ἴδιας φάσης μὲ παραστάσεις ὁμοίων ζώων σὲ διαφορετικὲς συνθέσεις εἶναι πολὺ περισσότερα²³¹. Ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα τοποθετοῦν τὴν κατασκευὴ τοῦ σφραγιδολίθου τοῦ Γλᾶ μέσα στὴν περίοδο ΥἚ ΙΙΑ ἢ καὶ στὶς ἀρχὲς τῆς ΥἚ ΙΙΒ²³².

225. Kretisch-Mykenische Siegelbilder (Marburg 1954) 66-67.

226. Μυκηναϊκὴ Σφραγιδολογία (Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχ. Δελτίου ἀρ. 8, Ἀθῆναι 1966) 109 κέ.

227. RT 32-33, πίν. XIX, CMS I ἀρ. 187.

228. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 249, πίν. 120:3155, CMS I ἀρ. 124.

229. PN III 59, εἰκ. 118, CMS V, 1, ἀρ. 308.

230. ΤΣΙΡΙΒΑΚΟΣ, ΑΔ 23, 1968, Β, 113, CMS V, 1, ἀρ. 118.

231. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται ἑπτὰ ἀπὸ τὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηνῶν (CMS I ἀρ. 23, 26, 30, 35, 41, CMS V, 2, ἀρ. 597, 602), τέσσερις ἀπὸ τάφους τῶν Μυκηνῶν (CMS I ἀρ. 45, 93, 99, 121), δύο σφραγίσματα ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο τοῦ Ἐγκλιανοῦ (CMS I ἀρ. 334, 345) καὶ ἓνας λίθος ἀπὸ τὸν τάφο στὸ Μικρὸ Καστέλλι Θηβῶν (CMS V, 2, ἀρ. 667).

232. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 111, 117.

ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Τὸ σπουδαιότερο καὶ πιὸ ἐνδιαφέρον εὕρημα εἶναι τὸ **θραῦσμα αὐγοῦ στρουθοκαμήλου** ἀπὸ τὸ πρῶτο στρῶμα τοῦ **H5**, ποὺ ἔχει μέγ. σωζ. διάστ. 2 ἐκ. καὶ κομμάτι ἀπὸ λεπτὸ χάλκινο σύρμα στερεωμένο στὴν ἄκρη του (πίν. 37β). Εἶναι ἄδηλο ἂν τὸ σύρμα χρησίμευε γιὰ νὰ συνδέσει τὰ κομμάτια τυχὸν σπασμένου τέτοιου αὐγοῦ ἢ γιὰ νὰ στερεώσει πάνω στὸ κέλυφός του πρόσθετα ἐξαρτήματα (στόμιο, πυθμένα, διάφορα ποικίλματα) ἀπὸ μέταλλο ἢ φαγεντιανή, ποὺ μετέτρεπαν τὰ αὐγὰ σὲ διακοσμημένα ρυτά. Τέτοια αὐτούσια αὐγὰ μετασκευασμένα σὲ ἀγγεῖα δὲν εἶναι ἄγνωστα στὴν περιοχὴ τοῦ Αἰγαίου. Τὰ γνωστότερα προέρχονται ἀπὸ βασιλικοὺς τάφους καὶ ἀνάκτορα, ὑπάρχουν ὅμως ἄλλα τόσα ἢ καὶ περισσότερα ἀπὸ ἀπλούστερες ἐγκαταστάσεις. Τέσσερα συνόδευαν τοὺς νεκροὺς τῶν τάφων IV καὶ V τοῦ περιβόλου A τῶν Μυκηνῶν²³³. Ἄλλο ἓνα εἶχε ἀποτεθεῖ στὸν λάκκο τοῦ θολωτοῦ τάφου τῶν Δεντρῶν²³⁴. Ὑπάρχουν ἀκόμη δύο ἀπὸ τὸ δωμάτιο Δ16 στὴ Θήρα²³⁵, ἓνα ὁλόκληρο καὶ μερικὰ κομμάτια ἀπὸ τὸ ναυάγιο τοῦ Ulu Burun²³⁶, ποὺ προορίζονταν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα γιὰ κάποιον Μυκηναῖο ἡγεμόνα²³⁷, ἓνα αὐγὸ συγκολλημένο (EAM 2667) καὶ θραύσματα ἄλλου (EAM 2667:1) ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη τῶν Μυκηνῶν²³⁸ καὶ ἀπὸ ἓνα ἀπὸ τὸ κατώγι τοῦ μεγάρου στὸ Θρησκευτικὸ Κέντρο τῶν Μυκηνῶν²³⁹, ἀπὸ τὸν Ἅγ. Στέφανο²⁴⁰, τὴ Φυλακωπή²⁴¹, τὴν Ἰαλυσὸ²⁴² καί, στὴν Κρήτη, τὴν Κνωσό²⁴³, τὴν Κάτω Ζάκρο²⁴⁴, τὸ Παλαίκαστρο²⁴⁵, τὰ Ἰσόπατα²⁴⁶, τοὺς Γυψάδες²⁴⁷ καὶ τὸ Στρωματογραφικὸ Μουσεῖο²⁴⁸. Προέρχονται δηλαδὴ ἀπὸ ἐπίσημες ἢ μὴ ἐγκαταστάσεις

233. KARO, Schachtgräber von Mykenai, ὅπου περιγράφονται στίς σ. 114, 139, 146, 147, εἰκονίζονται στοὺς πίν. CXLI, CXLII καὶ συζητοῦνται στίς σ. 238-239.

234. RT 14, 37, 54, εἰκ. 14, πίν. III.

235. Thera V 35 κέ., πίν. 81.

236. BASS, X Kazi Sonuclari Toplantisi I 308, εἰκ. 10, BASS-PULAK, AJA 93, 1989, 9.

237. I. KILIAN, JRGZM 40, 1993, 349-50.

238. Βλ. καὶ KARO 239, σημ. 2, ΣΑΚΕΛΛΑΠΑΚΗ, Thera and the Aegean World III, I, εἰκ. 41, 43.

239. REESE, ἐν KARAGHEORGIS - DEMAS, Excavations at Kition V, II (Nicosia 1975) 373.

240. REESE, αὐτόθι.

241. RENFREW, The Archaeology of Cult, The Sanctuary at Phylakopi (London 1985) 42, 138, 140, 141, εἰκ. 4, 17, πίν. 64:a-b.

242. MAIURI, ASAtene VI-VII, 1923-24, 165, n. 27.

243. EVANS, PM I 169-170, εἰκ. 120.

244. ΠΛΑΤΩΝ, Zakros, The Discovery of a Lost Palace of Ancient Crete (N.Y. 1971) 136, 159.

245. DAWKINS, BSA 10, 1903-4, 192-226.

246. REESE ἑ.ἄ. 372.

247. Αὐτόθι.

248. Αὐτόθι 373.

και τόπους εύρέσεως όλόκληρης τής ύστεροελλαδικής περιόδου. Τò òτι ἦσαν περιζήτητα φαίνεται και ἀπò τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀπομιμήσεών τους σὲ λίθο και πηλὸ ποὺ ἐπισημάνθηκαν στὴν Κρήτη και στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα²⁴⁹.

Ἐνα ἀκόμη ἀντικείμενο ποὺ δὲν κατατάσσεται εύκολα εἶναι τὸ μικρὸ δισκάριο, διαμ. 16 χιλ. και πάχους 4 χιλ., ἀπò ἀπροσδιόριστὴ ὕλη, ποὺ ἔχει κοῖλες τὶς στρογγυλές του ἐπιφάνειες και ἐλαφρὰ προεξέχοντα χεῖλη και ποὺ βρέθηκε στὰ χώματα τοῦ δεύτερου στρώματος στὸ δωμάτιο H5.

ΕΙΔΗ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ

Ὁ Γλᾶς βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 2:30' - 3 ὥρῶν πορείας ἀπò τὴν πλησιέστερη ἀκτὴ, ποὺ εἶναι ὁ κόλπος τῆς Λάρυμνας. Δὲν εἶναι περίεργο λοιπὸν ὅτι οἱ κάτοικοί του ἀναζητοῦσαν μέρος τῆς τροφῆς τους σὲ αὐτὸν ἢ και σὲ ἄλλες κοντινὲς παραλίες, ὅπως ἄλλωστε εἶχαν δείξει τὰ βαρίδια τοῦ ἀλιευτικοῦ διχτυοῦ ποὺ βρέθηκαν στὴ νότια εἴσοδο τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου²⁵⁰ και τὰ λίγα κελύφη ἀπò καλόγνωμες (*Arca Noae* L.), ποὺ εἶχε κρατήσῃ ὁ Θρεψιάδης ἀπò τὰ εύρήματα τῆς Βόρειας Πύλης και τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου τοῦ περιβόλου²⁵¹. Κατάλοιπα ψαριῶν δὲν παρατηρήθηκαν, ἢ ἀνασκαφῇ τῶν κτιρίων τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας ὅμως ἀπέδωσε πάνω ἀπò τέσσερις ἑκατοντάδες **ἐδώδιμα κοχύλια** πέντε διαφορετικῶν εἰδῶν, ἀπò τὰ ὁποῖα τὰ 333 προέρχονται ἀπò τὸ δωμάτιο M3. Συγκεκριμένως μεμονωμένες ἢ λιγοστὲς θυρίδες ἀπò καλόγνωμες βρέθηκαν στὸ δεύτερο στρώμα τοῦ H5, στὴν ἐπιφανειακὴ στρώση και σὲ διάφορα βάθη στὰ δωμάτια N2-N3 και στὸν χώρο N4, καθὼς ἐπίσης και στὰ χώματα τῆς παλαιᾶς τομῆς στὸ δωμάτιο M1. Περισσότερες (26) ὑπῆρχαν στὸ M2 και πάνω ἀπò 200 στὸ M3. Μερικὲς θυρίδες κυδωνιῶν (*Venus Verrucosa* L.) παρουσιάστηκαν στὶς ἐπιχώσεις κατὰ μῆκος τοῦ κτιρίου K και στὴν τομὴ στὸ ἐσωτερικό του, στὸ δάπεδο τοῦ N4 και στὴν παλαιὰ τομὴ τοῦ M1. Τὸ M2 περιεῖχε 11 και τὸ M3 144. Οἱ πίννες (*Pinna nobilis* L.) ἀντιπροσωπεύονται ἀπò 51 κομμάτια θυρίδων τους, ὅλα ἀπò τὸ δάπεδο τοῦ M3, τὸ ὁποῖο ἀπέδωσε ἐπιπλέον 6 θυρίδες ἀπò σπονδύλους γαίδουροπόδαρους (*Spondylus gaederopus* L.) και δύο θυρίδες ἀπò καρδίτες (*Cerastoderma edule* L.). Μὲ τὴν ἐξαίρεση δηλαδὴ τῶν λίγων θυρίδων ἀπò καλόγνωμες και κυδώνια στὸ H και στὸ K, ἡ μεγάλὴ συγκέντρωση κοχυλιῶν ἀνακαλύφθηκε στὰ κτίρια τοῦ βόρειου ἄκρου τῆς πτέρυγας, και μάλιστα στὸ δωμάτιο M3, ὅπου βρέθηκαν οἱ μικρὲς πυρὲς στὸ δάπεδο (βλ. ἀνωτ. σ. 107) και τὰ λίγα ὅστὰ ζῶν τῆς ἀνασκαφῆς. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία

249. Βλ. EVANS, PM II 224 κέ., εἰκ. 129.

250. Γλᾶς I 100, 249.

251. Αὐτόθι 36, 88, 89, 255.

ὅτι τὸ κτίριο **M** καὶ πάντως τὸ δωμάτιο **M3** ἦταν τὸ μέρος ὅπου συγκεντρωνόταν καὶ παρασκευαζόταν ἡ τροφή τῶν κατοίκων τῆς πτέρυγας.

Ὅτι διάφορα εἶδη κοχυλιῶν ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς διαίτας τῶν κατοίκων τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, τῆς Κρήτης καὶ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς ΝΛ χρόνους, εἶναι γνωστό²⁵². Ὅπως εἶναι φυσικό, τοῦτο ἐξακολούθησε νὰ ἰσχύει καὶ κατὰ τὴ μυκηναϊκὴ περίοδο. Οἱ πινακίδες δὲν τὰ ἀναφέρουν, οἱ ἀνασκαφὲς ὅμως ἔφεραν στὸ φῶς πολλὰ κατάλοιπά τους. Στὴν περιοχὴ τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, π.χ., βρέθηκαν μερικά, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἓνα κέλυφος καρδίτη (cockle shell)²⁵³. Στὶς Μυκῆνες ἐπισημάνθηκαν διάφορα στὶς ἐπιχώσεις τῶν λακκοειδῶν τάφων τοῦ περιβόλου Β, ἀνάμεσα στὰ κατάλοιπα τῶν ἐπιταφίων δείπνων²⁵⁴, σὲ κάποιον, μὴ καθοριζόμενο, θαλαμοειδῆ τάφο²⁵⁵ καὶ στὴν οἰκία Π τοῦ συγκροτήματος τῆς Παναγίας²⁵⁶. Ὁ Wace ἀναφέρει στρεΐδια καὶ μύδια ἀπὸ τὸ Μεγάλο Κλιμακοστάσιο²⁵⁷ καὶ τὴν περιοχὴ τῶν πίθων τοῦ ἀνακτόρου²⁵⁸. Ἄλλα παρατηρήθηκαν σὲ τάφους τῆς Πρόσυμνας²⁵⁹ καὶ τῶν Ζυγουριῶν²⁶⁰. Θυρίδες ἀπὸ καρδίτες (*Cerastoderma edule glaucum* L.), σπονδύλους (*Spondylus gaederopus* L.) καὶ πίννες (*Pinna nobilis* L.) ὑπῆρχαν στὸ στρώμα VII τῆς Λέρνας²⁶¹, καὶ λίγοι ἀκόμη σπόνδυλοι ἤρθαν στὸ φῶς στὴν Ἀσίνη²⁶². Καρδίτες, καλόγνωμες (*Arca Noae* L.), κυδώνια (*Venus Verrucosa*), σπόνδυλοι, πεταλίδες (*Patella*) καὶ πίννες προέρχονται ἀπὸ τὰ Νιχώρια²⁶³, καί, τέλος, κυδώνια, μηλοκύδωνα (*Glycymeris glycymeris* L.) καὶ πεταλίδες βρέθηκαν καὶ στὸ Κίτιο²⁶⁴. Τὸ εὔρημα τοῦ Γλᾶ πολλαπλασιάζει σημαντικὰ τὸ γνωστὸ ὕλικὸ καὶ δείχνει ὅτι, στὶς παραθαλάσσιες τουλάχιστον περιοχές, τὰ κοχύλια ἀποτελοῦσαν τροφὴ γνῶριμη καὶ συνήθη²⁶⁵.

Ἀντίθετα πρὸς τὰ θαλασσινά, τὰ εὐρήματα ζωικῶν καταλοίπων τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἐλάχιστα καὶ συνίστανται σὲ τέσσερα κομμάτια ἀπὸ τὸν αὐλὸ μακροῦ ὁστοῦ ζώου, πιθανότατα προβάτου, καμένα, ἀπὸ τὸ αὐλάκι τοῦ δωματίου **H5**, σὲ ἓνα δόντι βοοειδοῦς καὶ

252. Βλ. π.χ. TREUIL κ.ἄ., *Les civilisations égéennes* (Paris 1989) 150.

253. Agora XIII 208.

254. ΜΥΛΩΝΑΣ, Ὁ ταφικὸς κύκλος Β τῶν Μυκηνῶν (Ἀθῆναι 1973) 37, 110, 158, 262.

255. ΣΑΚΕΛΛΑΠΟΥ 165.

256. Panagia Houses 31, 46.

257. WACE, BSA 25, 1921-23, 157.

258. Αὐτόθι 178.

259. Prosymna 464-5.

260. Zygouries 47.

261. GEJVALL, Lerna I, *The Fauna* (1969) κατάλογος σ. 7.

262. REESE ἐν DIETZ, *Asine* II, fasc. I, App. II.

263. Nichoria II 770, 773, 774.

264. REESE, ἐν KARAGEORGHIS-DEMAs, *Excavations at Kition* V, II, App. VIII, 341.

265. BRUNS, *Archaeologia Homeric* Q (*Küchenwesen und Mahlzeiten*) 9, 15.

τμήμα ὁστοῦ, ἐπίσης καμένο, ἀπὸ τὰ ἐπιφανειακὰ χρώματα τοῦ **M2**, σὲ δόντια βοοειδοῦς, θρύμματα ὁστῶν μικρῶν ζώων ἀπὸ τὸ **M3**, καὶ σὲ κομμάτι ἀπὸ τὸ σαγόνι χοίρου ποὺ βρέθηκε κοντὰ στὸν νότιο τοῖχο τοῦ ἴδιου δωματίου.

Τὰ **φυτικά κατάλοιπα** τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι λιγότερο ποικίλα. Μὲ τὴν ἐξαίρεση μερικῶν τριμμάτων καμένου ξύλου σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ κτιρίου **H** καὶ ἐλαχίστων – ἐπίσης καμένων – ἰχνῶν ἀπὸ ἀπροσδιόριστα ἀγριόχορτα, τὰ κατάλοιπα αὐτὰ μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ σταφυλιῶν (ἢ κρασιοῦ) καὶ δημητριακῶν. Συγκεκριμένως συνελέγησαν δύο μεμονωμένα γίγαρτα, τὸ ἓνα ἀπὸ σημεῖο κοντὰ στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ δωματίου **H2** καὶ τὸ ἄλλο στὸ μεσαῖο τμήμα τοῦ **H5**, μέσα σὲ μία λωρίδα χρώματος ἀνακατεμένου μὲ στάχτη, ἀμέσως ἐπάνω ἀπὸ τὸ δάπεδο. Ἐπιπλέον, καὶ τὸ κυριότερο, βρέθηκαν στὰ δάπεδα τῶν δωματίων **H1**, **H4** καὶ **H5** ποσότητες ἀπανθρακωμένων, καὶ ὡς ἐκ τούτου διατηρηθέντων, κόκκων δημητριακῶν. Στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ **H1** ὑπῆρχαν σὲ ἀρκετὰ τακτικὴ διάταξη καὶ σὲ ἀποστάσεις 25-30 ἐκ. μεταξύ τους 14 μικροὶ κυκλικοὶ σωροί, ἐκτάσεως 35-40 ἐκ. ὁ καθένας, ἀπὸ τέτοιους κόκκους (σχ. 5:1, πίν. 14α-β), μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχαν ἤδη ἀρχίσει νὰ ἀναφαίνονται λίγο ψηλότερα. Οἱ σωροὶ αὐτοὶ ἦσαν προφανῶς τὰ καμένα κατάλοιπα πυκνὰ στοιβασμένων σάκκων μὲ γεννήματα²⁶⁶, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας εἶχε ὑποστηριχτεῖ μὲ τὴ βάση μεγάλου ἀγγείου. Τὸ δωμάτιο **H2** παρουσίασε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γίγαρτο, κηλίδες στάχτης στὸ δάπεδό του καὶ λίγο ἀπανθρακωμένο ξύλο, εἰκόνα δηλαδὴ ὅμοια πρὸς τὸ **H1**, χωρὶς ὅμως κόκκους ἢ σπόρους φυτῶν. Ὁ χώρος **H3**, πέρασμα γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τῶν δωματίων τοῦ κτιρίου μεταξύ τους καὶ πρὸς τὰ ἔξω, δὲν περιεῖχε ὀργανικὲς οὐσίες. Τὸ **H4** ὅμως καὶ τὸ **H5** ἦσαν γεμάτα.

Τὸ **H4** εἶχε μία κηλίδα στάχτης, ἐκτάσεως 3,20 μ., μέσα ἀπὸ τὴν εἴσοδο (σχ. 7:1, πίν. 30β), ἄλλη μία βορειότερα, κοντὰ στὸ αὐλάκι (σχ. 7:2), μία στὸ χεῖλος τῆς τάφρου τῆς παλαιότερης ἀνασκαφῆς καὶ μία ἀκόμη κοντὰ στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, διαμ. περίπου 0,50 μ. (σχ. 7:4, 5). Στὴν πρώτη κηλίδα ὑπῆρχε πυκνὸς καὶ συμπαγὴς σωρὸς καμένων κόκκων σιταριοῦ (σχ. 7:3), οἱ δὲ ἄλλες περιεῖχαν μεγάλο ἀριθμὸ τέτοιων κόκκων. Δεδομένου ὅτι δὲν βρέθηκαν ἴχνη ἄλλων ἀπανθρακωμένων ὀργανικῶν οὐσιῶν, οἱ κηλίδες πρέπει νὰ σχηματίστηκαν ἀπὸ τὴν καύση γεννημάτων τῶν ὁποίων οἱ συσκευασίες δὲν εἶχαν διατηρήσει τὴ συνοχὴ τους ὅπως στὸ **H1**.

Τὸ **H5** παρουσίαζε τὴν ἴδια εἰκόνα. Τὸ δάπεδό του εἶχε ἄφθονη αἰθάλη καὶ συγκεντρώσεις καμένων κόκκων σιταριοῦ σὲ διάφορα σημεῖα, κυρίως ὅμως σὲ τέσσερις σωρούς: ἓνα κοντὰ στὴν εἴσοδο (σχ. 7:6), ἓνα δεύτερο περίπου 2,60 μ. ἀνατολικότερα (σχ. 7:7), ἓνα τρίτο πολὺ ἐκτεταμένο (σχ. 7:8, πίν. 39α) καὶ ἓνα τέταρτο, κοντὰ στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, ποὺ διατηροῦσε λίγους κόκκους. Τὸ δάπεδο τοῦ **H5** ἀπέδωσε δηλαδὴ

266. Βλ. ἄνωτ. σ. 21.

σημαντική ποσότητα καμένου γεννήματος, τὸ ὁποῖο βρέθηκε διάσπαρτο σὲ ἀκανόνιστους σωρούς μὲ ἄφθονη αἰθάλη ἀνάμεσά τους, σκεπάζοντας σημαντικό μέρος τῆς ἐπιφάνειας τοῦ δωματίου.

Οἱ κόκκοι ταυτίστηκαν καὶ μελετήθηκαν ἀπὸ τὴν δρ. Glynis M. Jones, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Sheffield, ἡ ὁποία καὶ δημοσίευσε τὰ συμπεράσματά της²⁶⁷. Τὰ δείγματα ποὺ ἐξέτασε προέρχονταν ἀπὸ τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν σωρῶν τοῦ δωματίου H1 (ἀπὸ τοὺς σωρούς 1, 2, 3, 6, 7, 8, 11, 14 καὶ ἄλλον ἓνα ἀκόμη, χωρὶς ἀριθμό), διότι κρίθηκε ὅτι οἱ σωροὶ αὐτοί, ποὺ εἶχαν διατηρηθεῖ ὁ καθένας χωριστά, παρεῖχαν καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τοὺς διασκορπισμένους, τὴ δυνατότητα νὰ διαπιστωθεῖ ἂν οἱ κόκκοι τοῦ καθενὸς ἦσαν ὁμοιόμορφοι ἢ ὄχι, καὶ ἐπομένως ἂν τὰ διάφορα εἶδη τοῦ γεννήματος – στὴν περίπτωση ποὺ ἦσαν περισσότερα ἀπὸ ἓνα – εἶχαν συσκευαστεῖ χωριστὰ ἢ ἂν οἱ σάκκοι εἶχαν ἀνάμεικτο περιεχόμενο. Ἡ δρ. Jones²⁶⁸ βρῆκε ὅτι οἱ κόκκοι τοὺς ὁποίους ἐξέτασε ταυτίζονται μὲ τοὺς τύπους ἐπενδεδυμένου σιταριοῦ einkorn (*Triticum monococcum* L.) καὶ emmer (*Triticum dicoccum* Schübl). Ὅλοι σχεδὸν οἱ κόκκοι παρουσίαζαν χαρακτηριστικὰ συμπίεσης στὴν κοιλιακὴ χώρα, ἄρα τὰ περισσότερα δείγματα einkorn, προέρχονταν ἀπὸ ποικιλία μὲ δύο κόκκους ἀνὰ σταχύδιο, χωρὶς νὰ λείπουν καὶ τὰ μονόκοκκα. Τονίζει ὅτι μέχρι στιγμῆς τὸ σύναγμα τῶν σιτηρῶν τοῦ Γλᾶ εἶναι τὸ μόνο στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο στὸ ὁποῖο ἐπικρατοῦν τὰ δίκοκκα σταχύδια einkorn καὶ διαπιστώνει ὅτι ἡ ταύτιση αὐτὴ ἔρχεται νὰ ἐνισχύσει τὶς ὑπάρχουσες ἐνδείξεις ὅτι στὴν ΥΕ περίοδο καλλιεργοῦνταν πολλὰ διαφορετικὰ εἶδη σιταριοῦ σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς περιορισμένες ποικιλίες ποὺ ἐμφανίζονται στὶς πινακίδες τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β. Παρατηρεῖ ὅτι τὰ ἐξετασθέντα δείγματα δὲν περιελάμβαναν ἵχνη ἀχύρου καὶ σχεδὸν καθόλου σπόρους ἀπὸ ζιζάνια, καὶ ἐπομένως προέρχονταν ἀπὸ καλὰ ἄλωνισμένο καὶ κοσκινισμένο σιτάρι, ἔτοιμο γιὰ κατανάλωση²⁶⁹. Ἐπιπλέον, ἡ δρ. Jones μὲ πληροφορεῖ ὅτι τὸ einkorn ἀντιπροσωπεύεται πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸ emmer καὶ ὅτι τὰ δύο αὐτὰ εἶδη μοιάζουν νὰ εἶχαν ἀποθηκευτεῖ σὲ χωριστὲς συσκευασίες²⁷⁰.

Στὴν ἄγρια, ἀκαλλιέργητὴ του μορφῇ, τὸ μονόκοκκο σιτάρι ἦταν αὐτοφυὲς στὴν Ἑλληνικὴ καὶ γενικότερα στὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο, ἐνῶ τὸ δίκοκκο φαίνεται ὅτι εἶχε εἰσαχθεῖ ἀπὸ τὴν Περσία καὶ τὴ Μέση Ἀνατολή²⁷¹. Ἡ μεταφύτευσή τους ὅμως στὴν Ἑλλάδα, ἡ ἐξημέρωσή τους καὶ οἱ πρῶτες καλλιέργειες τῶν δύο αὐτῶν εἰδῶν – καθὼς καὶ ἐνὸς τρίτου, τοῦ σίτου τοῦ κοινοῦ (*Triticum aestivum* L.) – χρονολογοῦνται ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς

267. Charred Grain from Late Bronze Age Gla, Boiotia, BSA 90, 1995, 235-238.

268. Αὐτόθι.

269. Ἀντίθετα, ὁ HALSTEAD (Late Bronze Age Grain Crops and Linear B Ideograms *65, *120 and *121, BSA 90, 1995, 229) παρατηρεῖ ὅτι ἄλλοῦ τὸ γέννημα ἀποθηκευόταν ἀνεπαρκῶς ἄλωνισμένο, μὲ τὰ λεπυρίδια.

270. Ἐπιστολὴ τῆς ἀπὸ 7 Ἀπριλίου 1984.

271. K. MOHS, Die Behandlung, Trocknung und Bewertung des Getreides (Berlin 1931) 321-22.

Νεολιθικής περιόδου στην Κρήτη και άλλοι²⁷². Καί τὰ δύο εἶδη, ποὺ ἐξακολούθησαν νὰ καλλιεργοῦνται στοὺς Πρωτοελλαδικούς, Μεσοελλαδικούς καὶ Ὑστεροελλαδικούς χρόνους μὲ ἀπολύτως ἐπικρατέστερο τὸ emmer, ἔχουν βρεθεῖ σὲ συνοικισμοὺς τῆς Μακεδονίας (Νέα Νικομήδεια, Ἀσσηρος, Καστανάς), τῆς Θεσσαλίας (Πευκάκια, Ἀργισσα Μαγούλα, Γεντίκι) καὶ τῆς Πελοποννήσου (Λέρνα, Τσούγκιζα, Τίρυνς)²⁷³. Εἶναι χαμηλῆς ἀποδοτικότητας ἀλλὰ ἀνθεκτικά, καλλιεργούμενα ἀκόμη καὶ σὲ ἀσβεστοῦχα ὄρεινὰ ἐδάφη, ὅπως εἶναι πολλὰς περιοχὲς στὴν Ἑλλάδα.

Στὶς πινακίδες τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β ἀναφέρεται τόσο ἡ λέξη σίτος (si-to) ὅσο καὶ διάφορα παράγωγά της (sitokowo = σιτοχόος, sitopotinija=σιτοπότνια). Ἡ ἔννοια τῆς λέξης ὅμως μοιάζει νὰ εἶναι εὐρύτερη καὶ νὰ περιλαμβάνει καὶ ἄλλα δημητριακά (κυρίως τὸ κριθάρι, ποὺ ἀναφέρεται ὅμως καὶ ὡς ki-ri-ta), ἀλλὰ καὶ τὸ ψωμί καὶ τὸ σιτηρέσιο ἐν γένει, περιλαμβανομένων καὶ τῶν σύκων²⁷⁴. Ὑπάρχουν ἐπιπλέον καὶ δύο ἰδεογράμματα, τὰ *120 καὶ *121, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἕνα παριστάνει τὸ σιτάρι καὶ τὸ ἄλλο τὸ κριθάρι χωρὶς μέχρι στιγμῆς νὰ εἶναι βέβαιο ποῖο εἶναι ποιό²⁷⁵. Τὸ εὔρημα τοῦ Γλᾶ δὲν συμβάλλει δυστυχῶς στὴ διαλεύκανση αὐτοῦ τοῦ ἐρωτήματος.

---

272. G.M. JONES, The Plant Remains ἐν M.R. POPHAM, The Minoan Unexplored Mansion at Knossos, BSA Suppl. 17 (1984) 303-306, M. C. AMOURETTI, Le pain et l'huile dans la Grèce antique (Centre de Recherche d'Histoire Ancienne, vol. 67, Paris 1986) 36, R. PALMER, Wheat and Barley in Mycenaean Society, Mykenaiika, BCH Suppl. XXV (1992) 476 καὶ σημ. 2.

273. VAN ZEIST, BOTTEMA, Plant Husbandry in Early NL Nikomedeia, Greece, Acta Botanica Neerlandica 20 (5), 524-538, J. RENFREW, The Archaeological Evidence for the Domestication of Plants, Methods and Problems ἐν P.J. UCKO καὶ G.W. DIMBLEBY, The Domestication of Plants and Animals (Chicago 1969) 149-172, HANSEN, Agriculture in the Prehistoric Aegean: Data versus Speculation, AJA 92, 1988, 42, 43, KROLL, Kulturpflanzen von Tiryns, AA 1982, 468.

274. PALMER ἔ.ἀ. 481, σημ. 38 καὶ 67.

275. Αὐτόθι 475-497, ARAVANTINOS, Old and New Evidence for the Palatial Society of Mycenaean Thebes: An Outline, Aegeum 12, Politeia (Liège 1995) 621, HALSTEAD, Late Bronze Age Grain Crops and Linear B Ideograms, *65, *120 and *121, BSA 90, 1995, 233.

ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ

Τὰ κτίρια τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ περιβόλου ἔχουν τὴν ἴδια σχεδὸν μορφή, τὴν ἴδια διάταξη, περίπου τὶς ἴδιες διαστάσεις καί, προφανῶς, τὸν ἴδιο λειτουργικὸ σκοπὸ μὲ τὰ ἀντίστοιχα τῆς δυτικῆς (σχ. 2). Τὸ κτίριο **H** ἀποτελεῖ ἐπανάληψη τοῦ κτιρίου **A** σὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειες καὶ κατέχει τὴν ἴδια ἀκριβῶς θέση στὸ συγκροτήμα του. Ἡ συνέχειά του πρὸς **B**., τὸ κτίριο **K**, χτισμένο πάνω σὲ συμπαγῆς λίθινο κρηπίδωμα, εἶναι μακρύτερο (90 μ.), ἀλλὰ στενότερο (8 μ.) καὶ συνεπῶς μικρότερο κατὰ 100 τ.μ. περίπου ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχό του **B**, ποὺ ἔχει μῆκος 69 μ. καὶ πλάτος 12 μ. Ἐπιπλέον, τὸ κτίριο **K** καταλήγει στὸ βόρειο ἄκρο του σὲ ἓνα προσκολλημένο δωμάτιο, τὸ **K5**, ἐνῶ τὸ **B** ἔχει δύο ὅμοια δωμάτια, τὰ **B1** καὶ **B2**, προσκτισμένα στὴ νότια στενὴ πλευρά του. Τὰ δωμάτια **N1-N3** ἔχουν τὴν ἴδια ὀδοντωτὴ διάταξη μὲ τὰ ἀνάλογα **Z2-Z7**, τὰ ὁποῖα ὅμως εἶναι περισσότερα, πενταπλάσια σὲ συνολικὸ ἐμβαδὸν καὶ ἐπιπλέον ἐπικοινωνοῦν μέσω ἐνὸς πλευρικοῦ διαδρόμου μὲ τὴν κεντρικὴ πλατεία καὶ ὄχι μὲ τὴν περιοχὴ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου. Ὁ ὑπαίθριος χώρος **N4** ἀντιστοιχεῖ στὴ θέση καὶ στὴ διάταξη μὲ τὸν **Z10**. Τέλος, τὸ ἐγκάρσιο πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ μήκους τοῦ συγκροτήματος κτίριο **M** εἶναι οὐσιαστικὰ ἐπανάληψη τοῦ διαμερίσματος **E**. Τοῦτο ὅμως μεσολαβεῖ μεταξὺ τοῦ κτιρίου **B** καὶ τῶν δωματίων **Z**, ἐνῶ τὸ **M** – μιάμιση φορὰ τὸ μέγεθος τοῦ **E** – εἶναι χτισμένο στὸ ἄκρο τῆς πτέρυγας, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τὴ βόρεια ἀπόληξη. Οἱ διαφορὲς αὐτὲς ὅμως, ποὺ ὀφείλονται κυρίως στὴν ἔντονη κατωφέρεια τοῦ ἐδάφους στὴν ἀνατολικὴ πλευρά, ἢ ὁποῖα ἀπαιτεῖ τὴ διαμόρφωση τεχνητῶν ἰσοπέδων γιὰ τὰ κτίρια καὶ συνεπῶς τὸν σχετικὸ περιορισμὸ τῶν διαστάσεών τους, δὲν εἶναι οὐσιώδεις καὶ ἡ κάτοψη τῶν δύο συγκροτημάτων εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς σύνθεσης τῶν ἴδιων στοιχείων.

Τὸ κτίριο **H**, ὅπως σημειώθηκε, εἶναι πανομοιότυπο τοῦ **A**, μὲ τὸ ὁποῖο ἔχει κοινὲς ἀκόμη καὶ τὶς οἰκοδομικὰς γραμμὰς (βλ. σχ. 1-2). Τὰ τέσσερα δωμάτια ἐπικοινωνοῦν μόνο μὲ τὸ κεντρικὸ ἐγκάρσιο κλίτος **H3**, ποὺ εἶναι στὶς δύο ἅκρες του, τὴ βόρεια καὶ τὴ νότια, ἀνοιχτὸ πρὸς τὰ ἔξω μὲ ἔκκεντρα τοποθετημένες καὶ εὐκόλα ἐλεγχόμενες εἰσόδους, πλάτους ἀντιστοίχως 2,95 καὶ 2,60 μ. Τὰ κατώφλια τους ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀκατέργαστες πλακοειδεῖς πέτρες μὲ ἄφθονη κιτρινωπὴ λάσπη στοὺς ἄρμους. Οἱ ἐσωτερικὲς πόρτες εἶναι καὶ αὐτὲς ἀρκετὰ πλατιεῖς (1,70-2,70 μ.), πλατύτερες ἀπὸ τὶς εἰσόδους τῶν δωματίων στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ συγκροτήματος (1-1,40 μ.), καὶ εἶναι ἐπίσης ἔντονα ἔκκεντρες πρὸς **N**., προφανῶς γιὰ νὰ μὴ συμπέσουν μὲ τὰ αὐλάκια στὸ ἐσωτερικὸ τῶν δωματίων. Τὰ αὐλάκια αὐτά, τῶν ὁποίων τὰ χεῖλη ἐξέχουν ἀπὸ τὰ δάπεδα ἔτσι ὥστε νὰ μὴν μποροῦν νὰ ἀποστραγγίζουσιν τὰ δωμάτια, ἔχουν πυθμένα τὴν ὁπωσδήποτε ἀνώμαλη ἐπιφάνεια τοῦ φυσικοῦ βράχου, ποὺ παρουσιάζει ἐλαφρότατη γενικὴ κλίση 2,8% ἀπὸ **Δ**. πρὸς **Α**. Ἐπιπλέον, στὸ αὐλάκι ποὺ διασχίζει τὰ δωμάτια **H1-H4** οἱ πέτρες τῶν τοιχωμάτων του πα-

τουῦν ὄχι στὸν βράχο ἀλλὰ σὲ χῶμα, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι τὸ αὐλάκι οὕτως ἢ ἄλλως δὲν ἦταν στεγανό. Ἀφ' ἑτέρου τὰ ὄστρακα, πέτρες καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ποὺ βρέθηκαν στὸ ἐσωτερικό τους ἔδειχναν μία σχετική συσσώρευση πρὸς τὶς ἀνατολικές τους ἐκβολές, καθὼς καὶ στὰ σημεία ὅπου συνέβαινε τὰ αὐλάκια νὰ στενεύουν, ὥστε, καθὼς φαίνεται, θὰ πρέπει κατὰ καιροὺς νὰ χύνονταν ὑγρὰ μέσα τους. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τμήματά τους ποὺ διέσχιζαν τὸν **H3** (χῶρο προφανῶς συνεχοῦς καὶ ἔντονης κυκλοφορίας), ὅπου ἦσαν σκεπασμένα μὲ πλακοειδεῖς πέτρες κάτω ἀπὸ τὴν ἐνιαία στρώση τοῦ ἀσπροχώματος τοῦ δαπέδου (πίν. 8α), τὰ αὐλάκια μέσα στὰ δωμάτια ἦσαν ἀκάλυπτα, ὅπως προκύπτει ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἀπουσία καλυμμάτων (ποὺ θὰ μπορούσε, ἐνδεχομένως, νὰ εἶναι ἀπὸ φθαρτὰ ὑλικά, π.χ. ξύλο) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι βρέθηκαν νὰ περιέχουν κομμάτια ἀπὸ πλῖθες τῆς ἀνωδομῆς τῶν τοίχων, καμένα καὶ μὴ, ποὺ ἔπεσαν στὸ ἐσωτερικό τους κατὰ ἢ μετὰ τὴν καταστροφή τοῦ κτιρίου. Ὁ λειτουργικὸς σκοπὸς τῶν αὐλακιῶν ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει ἀσαφής²⁷⁶.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις ποὺ παρέχουν γιὰ τὰ δωμάτια ἢ διάταξη, οἱ διαστάσεις καὶ ἡ διαμόρφωση τῶν εἰσόδων τους, ποὺ δείχνουν ὅτι ἦσαν ἀπὸ σκοποῦ δυσπρόσιτα ἀπ' ἔξω καὶ συγχρόνως ὅτι εἶχε προβλεφθεῖ ἡ μετακίνηση ἀρκετὰ ὀγκωδῶν ἀντικειμένων στὸ ἐσωτερικό τους, ὑπάρχουν γιὰ τὸ περιεχόμενό τους καὶ οἱ σαφέστατες μαρτυρίες ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ εὐρήματα: καμένο σιτάρι σὲ μεγάλες ποσότητες τακτοποιημένες σὲ σωρούς, δηλαδὴ σὲ σάκκους, στὸ **H1** καὶ ἀπλωμένες χύμα στὰ δάπεδα τοῦ **H4** καὶ τοῦ **H5**, καὶ κομμάτια ἀποθηκευτικῶν ἀγγείων, δηλαδὴ πίθων, μεγάλων ψευδοστόμων καὶ μιᾶς μεγάλης δίωτης πρόχου στὰ **H1**, **H2**, **H4** καὶ **H5**, ποὺ δείχνουν ὅτι τὸ κτίριο **H** ἦταν ἀποθήκη τροφίμων (δημητριακῶν καὶ λαδιοῦ) καὶ ἴσως καὶ ἄλλων ἀνάλογων προϊόντων. Τὸ πλῖθινο θρανίο τοῦ **H4** ἦταν πολὺ ψηλὸ γιὰ νὰ χρησιμεύει γιὰ κάθισμα καὶ πρέπει νὰ εἶχε χτιστεῖ γιὰ τὴν τοποθέτηση ἀγαθῶν σὲ δοχεῖα ἢ συσκευασίες μικρότερες σὲ ὄγκο ἀπὸ τὰ δημητριακὰ ποὺ σκέπαζαν τὸ δάπεδο.

Τὸ δωμάτιο **H4** λοιπόν, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα τοῦ κτιρίου, ἦταν ἀποθήκη. Εἶχε ὅμως καὶ ἓνα ἀκόμη ἐνδιαφέρον χαρακτηριστικὸ ποὺ δὲν ἐπισημάνθηκε στὰ ἄλλα, ἂν καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο καὶ νὰ ὀφείλεται στὶς συνθήκες τῆς κατάρρευσης τῆς πλιθοδομῆς καὶ τῆς διατήρησης τῶν χαλασμάτων: καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὰ θραύσματα ζωγραφισμένου κονιάματος ποὺ σκέπαζαν τὸ μισὸ περίπου δάπεδό του, ὁ νότιος τοῖχος ἦταν τοιχο-

276. Στὸν τόμο Γλᾶς I 222 διατυπώθηκε ἡ σκέψη ὅτι τὰ αὐλάκια στὸ κτίριο **A** πρέπει νὰ εἶχαν ὅπωςδήποτε κάποια σχέση μὲ τὸ περιεχόμενό του καὶ νὰ χρησίμευαν γιὰ τὸν καθαρισμὸ ἢ τὴν ἐπεξεργασία τῶν ἀποθηκευμένων προϊόντων ἢ, ἐνδεχομένως, γιὰ τὸν καλύτερο ἀερισμὸ ἢ τὴν ἀποστράγγιση μερικῶν ἀπὸ τὰ ἀποθηκευτικὰ σκεύη. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κτιρίου **H**, ποὺ ἔδειξε ὅτι οἱ χῶροι τοῦ ἦσαν ἀποθήκες σιτηρῶν καὶ τροφίμων γενικά, ἐνισχύουν τὴν τελευταία ἐκδοχή, ὅτι δηλαδὴ τὰ αὐλάκια μπορεῖ νὰ προορίζονταν γιὰ τὴν ἀποστράγγιση τροφίμων ποὺ περιεῖχαν μικρὲς ποσότητες ὑγρῶν (ὅπως π.χ. τὸ τυρί).

γραφημένος με διακοσμητικά θέματα και μικρογραφικές εικονιστικές συνθέσεις (βλ. άνωτ. σ. 47-50, σχ. 8)²⁷⁷.

Τὸ κτίριο **H** καταστράφηκε ἀπὸ πυρκαγιά. Τοῦτο μαρτυρεῖται ἀπὸ τὰ ἴχνη καύσης στὰ κατώφλια τῶν δωματίων **H1**, **H4** καὶ **H5**, ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ πλίσθων σκληρυμένων ἐντελῶς ἢ τμηματικὰ ἀπὸ φωτιά, ἀπὸ τὶς ἀπασβεστωμένες πέτρες τῶν τοίχων κοντὰ στὰ ξύλινα θυρώματα τῶν δωματίων ποὺ ἄφησαν τὰ ἀπανθρακωμένα ἴχνη τους γύρω ἀπὸ τὰ κατώφλια, ἀπὸ τὰ διάσπαρτα καμένα ὄστρακα στὸ γέμισμα τῶν χώρων καὶ στὰ αὐλάκια, ἀπὸ τὴ στάχτη, τὶς κηλίδες αἰθάλης, τὰ τρίμματα ἀπανθρακωμένων ξύλων καὶ –κυρίως– τὰ καμένα δημοτριακὰ ποὺ σκέπαζαν τὰ δάπεδα.

Τὸ κτίριο **K** (σχ. 9-10) χτίστηκε πάνω σὲ στερεὸ λίθινο κρηπίδωμα μετὰ τὴν ἴδια τεχνικὴ ποὺ παρατηρήθηκε στὸ κτίριο **B**. Οἱ ἰσχυροὶ ἐξωτερικοὶ τοῦ τοίχου ἀκολουθοῦν διάταξη μαιάνδρου μετὰ τὰ κενὰ ἀνάμεσα στὰ σκέλη τοῦ κλεισμένου μετὰ τοίχους ὁμοίας κατασκευῆς, ποὺ δίνουν στὸ σύνολο τὸ σχῆμα ἐνὸς ἐνιαίου μακρόστενου κτιρίου, μήκους 90 μ. καὶ πλάτους 8 μ., μετὰ τὸν μακρὸ τοῦ ἄξονα **B.-N.**, κάθετο δηλαδὴ πρὸς τὸ γειτονικὸ τοῦ **H**. Τὰ ἐγκάρσια τμήματα τοῦ μαιάνδρου δημιουργοῦν μεσοτοίχους ποὺ χωρίζουν τὸ κτίριο σὲ τέσσερα τμήματα ἐναλλασσόμενου μήκους, τὰ ὁποῖα ἀριθμήθηκαν **K1-K4**. Τὸ νοτιότερο, **K1**, μήκους 15 μ. περίπου, ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὸ **K2** (32,60 μ.), τὸ **K3** (13,50 μ.) καὶ τὸ **K4** (25 μ.). Στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ κτιρίου τελειώνει μετὰ τὸ στενότερο μικρὸ δωμάτιο **K5** (5,30×2,80 μ.), ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τὴν τελευταία καμπὴ τοῦ μαιάνδρου.

Τὸ ἐκτεταμένο αὐτὸ οἰκοδόμημα εἶχε δύο μόνο προσβάσεις, δύο λιθόχτιστες ἀναβάθρες ποὺ ἔβγαιναν στὴν κεντρικὴ πλατεία (σχ. 11). Ἡ μεγαλύτερη, διαστ. 7,70×5,20 μ., ἦταν χτισμένη κοντὰ στὴ νότια ἄκρη τοῦ **K2**, ἡ ἄλλη, ἡ βόρεια, μικρότερη (5,50×4 μ.), στὴ μέση τοῦ **K3**. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ πρώτη, ποὺ εἶχε προσκτισμένη στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς μία ὀριζόντια ἐξέδρα, ἐξυπηρετοῦσε τὰ δύο νότια τμήματα τοῦ κτιρίου, ἐνῶ ἡ δεύτερη τὰ δύο βόρεια. Ἡ διαφορὰ τῆς στάθμης ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς πλατείας, 0,90 μ. στὴ μεγάλη καὶ 0,70 μ. στὴ μικρή, ποὺ τοὺς δίνει κλίσεις 11,5% καὶ 14% ἀντιστοίχως, θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε ὑπερνικηθεῖ ἄνετα μετὰ 3-4 σκαλοπάτια. Τὸ ὅτι προτιμήθηκε καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ λύση τῆς ἀναβάθρας σημαίνει προφανῶς ὅτι οἱ δύο προσβάσεις ἔπρεπε νὰ ἐπιτρέπουν ἢ ἀκόμη καὶ νὰ διευκολύνουν τὴ μεταφορὰ βαριῶν καὶ ὀγκωδῶν φορτίων, τῶν ὁποίων μάλιστα ἡ διακίνηση ἐλεγχόταν στὴ μεγάλη ἀναβάθρα ἀπὸ τὸν φύλακα γιὰ τὸν ὁποῖο εἶχε κατασκευαστεῖ ἡ πλευρικὴ ἐξέδρα.

Πουθενά, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σημεῖο ἐπαφῆς μετὰ τὸ δωμάτιο **K5**, δὲν σώθηκε ἡ κορυφὴ τοῦ

277. Στὴν ἐκθεσὴ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1983 (ΠΑΕ 1983, Α', 100) ἐκφράστηκε ἡ σκέψη, βασισμένη στὴν ὑπαρξὴ τοῦ θρανίου καὶ τῶν τοιχογραφιῶν, ὅτι τὸ **H4** ἦταν ἴσως τὸ δωμάτιο τοῦ ἀποθηκαρίου. Ἡ μεταγενέστερη ὁμως ἀποκάλυψη χώρων τοῦ συγκροτήματος καταλλήλότερων γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ καὶ ἡ ἀνεύρεση τοιχογραφιῶν σὲ διάφορα ἄλλα σημεία ἐξ ἴσου ἀπροσδόκητα δείχνουν ὅτι ἡ σκέψη αὐτὴ δὲν εὐσταθεῖ.

κρηπιδώματος, και έπομένως και τὸ δάπεδο τοῦ κτιρίου. Στὸ νότιο ἄκρο του μάλιστα εἶναι φανερό ὅτι λείπουν δύο τουλάχιστον δόμοι. Ἔτσι, μαζί με τὸ δάπεδο, χάθηκαν και ὅλα τὰ κατάλοιπα τοῦ ἢ τῶν περιεχομένων του. Ἐνα κτίριο ὅμως, μήκους 90 μ., ποὺ ἔχει μόνο δύο προσβάσεις, και αὐτὲς κατασκευασμένες γιὰ φορτία μᾶλλον παρὰ γιὰ ἀνθρώπους, δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ ἦταν κατοικία. Ὅπως και τὸ ἀντίστοιχό του κτίριο Β, ἦταν ἀποθηκευτικὸς χώρος, και τόσο ἡ ἔκτασή του, ποὺ ἀντιστοιχεῖ σὲ μεγάλο ὄγκο ἀγαθῶν, ὅσο και τὰ εὐρήματα στὸ Η δείχνουν ὅτι θὰ ἦταν και αὐτὸ κυρίως σιτοβολῶνας. Τὸ γέμισμα τοῦ κρηπιδώματος, ἀκόμη και ἐκεῖ ὅπου σώθηκε πλησιέστερα πρὸς τὴν ἀρχικὴ του ἐπιφάνεια, δὲν ἔχει ἵχνη φωτιᾶς και οἱ σωροὶ ποὺ σχηματίστηκαν κατὰ μήκος του ἀπὸ τὴν κατάρρευση τῶν πλιθοτοίχων του δὲν περιεῖχαν καμένες και σκληρυμένες πλῖθες. Τὸ κτίριο Κ δὲν κάηκε, ὅπως τὸ γειτονικό του Η, ἀλλὰ ἐγκαταλείφθηκε και κατέρρευσε με τὴν πάροδο τοῦ χρόνου.

Ἀκολουθοῦν τὰ δωμάτια Ν1-Ν3 (σχ. 12). Τὸ πρῶτο ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ Κ5 χωρὶς νὰ ἐπικοινωνεῖ μαζί του. Τὰ δύο ἐπόμενα (Ν2-Ν3), ποὺ συναποτελοῦν ἕνα μικρὸ διαμέρισμα, εἶναι προσκτισμένα στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ Ν1. Τὰ δωμάτια αὐτὰ βλέπουν πρὸς Α., πρὸς τὸν χώρο δηλαδὴ μεταξὺ αὐτῶν και τοῦ περιβόλου, ἀντίθετα πρὸς τὸ Κ, ποὺ εἶναι στραμμένο πρὸς τὴν κεντρικὴ πλατεία, πρὸς τὴν ὁποία αὐτὰ ἔχουν ὄριο συνεχὲς και ἀδιάκοπο τὴν προέκταση τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Κ. Οἱ ἀνατολικὲς τους προσόψεις, ὅπου εἶναι και οἱ εἰσοδοὶ τους, ἀκολουθοῦν ὁδοντωτὴ διάταξη εἰσέχοντας κατὰ 1,40 μ. ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πρόσοψη τοῦ Κ5.

Τὸ δωμάτιο Ν1, διαστ. 2,70×4,80 μ., δὲν ἐπικοινωνεῖ με τὰ ἄλλα. Τὸ δάπεδό του, σχετικὰ περιποιημένης κατασκευῆς, ἀποτελεῖται ἀπὸ στρώση ἀσβέστη με χαλικία. Στὰ πόδια τῶν τοίχων του ὑπῆρχαν θρύμματα ἀπὸ ἄσπρο ἄβαφο κονίαμα. Ὅμοιο κονίαμα ἦταν ἀλειμμένο και σὲ μία πέτρα τῆς βορειοανατολικῆς του παραστάδας. Ἐξω ἀπὸ τὸ δωμάτιο, ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ του πρόσοψη, βρέθηκαν τὰ θραύσματα τῶν τοιχογραφιῶν ποὺ εἶχαν ἀπορριφθεῖ (βλ. ἀνωτ. σ. 79-84), μαζί με λίγα ὄστρακα και κομμάτια ἀπὸ τράπεζες προσφορῶν, καθὼς και τμῆμα ἄσπρου στιλπνοῦ κονιάματος σὲ σχῆμα ὀξείας γωνίας, προφανῶς ἀπὸ παραστάδα ἢ πλαίσιο παραθύρου. Καθὼς φαίνεται ὁ τοιχογραφημένος διάκοσμος τοῦ Ν1 καί – πιθανότατα – και τῶν ἄλλων δύο δωματίων, εἶχε ἀσπαστεῖ ἀπὸ τοὺς τοίχους και πεταχτεῖ, προκειμένου νὰ ἀνανεωθεῖ. Δεδομένου ὅτι τὸ δωμάτιο, ποὺ λόγω τῶν διαστάσεων και τοῦ σχήματός του πρέπει νὰ ἦταν κατοικία ἢ ἐργαστήριο, δὲν κάηκε ἀλλὰ ἀφέθηκε νὰ καταρρεύσει, οἱ πλιθοτοίχοί του ἔλιωσαν με τὴν πάροδο τοῦ χρόνου και τὰ κονιάματα τῶν τοίχων του, οἱ ὁποῖοι δὲν σκληρύνθηκαν ἀπὸ φωτιά, ξεπλύθηκαν και διαλύθηκαν χωρὶς νὰ ἀφήσουν ἵχνη.

Τὸ διαμέρισμα Ν2-Ν3, ποὺ ἀκολουθεῖ, χωρίζεται ἀπὸ τὸ Ν1 με μεσότοιχο. Τὰ δύο δωμάτια ποὺ τὸ ἀποτελοῦν ἔχουν περίπου τὸ ἴδιο μέγεθος (2,75×4,17 μ. τὸ Ν2, 2×4,10/4,50 μ. τὸ Ν3), ἐπικοινωνοῦν μεταξὺ τους και ἔχουν μία μόνο κοινὴ εἴσοδο στὴν

ἀνατολική πλευρά τοῦ N3, πρὸς τὴν ὁποία ὁδηγεῖ μικρὴ ἀνηφορικὴ καὶ ἀνώμαλη πλακό-
στρωση. Τὸ δάπεδο τοῦ τυφλοῦ δωματίου, τοῦ N2, ἦταν στρωμένο μὲ ἀσπρόχωμα ἀνακα-
τεμένο μὲ λίγο ἀσβέστη καὶ χαλικάκια. Τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου τῆς εἰσόδου, τοῦ N3,
ἦταν ἀπλὴ στρώση ἀπὸ κοκκινόχωμα. Ἡ πιθανότητα τὸ N3 νὰ ἦταν κλιμακοστάσιο πρὸς
ἓνα ἐνδεχόμενο ὑπερῶ ἀποκλείεται, διότι ἡ σκάλα, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ ἔπρεπε φυσικὰ νὰ
βλέπει πρὸς τὴν εἴσοδο, θὰ ἔφραζε τὴν πόρτα πρὸς τὸ N2. Τὰ δωμάτια λοιπὸν ἦσαν μονώ-
ροφα καὶ καταστράφηκαν, ὅπως καὶ τὸ N2, χωρὶς νὰ καοῦν. Στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία
τοῦ N3 εἶχε συσσωρευτεῖ ἀσπρόχωμα ἀπὸ τὶς πλῖθες τῆς ἀνωδομῆς ποὺ περιεῖχε καὶ λίγο
λιωμένο ἀσβέστη ἀπὸ τὸ κονίαμα τῆς ἐπιφάνειάς της.

Ὑπῆρχαν λοιπὸν στὸ βόρειο τέρμα τοῦ κτιρίου K ἓνα δωμάτιο τυφλό, ποὺ ἐπικοινωνοῦσε μόνον μὲ τὸ ἴδιο τὸ κτίριο, καὶ στὴν προέκτασή του ἄλλα τρία, μικροῦ σχετικὰ μεγέ-
θους, ἀντίστοιχα πρὸς τὰ δωμάτια Z2-Z7 τῆς δυτικῆς πτέρυγας, μὲ περιποιημένα δάπεδα
καὶ τοιχογραφίες στοὺς πλῖθοτοίχους τους, ποὺ εἶχαν ἀνανεωθεῖ τουλάχιστον μία φορά. Ἡ
διάταξη καὶ οἱ διαστάσεις τους ὑποδηλώνουν ὅτι τὰ δωμάτια αὐτὰ ἦσαν κατοικίες, ἴσως
συνδυασμένες μὲ ἐργαστήρια, τῶν ἀνθρώπων ποὺ φρόντιζαν τοὺς ἀποθηκευτικοὺς χώρους
τῶν κτιρίων H καὶ K. Ὅταν ἦρθε τὸ τέλος, τὰ δωμάτια δὲν κάηκαν ἀλλὰ ἐγκαταλείφθηκαν
καὶ κατέρρευσαν.

Ὁ ὑπαίθριος χώρος N4, μήκους 12,33 μ., εἶναι τὸ πάρισο τοῦ κάπως μικρότερου ὁ-
μοίου χώρου Z10 στὴ δυτικὴ πτέρυγα. Ἀνοιχτὸς πρὸς A. κλείνεται δυτικὰ ἀπὸ τὸν τοῖχο ὁ
ὁποῖος συνεχίζει πρὸς B. τὴ γραμμὴ τῆς ἀντίστοιχης πρόσοψης τοῦ K, ὀρίζει πρὸς τὴν
πλευρὰ ἐκείνου τὰ δωμάτια N1-N3 καὶ προχωρεῖ ἕως τὸ κτίριο M. Γιὰ δάπεδο ἔχει τὸ
ἀδρὰ ἰσοπεδωμένο καὶ ὄχι πολὺ ὀμαλὸ ἔδαφος. Ἡ παρουσία πολλῶν κομματιῶν ἀπὸ πί-
θους καὶ ἀπὸ φύλλα μολύβι ἀπλωμένα στὴ βόρεια πλευρὰ του δείχνει ὅτι ἦταν χώρος
πρόχειρης ἀποθήκευσης καί, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐργασίας.

Ἀκολουθεῖ τὸ τελευταῖο πρὸς B. κτίριο, τὸ M (σχ. 13), ποὺ βλέπει ἐπίσης πρὸς A. καὶ
ἐξέχει ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ περσιὰ τοῦ K καὶ τῶν δωματίων N1-N3 κατὰ 15 περίπου μέ-
τρα. Ὡς πρὸς τὴ θέση ἀντιστοιχεῖ στὰ δύο τελευταῖα δωμάτια τῆς δυτικῆς πτέρυγας, τὰ
Z8 καὶ Z9, ὡς πρὸς τὴ διάταξη ὅμως, τὸ μέγεθος τῶν χώρων του καὶ τὴ διαμόρφωση τῆς
εἰσόδου του ἀναλογεῖ μᾶλλον πρὸς τὸ κτίριο E τῆς πτέρυγας ἐκείνης. Ὅπως καὶ σὲ ἐκεῖνο,
ἡ κυρία (καὶ στὸ M ἡ μόνη) εἴσοδος εἶχε τὴ μορφὴ λιθόστρωτης βαθμίδας ποὺ ἔπιανε
ὀλόκληρο τὸ πλάτος τοῦ δωματίου, τὸ ὁποῖο εἶχε τὴ θέση εὐρύχωρου προθαλάμου. Κατὰ
τὰ ἄλλα, τὸ σχέδιο τοῦ M εἶναι ἀπλούστερο, χωρὶς τοὺς διαδρόμους καὶ τὰ δευτερεύοντα
ἀνοίγματα ἐπικοινωνίας τοῦ E. Ἐνα κατάλοιπο ἀπὸ χαλικόστρωση ἔξω ἀπὸ τὴ νοτιοανα-
τολικὴ γωνία τοῦ M ὑποδηλώνει ἴσως τὴν ὑπαρξὴ δρομίσκου ποὺ θὰ ἐξυπηρετοῦσε τοὺς
πεζοὺς σὲ ἐποχὲς αὐξημένης ὑγρασίας.

Τὸ κτίριο M ἢ, τουλάχιστον, τὸ δωμάτιο M3 ἦταν καὶ αὐτὸ τοιχογραφημένο καὶ πε-
ριεῖχε καὶ τὸν μόνον σφραγιδόλιθο ποὺ βρέθηκε στὸν Γλᾶ. Τοῦτο εἶναι τόσο μᾶλλον ἀξιο-

σημείωτο ὅσο ποὺ στὸ δάπεδο τοῦ δωματίου διατηρήθηκαν κηλίδες στάχτης, καμένα κό-
καλα ζώων, βῶλοι χρώματος σκληρυμένου ἀπὸ φωτιά, πολλὰ κομμάτια ἀπὸ οἰκιακὰ σκεύη
καὶ ἑκατοντάδες θυρίδες ἐδωδίων θαλασσίων κοχυλιῶν. Εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ τοιχογρα-
φημένο δωμάτιο **M3** ἦταν τὸ μαγειρεῖο, καὶ ἴσως καὶ τὸ ἐστιατόριο τοῦ συγκροτήματος.
Ὅσο γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους χώρους τοῦ κτιρίου, ἡ ἀπογύμνωση τῶν βόρειων δωματίων ἐξα-
φάνισε ὅποιεσδήποτε ἐνδείξεις γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ τὴ λειτουργία τους. Στὸ **M4**, τὸν
προθάλαμο, βρέθηκαν κομμάτια πίθων. Μοιάζει δηλαδὴ νὰ ἦταν χώρος εἰσδοχῆς καὶ προ-
σωρινῆς ἀποθήκευσης τροφίμων καὶ ὑλικῶν πρὸς κατεργασία.

Οἱ μικρὲς φωτιὲς στὸ **M3** δὲν ἔχουν καμία σχέση μὲ τὸ τέλος τοῦ οἰκοδομήματος. Τὸ
κτίριο **M** δὲν καταστράφηκε ἀπὸ πυρκαγιά, ἀλλὰ ἐρημώθηκε καὶ κατέρρευσε ὅπως καὶ τὰ
ἄλλα.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ

Ὡς θεματολόγιο καὶ ποιότητος, ἀλλὰ καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ σημεῖα εὐρέσεώς τους, δηλαδή τὰ κτίρια τὰ ὁποῖα διακοσμοῦσαν, οἱ τοιχογραφίες τοῦ Γλᾶ ἀποτελοῦν ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα σύνολα εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς. Ὡς ἐκ τούτου, ὅταν ἄρχισε ἡ συγγραφή τοῦ παρόντος τόμου, ἡ ἀρχικὴ σκέψη ἦταν νὰ ἐκδοθεῖ σὲ δύο μέρη. Τὸ πρῶτο (Γλᾶς II,1) θὰ παρουσίαζε τὴν ἀνασκαφὴ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν καὶ τὰ ἄλλα εὐρήματά της καὶ τὸ δεύτερο (Γλᾶς II,2) θὰ πραγματευόταν τὶς τοιχογραφίες στὸ σύνολό τους, τόσο τὶς προερχόμενες ἀπὸ τὴν τελευταία φάση τῆς ἔρευνας στὸν χώρο ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς προηγούμενες, λιγότερο καλὰ τεκμηριωμένες ἀνακαλύψεις τῶν Α. de Ridder καὶ Ἰ. Θρεψιάδη. Τὴν ἐργασία αὐτὴ ἀνέλαβε ὁ ἐρευνητὴς τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἀρχαιότητος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Χρῆστος Μπουλώτης, ὁ ὁποῖος καὶ ἄρχισε νὰ μελετᾷ τὸ σχετικὸ ὕλικό. Ὅταν ὁμως τὸ πρῶτο μέρος τοῦ τόμου παραδόθηκε στὸ τυπογραφεῖο φάνηκε ὅτι τὸ δεύτερο θὰ ἀργοῦσε τόσο ὥστε ἡ δημοσίευση θὰ κυκλοφοροῦσε λειψή γιὰ ἓνα ἀκαθόριστο χρονικὸ διάστημα. Ἀποφασίστηκε λοιπὸν νὰ συμπεριληφθεῖ στὸ κύριο σῶμα τοῦ τόμου (ποὺ κυκλοφορεῖ πλέον ὡς Γλᾶς II) ἓνα σύντομο κεφάλαιο ποὺ νὰ παρουσιάζει τὶς τοιχογραφίες τῆς ἀνασκαφῆς 1981-1991. Ἡ τελικὴ καὶ συνολικὴ ἐπεξεργασία τοῦ θέματος, ὁψέποτε συμπληρωθεῖ, θὰ ἐμφανιστεῖ ἀνεξάρτητα ὡς Γλᾶς III. Ὅ,τι ἀκολουθεῖ σχετικὰ μὲ τὴν ἀναγνώριση ὁρισμένων θεμάτων, καθὼς καὶ τὴν κατανομὴ καὶ σύνθεση τῶν τοιχογραφημάτων, συνοφίζει τὰ μέχρι σήμερα εὐρήματα τοῦ κ. Μπουλώτη.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνατολικοῦ συγκροτήματος τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου ἀπέδωσε πᾶν ἀπὸ 1.000 κομμάτια ζωγραφισμένου ἀσβεστοκονιάματος ὑπὸ τὴ μορφὴ θραυσμάτων, διαστ. 8×8 ἕως 200×140 χιλ. καὶ πάχους 2 ἕως 28 χιλ., ἀπὸ τὰ ὁποῖα πολὺ λίγα συναντήκαν. Ὅλα αὐτὰ κρατήθηκαν, καθαρίστηκαν, μελετήθηκαν καὶ ἀπεικονίστηκαν ὅπως διατηροῦνται σήμερα καὶ ὅπως συμπληρώθηκαν σὲ σχέδιο. Προέρχονται ἀπὸ τρία κύρια σημεῖα εὐρέσεως: τὸν νότιο τοῖχο τῆς σιταποθήκης H4, τὸ κοίλωμα ἔξω ἀπὸ τὸ δωμάτιο N1, ὅπου εἶχαν ἀπορριφθεῖ ὅσα ἀποξηλώθηκαν ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ παρακειμένου δωματίου ἢ δωματίων, καὶ ἀπὸ τὸ μαγειρεῖο M3. Παρ' ὅλο ποὺ εἶναι γενικὰ μικρὰ καί, προπαντός, ἀποσπασματικά, ὁ ἀριθμὸς τους καὶ ἡ διακόσμηση ποὺ διατήρησαν πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ παρέχουν μιὰ ἀρκετὰ εὐρεία καὶ ἀσφαλὴ βάση γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ θεματολογίου, τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς ποιότητος τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Γλᾶ.

Τὰ χρώματα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν (ἐγχρ. πίν. I) εἶναι τὸ μαῦρο, τὸ γαλάζιο, τὸ κίτρινο, τὸ καστανοκίτρινο, τὸ κόκκινο-πορτοκαλί, τὸ ἀμαυρὸ σκοῦρο κόκκινο, τὸ πρόσθετο ἄσπρο πάνω σὲ ἄλλα χρώματα καὶ μία ἀνοιχτὴ ἀπόχρωση πορφυροῦ, ἀσυνήθιστη σὲ μυκηναϊκὲς τοιχογραφίες. Ἡ χημικὴ ἀνάλυση τῶν δειγμάτων τοῦ χρώματος αὐτοῦ δὲν ἔδειξε ἵχνη βρωμίου, ἄρα δὲν προέρχεται ἀπὸ βαφὴ πορφύρας ποὺ θὰ ἦταν ἄλλωστε πολυδάπανη γιὰ τέτοιου εἴδους ἐφαρμογές. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα παραγόταν ἀπὸ

τὴν πολὺ κοινότερη καὶ προσιτότερη ρίζα τοῦ φυτοῦ ἐρυθρόδανο τὸ βαφικὸ (*Rubia tinctorum*, ριζάρι).

Τὰ χρώματα βάφτηκαν στὸν ὑγρὸ ἀσβέστη τῆς ἐπιφάνειας τοῦ τοίχου (*buon fresco*), ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ὅτι ἀπορροφήθηκαν ἀπὸ τὸ κονίαμα καὶ δὲν ἀπολεπίζονται. Τὰ περισσότερα (περίπου 800) θραύσματα σώζουν ἓνα μόνο χρώμα ἢ, τὸ πολὺ, δύο σὲ μικρὲς ἐπιφάνειες, τὰ ὑπόλοιπα ὅμως ἔχουν κατάλοιπα ποὺ δείχνουν ἢ, ἔστω, ὑποδηλώνουν τὸ διακοσμητικὸ θέμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀποσπάστηκαν. Μερικὰ διατηροῦν δύο ἐπ'ἀλλήλες στρώσεις βαμμένου κονιάματος, πράγμα ποὺ σημαίνει, ὅπως ἄλλωστε προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸν σωρὸ τῶν ἀπορριφθέντων κομματιῶν ἔξω ἀπὸ τὸ δωμάτιο **N1**, ὅτι ἡ διακόσμηση τῶν τοίχων ἀνανεωνόταν ἢ καὶ ἄλλαζε κατὰ καιροὺς.

Τὸ ἀναγνωρίσιμο ὕλικὸ τοῦ δωματίου **H4** περιλαμβάνει 100 περίπου θραύσματα πάχους 8-10 χιλ. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ ἀνήκουν σὲ ἓνα διακοσμητικὸ διάζωμα ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ μία ζώνη λευκῶν ροδάκων μὲ κόκκινα κέντρα καὶ γαλάζιες ἀκτινωτές, ἐσωτερικὰ περιστατικές στεφάνες ποὺ πλαισιώνονται πάνω καὶ κάτω ἀπὸ διάγραμμες γαλάζιες καὶ κοκκίνο-πορτοκαλιᾶς ταινίες (ἔγχρ. πίν. IIα-β). Τέτοια διαζώματα σχηματίζουν στίς μυκηναϊκὲς τοιχογραφίες τὶς ἐπιστέψεις τῶν κεντρικῶν παραστάσεων. Ὑπάρχουν ἀκόμη σπαράγματα ἀπὸ μαῦρες καὶ κόκκινες γραμμὲς σὲ ἀνοιχτὸ κόκκινο ἢ κίτρινο φόντο, δηλαδὴ ὀρθομαρμάρωση (ἔγχρ. πίν. IIIα) καί, προφανῶς μετὰξὺ τῆς ἐπιστέψεως καὶ τῆς ὀρθομαρμάρωσης, διάφορα θέματα τῶν ὁποίων ἡ ἀκριβὴς θέση εἶναι ἀδύνατον νὰ καθοριστῇ: τμήματα θριγκοῦ κτιρίου μὲ κόκκινες, γαλάζιες ἢ κίτρινες κεφαλὲς δοκῶν μὲ ἔντονα μαῦρα περιγράμματα (ἔγχρ. πίν. IIIβ), κομμάτια μὲ πλοκάμους κεφαλοπόδων (ἀργοναυτῶν ἢ χταποδιῶν), ἄλλα μὲ ἀκατάστατα διαγραμμισμένες γαλάζιες ἐπιφάνειες (ἔγχρ. πίν. IVα) καί, τέλος, δύο μικρογραφικὲς κεφαλὲς γυναικῶν πρὸς τὰ δεξιὰ (ἔγχρ. πίν. IVβ) μὲ κυματιστοὺς βοστρύχους, ζωγραφισμένες σὲ γαλάζιο φόντο, ποὺ ὀρίζονται πρὸς τὰ κάτω μὲ μαύρη ὀριζόντια ταινία καὶ ἀποτελοῦν προφανῶς παραλλαγὴ τοῦ γνωστοῦ θέματος «γυναῖκες στὸ παράθυρο» (βλ. ἀνωτέρω σ. 49-50 καὶ σημ. 4).

Πολὺ μεγαλύτερη καὶ ποικιλότερη εἶναι ἡ ὁμάδα τὴν ὁποία ἀποτελοῦν τὰ θραύσματα ποὺ εἶχαν ἀπορριφθεῖ ἔξω ἀπὸ τὸ δωμάτιο **N1** καὶ ποὺ προέρχονται, καθὼς φαίνεται, ἀπὸ τὴ διακόσμηση αὐτοῦ ἢ / καὶ τῶν γειτονικῶν τοῦ **K5**, **N2** καὶ **N3**. Εὐρέθησαν 575 κομμάτια μονόχρωμα καὶ 145 ποικιλόχρωμα ποὺ δὲν δείχνουν ἀπὸ τί θέμα ἀποσπάστηκαν, καθὼς καὶ ἄλλα 181 τῶν ὁποίων ἡ σχέση μὲ τὴ διακοσμητικὴ σύνθεση, ποὺ καθορίστηκε βάσει συγκρίσεων μὲ παραστάσεις γνωστὲς ἀπὸ ἄλλα μυκηναϊκὰ κέντρα, εἶναι σαφής. Ὑπάρχει ἓν πρῶτοις ἓνα διακοσμητικὸ διάζωμα ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐννέα ἐπ'ἀλλήλες ταινίες καὶ δύο πλατύτερες ζῶνες, ἀντιπροσωπευόμενες ἀπὸ 86 θραύσματα (ἔγχρ. πίν. Vα). Στὴν κορυφὴ εἶναι σχεδιασμένες τέσσερις ἐναλλασσόμενες γαλάζιες καὶ κίτρινες ταινίες μέσου πλάτους 2-3 ἐκ. μὲ ἀντίστοιχη σκούρα γαλάζια καὶ κοκκινωπὴ πυκνὴ διαγράμμιση ἀπὸ πλατιᾶς κάθετες πινελιᾶς ποὺ πλαισιώνουν τρεῖς ὅμοιες λεπτές. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἵχνη

χρώματος που έχουν ξεφύγει από το σχέδιο, οί ταινίες αυτές ζωγραφήθηκαν πρώτα με κίτρινο χρώμα το οποίο ύστερα σκεπάστηκε στην πρώτη και στην τρίτη με το γαλάζιο του βάθους και των διαγραμμίσεων. Ακολουθεί μία ζώνη πλάτους 4 περίπου εκατοστών από κισσόφυλλα στη σειρά με το άνοιγμα προς τα δεξιά, το χρώμα των οποίων αλλάζει κατά ζεύγη από κιτρινωπό σε κόκκινο και σε γαλάζιο. Κάτω από τη ζώνη αυτή ακολουθούν δύο διαγραμμισμένες ταινίες, μία κίτρινη και μία γαλάζια, όμοιες στις αναλογίες και στην εκτέλεση με τις προηγούμενες, και άλλη μία ζώνη πλάτους 5 εκ. από ρόδακες, μερικούς εφραπτόμενους, τους περισσότερους όμως ελεύθερους. Οί ρόδακες έχουν γαλάζια περίμετρο διαγραμμισμένη ακτινωτά με λεπτές μαύρες γραμμές και μικρά κόκκινα περίστικτα κέντρα. Μερικοί σώζουν γαλάζια στίγματα εσωτερικά γύρω στην περίμετρο. Τα κενά μεταξύ των ροδάκων συμπληρώνονται πάνω και κάτω με μικρά τριγωνικά σχήματα. Η ζώνη των ροδάκων πατάει πάνω σε δύο διάγραμμες ταινίες, γαλάζια και κίτρινη, όμοιες με τις προηγούμενες, έτσι ώστε η ζώνη των κισσοφύλλων να πλαισιώνεται από δύο κίτρινες ταινίες και οί ρόδακες από δύο γαλάζιες. Μερικά κομμάτια της τελευταίας κίτρινης ταινίας σώζουν τμήματα άλλης άσπρης, του ίδιου πάχους, που ακολουθείται χαμηλότερα από ανοιχτή γαλάζια επιφάνεια, το φόντο της κύριας παραστάσεως (έγχρ. πίν. Vβ). Έχουμε δηλαδή και εδώ, όπως και στο H4, τον συνδυασμό διακοσμητικών ζωνών μεταξύ ταινιών, που είναι η χαρακτηριστική επίστεψη πάνω από την κεντρική σύνθεση των μυκηναϊκών τοιχογραφιών. Στο σύνολό της η λωρίδα είναι αδέξια και απρόσεχτα σχεδιασμένη. Οί όριζόντιες γραμμές είναι τραβηγμένες με το μάτι, χωρίς οδηγό, και ξεφεύγουν συχνά από την ευθεία, τα κισσόφυλλα έχουν συμβατικά και απλουστευμένα περιγράμματα, και οί ρόδακες, σχεδιασμένοι χωρίς διαβήτη, είναι ανώμαλα κυκλικοί και κάποτε ανισομεγέθεις.

Έξ ίσου τυπική και καλά αντιπροσωπευμένη είναι η ζωγραφιστή τοξωτή ορθομαρμάρωση από την οποία σώθηκαν 26 κομμάτια που συγκολλήθηκαν σε δύο μεγάλα, μη συνεχόμενα, διαστ. 102×120 και 140×200 χιλ. (έγχρ. πίν. VIα). Σώζουν και τα δύο στο πάνω μέρος τους αποσπασματική κόκκινη ζωηρή επιφάνεια την οποία διαδέχεται κίτρινη ταινία πλάτους 1,5 εκ. Κάτω από την ταινία ακολουθούν μαυροκάστανες λοξές παράλληλες κυματοειδείς γραμμές. Στο πρώτο κομμάτι υπάρχει κάθετη γραμμή που διασχίζει τις καμπύλες και τις χωρίζει από τη μία πλευρά σε κοίλες και από την άλλη σε κυρτές. Χωρίζει επίσης και τον χρωματισμό των διαστημάτων μεταξύ των γραμμών που είναι, σε άσπρο φόντο, από τη μία πλευρά της διαχωριστικής γραμμής κίτρινο και από την άλλη κόκκινο. Το άλλο κομμάτι δεν σώζει διαχωριστική γραμμή, παρουσιάζει όμως την ίδια αλλαγή κατευθύνσεως των καμπύλων και την ίδια éναλλαγή χρωμάτων. Σώζονται δηλαδή τα κατάλοιπα μιᾶς κόκκινης ζώνης άπροσδιορίστου πλάτους που χωρίζεται με κίτρινη ταινία από τη συμβατική άπεικόνιση ορθομαρμαρώσεως, όπως είναι γνωστή και από άλλα μυκηναϊκά κέντρα. Η κάτω απόληξή της δεν διατηρήθηκε και έτσι δεν γνωρίζουμε το πλάτος της. Υπάρχει όμως ένα κομμάτι που δείχνει μέρος από κόκκινη επιφάνεια, την κίτρινη ται-

νία καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη τῆς πλευρά, ἀνοιχτὸ γαλάζιο χρῶμα ὅμοιο μὲ τὸ χρῶμα τοῦ φόντου κάτω ἀπὸ τὸ διάζωμα τῆς ἐπιστέψεως. Διατηρήθηκαν δηλαδὴ τὰ δύο τέρματα, ἐπάνω καὶ κάτω, τῆς κεντρικῆς εἰκονογραφήσεως ποὺ γέμιζε τὸν τοῖχο.

Τὰ θέματα τῆς εἰκονογραφήσεως αὐτῆς μποροῦν νὰ προσδιοριστοῦν ἀπὸ 90 περίπου διασωθέντα θραύσματα. Τὰ 75 εἰκονίζουν θαλάσσια πανίδα, ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ ἀμυγδαλωτὰ μάτια σὲ κίτρινο βάθος, δηλαδὴ μάτια ζώων, μαῦρα σώματα μὲ κίτρινες καὶ ἄσπρες ταινίες, μαῦρα κροσσωτὰ ὀξύληκτα μέλη ποὺ ἐξέχουν ἀπὸ τὸ κύριο σῶμα καὶ διαχλωτὲς κροσσωτὲς οὐρές (ἔγχρ. πίν. VIβ, VIIα-β, VIIIα). Πρόκειται ἐπομένως γιὰ δελφίνια μὲ μαῦρα σώματα, ἄσπρες κοιλιές, κίτρινες μεταβατικὲς ζώνες μεταξὺ σώματος καὶ κοιλιᾶς ποὺ καλύπτουν καὶ τὶς παρειὲς τῶν ζώων μὲ ἐξηρημένο τὸ λευκὸ μάτι, καὶ μὲ κροσσωτὰ πτερύγια καὶ οὐρές. Τὰ ὑπάρχοντα κομμάτια ἐπιτρέπουν τὴν ἀποκατάσταση ἐπτὰ τουλάχιστον δελφινιῶν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δύο συνέχονται μὲ τὶς οὐρές τους. Οἱ ἀπεικονίσεις τους φτάνουν σὲ μῆκος τὰ 0.50 μ. περίπου καὶ εἶναι ζωγραφισμένα μὲ καμπύλα σώματα καθὼς ἀναπηδοῦν ἀπὸ τὰ κύματα, ποὺ συμβολίζονται ἀπὸ τὸ γαλάζιο φόντο τῆς παραστάσεως. Ἡ ἀκριβὴς τους θέσις στὴ σύνθεσις δὲν εἶναι φυσικὰ ἀπολύτως βέβαιη, δὲν θὰ διέφερε ὅμως πολὺ ἀπὸ τὴ δημοσιευομένη ἀναπαράστασις (ἔγχρ. πίν. IX).

Ἐνὰ ἄλλο θαλάσσιο διακοσμητικὸ θέμα, ὁ ἀργοναύτης (argonauta argo), ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ 11 θραύσματα συγκολλημένα σὲ τέσσερα σύνολα, ποὺ παριστάνουν δύο τέτοια κεφαλόποδα μὲ μόλις διακρινόμενα κίτρινα κελύφη καὶ πολύχρωμους πλοκάμους μὲ δηλωμένους καθαρὰ τοὺς μυζητῆρες (ἔγχρ. πίν. VIIIβ). Τὸ εἶδος τοῦ κονιάματος, ἡ ἀπόχρωση τοῦ γαλάζιου φόντου καὶ τὸ κοινὸ σημεῖο εὐρέσεως ὑποδηλώνουν ὅτι καὶ αὐτὰ μπορεῖ νὰ ἦσαν μέρη τῆς ἴδιας συνθέσεως μὲ τὰ δελφίνια χαμηλὰ στὸν τοῖχο πάνω ἀπὸ τὴν ὀρθομαρμάρωσι, ὅπως π.χ. στὴν Πύλο, ὁπότε τὰ δελφίνια θὰ πρέπει στὴν ἀναπαράστασις νὰ τοποθετηθοῦν ψηλότερα.

Στὴ σύνθεσις τῶν δελφινιῶν, πλαισιωμένη πάνω καὶ κάτω μὲ διακοσμητικὰ θέματα καὶ συμπληρωμένη πιθανότατα μὲ τὴ σειρὰ τῶν ἀργοναυτῶν, μοιάζουν νὰ ἀνήκουν καὶ 4-5 θραύσματα ποὺ διατηροῦν στελέχη φυτῶν, τὰ ὁποῖα βρέθηκαν στὸν ἴδιο σωρὸ καὶ ἀποτελοῦν ἴσως τὰ κατάλοιπα θαλάσσιας χλωρίδας ζωγραφισμένης ἀνάμεσα στὰ δελφίνια (ἔγχρ. πίν. Xα, δεξ.). Τέλος, ὁ σωρὸς αὐτὸς ἔδωσε καὶ μερικὰ ἀποσπάσματα μικρογραφικῶν θεμάτων ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα διακρίνονται τμῆμα ἀπὸ τὸν θριγκὸ μὲ στρογγυλὰ κεφάλια δοκῶν καὶ παραστάδα τριμεροῦς (;) κτιρίου, διακοσμημένη μὲ κάθετη στήλη σπείρας (ἔγχρ. πίν. Xα, ἀριστ.) καὶ τὸ κεφάλι ἐνὸς νέου σὲ κατατομὴ πρὸς τὰ δεξιὰ (ἔγχρ. πίν. Xα, κέντρο). Στὰ στοιχεῖα αὐτά, ζωγραφισμένα σὲ λευκὸ φόντο, ἔχει γίνῃ ἀφθονή χρῆσις τοῦ ἀνοιχτοῦ πορφυροῦ χρώματος ποὺ ἀναφέρθηκε προηγουμένως (βλ. ἄνωτ. σ. 80) καὶ ποὺ δὲν συναντᾶται σὲ ἄλλες μυκηναϊκὲς τοιχογραφίες.

Σπαράγματα τοιχογραφιῶν βρέθηκαν καὶ στὸ δωμάτιο M3 (ἔγχρ. πίν. Xβ). Εἶναι στὸ σύνολό τους εὐθεῖες καὶ καμπύλες γραμμὲς σὲ ἄσπρο ἢ κόκκινο φόντο, ποὺ μοιάζουν νὰ

διακλαδίζονται ἢ νὰ σχηματίζουν γωνίες καὶ ποὺ ὑποδηλώνουν πιθανότατα κλαδιὰ ἢ βλαστοὺς φυτῶν.

Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Γλᾶ δὲν εἶναι ἔργα μεγάλης τέχνης καὶ τὰ θέματά τους δὲν εἶναι οὔτε πρωτότυπα οὔτε ἀσυνήθη. Τὸ ἐνδιαφέρον τους συνίσταται κυρίως στὸ ὅτι ὅλα ἢ περίπου ὅλα τὰ κτίσματα, δηλαδὴ τὸ φυλάκιο τῆς πύλης τοῦ διατειχίσματος τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου, ἡ νότια εἴσοδος τοῦ περιβόλου, τὸ μέλαθρο, τὸ κτίριο Α καὶ τὰ δωμάτια Ζ (Γλᾶς I 95, 102, 161-162, 174, 205-206, 212, 216-217, 219) συμπεριλαμβανομένων τῶν σιταποθηκῶν καὶ τῶν μαγειρειῶν ἦσαν τοιχογραφημένα, ὅτι ἡ κάπως ἀναπάντεχη ἐπιλογή τῶν θεμάτων ἔγινε χωρὶς νὰ ἔχει σχέση μὲ τὴ χρήση τῶν χώρων τοὺς ὁποίους διακοσμοῦσαν καί, κυρίως, ὅτι ἀποτελοῦν μία κλειστὴ καὶ χρονικὰ περιγεγραμμένη ομάδα ποὺ ἀνήκει στὸ πρῶτο ἥμισυ τοῦ 13ου αἰ. π.Χ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Ἡ ἀνασκαφὴ 1981-1991 ἔφερε στὸ φῶς πάνω ἀπὸ 45.000 στρωματογραφημένα ὄστρακα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα περίπου 10.000 ἦσαν ἀναγνωρίσιμα ἐπιτρέποντας τὴ συναγωγὴ ἀσφαλῶν τεχνοτροπικῶν καὶ χρονολογικῶν συμπερασμάτων. Οἱ ἀνασκαφικὲς παρατηρήσεις ἔδειξαν ὅτι ὑπῆρχαν στὸ γέμισμα τοῦ κτιρίου **H** καὶ τῶν δωματίων **N1-N3** καὶ **M3** δύο εὐδιάκριτα καὶ ἀπαραβίαστα στρώματα, ποὺ ἀντιστοιχοῦν τὸ ἓνα στὴν κατασκευὴ τῶν κτιρίων καὶ τὸ ἄλλο στὸ τέλος τῆς χρήσης καὶ στὴν καταστροφὴ τους. Τὸ πρῶτο, διακρινόμενο ἀπὸ τὴ σύσταση καὶ ἀπὸ τὸ χρῶμα του, εἶναι τὸ παχὺ καὶ ἐνιαῖο στρῶμα ποὺ σχηματίστηκε ἀπὸ τὴν κατάρρευση τῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἄφθονη κεραμεικὴ ζυμωμένη μέσα στὶς πλῖθες τους. Σ' αὐτὴν πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ λίγα ὄστρακα ποὺ βρέθηκαν στὸ γέμισμα τῆς ὑποδομῆς τῶν δαπέδων τοῦ **H5** καὶ τοῦ **M2**, τὰ ὁποῖα ὅμως περιεῖχαν ἐλάχιστο ἀναγνωρίσιμο ὕλικό. Τὸ δεύτερο στρῶμα, πολὺ λεπτότερο, περιελάμβανε τὰ εὐρήματα, κεραμεικὰ καὶ μὴ, ποὺ ἦσαν τοποθετημένα ἢ πεσμένα πάνω στὰ δάπεδα τὴν ὥρα τῆς καταστροφῆς καὶ τὰ ὁποῖα στὸ κτίριο **H** ἦσαν ἀνακατεμένα μὲ τὴν αἰθάλη τῆς πυρκαγιᾶς ποὺ τὸ ἀποτέφρωσε. Ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ τὰ ὄστρακα τῶν ὑψηλοτέρων, λίγο-πολὺ ἐπιφανειακῶν καὶ κατὰ τόπους παραβιασμένων στρωμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἀποτελοῦν φυσικὰ ἀξιόπιστα χρονολογικὰ τεκμήρια, χρησιμεύουν ὅμως κάποτε γιὰ νὰ ἐνισχύσουν ἢ καὶ νὰ συμπληρώσουν τὶς διαπιστώσεις ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν δύο βασικῶν ομάδων χάρις στὰ καθαρὰ τεχνοτροπικὰ κριτήρια ποὺ παρέχουν.

Τὸ ἀνασκαφικὰ χρονολογημένο καὶ ἀντιπροσωπευτικὸ ὕλικό, τόσο ἀπὸ τὸ παλαιότερο στρῶμα ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ τελευταῖο, προέρχεται κυρίως ἀπὸ σκύφους καὶ κατὰ δεύτερο λόγο ἀπὸ μικροὺς ψευδοστόμους. Ἐπιπλέον, τὸ στρῶμα τῆς κατασκευῆς περιελάμβανε δύο ἀπολύτως καθοριστικὰ ὄστρακα ἀπὸ κύπελλα, ἐνῶ ἡ στρώση τοῦ δαπέδου ἀπέδωσε καὶ ἓνα χαρακτηριστικὸ κομμάτι κρατηρίσκου. Τὰ ἄλλα ἀγγεῖα, οἰκιακῆς χρήσης τὰ περισσότερα, ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ κομμάτια ποὺ δὲν δείχνουν μεταβολὲς στὸ σχῆμα τους, ἔχουν ὑποτυπώδη ἢ καμμία διακόσμηση καὶ ἐπομένως δὲν παρέχουν στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐξέλιξή τους μέσα στὸν χρόνον. Ἀφ' ἑτέρου, μερικὰ ἐμφανίζονται σὲ ἐλάχιστα ἢ καὶ μεμονωμένα δείγματα ποὺ καὶ αὐτὰ δὲν βοηθοῦν. Στὰ ἀγγεῖα αὐτὰ συγκαταλέγονται καὶ οἱ κύλικες, οἱ ὁποῖες, παρὰ τὴν ἀφθονίαν τους, ἐμφανίζονται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος χωρὶς ἀλλαγὰς στοὺς τύπους (τροπιδωτὸ καὶ κυρτόπλευρο) ἢ στὶς ἀναλογίες τους.

Ἡ πρώτη ομάδα τῆς κατασκευῆς περιλαμβάνει λίγες ὁλόβαφες κύλικες, γνωστὲς ἤδη ἀπὸ τὴν ὙΕ ΠΙΑ2 περίοδο²⁷⁸, καὶ μερικοὺς σκύφους, ὁλόβαφους ἢ βαμμένους ἐσωτερικὰ

278. MDP 90.

με άρραιή διακόσμηση στο έξωτερικό τους. Γενικά επικρατοῦν οί σκύφοι τύπου *A*, με λεπτές ταινίες στα χείλη καὶ διάφορα διακοσμητικά θέματα (στάχεις άμειβόντων, κομμένο πλοχμό, σπείρες, τεθλασμένη) σε άρραιή διάταξη. Παράλληλα ὑπάρχει ένα δείγμα με πλατιὰ καμπύλη γραμμὴ κάτω από ταινία ποὺ ἔχει παράλληλο ἐπίσης στὴν ΥΕ ΙΙΑ2²⁷⁹ καὶ ένα ἄλλο διακοσμημένο με τριπλὰ ὀρθια ἄγκιστρα ἑνωμένα στὶς κορυφές τους (πίν. 17γ:5, εἰκ. 15), ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι προαναγγέλλει, χωρὶς ἀκριβῶς νὰ ὑπάγεται σ' αὐτόν, τὸν μεστὸ τρόπο διακόσμησης *B*. Παρατηρήθηκε ἐπίσης μία λαβὴ σκύφου με μικρὴ προεξοχὴ στὴν κορυφὴ της (wishbone handle)²⁸⁰.

Οἱ μικροὶ ψευδόστομοι τῆς ὁμάδας αὐτῆς ἔχουν χωριστοὺς δακτυλίους γύρω ἀπὸ τὸ στόμιο καὶ τὴ ρίζα τοῦ στελέχους τοῦ δίσκου τῶν λαβῶν, γωνιώδη ἄνθη με στικτὴ στεφάνη ἢ στικτοὺς κύκλους στὸ πεδίο τοῦ ὤμου καὶ στενὴ ζώνη διαγράμμων ρόμβων κάτω ἀπὸ τὸν ὤμο, ὅλα αὐτὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πρώιμου ΥΕ ΙΙΒ. Σ' αὐτὰ ἔρχονται νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ δύο κομμάτια κυπέλλων με διπλοὺς ἀνάγλυφους ἱμάντες στὸ χεῖλος καὶ στὴ μέση, συνδυασμὸ ποὺ καθορίζει με ἀκρίβεια καὶ βεβαιότητα τὴν περίοδο τῆς κατασκευῆς τους²⁸¹.

Ὡστε τὰ κτίρια κατασκευάστηκαν ὅταν στοὺς σκύφους επικρατοῦσε ἀπολύτως ὁ ἄραιος τρόπος διακόσμησης, ὅταν οἱ ψευδόστομοι εἶχαν δακτυλίους γύρω ἀπὸ τὸ στόμιο καὶ τὸ στέλεχος τοῦ δίσκου, ἄνθη στὸ πεδίο τοῦ ὤμου καὶ στενὲς διακοσμητικὲς ζώνες ψηλὰ στὴν κοιλιά, καὶ ὅταν τὰ κύπελλα εἶχαν ἀκόμη ἀνάγλυφους ἱμάντες στὸ χεῖλος, συνδυασμένους με ὁμοίους στὴ μέση. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴν οἱ κύλικες, με τὴν ἐξáίρεση ἐλαχίστων ὀλοβάφων, ἦσαν ἀκόσμητες σχεδὸν στὸ σύνολό τους καὶ εἶχαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τροπιδωτὰ χείλη, κάθετες λαβές, στελέχη σχετικὰ κοντύτερα ἀπὸ ὅσο ἄλλοῦ²⁸² καὶ βάσεις με κεντρικὴ κοιλότητα, τὰ δὲ λεκανίδια, ἄφθονα καὶ αὐτά, εἶχαν τροπιδωτὰ χείλη καὶ βάσεις ἐπίπεδες, κομμένες ἀπὸ τὸν τροχό. Ὅλα αὐτὰ τὰ γνωρίσματα συγκλίνουν στὴν πρώιμη ΥΕ ΙΙΒ1 φάση, ὅπου διατηροῦνται ἀκόμη μερικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς προηγούμενης περιόδου, ἀλλὰ ὅπου ἔχουν ἤδη διαμορφωθεῖ τὰ διάδοχα σχήματα καὶ διακοσμητικὰ θέματα.

Ἡ κεραμικὴ τῶν δαπέδων καὶ τοῦ στρώματος καταστροφῆς περιλαμβάνει καὶ αὐτὴ κυρίως ἄφθονες κύλικες καὶ λεκανίδια τῶν ἴδιων τύπων καὶ στὶς ἴδιες περίπου ἀναλογίες με τὴ φάση τῆς ἱδρύσεως τῶν κτιρίων. Ἦδη ἡ πληθώρα τῶν δειγμάτων τους καὶ ἰδίως τῶν κυλίκων εἶναι σημαντικὴ ἔνδειξη γιατί τοποθετεῖ ἀπλῶς καὶ μόνο με τὴν ὑπαρξὴ της τὸ τέλος τῶν ἐγκαταστάσεων μέσα στὴν ἴδια εὐρύτερη περίοδο ΥΕ ΙΙΒ. Καὶ ἐδῶ οἱ σκύφοι

279. Αὐτόθι εἰκ. 112:4.

280. ΥΕ ΙΙΒ κατὰ τὸν FURUMARK, MP 95.

281. Βλ. ἄνωτ. σημ. 149 καὶ 150.

282. Βλ. ἄνωτ. σ. 138.

ἀποτελοῦν τὸν ἀσφαλέστερο ὁδηγό. Ὑπάρχουν καὶ πάλι λίγοι (3) ὁλόβαφοι. Οἱ ἄλλοι ἔχουν πλατιᾶς ταινίες στὸ χεῖλος ποὺ τὸ ὑπερβαίνουν καὶ περνοῦν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγγείου, τὸ ὁποῖο εἶναι τώρα συχνὰ βαμμένο. Στὴ διακόσμηση τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας χρησιμοποιοῦνται λίγο-πολὺ τὰ ἴδια θέματα, στὰ ὁποῖα ἔχουν προστεθεῖ κατακόρυφες στῆλες τεθλασμένης ἢ κροσσοπεταλίων, ἢ διάταξη τῶν θεμάτων ὅμως εἶναι πυκνότερη. Οἱ σπεῖρες, συνδεδεμένες μὲ κοντὰ στελέχη, εἶναι συνεχεῖς, πυκνὲς καὶ μεγάλες, πιάνοντας ὁλόκληρο τὸ πλάτος τῆς ζώνης τῶν λαβῶν (πίν. 19α:1, 2), ἐνῶ τὰ ὀρθία τριπλὰ ὁμόροπα ἄγκιστρα εἶναι πλησιέστερα τὸ ἓνα στὸ ἄλλο καὶ οἱ κορυφές τους φτάνουν ὡς τὴν ταινία τοῦ χεῖλους (πίν. 18γ, εἰκ. 18). Οἱ σκύφοι μὲ τὴν ἀραιὴ διακόσμηση τοῦ τύπου **A** δὲν ἔχουν ἐκλείψει, ἐπικρατοῦν ὅμως τώρα τὰ δείγματα τοῦ μεστοῦ τύπου **B**. Οἱ μικροὶ ψευδόστομοι δὲν διαφέρουν στὴ διακόσμηση ἀπὸ τοὺς προηγούμενους. Ἔχουν καὶ αὐτοὶ ἀνεξάρτητους δακτυλίους στὶς ρίζες τῶν στομιῶν καὶ τῶν στελεχῶν τῶν δίσκων τῶν λαβῶν, τὸ πεδίο τοῦ ὤμου διακοσμεῖται μὲ ἀγκυλόμισχα περίστικτα ἄνθη ἢ μὲ ἐνάλληλα ἡμικύκλια, ἐνῶ τὸ ἐξηρημένο τρίγωνο στὴν κορυφὴ τῆς ὁλόβαφης ράχης τῶν λαβῶν εἶναι τώρα πιὸ ἐκπεφρασμένο. Δείχνουν νὰ ἀνήκουν σὲ μία κάπως μεταγενέστερη φάση ἀπὸ τοὺς προηγούμενους, εἶναι ὅμως καὶ αὐτοὶ ὅπως καὶ ἐκεῖνοι πολὺ λίγοι ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν θετικὰ χρονολογικὰ συμπεράσματα, καὶ ἐπιπλέον κανεὶς δὲν διατηρήθηκε ἀρκετὰ ὥστε νὰ δείχνει καὶ τὸ σχῆμα του. Ὑπάρχει ἐπίσης καὶ ἓνα δείγμα κρατηρίσκου ποὺ ἔχει σχεδιασμένη ὀρθία πορφύρα, σχηματοποιημένη μέχρι συμβατικότητος, μὲ στίγματα ἀνάμεσα στὶς ἑλικες τοῦ περιγράμματός της. Ὁ συνδυασμὸς τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν τοποθετεῖ τὴν κεραμεικὴ τῆς τελευταίας φάσης στὸ προχωρημένο, ἀλλὰ ὄχι ἀκόμη ὄψιμο στάδιο τοῦ ΥἚ IIIB.

Ἀνάμεσα σ' αὐτὸ τὸ ὄριο καὶ τὸ προηγούμενο ταιριάζουν χωρὶς δυσκολία οἱ ὠοειδεῖς πρόχοι μὲ τὰ διάστομα περίκυρτα χεῖλη καὶ οἱ μεγάλοι ἀποθηκευτικοὶ ψευδόστομοι. Οἱ μικροὶ ἡθμοὶ δὲν μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν σὲ συγκεκριμένα χρονολογικὰ ὅρια²⁸³, ἐνῶ οἱ κρατευτὲς ἀπαντῶνται σπάνια καὶ ὑπὸ διάφορες παραλλαγές ἀπὸ τὴ Θήρα ἕως τὴ Νότια Οἰκία τῶν Μυκηνῶν καὶ τὸ ἀνάκτορο τοῦ Ἐγκλιανοῦ²⁸⁴, δηλαδὴ σὲ ὁλόκληρη τὴ διάρκεια τῶν ΥἚ χρόνων. Ὅσο γιὰ τὰ μαγειρικὰ σκεύη, χυτρόποδες, ἀρύταινες, πινάκια κλπ., αὐτὰ διαμορφώθηκαν πρὶν ἀπὸ τὴν ΥἚ περίοδο καὶ ἐξακολούθησαν νὰ κατασκευάζονται καὶ νὰ χρησιμοποιοῦνται μέχρι τέλους.

Ἡ μελέτη τῶν εὐρημάτων τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν στὸν Γλᾶ, ἢ ὁποία, ἐλλείπει συστηματικῶν στρωματογραφικῶν παρατηρήσεων, στηρίζοταν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴν τεχνοτροπικὴ ἀνάλυση τῆς κεραμεικῆς, εἶχε ὁδηγήσει μὲ κάθε ἐπιφύλαξη στὸ συμπέρασμα ὅτι «ἡ ἀκρόπολη καὶ τὰ οἰκοδομήματα τοῦ Γλᾶ χτίστηκαν στὶς ἀρχές τοῦ ΥἚ IIIB1 καὶ κα-

283. Βλ. ἄνωτ. σ. 160-161.

284. Βλ. σημ. 193.

τοικήθηκαν μέχρι την τελική τους βίαιη καταστροφή, όταν οι κεραμεικοί ρυθμοί του ΥΕ ΙΙΒ2 είχαν ήδη διαμορφωθεί και εξαπλωθεί σε ολόκληρη την Ήπειρωτική Έλλάδα» (Γλᾶς I 258). Τα δεδομένα της νέας ανασκαφής, ασφαλέστερα εφόσον βασίζονται στον στρωματογραφικό προσδιορισμό των επιχώσεων και στην αντίστοιχη ένταξη των εύρημάτων, επιβεβαιώνουν γενικά το επιφυλακτικό αυτό πόρισμα και οδηγούν σε έγκυρότερες και ασφαλέστερες διαπιστώσεις. Συγκεκριμένως, σύμφωνα με τη στρωματογραφημένη κεραμική τους και κατά τα τελευταία χρονολογικά δεδομένα²⁸⁵, στα όποια οι μέθοδοι των φυσικών επιστημών δεν πρόσθεσαν τίποτε το αποδεκτό²⁸⁶, οι εγκαταστάσεις του ανατολικού περιβόλου χτίστηκαν στους μεταβατικούς χρόνους από την ΥΕ ΙΙΑ2 στην ΥΕ ΙΙΒ φάση, δηλαδή στα τέλη του 14ου αι. π.Χ. και λειτούργησαν ως την καταστροφή τους περίπου 100 χρόνια αργότερα, δηλαδή λίγο πριν από το 1200 π.Χ.

---

285. P. WARREN, V. HANKEY, *Aegean Bronze Age Chronology* (Bristol 1989) 154 κέ., 169, πίν. 3,1.

286. Μετά την ανασκαφή του 1981 στάλθηκαν απανθρακωμένοι σπόροι σιταριού από το δωμάτιο H1 στα έργαστήρια Beta Analytic Inc. (Coral Gables, Florida ΗΠΑ) και Harwell C 14 Group (Αγγλία). Υπενθυμίζεται ότι οι κόκκοι αυτοί βρέθηκαν στο δάπεδο του δωματίου προστατευμένοι από μία ένιαία, πυκνή και αδιατάρακτη επίχωση του τέλους του 13ου αι. π.Χ., πάχους 0,50-0,60 μ., που τους είχε καλύψει λίγο αφού κάηκαν. Πολύ λίγες ρίζες είχαν διαπεράσει την επίχωση αυτή, ή βροχόπτωση στην περιοχή είναι περιορισμένη και ή υγρασία στο επίπεδο του δαπέδου πολύ μικρή, ώστε οι κόκκοι πρέπει να είχαν μείνει ανεπηρέαστοι από φυσικά αίτια ή ανθρώπινες επεμβάσεις. Οι αναλύσεις των δύο εργαστηρίων έδωσαν χρονολογίες 307 ± 90 π.Χ. και 190 ± 140 π.Χ. αντιστοίχως. Οι χρονολογίες αυτές, εκτός του ότι διαφέρουν έως και 167 χρόνια μεταξύ τους, πράγμα περίεργο προκειμένου περί του ίδιου δείγματος, είναι επιπλέον 1000 χρόνια νεότερες από την αρχαιολογική χρονολογία του ± 1200 π.Χ. Προφανώς ή μέθοδος χρονολόγησης με ραδιενεργό άνθρακα έχει σοβαρότατα περιθώρια λάθους και είναι ως εκ τούτου πολύ λίγο αξιόπιστη.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Εἶναι προφανές ὅτι τὸ τεράστιο συγκρότημα τοῦ Γλᾶ μὲ τὸ τεῖχος του, τὶς κατοικίες τῶν ἀξιωματούχων τῶν ὁποίων ἦταν ἡ ἔδρα καὶ τοῦ προσωπικοῦ τους, καθὼς καὶ τοὺς ἐκτεταμένους ἀποθηκευτικούς του χώρους, ποὺ ξεπερνοῦν σὲ ὀργάνωση καὶ μέγεθος ὅλες τὶς ἀνάλογες ἐγκαταστάσεις τῆς μυκηναϊκῆς Ἑλλάδος, εἶχε ἓνα μόνο λόγο ὑπάρξεως καὶ μία ἀποστολή: τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ Κωπαϊδικοῦ πεδίου. Τὸ ἀρχαῖο του ὄνομα εἶναι ἄγνωστο²⁸⁷, ἀποτελεῖ ὅμως μετὰ τὸν Ὀρχομενὸ τὸ δεύτερο ἀξιόλογο κέντρο τῆς περιοχῆς. Ὅσο ἡ Κωπαῖδα πλημμύριζε καὶ γινόταν λίμνη, ὁ Γλᾶς πρόβαλλε ὑπὸ τῇ μορφῇ νησίδας, κατοικημένης κατὰ τοὺς ΝΑ χρόνους. Ὅταν ὅμως τὸ μυκηναϊκὸ ἀποστραγγιστικὸ σύστημα ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ, ἔγινε προσιτὸς ἀπὸ τὴν ἀποξηραμένη εὐφορη πεδιάδα γύρω του. Συγχρόνως ὀχυρώθηκε μὲ ἰσχυρὸ κυκλώπειο τεῖχος, μήκους σχεδὸν 3 χλμ. καὶ πάχους 5-5,50 μ., ποὺ περιβάλλει τὸ φρύδι του σὲ συνεχῆ γραμμὴ καὶ διακόπτεται ἀπὸ μιὰ διπλὴ καὶ τρεῖς ἄλλες κανονικὲς πύλες, προστατευμένες μὲ πυλῶνες οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι παρὰ ἐνισχυμένες παχύτερες ἀπολήξεις τοῦ τείχους ποὺ πλαisiώναν τὴν εἴσοδο. Οἱ πυλῶνες αὐτοὶ ἦσαν ὅμοιοι στὴ μορφή καὶ τῇ διάταξί μὲ τὴν πύλη τῆς πρώτης φάσης στὴν Τίρυνθα, προτοῦ διαμορφωθοῦν στίς μυκηναϊκὲς ὀχυρώσεις οἱ προμαχῶνες ποὺ πλευροκοποῦσαν τὸν ἐπιτιθέμενο. Τὸ ὀχυρὸ ἐπικοινωνοῦσε πρὸς τὴν πεδιάδα καὶ πρὸς τὰ ἀναχώματα τῶν ἀποστραγγιστικῶν ἔργων μὲ ὑπερυψωμένους δρόμους, ἐνισχυμένους μὲ πλευρικὰ λίθινα ἀναλήμματα. Ὁ τελευταῖος ἀπὸ αὐτοὺς, ποὺ ὀδηγοῦσε στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τῆς ὀχύρωσης κοντὰ στὴ Νοτιοανατολικὴ πύλη, εἶχε διατηρηθεῖ μέχρι τὸ 1958, ὁπότε καταστράφηκε ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία τῆς Κωπαΐδος.

Ἡ ἔκταση στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τείχους, ποὺ φτάνει τὰ 200 στρέμματα, ἦταν χωρισμένη σὲ δύο ἄνισα τμήματα μὲ ἓνα λοξὸ διατείχισμα ποὺ συνδέει τὴ Νοτιοανατολικὴ διπλὴ πύλη μὲ τὸ βόρειο τεῖχος²⁸⁸: τὸ μεγαλύτερο δυτικὸ, ποὺ περιλαμβάνει τὰ 9/10 τῆς ὀχυρωμένης περιοχῆς, καὶ τὸ μικρότερο, ἀνατολικό, ποὺ περικλείει ἓνα ἔξαρχμα τοῦ ἐδάφους στὸ ἄκρο τοῦ ὑψώματος. Τὸ τμήμα αὐτὸ δὲν ἔχει πραγματικὰ ἐρευνηθεῖ, δεδομένου ὅτι ἡ ἐπίχωσή του εἶναι τόσο λεπτὴ ὥστε νὰ μὴ δικαιολογεῖ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα. Ὁ βράχος φτάνει σχεδὸν παντοῦ στὴν ἐπιφάνεια. Ὁ Noack²⁸⁹ σημειώνει κοντὰ στὴ βορειοδυτικὴ γωνία ἓνα ἐκτεταμένο τετράπλευρο ἀψιδωτὸ κτίσμα (σχ. 1), τοῦ ὁποῖου ἡ χρονολογία καὶ ἡ χρῆση εἶναι ἄδηλες, καθὼς καὶ τὰ ἀβέβαια λείψανα ἑνὸς τοίχου χτισμένου ἐγκάρσια πρὸς αὐτὸ καὶ πρὸς τὸ διατείχισμα. Στὴ μέση περίπου τῆς διαδρομῆς τοῦ τοίχου τούτου διέκρινε μία

287. Βλ. Γλᾶς I 3-4.

288. F. NOACK, Arne, AM 19, 1894, 423.

289. ὙΕ.ἁ. 424.

προεξοχή χτισμένη κάθετα πρὸς τὴ γραμμὴ του, ποὺ δέχτηκε ὅτι ἦταν παραστάδα πύλης μεταξὺ τῶν δύο τμημάτων.

Τὸ δυτικὸ τμήμα, τὸ μεγαλύτερο, περιλαμβάνει πολὺ περισσότερα καὶ σπουδαιότερα κτίρια. Ὑπάρχουν ἐν πρώτοις δύο τετράπλευρα οἰκοδομήματα, ἓνα στὸ νότιο καὶ ἓνα ὅμοιο, μεγαλύτερο, στὸ βορειοδυτικὸ μέρος τοῦ βράχου, ποὺ ὁ Noack ἀναφέρει ὡς κτίριο M²⁹⁰. Τοῦτο διαιρεῖται σὲ τέσσερις τετράπλευρους χώρους ποὺ εἶχαν δάπεδα στρωμένα μὲ κανονικὲς τετράγωνες πώρινες πλάκες²⁹¹. Τὰ μεγαλύτερα ὅμως καὶ κυριότερα κτίσματα ποὺ ἀνασκάφηκαν ἀπὸ τὸν A. de Ridder, τὸν Ἰ. Θρεψιάδη καὶ ἀπὸ ἐμένα, ἦσαν συγκεντρωμένα μέσα σὲ ἓνα κεντρικὸ περίβολο ποὺ φτάνει ἀπὸ τὸ βόρειο τεῖχος ἕως σχεδὸν τὴ Νότια πύλη.

Ὁ περίβολος αὐτὸς χωρίζεται σὲ δύο κύρια τμήματα, τὸ βόρειο καὶ τὸ νότιο. Τὸ βόρειο περιχλείει ἓνα κτιριακὸ συγκρότημα, τὸ μέλαθρο²⁹², χτισμένο σὲ δύο πτέρυγες ποὺ συναντῶνται κατ' ὀρθή γωνία πάνω σὲ ἓνα χαμηλὸ χτιστὸ ἄνδηρο. Ἡ βόρεια πτέρυγα τοῦ συγκροτήματος, ποὺ ἔχει εἴσοδο κοντὰ στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία, εἶναι ἐνσωματωμένη στὴ γραμμὴ τῆς ὀχύρωσης ἔτσι ὥστε ἡ ἐξωτερικὴ τῆς ὄψη νὰ ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ τεύχους. Ἡ ἀνατολικὴ πτέρυγα, μὲ εἴσοδο ἀπὸ Ν., συνδέεται πρὸς τὴ βόρεια μὲ ἓνα διάδρομο καὶ εἶναι σὲ ἔκταση, διαρρύθμιση καὶ κατανομή τῶν χώρων ἐπανάληψη τῆς προηγούμενης. Στὴν ἐλεύθερη ἄκρη κάθε πτέρυγας, κοντὰ στὴν εἴσοδο, ὑπάρχει ἀπὸ ἓνα μεγαροειδὲς διαμέρισμα. Στὴ βόρεια πτέρυγα τὸ διαμέρισμα αὐτὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ μία κλειστὴ αἴθουσα, ἓνα στενὸ πρόδρομο καὶ ἓνα τετράγωνο δόμο, ποὺ δὲν ἔχει οὔτε κίονες, οὔτε μόνιμη ἐστία ἢ ἄλλα χτιστὰ συμπληρώματα τοῦ χώρου. Κατὰ τὰ ἄλλα, οἱ δύο πτέρυγες ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικρὰ διαμερίσματα τῶν δύο ἢ τριῶν δωματίων, τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ ἓνα σύστημα διαδρόμων ποὺ τοὺς ἐπιτρέπουν νὰ ἐπικοινωνοῦν ἀλλὰ καὶ νὰ ἀπομονώνονται τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἡ ἀπουσία στηριγμάτων τῆς ὀροφῆς στὰ μέγαρα δείχνει ὅτι ἦσαν μονώροφα. Ὑπάρχουν ὅμως ἐνδείξεις ὅτι κάθε πτέρυγα εἶχε καὶ ἀπὸ ἓνα κλιμακοστάσιο, ὅτι δηλαδὴ τὰ διαμερίσματα εἶχαν καὶ δεῦτερο ὄροφο. Τὸ κτίριο εἶχε καὶ ξύλινες πόρτες, τῶν ὁποίων οἱ στροφεῖς ἦσαν προστατευμένοι μὲ χάλκινα πέδιλα. Οἱ τοῖχοι, ἀποτελούμενοι ἀπὸ καλοχτισμένα λίθινα τοιχόβθρα καὶ ἀνωδομὴ ἀπὸ ὠμὲς πλίθες μὲ ξυλοδεσιά, ἦσαν στρωμένοι μὲ ἀσβεστοκονίαμα τοιχογραφημένο ἢ στολισμένο μὲ ἰδιότυπους ἀνάγλυφους ἡμικιονίσκους, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ de Ridder, ὁ μόνος ποὺ τοὺς εἶδε. Οἱ στέγες ἦσαν ἐπικλινεῖς, σκεπασμένες μὲ πήλινα κεραμίδια.

290. Αὐτόθι.

291. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἀνασκάφηκαν κατὰ πληροφῶριαν τοῦ φύλακα ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς Ν. Τζουμάνη περὶ τὸ 1970 ἀπὸ τὸν τότε ἐπιμελητὴ ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς Θ. Σπυρόπουλο, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἔχει ἀκόμη δημοσιεύσει καὶ οὔτε κἀν μνημονεύσει πούθεν τὴν ἔρευνα αὐτή.

292. Γλᾶς I 103-166.

Τὸ μέλαθρο δηλαδή ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο χωριστὲς ὅμοιες, ἰσοδιάστατες καὶ καλοχτισμένες κατοικίαι, ποὺ ἐπικοινωνοῦσαν ἀλλὰ ἦσαν συνάμα καὶ ἀνεξάρτητες, στὶς ὁποῖες ἐφαρμόστηκε τὸ ἴδιο σχέδιο, οἱ ἴδιες ἀρχιτεκτονικὲς λύσεις καὶ οἱ ἴδιες οἰκοδομικὲς μέθοδοι. Ἡ καθεμία χωριστὰ ἀλλὰ καὶ οἱ δύο μαζί ὑστεροῦν σὲ ἔκταση, πολυτέλεια κατασκευῆς καὶ ποικιλία διαρρύθμισης ἀπὸ τὰ γνωστὰ μυκηναϊκὰ ἀνάκτορα. Εἶναι φανερό ὅτι χτίστηκαν γιὰ νὰ κατοικοῦνται ὅχι ἀπὸ ἓνα ἰσχυρὸ ἀνάκτα μὲ τὴν οἰκογένεια καὶ τοὺς ἀκολουθοῦς του, ἀλλὰ ἀπὸ δύο ἰσότημους ἀξιωματοῦχους μὲ διαφορετικὲς δικαιοδοσίαις.

Τὸ ὀχυρὸ βρισκόταν σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὰ ἀποξηραντικὰ καὶ ἐγγειοβελτιωτικὰ ἔργα τῆς Κωπαΐδος, καὶ ἦταν κοντὰ στὶς μεγάλες καταβόθρες ποὺ τὴν ἀποστράγγιζαν. Ἀσφαλῶς λοιπὸν ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ χτίστηκε τὸ μέλαθρο, καὶ συνεπῶς ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς κατοίκους του, πρέπει νὰ ἦταν ἡ ἐπίβλεψη καὶ συντήρηση τῶν ζωτικῶν αὐτῶν ἔργων. Τὴν ἀποστολὴ τοῦ ἄλλου ὑποδεικνύουν τὰ κτίρια τοῦ νοτίου περιβόλου.

Τὸ τμήμα αὐτό, μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ βόρειο, ἐπικοινωνεῖ ἀπευθείας μὲ τὴ Νότια πύλη τῆς ὀχύρωσης καὶ ἔχει κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν του, τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς, δύο συγκροτήματα χωρισμένα ἀπὸ μία μεγάλη κεντρικὴ πλατεία²⁹³. Στὸ νότιο ἄκρο τοῦ κάθε συγκροτήματος βρίσκεται ἀπὸ ἓνα τετράπλευρο κτίριο ἀποτελούμενο ἀπὸ τέσσερα δωμάτια ἴσων διαστάσεων, χωρισμένα ἀνὰ δύο ἀπὸ ἓνα πλατὺ κεντρικὸ πέρασμα μὲ τὸ ὁποῖο καὶ μόνο ἐπικοινωνοῦν. Πρὸς Β. τῶν κτιρίων αὐτῶν ἐκτείνονται σὲ μῆκος 100 μ. περίπου δύο μακρόστενα οἰκοδομήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ δυτικὸ, πλατύτερο, ἔχει καὶ μία σειρὰ ἐσωτερικῶν ὑποστυλωμάτων. Τὸ καθένα ἀπὸ τὰ οἰκοδομήματα αὐτὰ ἔχει δύο μόνο προσβάσεις πρὸς τὴν κεντρικὴ πλατεία, διαμορφωμένες σὲ ἀναβάθρες. Στὴν πρὸς Β. ἄκρη τοὺς καταλήγουν σὲ μία σειρὰ δωματίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνα ἢ δύο σὲ κάθε πτέρυγα μπορεῖ νὰ ἦσαν ἐργαστήρια ἢ κατοικίαι.

Ἡ λειτουργία τῶν μεγάλων αὐτῶν κτισμάτων προσδιορίζεται τόσο ἀπὸ τὴν διαμόρφωσιν ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τους, ποὺ συνίσταται σὲ ἀποθηκευτικὰ ἀγγεῖα, δηλαδή πίθους, μεγάλους ψευδόστομους ἀμφορεῖς καὶ πρόχους, σὲ ἑκατοντάδες ἀπὸ ἐδώδιμα θαλασσινὰ ὀστρεα καὶ σὲ ἄφθονο καμένο σιτάρι. Ἦσαν μὲ ἄλλα λόγια ἀποθήκες, κυρίως γεννημάτων, συνολικῆς ἔκτασης 2.600 τ.μ. περίπου, δηλαδή συνολικῆς χωρητικότητος 2.000 τόνων τουλάχιστον, καθὼς καὶ δωμάτια κατοικίας, ἐργαστήρια κλπ., συνολικοῦ ἐμβαδοῦ ἄλλων 660 περίπου τ.μ. Ἐδῶ προφανῶς συγκεντρωνόταν καὶ φυλαγόταν σὲ χώρους μὲ ἰσχυρὴ περίφραξιν καὶ ἐλάχιστες, εὐκόλα ἐλεγχόμενες, προσβάσεις ἢ παραγωγὴ τῆς εὐφορης πεδιάδας.

Τὰ κτίρια τῶν δύο συγκροτημάτων τοῦ νοτίου περιβόλου εἶναι ὅμοια, μὲ μικρὲς πα-

293. Γλᾶς I 167-223.

ραλλαγές. Όπως στις πύλες τῆς ὀχύρωσης καὶ στις πτέρυγες τοῦ μελάθρου, ὁ ἀρχιτέκτων ἐπανελάβε χωρὶς πρωτοτυπία τὶς ἴδιες λύσεις στὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος καὶ τὴ διαρρύθμιση τῶν χώρων, λύσεις ποὺ θεώρησε κατάλληλες γιὰ τὶς ἀνάγκες ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐξυπηρετήσουν. Ἀφ' ἑτέρου, τὰ κτίρια δὲν ἔχουν νόημα χωρὶς τὸν κεντρικὸ περίβολο καὶ ὁ περίβολος, τοῦ ὁποῖου τὰ σκέλη εἶναι προσκτισμένα στὸ τεῖχος, θὰ ἦταν περιττὸς χωρὶς αὐτά. Εἶναι πρόδηλο ὅτι τὸ σύνολο τῶν ἐγκαταστάσεων, δηλαδὴ ἡ ὀχύρωση, ὁ περίβολος, τὸ μέλαθρο καὶ τὰ δύο νότια συγκροτήματα χτίστηκαν συγχρόνως (καὶ συνεπῶς χρονολογοῦν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο) ὡς μέρη ἑνὸς μεγάλου σχεδίου, γιὰ τὴν ἐπίβλεψη τῶν ἀποστραγγιστικῶν ἐγκαταστάσεων καὶ τὴ συγκέντρωση καὶ ἀποθήκευση πολὺ μεγαλύτερων ποσοτήτων ἀπὸ προϊόντα τῆς πεδιάδας καὶ ἀπὸ διάφορες ὕλες ἄλλης προέλευσης (ὅπως π.χ. τὸ μολύβι) ἀπὸ ὅσα χρειαζόταν τὸ ἴδιο τὸ ὄχυρὸ ἀλλὰ καὶ ἡ ἔδρα τῆς διοίκησης τῆς περιοχῆς, τὸ ἀνάκτορο στὸ ὁποῖο ὑπάγονταν ὅλες οἱ ἐγκαταστάσεις τοῦ Γλᾶ καὶ τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ νὰ ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὸν Ὁρχομενὸ. Ὁ δεῦτερος κάτοικος τοῦ μελάθρου πρέπει νὰ ἦταν ὁ γενικὸς ἀποθηκάριος, ὁ ἄρχων ὁ ἐπιφορτισμένος μὲ τὴ συγκέντρωση καὶ τὴ φύλαξη τῆς παραγωγῆς τῆς περιοχῆς. Τὸ πραγματικὸ θησαυροφυλάκιο τοῦ Μινύα, ὁ «θησαυρός» του «ἐς ὑποδοχὴν χρημάτων», δὲν ἦταν ὁ θολωτὸς τάφος, ὅπως ἐνόμισε ὁ Παυσανίας, ἀλλὰ ὁ Γλᾶς.

Ἐνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ τῶν ἐγκαταστάσεων τοῦ Γλᾶ εἶναι ὅτι –παρὰ τὸν καθαρῶς πρακτικὸ προορισμὸ τους– ἦσαν πλούσια διακοσμημένες. Ἡ ὑπαρξὴ τοιχογραφιῶν, ἀνὰ γλυφῶν ραβδωτῶν ἡμικιονίσκων καὶ ζωγραφισμένων δαπέδων στὸ μέλαθρο²⁹⁴ δὲν ἐκπλήσσει, ἀφοῦ τὸ κτίριο ἦταν μία ἀρχοντικὴ κατοικία. Λεῖψανα τοιχογραφιῶν ὅμως, καὶ μάλιστα συνθέσεων διακοσμητικῶν μὲ εἰκονογραφικὰ στοιχεῖα, βρέθηκαν στὸ κτίριο H, ἔξω ἀπὸ τὸ δωμάτιο N1, καὶ στὸ M3. Ἀνάλογα ἔχνη ἢ, ἔστω, κομμάτια ἐγχρωμῶν κονιαμάτων προέρχονται ἐπίσης ἀπὸ τὸ θυρωρεῖο τῆς πύλης μεταξὺ βορείου καὶ νοτίου περιβόλου, ἀπὸ τὴ νότια εἴσοδο τοῦ περιβόλου, τὰ δωμάτια A3, Z2 καὶ Z3, ἀπὸ τὴν ἐπίχωση ποὺ σκέπαζε τὴν ἀρχὴ τοῦ λιθόστρωτου πεζοδρομίου πρὸς τὸ E1 καὶ ἀπὸ τὴν αὐλὴ ἔξω ἀπὸ τὸ δωμάτιο Z9. Ἐπιπλέον, ὁ de Ridder ἀναφέρει ὅτι στὴν περιοχὴ τῆς «δεξαμενῆς» τοῦ Z3²⁹⁵ βρῆκε κομμάτι ἀπὸ ραβδωτὸ ἡμικιονίον, ὅμοιο μὲ ἐκεῖνα τοῦ μελάθρου²⁹⁶. Σχεδὸν ὅλα τὰ οἰκοδομήματα δηλαδὴ, ἀκόμη καὶ τὰ δευτερεύοντα ὅπως τὰ θυρωρεῖα τοῦ περιβόλου, ἦσαν ἀποδεδειγμένως τοιχογραφημένα, καὶ τοῦτο ἰσχύει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ γιὰ ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἔσωσαν τὰ σχετικὰ ἔχνη.

Ὁ Γλᾶς λοιπόν, παρ' ὅλο τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἔκταση τῶν ἐγκαταστάσεών του, δὲν ἦταν ἡ ἔδρα τοῦ ἀνακτοῦ τῆς περιοχῆς. Αὐτὴ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ ἐκεῖ ποὺ τὴν τοποθετοῦν τὰ

294. Αὐτόθι 161-162.

295. Αὐτόθι 204-205.

296. F.d.G. 299.

γνωστά αρχαιολογικά κατάλοιπα και ή παράδοση, δηλαδή στη βορειοδυτική γωνία του Κωπαϊδικού πεδίου, στὸν Ὀρχομενό. Ἦδη ὁ Ὅμηρος ἐκφράζει τὴν ἀρχαία παράδοση ποὺ θυμόταν τὸν Ὀρχομενό ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ πλουσιότερα κέντρα τοῦ ἡρωικοῦ παρελθόντος²⁹⁷. Τὴν παράδοση αὐτὴ θυμᾶται καὶ ὁ Στράβων²⁹⁸, ποὺ προσθέτει ὡς ἀπόδειξη τῆς ἰσχύος τοῦ Ὀρχομενοῦ ὅτι ἡ ἐξουσία του ἔφτανε ὡς τὴ Θήβα, τὴν ὁποία εἶχε φόρου ὑποτελή. Ὁ πλοῦτος του, πάντοτε κατὰ τὸν Στράβωνα, ἦταν παροιμιώδης καὶ ὀφειλόταν στὴν καλλιέργεια τῆς ἀποστραγγισμένης λίμνης. Τὴν ἰσχὺ αὐτὴ καὶ τὴν ἀφθονία τῶν ἀγαθῶν διατήρησε ὁ Ὀρχομενός – κατὰ τοὺς ἀρχαίους πάντοτε – μέχρις ὅτου ὁ Ἡρακλῆς ἔφραξε τὴ διέξοδο τῶν νερῶν τοῦ Κηφισσοῦ πρὸς τὴ θάλασσα, δηλαδή τὶς καταβόθρες, καὶ πλημμύρισε τὴν Κωπαΐδα²⁹⁹. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ μνήμη τῶν ἀρχαίων εἶχε συνδυάσει τὸν πλοῦτο τοῦ Ὀρχομενοῦ μὲ τὴν καλλιέργεια καὶ ἐκμετάλλευση τῆς ἀποστραγγισμένης λίμνης.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἤρθε νὰ ἀποσαφηνίσει καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσει τὶς θολές αὐτὲς ἀναμνήσεις. Οἱ ἀνασκαφές τοῦ H. Schliemann τὸ 1880³⁰⁰, τοῦ A. de Ridder τὸ 1895³⁰¹, τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου (1903-1905)³⁰² καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας (Φαράκλας 1969, Σπυρόπουλος 1973)³⁰³, καθὼς καὶ ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ ἀναστήλωση τοῦ παραθαλάμου τοῦ θολωτοῦ τάφου³⁰⁴, ἔδειξαν ὅτι ὁ λόφος τοῦ Ἀκοντίου, ὅπου χτίστηκαν ἀργότερα τὸ χωριὸ τῆς Σκριποῦς καὶ τὸ ὁμώνυμο βυζαντινὸ μοναστήρι τοῦ 9ου αἰ. μ.Χ. μὲ τὸν γνωστὸ ναὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, εἶχε κατοικηθεῖ περίπου ἀπὸ τὸ 3000 ἕως τὸ 1100 π.Χ., καθὼς ἄλλωστε καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Ἡ προϊστορικὴ κατοίκηση ἄφησε τέσσερα εὐδιάκριτα παχιά στρώματα χρήσης ποὺ ἀπέδωσαν ἄφθονη χαρακτηριστικὴ κεραμεικὴ ἀλλὰ ἰσχνὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα ὑπὸ τὴ μορφή μονῶν ΠΕ ἀψιδωτῶν χώρων καὶ μερικῶν κυκλικῶν κτισμάτων, ἴσως σιταποθηκῶν, καθὼς καὶ μικρῶν πολλαπλῶν ΜΕ τετραπλεύρων κατοικιῶν ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶχαν σωθεῖ μερικοὶ τοῖχοι πάχους 0,45-0,50 μ. Πιὸ πολλὰ καὶ πιὸ διδακτικὰ εἶναι τὰ κτίσματα τῶν ΥἚ χρόνων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ σημαντικότερο καὶ ἐντυπωσιακότερο εἶναι ὁ θολωτὸς τάφος, ὁ λεγόμενος Θησαυρὸς τοῦ Μινύου, ὁ ὁποῖος εἶναι ὅμοιος καὶ ἐφάμιλλος στὴ διάταξη, τὴν πολυτέλεια καὶ τὴν ποιότητα τῆς κατασκευῆς μὲ τὸν Θησαυρὸ τοῦ Ἀτρέως τῶν Μυκηνῶν. Ὁ Παυσανίας, ποὺ τὸν

297. I 381-382.

298. Θ 2, 40.

299. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ IX 17, 2, Διόδωρος IV 18, 7.

300. JHS 1881, 122-163.

301. BCH 19, 1895, 137-224.

302. H. BULLE, Orchomenos I, Die älteren Ansiedlungsschichten (München 1907). E. KUNZE, Orchomenos II, Die Neolithische Keramik (München 1931) καὶ Orchomenos III, Die Keramik der frühen Bronzezeit (München 1934). Ἐπίσης Orchomenos V.

303. Ν. ΦΑΡΑΚΛΑΣ, ΑΔ 24, 1969, Β1, 179, Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΔ 26, 1971, Β1, 218-219, ΑΑΑ 6, 1974, 313-324.

304. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΑΔ 1, 1915, 51-53.

εἶδε, τὸν θεώρησε ὡς τὸ χτιστὸ θησαυροφυλάκιο τοῦ ἡγεμόνα τοῦ Ὀρχομενοῦ, τὸν περιέγραψε καὶ τὸν κατέταξε στὰ πιὸ ἀξιοσημεῖωτα μνημεῖα τοῦ ἀρχαίου κόσμου, παραβάλλοντάς τον μὲ τὰ τείχη τῆς Τίρυνθος. Τέτοιος τάφος προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ μεγάλου καὶ πολυτελοῦς ἀνακτορικοῦ συγκροτήματος, ἀνάλογου πρὸς τὰ γνωστὰ ἀπὸ τὶς Μυκῆνες, τὴν Τίρυνθα καὶ τὴν Πύλο, καὶ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ θολωτοὶ τάφοι στὰ δύο τελευταῖα ἀνάκτορα ὕστεροῦν σημαντικὰ σὲ ποιότητα κατασκευῆς ἀπὸ τὸν Θησαυρὸ τοῦ Μινύου. Οἱ γερμανικὲς ἀνασκαφὲς ὅμως δὲν ἔφεραν στὸ φῶς κανένα τέτοιο κτιριακὸ ἢ ἄλλο κατάλοιπο, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ κομμάτια τοιχογραφιῶν μέτριας ποιότητας, διάσπαρτα καὶ χωρὶς καθορισμένη προέλευση. Ἀφ' ἐτέρου οἱ ἀνασκαφὲς τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Θ. Σπυρόπουλου ἀποκάλυψαν στὸν περίβολο τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς συγκρότημα δωματίων ποὺ ἀνῆκαν σὲ τρεῖς ὁμόρροπες πτέρυγες κτιρίου, στὶς ὁποῖες ὁ ἀνασκαφέας διέκρινε αἶθουσα, πρόδομο καὶ δόμο μὲ κυκλικὴ ἐστία. Διέκρινε ἐπίσης ἰσχυροὺς τοίχους καὶ δάπεδα ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα, διευκρινίζει ὅμως ὅτι τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν διατηρήθηκαν παντοῦ ἀλλὰ ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τους συνάγεται ἀπὸ τὴ σύγκριση τῶν μὲν πρὸς τὰ δέ. Νεότερες ἐπεμβάσεις ἐξαφάνισαν τὸ στρώμα τῆς καταστροφῆς καὶ ἄφησαν ἐλάχιστα εὐρήματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπεικονίζονται δύο μικρὰ κοινὰ ἀγγεῖα καθημερινῆς χρήσης. Σώθηκαν ἀκόμη καὶ μερικὰ σπαράγματα τοιχογραφιῶν, κανονικῶν καὶ μικρογραφικῶν, μὲ παραστάσεις κυνηγιοῦ κάπρου, γνωστοῦ καὶ ἀπὸ τὴν Τίρυνθα, κεφάλια ἀντρῶν καὶ παιδιὰ ποὺ παίζουν ἢ ἀθλοῦνται³⁰⁵. Ὁ ἀνασκαφέας, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὰ τοπογραφικὰ στοιχεῖα, τὴ μορφολογία τῶν κτιρίων καὶ τὰ εὐρήματα, θεώρησε ὅτι τὰ δωμάτια αὐτὰ συναποτελοῦν τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ ἀνακτόρου καί, βασιζόμενος στὴν κεραμεικὴ τῶν δαπέδων, χρονολόγησε τὴν καταστροφή του πρὸς τὸ τέλος τῶν ὙΕ IIIB χρόνων. Ἀναφέρει ἐπίσης καὶ τὴν ἀνακάλυψη μεμονωμένου δωματίου, τὸ ὁποῖο θεωρεῖ φυλακεῖο τοῦ ἀνακτόρου, ποὺ περιεῖχε πολλὰ κινητὰ εὐρήματα καὶ ποὺ ἐγκαταλείφθηκε ἕναν αἰῶνα νωρίτερα. Ἡ εἰκονογράφηση τῆς σύντομης ἀνασκαφικῆς ἐκθεσης, καθὼς καὶ ἡ αὐτοψία τῶν ὁρατῶν σήμερα καταλοίπων δείχνουν ὅτι πρόκειται περὶ κτισμάτων ἀνάλογων σὲ διαστάσεις, διάταξη καὶ κατασκευὴ πρὸς τὶς δευτερεύουσες ἐγκαταστάσεις τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων ἢ πρὸς τὶς κατοικίες ποὺ γειτόνευαν μὲ τὶς μεγάλες ἀκροπόλεις, ὅπως π.χ. τὶς οἰκίες τῆς Παναγίτσας καὶ τοῦ συγκροτήματος τοῦ Λαδεμπόρου στὶς Μυκῆνες ἢ στὰ σπίτια τῆς Κάτω πόλης (Unterstadt) τῆς Τίρυνθος. Αὐτὰ ὅλα παρουσιάζουν τοὺς ἴδιους σχετικὰ μικροὺς χώρους, τὰ ἴδια χτιστὰ κατώφλια καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περισσότερα καὶ ἐκλεκτότερα κινητὰ εὐρήματα. Δὲν ἀποκλείεται βέβαια τὰ δωμάτια τῆς Σκριποῦς νὰ ἀνῆκαν σὲ κάποιο

305. Οἱ δημοσιευμένες φωτογραφίες τῆς ἀνασκαφῆς δείχνουν σειρὲς δωματίων ποὺ ἐπικοινωνοῦν μὲ πόρτες ἀνοιγμένες ἐκκεντρα στὶς ἄκρες τῶν τοίχων, «δόμους» μικρότερους ἀπὸ τοὺς «προδόμους», φαρεῖδι διάδρομο μετὰξὺ «προδόμου» καὶ «μεγάρου» καὶ ἐγκάρσιους τοίχους λοξοὺς πρὸς τὸν μακρὸ πλευρικὸ τοῖχο τοῦ οἰκοδομήματος.

δευτερεῦον ἀνακτορικό συγκρότημα. Ἀνάκτορο ὅμως, αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ὅπως τὸ προδιαγράφει ὁ θρύλος, τὰ ἀνάλογα γνωστὰ κέντρα τῶν Μυκηνῶν, τῆς Τίρυνθος, τῆς Πύλου καὶ τῶν Θηβῶν καί, προπαντός, ὁ τάφος, δὲν ἔχει ἔρθει ἀκόμη στὸ φῶς.

Ὅπως δὴ ποτε ὁ Ὀρχομενὸς ἦταν ἓνα μεγάλο καὶ πλούσιο κέντρο καὶ ὁ μυθώδης πλοῦτος τοῦ ὀφειλόταν προφανῶς στὴν καλλιέργεια τῆς ἀποξηραμένης λίμνης. Τὸ κοῖλο τῆς λίμνης αὐτῆς περιβάλλεται ἀπὸ ἀπότομα ἀσβεστολιθικά πρανή, στὰ ὁποῖα ἀνοίγονται κατὰ τόπους τὰ σπηλαιώδη στόμια ὑπόγειων διόδων διαφόρων σχημάτων καὶ μεγεθῶν, οἱ καταβόθρες, ποὺ ἀποστράγγιζαν ἓνα μέρος ἀπὸ τὰ νερὰ τὰ ὁποῖα εἰσέρρεαν στὸ βύθισμα. Τὰ νερὰ, ποὺ μετέβαλλαν τὸ ἀνατολικό του τμήμα σὲ λίμνη ἢ τέλμα, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἔτους, προέρχονταν ἀπὸ τὶς βροχές, κυρίως ὅμως ἀπὸ τὰ ποτάμια τῆς περιοχῆς ποὺ χύνονταν στὸ ἐσωτερικό του. Τὰ μεγαλύτερα, ὁ Μέλας, ὁ Βοιωτικὸς Κηφισσοὺς καὶ ἡ Ἐρκυνα, ἔρχονταν ἀπὸ τὰ δυτικά, ἐνισχυόμενα καὶ ἀπὸ τὸν Φάλαρο (Πόντζας), τὸν Τρίτωνα, τὴ Λόφι (Ξηρόρεμα) καὶ ἄλλα μικρότερα ρέματα ποὺ κατέβαιναν ἀπὸ τὶς πλαγιεὶς τῶν λόφων τῆς νότιας ὄχτης.

Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κοίλου, τόσο κοντὰ στὴ βόρεια ὄχθη ὥστε μόλις νὰ ξεχωρίζουν ἀπὸ αὐτὴν, ὑπάρχουν τὰ βραχώδη ἐξάρματα Στροβίκι, Τουρλογιάννης καὶ Κάστρο (ἀρχ. Κῶπαι) καί, στὸν ἀνατολικὸ μυχό, ὑψώνεται μεμονωμένος ὁ βράχος τοῦ Γλᾶ.

Ὅσο ἡ Κωπαῖδα ἦταν λίμνη, ἡ ἀνθρώπινη παρουσία περιοριζόταν σὲ λίγα σημεῖα στὶς ὄχτες καὶ στοὺς βράχους τῆς. Ἐγκαταστάσεις ἢ ἵχνη τῶν ΝΑ, ΠΕ, ΜΕ καὶ ΥΕ χρόνων ἔχουν ἐπισημανθεῖ σὲ διάφορες θέσεις στὸν περίγυρό της³⁰⁶. Οἱ ἐγκαταστάσεις πυκνώνουν σημαντικὰ στοὺς προχωρημένους ΥΕ χρόνους, ὁπότε ἀποστραγγίστηκε ἡ λίμνη καὶ ἄρχισε ἡ καλλιέργεια τῆς πεδιάδας. Οἱ ἐγκαταστάσεις ὅμως αὐτὲς καὶ τὰ εὐρήματά τους, ὅστρακα, τάφοι, πρόχειρες ὀχυρώσεις καὶ θεμέλια τοίχων, δὲν παρουσιάζουν εὐρύτερο ἐνδιαφέρον πέρα ἀπὸ τὴν ἔνδειξη ὅτι στὰ τελευταῖα μυκηναϊκὰ χρόνια, τότε δηλαδὴ ποὺ πραγματοποιήθηκε ἡ ἀποξήρανση τῆς λίμνης καὶ ἡ καλλιέργειά της, ἡ περιοχὴ ἦταν πυκνότερα καὶ συστηματικότερα κατοικημένη ἀπὸ ἄλλοτε.

Οἱ πληροφορίες τῶν ἀρχαίων γιὰ τὴν ἀποξήρανση αὐτὴ ἦσαν στοιχειώδεις. Οἱ Ὀρχομενιοὶ κατευθύναν τὰ νερὰ στὶς καταβόθρες ἐμποδίζοντάς τα νὰ πλημμυρίζουν τὴν πεδιάδα τὴν ὁποία κατόπιν καλλιεργοῦσαν³⁰⁷ μέχρις ὅτου ὁ Ἡρακλῆς καὶ οἱ Θηβαῖοι τὶς ἔφραξαν καὶ ἡ πεδιάδα ξανάγινε λίμνη. Ἡ ἱστορία αὐτή, τῆς καταστροφῆς πλουτοφόρων ἐγκαταστάσεων λόγω ἀντιζηλίας, ἔχει ἐπιβιώσει μὲ μερικὲς παραλλαγὰς στὶς λεπτομέρειες (ἐχθρότης μεταξὺ δύο ἀδελφῶν) καὶ στὴ λαϊκὴ παράδοση, ποὺ ἀκούγεται πότε πότε καὶ

306. R. HOPE SIMPSON - O.T.P.K. DICKINSON, A Gazetteer of Aegean Civilization in the Bronze Age, I, SIMA LII (Göteborg 1979) 237-38, 240-42, G2-7, 10-14, F. NOACK, Arne, AM 19, 1894, 441-448, εἰκ. 9, Ν. ΦΑΡΑΚΛΑΣ, ΑΔ 23, 1968, Β1, 223.

307. Βλ. ἀνωτ. σημ. 12, 13.

σήμερα. Ἐπιπλέον, οἱ ἀρχαῖοι ἤξεραν ὅτι εἶχαν γίνει καὶ ἄλλες ἀπόπειρες ἀποστράγγισης τῆς λίμνης. Μερικὲς περιορίστηκαν σὲ καθαρισμοὺς καὶ ἐπισκευὲς τῶν παλαιῶν ἐγκαταστάσεων, στὰ χρόνια ὅμως τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου ὁ Χαλκιδαῖος μεταλλευτὴς Κράτης ἐπεχείρησε νὰ σκάψει μία ἀποστραγγιστικὴ τάφρο στὴ μέση τῆς πλημμυρισμένης περιοχῆς, νὰ καθαρίσει τὶς καταβόθρες καὶ νὰ διανοίξει μία ὑπόγεια σήραγγα στὴν προέκταση τῶν καταβοθρῶν στὸν ἀνατολικὸ μυχὸ τῆς λίμνης. Τὸ ἔργο τοῦ Κράτη ἐμποδίστηκε ἀπὸ τοὺς Βοιωτοὺς καὶ ἔμεινε ἀσυμπλήρωτο. Ἐπρεπε νὰ περάσουν 3200 χρόνια ὥσπου νὰ ἀποξηρανθεῖ πάλι καὶ νὰ καλλιεργηθεῖ ἡ Κωπαΐδα.

Ἡ πρώτη, στοιχειώδης ἀπόπειρα γιὰ τὴν ἐκμετάλλευσή της ἔγινε ἐπὶ Ὅθωνος τὸ 1837, ὅταν ἡ Ἀντιβασιλεία ἀνέθεσε στὸν νομομηχανικὸ Εὐβοίας ὑπολοχαγὸ τοῦ μηχανικοῦ Eduard Lufft νὰ ἐκτρέψει προσωρινὰ τὴν κοίτη τοῦ Κηφισσοῦ καὶ νὰ καθαρίσει τὶς καταβόθρες γιὰ νὰ διευκολύνει τὴν ἐκροὴ τῶν ὑδάτων πρὸς τὴ θάλασσα. Οἱ ἐργασίαι εἶχαν μερικὴ ἐπιτυχία καὶ ἡ ἐκτέλεση τῆς μελέτης τοῦ Lufft δὲν ὀλοκληρώθηκε, προφανῶς λόγω ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων πόρων³⁰⁸.

Ἡ Γαλλικὴ Ἑταιρεία ποὺ ἀνέλαβε τὴν ἀποξήρανση τῆς Κωπαΐδος τὸ 1883 περιορίστηκε στὴν ὀριστικὴ ἐκτροπὴ τοῦ Κηφισσοῦ σὲ μιὰ διώρυγα ποὺ ἔφερε τὰ νερά του πρὸς Ν. καὶ Δ. καὶ τὰ ὀδηγοῦσε μαζὶ μὲ τὰ νερά τοῦ Μέλανος καὶ τῆς Ἐρκυνας μέσω μιᾶς σήραγγας στὴν Ὑλίκη. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἦταν ἀρκετό, καὶ ἡ Ἀγγλικὴ Ἑταιρεία ποὺ ἀνέλαβε νὰ συνεχίσει τὸ ἔργο τῶν Γάλλων (1889) ἔσκαψε ἓνα πυκνὸ δίκτυο ἀποστραγγιστικῶν τάφρων ποὺ καταλήγουν στὴν κεντρικὴ μεγάλη τάφρο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Ὑλίκη. Τὰ ἔργα αὐτὰ συνετέλεσαν στὴν ἀποστέγνωση τοῦ πυθμένα τῆς λίμνης, στὸ ἀντίστοιχο χαμῆλωμα τῆς στάθμης του καὶ στὴν ἀνάδειξη τῶν καταλοίπων τῶν ἀρχαίων ἐγκαταστάσεων, τὰ ὁποῖα ὅμως καταστρέφονταν προοδευτικὰ ἀπὸ τὰ σύγχρονα ἔργα μέχρις ὅτου ἐξαφανίστηκαν ἐντελῶς.

Ὅσα γνωρίζουμε γιὰ αὐτὰ ὀφείλονται στὶς κάπως βιαστικὲς ἀλλὰ πολὺτιμες γιὰ τὴν ἀμεσότητά τους δημοσιεύσεις καὶ χαρτογραφήσεις τῶν μηχανικῶν τῆς Γαλλικῆς Ἑταιρείας Καμπάνη καὶ Lallier, ποὺ ἀποτύπωσαν ὅσα πρόφτασαν νὰ δοῦν³⁰⁹, καὶ στὶς μελέτες τοῦ Curtius³¹⁰, τοῦ Philippon³¹¹ καὶ τοῦ Noack³¹², ποὺ προσπάθησαν νὰ ὀργανώσουν καὶ νὰ ἐπεξεργαστοῦν τὸ ὕλικό καὶ νὰ ἐρμηνεύσουν τὶς ἀρχαῖες μεθόδους. Στὸ διάστημα τοῦ μεσο-

308. ΧΑΡ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Προσπάθειαι ἀποξηράνσεως τῆς Κωπαΐδος κατὰ τὴν Ὀθωνικὴν περίοδον, Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βοιωτικῶν Μελετῶν, Β, β, 843-848.

309. Μ. KAMBANIS, Le dessèchement du lac Copais par les anciens, BCH 17, 1893, 322-342.

310. Ε. CURTIUS, Die Deichbauten der Minyer, Sitzungsbericht der Berliner Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse 55, 1892, 1181-1193.

311. Α. PHILIPPSON, Der Kopais-See in Griechenland und seine Umgebung, Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin 29, 1894, 1-90.

312. F. NOACK, Arne, AM 19, 1894, 405-484.

πολέμου, όταν τὸ ὑλικὸ αὐτὸ εἶχε σχεδὸν ἐντελῶς ἀφανιστεῖ, ἀναθερμάνθηκε τὸ ἐνδιαφέρον, καὶ οἱ συμπληρωματικὲς ἔρευνες καὶ μελέτες τοῦ Kenny³¹³, τοῦ Karstedt³¹⁴ καὶ τοῦ Lauffer³¹⁵ προσέθεσαν πολλὰ σημαντικὰ στοιχεῖα στὰ ἤδη γνωστά. Μετὰ τὸν πόλεμο ὁ Lauffer συνέχισε ἐπὶ τόπου τὸ σημαντικότερο ἔργο του³¹⁶, στὸ ὁποῖο οἱ ἐπὶ μέρους ἔρευνες τοῦ Σπυρόπουλου³¹⁷ καὶ τοῦ Fossey³¹⁸ προσέθεσαν μερικὲς λεπτομέρειες. Τέλος ὁ καθηγητὴς τοῦ Πολυτεχνείου τοῦ Μονάχου J. Knauss³¹⁹ συγκέντρωσε μὲ τοὺς συνεργάτες του ὅλες τὶς ὑπάρχουσες πληροφορίες καὶ μελέτησε τὸ θέμα κυρίως ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς εἰδικότητάς του, δηλαδὴ τῶν ὑδραυλικῶν ἔργων. Ἡ ἐργασία τοῦ Knauss συνετέλεσε στὴ διασάφηση πολλῶν ἀοριστιῶν, καὶ στὴ διατύπωση ἐδραιωμένων ἀπόψεων καὶ συμπερασμάτων.

Τὸ ἀποξηραντικὸ πρόγραμμα τῶν ἀρχαίων βασιζόταν στὸν συνδυασμὸ δύο βασικῶν μεθόδων: Στὴν ἐκτροπὴ τῆς ροῆς τῶν ποταμῶν ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς λίμνης πρὸς τὶς ὄχθες καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὶς καταβόθρες, καὶ στὴ δημιουργία βαθυπέδων, στεγνῶν περιοχῶν δηλαδὴ, περιορισμένων ἀπὸ ἀναχώματα ποὺ ἐμπόδιζαν τὰ νερὰ νὰ ἐξαπλωθοῦν καὶ νὰ τὶς πλημμυρίσουν (polder). Συγκεκριμένως (σχ. 16), ὁ Κηφισσοὺς καὶ ὁ Μέλας ὁδηγήθηκαν σὲ μία μεγάλη χτιστὴ διώρυγα χαραγμένη ἀπὸ Δ. πρὸς Α. κατὰ μῆκος τῆς βόρειας ὄχθης, ποὺ κατέληγε στὶς μεγάλες καταβόθρες τοῦ βορειοανατολικοῦ μυχοῦ. Ἡ Ἐρκυνα ἐξετράπη πρὸς Ν. καὶ τὰ νερά της, μαζί μὲ τὰ νερὰ τοῦ Φάλαρου καὶ τῶν ἄλλων μικρῶν ρευμάτων, διοχετεύτηκαν στὴ νότια ἀποχετευτικὴ τάφρο ποὺ τὰ ἔφερνε στὶς καταβόθρες τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης. Οἱ διώρυγες σχηματίστηκαν μὲ τὴν κατασκευὴ ἀναχωμάτων ὕψους 2 μ. περίπου καὶ πλάτους 30 μ. Τὰ ἀναχώματα ἦσαν μονὰ στὰ σημεῖα ὅπου περνοῦσαν σὲ ἀπόσταση 40-60 μ. ἀπὸ τὸ πρᾶνές τοῦ βράχου, τὸ ὁποῖο σχημάτιζε ἔτσι τὴν ἄλλη ὄψη τῆς διώρυγας, καὶ διπλὰ ὅπου αὐτὴ περνοῦσε μέσα ἀπὸ τὴν πεδιάδα. Τὰ τοιχώματά τους πρὸς τὸ νερὸ ἦσαν προστατευμένα μὲ ἰσχυρὴ λιθοδομή, πάχους 2-2,50 μ., ποὺ τὰ ἔκανε κάπως στεγανὰ καὶ ἐμπόδιζε τὴ διάβρωσή τους ἀπὸ τὴ ροὴ τοῦ νεροῦ. Σὲ ἓνα σημεῖο πρὸς Β. τοῦ

313. A. KENNY, The Ancient Drainage of the Copais, *Annals of Archaeology and Anthropology*, University of Liverpool 22, 1935, 189-206.

314. U. KARSTEDT, Der Kopaissee im Altertum und die "Minyschen" Kanäle, *AA* 52, 1937, 1 xé.

315. S. LAUFFER, Frühe Siedlungen im Kopaisgebiet, VI Int. Kongress für Archäologie, Berlin 1939, 304, 305, *Archäologische Funde im Kopaisgebiet 1939-40*, *AA* 1940, 184 xé.

316. S. LAUFFER, Topographische Untersuchungen im Kopaisgebiet, *AA* 26, 1971, B, 239-240, *AA* 29, 1974, B, 449-454, *Wasserbauliche Anlagen des Altertums am Kopaissee*, Leichtweiss-Institut für Wasserbau der Technischen Universität, Braunschweig, Mitt. Heft Nr 71, 1981, 239-265.

317. Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Εἰσαγωγή εἰς τὴν μελέτην τοῦ Κωπαϊδικοῦ χώρου, *AAA* 6, 1973, 201-214.

318. J. M. FOSSEY, The End of the Bronze Age in the South-West Copais, *Euphrosyne* 6, 1973, 7-21, *Mycenaean Fortifications of the North-East Kopais*, *Op. Ath.* XIII:10, 1980, 155-162.

319. J. KNAUSS x.ἄ., Die Wasserbauten der Minyer in der Kopais, Institut für Wasserbau e.t.c. O. v. Miller Institut in Obernach, Technische Universität München, Bericht Nr 50, 1984, Die Melioration des Kopaisbeckens durch die Minyer im 2. Jt. v. Chr., Bericht Nr 57, 1987.

Γλᾶ καὶ γιὰ ἀπόσταση 200 μ. περίπου τὸ μεγάλο κανάλι γινόταν διπλό, καὶ τὸ ἓνα σκέλος τοῦ προχωροῦσε πρὸς τὰ Μπίνια καὶ τὴ Μεγάλῃ Καταβόθρῃ, ἐνῶ τὸ ἄλλο διακλαδιζόταν πρὸς Ν., προσπερνώντας τὸν βράχο τοῦ Γλᾶ καὶ κατεβαίνοντας ὡς τὶς καταβόθρες στὰ Βρίστικα. Ὑπολογίστηκε ὅτι γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν ἀναχωμάτων μετακινήθηκαν 2 ἑκατομ. κυβικὰ μέτρα χωμάτων καὶ ὅτι ἡ λιθεπένδυσή τους χρειάστηκε 250.000 κυβικὰ μέτρα πέτρες. Ὑπολογίζεται ἐπίσης ὅτι τὸ μεγάλο κανάλι εἶχε ροὴ 100 κυβικὰ μέτρα τὸ δευτερόλεπτο.

Ἀνάλογα ἀναχώματα περιέβαλλαν καὶ προστάτευαν τὰ βαθύπεδα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ μεγαλύτερα, ἐκεῖνα ποὺ ἄφησαν ἀσφαλὴ ἵχνη, κατασκευάστηκαν εἴτε στὶς παρυφές τῆς λίμνης μεταβάλλοντας τὶς ἐσοχὲς τῆς ὄχθης τῆς σὲ κλειστὲς λεκάνες ποὺ ἀποστραγγίζονταν αὐτομάτως ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες καταβόθρες (Δαυλός, Ἀκραιφία, Φουντίκλιζα-Βρίστικα, Καφροούτι, Ἀσπληδών, Τεγύρα), εἴτε μέσα στὴν ἴδια τὴ λεκάνη, περιφραγμένα μὲ ἰσχυρὰ ἀναχώματα (βαθύπεδο Τουρλογιάννη-Κάστρου, δύο στὴν περιοχὴ τοῦ Ὁρχομενοῦ, ἄλλο γύρω ἀπὸ τὸν Γλᾶ). Ἡ ἀεροφωτογράφιση τῶν περιοχῶν αὐτῶν ἔδειξε ἵχνη συνοικισμῶν καὶ κτισμάτων ποὺ βρίσκονται σήμερα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς πεδιάδας, ποὺ δὲν ἔχουν ἐρευνηθεῖ καὶ ποὺ ἀντιστοιχοῦν ἴσως στὶς μυθικὲς πόλεις (Ἀθῆναι, Ἐλευσίς, Μιδέα, Ἄρνη) ποὺ κατακλύστηκαν κατὰ τὴν παράδοση ἀπὸ τὰ νερὰ τῆς λίμνης μετὰ τὴν καταστροφὴ τῶν ἀποξηραντικῶν ἔργων.

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι οἱ στέφεις τῶν ἀναχωμάτων ἦσαν διαρρυθμισμένες σὲ δρόμους καὶ μάλιστα ἀμαξιτούς, καὶ ὅτι οἱ διώρυγες θὰ χρησίμευαν καὶ ὡς συγκοινωνιακὲς ἀρτηρίες σὲ μικρὰ πλωτὰ μέσα, διευκολύνοντας τὴ διακίνηση βαριῶν καὶ ὀγκωδῶν φορτίων.

Ὑλικὸ ποὺ νὰ χρονολογεῖ τὶς κατασκευὲς αὐτὲς δὲν ὑπάρχει. Οἱ παλαιοὶ ἐρευνητές, οἱ ὁποῖοι ἄλλωστε δὲν ἔκαναν ἀνασκαφές, δὲν ἐγνώριζαν τί ἔπρεπε νὰ προσέξουν καὶ νὰ συλλέξουν, καὶ οἱ νεότεροι δὲν εἶχαν πλέον στὴ διάθεσή τους ἀδιατάρακτες ἐπιχώσεις. Ὁ Σπυρόπουλος στὴ συντομότητα μνεῖα μιᾶς τομῆς ποὺ ἔκανε σὲ κάποιο ἀνάχωμα ἀναφέρει ὅτι βρῆκε «ἱκανὸν ἀριθμὸν ὀστράκων ἀγγείων τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς μετριοτάτην κατάστασιν διατηρήσεως», τὰ ὁποῖα πιστεύει ὅτι μπορεῖ νὰ χρονολογήσει στὴν πρώιμη ΜΕ περίοδο³²⁰. Ἀπεικονίζει 5 συγκολλημένα καὶ ἐλλιπῆ κεραμεικὰ σύνολα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 4 εἶναι ἀδύνατον νὰ χρονολογηθοῦν ἀπὸ τὶς φωτογραφίες, τὸ δὲ πέμπτο, στόμιο καὶ λαβὴ μιᾶς πρόχου, ἀνήκει σὲ τύπο ἀγγείου ποὺ δὲν κατασκευάζεται πρὶν ἀπὸ τὴν ΥἚ ΙΙΑ2. Τοῦτο συμφωνεῖ καὶ μὲ τὰ εὐρήματα τῆς μόνης ἐγκατάστασης τοῦ ὅλου συστήματος ποὺ δὲν παραβιάστηκε ἀπὸ μεταγενέστερες ἀνθρώπινες ἐπεμβάσεις καὶ ποὺ ἐρευνήθηκε συστηματικὰ, τοῦ Γλᾶ.

Ἡ τεράστια ἐγκατάσταση τοῦ Γλᾶ χτίστηκε μαζὶ μὲ τὰ ἔργα ἀποξήρανσης τῆς λίμνης.

320. AAA 6, 1973, 209.

μὲ τὰ ὁποῖα συνδέεται ἀπευθείας καὶ χωρὶς τὰ ὁποῖα δὲν θὰ εἶχε νόημα. Κάποια στιγμή κατὰ τὴ διάρκεια τῆς χρήσης του τὸ μέλαθρο ὑπέστη ζημιὲς ἀπὸ πυρκαγιά, οἱ ὁποῖες ἐπισκευάστηκαν ἀμέσως. Ἀργότερα ὅμως, τόσο αὐτὸ ὅσο καὶ τὰ φυλάκια στὶς πύλες καὶ τὰ συγκροτήματα τῶν ἀποθηκῶν, κάηκαν, ἐγκαταλείφθηκαν καὶ ἐρειπώθηκαν. Ἡ κεραμεικὴ τους εἶναι ἄφθονη ἀλλὰ συνηθισμένη. Μὲ λίγες ἐξαιρέσεις περιορίζεται σὲ ἀγγεῖα καθημερινῆς χρήσης, κυρίως κύλικες καὶ λεκανίδια, πρόχους καὶ μαγειρικὰ σκεύη. Τὰ παλαιότερα ὅστρακα ἀνήκουν στοὺς τελευταίους ΥἼΕ ΙΙΑ2 ἢ στοὺς πρώτους ΥἼΕ ΙΙΒ2 χρόνους. Τὸ στρῶμα τῆς καταστροφῆς περιέχει δείγματα τῆς προχωρημένης ΥἼΕ ΙΙΒ2 περιόδου ποὺ δὲν παρουσιάζουν οὔτε στὰ σχήματα οὔτε στὴ διακόσμηση χαρακτηριστικὰ τῆς ἐπομένης ΥἼΕ ΙΙΓ φάσης. Ὁ Γλᾶς δηλαδὴ καὶ οἱ συναφεῖς μὲ αὐτὸν ἐγκαταστάσεις χτίστηκαν στὶς ἀρχὲς τοῦ 13ου αἰ. π.Χ. καὶ καταστράφηκαν λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1200 π.Χ. χωρὶς νὰ ξαναλειτουργήσουν. Ἡ κεραμεικὴ τῆς καταστροφῆς τους δὲν διαφέρει ἀπὸ τὰ δημοσιευμένα ἀγγεῖα τῶν δαπέδων τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ Ὁρχομενοῦ. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸ ὅτι τόσο ἡ ἔδρα τοῦ ἀνακτος, ὅπου κι ἂν βρισκόταν, ὅσο καὶ οἱ ἐκτεταμένες ἀποθηκευτικὲς ἐγκαταστάσεις στὸν Γλᾶ εἶχαν κοινὸ τέλος ὀφειλόμενο στὴν ἴδια αἰτία. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 13ου αἰ. π.Χ. καὶ πέρα ἡ κεραμεικὴ τοῦ Ὁρχομενοῦ δὲν παρουσιάζει οὔτε τὴν ποικιλία τῶν σχημάτων οὔτε τὴν ποιότητα κατασκευῆς καὶ διακόσμησης τῆς προηγούμενης περιόδου τῆς ἀκμῆς³²¹. Ὁ Γλᾶς ἀφ' ἑτέρου φέρει σαφέστατα ἵχνη βίαιης καταστροφῆς ἀπὸ ἀνθρώπινο χέρι, καὶ ἡ παράδοση ἀποδίδει τὴν καταστροφὴ τῶν ἀποστραγγιστικῶν ἔργων τῆς Κωπαΐδος στὸν Ἡρακλῆ καὶ στοὺς Θηβαίους. Ὁ Ἡρακλῆς εἶναι βέβαια μυθικὸ πρόσωπο. Ὅσο γιὰ τοὺς Θηβαίους, ἡ ἔρευνα τῶν μυκηναϊκῶν καταλοίπων τῆς πόλης τους ἔδειξε ὅτι αὐτὴ ἐξακολούθησε νὰ ὑπάρχει καὶ μετὰ τὴν ἐρήμωση τοῦ Γλᾶ, ἐπιβεβαιώνοντας ἔτσι κατὰ τὰ φαινόμενα τὶς ἱστοριοφανεῖς αὐτὲς ἀναμνήσεις.

---

321. Πρβ. Orchomenos V 28-43.

APPENDIX

A PROVENANCE INVESTIGATION OF MYCENAEAN POTTERY FROM GLA BY NEUTRON ACTIVATION ANALYSIS*

Introduction

The geochemical conditions involved in clay formation have resulted in clays having different chemical compositions in different places. Thus, the pottery made in a single area will have a distinctive chemical profile reflecting its place of origin. Sufficiently detailed chemical analysis of ceramics made from different clay sources will reveal these compositional differences, and a profile of the abundances of elements in a potsherd can thus serve as a "fingerprint" relating it to its place of manufacture.

There are, however, a large number of potential clay sources which may relate to a particular archaeological problem, and, since the differences in chemical composition between these sources are often not very great, it is clear that in order to distinguish different compositional groups it is necessary to determine a considerable number of elements with good precision. Furthermore, since many of these elements will be present only in trace amounts, the method must be sensitive.

One such method is Neutron Activation Analysis, which involves the neutron irradiation of the pottery sample. The resultant radioactive forms of the elements within the clay produce characteristic gamma rays, measurement of which allows the determination of a large number of chemical elements. At Manchester, 24 elements are routinely measured (see Table 4).

Analysis Procedures

The neutron activation analysis procedures used at Berkeley have been well documented by Perlman and Asaro¹. The procedures used at Manchester are detailed by Taylor and Robinson² who also discuss the statistical treatment of the data.

The samples were grouped using cluster analysis, and the assignments of samples to

---

*The author gratefully acknowledges the support of a Greek Government Scholarship, and of research awards from the Cotton Foundation, the Onassis Foundation and the Leverhulme Trust. He would also like to thank Drs. Maniatis and Kilikoglou for allowing access to the facilities of the Laboratory of Archaeometry, N.C.S.R. Demokritos, and Dr. E. B. French for commenting on earlier drafts of the article.

1. I. PERLMAN and F. ASARO, Pottery Analysis by Neutron Activation, *Archaeometry* 11, 1969, 21-52.

2. R. J. TAYLOR and V. J. ROBINSON, Neutron Activation Analysis of Roman African Red Slip Ware Kilns, *Archaeometry* 38, 2, 1996, 231-43.

groups were checked using the Mahalanobis procedures in the MANHATTAN (MAHALA) programme, developed at Manchester. All available elemental data were used in the statistical evaluation.

Results

1. Pottery from Gla

Cluster analysis of the thirteen sherds' data showed three outliers (GLA 01, 09 and 10). Removal of these three samples and subsequent re-analysis showed that the remaining ten sherds form a single chemical group, but with three of the ten (GLA 05, 07 and 08) being somewhat loosely associated. The remaining seven sherds form a cluster stable in both Mahalanobis and cluster analyses (see chemical profile: Table 4):

Gla Cluster (7 samples): GLA 02-04, 06, 11-13.

The associated samples, GLA 05, 07 and 08 are all much lower in Rb (c. 30 ppm). GLA 07 is also higher in Fe and Th, and GLA 08 higher in Cr, Fe, Hf and Th. Of the outliers, GLA 01 is much lower in Na and La; GLA 09 is much higher in Na, Al, Sc and Dy; and GLA 10 much higher in Rb, Cs, La, Sm, Eu, Yb and Th.

2. Comparison with Data on Mycenaean Pottery from other Boeotian Sites

Researchers at the Lawrence Berkeley Laboratory, University of California have also carried out neutron activation analysis of Mycenaean pottery from Boeotia (including three sherds from earlier excavations at Gla. See Table 1). The Theban data has been found to form two chemical groups (Thebes A and B)³.

TABLE 1: COMPARATIVE BOEOTIAN DATA

Site	No. of Samples	Analytical Code	Map Ref. ⁴	
			(a)	(b)
Thebes	48	THEB 01-48	G23	C22
Eutresis	4	EUTR 01-04	G33	C39
Kallithea	4	KALL 01-04	G26	C35
Tanagra	4	TNAG 01-04	F63	B46
Gla	3	GLAS 01-03	G9	C7

Each of the 63 samples from the Berkeley analyses was compared with the Gla chemical

group using the MAHALA program. Seven of the samples proved to have compositions conforming to the chemical profile of the cluster, as follows:

GLAS 01, 02, 03 - good association

TNAG 01, 03, 04, THEB 47 - possible association

3. Comparison with Chemical Reference Data from other Mycenaean Sites

A number of chemical reference groups from the Manchester-Berkeley database (see Table 2) were available for comparison with the Gla data. The MAHALA program was used to compare these groups with the chemical profiles of (i) the Gla group defined above, and (ii) the 13 individual sherds, but no associations were found.

TABLE 2: COMPARATIVE DATA⁵

REGION	SITES/AREAS REPRESENTED	GROUPS
Attica	Perati	1
Argolid-Corinthia	Asine, Berbati, Korakou, Mycenae, Tiryns, Zygouries	7
Peloponnese (other)	Achaea, Ayios Stephanos, Chora Ano Englianos, Nichoria, Olympia-Kolosakos, Palaikastro, Peristeria, Platanos-Renia	12
Crete	Chania, Kommos, Knossos, Palaikastro, Phaistos	12

3. J. E. TOMLINSON, Statistical Analysis of Neutron Activation Data on Mycenaean Pottery from Gla, Thebes, Eutresis, Kallithea and Tanagra in Boeotia, Proceedings of the Third International Congress of Boeotian Studies in Greece, Thebes, 4-8 September 1996 (forthcoming).

4. Map references from: (a) R. HOPE SIMPSON and O.T.P.K. DICKINSON, A Gazetteer of Aegean Civilisation in the Bronze Age, I: The Mainland and Islands (SIMA 52; Gothenburg 1979); (b) R. HOPE SIMPSON, Mycenaean Greece (Noyes Press, 1981).

5. See J. E. TOMLINSON, Provenance of Minoan Ceramics by Multivariate Analysis of Neutron Activation Data, (Ph.D. Thesis, University of Manchester, 1991); S. M. A. HOFFMANN, V. J. ROBINSON and E. B. FRENCH, Report on the Perlman/Asaro Analysis of Selected Nichoria Sherds, in W. A. McDONALD and N. C. WILKIE (eds.), Excavations at Nichoria in Southwest Greece, II. The Bronze Age Occupation (University of Minnesota, Minneapolis 1992) 779-82; S. M. A. HOFFMANN, V. J. ROBINSON, E. B. FRENCH and R. E. JONES, The Problems of the North East Peloponnese and Progress to Its Solution: Effects of Measurement Errors and Element-Element Correlations in Defining Ceramic Reference Groups, in D. ADAN-BEYITZ, M. ARTZY and F. ASARO (eds.), Nuclear Chemistry and its Influence on Modern Science (forthcoming); E. B. FRENCH, S. M. A. HOFFMANN and V. J. ROBINSON, The Perlman and Asaro Analyses of the Hagios Stephanos Sherds: A Statistical Re-Evaluation, in R. JENKO (ed.), Excavations at Ayios Stephanos in Laconia, BSA Supplementary Volume Series (forthcoming); J. E. TOMLINSON, Statistical Evaluation of the Asaro-Perlman Neutron Activation Data on Mycenaean Pottery from the Peloponnese, BSA 92, 1997, 139-164.

Conclusions

All three sherds from Gla analysed at Berkeley fall into the Gla group defined here. This not only confirms that data from the two laboratories are directly comparable, but supports the cluster's establishment as a local reference group (although it should be noted that no reference data from Orchomenos was available for comparison with the group). Three of the four samples from Tanagra are also possibly associated with the Gla cluster. Only one Theban sample (THEB 47, associated with Thebes Cluster A) also shows chemical similarities with the cluster, indicating that although the chemical profiles of pottery from Thebes and Gla are separable, they are nonetheless similar.

The fact that pottery from Thebes and Gla can be separated on the basis of its chemical profile indicates separate production centres for the two areas. That the chemical profiles are, however, similar might be expected from the relatively small distance between the two sites. That three of the four samples from Tanagra are chemically more similar to Gla than Thebes is perhaps more surprising given that Tanagra is somewhat closer to Thebes than to Gla. The samples are not, however, unambiguous chemically, and it may well be that they originate from a third production centre (perhaps Tanagra itself?) whose pottery has a similar chemical profile to both Gla and Thebes.

TABLE 3: CATALOGUE OF GLA SHERDS ANALYSED AT MANCHESTER (by E. B. French)

GLA 01; coarse
GLA 02; coarse
GLA 03; ?coarse or pink unpainted
GLA 04; pinkish unpainted
GLA 05; buff unpainted with pink core
GLA 06; coarse
GLA 07; greenish unpainted
GLA 08; greenish unpainted
GLA 09; grey coarse
GLA 10; coarse, very thick
GLA 11; coarse/pink unpainted
GLA 12; pink unpainted - reused as burnisher
GLA 13; coarse

TABLE 4: ELEMENTAL COMPOSITION OF THE CHEMICAL GROUP FROM GLA

Na%	.927 ± .153	(17)
Al%	7.03 ± .724	(10)
K%	1.69 ± .462	(27)
Ca%	3.35 ± 4.14	(124)
Sc	18.3 ± 2.07	(11)
Ti%	.487 ± .039	(8)
V	94.9 ± 13.9	(15)
Cr	488. ± 82.3	(17)
Mn	886. ± 314.	(35)
Fe%	5.37 ± .488	(9)
Co	32.1 ± 7.88	(25)
Rb	90.6 ± 14.5	(16)
Cs	4.85 ± 1.04	(21)
La	30.5 ± 1.94	(6)
Ce	63.5 ± 6.39	(10)
Sm	5.41 ± .276	(5)
Eu	1.27 ± .126	(10)
Dy	4.33 ± .330	(8)
Yb	2.82 ± .194	(7)
Lu	.376 ± .046	(12)
Hf	5.20 ± .594	(11)
Ta	.945 ± .222	(23)
Th	10.6 ± .810	(8)
U	3.11 ± .475	(15)

Elemental data (group mean ± standard deviation) quoted to 3 significant figures and expressed in parts per million (p.p.m.) except where noted as a percentage (%). The third column shows the standard deviation expressed as a percentage of the elemental mean.

JONATHAN E. TOMLINSON

Department of Chemistry
University of Manchester

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

Ἐκτὸς ἀπὸ τῶν γνωστῶν καὶ καθιερωμένων βραχυγραφίῶν χρησιμοποιήθηκαν καὶ οἱ ἀκόλουθοι :

Agora XIII	The Athenian Agora, XIII. The Neolithic and Bronze Ages (Princeton 1971).
Asine	O. FRÖDIN - A.W. PERSSON, Asine, Results of the Swedish Excavations 1922-1930 (Stockholm 1938).
AVAA	B. GRAEF - E. LANGLOTZ, Die antiken Vasen von der Akropolis zu Athen (Berlin 1925).
BICS	Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London.
Chamber Tombs	A. J. B. WACE, Chamber Tombs at Mycenae (Archaeologia LXXXII, Oxford 1932).
Γλᾶς I	Σ. Ἰακωβίδης, Γλᾶς I, Ἡ ἀνασκαφὴ 1955-1961 (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀρ. 107, Ἀθῆναι 1989).
Deiras	J. DESHAYES, Argos, les fouilles de la Deiras, Études Peloponnésiennes IV (Paris 1966).
Ἐπίχωση	N. ΒΕΡΔΕΛΗΣ - Ε. καὶ D. FRENCH, Τίρυνς, Μυκηναϊκὴ Ἐπίχωση ἐξώθεν τοῦ Δυτικοῦ Τείχους τῆς ἀκροπόλεως, ΑΔ 20, 1965.
F.d.G.	ANTOINE DE RIDDER, Fouilles de Gha, BCH 18, 1894, 271-310.
FM	FURUMARK, Motif.
FS	FURUMARK, Shape.
Ivory Houses	IPHIGENIA TOURNAVITOU, The "Ivory Houses" at Mycenae, BSA Suppl. vol. 24 (Oxford - Northampton 1995).
JRGZM	Jahrbuch des Römisch - Germanischen Zentralmuseums Mainz.
Kadmeia I	S. SYMEONOGLOU, Kadmeia I (SIMA XXXV, Göteborg 1973).
MDP	P. A. MOUNTJOY, Mycenaean Decorated Pottery, a Guide to Identification (SIMA LXIII, Göteborg 1986).
MPI	P. A. MOUNTJOY, Mycenaean Pottery, an Introduction (Oxford University Committee for Archaeology, Monograph No 36, Oxford 1993).
Nichoria II	W. A. McDONALD - NANCY C. WILKIE (eds.), Excavations at Nichoria in Southwest Greece, II. The Bronze Age Occupation (Minneapolis 1992).
NT	A. W. PERSSON, New Tombs at Dendra near Midea (Lund 1942).
Οἰκία Τάφου Τριπόδων	A. ΩΝΑΣΟΓΛΟΥ, Ἡ Οἰκία τοῦ Τάφου τῶν Τριπόδων στὶς Μυκῆνες (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀρ. 147, Ἀθῆναι 1995).
Orchomenos V	P. A. MOUNTJOY, Orchomenos V, Mycenaean Pottery from Orchomenos, Eutresis and Other Boeotian Sites (Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, N.F. 89, München 1983).
Panagia Houses	I. MYLONAS - SHEAR, The Panagia Houses at Mycenae (Philadelphia 1987).
PN I	C. W. BLEGEN - M. RAWSON, The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia, I (Princeton 1966).
PN III	C. W. BLEGEN et al., The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia, III (Princeton 1973).
Prosymna	C. W. BLEGEN, Prosymna, The Helladic Settlement Preceding the Argive Heraion (Cambridge Univ. Press 1937).

RT
ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

SIMA
Φίλια Έπη

A. W. PERSSON, The Royal Tombs at Dendra near Midea (Lund 1931).
ΑΓΝΗ ΞΕΝΑΚΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Οί θαλαμωτοὶ τάφοι τῶν Μυκηνῶν ἀνα-
σκαφῆς Τσοῦντα (1887-1898) (Παρίσι 1985).
Studies in Mediterranean Archaeology, Paul Åströms Förlag (Göteborg).
Φίλια Έπη εἰς Γεώργιον Μυλωνᾶν (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολο-
γικῆς Ἑταιρείας ἀρ. 103, Ἀθῆναι 1986-1990).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- BULLE H., Orchomenos I, Die älteren Ansiedlungsschichten, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, XXIV 2 (München 1907).
- CURTIUS E., Die Deichbauten der Minyer, Sitzungsbericht der Berliner Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Berlin, τόμ. 55, 1892, 1181-1193.
- DEAN A. J., The Lake Copais, Boeotia, Greece: Its Drainage and Development, Journal of the Institution of Civil Engineers, τόμ. 5 καὶ 6, 1936, 287 κέ., discussion and correspondence.
- DE RIDDER A., Fouilles de Gha, BCH 18, 1894, 271-310.
- FOSSEY J. M., The End of the Bronze Age in the South-West Copais, Euphrosyne, Revista de Filologia Classica, Lisboa, Nova Serie, τόμ. 6, 1973, 7-21.
- FOSSEY J. M., Mycenaean Fortifications of the North-East Copais, Opuscula Atheniensia 13, 1980, 155-162.
- FRAZER J. G., Pausanias' Description of Greece, V (1913) 120-128.
- FRENCH D. H., Notes on Prehistoric Pottery Groups from Central Greece (1972) εἰκ. 16 c-d.
- FROTHINGHAM A. L., AJA X, 1895, 119 κέ. Kopais - Excavations at Gha, Mycenaean Palace (σύνοψη τοῦ ἄρθρου τοῦ de Ridder).
- HOPE SIMPSON R. - DICKINSON O.T.P.K., A Gazetteer of Aegean Civilization in the Bronze Age, I, SIMA LII (Göteborg 1979) 239 κέ.
- ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ Ι., ΠΑΕ 1955, 121 κέ., 1956, 90 κέ., 1957, 48 κέ., 1958, 38 κέ., 1959, 21 κέ., 1960, 23 κέ., 1961, 28 κέ., ΑΔ 17, 1961/62, Β, 132-137, πίν. 158-160.
- ΙΑΚΟΒΙΔΗΣ Σ., Gla, Archaeologia Homerica, I, E1, 204-210 (Göttingen 1977).
- ΙΑΚΟΒΙΔΗΣ Σ. Ε., Late Helladic Citadels on Mainland Greece (Leiden 1983) 91-107, pls. 58-77.
- ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ Σ., Έρευνα εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Γλᾶ, ΠΑΕ 1979, 37-39. Ἀνασκαφὴ Γλᾶ, ΠΑΕ 1981, 92-95, πίν. 84-91. ΠΑΕ 1982, 105-108, πίν. 73-79. ΠΑΕ 1983-Α', 99-101, πίν. 94-98. ΠΑΕ 1984-Α', 142, πίν. 114. ΠΑΕ 1990, 40-44, πίν. 6-9. ΠΑΕ 1991, 64-66, πίν. 17-21.
- ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ Σ. Ε., Γλᾶς Ι. Ἡ ἀνασκαφὴ 1955-1961 (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀρ. 107, Ἀθῆναι 1989).
- KAHRSTEDT U., Der Kopaissee im Altertum und die "Minyschen" Kanäle, AA 52, 1937, 1 κέ.
- KAMBANIS M. C., Le dessèchement du lac Copais par les anciens (I), BCH 16, 1892, 121-137.
- KAMBANIS M. C., Le dessèchement du lac Copais par les anciens (II), BCH 17, 1893, 322-342.
- KENNEY E. J. A., The Ancient Drainage of the Copais. Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology, τόμ. 22, 1935, 189-206.
- KNAUSS J. - HEINRICH B. - KALCYK H., Die Wasserbauten der Minyer in der Kopais - die älteste Flussregulierung Europas, Bericht Nr. 50 des Instituts für Wasserbau und Wassermengenwirtschaft der Technischen Universität München, 1984 (Kopais 1).

- KNAUSS J., Die Melioration des Kopaisbeckens durch die Myner im 2. Jt. v. Chr., Bericht Nr. 57 des Instituts für Wasserbau und Wassermengenwirtschaft der Technischen Universität München, 1987 (Kopais 2).
- KUNZE E., Orchomenos II, Die Neolithische Keramik, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, N.F. 5 (München 1931).
- KUNZE E., Orchomenos III, Die Keramik der frühen Bronzezeit, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, N.F. 8 (München 1934).
- LAUFFER S., Frühe Siedlungen im Kopaisgebiet, VI. Int. Kongress für Archäologie, Berlin 1939, 304-305.
- LAUFFER S., Archäologische Funde im Kopaisgebiet 1939-1940, AA 1940, 184 κέ.
- LAUFFER S., Orchomenos, ἐν Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft. Suppl. 14 (1974) 290-333.
- LAUFFER S., Topographische Untersuchungen im Kopaisgebiet 1970, AA 26, 1971, B, 239-245.
- LAUFFER S., Untersuchungen im Kopaisgebiet 1971 und 1973, AA 29, 1974, B, 449-454.
- LAUFFER S., Wasserbauliche Anlagen des Altertums am Kopaissee, Wasser im antiken Hellas. Leichtweiss-Institut für Wasserbau der Technischen Universität, Braunschweig, Mitt. Heft Nr. 71, 1981, 239-265.
- LAUFFER S., Kopais I. Untersuchungen zur historischen Landeskunde Mittelgriechenlands (Frankfurt, Lang 1986).
- McCONNEL B. E., Fortifications of the Lake Kopais Drainage Works, in: Dartmouth Classical Journal XI, 1978-1979.
- MOUNTJOY P., Orchomenos V. Mycenaean Pottery from Orchomenos, Eutresis and Other Boeotian Sites. Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, N.F. 89 (München 1983).
- NOACK F., Arne, AM 19, 1894, 405-494.
- NOACK F., Homerische Paläste (1903) 19 κέ.
- PHILIPPSON A., Der Kopais-See in Griechenland und seine Umgebung, Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, hrsg. v. Georg Kollm., τόμ. 29, 1894, 1-90.
- ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ., Εισαγωγή εἰς τὴν μελέτην τοῦ Κωπαΐδικοῦ χώρου, AAA 6, 1973, 201-210.
- ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ., Τὸ ἀνάκτορον τοῦ Μινύου εἰς τὸν Βοιωτικὸν Ὀρχομενόν, AAA 7, 1974, 313-324.
- WALLACE P. W., The Dikes in the Kopais, Teiresias Suppl. 2 (1979).
- WRIGHT J. C., Mycenaean Palatial Terraces, AM 95, 1980, 68 κέ.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΓΧΡΩΜΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ

I. Χρώματα χρησιμοποιηθέντα στις τοιχο- γραφίες.	VIβ. Ανατολικά δωματίου N1, μάτια και τμή- ματα δελφινιών.
IIα. Δωμάτιο H4, κομμάτια ροδάκων.	VIIα. Ανατολικά δωματίου N1, σώματα δελ- φινιών.
IIβ. Δωμάτιο H4, ζώνη ροδάκων (αναπαρά- σταση).	VIIβ. Ανατολικά δωματίου N1, σώματα δελ- φινιών.
IIIα. Δωμάτιο H4, κομμάτια ὀρθομαρμαρώ- σεως.	VIIIα. Ανατολικά δωματίου N1, σώματα δελ- φινιών.
IIIβ. Δωμάτιο H4, κομμάτια θριγκοῦ κτιρίου.	VIIIβ. Ανατολικά δωματίου N1, ἀργοναῦτες.
IVα. Δωμάτιο H4, διάφορα.	IX. Ανατολικά δωματίου N1, σύνθεση με δελφίνια, ἀναπαράσταση.
IVβ. Δωμάτιο H4, κεφαλές γυναικῶν.	Χα. Ανατολικά δωματίου N1, τμήμα κτιρίου, μικρογραφικὸ κεφάλι, θαλάσσια χλωρί- δα, διάφορα.
Vα. Ανατολικά δωματίου N1, κομμάτια ζώ- νης κισσοφύλλων καὶ ροδάκων.	Χβ. Δωμάτιο M3, κομμάτια με παράσταση χλωρίδας.
Vβ. Ανατολικά δωματίου N1, ζώνη κισσο- φύλλων καὶ ροδάκων, ἀναπαράσταση.	
VIα. Ανατολικά δωματίου N1, κομμάτια ὀρθο- μαρμαρώσεως.	

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΕΔΙΩΝ

1. Γλᾶς, τοπογραφικὸ (βασισμένο στὸ σχέδιο ΓΥΣ).	9β. Κτίριο K, κατασκευή.
2. Ὁ κεντρικὸς περίβολος.	10. Κτίριο K, τομές.
3. Ἡ ἀνατολική πτέρυγα τοῦ νοτίου περιβόλου.	11. Κτίριο K, ἀναβάθρες.
4. Κτίριο H.	12. Δωμάτια N1-N3, χῶρος N4.
5. Δωμάτια H1 καὶ H2.	13. Κτίριο M.
6. Δωμάτιο H3.	14. Κτίρια ἀνατολικῆς πτέρυγας, ἀξονομετρικὴ ἀναπαράσταση.
7. Δωμάτια H4 καὶ H5.	15. Ανατολική πτέρυγα, συμπληρωμένη ἀναπα- ράσταση.
8. Δωμάτιο H4, σημεία εὐρέσεως τῶν τοιχο- γραφιῶν.	16. Χάρτης τῶν ΥΕ ἔργων ἀποξήρανσης τῆς Κωπαΐδος.
9α. Κτίριο K, κάτοψη.	

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

- 1α. Ανατολική πτέρυγα, φωτογραφία από αερόστατο (Heafitz).
- 1β. Δωμάτια H1, H2, H3, κτίριο K, μετά την ανασκαφή Θρεψιάδη.
- 2α. Κτίριο H, φωτογραφία από αερόστατο (Myers).
- 2β. Κτίριο H, από A.
- 3α. Κτίριο H, από Δ.
- 3β. Δωμάτιο H5, πλίθες στο γέμισμα.
- 4α. Κτίριο H, πριν από την ανασκαφή.
- 4β. Δωμάτιο H3, τάφος de Ridder.
- 5α. Δωμάτιο H5, τάφος de Ridder.
- 5β. Δωμάτιο H3, βόρειο κατώφλι.
- 6α. Δωμάτια H1-H3, κατώφλι.
- 6β. Δωμάτια H2-H3, κατώφλι.
- 7α. Δωμάτια H3-H5, κατώφλι.
- 7β. Δωμάτιο H5, λιθολόγημα δαπέδου.
- 8α. Δωμάτιο H3, στρώσεις δαπέδου (τομή).
- 8β. Δωμάτιο H3 από N.
- 9α. Νεολιθική άξινη.
- 9β. Δωμάτιο H5, πλίθες στο γέμισμα.
- 10α. Δωμάτια H1-H2, από A.
- 10β. Δωμάτιο H1, καμένη λάσπη με ἔχνη καλαμιῶν.
- 11α. Δωμάτιο H1, δεύτερο στρώμα, ὅστρακα.
- 11β. Δωμάτιο H1, δεύτερο στρώμα, ΝΑ ὅστρακα.
12. Δωμάτιο H1, στρώμα στάχτης, ὅστρακα.
- 13α. Δωμάτιο H1, στρώμα στάχτης, ὅστρακα.
- 13β. Δωμάτιο H1, στρώμα στάχτης, ὅστρακα.
- 14α. Δωμάτιο H1, στάχτη καὶ καμένο σιτάρι.
- 14β. Δωμάτιο H1, σωροὶ καμένου σιταριοῦ.
- 14γ. Δωμάτιο H1, καμένοι σπόροι σιταριοῦ.
- 15α. Δωμάτιο H1, στάχτη, ψευδόστομος συγκολλημένος.
- 15β. Δωμάτιο H2, δεύτερο στρώμα, ὅστρακα.
- 16α. Δωμάτιο H2, δεύτερο στρώμα, ὅστρακα.
- 16β. Δωμάτιο H2, δεύτερο στρώμα, ὅστρακα.
- 17α. Δωμάτιο H2, δεύτερο στρώμα, ὅστρακα.
- 17β. Δωμάτιο H2, δεύτερο στρώμα, χάλκινη τριχολαβίδα.
- 17γ. Δωμάτιο H2, δεύτερο στρώμα, ὅστρακα.
- 18α. Δωμάτιο H2, δεύτερο στρώμα, πλίθα.
- 18β. Δωμάτιο H2, στρώμα στάχτης, τμήμα ψευδοστόμου.
- 18γ. Δωμάτιο H2, στρώμα στάχτης, σκύφος.
- 19α. Δωμάτιο H2, στρώμα στάχτης, ὅστρακα.
- 19β. Δωμάτιο H2, δάπεδο, κομμάτια πίθου κ.χ.
- 20α. Δωμάτιο H3, από Β.
- 20β. Δωμάτιο H3, καμένα τμήματα δαπέδου.
- 21α. Δωμάτιο H3, πρώτο στρώμα, λίθινη λεπίδα (ἀριστ.), καὶ δωμάτιο H5, πρώτο στρώμα, λίθινη λεπίδα (δεξ.).
- 21β. Βῶλοι καμένου πηλοῦ με ἔχνη καλαμιῶν.
- 21γ. Δωμάτιο H3, στρώμα ἐπιφανείας, ὅστρακα.
- 22α. Ὅστρακα μέσα σὲ πλίθες.
- 22β. Τμήμα βάσης ἀγγείου μέσα σὲ πλίθα.
- 22γ. Τμήμα κύλικος μέσα σὲ πλίθα.
- 22δ. Τμήμα πλίθας με ἔχνη ἀχύρων.
- 23α. Δωμάτιο H3, δεύτερο στρώμα, ὅστρακα.
- 23β. Δωμάτιο H3, δεύτερο στρώμα, ὅστρακα.
- 24α. Δωμάτιο H3, δεύτερο στρώμα, ὅστρακα.
- 24β. Δωμάτιο H3, δεύτερο στρώμα, ὅστρακα.
- 25α. Δωμάτιο H3, δάπεδο, ὅστρακα σκύφων.
- 25β. Δωμάτιο H3, δεύτερο στρώμα, ὧμος ψευδοστόμου.
- 25γ. Δωμάτιο H3, δάπεδο, ὅστρακα.
- 26α. Τομή πρὸς Β. H3, στρώματα.
- 26β. Τομή πρὸς Β. H3, ἐπιφάνεια, ὅστρακο.
- 26γ. Τομή πρὸς Β. H3, ἀγγεῖο κ.χ.
- 27α. Τομή πρὸς Β. H3, φύλλο μολύβι με χαράγματα κ.χ.
- 27β. Τομή πρὸς Β. H3, φύλλο μολύβι με χαράγματα, καθαρισμένο.
- 27γ. Τομή πρὸς Β. H3, φύλλα μολύβι κ.χ.
- 27δ. Τομή πρὸς Β. H3, φύλλα μολύβι κ.χ. (3).
- 28α. Τομή πρὸς Β. H3, φύλλο μολύβι, καθαρισμένο.
- 28β. Τομή πρὸς Β. H3, φύλλο μολύβι, καθαρισμένο.
- 28γ. Τομή πρὸς Β. H3, φύλλα μολύβι κ.χ. (2).
- 28δ. Τομή πρὸς Β. H3, φύλλο μολύβι κ.χ.
- 28ε. Τομή πρὸς Β. H3, φύλλο μολύβι καθαρισμένο, λεπτομέρεια.
- 28στ. Τομή πρὸς Β. H3, φύλλο μολύβι, καθαρισμένο.

29. Τομή προς Β. H3, ὄστρακα ἀπὸ πεσμένες πλῖθες.
- 30α. Δωμάτιο H4, ἀπὸ Δ.
- 30β. Δωμάτιο H4, κηλίδες καύσης στὴν εἴσοδο.
- 31α. Δωμάτιο H4, χτιστὸ θρανίον.
- 31β. Δωμάτιο H4, χτιστὸ θρανίον.
- 32α. Δωμάτιο H4, χτιστὸ θρανίον. Ἀριστερὰ κομμάτι λάσπης ἄρμου.
- 32β. Δωμάτιο H4, ἐπιφανειακὸ στρώμα, ὄστρακα.
- 33α. Δωμάτιο H4, δευτέρου στρώμα, ὄστρακα.
- 33β. Δωμάτιο H4, κηλίδες καύσης.
- 34α. Δωμάτιο H4, δάπεδο, ὄστρακα.
- 34β. Δωμάτιο H4, αὐλάκι, ὄστρακα.
- 35α. Δωμάτιο H4, αὐλάκι, ψευδόστομος.
- 35β. Δωμάτιο H4, αὐλάκι, ἐνεπίγραφος ψευδόστομος.
- 36α. Δωμάτιο H5, ἀπὸ Δ.
- 36β. Δωμάτιο H5, πρῶτο στρώμα, ὄστρακα σκύφου.
- 37α. Δωμάτιο H5, ἐπιφανειακὸ στρώμα, ὄστρακα.
- 37β. Δωμάτιο H5, πρῶτο στρώμα, τμήμα αὐγοῦ στρουθοκαμήλου.
- 37γ. Δωμάτιο H5, δευτέρου στρώμα, ὄστρακα.
- 38α. Δωμάτιο H5, δευτέρου στρώμα, ὄστρακα.
- 38β. Δωμάτιο H5, καμένη λάσπη ἀπὸ ἄρμὸ πλιθοτοίχου.
- 39α. Δωμάτιο H5, δάπεδο, καμένο σιτάρι.
- 39β. Δωμάτιο H5, κομμάτια πρόχου κ.χ.
- 40α. Δωμάτιο H5, δάπεδο, ὄστρακα.
- 40β. Δωμάτιο H5, δάπεδο, δίωτη πρόχους συγκολλημένη.
- 40γ. Δωμάτιο H5, δάπεδο, δίωτη πρόχους συγκολλημένη, μὲ ἔχνη μολυβένιων ἐνδέσμων.
- 41α. Δωμάτιο H5, αὐλάκι, ἀρύταινα κ.χ.
- 41β. Δωμάτιο H5, αὐλάκι, ἀρύταινα.
- 42α. Κτίριο K, φωτογραφία ἀπὸ ἀερόστατο (Heafitz).
- 42β. Κτίριο K, νότια πρόσοψη, πίσω ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ H3.
- 43α. Κτίριο K, ἀναβάθρες, φωτογραφία ἀπὸ ἀερόστατο (Heafitz).
- 43β. Κτίριο K, μεγάλη ἀναβάθρα.
- 44α. Κτίριο K, μικρὴ ἀναβάθρα.
- 44β. Κτίριο K, μικρὴ ἀναβάθρα, λεπτομέρεια.
- 45α. Κτίριο K, μεσότοιχος.
- 45β. Δωμάτιο N2, δάπεδο, κομμάτια πίθου καὶ κεραμιδιῶν.
- 45γ. Δωμάτιο N2, δάπεδο, ὄστρακα καὶ κοχύλια.
- 46α. Δωμάτια K5, N1-N3 καὶ χώρος N4, φωτογραφία ἀπὸ ἀερόστατο (Heafitz).
- 46β. Δωμάτια K5, N1-N3 καὶ χώρος N4, ἀπὸ N.
- 47α. Δωμάτιο N2, κομμάτι καλυπτῆρα καὶ ὄστρακα πίθων.
- 47β. Δωμάτιο N1, δάπεδο, ὄστρακα.
- 47γ. Ἀνατολικά δωματίου N1, δευτέρου στρώμα.
- 48α. Σωρὸς τοιχογραφιῶν ἀνατολικά τοῦ δωματίου N1 κ.χ.
- 48β. Τοιχογραφίες ἀνατολικά τοῦ δωματίου N1, ἀρχιτεκτονικά μέλη.
- 49α. Τοιχογραφίες ἀνατολικά τοῦ δωματίου N1, ζῶνες ροδάκων καὶ κισσοφύλλων.
- 49β. Τοιχογραφίες ἀνατολικά τοῦ δωματίου N1, δελφίνια, λεπτομέρειες.
- 50α. Λιθόστρωτο καὶ εἴσοδος δωματίου N3.
- 50β. Κομμάτια τραπεζῶν προσφορῶν ἀνατολικά τοῦ δωματίου N1.
- 50γ. Δωμάτιο N1, πρῶτο στρώμα, ὄστρακα.
- 51α. Δωμάτιο N3, λιθολόγημα κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο.
- 51β. Κομμάτια μολύβι ἀνατολικά τοῦ δωματίου N3.
- 52α. Χῶρος N4, φύλλα μολύβι καὶ ὄστρακα κ.χ.
- 52β. Χῶρος N4, φύλλο μολύβι, καθαρισμένο.
- 53α. Χῶρος N4, φύλλα μολύβι καὶ ὄστρακα κ.χ.
- 53β. Χῶρος N4, φύλλα μολύβι, καθαρισμένα.
- 54α. Χῶρος N4, φύλλα μολύβι κ.χ.
- 54β. Χῶρος N4, φύλλο μολύβι, καθαρισμένο.
- 55α. Χῶρος N4, κομμάτι ἀπὸ τὸν ὦμο πίθου.
- 55β. Χῶρος N4, κύλιξ.
- 55γ. Χῶρος N4, κομμάτια ὦμων πίθων.
- 55δ. Χῶρος N4, χεῖλη πίθων.
- 56α. Χῶρος N4, δάπεδο, κύαθος.
- 56β. Χῶρος N4, δάπεδο, λαβὲς ψευδοστόμου καὶ τμήμα ἡθμοῦ.
- 56γ. Δωμάτιο K5, κομμάτια πήλινου δίσκου.

- 56δ. Χῶρος N4, δάπεδο, κρατευτῆς καὶ ὄστρακα.
 57α. Χῶρος N4 καὶ κτίριο M, φωτογραφία ἀπὸ ἀερόστατο (Heafitz).
 57β. Κτίριο M, φωτογραφία ἀπὸ ἀερόστατο (Heafitz).
 58α. Δωμάτιο M2, δεύτερο στρώμα, κομμάτια στρωτήρα.
 58β. Δωμάτιο M2, χρώματα παλαιότερου σκάμματος, πινάκιο.
 58γ. Δωμάτιο M2, δεύτερο στρώμα, ὤμος πίθου.
 58δ. Δωμάτιο M3, κομμάτια καλυπτῆρα καὶ πίθων.
 59α. Δωμάτιο M3, σφραγιδόλιθος.
 59β. Δωμάτιο M3, δεύτερο στρώμα, ὄστρακο.

- 59γ. Δωμάτιο M3, δεύτερο στρώμα, ὄστρακο.
 59δ. Δωμάτιο M3, δεύτερο στρώμα, ὄστρακα.
 59ε. Δωμάτιο M3, κομμάτια τοιχογραφιῶν.
 60α. Κτίριο M, θαλάσσια κοχύλια.
 60β. Δωμάτιο M3, θαλάσσια κοχύλια.
 61α. Δωμάτιο M3, δάπεδο, κύλιξ.
 61β. Δωμάτιο M3, δάπεδο, τμήμα σκύφου.
 61γ. Δωμάτιο M4, πρῶτο στρώμα, κομμάτια στρωτήρων.
 62α. Νότιος τοῖχος περιβόλου, ἀγκῶνας, ἀπὸ N.
 62β. Νότιος τοῖχος περιβόλου, προεκβολή.
 63α. Κεράμωση στέγης χωρὶς δόρωση (σύγχρονο σπῖτι στὸ χωριὸ τῶν Μυκηνῶν).
 63β. Κεράμωση στέγης μὲ δόρωση καὶ στρώση ἀπὸ καλάμια (σύγχρονο σπῖτι στὸ χωριὸ τῶν Μυκηνῶν).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Ὅστρακα ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα τῶν δωματίων H1–H2.
2. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H1.
3. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H1.
4. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H1.
5. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H1.
6. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ στρώμα στάχτης τοῦ δωματίου H1.
7. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ στρώμα στάχτης τοῦ δωματίου H1.
8. Ψευδόστομος ἀπὸ τὸ στρώμα καύσεως τοῦ δωματίου H1.
9. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2.
10. Στόμιο πρόχου ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2.
11. Στόμιο καὶ ὤμος ἀλαβαστροειδοῦς ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2.
12. Ἡμισφαιρικὸ λεκανίδιο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2.
13. Χεῖλος σκύφου ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2.
14. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2.
15. Ὅστρακα σκύφου ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2.
16. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ δωματίου H2.
17. Χεῖλος καὶ γάστρα σκύφου ἀπὸ τὸ στρώμα στάχτης τοῦ δωματίου H2.
18. Σκύφος ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου H2.
19. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ πρῶτο στρώμα τοῦ χώρου H3.
20. Στέλεχος κύλικος ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ χώρου H3.
21. Γάστρα σκύφου ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ χώρου H3.
22. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ χώρου H3.
23. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ χώρου H3.
24. Χεῖλος κρατήρα ἀπὸ τὸ δεύτερο στρώμα τοῦ χώρου H3.

25. Χεῖλος σκύφου ἀπὸ τὸ στρῶμα στάχτης τοῦ χώρου H3.
26. Ὅστρακο σκύφου ἀπὸ τὸ στρῶμα στάχτης τοῦ χώρου H3.
27. Ὅστρακο τοιχώματος κρατήρα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ χώρου H3.
28. Ὅστρακο σκύφου ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ χώρου H3.
29. Ὅστρακο σκύφου ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ χώρου H3.
30. Ὅστρακο σκύφου ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ χώρου H3.
31. Δίσκος λαβῶν μεγάλου ψευδοστόμου ἀπὸ τὴν τομὴ πρὸς Β. τοῦ χώρου H3.
32. Φύλλο μολύβι με̐ χαράγματα πρὸς Β. τοῦ χώρου H3.
33. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρῶμα τοῦ δωματίου H4.
34. Ὅστρακο σκύφου ἀπὸ τὸ δεύτερο στρῶμα τοῦ δωματίου H4.
35. Ὅστρακα ψευδοστόμου ἀπὸ τὸ δεύτερο στρῶμα τοῦ δωματίου H4.
36. Ὅστρακο σκύφου ἀπὸ τὸ αὐλάκι τοῦ δωματίου H4.
37. Ψευδόστομος ἀπὸ τὸ αὐλάκι τοῦ δωματίου H4.
38. Ψευδόστομος ἀπὸ τὸ αὐλάκι τοῦ δωματίου H4.
39. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ πρῶτο στρῶμα τοῦ δωματίου H5.
40. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ πρῶτο στρῶμα τοῦ δωματίου H5.
41. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ πρῶτο στρῶμα τοῦ δωματίου H5.
42. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρῶμα τοῦ δωματίου H5.
43. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δεύτερο στρῶμα τοῦ δωματίου H5.
44. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου H5.
45. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου H5.
46. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου H5.
47. Ὅστρακο ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου H5.
48. Δίωτη πρόχους ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου H5.
49. Χεῖλος ἡθμοῦ ἀπὸ τὸ πρῶτο στρῶμα τοῦ δωματίου K5.
50. Ὅστρακο ἡθμοῦ ἀπὸ τὸ πρῶτο στρῶμα τοῦ δωματίου N1.
51. Χεῖλος ἡθμοῦ ἀπὸ τὸ πρῶτο στρῶμα τοῦ χώρου N4.
52. Χεῖλος κυπέλλου ἀπὸ τὸν χώρο N4.
53. Βάση καὶ πυθμένας ἡθμοῦ ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ χώρου N4.
54. Χεῖλος πίθου (τομὴ) ἀπὸ τὸν χώρο N4.
55. Τοίχωμα κυπέλλου ἀπὸ τὸ δεύτερο στρῶμα τοῦ δωματίου M3.
56. Σφραγιδόλιθος ἀπὸ τὸ δωματίο M3.
57. Κεραμοσκεπὴς στέγη (ἀναπαράσταση).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

1. Λαβὴ καὶ τροπιδωτὸ χεῖλος κύλικος.
2. Λαβὲς καὶ τροπιδωτὰ χεῖλη κυλίκων.
3. Λαβὲς κυλίκων.
4. Στέλεχος κύλικος.
5. Στέλεχος καὶ βάση κύλικος.
6. Κύλιξ με̐ τροπιδωτὸ χεῖλος.
7. Κύλιξ με̐ κοντὸ στέλεχος.
8. Βάση καὶ τμήμα τῆς γάστρας ὑψιπύθμενου σταμνίσκου (;).
9. Λεκανίδιο με̐ τροπιδωτὸ χεῖλος.
10. Ἀρύταινα.
11. Λαβὲς καὶ χεῖλη τροπιδωτῶν κυλίκων.
12. Μεγάλοι ψευδόστομοι.
13. Τροπιδωτὸ χεῖλος κύλικος, τομή.
14. Κυρτόπλευρο χεῖλος κύλικος, τομή.
15. Καλυπτῆρας, τομή.
16. Χεῖλος πίθου, τομή.
17. Χεῖλη πίθων, τομές.
18. Κραυτευτῆς, τομή.
19. Κραυτευτῆς, ἀναπαράσταση.

SUMMARY

CONTENTS

PART ONE - ARCHITECTURE AND FINDS

INTRODUCTION	225-227
Stratigraphy	225-226
The Excavation	226-227
THE BUILDINGS	228-242
BUILDING H	228-234
Room H1 229. Room H2 229-230. Passage H3 230-231. Room H4 231-232.	
Room H5 233-234	
BUILDING K	234-236
ROOM N1	236-237
ROOM N2	237-238
ROOM N3	238
AREA N4	238-239
BUILDING M	239-242
Room M1 240. Room M2 240. Room M3 241.	
Room M4 241-242	
ENCLOSURE WALL	242

PART TWO - GENERAL REMARKS

THE BUILDINGS	245
CONSTRUCTION	245-250
Foundations 246. Walls 246-247. Mudbrick 247-248. Floors 248. Drains 248.	
Doors 248-249. Thresholds 249. Roofs 249-250	
THE POTTERY	251-261
NEOLITHIC POTTERY	251
LATE HELLADIC POTTERY	252-260
Kylikes 252. Shallow angular bowls 252-253. Pithoi 253. Jugs 253.	
Skyphoi 253-255. Small stirrup jars 255-256. Storage stirrup jars 256-257.	
Kraters 257. Basins 257. Stamniskoi 257. Alabastra 258. Tankards 258.	
Cups 258. Lids 258. Cooking and domestic pots and utensils 258-260	
HELLENISTIC POTTERY	260-261
MEDIEVAL POTTERY	261
OTHER FINDS	261-265
Metal objects 261-262. Stone objects 262. Miscellanea 263. Foodstuffs 263-265	
FUNCTION AND HISTORY OF THE BUILDINGS	265-268
DECORATION	268-270
CHRONOLOGY	270-272
EPILOGUE	273-278
LIST OF ILLUSTRATIONS	279-283

PART ONE
ARCHITECTURE AND FINDS

INTRODUCTION

STRATIGRAPHY

The surface soil on Gla is red and very thin, leaving the rock for the most part bare. In time, the disintegration of mud-bricks from the walls of the buildings, moulded out of clay from the bottom of the lake, added a thick, irregular, whitish-gray layer the top of which, exposed to the elements and penetrated by roots of the local vegetation, turned brown and crumbly. This soft topsoil was blown by the winds and washed downhill by the rains, piling up wherever it met with an obstacle such as a wall or a rock ledge and adding a fresh top to the former surface. This, then was the basic stratification, formed with the passage of time after the site was abandoned. A few brief visits and limited activities in Hellenistic and Byzantine times left the accumulated fill for all practical purposes unchanged.

The first radical changes were wrought by the earlier excavators, especially by A. de Ridder. Their teams dug trenches across the buildings, whose walls were more often than not visible above ground, not in order to excavate them but simply to determine the lines of the walls and the limits of the rooms. In doing so they cut through the strata, dumping the excavated soil along the sides of their trenches and telescoping the contents. They then threw some of the fill back into the trenches and scattered the rest around. Thus a new surface layer was created, arbitrarily formed and unrelated to the archaeological history of the site.

This lengthy process, partly natural and gradual, partly man-made and expeditious, resulted in the accumulation of several distinct superimposed strata, differing from place to place in thickness and to some extent in colour, but not in substance.

On top lay the reddish-brown accumulation, loose in texture, 0,20-0,50 m. thick, disturbed by weather conditions, vegetation and human agency. It covered the first more or less undisturbed layer, 0,10-0,30 m. thick, which had been formed over the years by natural agents and was to some extent contaminated by their action. Not very compact, it had a lighter shade of brown than the former one and yielded some pottery, a number of stones, fragments of plaster and mudbrick and broken roof tiles.

Next came the second, well-defined, close textured, uncontaminated off-white to greyish layer, whose thickness was 0,04-0,10 m. in the northern buildings and 0,40-0,60 m. at the southern end. It was formed by the disintegration of mudbricks after the collapse of the walls, mainly within but also outside the rooms, and contained fragments of mudbrick hardened by fire, roof tiles, but hardly any stones. It also contained many pottery sherds, most of them with worn edges. Similar sherds found in the preserved mudbricks show that such fragments, coming from already broken vases, were systematically worked into

the mudbricks. They provide valuable chronological evidence for the construction of the buildings.

In building **H** this layer covered a very thin deposit of ashy soil mixed with scattered splinters of burnt wood and a great amount of carbonized wheat. Among the ashes lay burnt pottery sherds and partly calcined stones. This deposit was the result of a conflagration which destroyed the building and which therefore dates the destruction, as does also the pottery from the floor and threshold deposits, from the very last phase of occupation.

The drains of building **H** yielded more pottery. Some of it belonged to vases, especially large stirrup jars, which could be mended. Some of the sherds, but not all, had been burnt. The vases therefore had been broken and discarded before the fire, to which some of them were subsequently exposed. The pottery from the drains belongs accordingly to the final occupation phase, as do the floor deposits.

In addition, a number of sherds came from the levelling rubble fill of the floors in buildings **H** and **M** and from the stones of the terrace of **K**. This material is obviously contemporary with or precedes the construction of **H**, **M** and **K**. It constitutes, with the contents of the second layer, a terminus post quem for these buildings.

THE EXCAVATION

The actual digging was carried out by mixed teams of students and workmen, supervised by the few graduate students who had already had some previous excavating experience, and who were asked, for training purposes, to keep excavation diaries for their sections. Different areas were excavated in different ways according to the special conditions encountered, but everywhere the digging proceeded by layers. With the exception of those formed by dissolving mudbrick, the layers, especially the upper ones, were not always easy to distinguish. The earlier trenches, however, when cleared of their dark-coloured loose fill, showed on their sides more or less clearly the stratigraphical profile of the fill into which they had been sunk. The investigation started therefore by removing the soil that had been dumped back into those old trenches and then following the revealed strata horizontally. Finds were kept separately according to date, section, layer and, for the more important ones, the exact find spot, marked also on the excavation plans. In building **H**, where the size of the rooms and the thickness of the accumulation allowed for such a provision, a 0,50-0,60 m. wide strip was left unexcavated along one of the long sides of each room to show the thickness and the consistency of the fill (Pls. 3β, 9β) and to allow for future control testing of the stratification, should this prove necessary.

In building **K**, which had been completely denuded of fill, excavation was limited to the

investigation of the dissolved mudbrick accumulated along its sides and to exposing the cross-walls which traversed the building and divided it into compartments.

In rooms **N1-N3** and in area **N4** the same method of observing the profiles of the earlier trenches was applied in order to establish and follow the existing layers. Here, however, as the rooms were small, trenches had taken up more space than elsewhere, the untouched areas were restricted and the layers, following the general slope of the ground, decreased in thickness southwards almost to extinction.

Building **M** presented additional difficulties. The fill in its area was either nonexistent or very thin. It was confined mainly within the rooms where it had been retained by the walls; so also outside, where the south and southeastern façades had protected it from being totally washed downhill. In many places the rock reached the surface and stones which had rolled off from their positions in the walls lay around, thus obscuring their outline. Accordingly, the first step in was to clear a 2 m. wide zone around the building in order to clarify its plan. Along its south side the topsoil was succeeded by a thick brown layer full of stones. This, in turn, lay over a hard whitish deposit which went down to the foundation course, contained some pottery and covered the lead sheets found at the foot of the wall.

Stratigraphy within the rooms of building **M** was likewise revealed by the early trenches which, however, had caused real and extensive damage to the sparse fill. The accumulation, such as it was, was excavated to the extent possible and wherever preserved in layers, which were discernible by their colour, consistency and texture. A small exploration trench was also sunk into the stone fill beneath the floor of room **M2** in order to collect material for dating the construction of the building.

THE BUILDINGS

BUILDING H

Built in the southeast corner of the central enclosure, at a distance of 4,30 m. from the east enclosure wall and of 8,30/8,46 m. from its continuation to the south, building **H** is an exact replica of building **A** to its west (Plan 4). Oblong and rectangular, it has an overall length of 45,89/46,25 m. and is 15,80/16,5 m. wide. A central North-South passage, **H3**, 13,90 m. long and 6,20 m. wide, divides the building into two equal parts, each subdivided into two 17,80×6,30 m. large rooms, **H1** and **H2** to the west and **H4** and **H5** to the east. These rooms open separately onto the central passage, which alone communicates with the outside through an entranceway at each end, 2,95 and 2,60 m. wide, both off centre to the west. Their part of the façade is offset by 0,15 to 0,60 m. from the long walls of the building. The doors leading from the rooms to the passage have thresholds built of slabs bedded in yellow clay, with a surface a few centimeters higher than the floors. The door openings, 2,60-1,50 m. wide, are also located off centre to the south, probably in order to avoid the drains which run, 0,19-0,37 m. wide and 0,35-0,75 m. deep, parallel to the north walls of the rooms at a distance of 1,20 to 1,90 m. from them. The drains, open within the rooms but covered in the passage, reach down to bedrock and have a gentle irregular incline of 1,30 m. to the east where their outlets are located. Their sides, built of flattish stones, stood up to 0,20-0,35 m. above the floors. Thus, whatever their purpose, they clearly were not meant to drain the rooms.

The walls of the building, 1,10-1,23 m. thick, consisted of a strong stone socle founded on the rock and preserved up to 0,90-1 m., and a superstructure of mudbrick, which had collapsed and filled the rooms.

In rooms **H1** and **H2** the undressed bedrock, filled in here and there, served as a floor. In **H3**, **H4** and **H5**, where the rock slopes to the east, floors consisted of one or two clay layers spread on a course of unworked flat stones with a rubble underpinning of varying thickness.

The building was destroyed by a conflagration that left its marks everywhere: fragments of mudbrick in the fill, fired hard, calcined stones in the wall socle, especially near the doors where the wooden jambs went up in flames, traces of burnt wood on the thresholds and an ashy layer on the floors.

The surface layer, which covered more or less uniformly the entire building and had been greatly contaminated, produced much LH pottery, two NL sherds, a polished NL stone celt (Pl. 9α), roof tile fragments and a lump of clay with twig impressions on one side, that came from the clay packing on which the roof tiles had been laid.

ROOM H1

The northwest room of the building, similar in plan and equal in size to the other three. The threshold extended into the room by one additional square slab, somewhat thicker than the others (Pl. 6α). The drain along the north side of the room did not occupy its whole length but began at a distance of ca 2 m. from the west wall where the rock did not quite reach floor level. De Ridder's workmen had dug two trenches across the room which cut through the fill but did not reach the floor. The first, upper layer of this fill, 0,15-0,20 m. thick, contained two intrusive black-glazed hellenistic sherds, a great number of late mycenaean pottery (chiefly kylix fragments), roof tiles and one lump of clay from the roof preserving on one side the impressions of the reeds on which it had been packed. The second, decayed mudbrick layer, 0,30-0,40 m. thick, uniform and uncontaminated, yielded more than 3.000 mycenaean sherds, plain (kylikes, shallow bowls, jugs) and decorated (skyphoi), roof tile fragments, broken hardened mudbrick and one more piece of fire-hardened clay packing from the roof, with impressions of twigs with the bark still preserved (Pl. 10β). This layer covered a 0,03 m. thin deposit of ashy earth mixed with scant bits of carbonized wood, almost 2.000 mycenaean sherds of all kinds (kylikes, shallow bowls, jugs, basins, cooking pots, a roof tile, small stirrup jars, skyphoi) many of them burnt, all clearly dating from the destruction of the building. The same kind of pottery was collected from the area of the threshold.

The most important find however, one which revealed beyond doubt the function of room **H1**, consisted of 14 little heaps of carbonized wheat, which lay on the floor next to one another in the west part of the room. Clearly these were the remains of grain loads stored closely together in containers, most probably sacks, which had burned away leaving no trace. One of them had been propped up by the base of a large vessel. Nearby lay fragments of a pithos (plan 5:2) and of a large stirrup jar, mostly burnt (plan 5:3); enough pieces were recovered for the jar to be mended (Pl. 15α, shape 12).

ROOM H2

The southwest room, separated from **H1** to the north by a 1,15-1,20 m. thick party-wall. It, too, had been investigated by de Ridder in two trenches which stopped short of the floor. The door to **H3** had the same kind of threshold as **H1**, likewise with an additional extension of rough slabs to the inside. The drain, carefully built of flat stones, ran through the whole length of the room into **H3** and beyond. The floor consisted of reddish earth packed with pebbles over the undressed bedrock which surfaced in places.

The first layer contained mycenaean pottery sherds, plain and decorated, one intrusive

fragment of a black-glazed hellenistic vase and eight shapeless lumps of molten lead. The second, mudbrick layer yielded a great many mudbrick fragments mostly blackened by fire, including a broken, almost complete specimen (Pl. 18α), roof tiles, some scraps of lead plate, a well-preserved pair of bronze tweezers (Pl. 17β) and some 6.500 pottery sherds. In the ash deposit lay small calcified stones, roof tiles and more than 2.000 mycenaean sherds, including fragments of a skyphos decorated with multiple hooked stems (Pl. 18γ, fig. 18). Finally, the finds from the floor and from the threshold include one grape pip, ca 100 sherds from small vases together with the base and many fragments, some burnt, from the lower body of a pithos decorated with a relief band on the shoulder. The fragments, found lying together, were not enough for a reconstruction of the vessel.

PASSAGE H3

This hallway, running N.-S. across the building, served as an entrance hall to the rooms whose functions it did not otherwise share. The threshold slabs of the two main entrances were coated with yellow clay similar to that, turned gray with use, which formed the floor and covered the drains running through the passage. Between the thresholds to **H1** and **H4**, next to the drain **H2-H5** and in front of the entrance to **H5** the clay had ash stains (Pls. 5β, 6α-β, 7α and 20β). De Ridder had dug one trench along the west wall and another one at right angles to it, both down to the floor. The fill in the passage was the same as in the rest of the building. The first, brown layer contained one NL and one medieval sherd, fragments of pithoi with decorative bands on the shoulders, a small flint blade with serrated edges (Pl. 21α, right) and some 500 LH sherds plain and decorated, including fragments of small stirrup jars with bands of hatched lozenges and zig-zag on the shoulder. The second layer, 0,48-0,79 m. thick, yielded roof tiles, pithos fragments (one burnt to vitrification), a fragmentary obsidian blade and about 1.000 LH sherds, including some decorated with spirals and pendent antithetical lines. The ash layer produced a few sherds among which were fragments of a skyphos decorated with a narrow zig-zag triglyph and of a small crater with an upright whorl shell pattern. The floor deposit consisted of a few roof tile fragments, pieces of sheet lead, and pottery including the upper part of a small stirrup jar ornamented with a spiral on the disc and flowers with quirk centres and dotted corollas on the shoulder.

The space between the north door of **H3** and building **K** had been filled by dissolved mudbrick from the walls of both structures. The upper part of this accumulation had been hopelessly mixed up by de Ridder and Threpsiadis. The lower part, compact and undisturbed, contained mudbrick hardened by fire, stones at different levels up to 0,60-0,85 m. above ground, and a number of slabs fallen from above, most probably from the top of the

stone platform of **K**. At the foot of the wall lay a fragmentary stamniskos. On the ground some lead sheets lay as they had originally been placed. One was irregularly shaped, with incisions on one side in preparation to its being cut into small squares. Three more large rectangular sheets, each measuring ca 1×0,50 m., had been stacked, partly covering one another, and having one or both of their long sides folded back.

Another trial trench was dug between the other entrance into **H3** and the south enclosure wall. The stratification and the finds were more or less the same as elsewhere. Among other sherds, the mudbrick layer yielded kylikes, skyphoi and the shoulder of a small stirrup jar decorated with angular flowers (Pl. 29:3).

ROOM H4

The northeast room of the building, **H4**, is very much like the others. It has the same plan, the same size and the same kind of threshold, built of two parallel rows of slabs, large on the outer side, smaller on the inner side and coated with white clay. Its floor consisted of red soil, spread over the foundation stone packing into which the drain, coming from **H1** and **H3** and running out under the east wall of the building, was built. As in the rooms of the west wing the bedrock served as the bottom of the drain, the sides of which were 0,15-0,20 m. higher than the floor.

In one respect, however, room **H4** differed from the others: A bench, 0,65-0,71 m. wide and originally higher than the preserved 0,75 m. had been built along the north wall in level courses of crude mudbrick, seven of which had survived. The bricks, 0,08-0,10 m. high, 0,35-0,46 m. long and 0,63-0,75 m. wide, were bedded in clay. The bench, too high for a seat, must have served as a shelf for special substances or objects in keeping with the function of the room which, as shown by the finds, was likewise a granary.

The fill of the room, which rose to about the preserved top of the wall, had been penetrated by de Ridder's team, who had cut into the bench and gone through the floor in three places (Plan 7): along the west wall, across the room at about two thirds of its length and at the northeast corner. The accumulation they disturbed was the same as in the other rooms. The top layer contained some 150 sherds of kylikes, shallow bowls and skyphoi, all LH. The second layer, full of broken mudbrick, fifteen chunks of which were coated with white plaster, yielded about 1.400 sherds of LH plain and decorated ware, among which were kylikes and shallow bowls, jugs, skyphoi decorated with bands and spirals (Pl. 33:3,8, fig. 32), small stirrup jars and one fragmentary roof tile. This layer covered the thin ash deposit spread over the floor in patches: two large ones near the door, two in the east part of the room and one more next to the east wall (Plan 7:1-5, Pls. 30β, 33β). Their core was

composed of many carbonised wheat grains which had stained both the floor below and the mudbrick layer above them. The pottery in this deposit consisted of one NL sherd and more than 900 pieces of all kinds of LH ware including kylikes, shallow bowls, part of the shoulder of a large stirrup jar and skyphoi decorated with spirals. There were also fragments of a pithos and a roof tile.

The sherds of the floor deposit, partly blackened by the ash on top of them, were few and undistinguished. But the whole south half of the floor was covered as far as 2,30-3,20 m. from the south wall with broken and scattered pieces of plaster averaging 0,02-0,015 to 0,03-0,02 m. in size. More than a hundred were painted. On a few the painted surface had been coated and painted afresh. Some show traces of burning.

Some were monochrome (dark red, orange, yellow, blue, brown and black) but many show decorative motifs or pictorial compositions (dado, architectural friezes or bands of rosettes). One, the largest of all (0,064×0,05 m.) bears two female heads, one larger than the other, both in profile to the right, representing the familiar theme of "women at the window". The average thickness of the fragments is 8-10 mm. but may vary from 4 to 18 mm. The paint had penetrated uniformly into the plaster and had nowhere peeled off, showing that the paintings had been laid on the wall *al fresco*. Most of the fragments but not all lay on the floor face down, leaving no doubt that they came from the south wall which had toppled into the room at the start of the conflagration which destroyed the room and its contents.

A great many pottery sherds were found in the drain, mostly near its outlet, which had been stopped by a piece of lead sheet wedged between the stones of the east wall. Except for the ubiquitous kylikes and shallow bowls and a few skyphoi fragments decorated with spirals and a motif of vertical lines with an oblique top (Pl. 34β), the drain contained pieces of two large stirrup jars which were partly mended (Pl. 35α-β, figs 37-38). The taller of the two preserves part of a painted Linear B sign which could be a *wa-*, a known abbreviation of *wanakatero*. Some of the fragments of the painted vases were totally burnt, others partially so and the rest not at all (Pl. 35α, e.g.). They were obviously exposed to the fire after they had been broken and discarded and had accordingly been in use during the last phase of the building.

Room H4 was thus a storeroom with a bench for special commodities, large storage jars for liquids (oil, most probably) and grain in very large amounts. At least one wall of this storeroom was richly decorated with frescoes, preserved from total disintegration by the fall of this same wall, which smashed them but at the same time covered and protected them.

ROOM H5

The southeast room of the building was identical in plan and equal in size to the others. The door to the passage **H3**, opening off centre in the south part of the partition wall, had a wooden frame which had burned. The fire hardened the clay mortar that fastened it to the jambs, calcined the stones next to it and left a large deposit of ash inside the room. The irregular slabs which formed the threshold together with their clay coating had been partly removed by de Ridder's workmen. The drain, continuing its course from **H2** and **H3**, ran through the stone packing of the floor to its exit under the east wall. Here, too, the sides were higher than the surface of the floor. It was found full of mudbrick from the walls, dissolved or preserved in chunks, which shows that at the time of the destruction the drain was open. Except for a thin layer of white clay, mainly in the west part of the room, no special floor coating could be detected. Indeed, the ash lay at places directly on the stones of the rubble packing of the floor. The accumulation in the room was composed of the same layers as in the rest of the building: beneath the much disturbed surface came first a 10-20 cm. thick, virtually uncontaminated layer, a second, 50-60 cm. thick, compact fill consisting of disintegrated mudbrick and finally the thin, only partially preserved and mostly burnt floor deposit.

The French excavation trenches had cut through the entire accumulation and even into the rubble packing under the floor, which made it possible for us to collect some ceramic evidence from among the stones of the packing (172 sherds in all, of which 44 from kylikes, one from a carinated bowl, one or two from an open-shaped vase and a fragment of a stirrup jar). In itself, the pottery is of little significance. It provides, however, a date for the construction of the building. The surface soil contained mixed plain and decorated pottery, predominantly kylikes, carinated bowls, jugs and skyphoi. The first layer produced some 1.500 sherds coming from 140 kylikes, 30 carinated bowls, some jugs decorated with horizontal bands, skyphoi, the ring base of a small stirrup jar, roof tile fragments, a flint blade, a steatite button and a small fragment of an ostrich egg with a piece of bronze wire attached to it. The mudbrick of the second layer yielded ca 2.000 plain sherds, together with 500 fragments of kylikes, 80 of carinated bowls, 25 of domestic ware such as dippers and three-legged cooking pots, 22 of painted ware including the shoulder of a stirrup jar decorated with dotted circles, numerous fragments of two handled jars, a spout with painted bands along its sides, several skyphoi including two monochrome, and a T-shaped piece of hard baked clay from a joint between mudbricks. In addition there were two NL sherds and half an *Arca Noae* shell. The floor deposit, partly covered with the ashy remains of wooden roof beams, included a grape pip, the fragments of a smashed two-handled jar, broken and mended in antiquity (Pl. 40β-γ), sherds from three more jars, kylikes, angular bowls and skyphoi decorated with wavy lines, zig-zag and triglyphs of vertical lines, pieces

from the shoulder of a small stirrup jar and part of a pan tile. The sherds were mostly burnt. A great amount of carbonized wheat grain lay scattered all over the floor but was mainly concentrated in four shapeless heaps, large and small.

The drain contained some additional pottery, burnt and / or covered with a saline deposit. Among it were fragments of kylikes, carinated bowls, cooking pots, monochrome skyphoi, part of the shoulder of a stirrup jar decorated with concentric semicircles, a dipper, fragments of a pithos and of a pan tile and four burnt pieces of a long animal bone.

BUILDING K

This 8 m. wide structure extends for ca 90 m. northwards leaving between its south end and building **H** a 4 m. long open space. The only part preserved is a levelling terrace which rises from bedrock level at its north end to a preserved height of 2 m. at the south. The terrace, founded everywhere on the rock, has 1,35-1,40 m. thick retaining walls at its sides, built of undressed boulders, and a compact filling of smaller stones and rubble. Judging by the large number of boulders lying along its sides, the original level of the terrace must have been at least two courses higher, especially at its south end where the top lies at present 4 m. lower than at the north. The thick accumulation of white clay, moreover, which surrounded the building and still lay here and there on the top of the terrace shows that the superstructure, no longer preserved, was built of mudbrick which had not been burned (as it was in building **H**) and had therefore dissolved into a shapeless mass of clay. The south retaining wall of the terrace turns north on both sides for about 15 m. At this point the west wall turns at a right angle and runs across the building, joining but not bonding with the east length of wall. From here it continues northwards for 32,60 m., where it takes another turn to the west. This is repeated after 13,47 m. and again after the last 24,96 m. At the turning points the wall projects and recedes by 0,20-0,25 m. In other words, the retaining wall was built on a meander pattern (as it was in building **B** of the west wing) whose open sides were closed by equally thick rectilinear walls to form a straight façade. This was broken at the recesses, thus dividing the building into four compartments, numbered **K1-K4** from S. to N. and alternating in length from 14-15 to 25-32 m.

Two ramps provided access to the building from the central court. The first and larger one, 7,72 m. long and 5,12 m. wide at its meeting point with the façade of the building is located near the south end of **K2** and is built of large flattish stones bedded in white clay. Some of the stones of the upper course preserve their original sloping position indicating that the ramp had an incline of 11,5%, which could otherwise have easily been negotiated with 3-4 comfortable steps. At its northwest corner an additional level platform 3,50 m.

long and 1,80 m. wide, was accessible from within rather than from outside the building. It was very much like the "sentry's platform" at the north entrance of the melathron. Clearly, from this place traffic could be controlled into and from the compartments **K1** and **K2**. The second, smaller, ramp (5/5,75×4,10 m.) leads into **K3**. It is less well preserved than the first one but enough remains to show its original incline, which was 14%, again a matter of 2-3 steps.

The ramps are the only approaches to the building, both leading to it from the central court, and showing that the building was divided into at least two parts. The mudbrick superstructure has altogether disappeared so we cannot say with any degree of certainty whether this was the only internal division. Given the 90 m. length of the building, however, it is more than likely that the rooms into which this vast structure was actually divided corresponded to the compartments as defined by the cross-walls.

Threpsiadis made a cursory investigation of the terrace. He opened a trench outside its southwest corner, in which he observed three different layers. He collected some sherds, both plain (kylikes, cooking pots, part of a plate) and painted (jugs, a basin, skyphoi) as also fragments of roof tiles, part of a roughly dressed circular slab of green stone and a few intrusive sherds of Megarian bowls. He also located the south ramp and dug cross sections into the fill of the terrace, something already attempted at places by de Ridder. Between them these two excavators opened nine such trenches at irregular intervals, one of which uncovered the cross-wall between **K1** and **K2**. These sections had created damage enough to the structure and it was obvious that more digging would add very little evidence to that already gained. Further research, therefore, was limited to one trench opened into the terrace fill along the presumed cross-wall dividing **K3** from **K4**, to the study of its architectural and structural features and to the investigation of the pottery contained in the dissolved mudbrick from its walls that had accumulated along its sides. In addition to the ubiquitous kylikes and carinated bowls this accumulation yielded fragments of cooking pots, pithoi, basins, plates, jugs, monochrome skyphoi, pan- and cover tiles, an isolated sherd from a byzantine vessel with horizontal striations, fragments of unpainted plaster and two cockle shells. The **K3-K4** trench revealed the cross-wall and yielded both plain and decorated sherds from kylikes, carinated bowls, jugs, a skyphos preserving a decoration of bands and stripes, pan- and cover tiles and a cockle shell. After the excavation all trenches were filled in with their own excavated material and the surface of the terrace was restored as far as possible to its original condition.

A small room, **K5**, was attached to the north end of **K4**. Its east wall recedes by 0,35 m. from the east façade of **K**. Room **K5** communicates with **K4** through a doorway whose threshold was paved with slabs bedded in clay. **K5** is roughly rectangular, 5,25/5,35 m. wide and 2,63/2,90 m. long and its floor, made of white clay over a rubble fill is at the same

level as the top of the fill of **K4**, i.e. some 4 m. higher than the floors of building **H**. Threpsiadis had dug a trench along the south wall of the room, telescoping the layers and cutting into the rubble fill of the floor.

The room was filled with the usual accumulation of top soil, a first, 0,40 m. thick brown layer along the north wall diminishing to 0,10 m. in the middle and south section and a second, whitish one, 0,04-0,10 m. thick, which lay on the clay coating of the floor. The first layer produced a few shapeless lumps of lime plaster, fragments of roof tiles and some pottery sherds from kylikes, carinated bowls, cooking pots, a round perforated plate, fragments of small cup-shaped sieves, part of an oval pan pierced at the bottom and a solitary sea shell. Neither the second layer nor the floor yielded any finds.

Room **K5** is followed to the north by three rooms in a row, **N1-N3**, an open area, **N4** and, finally, building **M**. Both **M** and the rooms are built against the continuation of the west retaining wall of **K**, thus sharing a common west façade which they abutt without bonding. Due to the southward slope of the rock they are built at descending levels with as much as 1,50 m. difference from **N3** to **N1**.

ROOM N1

The east side of **N1** recedes by 1,40 m. from the façade of room **K5**, with which it does not communicate. It measures ca 2,70×4,85 m. and has a 1,02 m. wide doorway in the east wall, leading to the space between the buildings and the enclosure wall to their east. The room was filled with the usual accumulation, partly destroyed by an earlier trench dug along its south wall. The first, disturbed, layer, brown in colour and 0,30 m. thick, yielded a few sherds among which were 2-3 kylikes, a fragment of a sieve (like the one in **K5**) and part of a cover tile. The second whitish layer formed by the dissolved mudbrick had the usual fragments of kylikes, carinated bowls, part of the shoulder of a small stirrup jar with stripes between bands and the handle of a large such storage jar with broad stripes painted across it. This layer covered a thin brown fill with some stones in it, obviously accumulated after the room was abandoned and before the mudbrick walls collapsed. The pottery from this fill includes kylikes, carinated bowls, fragments of plain household ware among which a sieve (see rooms **K5** and **N1**) fragments of a pithos and part of a cover tile. The floor, 0,50 m. higher than that of **K5**, was made of white clay mixed with coarse black sand. Along the foot of the west and north walls lay fragments of unpainted plaster and a stone of the north door-jamb preserved traces of whitewash. Seven pieces of a pithos, a sherd of a skyphos decorated with a vertical whorl shell, some sherds of domestic pottery and five pieces of lead sheet lay on the threshold. Some broken cover tiles were recovered from the earlier trench.

More pottery (kylikes, carinated bowls, various domestic ware including the handle of a dipper, fragments of a crater and of a skyphos decorated with chevrons) was found outside the east wall of room **N1**. The pottery lay scattered on top of a 1×2 m. large pile of fresco fragments varying in size from 6×9 mm. to 24×6 cm. or 20×14 cm. These were jumbled with practically no earth between them throughout no less than four layers. The breaks are so worn that very few joins could be effected. A hundred and thirty eight of the fresco fragments were unpainted (19 showed traces of burning), 352 were painted blue, 9 black, 7 red, 30 yellow and 18 showed a dull magenta colour, unknown so far in mycenaean wall paintings. A hundred and thirteen preserved more than one colour, 39 bore some kind of incomplete motive and the remaining 183 were decorated with recognisable representations of dado (2), argonauts (3), bands of rosettes and ivy leaves (86), dolphins (ca 80) and a few floral patterns. Twelve more fragments were painted in miniature, such as the head of a man and part of the entablature and door jamb of a building decorated with spirals. Apparently one or more rooms were decorated with a dado on the lower part of the wall, a frieze of rosettes and ivy leaves on the top and argonauts, dolphins and sea plants in between. They are too fragmentary, too scattered and too few to belong to a wall that had toppled, keeping bits and pieces of its decoration more or less together. They come in all probability from the decoration of one or more rooms which had somehow been damaged (the burnt white fragments suggest a fire) and they had been dumped into a hollow of the rock outside room **N1**. The few plaster remains found inside the room imply that this decoration was eventually renewed, as was usual in Mycenaean buildings.

In addition to the fresco fragments the pile contained four undecorated rim fragments of offering tables made of lime plaster.

Next to room **N1** are rooms **N2** and **N3** which communicate, forming a small apartment. They were buried under a fill whose top, common to both rooms, contained ca 100 sherds of plain domestic ware, 8 pithos fragments, part of a pan tile and three *Arca Noae* shells.

ROOM N2

A small quadrangular room, 2,75×4,17 m., divided by a party wall from **N1** to its south. The north wall has a doorway leading to the next room, **N3**, whose threshold had a coating of white clay. The east wall had the usual stone sockle which was stepped to accommodate the slope of the rock. In the angle thus formed remains of a mudbrick of the superstructure were preserved.

The floor, 0,70 m. higher than that of **N1**, was made of the same lime and sand mix as

in room N1, spread on a levelling fill of rubble. Two exploratory trenches had been dug along the west and south walls, virtually obliterating the accumulated fill. The floor deposit preserved some domestic ware sherds (kylikes, carinated bowls, jars, pithoi etc.), cover tiles, a small piece of lead, a few small lumps of hard baked clay, one bit of unpainted lime plaster and some sea shells.

The room had no door to the outside. It communicated only with room N3 to its north.

ROOM N3

The room is 2 m. long and 4,10/4,50 m. wide. In addition to the doorway connecting it to N2, there is another one, 0,97 m. wide, in its east side, as in room N1. The threshold is built of small slabs in two parallel rows and coated with white clay and pebbles. The entrance was approached from the outside by a short paved footway ascending along the east façade of N2 and turning onto the threshold of N3. The floor, at about the same level as that of N2, consisted of a levelling fill of rubble coated with a layer of reddish clay. Underneath the topsoil was a uniform 0,30 m. thick fill of white clay mixed with a few small lumps of plaster, obviously the remains of the mudbrick superstructure and its lime plaster coating. In the fill were fragments of pithoi, a piece of a cover tile and a sea shell. More pottery was found outside the room in two strata, separated by a thin layer of brown earth. The upper one contained a few disparate sherds, most probably washed at times down the slope. The second produced sherds of household ware (kylikes, carinated bowls, handles) fragments of skyphoi, part of a cover tile and two lumps of run lead.

AREA N4

A 12,33 m. long area, open to the east but bounded to the west by the wall shared by the buildings of this wing, to the south by the north wall of N3 and to the north by building M. The floor is simply bedrock which projects in places, slopes down from north to south by 1,50 m. and is roughly levelled with a mixture of red earth, small stones, worn pottery sherds and small lumps of lime plaster. The area was found covered by an uneven fill, thicker at the south end where it had accumulated against the wall of N3 and thinner at the north from where it had been washed down the slope. The top layer produced a great number of pithos fragments, cooking pots and other domestic vessels, among which was part of a terracotta grilling stand. Underneath this layer was a 0,15-0,20 m. thick deposit of dissolved mudbrick, which yielded kylikes, handles of various vases, cooking pots, some 50

pithos fragments and the ribbed rim of a tankard. More pottery lay scattered on the ground: fragments of domestic and kitchen ware, two pieces of a grilling stand, the handle of a dipper, part of a small strainer, cups, the handles of a large stirrup jar, shoulders of pithoi decorated with relief bands, sea shells and, in a row along the south wall of building **M**, sheets of lead of irregular shape, similar to, but smaller than those in the space between **H3** and **K**, their rims likewise folded back. One of them had a hole driven by a nail into its rim.

The area had been investigated by the former excavators who dug four trenches along its west wall and across its width in search of the nonexistent east wall (which nevertheless appears on their plans). From the fill of those trenches some pottery was recovered: kylikes, carinated bowls, cooking pots, skyphoi decorated with vertical whorl shells, pithoi with relief shoulder bands ornamented with impressed zig-zag lines and concave dots between them, one more piece of a grilling stand and, finally, two fragments of the same (?) tankard, one from the rim, the other from the waist, both ribbed.

BUILDING M

A large rectangular structure at the north end of the wing. It is parallel to, but ends 6 m. short of the cross-wall dividing the north from the south section of the central enclosure. Towards the central court it is bounded by the continuation of the west façade wall of the **K-N** complex, with which it bonds. Clearly the entire east wing was planned as a whole and built at the same time.

M measures 20,35/20, 57 m. from E. to W. and 13,10/13,50 m. from N. to S., projecting by 14,10 m. to the east of the **K-N** building line. It is divided by cross-walls into four rooms of unequal size, two (**M1**, **M2**) to the north and two (**M3**, **M4**) to the south. The inner and outer walls are 1,20-1,30 m. thick and were all built of boulders which span at places the entire width. They rest everywhere on a foundation layer of small stones packed in earth and are less well preserved at the northwest corner of the building than elsewhere. The stone sockle is now preserved for 2-3 uneven courses, but it would originally have been higher. Depending on the gradient of the rock the floors are either at bedrock level (**M1**) or rest on a fill of large stones and rubble.

The entrance to the building was at the east and occupied the entire width of room **M4**. Traffic between the rooms of the south part, **M3** to the west and **M4** to the east, was effected through a 1,35 m. wide doorway. It is not clear how the other rooms communicated, unless they had doorways with sills at a level higher than the floor, a practice known from other Mycenaean buildings. There is no trace of a staircase to an upper floor, nor do the shapes and dimensions of the rooms allow for such an arrangement.

The previous excavators had dug trial trenches in four different places in order to establish the exact plan of the building; this they achieved only partially. From their dumps within the rooms some plain pottery, fragments of pan tiles and a number of sea shells were collected. One more trench measuring 1,30×2 m. was added by us, dug into the floor along the east wall of **M2** in the hope of finding material for dating purposes. The yield, however, was poor: it consisted of some kylix and carinated bowl sherds, part of a skyphos with traces of red paint and fragments of a cover tile and of a pithos with a relief decorating band on the shoulder.

The fill which had accumulated in the rooms and which had been for the most part washed down the slope was thin, loosened both by rain and vegetation. It barely covered the floor and the party walls between the rooms. Beneath the brown topsoil was an uneven layer containing a few stones, some pottery and lumps of greyish clay coming from the mudbrick of the walls. This accumulation lay on a coating of earth mixed here and there with pebbles, and was packed on the levelling rubble fill in the rooms, forming the floor.

ROOM M1

The northwest corner room of the building, 5,75 m. long and 3,80 m. wide. The walls, especially at the northwest corner, are barely preserved and the floor is simply the undressed bedrock. A thin and uneven fill, preserved mainly along the south wall, produced a few sherds from kylikes, storage vessels and pan tiles together with some sea shells.

ROOM M2

The northeast room, 11,40 m. long 3,50 m. wide. The foundation courses of its walls are well preserved. The floor, through which the undressed bedrock protruded at places, consisted of a 0,05 m. thick coating of hardpacked clay over a levelling fill of large stones and rubble. The topsoil produced some sherds from kylikes and carinated bowls, the spout of a basin, 22 *Arca Noae* shells, 10 cockle shells, a bovid's tooth and a burnt bone from an animal's limb. On the floor lay 34 pieces of pan tiles, sherds of domestic ware and part of the shoulder of a pithos with relief band decoration. The fill of an earlier trench dug along the south wall of the room added some pan tile fragments, a few sea shells and four pieces of a circular plate or tray with traces of a vertical border that had broken off.

ROOM M3

The southwest room of the building, the largest of all (11,21/11,31×7,25 m.). The walls, 1,10-1,28 m. thick, retained a levelling fill of rubble, sloping slightly to the south, with a coating of white clay spread on top. The coating was stained at places by large greyish spots, some of which preserved traces of fire and burnt slivers of animal bones. There were also lumps of clay hardened by fire. Clearly small fires were being lit in the room in connection with its function. The accumulation was the same as in the rest of the building. On top there was a disturbed layer containing pottery sherds, pieces of roof tiles and animal teeth and bones. Then came the second layer of whitish clay, so thin that it could hardly be distinguished from the actual floor deposit. It yielded a great number of finds: hundreds of kylix and carinated bowl fragments, a variety of handles, cooking vessels, pithoi, a small circular terracotta pellet, jugs, skyphoi, a small circular lid painted with irregular dots and a fragment of a tankard ribbed at the waist. There were also some twenty fragments of wall paintings, mostly monochrome, a few preserving what may be plant motifs. Found too were various animal bones, the lower jaw of a pig, bovid teeth, a piece of an antler, and more than 400 edible sea shells (*Arca Noae*, cockles, pinnae, *cardium* and *spondyli* (*gaederopus*)). Finally, a perforated lentoid gem of banded milky agate was found. The reverse is plain. Engraved on the obverse are two anti-thetic goat-like animals with recurved horns. The animal in the foreground partly covers the other one, of which only the head and neck, one hind leg and two forelegs are visible. The bodies of the animals are stylized and conventional but carefully cut, with naturalistically rendered bodies, triangular hooves and circular knee joints which do not interrupt the line of the leg. It is in all probability somewhat earlier than the context in which it was found.

The *stricto sensu* floor deposit, which marks the time at which the room was used, consisted of the usual kylix and carinated bowl sherds, part of a dipper and fragments of a skyphos decorated with a curved band (Pl. 61β).

Two trenches had been dug into the room, one at the southwest corner and another diagonally across M3 and M4, which demolished part of the wall between the two rooms. The disturbed fill contained some more kylikes, carinated bowls and sea shells.

ROOM M4

An almost square room (6,12×7,25 m.) with the usual strong walls on the north and south sides, a party wall with a door leading to M3 and to the east no wall at all. This side of the room was open to the area towards the east enclosure wall and consisted of a low stepped threshold built of small oblong undressed stones, chosen to have one more or less

straight narrow side. This was turned to the outside, forming the 0,10-0,15 m. high riser of the step, which was bounded on each side by a massive boulder, occupying the place of the door jamb. The floor, through which the bedrock protruded here and there, consisted of red and white hard packed clay over a levelling fill of rubble. The top layer of the accumulation inside the room yielded fragments of pithoi and pan tiles. The floor deposit consisted of a few kylix sherds, pieces of pan tiles and part of a cover tile in addition to lead sheets broken into more than 700 fragments varying in size from 22×23 cm. to 5×10 cm.

ENCLOSURE WALL

The buildings of the east complex are bounded to the north by the cross-wall between the north (Plan 2, II) and the south part of the enclosure (Plan 2, III), to the east by the southward continuation of its perimeter wall, and to the south by its south leg which runs parallel to building **H** and ends against the east room flanking the South Entrance. The north boundary cross-wall runs at a distance of 6,10-6,30 m. from building **M**. The east perimeter wall is built at a slight angle to the longitudinal axis of the buildings so that it lies 23,30 m. off the east side of **M**, 23,80 m. off the southeast of **K** and 4,30 m. off **H**. The distance from building **H** to the south perimeter wall varies from 8,30 to 8,46 m.

The wall was built in sections. At a distance of 28 m. from its southeast corner, opposite the south entrance to **H3** it abuts on, but does not bond with one of the customary buttresses on its inner face. Its continuation forms a 0,23 m. offset and runs accordingly on a slightly different line than the previous segment. The difference is not significant. It shows simply that they did not bother to keep strictly straight building lines over great distances.

The enclosure wall is 1,40-1,70 m. thick except for its south part which does not exceed 1,02-1,17 m. It consists of a stone sockle whose varying height, ranging from 0,70 to 1 m., and irregular upper surface show that originally it must have been higher. At some points (e.g. outside building **H**) a few stone slabs were found 0,20-0,30 m. beneath its preserved top. They may well come from an upper course laid as a leveller to receive the mudbrick of the superstructure, for which there was ample evidence on both sides of the sockle.

The buttress-like additions to the inner face of the enclosure wall were exposed and studied, particularly on the segment around building **H**. They are built at intervals varying from 4,80 to 3,60 m. Some bond with its inner face, others do not. They project by 0,31 to 0,64 m. and are 1-1,40 m. wide. In general they are roughly rectangular, irregularly spaced and difficult to explain.

PART TWO
GENERAL REMARKS

THE BUILDINGS

The eastern part of the central enclosure on Gla is occupied by a building complex similar in plan to its western counterpart but differing from it in architectural details and in construction methods.

The building to the south, **H**, is identical in orientation, plan and dimensions to building **A** to the west. It is followed to the north by a long narrow hall, **K**, comparable to **B** across the central square. **K** is followed by rooms **N1-N3** built in a row, not unlike rooms **Z** of the west wing. They are succeeded by an open area, **N4**, corresponding to **Z10**. This is followed by building **M**, built on an E-W axis at a right angle to rooms **N1-N3** and extending 14,10 m. further to the east.

Similarities between the two rows of buildings are such and so many as to show beyond doubt that they served the same purpose. Their differences, such as they are, are clearly due to the configuration of the ground on which they were erected.

The west part of the enclosure is practically level. The buildings are everywhere founded on the rock which, dressed or coated over at places, serves by and large as the floor. In the east part, however, the rock slopes markedly from N. to S. and from W. to E., so that building **M** is founded 9 m. higher than **H**. In particular, floor levels in **M** follow a decline of 1,50 m. from N. to S., while rooms **N** are founded 1,50 m. lower and slope down for 2 m. to the point where they join **K**. The foot of the wall of **K** at its south end and therefore the floor level of **H** lies 4 m. lower than that. Building **H** follows a less marked slope of 0,40 to 0,60 m. from W. to E. In other words, the buildings of the east wing of the enclosure were built in tiers from N. to S. on an underpinning of rubble or on artificial terraces flanked by strong walls and filled with sizeable stones up to the level of the intended floor.

CONSTRUCTION

For the buildings of the east wing the construction methods known from other Mycenaean sites were followed and the materials used were the same, i.e. stones, clay, wood and lime. The walls consist of a stone sockle, composed of large and/or middle sized stones, above which mudbrick was laid in horizontal courses, coated with clay or lime plaster. Above this the roofs had terracotta tiles. The irregular surface of the rock shows nowhere signs of having been cut or dressed in any way. Instead, its cavities were filled with stones and earth, levelling its surface to the plane intended for the floor. The strong downward slope of the rock in this part of the enclosure led to terracing of variable thickness depending on the degree of the incline. In building **M** and rooms **N** the fill consisted of stones of

varying size covered with packed earth or plaster. **K**, however, was erected on a massive stone platform bordered by strong walls, 1,30-1,40 m. thick, built with boulders and filled with rubble and earth. The cross-walls of the meander-like frame of the terrace divided the weight of this fill, thus lessening the thrusts exercised on the south wall of the platform, a mode of construction which may be observed also in the bastion of the West Entrance of the Acropolis at Athens. At the north end of the platform the boulders of the wall supported a few slabs which levelled off the top. Similar slabs, obviously fallen from above, lay in the fill at the foot of the south wall of **K**. Such slabs appear to have been used to create a level course for the mudbrick superstructure of the building.

FOUNDATIONS

Foundations were set on bedrock or on stone terracing laid for that purpose. As a rule the stones of the first course lay directly on the surface of the rock. They were, however, sometimes placed on an underpinning of small stones or of clay mixed with pebbles. Along the north wall of **M2** this underpinning is wider than the wall itself. The stones of the inner face of the west wall of **M3** intrude over the white clay coating of the floor, which was therefore laid before the wall was erected.

WALLS

The foundations supported a 0,50-1 m. high wall socle of large undressed stones or boulders measuring 0,60×0,60 m. to 0,40×0,80 m. and laid as a rule in two parallel rows with smaller pieces filling the gaps. At places boulders large enough to occupy the whole width of the wall had been used. The thickness of the walls ranges from 1,10 to 1,15 m., on an average, but in building **H** it reaches 1,23 m. and in room **N1** as much as 1,35-1,40 m. By contrast the party wall between **N2** and **N3** does not exceed 0,75 m. Boulders measuring 0,90×0,90 m. or 1,30×1,60 m. were employed at the corners and the southeast corner of **N3** is occupied by a 1×1×0,60 m. large block.

The walls do not necessarily bond where they meet. In building **H**, e.g., the walls of the side rooms form joints with those of the central passage. So does the party wall between **H1** and **H2** where it comes together with the east and west walls of these rooms. The meander-shaped terrace wall of **K** forms joints with the lengths of wall that close the openings between its bends. The same applies to the walls of rooms **K5**, **N1** and **N3** where they touch the common west wall of the **K-N-M** complex. Finally, in building **M** the party wall

separating the north from the south rooms, as also the one between **M3** and **M4** do not bond with the walls that frame them.

MUDBRICK

Above the stone sockle the walls were continued upwards in a construction of crude brick, held together by a timber framework. That crude brick was used may be inferred from the accumulations of mud which formed everywhere the main layer of the fill in and around the buildings. The clay came from the sediment of the drained lake and was quite different in colour and texture from the scant reddish earth covering the rock. It had been carried up in quantities vastly exceeding what was needed for mortar or for plastering the walls. Additional evidence is provided by the fragments of brick hardened by the fire that must have fed on the wood of the timber frame and, finally, by the remains of such a crude brick in the angle of the stepped stone sockle of the east wall of room **N2**. The bricks were made of the sediment clay mixed with pebbles, pottery sherds (Pl. 22α-γ) and chaff or twigs (Pl. 21γ). Many fragments of such bricks were preserved but the only dimension which could be ascertained is their thickness, averaging 8-9 cm. but reaching at times 12 cm. A broken but well enough preserved example in room **H2** measures 42×52 cm. The bricks, most probably laid in double rows to span the thickness of the walls, were bedded in 2-3 cm. of clay mortar, a few pieces of which, showing impressions of both horizontal and vertical joints, have been preserved by the fire which hardened them as it did the bricks.

Further evidence is provided by the mudbrick bench in room **H4**. The bricks are made of the same sediment clay as those in the walls. Table 1 on page 206 shows their sizes, as far as they could be ascertained. On an average they are 44-45 cm. long, 63 or 71-72 cm. wide and 8-10 cm. thick but these measurements may vary from 35 to 46 cm. for the length, 63 to 75 cm. for the width and 7 to 11 cm. for the thickness. The clay mortar in which they are bedded is 4-5 cm. thick in the level joints, obviously laid on by the builders in an attempt to even up the courses made of bricks of irregular thickness. The vertical joints, which coincide every so often from course to course, are no more than 1,5 cm. thick.

The great variety in size shows that bricks used in mycenaean construction were made specifically for each building and clearly not in moulds. The clay was probably spread more or less uniformly on a large flat surface, perhaps a level piece of ground, then cut into roughly equal blocks according to specifications, and left to dry.

Walls were coated with mud- or lime plaster, this latter applied thickly and unevenly in order to smooth over the rough stone or mudbrick surfaces. This first coat was daubed with

another one, 4-7 cm. thick, which in turn was covered by 1-2 mm. of fine stucco, painted more often than not.

FLOORS

Floors vary in materials used as also in construction, sometimes from room to room in the same building. In room **H1**, e.g., the floor was formed partly of packed white clay and partly by smoothing over the natural red earth that covered the rock. In **H3** it consisted of 2-3 layers of white clay. In **H4** and **H5** the rubble underpinning of the floor was covered with unworked irregular slabs overlaid with a packing of red earth. In **K5** the floor was made of white clay packed over a rubble fill. In **N1** and **N2** this fill was evened over with red earth covered with a mixture of white clay, lime and coarse black sand. Room **M1** had no floor other than the bare rock. In rooms **M2**, **M3** and **M4** floors were surfaced with a layer of packed whitish clay, only partly preserved.

In other words floors in the buildings of the east wing consist of a durable and renewable insulating material (clay) laid wherever necessary over a levelling packing of slabs or rubble. The surfacing varies from a simple red earth layer to coatings of white clay, reinforced at places with lime and sand.

DRAINS

The drains in building **H** (as also in its counterpart, building **A**) were not dug into the soil. Rather, they ran through the rubble filling beneath the floors of the building. Their vertical sides are built of rough stones and the undressed rock forms the bottom. Their edges are unbroken throughout their length and they rise 0,20-0,25 m. above floor level, so that no liquid spilt in the room could flow into them. In fact, in passage **H3** they were covered by the floor. They were built in the simplest possible manner for a purpose now unclear.

DOORS

Neither doors nor doorframes were preserved except in the form of burnt matter spread on the floor near the doorways. These openings are spanned on floor level by thresholds, indicating both placement and width of the doorway. The walls framing the openings,

moreover, preserve in places calcined stones, lumps of baked clay and fragments of hardened mudbrick, all signs of the fire which consumed the doors themselves and their wooden frames. The width of the openings is nowhere the same. The entranceways to **H3** are 2,95 and 2,60 m. wide. The span of the **H1-H3** doorway was approximately the same (2,63-2,80 m.). The other door openings in building **H** vary from 1,69 (**H4-H3**) to 1,96 m. (**H5-H3**). In the other buildings they were narrower, measuring from 1,02 (entrance to **N1**) to 1,40 m. (doorway between **N2** and **N3**). If these spans are reduced by 0,10-0,20 m. for each jamb, it appears that **H3** would have had two main entranceways ca 2,20 m. and 2,50 m. wide, and would thus have needed doors with two leaves. It would also have had a similar inner door leading into **H1**, and another three with 1,40-1,70 m. spans connecting the passage with rooms **H2**, **H4** and **H5**. Doors in buildings **K**, **N** and **M** would have been 0,80-1,20 m. wide and have had single leaves.

The walls on both sides of the door openings have the same thickness (0,70-1,20 m.) throughout, with no indication of built doorjambs. It is not clear whether the wooden doorframes were equally thick or had only the thickness necessary to border the doorleaves or even simply to face the sides of the wall in cases where the entrances might simply have been curtained off or were not closed at all.

THRESHOLDS

In contrast to the melathron, no monolithic thresholds were used in the buildings of the east wing. Most consisted of several, not very well dressed, irregular slabs, bedded in clay with wide joints between them. The slabs, at a slightly higher level than the floors, were sometimes (**H2-H3**, **K4-K5**, **M3-M4**), but not always, coated with the same yellow clay or a mixture of clay with lime and sand (entrance to **N3**) as were the floors. The threshold of the **N2-N3** doorway was simply a slightly raised coating of white clay.

No impressions on the clay or residue of burning were observed to indicate that some thresholds might have been covered with wood.

ROOFS

Terracotta roof tiles were recovered from every building and stratum. A total of 137 flat pan tiles and 23 half-cylindrical cover tiles was found. They are indeed all fragmentary but there is no doubt as to their shape and function, and their measurements, as far as ascertainable, agree with those already known from the site (Gla I 246-248, 314-315).

No two tiles are exactly alike. Clearly, they were formed individually by hand without the benefit of moulds. Pan tiles were made in a coarse, poorly fired, gritty fabric with chaff. They are flat, slightly trapezoidal, and have 33-40 mm. high raised edges along their long sides. One example from the second layer in **H1** preserved traces of a thin whitish slip. The rest were burnished with the open hand or with a wet rag. There is no indication, such as fissures after firing or smoothing over at the joints, that the edges were added to the main body of the tiles. Most probably the slabs were flattened and cut to the desired form and dimension much as were the mudbricks, after which the sides were turned up to form raised borders.

Cover tiles were thrown on the wheel and had therefore to be made in fine, levigated fabric which fired well. Finger marks on their inside and traces of cutting along their sides show that they were turned in the shape of slightly flaring tubes and then cut lengthwise to form two tiles with ends unequal in diameter. Their average thickness is 12-14 mm. but it may vary from 9 to 20 mm. Their curve alternates from the narrow, horseshoe-shaped (**N2**, floor) to the almost half-cylindrical (Gla I fig. 10:309).

Roofs, therefore, were covered with tiles, which means that they were sloped. The combination of wide flat pan tiles with semi-cylindrical cover tiles (fig. 56) made them look rather like the so-called Sicilian system of historical times.

The tiles may have been attached to the roof in either of two ways. The simplest arrangement would have been to lay them straight on a lattice of reeds or laths over rafters fastened to the ridge pole.

The alternative, providing better insulation from temperature changes and the weather, would be to bed the tiles in clay packed on a sheathing of reeds or twigs spread over a lattice and forming a sort of ceiling. The surface layer of **H**, the first layer in room **H1** and the second layer in room **H2** yielded lumps of clay baked hard by the fire which destroyed the building and bearing the impressions of reeds or brushwood with the bark still on. Similar finds from the melathron and from elsewhere on the site show that most, if not all the buildings on Gla had been covered with this second kind of roof.

THE POTTERY

No intact vases were found. There are 17 more or less complete examples put together from fragments and restored with plaster: three large stirrup jars from **H1** (Pl. 15 α , shape 12) and from the drain of **H4** (Pl. 35 α - β , figs. 37-38), eight kylikes from **N4** (Pl. 55 β , shape 7) and **M3** (Pl. 61 α), a round bowl from **H2** (fig. 12), a skyphos from **H2**, decorated with triple hooked stems (Pl. 18 γ , fig. 18), a two-handled jug (amphora) from **H5** (Pl. 40 β - γ , fig. 48), a dipper from the drain of **H5** (Pl. 41 β , shape 10), an incomplete piriform jar from the area between **H** and **K** (Pl. 26 γ , shape 8) and a cup from **N4** (Pl. 56 α). In addition 45,962 sherds were collected and recorded. Of these 9,771, which preserved enough to identify the shape or preserved part of their decoration or both, were kept and catalogued. Of these diagnostic sherds 7,582 came from building **H**, 338 from **K**, 396 from rooms **N1-N3**, 561 from area **N4**, 889 from building **M** and 5 from the **Enclosure Wall**. More specifically, the mixed surface layer on top of building **H** produced 673 diagnostic sherds, plain or decorated, out of a total of 3,370. The first, partially disturbed layer gave 722 out of 4,943 in building **H**, 27 out of 51 in building **K**, 15 out of 43 in rooms **N1-N3**, 52 out of 73 in area **N4** and 24 out of 146 in building **M**. From the next layer, undisturbed but not entirely free of intrusions, which had accumulated over the ruins of **H** and **N1-N3**, 4,169 diagnostic sherds were collected in **H** and 11 in **N1-N3** out of a total of 17,992. The decomposed mudbrick layer produced 1,300 diagnostic sherds out of 6,331 in **H**, 30 out of 74 in **N1-N3** and 808 out of 5,855 in building **M**. Finally, the floor deposits yielded 162 out of 401 in building **H**, 40 out of 131 in rooms **N1-N3**, 313 out of 986 in area **N4** and 39 out of 223 in building **M**. The rest, diagnostic or not, were found in areas not specifically connected with any of the buildings.

NEOLITHIC POTTERY

Thirteen intrusive sherds were recovered, scattered in all the layers (surface, first layer, mudbrick layer, floor) of building **H**: a black burnished piece, a fragment of a collar-necked jar, the everted rim and part of the neck of an open bowl, nine fragments of a pot with a rounded rim and a roughly burnished surface and, finally, a body sherd of a closed vessel painted in brown. The fabric is porous and gritty, the only recognisable shape is the neck jar and the decorated pieces are either black burnished or carelessly painted in brown. These few sherds confirm the conclusion, evident from finds of the former excavations (Gla I 231-233), that the rock (then an island) had been settled during the Middle and Late Neolithic, that is during the 5th and at the beginning of the 4th millennium.

LATE HELLADIC POTTERY

The overall amount, distribution and stratification of the LH pottery helped, in conjunction with the other finds, to establish the function of the buildings and their chronology and history. A considerable number of shapes (basins, strainers, collar-necked jars, plates, alabastra, tankards, grill stands, lids, feeding bottles and a few more isolated examples) were added to those already collected and kept by the former excavators. Drinking vessels are by far the majority, followed by storage and domestic vessels, a few examples of perfume pots, some vases of general use (kraters, basins), a limited number of pieces of special function (lids, a feeding bottle) two of indeterminate purpose (such as a terracotta pellet) and four misfired pieces.

Kylikes. They represent virtually 53% of the total amount. The percentage varies from one building to another, being 86% in building **K** and 49% in area **N4**. This is due less to their high rate of service than to the fact that, being fragile and in constant use, they provided more sherds than did other shapes to be kneaded ultimately into the mudbrick of the superstructure. Almost half of the kylikes come from this part of the fill while the surface layers yielded less than 1/7 of their total number and the floor deposits 1/3.

The shape is well known: a shallow bowl with one (sometimes two) strap handles, supported by a thin cylindrical stem growing from a round base (shape 6). Only 231 bases out of 2.208 are flat underneath. Most are domed (shape 5). Stems are normally as high as 1/4 or 1/5 of the diameter of the bowl but some are considerably shorter (Pl. 55β, shape 7), not exceeding 1/10 of it. On Gla four in five kylikes have carinated rims, while the remaining 1/5 show a continuous rounded profile. No chronological difference between the two types could be detected but the first is by far the most popular.

As a rule, kylikes are undecorated. Only 8 painted sherds were found. Two, from the mudbrick layer of **H2**, are monochrome inside and out. It should be noted that monochrome kylikes elsewhere are believed to occur no earlier than LH IIIC. These sherds show that on Gla at least they appear at an earlier date. Another sherd from the same context is painted inside and plain outside. A third, from the same layer in **H3**, has a painted circle inside and several bands around the stem. Such bands occur also on the stem of an example from the floor deposit of **H1**. Finally, there is one monochrome base from the floor deposit of **M3** and two more, decorated with concentric circles, from **M3** and **N4**.

Shallow angular bowls. The next most frequent shape on Gla, amounting to 12.5% of the total. Only one example from the drain of **H5** preserves its entire profile (shape 9). The rest are represented by sherds from all parts of the vase. They have carinated or (rarely) rounded rims, two angular loop handles and a flat bottom. They are all roughly made of imperfectly levigated clay and are plain, unslipped and unpainted.

One more small vessel from the mudbrick layer of **H2** (fig. 12) is rather similar to those bowls. The base is missing. Four mended sherds show that the bowl is hemispherical with an everted rim. It is decorated with bars across the rim, a circle inside and two bands outside. The shape, rather unusual, is known from two other Boeotian sites, Orchomenos and Drachmani-Piperi.

Pithoi. They are represented by 231 fragments. Only one was found *in situ* on the floor of **H2**, smashed to pieces (Pl. 19β). It cannot be restored since the upper part is missing. The rest are disparate sherds from rims, shoulders, bellies and bases, scattered throughout every building and layer, but mainly in area **N4**. They were evidently set up in the various storage rooms and their exposed tops, once broken, were mixed with the surface layers or washed down the slope.

Pithoi were made of coarse, micaceous reddish clay. Their rugged surface is sometimes roughly polished by hand.

Some pithoi have 42-80 mm. wide decorative relief bands around their shoulders. Eleven of those bands are plain (Pls. 55γ:1, 58γ). Three are decorated with a row of finger-impressed circles (Pl. 55α, γ), and another one, from **N1**, has an impressed wavy line with similar circles between its curves.

The preserved fragments are too small and were too dispersed to indicate the overall shape of the vessels. Their bases, however, are broad enough to show that they did not belong to the prevalent type with a wide shoulder and a very narrow base (FS 13). Nor do they provide clues as to their contents. In all probability they were used for storing liquids (e.g. oil) as well as solids, such as grain.

Jugs. There are 184 sherds of this shape (150 from building **H**) including 3 juglets from building **M** and a two-handled jug (amphora) from the floor deposit of **H5**, that had been broken in antiquity and mended with lead clamps. It was restored from many fragments (Pl. 40β-γ, fig. 48). Jugs are made of imperfectly levigated and sometimes gritty clay, covered with a thin yellow slip. They have oval profiles, cylindrical necks, everted rounded rims, vertical handles attached to the shoulder and rim or to the middle of the neck, and low disc or ring bases. The decoration is standardized: the rim is painted, sometimes unevenly. There is a band around the joint of neck and shoulder (Pls. 13α, 25γ:5), more bands, usually three, on the belly, and one more above the base (Pls. 11α:3, 12, 37α:1, 47γ:1). Some examples are painted on the back of the handle and around the shoulder joint. Similar jugs have been found at Orchomenos, Tiryns, Mycenae, Zygouries and many other sites.

Skyphoi (deep bowls). Of this type of vessel there is one almost complete example (mended and restored in plaster) and a variety of some 185 fragments, mostly from building **H**. Building **K**, rooms **N1-N3**, area **N4** and building **M** produced a few sherds each and four more were found unrelated to any particular building. The shape is well known.

The Gla examples have slightly everted rims (fig. 18) and two oblique loop handles one of which, from **M3**, has a little knob at the top (wishbone handle, Pl. 59δ:4). They are made of fine levigated clay, fired hard, are covered with a slip, mostly yellow and are decorated in reddish, brown or black paint. The decorative patterns are applied to the handle zone between bands or groups of fine lines (so-called Boeotian stripes). Handles have splashes of paint at the roots and on top. Bases are banded.

Of the well stratified examples 13 come from the surface layer over building **H**, 15 from the next, partly contaminated accumulation, 59 from the mudbrick fill of **H**, **K** and **M** and 40 more from the floor deposit of **N1**, **N4** and **M3**, as also from the drains of building **H**.

The sherds from the top layer of **H**, being a mixed lot, show a variety of decorative styles; two are monochrome. Another four have monochrome interiors and on the exterior flowers (fig. 40), a vertical whorl shell (Pl. 37α:5, fig. 41), vertical lines (Pl. 37α:4) and wavy bands. There are two more with pendent curved lines and spirals (fig. 1).

The first layer, accumulated gradually after the abandonment of the buildings, produced rims painted with both narrow and broad bands. Three are painted inside and banded outside. Handle zones are decorated with spirals or vertical whorl shells. Monochrome interiors and broad rim bands imply that some examples belong to the filled style (style B) as developed in the Argolid in LH IIIB2 rather than to the somewhat earlier open style (style A).

The mudbrick layer yielded many more examples. As a rule they have slim bands around and inside the rim and five of them have a circle on the bottom. Three are monochrome (Pls. 17α:1, 33:6). Six have painted interiors and patterns between bands outside, such as the quirk (Pl. 15γ:6, fig. 14) known from Tiryns, Mycenae and the Fountain of the Athenian Acropolis, chevrons (fig. 21) wavy bands (fig. 3) with parallels in the House of the Tripods Tomb at Mycenae, spirals, simple and antithetical (figs. 33-34) and vertical dotted whorl shells (Pl. 23β:2, fig. 22), observed likewise at Drachmani, Tiryns and Mycenae. There is also a sherd painted inside and decorated with a zig-zag between bands on the exterior (Pl. 11α:2, fig. 4), a combination found on a LH IIIB1 example from Mycenae. Triple hooks on vertical stems joining at the top and capped by a small crescent are also represented (Pl. 17γ:5, fig. 15). The clusters of curved lines growing from a broad band below the painted rim of another skyphos fragment (fig. 16) are probably a variant of the same motif.

The ash layer in **H** and the floor deposits of all the buildings produced many more examples. Three from **H4** are monochrome and another three are painted inside and decorated outside with bands, spirals and zig-zag. Rims are banded deeply both inside and out. Some sherds are decorated with patterns too fragmentary to be identifiable. A thin wavy line occurs on a fragment with monochrome interior (Pl. 40α:2, fig. 44), similar to a sherd from the Prehistoric Cemetery at Mycenae. Another one has a plain interior and a broad curved line under a deep rim band outside (Pl. 40α:1, fig. 45), a pattern found on a late LH

IIIA2 bowl (MOUNTJOY, MDP fig. 112:4, 113). Spirals are represented by one example with untidy coils (Pl. 25γ:5, fig. 30) and two more sherds with a running spiral whose fine, symmetrical coils occupy the entire width of the handle zone (Pl. 19α:2), as also on examples from Thebes, Tiryns, Mycenae and the Dymaeon Wall. The best preserved pattern occurs on the skyphos mended from sherds found on the floor of **H2**. The vessel has an unpainted interior with a circle above the bottom and triple hooked stems outside (Pl. 18γ, fig. 18), like an example of type B dated to LH IIIB2 from Mycenae. Another sherd from the floor of **H5** has a thin band on the rim with four pendent vertical lines forming a narrow panel (fig. 46), similar to pieces from Orchomenos and Schimatari. Two sherds from the floor of **H3** have the same A-type of decoration. One has a zig-zag column between double vertical lines (Pl. 25α:2, fig. 25), a motif known from Thebes, Tiryns and Mycenae. The other one has similar columns of joining semicircles (fig. 29), a pattern observed also at Mycenae, where it continues well into LH IIIC.

To recapitulate: The second, construction layer produced 3 monochrome examples, 7 of the open style (style A), 2 of the filled style (style B) and one which may be attributed to LH IIIA2. In the destruction layer the proportions are reversed: there are 3 monochrome specimens and one which could be dated to LH IIIA2, but there are 3 type A sherds as against 6 of type B. The buildings were constructed while the open style was prevalent and were destroyed when the filled style had been established.

Small stirrup jars. Twenty nine examples were found in building **H**, one in **N1** and **M3** each and four more out of context. They are mostly handles and base and body fragments having the usual features common to specimens of the late 14th, 13th and early 12th cent. B.C.: monochrome ribbon handles, some with reserved triangles at the top (Pl. 25β), concentric circles or a spiral on the flat or slightly convex disc (Pls. 25β, 29:3), a running pattern of fine stripes between bands on the shoulders (Pls. 21γ:1, 26β, fig. 19), stripes and bands around the belly, low painted ring base. The main motif is on the shoulder, between the spout, the disc stem and the handles.

Eleven fragments from four different stirrup jars were recovered on Gla which had decorated zones below the shoulder and four more which preserve their shoulder patterns. The surface layer of building **H** yielded an example of a zone of hatched lozenges. The first layer contained 6 more such sherds (Pl. 21γ:1) and another three with a running zig-zag pattern (fig. 19). The mudbrick layer in the space between **H3** and **K** produced one more specimen of hatched lozenges (Pl. 26β) and two fragmentary shoulders. The first, from the trench between **H3** and the south enclosure wall, has loops around the rim of the spout, its base and the stem of the disc. The handle is painted. On the disc is a spiral with a solid central circle. On the shoulder is an angular flower pattern. Of the second shoulder only a fragment is preserved, showing a small dotted circle (Pl. 38α:1, fig. 42). Two more shoul-

der fragments come from the destruction layer. One, from the drain of **H5**, has concentric circles on the disc, a loop around its stem and multiple semicircles, now barely visible, on the shoulder. The other, from the floor of **H3**, is much better preserved. The backs of the handles have a reserved triangle on top. On the disc is a spiral. The spout and the stem are looped. The shoulder pattern is the doubly dotted flower with a quirk centre (Pl. 25β). All these examples belong to the second half of the LH IIIB period rather than to the first but, although the contexts of the fragments are clear, they are too few and too fragmentary to allow for a more precise dating.

Storage stirrup jars. These large vessels are represented by three examples, mended and restored from fragments coming from the floor of **H1** (Pl. 15α, fig. 8) and the drain of **H4** (Pl. 35α-β, figs. 37, 38). In addition, 15 more sherds were found in **H1**, **N1**, **N4**, the area between **H3** and **K** and that between **H3** and the South Enclosure Wall. Most are body sherds or fragments of handles and discs. The fabric is coarse, gritty but well fired. The surface is sometimes covered with a thin slip and the decoration is applied in red, brown or white paint. Spouts are vertical with everted rims, disc stems are short, discs slightly concave, handles are tubular in shape and vertically attached. The interior of the stirrup jar from **H1** is uneven, showing deep overlapping fingermarks (Pl. 15α) which indicate, as do also perhaps certain irregularities of its profile, that the vase was not thrown on the wheel but shaped by hand. The three restored specimens belong each to a different type of vessel: That from **H1** (fig. 8) has a slightly irregular baggy profile. One from the drain of **H4** is regularly and typically ovoid (fig. 37), the other one, with parallels from the House of the Oil Merchant and from Thebes, is elongated, tapering towards the top and the base (fig. 38).

The decoration is standardized. They have bands around the base, the lower part of the belly and the shoulder. Circular loops are painted around the rims and the bases of the spouts as also around the disc stems. The **H1** specimen and one from the drain have wavy loops encircling spout, stem and handles. Discs are decorated with circles around a cross (Pl. 18β) or a spiral (fig. 31). Handles have bands along the backs or the sides or brush strokes across them (Pl. 56β:3). The fragmentary elongated example from the drain of **H4** has on the preserved part of its belly three parallel brush strokes of white paint (Pl. 35β, fig. 38). It is highly improbable that these strokes belong to a potter's mark, which normally would have the form of a circle with three or four spokes, painted below the spout. Clearly it is the lower part of a Linear B syllabic sign, such as *-pu*, *-du* or *-wa*, the end of a group painted on the missing part of the vase. None of the known vase inscriptions, which consist normally of a name in the nominative (the sender), a place name, also in the nominative (the place of origin of the vase or its contents) and a name in the genitive (the recipient) end in such a syllable. On the inscribed stirrup jar from Eleusis, however, the inscription ends in *-wa*.

clearly separated from the preceding text by dividers and standing for *wanakatero* (belonging to the Fanax). Stirrup jars inscribed with *wanakatero* are known so far to come from the Kydonia area in West Crete. Thus, if the sign on the stirrup jar from **H4** is really *-wa*, standing as an abbreviation for *wanakatero*, the vessel and its contents should be products of West Crete sent to the Fanax of the Kopais region, i.e. of Orchomenos, whence it was brought to Gla, there eventually to be broken and discarded.

A small disc from the second layer of **H3**, chipped off from a jug, may well have been used as a stopper for a large stirrup jar, such as those found in the Houses of the Oil and the Wine Merchants at Mycenae.

Kraters, large and small. This shape, very much like a skyphos, but bigger and sometimes stemmed, is represented on Gla by 8 fragments of normal, large kraters and 7 more from smaller examples. All were found in building **H** except one which lay outside **N1**. They are too few, too fragmentary and too dispersed to allow for typological and chronological conclusions. A fragment with a circle around the handle and three bands below it (fig. 39) was found in the surface layer of **H**. The first layer produced another one decorated with spirals. The mudbrick layer contained two sherds: one, with a markedly everted, horizontal painted rim and the beginning of two groups of pendent lines (Pl. 24α:2, fig. 24) and another, broken and mended with a lead clamp in antiquity, decorated with a triple pendent curved line and a spiral with no obvious connection between the two motifs (Pl. 11α:1, fig. 5). Three more sherds come from the floor of **H3**: one, with three bands and the remnants of a broad curved line above them (fig. 27), a combination known from Boeotia and Pylos, another one with two bands and the ends of three vertical lines (fig. 28) and a third decorated with an upright dotted whorl shell, as it appears on kraters from Boeotia, Tiryns, Mycenae and Pylos. The sherd found outside **N1** has two parallel bands (Pl. 47γ:1).

Basins (also described as kalathoi or conical bowls). The shape imitates metal prototypes and sometimes has a spout below the rim. Seventeen rim, belly, base and spout fragments were found on Gla (12 in building **H**, 1 in **K**, 2 in **M** and 2 in the Threpsiadis trench at the SW corner of **K**). Twelve are plain, 4 have painted decoration and one, from the floor of **H3**, has seven finely incised lines around the rim. The painted examples have bands around the base and on the body, circles on the inside of the bottom, and wavy lines or hatching across the rim. Two are spouted. As a rule, therefore, basins on Gla were plain. The spouted and the painted variety are exceptional.

Stamniskoi. Only 6 specimens of this very common shape were found, all undecorated: three fragments of mouths, necks and shoulders and the lower part of a piriform example. There are also two pieces from the shoulder and the beginning of the neck of another one with bands along the handle and around the joint of neck and shoulder and one more from the Threpsiadis trench decorated with spirals.

Alabastra. There are 6 fragments of straight sided, funnel necked, two- or three handled alabastra, all from **H2**: one plain and one banded shoulder piece from the first layer, two rims and two necks and shoulders, banded (Pl. 16α:3, fig. 11, Pl. 16β:3), from the mudbrick fill.

Tankards (mugs), one-handled, cylindrical with concave sides. Three sherds of this shape come from area **N4** and from the decomposed mudbrick nearby. A fourth was found in the white clay layer on the floor of **M3**. Two of the specimens from **N4** are undecorated but have a double ridge at the rim. The third, from the waist of the vase, is also ridged. The last one, from **M3**, comes also from the waist and has the same two ridges. On this example the grooves between the ridges are painted. Above them is a band and a vertical line, framed at its base by two oblique strokes. Below the ridges is an upright row of painted dots (fig. 55). The motif, a dotted line framed between antithetical angles at each end, looks like a double pointed arrow and is, so far, unique.

The chronologically important feature of these sherds are the ridges at rim and waist of the vessels. They appear in LH IIIA2, continue into LH IIIB1, disappear first from the rim and later, in LH IIIB2, from the waist as well, leaving the profile of the vase unbroken. The examples on Gla come from the construction fill and belong, accordingly, to the beginning of LH IIIB1.

Cups. Two fragments (part of a rim and a strap handle), both plain, were found in **H4** and **H5**. Another handle painted along the sides and two examples which show the shape of the vessel were recovered from the floor and from an earlier trench in **N4**. One of them, undecorated, preserves virtually the entire profile from the everted rim down to the missing base. The other one, mended from 19 fragments, is almost complete. The exterior is undecorated, the interior monochrome (Pl. 56α). The shape is common enough and has been found at many sites in Boeotia, Euboea, Attica, Athens and the Peloponnese. The examples from Gla, coming from disturbed contexts, cannot be dated more closely than LH IIIB.

Lids. Two lids of cylindrical type were found in the fill along **K** and in the mudbrick layer in **M**. The first is unpainted. The second, 45-47 mm. across, is decorated with serried vertical lines on the periphery and irregularly placed dots on the top (Pl. 59δ:2). The shape, known from 14th-12th cent. B.C. contexts in Athens, Attica and the Argolid, being strictly utilitarian, did not change with the passage of time. Its decorative schemes likewise remained constant.

Cooking and domestic pots and utensils. Such pottery is often found, occasionally mentioned but rarely, if at all, published. On Gla, one hundred and seventeen diagnostic fragments were collected but a far greater number of non identifiable pieces was found in every room and in all layers. Their fabric, coarse, gritty and often micaceous, remained unchanged through the years.

Sherds of pots exposed to cooking fires, whose exact shape could not be determined,

were found in buildings **H** (12 pieces) and **K** (7), in rooms **N1-N2** (5), **N3** (5) and in area **N4** (10). Five more lay in contexts not connected to any building in particular. But the greatest concentration, 26 such fragments, was located in building **M**. There are, moreover, 29 feet broken off from *tripod cauldrons*, some preserving also part of the body. Most (18) are from building **H**. The shape, with its open mouth, convex body and three sturdy feet is well known from most Mycenaean sites.

Seven fragments of *dippers*, of the semiglobular type with a high swung loop handle, all plain, were discovered in the trench between **H3** and the South enclosure wall (2 examples), outside **N3** (3), in area **N4** (1) and room **M3** (1). One complete example (mended), lay in the drain of **H5** (Pl. 41, shape 10). They are similar to those coming from the South Gate and the West Extension of the melathron at Gla as also to a great number recorded from Mycenaean sites in Boeotia, Attica and the Peloponnese.

Rooms **H4**, **K5**, **N1**, **M2** and area **N4** yielded 8 fragments of small vessels with multiple perforations, *strainers*. The fragments are neither large nor well enough preserved to show their exact shape. One little piece preserves the disc base, 35 mm. across, with the attached lower part of the wall of the vessel (Pl. 56β, fig. 53); there are, moreover, three rim fragments (Pls. 47β:2, 50γ:1, figs. 49-51). Taken together they suggest a small open vessel, rather like a conical or semiglobular cup, with a disc base and perforated sides. The holes, 3-4 mm. in diameter, driven in uneven rows through the walls of the vessels before firing, are very close to one another. No handles were found. The fabric is fine, well levigated and well fired with no slip or paint. Strainers of various shapes and sizes are known from several EB or MB sites such as Troy II, Pliochni, Lerna, Kirra, Asea and Malthi. Later examples are recorded from Asine and Eleusis. There are also strainers from the Fountain of the Acropolis at Athens and two perforated dippers from Mycenae and Pylos, but no exact parallels to the Gla specimens have yet been discovered.

Fragments from 8 *plates* or plate-like vessels were found in buildings **H**, **K** and **M**. Three of them, from **K**, are shaped like flat round (2) or ellipsoid (1) discs with their upper surface burnished and no border along their edge. A fourth example from **K5**, mended from three fragments, has a slightly raised edge and suspension hole near its periphery (Pl. 56γ). Three more had a raised edge (Pl. 58β) and the last one, from the fill along the east wall of **K**, had an 8 mm. high side, feet and one or more handles, being comparable to plates from Zygouries and Asine.

The pottery from area **N4** includes fragments of 3 *grilling stands*, hand-made of coarse micaceous clay fired hard. The shape, which is not standardized, is known from elsewhere but is not common. The better preserved fragmentary and partly mended example, from the floor of **N4**, consists of a square horizontal plate, 1,6 cm. thick, with raised edges at the sides, attached to an upright back with notches for the spits on top and a horizontal

ribbon handle behind. The back is supported by broad, sturdy 4 cm. high feet (Pl. 56δ, shapes 18, 19). The placing of the handle shows that the preserved part is about half of the entire utensil, which would accordingly be 35-40 cm. wide and would accommodate 10-12 spits. The other two stands seem to have been somewhat larger. Comparable but differently shaped examples are known from Thera, Mycenae and Pylos.

Two large cylindrical and two flat *perforated handles* were found in buildings H and M (Pl. 17α:3). The perforations are 8-10 mm. in diameter. Made of coarse clay, the handles clearly come from domestic vessels which could be hung up. Such handles have been found in Zygyouries, Pylos, Mycenae, Gla and, no doubt, elsewhere, but they are rarely described or even mentioned.

There are two more fragmentary *vessels of uncertain overall shape* and use. They come from the surface layer of H1 and the first layer of K5. The first preserves part of a collar neck and the rounded upper part of the body. It could have been a cooking pot but for the fact that it is made of a greenish-yellow, rather soft clay covered with a yellow slip. The other one, made of reddish coarse gritty clay, is oblong, rounded at the preserved end, with a 4,6 cm. high vertical side perforated 8 mm. above the vessel's flat underside. Its identification as some sort of fish kettle might be possible were it not for its comparatively low side and the hole(s?) so near the bottom.

Three more parts of pots and a small terracotta object should be mentioned. They are the cylindrical spout of a *feeding bottle*, the lower part and ring base of a *pedestalled amphoriskos* from N3 and a fragmentary *tube-like object* from the ash layer of H1. It is 6,2 cm. long and has a diameter of 1,6-2,5 cm. One end is closed and rounded, the other, wider end is broken (Pl. 12). It could have been the hollow foot of a vase or, perhaps, the casing for the handle of a bronze cooking pot, protecting the hand from the heated metal. In addition a small round terracotta *pellet* with slightly concave sides, possibly a game pawn, was recovered from the second layer of room M3.

Finally 3 misfired and deformed fragments of kylikes were found, worked into the clay mixture of mudbricks in rooms H1, H2 and H5, and a body sherd of a pithos (Pl. 23β:4), vitrified from overfiring. These sherds confirm conclusions drawn from the study of the pottery clays (Appendix, pp. 205-209), that the pottery from Gla was largely of local manufacture.

HELLENISTIC POTTERY

The surface layers of rooms H1 and H3 produced three black glazed sherds of rather poor quality, belonging to open vases. In the trench dug by Threpsiadis at the SW corner of

building **K** four small sherds of bowls with relief decoration (megarian) were found, similar to those recovered at the **South Gate**, building **A** and elsewhere on Gla (Gla I 243-244).

MEDIEVAL POTTERY

The excavation of the east wing of the central enclosure on Gla added two small ribbed sherds to the meager collection of medieval pottery examples from the site. They appear to belong to the Frankish period.

OTHER FINDS

METAL OBJECTS

The metal objects from the east wing of the central enclosure are a pair of bronze tweezers and a great many pieces of lead.

The tweezers, found in the second layer of **H2**, green with patina but otherwise intact, belong to the usual LH type which has a circular loop at the top and downcurving arms. They are known from Mycenae, Tiryns, Argos, Prosymna, Midea, Attica and, at the end of the period, from Perati.

Lead had a variety of uses on Gla. It has been found in the form of clamps for mending pottery and for joining parts of a conglomerate slab from the melathron. There are also fishing net weights (Gla I 100) and scraps from sheets. In the east wing lead finds are less varied but far more numerous. There are shapeless lumps of run lead from various layers of **H1**, **H2**, **H5** and outside **N3**, the remains of a mending clamp on a krater sherd from **H2**, whole sheets 1-2 mm. thick from the area between **H** and **K** and along the south wall of **M** and a great number of sheet fragments from different layers in **H2**, **H3**, **N1**, **N2** and **M4**. Eighteen such specimens, analysed by Professor N. H. Gale of the Department of Geology and Mineralogy at Oxford University, were found to come from the Laurion mines. Three of the sheets between **H3** and **K**, which had their long sides folded back had been carefully stacked on the ground, partly covering one another. Next to them lay another, fragmentary sheet. In the centre of its upper surface an irregular double circle had been incised, bisected by a diameter and three more lines across it (fig. 32). The meaning of this pattern is obscure. It could be the mark of the storekeeper charged with keeping it or of the artisan who had already started working on it. Along

the long side of the sheet two parallel lines had been incised, divided by cross cuttings into small squares which, if folded, would be turned into net weights like those already found on Gla (see above), at Phaestos, Naxos, Brauron, Perati, Enkomi, Athienou, Tell el-Ajjul and in the Cape Chelidonia and Ulu Burun wrecks. Similar to this sheet, shapeless and fragmentary but unmarked, were those laid along the wall of building **M**. The rest, especially the fragments from **M4**, were found either isolated or in heaps of fragments of different sizes. There is no doubt that they came as raw material to be worked into shape as required.

STONE OBJECTS

The stone finds are a NL stone celt, two flint blades, a fragment of an obsidian blade, a LH “button”, a semicircular roughly worked fragmentary piece of green schist found by Threpsiadis in the trench at the southwest corner of building **K** and an agate sealstone. The celt (Pl. 9α), found in the surface layer of building **H**, is a small polished axe of green stone, ovoid in section, symmetrically bevelled, with a rounded butt and a slightly damaged bit. It belongs to Tsountas’ type A. The blades, obviously intrusive, come from the first layer of **H5** and from de Ridder’s trench in **H3** (Pl. 21α). The first, symmetrically triangular with a straight butt, serrated edges and a sharp point served clearly as a scraper, like some similar MNL implements from Elateia. The second is roughly shaped, has sharp edges, a less sharp point and a rough butt, difficult to grasp. It may have been attached to a wooden shaft and used as a spear point. The obsidian blade is a 25 mm. long fragment with parallel sides and sharp edges. The “button”, made of black steatite, has the usual conical shape and is perforated. The stone found by Threpsiadis, 11.7 cm. in diameter, has a badly flaked surface and is shaped like a thick half disc or column drum. It was found out of context. Its purpose is unclear and it cannot be attributed to any particular place or building.

The sealstone (Pl. 59α, fig. 56), a banded milky agate lentoid, has two antithetic goat-like animals engraved on the obverse (see above, p. 110) and belongs to the style called “Erstarrender Stil” by Biesantz and “Style B” by A. Sakellariou. Stylisation has already set in but forms are still true to nature. The same motif appears on a gem from the tholos tomb at Dendra, on another from chamber tomb 88 at Mycenae, on a third from the palace area of Englianos and on a fourth, considerably later, from a tomb in Salamis. There are many more examples of animals carved in this same style. They all date the seal to LH IIIA or, at the latest, to the beginning of LH IIIB.

MISCELLANEA

The most important and interesting of the miscellaneous objects is a 2 cm. long fragment of an ostrich egg from the first layer of **H5**. It has a bronze wire attached to it which may have served to join pieces of the same (broken) egg or to fasten on it accessories like fayence or metal fittings which would turn the egg into a decorated rhyton. Such egg rhyta are frequent in the Aegean. Those from the royal shaft graves at Mycenae, the tholos tomb at Dendra and the two examples from Thera are the best known specimens. There are also some at the National Museum at Athens, and many more from the citadel and the Cult Centre at Mycenae, from Ag. Stefanos, Phylakopi, Ialysos, Knossos, Isopata, Gypsades, Kato Zakro, Palaikastro, the Stratigraphical Museum in Crete and the wreck of Ulu Burun. They were very popular and were often imitated in stone or terracotta in Crete and in Mainland Greece.

Another object difficult to place is the small pellet from the second layer of **H5**, whose purpose is obscure.

FOODSTUFFS

Gla is a 2.30' to 3 hours walk from the sea. No wonder that its residents turned seaward to enrich their diet. The net weights and the *Arca Noae* shells collected by Threpsiadis have shown as much. No fish bones were found, but the buildings of the east wing yielded ca 450 shells of five different species of edible marine molluscs, 333 of which came from room **M3**. To be precise, the second layer of **H5**, the fill of rooms **N2-N3**, area **N4** and the early trench in **M1** contained a few valves of *Arca Noae* shells. Twenty six such valves were in **M2** and more than 200 in **M3**. The accumulation along building **K**, the trench inside it, the floor of **N4** and the early trench in **M1** produced some *Venus Verrucosa* L. shells. **M2** had 11 and **M3** 144 more. Fan shells (*Pinna nobilis*) are represented by 51 fragments, all from **M3**, along with 6 valves of thorny oysters (*Spondylus gaederopus* L.) and 2 cockle shells (*Cerastoderma edule* L.). Apart from some *Arca* and *Venus* valves, most of the sea shells were concentrated in the north part of the east wing and particularly in **M3**, on the floor of which a few animal bones (see below) and a number of small pyres were found. No doubt this was the place where foodstuffs were collected and meals were prepared.

Sea food had always been popular with the peoples of the Aegean islands, Crete and Mainland Greece. The tablets do not record it but excavations have brought to light much evidence. Some specimens, among which a cockle shell valve, are recorded from the Agora at Athens. More such shells were found in the fill of the royal shaft graves, in a chamber

tomb and in Panagia House II at Mycenae. Wace has found oyster and mussel shells in the Grand Staircase and the Pithos area. More were observed in tombs at Prosymna and Zygouries. Level VII at Lerna yielded cardium, thorny oysters (*Spondylus gaederopus* L.) and fan shell valves. More spondyloi are reported from Asine. Cardium, arca, venus, spondyloi, limpet and fan shell valves were discovered at Nichoria; cardium, dog-cockles (*Glycymeris glycymeris* L.) and limpet shells at Kition. The finds from Gla add considerably to the evidence and show that, at least along and near the seaboard, molluscs were a staple food commodity.

Faunal remains other than shellfish are very few. The drain in **H5** contained four fragments of a burnt femur, probably from a sheep. The surface layer of **M2** yielded a bovid tooth and a bone fragment, also burnt, and **M3** produced bovid teeth, splinters of small animal bones and a piece of a pig's mandible.

Vegetable remains are less varied. There are a few splinters of burnt wood and weeds from building **H** and two single grape pips from **H2** and **H5**, indicating the presence of wine rather than of grapes. The main discovery, however, was charred grain in quantities, spread over the floors of **H1**, **H4** and **H5**. In the west part of **H1** the floor was covered by 14 small compact heaps of carbonized wheat, 35-40 cm. apart, obviously the remains from the bottoms of closely stowed sacks of grain (Pl. 14 α - β), one of which had been propped up with the broken base of a large vessel. The floors of **H2** and **H3** had traces of burning but no seeds were preserved. **H4** had four large patches of ash: one, 0.40 m. wide, inside the entrance (Plan 7:1, Pl. 30 β), another one (Plan 7:2), near the drain, a third one partly obliterated by an earlier trench (Plan 7:10) and one more, 0.50 m. across (Plan 7:5), near the east wall. Four more such burnt areas were found in **H5**: one near the entrance (Plan 7:6), one 2.60 m. to the east of the first (Plan 7:7), a third, very large, next to Ridder's trench (Plan 7:8, Pl. 39 α) and a fourth, small, next to the east wall. All these patches, large and small, contained a large amount of charred cereal grain which had been stored in the rooms in perishable (not wooden) containers. Unlike the other rooms in which the heaps had merged with each other, in **H1** the heaps remained separate and the grains from the individual sacks were thus not mixed. They were identified, studied and analyzed by Dr. Glynis Jones of Sheffield University. Dr. Jones (BSA 90, 1995, 235-238) found that the grains she examined belonged to the glume wheat types einkorn (*Triticum monococcum* L.) and emmer (*Triticum dicoccum* Schübl). Almost all grains showed lines of ventral compression which may indicate an einkorn variety with two grains per spikelet. She stresses that the assemblage of Gla is the only one of monococcum in Mainland Greece in which two-seeded spikelets predominate. Apparently a greater number of wheat types were cultivated in LH Greece than might be deduced from the entries in the Linear B tablets. The Gla specimens were free of chaff or weed seeds; this was fully threshed and sieved grain, ready for consumption. Einkorn is better represented than emmer and the two types seem to have been stored separately.

Wild one-grained wheat was indigenous to Greece and the Balkan peninsula. The two-grained type seems to have been introduced from Persia and the Middle East. The transplantation to Greece, however, and the domestication and cultivation of both types as well as of a third, bread wheat (*Triticum aestivum* L.), go back at least to the beginning of the NL in Crete and elsewhere. Both eincorn and emmer (especially the later) continued to be cultivated during the Early, Middle and Late Bronze Age and are recorded from settlements in Macedonia (Nea Nikomedeia, Assiros, Kastanas), Thessaly (Pefkakia, Argissa Magoula, Gendiki) and the Peloponnese (Lerna, Tsoungiza, Tiryns). They are low-yield but hardy and can be raised on calcareous mountain slopes, common in Greece.

Linear B tablets mention the word for wheat, *sitos*, and several derivatives (*sitokowo*, *sitopotinija*). The word seems, however, to have had a broader meaning, encompassing other cereals (barley, e.g., which is also referred to as *kirita*) as well as bread and food rations in general, including figs. There are, moreover, two ideograms, *120 and *121, one for wheat and one for barley, but so far there is no certainty as to which is which. The evidence from Gla does not, unfortunately, help to clarify the issue.

FUNCTION AND HISTORY OF THE BUILDINGS

The buildings of the east wing of the central enclosure are built on a similar plan and have virtually the same form and size as those of the west wing. They had also clearly the same functions. Building **H** is an exact replica of building **A** and has an analogous position in its building complex. Its continuation to the N., building **K**, is erected on a massive stone platform made necessary by the slope of the ground. It is longer (90 m.) but narrower (8 m.) and therefore smaller by ca 100 m² than its shorter but wider counterpart, **B**. **K**, moreover, has a room, **K5**, attached to its north end while **B** has two similar rooms, **B1** and **B2**, added to its south end. Rooms **N1** - **N3** have the same regressed outline as **Z3** - **Z7**, which however, are more in number and five times as large. The open area **N4** has its counterpart in **Z10**. Finally, **M**, built at an angle to the longitudinal axis of the entire wing, is practically a replica of **E**, although **E** is inserted between hall **B** and rooms **Z** whereas **M**, one and a half times the size of **E**, is the last structure at the north end of the wing. Yet these differences are due mainly to the slope of the ground in the east and the consequent need to avoid terracing wherever possible. There are thus no basic differences and the plan of both wings is the result of combining the same components.

Building **H** is the counterpart of **A**, as noted above (Plan 4). Its four rooms communicate only with the central passage **H3**, which has at both ends entrances 2.95 and 2.60 m. wide, opening off centre. Their thresholds are paved with unworked stone slabs bedded in yellow clay. The doors to the rooms, 1.70 to 2.70 m. wide, likewise open off centre, evidently to avoid the drains running through the length of the rooms. These drains, whose borders are considerably higher than the floors, are based on bedrock or are built on the earth and stone packing of the floors and have a barely perceptible W-E incline of 2.8%. They could not, therefore, receive liquids spilt on the floors nor would such liquids flow off. Except for where they ran under the floor of the central passage they were not covered, as shown by the fact that they were found full of broken and dissolved mudbrick fallen from the walls. The purpose of the drains is not clear.

A first indication of the function of building **H** is provided by the plan itself: the inaccessibility of the rooms except through a single and easily controlled passage, their size and the width of the doorways, better suited to moving large objects than to the circulation of people, make it clear that this was not a residence. Its contents, loads of cereals and large storage vessels, show beyond doubt that it was a storeroom for foodstuffs and possibly for other commodities as well. The mudbrick bench in **H4** was too high to serve as a seat and will have been built for storing goods kept in containers smaller than those used for the grain that was found on the floor. This room had, moreover, a distinctive feature which may well have been shared by the other rooms where the evidence has been obliterated by the collapse of the walls: the south wall was decorated with wall paintings of which were preserved remains of an ornamental zone, a dado, architectural representations and two miniature female heads (see above, p. 232). Admittedly, a granary (or granaries) decorated with frescoes seems strange, but the evidence is unequivocal.

Building **H** was destroyed by fire, as shown by the traces of burning on the thresholds of rooms **H1**, **H4** and **H5**, by the pieces of mudbrick hardened by fire, the calcined stones of the wall sockle next to the wooden door frames, by the burnt and discoloured potsherds scattered in the fill and in the drains, by the ash layer and splinters of burnt wood on the floors and, last but not least, by the great amount of charred wheat spread over the floors.

Building **K** (Plans 9, 10) rests on a stone platform. Its plan is the same as that of building **B**: the outer walls are built on a meander pattern, with its openings closed by similar thick walls, thus creating a uniform oblong structure, measuring 90×8 m. (Plan 9b). The cross-walls of the meander divide the structure into four halls, which have been numbered from south to north **K1** (15 m. long), **K2** (32.60 m.), **K3** (13.50 m.) and **K4** (25 m.). Room **K5** (5.30×2.80 m.) is a continuation of **K4** with which alone it communicates.

This vast building has two entrances only, approached from the central court of the enclosure by two stone-built ramps, one leading to **K2** and, through it, to **K1**, the other to **K3**

and thence to **K4** and **K5**. The ramps had to surmount a difference in height of 0.90 and 0.70 m. respectively, which could easily have been managed with 3 or 4 steps. The fact that they chose to build ramps indicates that they were coping with loads both bulky and heavy, easier to manhandle up or down an incline than a flight of steps. The top of the platform of **K** has not been preserved, so that its floors and with them its contents have disappeared. But a 90 m. long structure with only two approaches designed for loads rather than for people was clearly no dwelling. Like its counterpart, **B**, it was a depot for large quantities of goods, probably a granary like **H**. The stones of the platform show no signs of fire and the accumulation of dissolved mudbrick along its sides did not contain any burnt and hardened bricks. **K** did not burn down, as did **H** beside it, but was abandoned and collapsed gradually over the years.

Rooms **N1-N3**, were most probably built as habitation for those responsible for the storerooms and their contents or as workshops. Area **N4** and building **M** were built against the wall continuing the west façade of **K** northwards. They face east, communicating not with the central court but with the space between them and the east enclosure wall. The east façades of **N1-N3** are set back by 1.40 m. from that of **K5**, from which **N1** is separated by a party wall. **N2** and **N3**, being connected by a door, formed a small apartment.

N1, a small rectangular room independent from the others, had a floor plastered with lime and small pebbles. Its walls and its north door jamb preserve traces of plaster. Outside the room lay a heap of fresco fragments (see above, p. 237) topped by a few sherds and pieces of offering tables. Apparently the painted wall plaster of **N1** and, possibly, its neighbouring rooms **N2** and **N3** had been discarded into a convenient hollow outside in preparation for a renovation. The rooms of the suite were not destroyed by fire but were left to decay. The new wall decoration then disintegrated, leaving no traces other than a little unpainted plaster at the foot of the walls.

Area **N4**, 12.33 m. long, is the counterpart of the slightly smaller **Z10** in the west wing. For a floor it has the roughly levelled ground. The pithos fragments scattered all over it and the lead sheets along its north side mean perhaps that it was a temporary storage- and, presumably, working space.

The last building to the north, **M**, although occupying a different relative position, corresponds to apartment **E** in the west wing. Both project from the other buildings of their respective wings and both are entered over a low stone-built riser occupying the whole width of an ample anteroom. **M** has more rooms but a simpler plan than **E**. The building, or at least room **M3**, had painted walls. It contained the only sealstone found on Gla. This is of especial interest, since room **M3** had a floor covered with patches of ash underneath which the packed earth layer was hardened by fire. It also contained burnt animal bones, many fragments of cooking pots and hundreds of shells from edible marine molluscs. Fresco -

decorated room **M3** clearly was the kitchen and probably the dining room of the building complex. **M1** and **M2** were too denuded to provide any clues for their contents and their function. Some pithos fragments in the anteroom **M4**, may mean that it served as a temporary depot for incoming goods.

DECORATION

The repertoire and the quality of the frescoes found on Gla, as also their find spots, i.e. the buildings which they decorated, make them one of the most interesting discoveries made on the site. The 1981-1991 excavation produced more than a thousand non-joining fragments, all of which were kept, cleaned, mended, studied and reproduced both in their present state and in restored drawings. They come from three main find spots: room **H4** (a granary), the hollow outside the residential room **N1** (see above p. 237) and room **M3** (a cookroom). Thanks to their numbers and to their sizes, they form a sufficiently broad base for determining the stock of patterns, the technique and the quality of the wall paintings on Gla.

The wallpainters palette (Colour pl. I) included black, blue, yellow, brown, orange-red, dark red, white for picking out details on other colours and a light purple tint of madder, magenta, not known so far from other sites. The colours were applied on wet plaster (*buon fresco*) and do not peel off. Some fragments have two superimposed layers of painted plaster showing, as do also the discarded pieces outside **N1**, that the decoration had been at times renovated or changed.

Most fragments, especially the smaller ones, preserve only one or two colours with no discernible motif. The remainder show a variety of themes, both strictly decorative and pictorial.

The recognisable material from **H4**, some 100 fragments, represent at least five different patterns. There are pieces from a zone of white rosettes with red centres and blue hatched rims framed by blue and pink hatched bands (Colour pl. II α - β), clearly part of a frieze along the top of a wall. To the lower part of the wall belong fragments of a dado motif of pink and yellow ground striated with black and red curved lines (Colour pl. III α). From the decoration of the wall between those two patterns come parts of the entablature of a building (Colour pl. III β), tentacles of cephalopods (octopods or argonauts), striated blue ground (Colour pl. IV α) and a fragment preserving two miniature womens' heads in profile to the right (Colour pl. IV β), a variant to the motif known as "women at the window" (see *supra*, pp. 49-50 n. 4).

By far the greatest and most varied group is that of the fragments that had been

discarded outside room **N1**. Most probably they were parts of its decoration or of that of the adjacent rooms **K5**, **N2** or **N3**. They come from three different sets of decorative patterns. Their arrangement on the wall was determined by comparison with compositions from other Mycenaean buildings. First, there is a frieze (Colour pl. *Vα*) composed of 11 superimposed bands, represented by many fragments: four narrow alternating blue and yellow hatched bands on top of a broad zone of blue, yellow and red ivy leaves painted in pairs. This is followed by two more similar bands and a zone of large rosettes with blue hatched rims, small red centres and dots around the perimeter inside. The spaces between the rosettes are occupied by small red triangles. This zone is supported by the last two hatched bands. Some fragments of the lower one preserve parts of a white band, followed below by a light blue background surface, the field of the main composition (Colour pl. *Vβ*). This combination of zones between bands is a typical crowning of Mycenaean walls, painted above the pictorial themes. Equally typical is the dado, represented by two large fragments: a broad white zone striated with oblique wavy lines is bordered above by a yellow band surmounted by the remains of a broad red field (Colour pl. *VIα*). The spaces between some of the striations are painted red or yellow, in imitation of a rock surface.

Another fragment shows the inverse arrangement: the yellow band has on one side the same red colour as on the preceding two but on the other side it is adjoined by the light blue of the background, as preserved below the frieze. We have here obviously the two motifs, the upper (the frieze) and the lower (red zone, yellow band, rock pattern) bordering the central composition.

The main theme of this composition has been preserved on 90 fragments, each showing a small part of the dominant pictorial representation: White almond-shaped eyes in profile painted on yellow ground (therefore animal), black bodies with white and yellow bellies, and fringed tails and fins (Colour pls. *VIβ*, *VIIα-β*, *VIIIα*). They have been positively identified as belonging to at least seven dolphins, painted as they leap over the waves of the sea, symbolized by the blue background. The reconstruction (Colour pl. *IX*) is hypothetical but should not be far off the original.

Another marine decorative element, the argonaut (*argonauta argo*), is represented by three fragments which seem to depict two such large cephalopods with yellow shells, barely preserved, and multicoloured tentacles (Colour pl. *VIIIβ*). The quality of the plaster, the kind of blue background and the common find spot suggest that they, too, may have been part of the same composition as the dolphins, probably painted in a row along the foot of the wall above the dado, an arrangement known from Pylos and elsewhere. The mural may also have included some plant stems found in the same place, larger than those from **M3**, probably the remains of marine vegetation painted among the swimming dolphins. Finally, the heap outside **N1** produced a few fragments painted with miniature patterns, such as the

head of a youth and part of the entablature and the doorjamb of a building, probably tripartite, decorated with a strip of spirals running down from a horizontal beam (Colour pl. Xα). This composition, painted against a white background, showed lavish use of the magenta colour that appears rarely, if at all, on Aegean wall paintings.

The few surviving fragments from room **M3** (Colour pl. Xβ) are painted with linear patterns suggesting plant motifs.

The excavation evidence from the melathron and from the heaps outside **N1** indicates that some, at least, of the frescoes of Gla had been renewed during the life of the buildings. They are not great works of art and their patterns are neither original nor unusual. Their main interest lies in the fact that virtually every building seems to have been decorated, including guardrooms, granaries and cookhouses, that the slightly incongruous choice of patterns seems to have been made with no reference to the function of the rooms they decorated and that they form a chronologically close group, datable within the first half of the 13th cent. BC.

CHRONOLOGY

The 1981-1991 excavation brought to light more than 45,000 stratified pottery sherds, of which ca 10,000 were diagnostic, thus permitting stylistic as well as chronological conclusions to be drawn. The excavation evidence showed that in building **H** and in rooms **N1-N3** and **M3** there were two well-defined, uncontaminated strata corresponding to the construction of the buildings and to their final destruction or abandonment. The first, thick and uniform, distinguished by its texture and colour, was formed by the collapse and disintegration of the mudbrick walls which had a large amount of sherds mixed in the clay of the bricks. To this group should be added a few sherds, collected from the stone and earth packing of the floors of **H5** and **M2**. The second, thin stratum contained the floor deposits which in building **H** lay in the ash layer produced by the conflagration that destroyed the building. There is, moreover, the pottery from the higher, more or less contaminated strata near the surface, evidence from which is admittedly dubious, but which may occasionally corroborate stylistic judgements made on the evidence of the two basic groups.

These two groups are best represented by their skyphoi and small stirrup jars which reflect, more than do other vases, the stylistic development of the pottery within the established stratification sequence. The construction phase is illustrated also by a couple of tankard fragments, while floor deposits yielded a characteristically decorated krater sherd. Domestic pottery is poorly, if at all, decorated and does not show any meaningful changes in shapes. This category includes kylikes which, although abundant, remain unchanged from

beginning to end, differing only in the shape of their rims (carinated or rounded) which, however, has no chronological significance.

The first, the construction group, includes a few monochrome kylikes known already in LH IIIA2 and some skyphoi, monochrome inside-out or with painted interiors and open style decoration outside. Style A examples predominate, with thin bands on the rim and various motifs (chevrons, quirk, spirals, zig-zag) loosely arranged in the handle zone. There is also a specimen with a broad wavy line between bands which has parallels in LH IIIA2 and another, decorated with triple upright hooks joined at the top, which may be thought to reflect an incipient filled style arrangement (Style B). There is in addition a wishbone handle from a skyphos.

Small stirrup jars of this group have separate loops around spout and disc stem, angular flowers with dotted corollas on the shoulder and narrow zones of hatched lozenges below it, all typical of early LH IIIB. There are, moreover, fragments of two tankards with double ridges on the rim and around the waist, likewise typical of the same period.

The buildings, therefore, were erected while skyphoi were decorated predominantly in the open style, while stirrup jars had isolated loops around their spouts and disc stems, flowers on the shoulder and narrow ornamental zones below the shoulder and while tankards had ridged rims and waists. All these features belong to an early LH IIIB1 phase, which preserves a few characteristics of the previous LH IIIA2 period but has already established its own shape and decorative patterns.

Floor deposits and destruction levels include, too, numerous kylikes and shallow angular bowls of the same type and the same proportions as the construction pottery, but their very existence dates the end of the buildings well within LH IIIB. Here again skyphoi provide the best evidence. There are three monochrome examples. The others have deep bands around the rim which are continued inside, some merging with a painted interior. On the outside more or less the same motifs are employed with the addition of narrow columns of vertical zig-zag or joining semicircles, but the arrangement of the patterns is closer. Spirals are large, serried and connected with short stems (running), occupying the whole width of the handle zone (Pl. 19α:1,2). Triple hooked stems are close to each other, and reach up to the rim band (Pl. 18γ, fig. 18). There are still a few open style (Style A) examples, but those of the filled style (Style B) predominate. Stirrup jars are no different. They have the same loops around spout and disc stems, dotted flowers with quirk centres or dotted circles on the shoulder and reserved triangles on top of their handles. They seem to belong to a more developed type, but the preserved examples are too few and too fragmentary for any definite conclusions to be drawn. There is also a fragment of a small krater with a highly stylized dotted upright whorl shell. Put together, this evidence places the pottery of the final phase in the advanced, but not late LH IIIB.

Jugs with everted rounded rims and storage stirrup jars fit easily within these chronological limits. Small strainers can not be attributed to a definite chronological phase. Variants of grilling stands cover almost the whole LH period from Thera down to the South House at Mycenae and the Englianos palace. Domestic ware, such as tripod cauldrons, dip-pers, plates etc. were produced with no appreciable changes throughout the LH period.

To conclude: according to the chronological system now followed – to which nothing of value has been added so far by scientific methods – the buildings of the east wing of the central enclosure at Gla were erected at the end of the 14th cent. BC and lasted for about one hundred years until their destruction and abandonment shortly before 1200 BC.

EPILOGUE

The vast fortress of Gla, with its fortification wall, its living quarters for the officials established there and its storehouses of a capacity unknown elsewhere in Mycenaean Greece clearly had one single purpose: the exploitation of the Kopais plain. The ancient name of the site is not known but it was second only to Orchomenos in the area. As long as the Kopais was a lake – or a swamp, according to the time of year – Gla emerged from the waters as a rocky islet, with a NL settlement on its top. When the LH drainage system, however, went into effect, the rock became accessible from the surrounding plain. It was then fortified with a strong, 3.000 km. long cyclopean wall, having one double and three single gates protected by bastion-like thickenings of the wall, rather like the early fortification gate at Tiryns, which preceded the development of the proper Mycenaean gateway with flanking bastion. The fortress (Plan 1) communicated with the plain over a system of causeways, the last of which survived until 1958, when it was levelled by the modern Kopais Company.

The approximately 20 hectares large space within the walls was divided into two unequal parts by an oblique cross-wall running from the SE. gate in the south to the N. wall: the west part, which occupies 9/10 of the whole area, and the much smaller east part, where no real investigation could be made since bedrock is at the surface practically everywhere and there is thus no fill to excavate. F. Noack, who surveyed the rock in 1893, noticed the foundations of a large apsidal building of unknown date and function and an opening in the cross-wall which he assumed to be an entranceway connecting the two parts.

The west part was better populated. There are two rectangular buildings which were excavated in 1971 by the then local Ephor of Antiquities, Dr. Th. Spyropoulos, who never published or even mentioned them, and a large central enclosure surrounded by a wall which extends from the north fortification wall to a short distance from the South Gate.

The enclosure (Plan 2) is divided by an E-W cross-wall into two main parts, north and south. In the north section there is a double residence, the *melathron*, built on a levelling stone terrace. It has two wings virtually identical in size and plan, which meet at a right angle and communicate through a corridor situated between them. The north wing is incorporated into the north fortification wall, with which it shares its north façade. Each wing has at its free end its own entrance, leading to a large megaron-like hall complete with ante-room but with no columns, no hearth and no throne. The remaining space in the wings is divided into small single or two-room apartments, connected by a system of double corridors providing communication but at the same time isolating them from each other. With their wide spans and lack of roof supports the two large halls had to be single storied but there are reasons to assume that the rest of the building had a second storey. The walls consisted of a strong stone sockle and a mudbrick superstructure tied together with a timber

frame. The doorways had dressed stone thresholds and wooden doors, turning on pivots protected by bronze shoes. The surface of the walls was faced with lime plaster, painted more often than not and, according to A. Ridder, decorated at places with thin engaged fluted columns.

Thus the melathron consisted of two communicating but separate residences, both much smaller, less luxurious and far simpler in plan than a Mycenaean palace. They were built not for an anax and his entourage but for two persons of equal rank but different responsibilities.

While the Kopais was under water there was no reason to fortify the rock. Once the lake was drained, however, and cultivation initiated, the need for a fort to serve as the main control point and general storage area became vital. The ramps and causeways which connected it to the dykes and its proximity to the main natural sinkholes which helped to drain off the stagnant waters made it the key point of the drainage system and of the strongholds built around the basin to protect the farmers of the plain and their crops. Thus, one of the residents of the melathron was beyond doubt the official in charge of the safety and maintenance of the drainage works. The responsibilities of the other one are suggested by the buildings in the south enclosure.

This part of the fort is connected directly with the main approach to the rock, the South Gate, and has along its east and west sides two building complexes separated by a large empty court. At the south end of each complex there is a rectangular building divided into four large rectangular rooms, two on each side of a central passage, which is their only outlet (Plan 2, **A, H**). Both wings are continued to the north by two long and narrow halls, each one accessible from the central court by two low ramps (Plan 2, **B, K**). Attached to the north ends of each hall is a row of rooms (Plan 2, **E-Z, N**), some of which may have been residences or workshops.

The function of those vast complexes, each ca 150 m. long and difficult of access, is best indicated by their contents, namely storage vessels (pithoi, large stirrup jars and jugs), hundreds of shells of edible molluscs and large quantities of charred wheat. The buildings were depots, mainly granaries, with a total capacity of about 2.000 tonnes, and comprising ca 660 m² of residence rooms with workshops attached.

The buildings and their contents depended for protection on the enclosure and the enclosure, whose ends abut the fortification wall, has no meaning without them. It is evident that the entire establishment, namely the fortification, the enclosure, the melathron and the depots, was built at the same time (therefore dating each other) as part of a far-reaching project for supervising the drainage works and storing far greater quantities of agricultural products and of other raw materials (lead, e.g.) than would be needed by the residents of Gla and, indeed, by the palace at Orchomenos to which Gla obviously belonged. The other

resident of the melathron was without doubt the intendant general, responsible for gathering and storing the crops of the plain.

Another remarkable feature of the structures on Gla is that although they had a purely practical function, they were richly decorated. For the melathron this is not surprising. But fragments of frescoes, many with bits of pictorial compositions, were found in buildings **H** and **M** and outside room **N1**. Similar evidence, if only in the shape of coloured stucco, is reported from the guardroom between the north and south enclosure, from rooms **A3**, **Z2** and **Z3**, the fill above the causeway leading to **E1** and from the open area outside room **Z9**. In addition, de Ridder mentions finding a piece of a fluted plaster half column in the area of room **Z3**. Most buildings, therefore, had painted walls and probably so had also those where no such remains were found.

Thus Gla, regardless of its size and the extent of its structures, was not the seat of authority of the region. This will have been where archaeological evidence and tradition places it, at Orchomenos. Homer remembers the site as one of the richest kingdoms of the heroic past. Strabo refers to the same tradition, adding that Orchomenos had imposed a tribute on Thebes, that its proverbial wealth was due to the cultivation of the drained lake and that it kept its leading position until Heracles blocked the sinkholes, causing the lake to be flooded. In other words, ancient tradition associated the wealth and might of Orchomenos with the drainage and the cultivation of the Kopais.

Archaeological research has helped to corroborate and to clarify these dim memories. The excavations of H. Schliemann in 1880, of A. de Ridder in 1893, the German Archaeological Institute (1903-1905) and the Archaeological Service (Faraklas 1969, Spyropoulos 1973) as also the tholos tomb with its side chamber have all shown that the Akontion hill, where the 9th century byzantine monastery with the well-known church of the Dormition of the Virgin and the village of Skripou were later built, had been settled from 3000 to 1100 BC as also later, in historical times. The prehistoric settlement left four distinct thick occupation layers. These yielded plenty of pottery but meagre EH architectural remains, such as single apsidal buildings and some circular structures, probably silos. A few walls of MH square houses were also observed. The LH remains have provided better evidence. The most important relic is the tholos tomb, the so-called treasury of Minyas, much admired by Pausanias, and in all respects an excellent counterpart of the "tomb of Atreus" at Mycenae. Such a tomb implies a large and luxurious palatial establishment similar to those at Mycenae, Tiryns and Pylos. Yet the German excavations revealed nothing of this sort apart from a few scattered fresco fragments with no significant context. Spyropoulos, digging in the precinct of the church, uncovered a complex of rooms which he considers, on very little and dubious evidence, to be megara with vestibules, anterooms, central hearths and so on. Later interference has obliterated their destruction layer, leaving as the only evidence a few pots of everyday

use together with some pictorial stucco fragments. The excavator dates his finds to the end of LH IIIB and reports the discovery of an isolated guardroom of the palace which had been abandoned a century earlier. The illustrations of his brief mention of the excavation and the remains *in situ* show that these buildings have the same small rooms and the same flagstone or lime plaster thresholds as do houses around the citadels, such as the Panagia and Oil Merchant groups at Mycenae or the houses of the Lower City at Tiryns. The small finds, however, were far fewer. The excavated rooms might conceivably be outbuildings of a palace. The actual residence of a real king such as implied by tradition, by the palaces at Mycenae, Tiryns, Pylos and Thebes and, last but not least, by the tholos tomb, has yet to be found.

Orchomenos, then, was a big and important centre, owing its legendary wealth to the cultivation of the drained lake. The Kopais basin is surrounded by abrupt limestone cliffs pierced at places by sinkholes (*katavothrai*) ranging in size from simple fissures in the rock to caves, large enough to accommodate an apartment building. In the past, these sinkholes drained off part (but not all) of the waters of the lake fed to it by the rains and, chiefly, by the streams flowing into it. The largest, Boeotian Kephissos, Melas and Herkyna flow from the west, and were supplemented from the south by the watercourses of Phalaros, Triton and Lophis. Inside the basin, next to the north bank, are the rocky knolls of Stroviki, Tourloyiannis and Kastro (anc. Kopai), and, standing by itself in the middle of the east bay, Gla.

As long as the Kopais was submerged, human presence was limited to a few places on its banks, where NL, EH, MH and LH settlements have left their traces. These settlements increased considerably in the advanced LH period, when the lake was drained off and the plain was under cultivation. The only interest of these remains, however, namely pottery sherds, tombs, wall foundations and makeshift fortifications, is that they indicate that in the late Mycenaean period the area was much more thickly settled than before.

All that was known in antiquity about the way the lake had been drained was that the Orchomenians had stopped the waters from inundating the basin by directing them to the sinkholes, until Heracles and the Thebans blocked the outlets and caused it to flood again. It was also remembered that other attempts had been made at times to drain the lake. Some were limited to cleaning and repairing the old works. In the days of Alexander the Great, however, a mining engineer, Krates of Khalkis, cleared the sinkholes, dug a drainage ditch through the middle of the lake, and started boring a tunnel into the cliff of the east bay. Tradition has it that the Boeotians stopped him from completing his work. Only after 3200 years would the Kopais be drained again.

The first half-hearted attempt in modern times was made in the reign of King Otto (1837) when the Regency Council ordered a lieutenant of engineers, Eduard Lufft, to deflect the course of Kephissos and clear the sinkholes. The attempt, only partly successful, had to be abandoned for lack of funds. The French Company who undertook to drain the

lake in 1883 deflected the waters of the Kephissos, the Melas and the Herkyna to a canal running S. and E., leading them through a tunnel to lake Hylike. This was not sufficient and the English Company who took over in 1889 dug a close net of drainage ditches which converged at a central main ditch and thence to Hylike. This resulted in drying out the bottom of the lake, in the subsequent sinking of its level and thus in revealing the remains of the ancient works which, however, were gradually destroyed by modern cultivation.

Our knowledge of them is based on the somewhat hasty publications and surveys made by the engineers of the French Company M. Cambanis and G. Lallier, who plotted what they saw, and to the research done by E. Curtius, A. Philippson and F. Noack, who tried to supplement the information available and to collect and interpret the data. Between World Wars I and II, when the surviving remains had been almost entirely obliterated, interest was revived and much was added by A. Kenny, U. Karstedt and S. Lauffer. After the war Lauffer continued his research on the spot, to which small scale investigations by Th. Spyropoulos and J. M. Fossey added a few details. Finally, J. Knauss and his team collected all the existing data, studied them from their point of view, that of the hydraulic engineer, visited the place and managed to clarify many hitherto obscure points and to reach firm and factual conclusions.

The Mycenaean drainage system combined two basic operations: deflecting the courses of the rivers from the basin toward the banks and thence to the katavothrai, and constructing polders protected by embankments which prevented their flooding (Plan 16). To be specific, the Kephissos and Melas were led to a wide canal built along the north bank which conducted them to the big katavothrai of the east bay. The Herkyna was diverted to a canal to the south which received in addition the waters of Phalaros and the other southern watercourses and led them to the katavothrai along the southeast bank. The canals were flanked by 2 m. high and 30 m. wide dykes, built at a distance of 40-60 m. from the cliffs. Their inner sides were faced with 2-2,50 m. thick cyclopean revetments which made them fairly watertight and protected them from the wash of the waters.

North of Gla and for about 200 m. the canal left the bank and crossed the bay in two parallel branches, one heading towards the large sinkholes of Binia and the Big Katavothra and the other to those at Vristika. According to modern estimates 2 million m³ of earth had been moved to build the dykes and 250.000 m³ of stones were used to revet them. The overflow of the main canal has been reckoned at 100 m³ a second.

Similar embankments closed the bays around the lake, turning them into polders, which drained off through their respective katavothrai. More polders, bordered by strong earthworks, were created in the basin itself, one of them surrounding Gla. Air photographs of these areas revealed below the surface of the plain traces of buildings separated by roads. These have not yet been investigated but they could well be the remains of those mythical

"cities" (Athens, Eleusis, Midea, Arne) which, according to legend, were inundated after the destruction of the drainage works.

It is very likely that the crowns of the dykes were used as roads and the canals as waterways for small craft to move heavy loads.

No dating material has been collected from these earthworks. The early scholars, who in any case did not conduct excavations, did not know what to look for, and those coming after them had no undisturbed fill to work with. Spyropoulos mentions briefly that in a section he dug into an embankment he found sherds which he thinks date to the MH period. The few examples he illustrates cannot be dated from the photographs with any accuracy except for one which belongs to a type of jug not made before LH IIIA2. This agrees with the chronology of Gla, the only part of the entire system which was not interfered with in later times and which has been systematically investigated.

This great fortress was built as part of the drainage works. Indeed without these it would have served no purpose. At some point during the time of its use the *melathron* was damaged by fire and was immediately repaired. Later, however, this building, the guard-rooms at the gates and the depots burned down, were abandoned and fell into ruin. Their pottery is abundant but ordinary. With a few exceptions it consists of domestic ware, mainly kylikes and angular bowls, jugs and cooking pots. The earlier sherds are late LH IIIA2 or incipient LH IIIB1. The destruction layers contain nothing later than advanced LH IIIB2 examples. In other words, Gla and all the constructions associated with it were built at the turn of the 13th cent. BC and were destroyed and abandoned a little before 1200 BC. As far as we can judge by the scanty information available their destruction pottery matches the floor deposits of the structures at Orchomenos. It is therefore more than likely that both the seat of the *anax*, wherever situated, and the vast storage structures on Gla met the same end due to a common cause. It is noteworthy that after the end of the 13th cent. BC the pottery from Orchomenos has no longer the same variety of shape and quality, and that Gla shows all the signs of a violent destruction by human agency. Legend has it that the drainage works of the Kopais were destroyed by Heracles and the Thebans. Heracles is, of course, a mythical figure. On the other hand investigation of the remains of Mycenaean Thebes has shown that it continued to exist long after Gla met its end, thus corroborating after a fashion these quasi-historical memories.

LIST OF ILLUSTRATIONS

COLOUR PLATES

I. Fresco colours.	VIβ. East of room N1, dolphins' eyes and body fragments.
IIα. Room H4, rosette fragments.	VIIα. East of room N1, dolphins' bodies, details.
IIβ. Room H4, rosette band.	VIIβ. East of room N1, dolphins' bodies, details.
IIIα. Room H4, dado fragments.	VIIIα. East of room N1, dolphins' bodies, details.
IIIβ. Room H4, entablature of a building.	VIIIβ. East of room N1, argonauts.
IVα. Room H4, miscellanea.	IX. East of room N1, mural, reconstruction.
IVβ. Room H4, women's heads.	Xα. East of room N1, marine plants, human head, architecture, miscellanea.
Vα. East of room N1, rosettes and ivy leaves, fragments.	Xβ. Room M3, fresco fragments with plant motifs.
Vβ. East of room N1, rosettes and ivy leaves frieze, restored drawing.	
VIα. East of room N1, dado.	

PLANS

1. Gla, general plan.	9β. Building K, construction.
2. Central enclosure.	10. Building K, sections.
3. East wing of south enclosure.	11. Building K, ramps.
4. Building H.	12. Rooms N1-N3, area N4.
5. Rooms H1 and H2.	13. Building M.
6. Room H3.	14. East wing, isometric plan.
7. Rooms H4 and H5.	15. East wing, reconstruction drawing.
8. Room H4, findspots of frescoes.	16. The LH drainage system.
9α. Building K, plan.	

PLATES (monochrome)

- 1α. East wing, balloon photograph (Heafitz).
- 1β. Rooms **H1**, **H2**, **H3**, building **K**, after Threpsiadis' excavation.
- 2α. Building **H**, balloon photograph (Myers).
- 2β. Building **H** from east.
- 3α. Building **H** from west.
- 3β. Room **H5**, mudbrick in fill.
- 4α. Building **H** before excavation.
- 4β. Room **H3**, de Ridder's trench.
- 5α. Room **H5**, de Ridder's trench.
- 5β. Room **H3**, north threshold.
- 6α. Threshold between rooms **H1** - **H3**.
- 6β. Threshold between rooms **H2** - **H3**.
- 7α. Threshold between rooms **H3** - **H5**.
- 7β. Room **H5**, floor rubble fill.
- 8α. Room **H3**, floor (section).
- 8β. Room **H3** from S.
- 9α. NL celt.
- 9β. Room **H5**, mudbrick in fill.
- 10α. Rooms **H1** - **H2**, from east.
- 10β. Room **H1**, burnt clay showing traces of reeds.
- 11α. Room **H1**, second layer, sherds.
- 11β. Room **H1**, second layer, NL sherds.
12. Room **H1**, ash layer, sherds.
- 13α. Room **H1**, ash layer, sherds.
- 13β. Room **H1**, ash layer, sherds.
- 14α. Room **H1**, ash and charred wheat.
- 14β. Room **H1**, heaps of charred wheat.
- 14γ. Room **H1**, charred wheat grains.
- 15α. Room **H1**, ash layer, stirrup jar, mended.
- 15β. Room **H2**, second layer, sherds.
- 16α. Room **H2**, second layer, sherds.
- 16β. Room **H2**, second layer, sherds.
- 17α. Room **H2**, second layer, sherds.
- 17β. Room **H2**, second layer, tweezers.
- 17γ. Room **H2**, second layer, sherds.
- 18α. Room **H2**, second layer, mudbrick.
- 18β. Room **H2**, ash layer, fragment of stirrup jar.
- 18γ. Room **H2**, ash layer, skyphos.
- 19α. Room **H2**, ash layer, sherds.
- 19β. Room **H2**, floor, pithos fragments *in situ*.
- 20α. Room **H3**, from N.
- 20β. Room **H3**, burnt patches on floor.
- 21α. Room **H3**, first layer, stone blade (left) and Room **H5**, first layer, stone blade (right).
- 21β. Lumps of burnt clay showing traces of reeds.
- 21γ. Room **H3**, surface layer, sherds.
- 22α. Sherds in mudbrick.
- 22β. Pot base in mudbrick.
- 22γ. Kylix fragment in mudbrick.
- 22δ. Mudbrick with chaff.
- 23α. Room **H3**, second layer, sherds.
- 23β. Room **H3**, second layer, sherds.
- 24α. Room **H3**, second layer, sherds.
- 24β. Room **H3**, second layer, sherds.
- 25α. Room **H3**, floor, skyphos sherds.
- 25β. Room **H3**, second layer, shoulder of stirrup jar.
- 25γ. Room **H3**, floor, sherds.
- 26α. **H3**, North trench, layers.
- 26β. **H3**, North trench, surface, sherd.
- 26γ. **H3**, North trench, vase *in situ*.
- 27α. **H3**, North trench, incised lead sheet *in situ*.
- 27β. **H3**, North trench, incised lead sheet, cleaned.
- 27γ. **H3**, North trench, lead sheets *in situ*.
- 27δ. **H3**, North trench, lead sheets *in situ* (3).
- 28α. **H3**, North trench, lead sheet, cleaned.
- 28β. **H3**, North trench, lead sheet, cleaned.
- 28γ. **H3**, North trench, lead sheets *in situ* (2).
- 28δ. **H3**, North trench, lead sheet *in situ*.
- 28ε. **H3**, North trench, lead sheet, cleaned, detail.
- 28στ. **H3**, North trench, lead sheet, cleaned.
29. **H3**, North trench, fallen mudbrick, sherds.
- 30α. Room **H4**, from W.
- 30β. Room **H4**, burnt patch at entrance.
- 31α. Room **H4**, mudbrick bench.
- 31β. Room **H4**, mudbrick bench.
- 32α. Room **H4**, mudbrick bench. Clay joint at left.
- 32β. Room **H4**, surface layer, sherds.
- 33α. Room **H4**, second layer, sherds.
- 33β. Room **H4**, burnt patches.
- 34α. Room **H4**, floor deposit, sherds.
- 34β. Room **H4**, drain, sherds.

- 35α. Room H4, drain, stirrup jar.
 35β. Room H4, drain, inscribed stirrup jar.
 36α. Room H5, from W.
 36β. Room H5, first layer, skyphos fragment.
 37α. Room H5, surface layer, sherds.
 37β. Room H5, first layer, ostrich egg fragment.
 37γ. Room H5, second layer, sherds.
 38α. Room H5, second layer, sherds.
 38β. Room H5, burnt clay joint from mudbrick wall.
 39α. Room H5, floor, charred wheat.
 39β. Room H5, jug fragments *in situ*.
 40α. Room H5, floor deposit, sherds.
 40β. Room H5, floor deposit, two-handled jar, mended.
 40γ. Room H5, floor deposit, two-handled jar, mended, with traces of lead clamps.
 41α. Room H5, drain, ladle *in situ*.
 41β. Room H5, drain, ladle.
 42α. Building K, balloon photograph (Heafitz).
 42β. Building K, south façade, behind walls of H3.
 43α. Building K, ramps, balloon photograph (Heafitz).
 43β. Building K, great ramp.
 44α. Building K, small ramp.
 44β. Building K, small ramp, detail.
 45α. Building K, cross-wall.
 45β. Room N2, floor, pithos and roof tile fragments.
 45γ. Room N2, floor deposit, sherds and sea shells.
 46α. Rooms K5, N1-N3 and area N4, balloon photograph (Heafitz).
 46β. Rooms K5, N1-N3 and area N4, from S.
 47α. Room N2, cover tile and pithos fragments.
 47β. Room N1, floor.
 47γ. East of room N1, second layer.
 48α. East of room N1, fresco heap *in situ*.
 48β. East of room N1, fresco fragments with parts of building.
 49α. East of room N1, fresco fragments with rosette and ivy leaves zone.
 49β. East of room N1, fresco fragments, dolphins, details.
 50α. Room N3, pavement and entrance.
 50β. East of room N1, offering table fragments.
 50γ. Room N1, first layer.
 51α. Room N3, rubble fill below floor.
 51β. East of room N3, lead fragments.
 52α. Area N4, lead sheets and sherds *in situ*.
 52β. Area N4, lead sheets, cleaned.
 53α. Area N4, lead sheets and sherds *in situ*.
 53β. Area N4, lead sheets, cleaned.
 54α. Area N4, lead sheets, *in situ*.
 54β. Area N4, lead sheet, cleaned.
 55α. Area N4, pithos shoulder fragment.
 55β. Area N4, kylix.
 55γ. Area N4, pithos shoulder fragments.
 55δ. Area N4, pithos rims.
 56α. Area N4, floor deposit, cup.
 56β. Area N4, floor deposit, stirrup jar handles and strainer fragment.
 56γ. Room K5, clay plate fragments.
 56δ. Area N4, floor deposit, grilling stand and sherds.
 57α. Area N4 and building M, balloon photograph (Heafitz).
 57β. Building M, balloon photograph (Heafitz).
 58α. Room M2, second layer, pan tile fragments.
 58β. Room M2, old trench fill, plate.
 58γ. Room M2, second layer, pithos shoulder.
 58δ. Room M3, cover tile and pithos fragments.
 59α. Room M3, sealstone.
 59β. Room M3, second layer, sherds.
 59γ. Room M3, second layer, sherds.
 59δ. Room M3, second layer, sherds.
 59ε. Room M3, fresco fragments.
 60α. Room M, sea shells.
 60β. Room M3, sea shells.
 61α. Room M3, floor deposit, kylix.
 61β. Room M3, floor deposit, skyphos fragment.
 61γ. Room M4, first layer, cover tile fragments.
 62α. S. enclosure wall, recess, from S.
 62β. S. enclosure wall, buttress.
 63α. Roof tiles arranged straight on lattice of laths, without clay packing (house in modern village of Mycenae).
 63β. Sheathing of reedes supporting clay bedding for roof tiles (house in modern village of Mycenae).

FIGURES

1. H1-H2, surface layer, sherds.
2. Room H1, second layer, sherd.
3. Room H1, second layer, sherd.
4. Room H1, second layer, sherd.
5. Room H1, second layer, sherd.
6. Room H1, ash layer, sherd.
7. Room H1, ash layer, sherd.
8. Room H1, ash layer, stirrup jar.
9. Room H2, second layer, sherd.
10. Room H2, second layer, rim of jug.
11. Room H2, second layer, neck and shoulder of alabastron.
12. Room H2, second layer, rounded bowl.
13. Room H2, second layer, skyphos rim.
14. Room H2, second layer, sherd.
15. Room H2, second layer, skyphos sherds.
16. Room H2, second layer, sherd.
17. Room H2, ash layer, skyphos rim and part of body.
18. Room H2, floor deposit, skyphos.
19. Room H3, first layer, sherd.
20. Room H3, second layer, kylix stem.
21. Room H3, second layer, skyphos body.
22. Room H3, second layer, sherd.
23. Room H3, second layer, sherd.
24. Room H3, second layer, krater rim.
25. Room H3, ash layer, skyphos rim.
26. Room H3, ash layer, skyphos sherd.
27. Room H3, floor deposit, krater sherd.
28. Room H3, floor deposit, skyphos sherd.
29. Room H3, floor deposit, skyphos sherd.
30. Room H3, floor deposit, skyphos sherd.
31. H3, North trench, disc of large stirrup jar.
32. H3, North trench, incised lead sheet.
33. Room H4, second layer, sherd.
34. Room H4, second layer, skyphos sherd.
35. Room H4, second layer, stirrup jar sherds.
36. Room H4, drain, skyphos sherd.
37. Room H4, drain, large stirrup jar.
38. Room H4, drain, large stirrup jar.
39. Room H5, first layer, sherd.
40. Room H5, first layer, sherd.
41. Room H5, first layer, sherd.
42. Room H5, second layer, sherd.
43. Room H5, second layer, sherd.
44. Room H5, floor deposit, sherd.
45. Room H5, floor deposit, sherd.
46. Room H5, floor deposit, sherd.
47. Room H5, floor deposit, sherd.
48. Room H5, floor deposit, two - handled jug.
49. Room K5, first layer, strainer rim.
50. Room N1, first layer, strainer sherd.
51. Area N4, first layer, strainer rim.
52. Area N4, cup rim.
53. Area N4, floor, strainer base and bottom.
54. Area N4, pithos rim (section).
55. Room M3, second layer, cup sherd.
56. Room M3, sealstone.
57. Tiled roof, reconstruction drawing.

SHAPES

1. Kylix, carinated rim and handle.
2. Kylikes, carinated rims and handles.
3. Kylix handles.
4. Kylix stem.
5. Kylix stem and base.
6. Kylix with carinated rim.
7. Short - stemmed kylix.
8. Piriform stamniskos (?), base and lower body.
9. Carinated shallow bowl.
10. Dipper.
11. Kylikes, carinated rims and handles.
12. Storage stirrup jars.
13. Kylix, carinated rim, section.
14. Kylix, round rim, section.
15. Cover tile, section.
16. Pithos rim, section.
17. Pithos rims, sections.
18. Grilling stand, section.
19. Grilling stand, reconstruction drawing.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- Ἄγ. Στέφανος Λακωνίας 171
 Ἀγγλική Ἑταιρεία Κωπαΐδος 200
 Ἀγορὰ Ἀθηνῶν 157
 Ἀθῆναι 158, 160, Ἀθῆναι Κωπαΐδος 203
 Ἀθιαίνου (Κύπρος) 168
 αἰγοειδῆ (σὲ σφραγιδόλιθο) 110, 170
 αἰθάλη 15, 19, 46
 ἀναβάθρες κτιρίου K 66-67, 71, 179, 195
 ἀναχώματα διωρύγων, Κωπαΐδος 201, βαθυπέ-
 δων 203
 ἀξίνα ΝΛ 14, 169
 ἀποστραγγίσεις Κωπαΐδος σύγχρονες 200, ἀρχαῖες
 200, 201-203
 Ἄργος 158, 165
 Ἄρνη Κωπαΐδος 203
 ἀσβέστης 77, 78, 86, 91, 128, 180, 181
 ἀσβεστοκονίαμα 72, σὲ στρώσεις 128, 184, ἔγ-
 χρο 79, 110, 111, 127, 183
 Ἀσίνη 158, 160, 161, 162, 173
 ἀσπρόχωμα 4, 17, 21, 24, 42, 44, 46, 72, 73, 76, 77,
 86, 87, 89, 92, 101, 104, 105, 107, 113, 115, 128,
 181
 Ἀττική 158, 160, 165
 αὐτὸ στρουθοκαμήλου 56, 171
 αὐλάκια κτιρίου H 5, 11, 13, 15, 23, 31, 42, 50, 52,
 53, 60, 160, 177-178
 ἀχάτης 110, 169, 170
 ἀψιδωτὸ κτίσμα 193

 βαθύπεδα (polder) 201, 203
 Βάρη 157
 βαρίδια δικτύου 40
 Biesantz, H. 170
 Βοιωτία 154, 160
 Βραυρῶν 168
 βράχος (φυσικὸς) 11, 61, 99, 103, 104, 105, 112,
 113, 128
 Βρίστια 203
 Broneer, O. 157
 buon fresco 47, 184

 Curtius, E. 200

 Γαλλικὴ Ἑταιρεία Κωπαΐδος 200
 γέμισμα ἐξισωτικό (δαπέδων) 107 βλ. καὶ λιθο-
 λόγημα

 Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο 197
 γίγαρτα 30, 58, 174
 γραμμικὴ γραφὴ B 152
 Γυψάδες 171

 δάπεδα 10, 21, 23, 30, 33, 35, 36, 46, 47, 53, 58,
 59, 60, 73, 77, 87, 89, 90, 102, 181
 Δεντρά 157, 170, 171
 de Ridder, A. 3, 10, 15, 23, 31, 38, 44, 46, 53, 68,
 169, 183, 194, 196
 διαμερίσματα E-Z 119, E 177, μελάθρου 194, N2-
 N3 180-181
 διατείχισμα περιβόλου 99, 114, τείχους 193
 δισκάριο (πήλινο) 57, 108, 163, (ἀπροσδιόριστη
 ὕλη) 172
 διώρυγες ἀποστραγγίσεως Κωπαΐδος 201, 203
 δόντι βοοειδοῦς 111, 173
 δόρωση στέγης 14, 17, 19, 34, 133
 Δραχμάνι 140, 145, 158
 δωμάτια Z2-Z7 127, Z9 119, K5 4, N1-N2-N3 4,
 119, 172, 180, M2 4, M3 4, M4 4

 Ἐγκωμη 168
 einkorn (triticum monococcum L.) 175
 Ἐλάτεια 169
 Ἐλευσίνα 161, Ἐλ. Κωπαΐδος 203
 emmer (triticum dicoccum Schübl) 175, 176
 ἐνδεσμοὶ (μολυβένιοι) 19, 59, 142
 ἐπιχρίσματα τοίχων 127
 ἐργαστήρια Beta Analytic Inc, Harwell C14 Group
 191, σημ. 286
 Ἐρκυνα 199, 200, 201
 Εὐτρηση 157, 160

 Ζυγουριές 143, 158, 162, 173

 ἡμικιόνια ραβδωτά (ἀπὸ κονίαμα) 194, 196
 ἡμικιόνιο λίθινο 69, 169, 170
 Ἡρακλῆς 197, 204

 Θῆβαι 50, 148, 199, 204
 Θήρα 171, 180
 θρανίον (πλήθινο) 42-44, 126-127
 Θρεψιάδης, Ἰ. 38, 67, 68, 73, 155, 172, 183, 194

 Ἰαλυσὸς 171

Ίσόπατα 171

Jones, Glynis M. 175

κακοπτήματα 27, 35, 163

καμένη στρώση 4

Καμπάνης, Μ. 200

Karstedt, U. 201

Κάστρο 199

καταβόθρες Κωπαΐδος 195, 197, 199, 201, κατα-
βόθρα Μπίνια 203, Μεγάλη καταβόθρα 203,
καταβόθρες Δαυλός, Άκραιφία, Φουντίκλιζα -
Βρίστια, Καφορούτι, Άσπληδών, Τεγύρα 203

Κάτω Ζάκρος 171

κατώφλια 10, 17, 23, 31, 42, 72, 75, 86, 101, 129,
177

Kenny, A. 201

κεντρικός περίβολος 9, 99, 114, 194

κεραμική: "Οστρακα αναγνωρίσιμα 134, 135,
άγραπτα 1-115 σποράδην, 134-135, γραπτά
13-115 σποράδην, 134, 135. Κεραμική Νεο-
λιθική 14, 19, 33, 47, 57, 135. Έλληνι-
στική 15, 17, 24, 69. Μεσαιωνική 33, 71.
Υστεροελλαδική: αναχωμάτων Κωπαΐ-
δος 203, κατασκευής 204, καταστροφής 204.
Βάσεις άγγείων 13-111 σποράδην, βάση με
όμφαλό 46. Κατηγορίες άγγείων 136. Λαβές
άγγείων 14-163 σποράδην, λαβές με όπή
άνάρτησης 162. Σχήματα 136. Άλαβαστρο-
ειδές 24, 25. Άμφορίσκος ύψιπύθμενος 163.
Άρύταινες 41, 56, 60, 79, 91, 94, 97, 111, 134,
160, 190. Δίσκος πήλινος 68, 73. Ήθμοι 45, 73,
76, 77, 92, 95, 108, 160, 190. Κρατευτές 92, 94,
98, 162, 190. Κρατήρες 33, 35, 79, 91, 108.
Κρατηρίσκοι 18, 34, 54, 56, 188, 190. Κρατη-
ροειδή 73, 109. Κύαθοι 95, 97, 134. Κυαθό-
σχημα 14, 54, 86. Κύλικες 13-189 σποράδην,
χείλη 138, τροπιδωτά 189, στελέχη 138, βάσεις
138, κύλικες συγκολλημένες πλήρεις ή σχεδόν
πλήρεις 45, 92-93, 111, 134. Κυλινδρόστομο
άγγείο 162-163. Κυμβοειδές 162-163. Κύ-
πελλα 93, 97, 109, 188, 189. Λεκάνες 14, 18,
45, 54, 69, 108, λεκάνη προχοϊκή 68, λεκανο-
ειδές άγγείο 30. Λεκανίδια 17-189 σποράδην,
λεκανίδιο ήμισφαιρικό 26, 134. Μαγειρικά
σκεύη 33, 41, 46, 60, 70, 90-91, 93, 95, 105,
106, 108, 159, χύτρες 28, 108, χυτρόποδες 14,
25, 33, 34, 40, 41, 46, 54, 56, 60, 68, 85, 159,
190. Οικιακά άγγεία καί σκεύη 34, 40, 54, 69,
73, 77, 78, 88, 93, 94. Πιθαμφορίσκος 89. Πίθοι

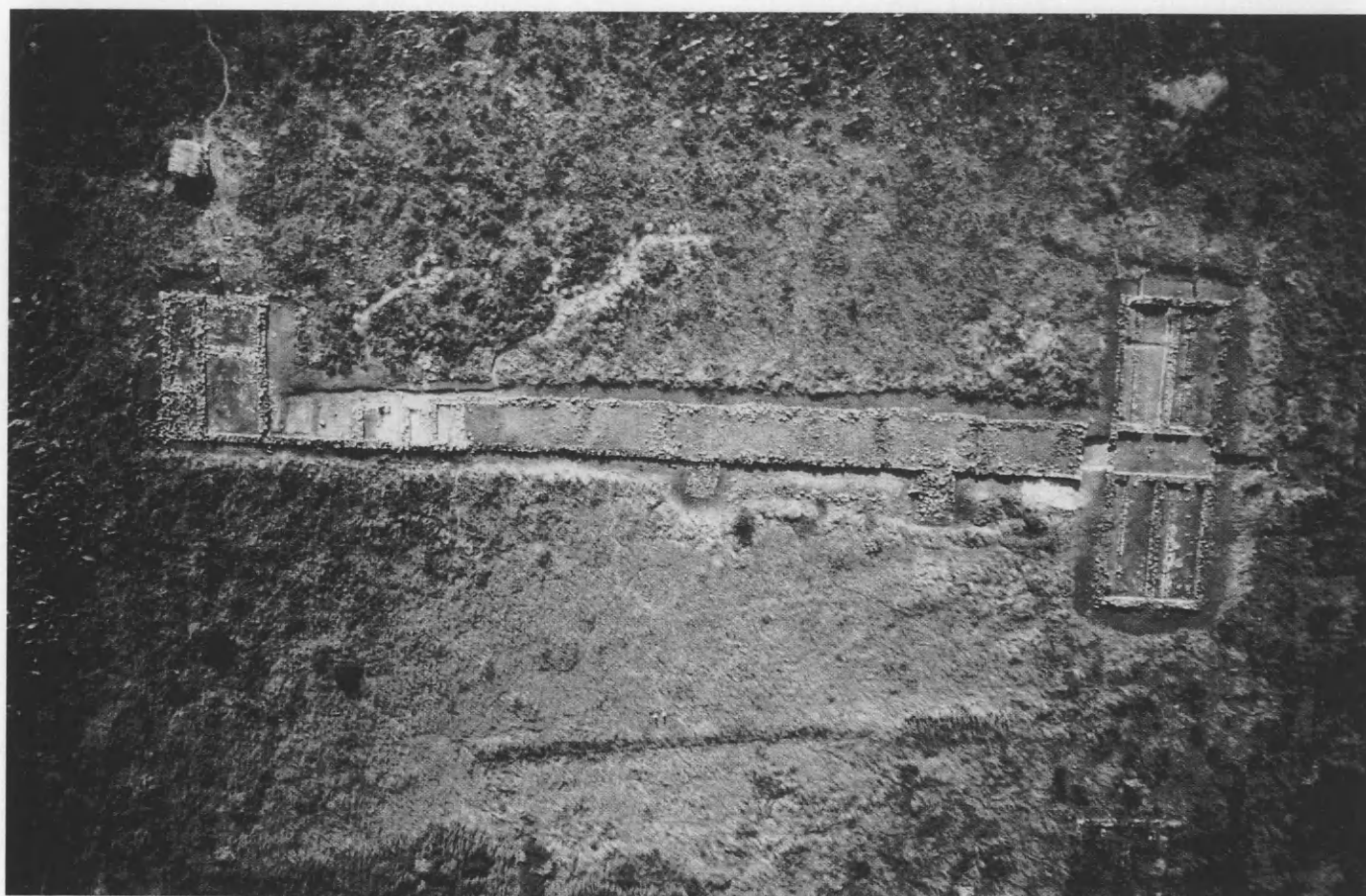
14-113 σποράδην, 178, 182, τύποι πίθων 142.
Πινάκιο 28, 106, 161, 190. Πλάκα πήλινη 142.
Προχοές άγγείων 31, 57, θηλάστρου 168, λε-
κάνης 155. Προχοϊδίο 104. Πρόχοι, προχοειδή
14-108 σποράδην, 190, πρόχους δίωτη 134,
178. Πῶμα 69, 109, πῶμα ψευδοστόμου 153.
Σκύφοι (όστρακα) 14-111 σποράδην, 188,
σκύφος συγκολλημένος 134, σκύφοι κατὰ
στρώματα 143, άγκύλη λαβή σκύφου με κω-
νική προεξοχή (whishbone handle) 143, 189.
Σκυφοειδές άγγείο 70. Σταμνίσκοι 24, 25, 28,
39, 69, 134. Σωληνωτό άντικείμενο 163. Ψευ-
δόστομοι μεγάλοι 5-52 σποράδην, 76, 95, 178,
190, ψευδόστομος ένεπίγραφος 51-52, 152,
τύποι μεγάλων ψευδοστόμων 151. Ψευδό-
στομοι μικροί 14-61 σποράδην, 76, 188, 189,
ψευδόστομος δωματίου Ε1 150. Ψηστήρι 53.
Ωτίο άγγείου διάτρητο 70 - Διακόσμηση:
Άγκιστρα, όρθια, τριπλά 26, 30, 134, 146, 147,
189, τετραπλά 57. Άμείβοντες (στάχεις) 34,
79, 145, 189. Άνθη, σχηματοποιημένα 14, 37,
54, 144, 150, άγκυλόμισχα 190, γωνιώδη 41,
150, 189. Βέλος με στικτό στέλεχος 156.
Γραμμές κατὰ συστάδες (μετόπες) 55, 144,
147-148, 154. Γωνίες άντίνωτες 109. Δακτύ-
λιοι σέ πυθμένες άγγείων 24, 29, 33, 35, 44,
57, 68, 103, 109, 111, 112, 145, 155, σέ ώμους
ψευδοστόμων 28, 37, 149, 150, 158, 189. Δια-
κόσμηση πρόχων 142. Έγκάρσιες πινελιές
λαβών ψευδοστόμων 55, 76, χείλους άγγείων
14, 25, 155. Έλικά δίσκου μεγάλου ψευδο-
στόμου 152. Έσώβαφο κύπελλο 157. Ήμικύ-
κλια 56, ένάλληλα 60, 190. Θηλεία κυματο-
ειδής ώμου ψευδοστόμου 152. Ίμάντες ανά-
γλυφοι κυπέλλων 93, 97, 109, 156, 189. Καμ-
πύλες γραμμές/ταινίες 54, 79, 112, 144, 146,
189, περίστικτες 47. Κομμένος πλοχμός 26,
145, 189. Κροσσοπετάλια (στήλες) 37, 148,
190. Κύκλος διάγραμμας 69. Κύκλοι όμόκεν-
τροι 95, 149, 150, περίστικτοι 25, 150, στικτοί
57, 189. Κύλικες γραπτές 20, 25, 26, 34, 37, 88,
90, 108, 139, 188, 189. Κυματοειδείς γραμ-
μές/ταινίες 14, 57, 58, 68, 144, 145, 146. Λεκα-
νίδιο γραπτό 26, 140. Όλόβαφα άγγεία 14-57
σποράδην, 68-69, 91, 95. Πλαστική ταινία πί-
θων 30, 33, 57, 92, 93, 96, 98, 103, 106, 141.
Πορφύρα όρθια 14, 34, 36, 55, 78, 97, 144, 145,
154, 190. Ρόμβοι διάγραμμας (σέ ζώνη) 14, 33,
38, 149, 189. Σπείρες 18, 29, 33, 35, 37, 38, 41,
44, 45, 50, 69, 144, 145, 147, 154, 155, 189, 190,

- ἀνηρτημένες 14, ἀντίνωτες 45, σὲ δίσκους
 ψευδοστόμων 149, 150. Σταυρὸς σὲ δίσκο με-
 γάλου ψευδοστόμου 28, 152. Στίγματα 109,
 158. Τεθλασμένη 59, 146, 189, πλαισιωμένη
 σὲ στήλη 36, 148, 149, 190. Τριπλὴ καμπύλη
 34. Διακόσμηση σκύφων: Ἐσώβαφοι 14, 18,
 29, 33, 37, 54, 55, 60, 95, 144, ὀλόβαφοι 14,
 26, 47, 57, 60, 144, 146, 188, 190. Τρόποι δια-
 κοσμήσεως 144, 148, ἄραιοις τρόπος (Α) 144,
 148, 189, 190, μεστός τρόπος (Β) 144, 148,
 189, 190
 κεραμίδια στέγης 4, 15, 17, 24, 30, 35, 72, 99, 103,
 105, 107, 113, 122. Καλυπτῆρες 27, 71, 76,
 77, 78, 87, 88, 90, 91, 103, 104, 113, 131-132.
 Στρωτῆρες 14, 17, 19, 20, 35, 36, 38, 45, 47,
 56, 57, 59, 60, 69, 70, 71, 85, 92, 102, 104, 105,
 106, 109, 110, 113, 131
 κέρατο ἐλάφου 111
 Κηφισός (βοιωτικὸς) 197, 199, 201
 Ki-ri-ta (κριθή) 176
 Κίτιο 173
 κλιμακοστάσια μελάθρου 194
 Knauss, T. 201
 Κνωσὸς 50, 171
 κονίαμα 47, 71, 77, 88, 89, 122, 180
 Κοράκου 157
 κτίρια: Κτίριο Α 9, 119, 177. Κτίριο Β 64, 119,
 123, 177. Κτίριο Η 3, 4, 119, 177, 179. Κτίριο
 Κ 119, 177, 179. Κτίριο Μ 119, 177, 181-182
 Κοχύλια ἐδώδιμα 182. Καλόγνωμες (Arca Noae
 Linnaeus) 57, 85, 87, 88, 90, 96, 98, 104, 105,
 106, 111, 172, 173. Καρδίτες (Cerastoderma
 edule Linnaeus) 111, 172, 173. Κυδώνια (Venus
 verrucosa Linnaeus) 71, 88, 96, 104, 105, 106,
 111, 172, 173. Μύδια (Mytilus galloprovincialis)
 173. Πεταλίδες (Patella caerulea Linnaeus)
 173. Πίννες (Pinna nobilis Linnaeus) 111,
 172, 173. Σπόνδυλοι (Spondylus gaederopus
 Linnaeus) 111, 172, 173. Στρείδια (Ostrea
 edulis Linnaeus) 173. Βλ. καὶ ὄστρεα
 Κράτης ὁ Χαλκιδεὺς 200
 κρηπίδωμα κτιρίου Κ 61, 64, 67, 69, 71, 123
 Lallier, G. 68, 200
 λάρνακες Τανάγρας 50
 λάσπη ἀρμῶν τοιχοποιίας 57, 125, 127
 Λαύριο (ὄρυχεῖα μολύβδου) 166
 Laufer, S. 201
 λεπίδες πυριτολίθου 33, 56, 169
 Λέρνα 173
 λίθινο τοιχόβαθρο 122, 124
 λιθολόγημα ἐξισωτικὸ δαπέδων 53, 60, 105, 112,
 113, 122, 128. Βλ. καὶ γέμισμα
 Λόφεις (Ξηρόρεμα) 199
 Lufft, E. 200
 Μακρύσια 157
 μέλαθρο 194, 195, 204
 Μέλας 199, 200, 201
 Μιδέα Ἀργολίδος 165
 Μιδέα Κωπαΐδος 203
 μολύβι 23, 36, 88, 107. Μολύβδινα βαρίδια δι-
 κτυοῦ 165, 168. Βῶλοι 24, 27, 30, 73, 91, 165,
 166-167. Ἐλάσματα 35, 38, 50, 166, 167.
 Ἐνδεσμοί 19, 165, 166, 167. Φύλλα 7, 27, 39,
 52, 78, 93-94, 96, 113, 114, 166, 168, 181, με-
 χαράγματα 39-40, 167-168
 Mountjoy, P. A. 147, 148
 Μπουλώτης, Χρ. 183
 Μυκῆνες 142-199 σποράδην, ἀνάκτορο 50, 198.
 Οἰκία Ἀναβάθρας 50. Οἰκίαι Παναγίας, Λα-
 δεμπόρου 198
 Νάξος 168
 Νεολιθικὲς - Ὑστεροελλαδικὲς ἐγκαταστάσεις γύ-
 ρω ἀπὸ τὴν Κωπαΐδα 199
 Νιχώρια 173
 Noack, F. 193, 194, 200
 νότιος περίβολος 9, 195
 Ντελόπουλος 68
 ξυλοδεσιὰ 124, 125, 194
 οἰκοδομήματα ἐκτὸς περιβόλου 193, 194
 Ὅμηρος 197
 Ὁρχομενὸς 140, 143, 148, 153, 157, 158, 193, 197,
 199, 204, ἀνάκτορο 198, ΠΕ κτίσματα 197
 ὅστὰ ζῶων 60, 105, 107, 173-174, 182
 ὄστρεα θαλασσινὰ 73, 102, 107, 112, 195. Βλ. καὶ
 κοχύλια
 ὀψιανὸς 35, 169
 Παλαίικαστρο 171
 Palaima, T. G. 153
 Πausanίας 196, 197
 πέδιλα χάλκινα στροφέων θυρῶν 194
 Περαιτὴ 165, 168
 Philippson, A. 200
 πλάκες λίθινες 38-39, 64, 68, 72, 115, 123, σὲ κα-
 τώλεια 130

- πλακόστρωση (ἔξω ἀπὸ δωμ. N3) 89
 πλίθες 3-188 σποράδην. Καμένες καὶ σκληρυμέ-
 νες 4, 10, 17, 24, 38, 46, 125. Περιβόλου 115
 πλιθότοιχοι 3
 προεκβολές τοίχου περιβόλου 41, 114, 115
 Πρόσυμνα 165, 173
 πύλες Γλᾶ 193
 Πύλος (Ἐγκλιανός) 142, 154, 157, 158, 160, 161,
 170, 186, 190, 199
 πυλὼν Ν. εἰσόδου περιβόλου 114
 πυρὲς δαπέδου δωματίου M3 107, 172, 182
 πυρκαγιὰ κτιρίων 4, 10, 53, 179, 188
- σαγόνι χοίρου 107
 Σακελλαρίου, Α. 170
 Σαλαμίνα 170
 Schliemann, H. 197
 σιτάρι ἀπανθρακωμένο 15, 21, 46, 58, 59, 174,
 178, 195
 si-to-ko-wo (σιτοχόος) 176
 si-to-po-ti-ni-ja (σιτοπότνια) 176
 σίτος ὁ κοινός (*Triticum aestivum* Linnaeus) 175
 Σκριποῦ 197, 198
 Σπυρόπουλος, Θ. 197, 198, 201, 203
 στάχτη (κηλίδες) 19, 21, 35, 46, 58, 174
 στεατίτης 55, 56, 169, 170
 στέγες μελάθρου 194
 Στράβων 197
 Στροβίχι 199
 στρώματα ἐπιχώσεως 188
 Στρωματογραφικὸ Μουσεῖο Κνωσοῦ 171
 σύκα 176
 συνδετικὴ λάσπη πλιθοτοίχων 125, 126, 127. Βλ.
 καὶ λάσπη ἀρμῶν τοιχοποιίας
 σφραγιδόλιθος 110, 170, 181
 Σχηματάρι 148, 157
- τάφος θολωτός «Μινύου» 197-198, 199
 τάφροι: ἀποχετευτικὴ Κωπαΐδος 201, ἐρευνη-
 τικὲς παλαιότερων ἀνασκαφῶν 3, 5-6, 10, 15,
 31, 44, 53, 67, 75, 78, 86, 96-97, 98, 102, 103,
 106, 112, 156, ἀνασκαφῆς 1990 7, 103, 105
 τεῖχος Γλᾶ 193
 Tell el Ajjul 168
 Τίρυνς, ἀκρόπολη 143, 145, 148, 154, 157, 158,
 165, 193, 198, 199, Κάτω Πόλη 198
 τοιχογραφίες 196. Σημεῖα εὐρέσεως τοιχογρα-
 φιῶν 187. Τοιχογραφίες μελάθρου 194, κτι-
 ρίου H 47-50, 178, 179, δωματίου N1 79-84,
 180, κτιρίου M 181, δωματίου M3 107, 110-
 111, Ὀρχομενοῦ 198. Χρώματα τοιχογραφιῶν
 48, 79-81, 110, 184, ἀνοιχτὸ πορφυρὸ (ma-
 genta) 80, 186, ἐρυθρόδανο τὸ βαφικὸ (*Rubia*
tinctorum, ριζάρι) 184. Θέματα τοιχογρα-
 φιῶν: ἀργοναῦτες 79, 82, 184, 186, γωνιώδεις
 γραμμὲς 111, δελφίνια 79, 83-84, 186, διὰ-
 γραμμές ζῶνες 184-185, δοκοὶ κτιρίου 49,
 κισσόφυλλα (ζώνη) 79, 82, 185, ὀρθομαρμά-
 ρωση 49, 79, 81-82, 184, 185, ρόδακες 49, 79,
 82, 184, 185, σπεῖρες 83, φολιδωτὸ κόσμημα
 111, γλωρίδα 79, 186, 187. Μικρογραφίες 79,
 μικρογραφία κτιρίου 83, 184, 186, κεφαλὲς
 γυναικῶν 49-50, 184, κεφαλὴ νέου 83, 186
 Τουρλογιάννης 199
 τράπεζες προσφορῶν 84, 180
 τρίτων 199
 τριχολαβίδα χάλκινη 24, 27, 165
 Τσουντας, Χρ. 169
- ὕπogieia κρήνη ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν 145, 161
 ὑποθεμελίωση (μικρὲς πέτρες, ἀσπρόχωμα) 124
- Φαιστός 168
 Φάλαρος 199, 201
 Φαράκλας, Ν. 197
 Fossey, J. M. 201
 Φραγκοκρατία 164
 «φυλακεῖο ἀνακτόρου» Ὀρχομενοῦ 198
 Φυλακωπὴ 171
 Furumark, A. 138, 143, 147
- Gale, N. H. 166
- Χαλκίδα 157
 χαράγματα σὲ φύλλο μολυβιοῦ 39-40, 167-168
 Χελιδονία ἄκρα 168
 χῶρος Z10 177
 χῶρος N4 177, 181
- Ulu Burun 168
- wanakatero 52, 153
- Wace A. J. B. 173

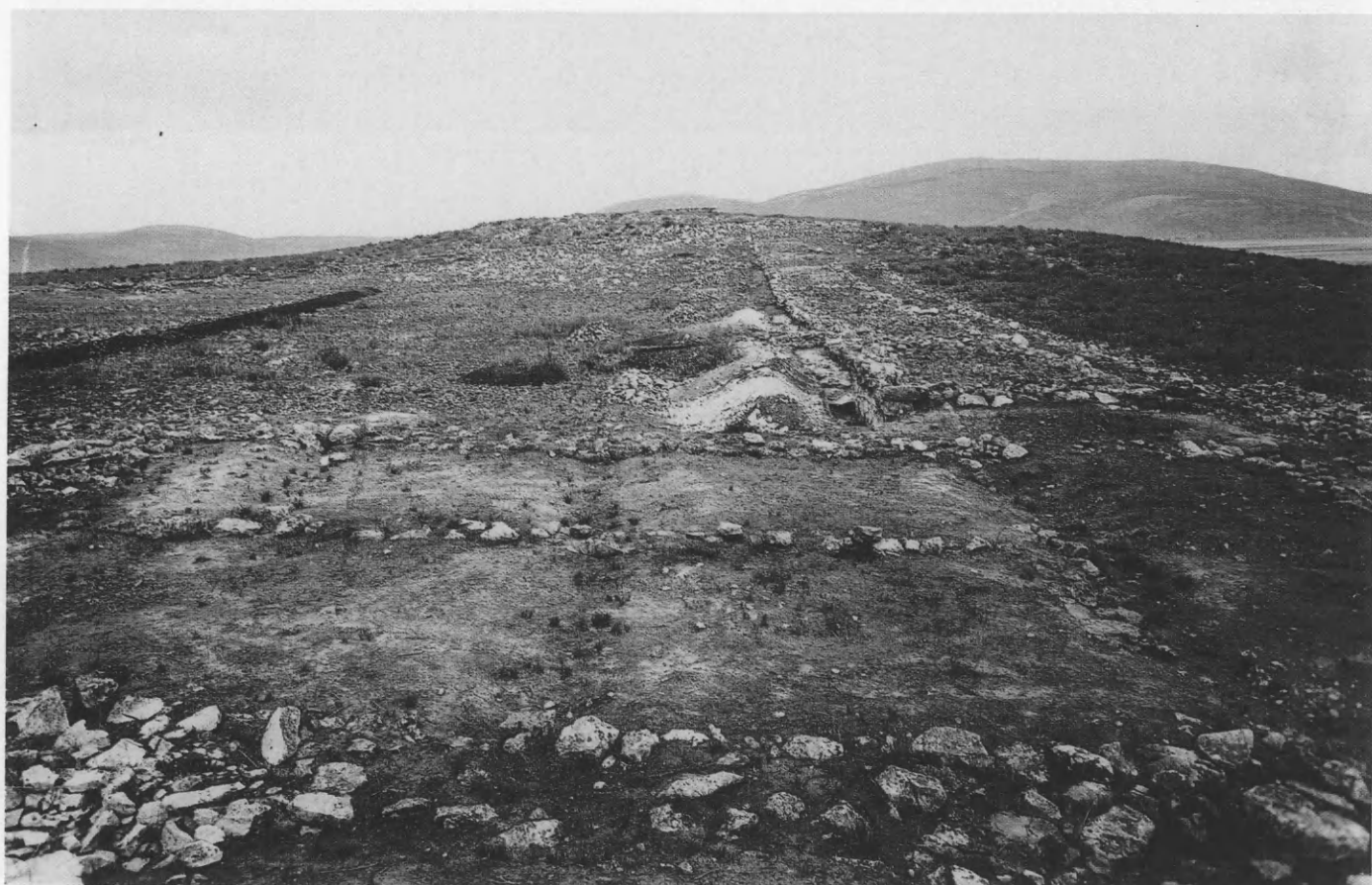
ΠΙΝΑΚΕΣ

Ανατολική πτέρυγα, φωτογραφία από αερόστατο (Heafitz).

α

Δωμάτια Η1, Η2, Η3 και κτίριο Κ, μετά την ανασκαφή Θρεψιάδη.

β

Δωμάτια Η1-Η3, κατώφλι.

α

Δωμάτια Η2-Η3, κατώφλι.

β

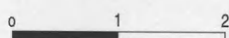
Δωμάτια Η3-Η5, κατώφλι.

α

Δωμάτιο Η5, λιθολόγημα δαπέδου.

β

α

Νεολιθική αξίνη.

Δωμάτιο Η5, πλίνθες στο γέμισμα.

β

Δωμάτια H1-H2, από Α.

α

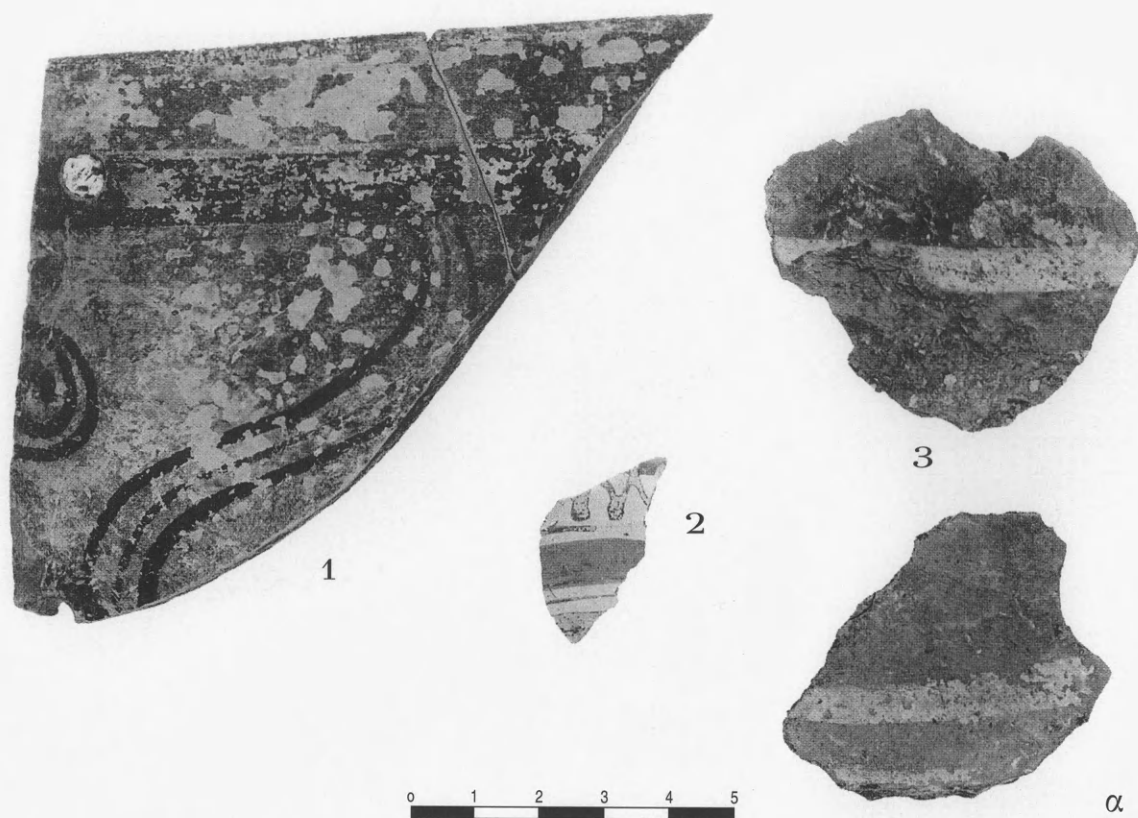

β

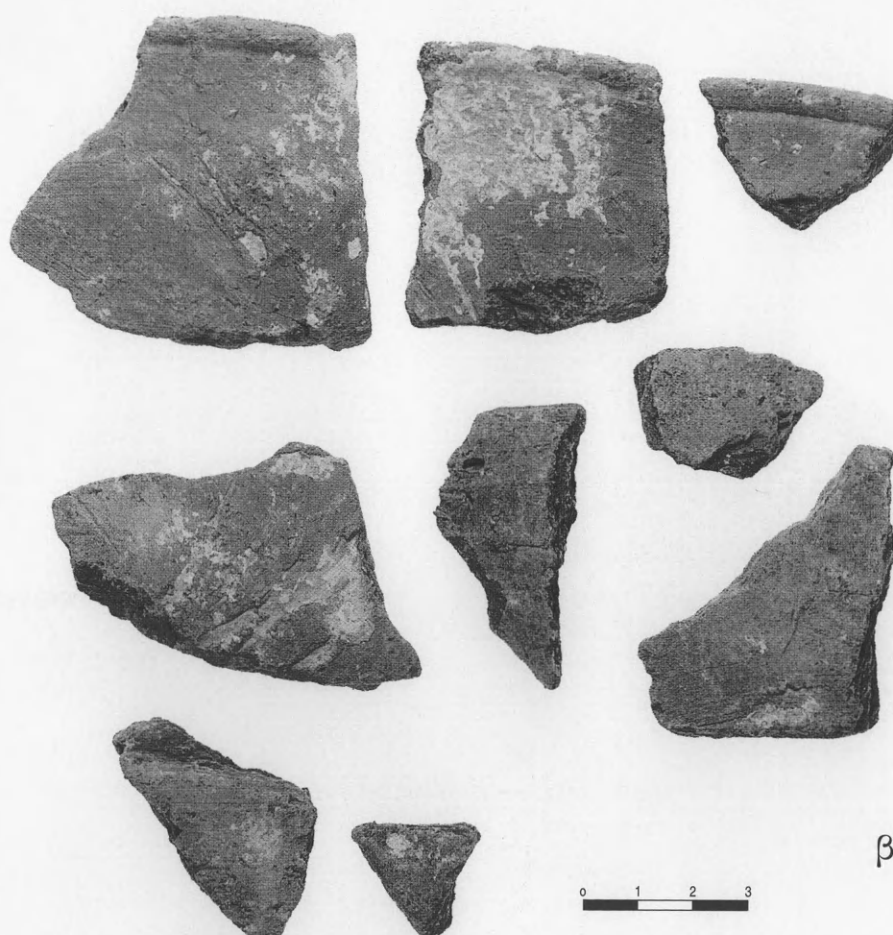

Δωμάτιο H1, καμένη λάσπη με ἔχνη καλαμιῶν.

Δωμάτιο Η1, δεύτερο στρώμα, ὄστρακα.

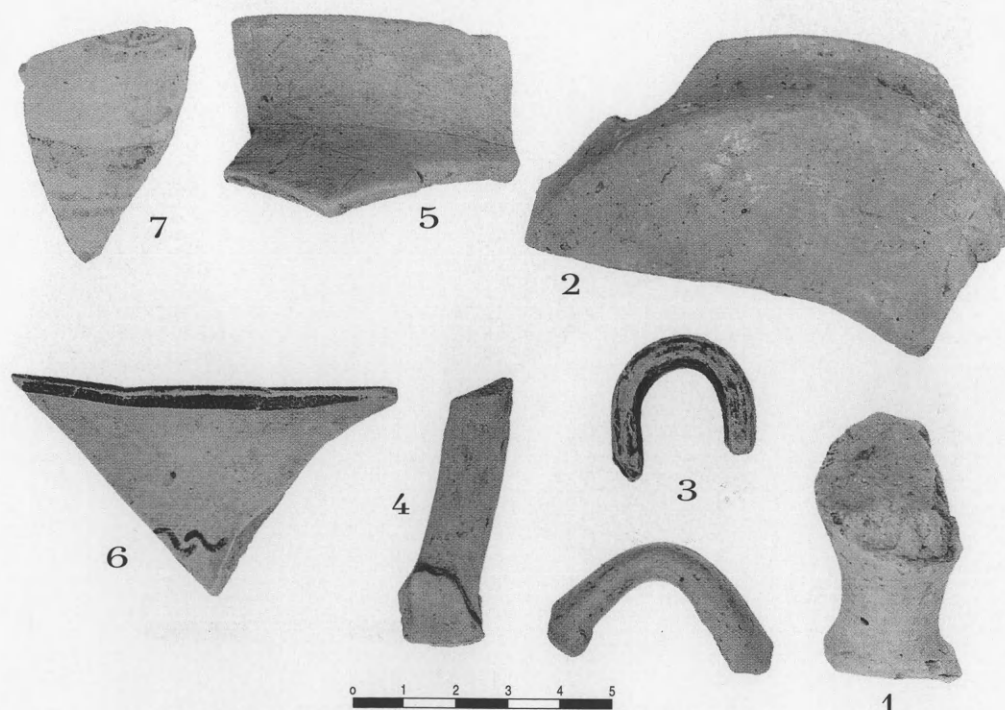

Δωμάτιο Η1, δεύτερο στρώμα, ΝΑ ὄστρακα.

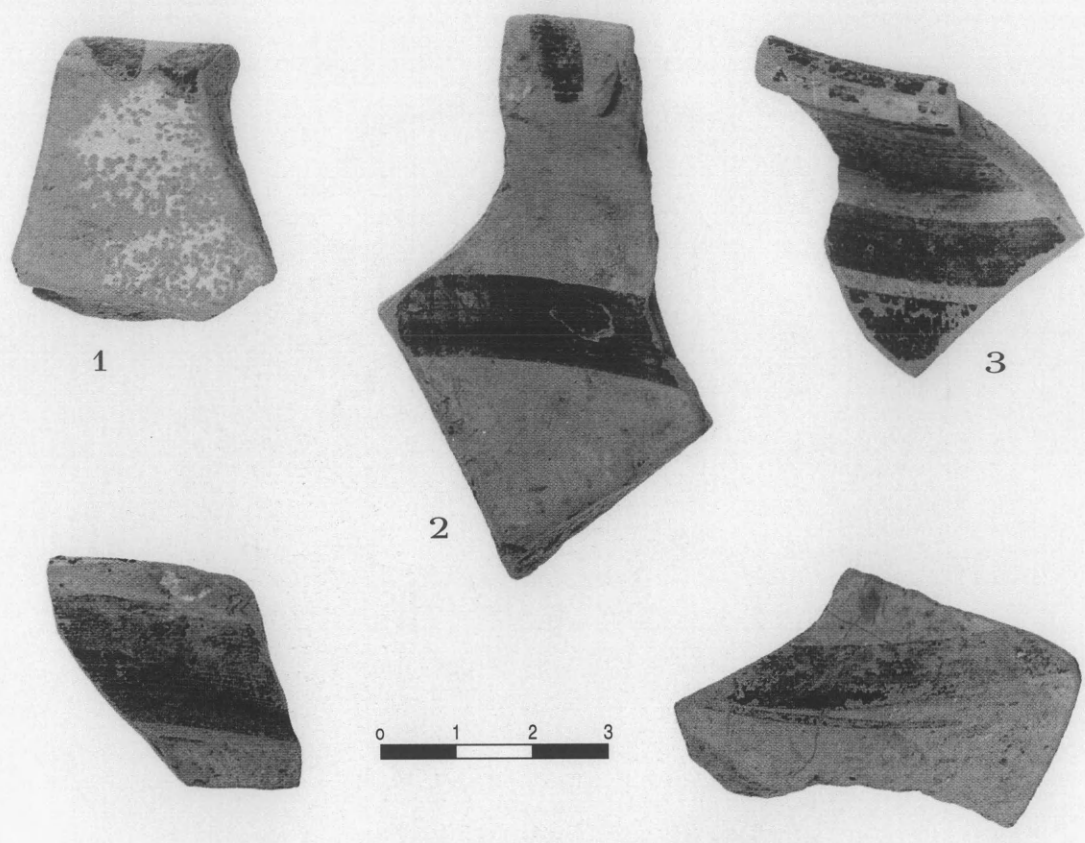
α

Δωμάτιο Η1, στάχτη, ψευδόστομος συγκολλημένος.

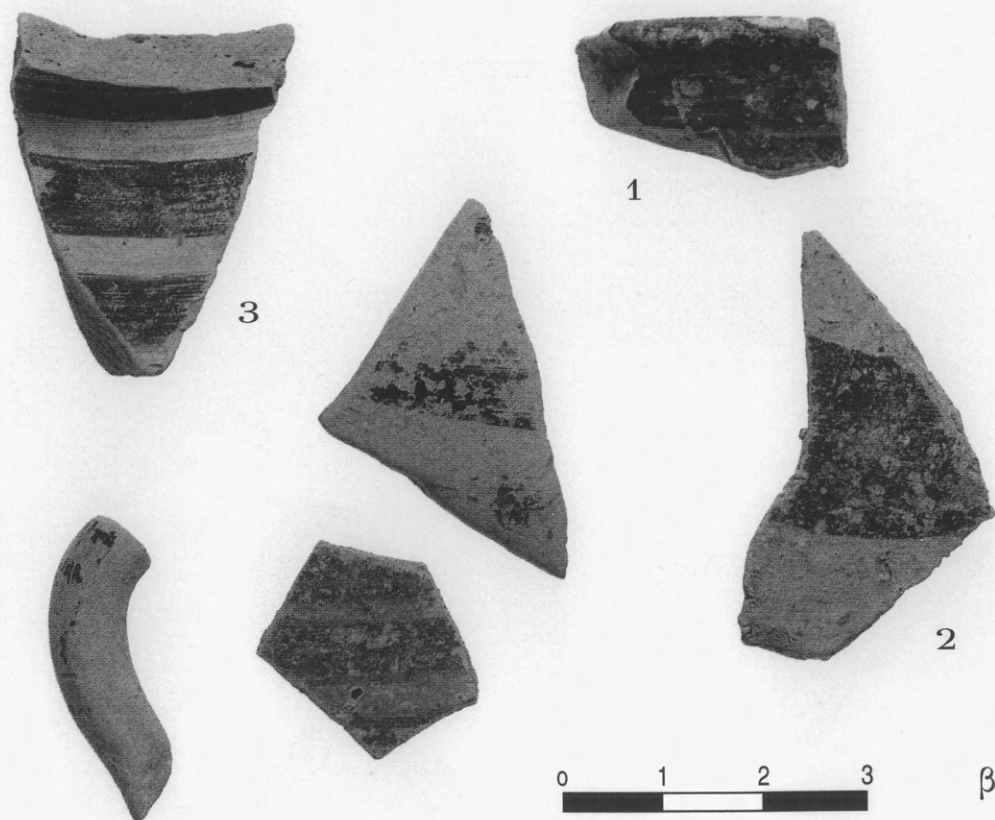

β

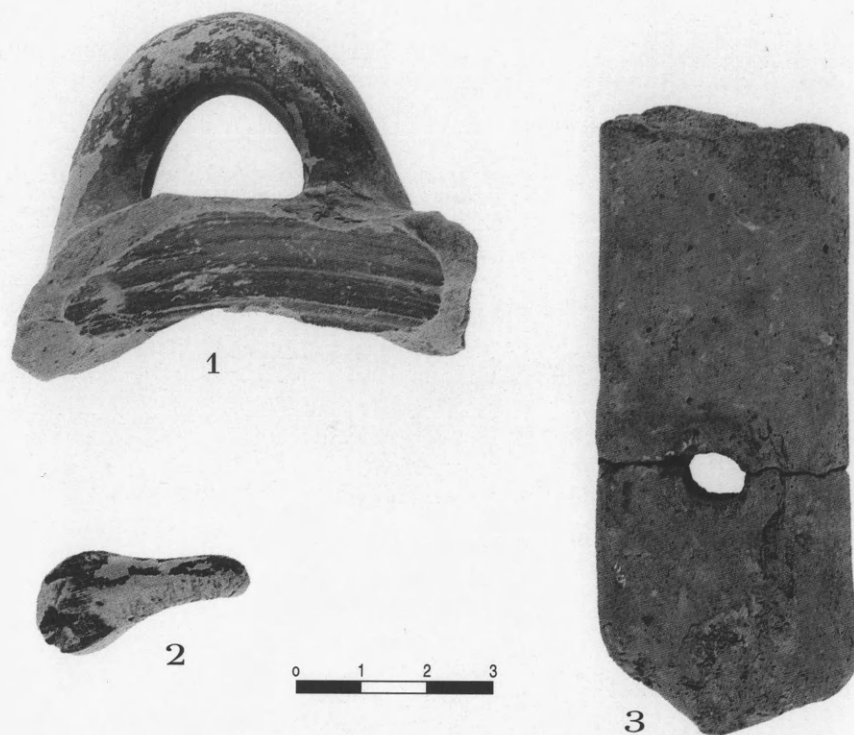
Δωμάτιο Η2, δεύτερο στρώμα, ὄστρακα.

Δωμάτιο Η2, δεύτερο στρώμα, ὄστρακα.

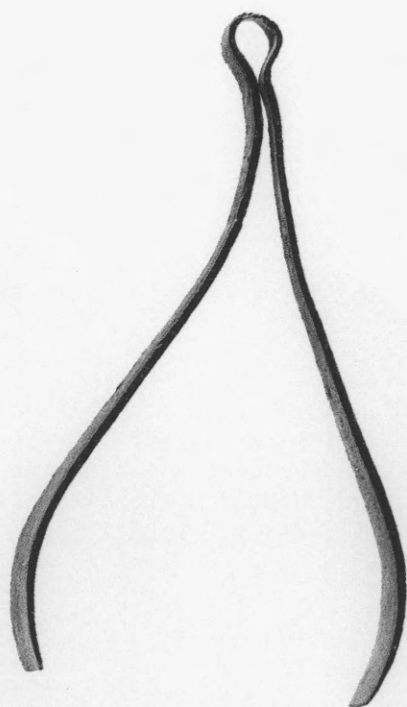

Δωμάτιο Η2, δεύτερο στρώμα, ὄστρακα.

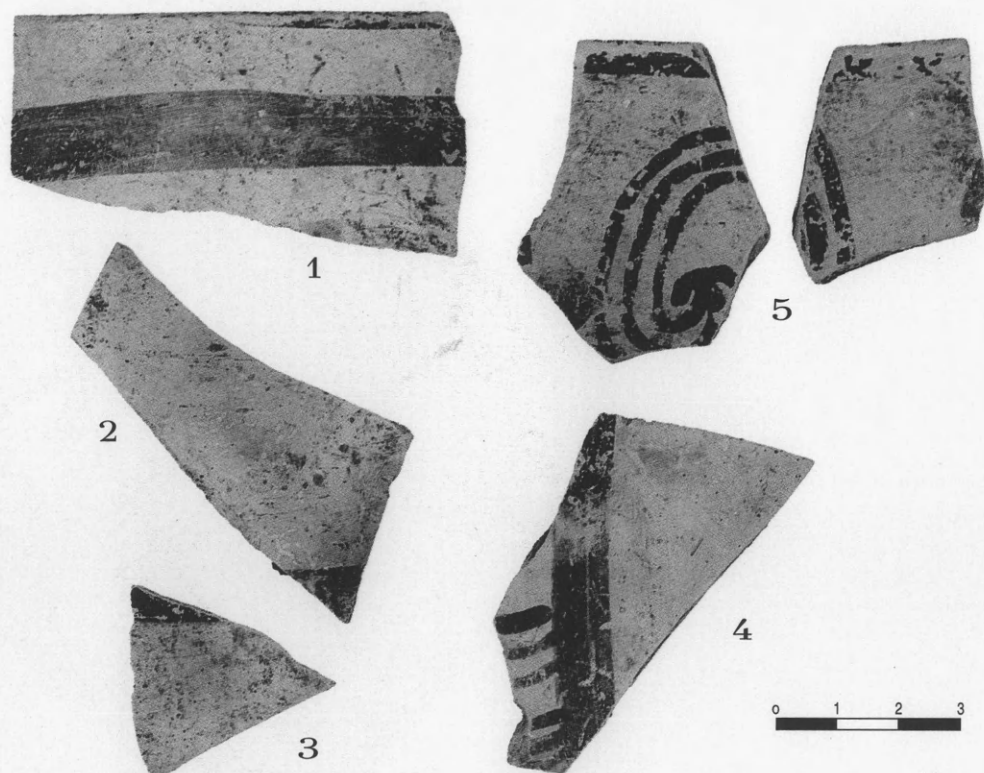
α

Δωμάτιο Η2, δεύτερο στρώμα, όστρακα.

β

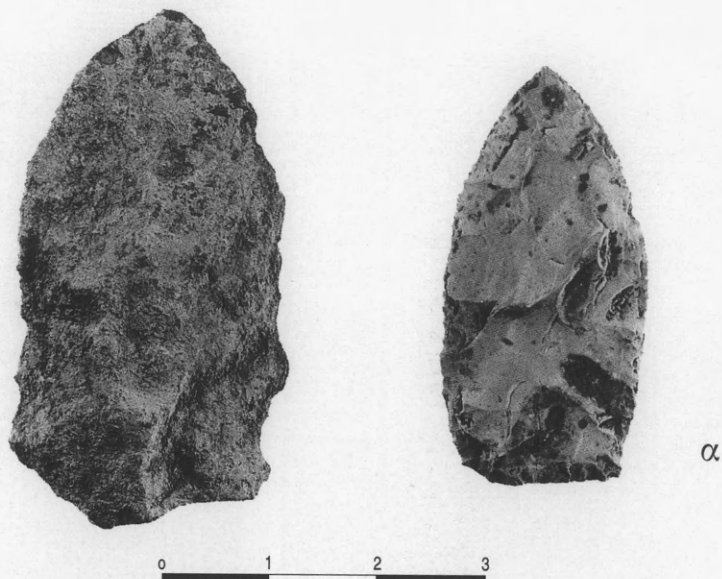
Δωμάτιο Η2, δεύτερο στρώμα,
χάλκινη τριχολαβίδα.

γ

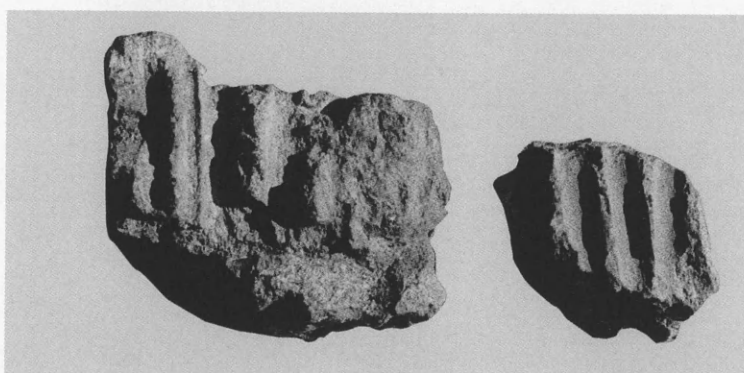
Δωμάτιο Η2, δεύτερο στρώμα, όστρακα.

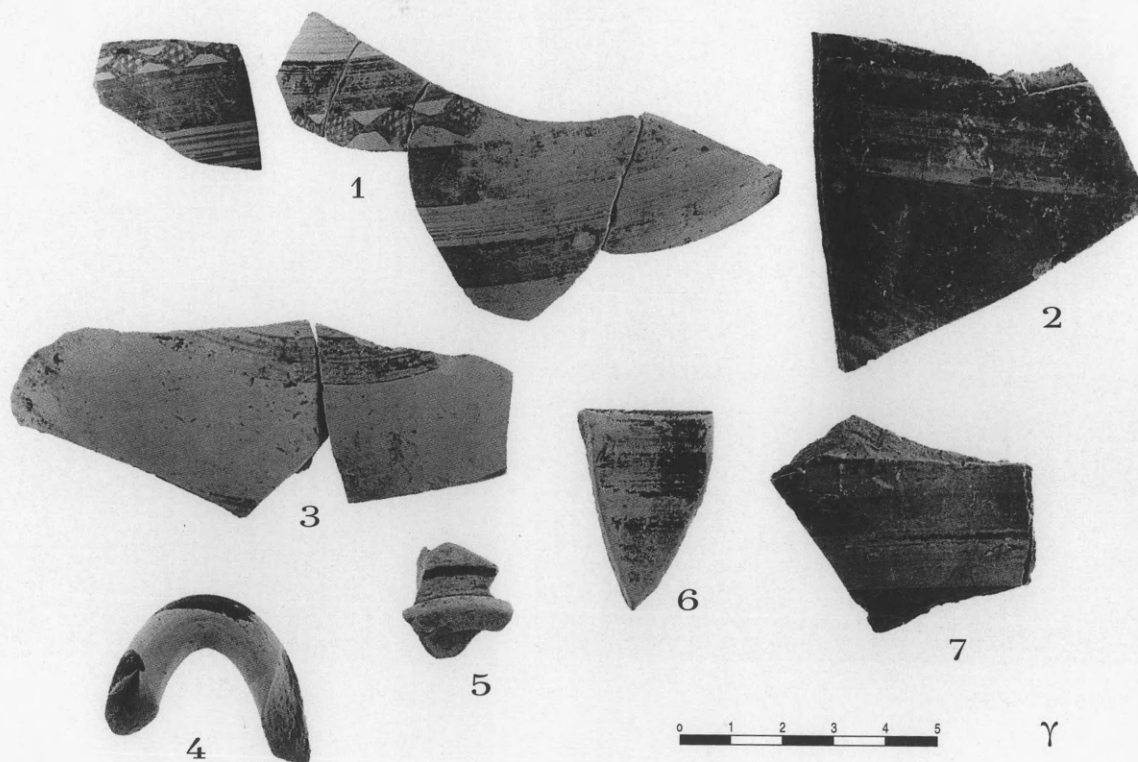
α

Δωμάτιο Η3, πρώτο στρώμα, λίθινη λεπίδα (άριστ.), και δωμάτιο Η5, πρώτο στρώμα, λίθινη λεπίδα (δεξ.).

Βῶλοι καμένου πηλοῦ με ἕχνη καλαμιῶν.

β

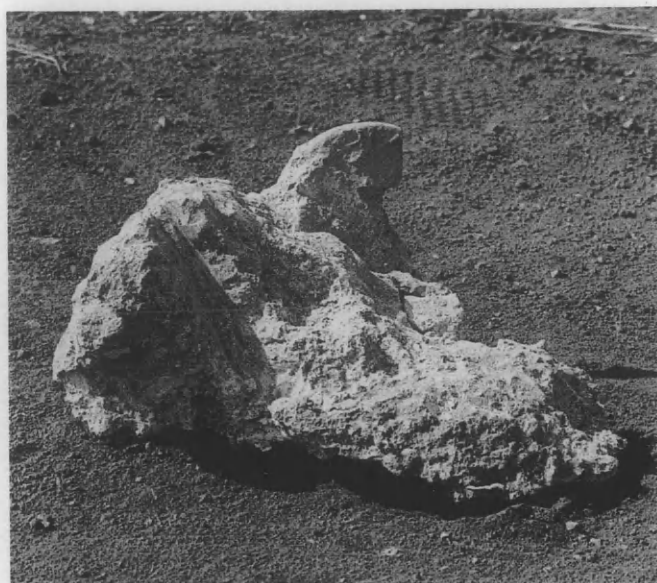
γ

Δωμάτιο Η3, στρώμα ἐπιφανείας, ὄστρακα.

Όστρακα μέσα σὲ πλίθες.

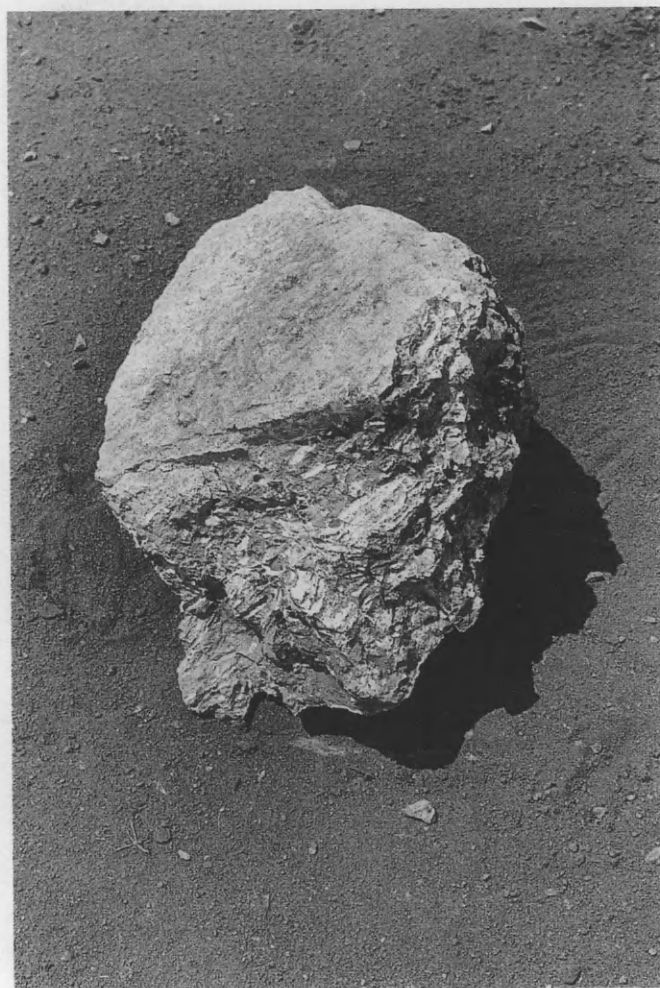

α Τμήμα βάσης ἀγγείου μέσα σὲ πλίθα.

β

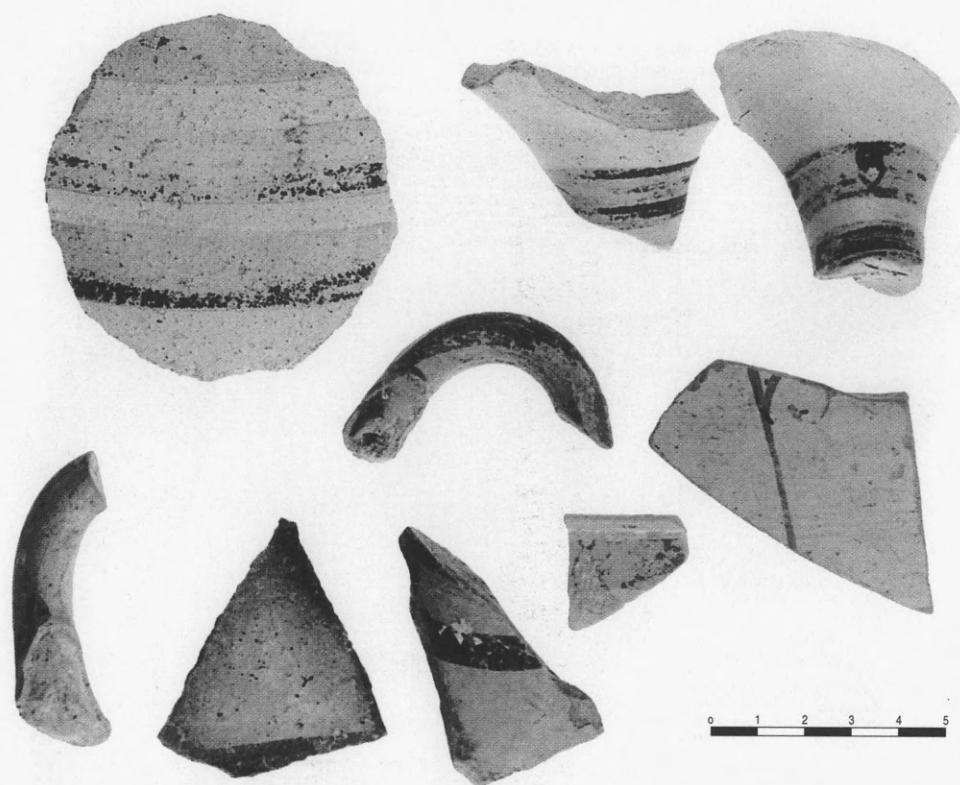

Τμήμα κύλικος μέσα σὲ πλίθα.

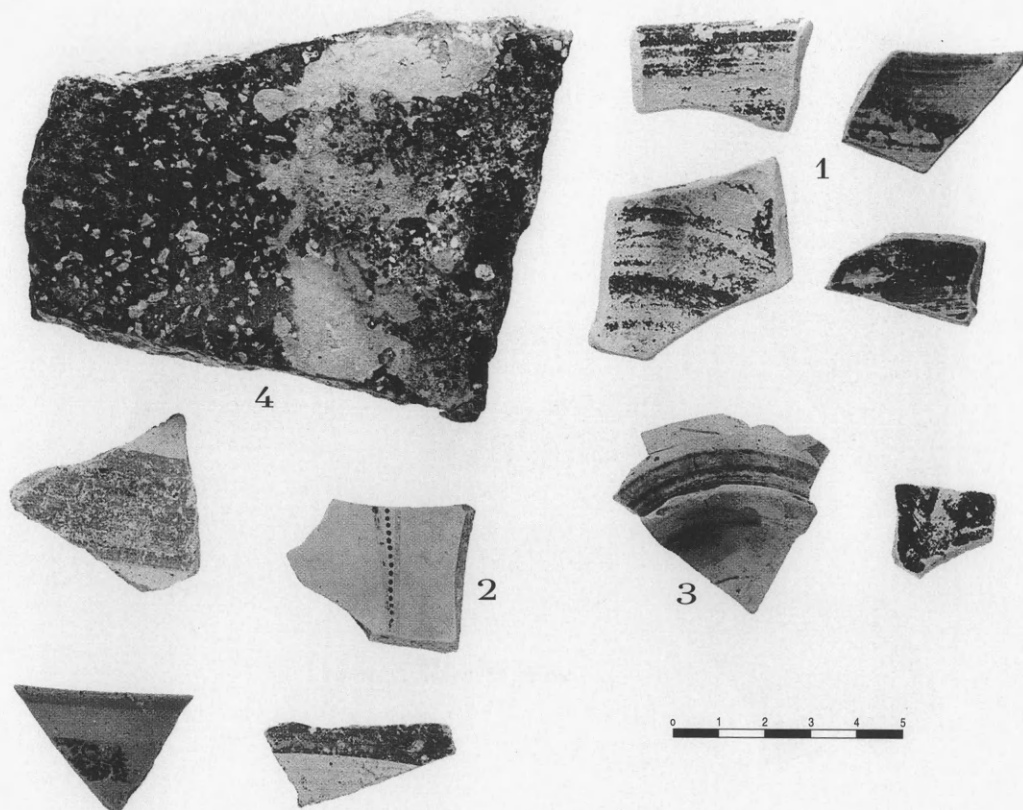
γ Τμήμα πλίθας με ἔχνη ἀχύρων.

δ

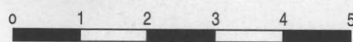
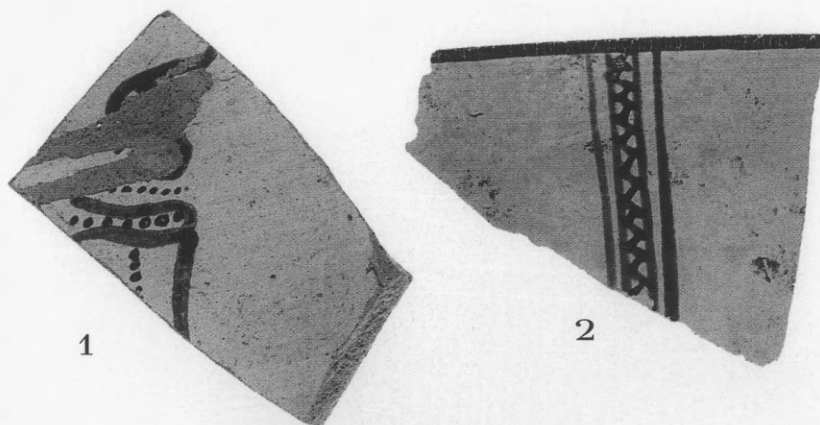
α

Δωμάτιο Η3, δεύτερο στρώμα, όστρακα.

β

Δωμάτιο Η3, δεύτερο στρώμα, όστρακα.

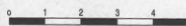
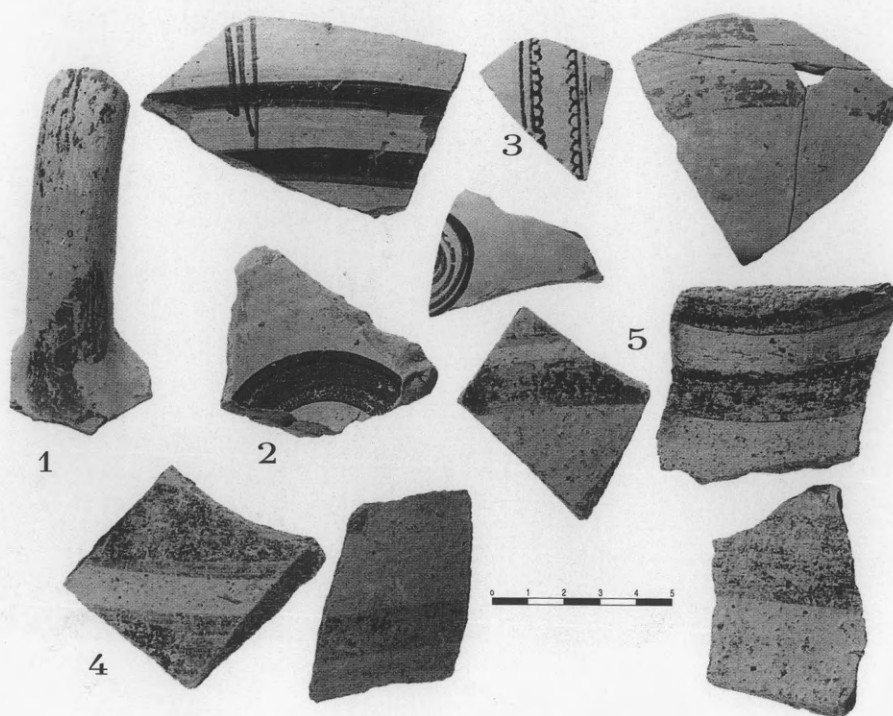
α

Δωμάτιο Η3, δάπεδο, ὅστρακα σκύφων.

β

Δωμάτιο Η3, δεύτερο στρώμα, ὄμος ψευδοστόμου.

γ

Δωμάτιο Η3, δάπεδο, ὅστρακα.

Τομή πρὸς Β. Η3, στρώματα.

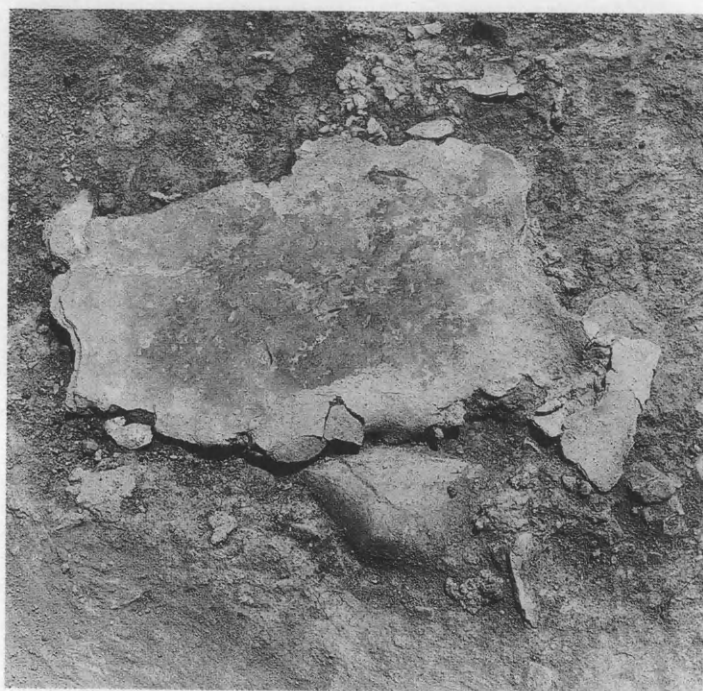

α Τομή πρὸς Β. Η3, ἐπιφάνεια, ὄστρακο.

Τομή πρὸς Β. Η3, ἀγγεῖο κ.χ.

γ

α

Τομή προς Β. Η3, φύλλο μολύβι με χαραγμένα κ.χ.

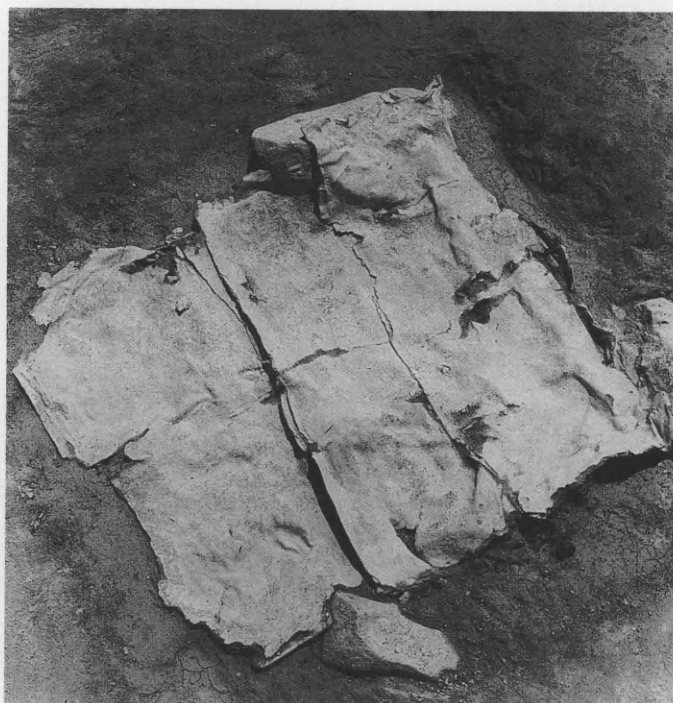
β

Τομή προς Β. Η3, φύλλο μολύβι με χαραγμένα, καθαρισμένο.

γ

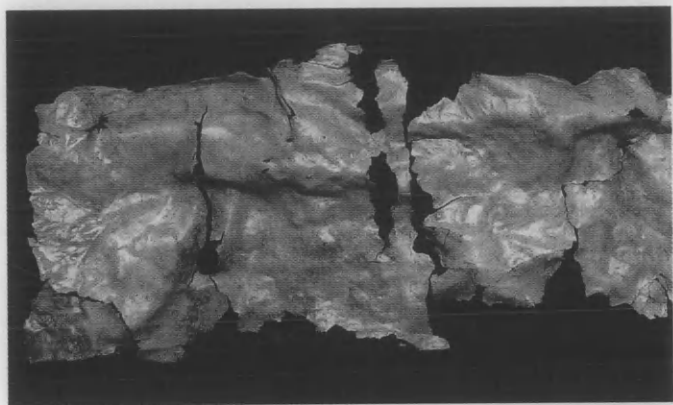
Τομή προς Β. Η3, φύλλα μολύβι κ.χ.

δ

Τομή προς Β. Η3, φύλλα μολύβι κ.χ. (3).

Τομή προς Β. Η3, φύλλο μολύβι, καθαρισμένο.

α

Τομή προς Β. Η3, φύλλο μολύβι, καθαρισμένο.

β

Τομή προς Β. Η3, φύλλα μολύβι κ.χ. (2).

γ

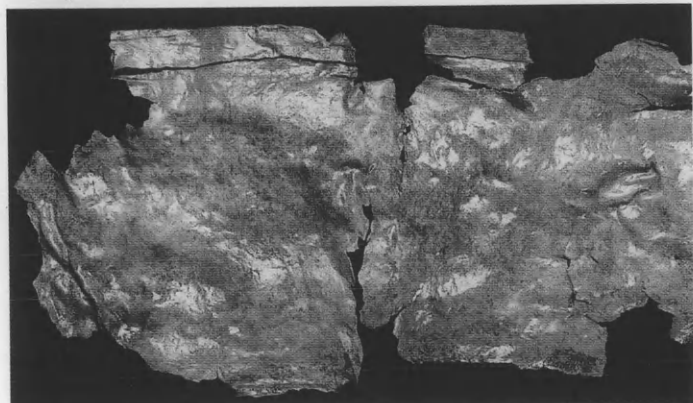
Τομή προς Β. Η3, φύλλο μολύβι κ.χ.

δ

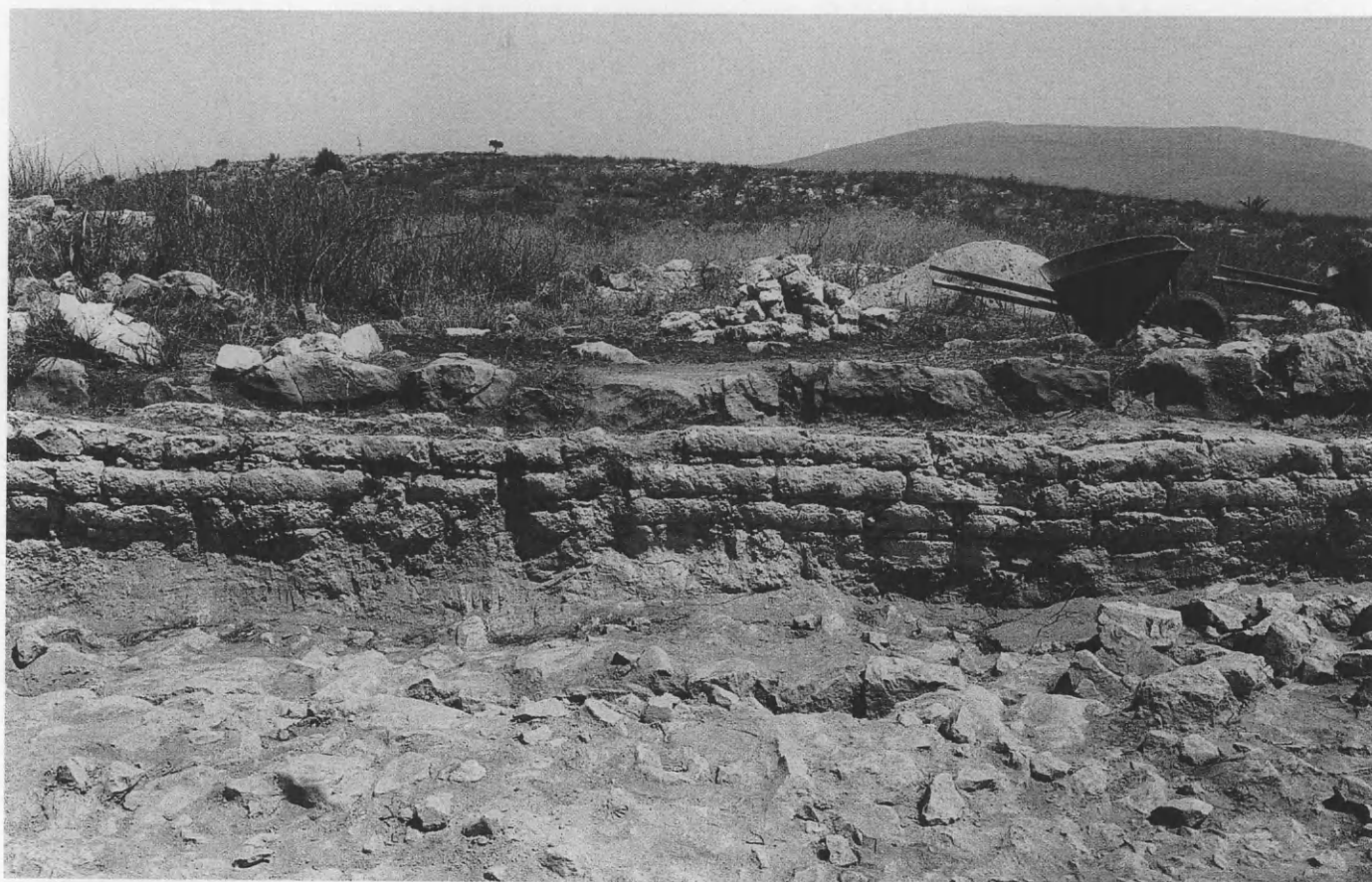
Τομή προς Β. Η3, φύλλο μολύβι καθαρισμένο, λεπτομέρεια.

ε

Τομή προς Β. Η3, φύλλο μολύβι, καθαρισμένο.

στ

Δωμάτιο Η4, χτιστό θρανίο.

α

Δωμάτιο Η4, χτιστό θρανίο.

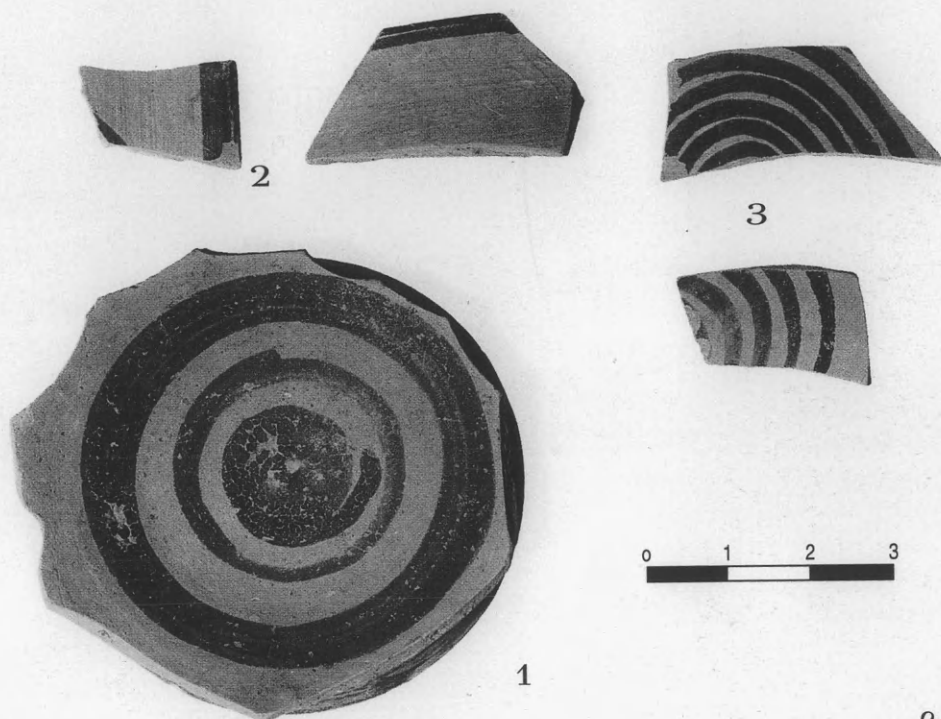
β

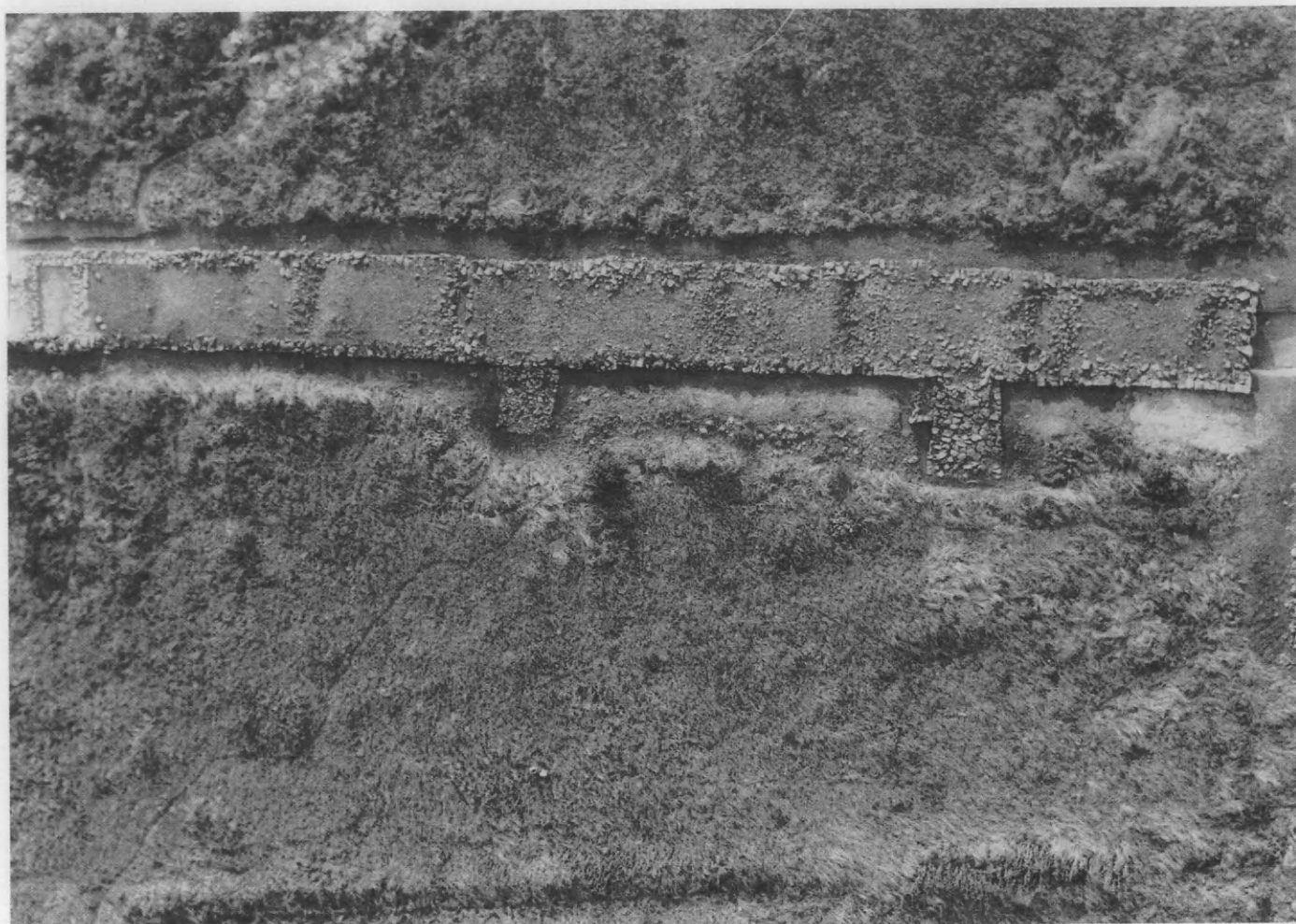
Δωμάτιο Η4, χτιστό θρανίο. Άριστερά κομμάτι λάσπης άρμού.

α

Δωμάτιο Η4, έπιφανειακό στρώμα, όστρακα.

β

Κτίριο Κ, φωτογραφία από αερόστατο (Heafitz).

α

Κτίριο Κ, νότια πρόσοψη, πίσω από τούς τοίχους του Η3.

β

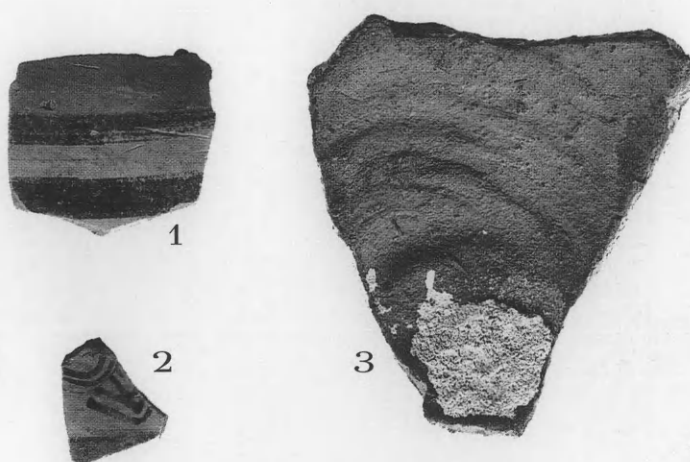
Δωμάτιο N2, κομμάτι καλυπτήρα και ὄστρακα πίθων.

α

β

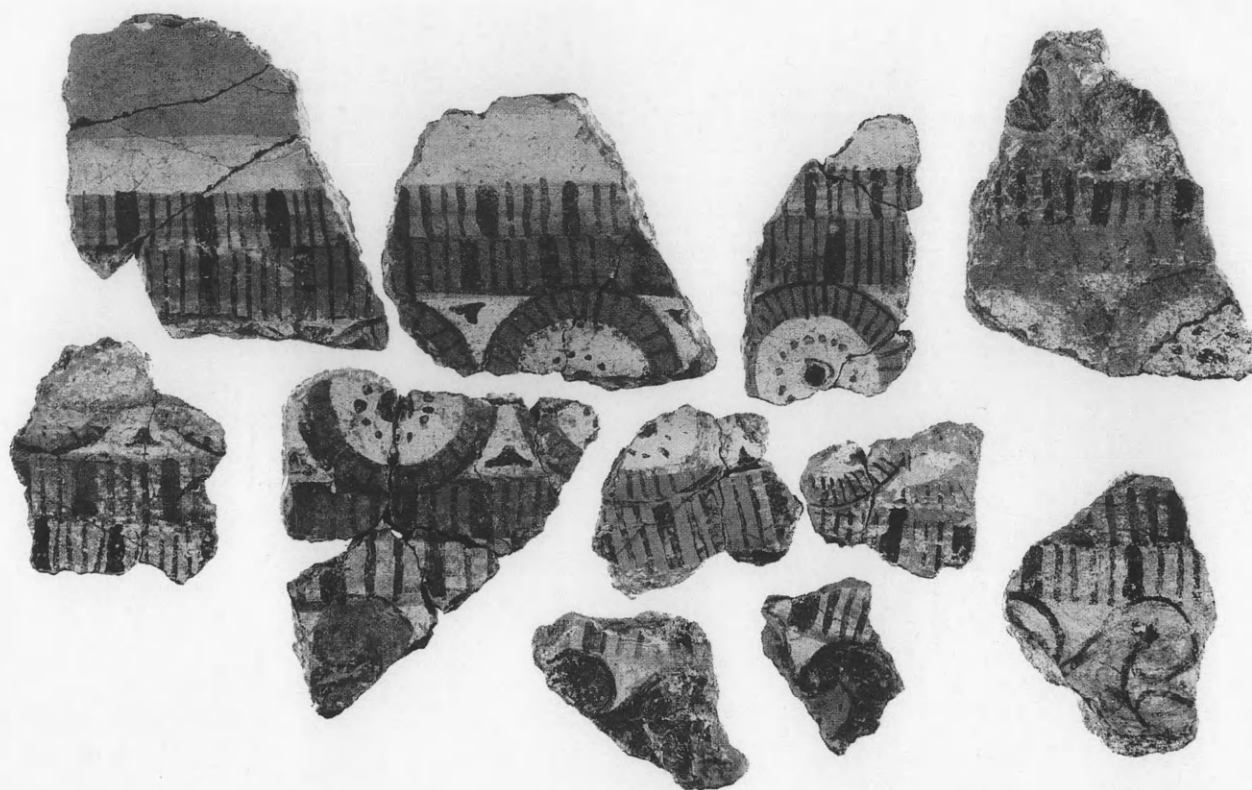
Δωμάτιο N1, δάπεδο, ὄστρακα.

γ

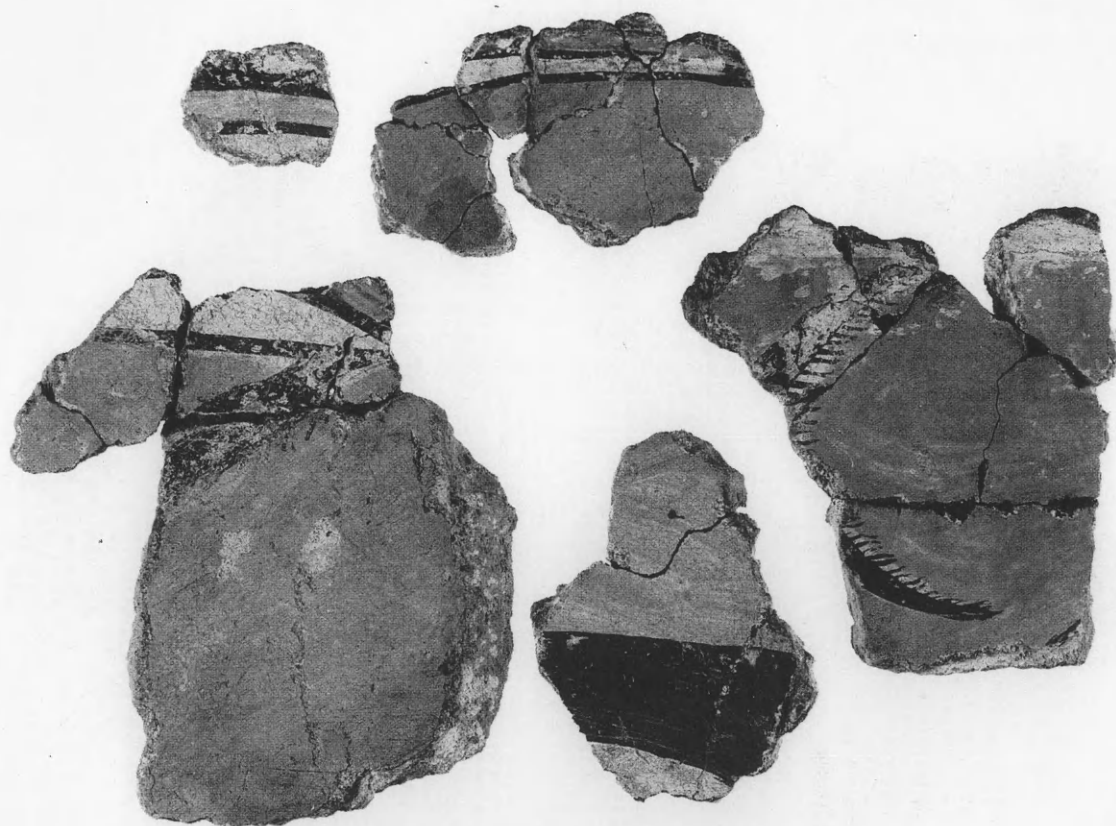
Ἀνατολικά δωματίου N1, δεύτερο στρώμα.

α

Τοιχογραφίες ανατολικά τοῦ δωματίου N1, ζώνες ροδάκων και κισσοφύλλων.

β

Τοιχογραφίες ανατολικά τοῦ δωματίου N1, δελφίνια, λεπτομέρειες.

Χῶρος Ν4, φύλλα μολύβι και ὄστρακα κ.χ.

α

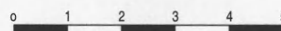
Χῶρος Ν4, φύλλα μολύβι, καθαρισμένα.

β

α

Χώρος Ν4, κομμάτι από τὸν ὤμο πίθου.

β

Χώρος Ν4, κύλιξ.

1

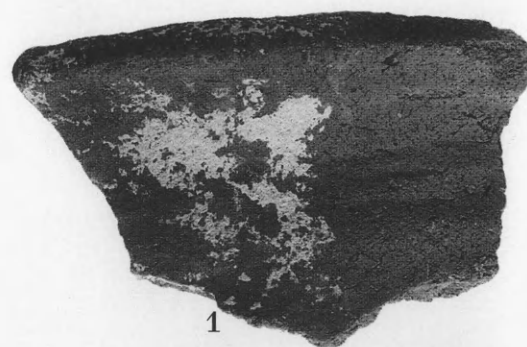
2

3

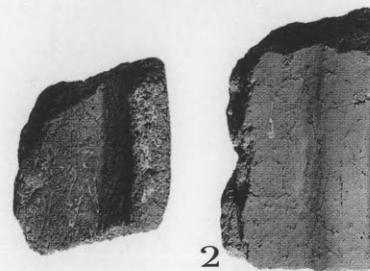

γ

Χώρος Ν4, κομμάτια ὠμων πίθων.

1

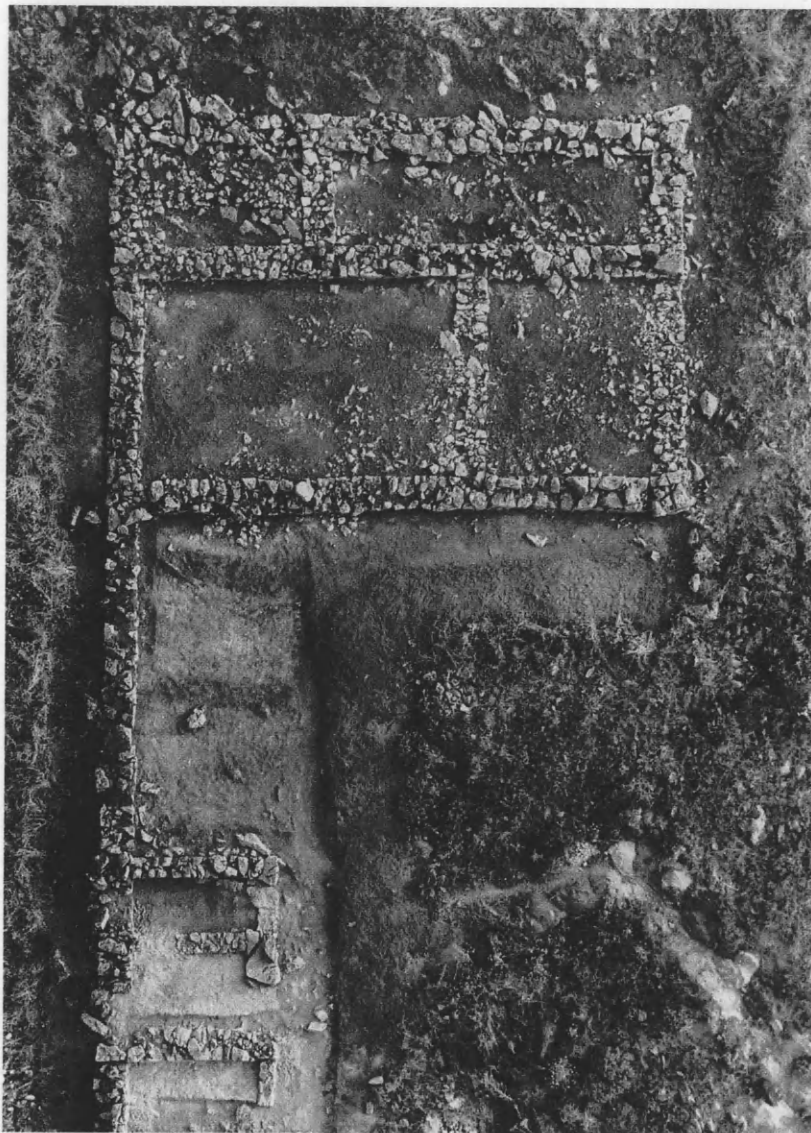
2

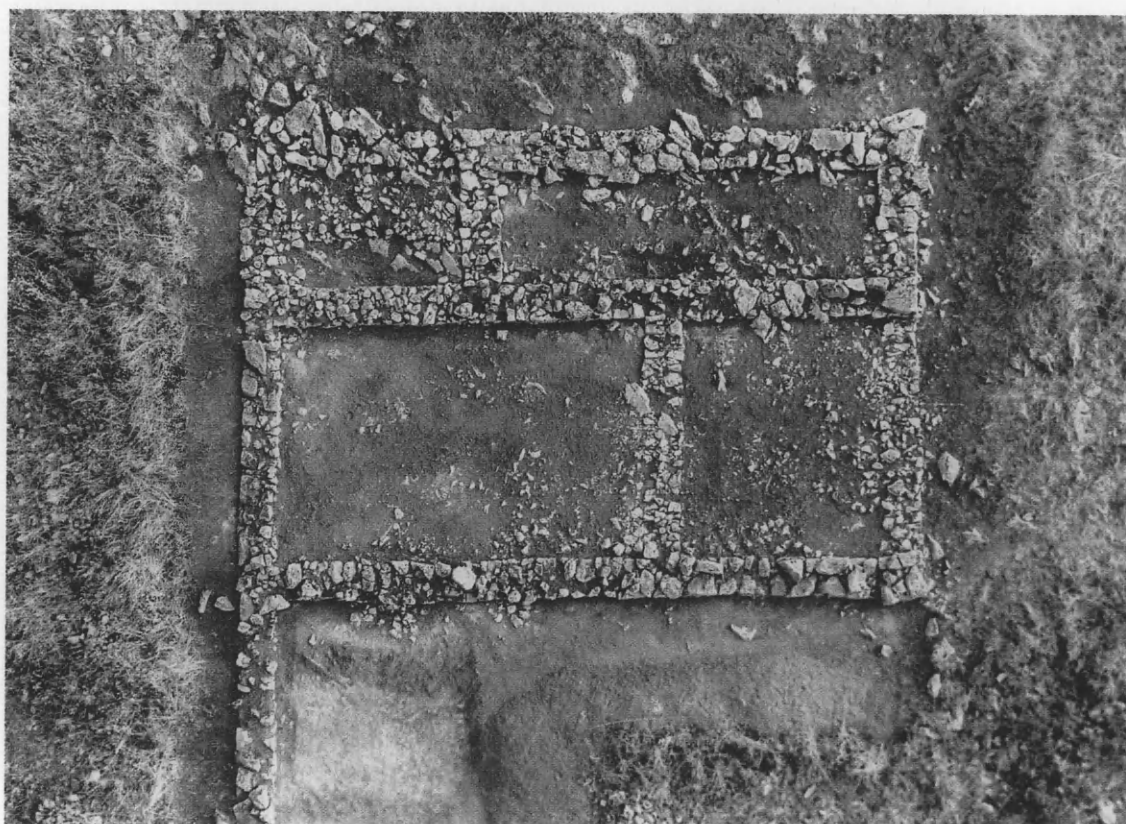
δ

Χώρος Ν4, χείλη πίθων.

Χώρος Ν4 και κτίριο Μ, φωτογραφία από αερόστατο (Heafitz). α

Κτίριο Μ, φωτογραφία από αερόστατο (Heafitz). β

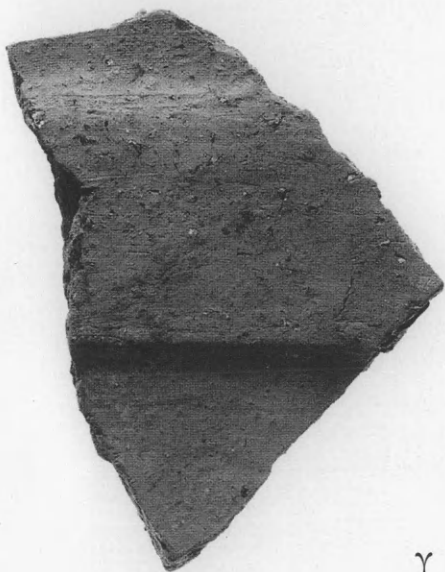
α

Δωμάτιο M2, δεύτερο στρώμα, κομμάτια στρωτήρα.

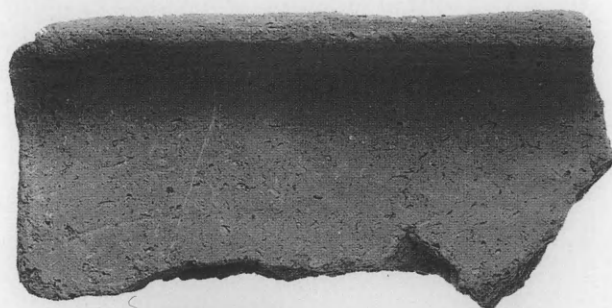
β

Δωμάτιο M2, χώματα παλαιότερου σκάμματος, πινάκιο.

γ

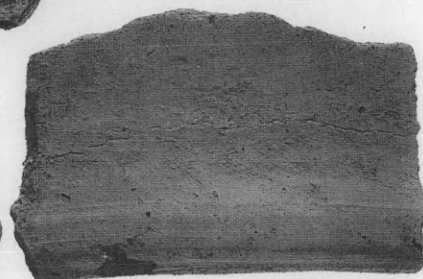
Δωμάτιο M2, δεύτερο στρώμα, ὥμος πίθου.

1

2

δ

Δωμάτιο M3, κομμάτια καλυπτήρα και πίθων.

Δωμάτιο M3, σφραγιδόλιθος.

α

Δωμάτιο M3, δεύτερο στρώμα, ὄστρακο.

β

Δωμάτιο M3, δεύτερο στρώμα, ὄστρακο.

γ

3

4

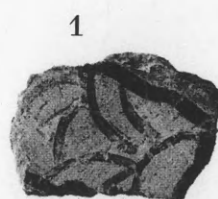
1

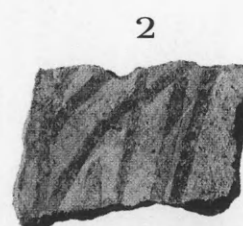
2

δ

Δωμάτιο M3, δεύτερο στρώμα, ὄστρακα.

1

2

5

4

3

6

ε

Δωμάτιο M3, κομμάτια τοιχογραφιών.

1

2

α

Κτίριο Μ, θαλάσσια κοχύλια.

1

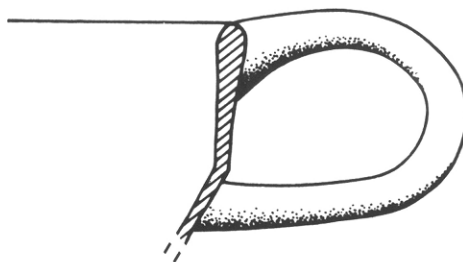
2

3

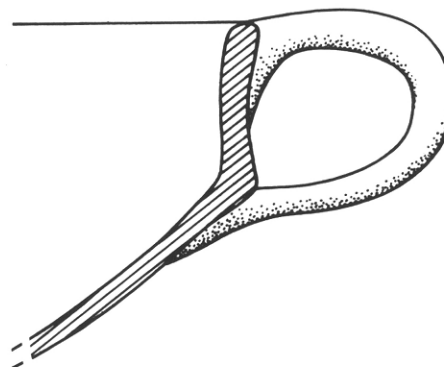
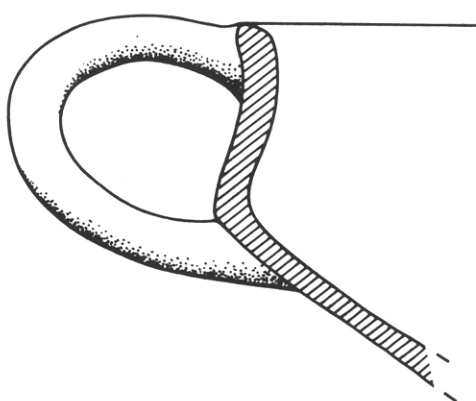
β

Δωμάτιο Μ3, θαλάσσια κοχύλια.

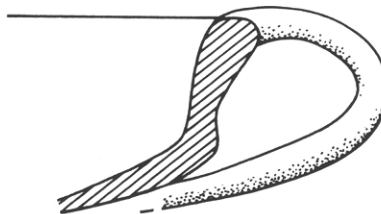
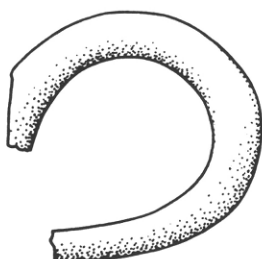
ΣΧΗΜΑΤΑ

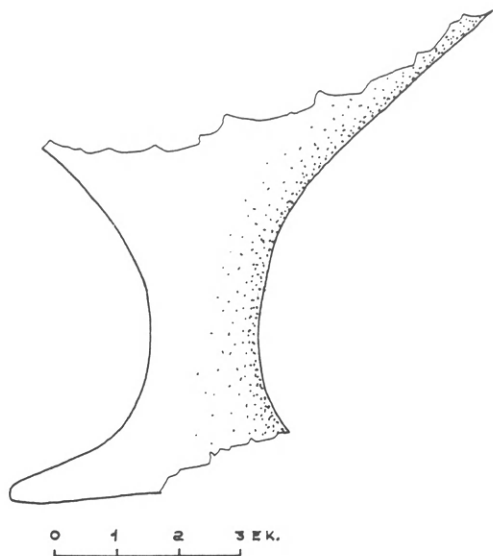
1. Λαβή και τροπιδωτό χείλος κύλικος.

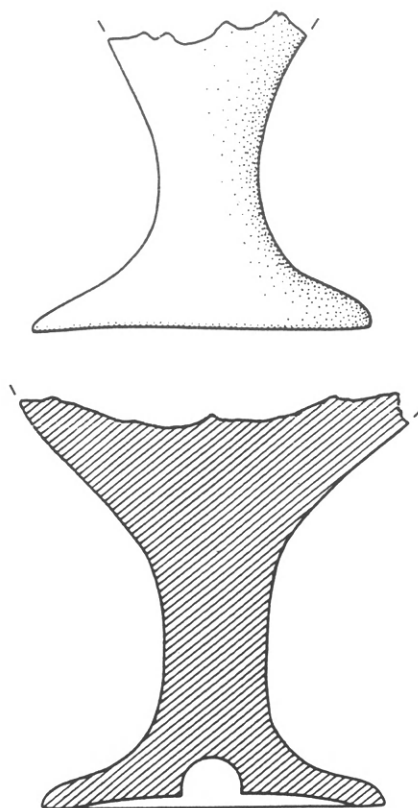
2. Λαβές και τροπιδωτά χείλη κυλίκων.

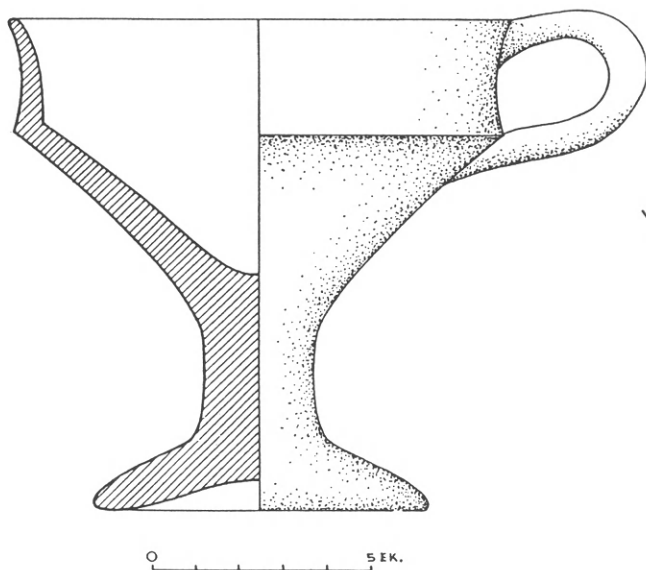
3. Λαβές κυλίκων.

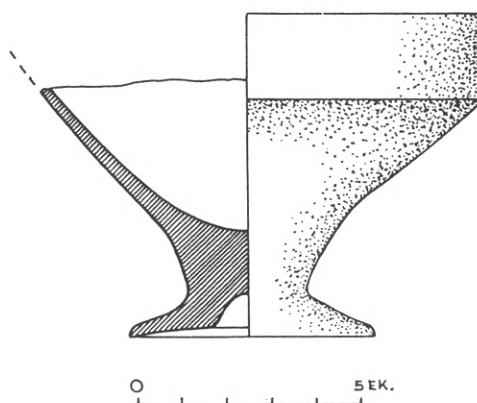
4. Στέλεχος κύλικος.

5. Στέλεχος και βάση κύλικος.

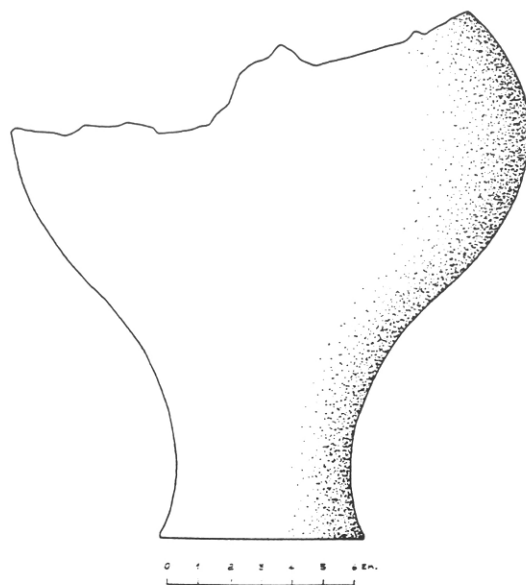

6. Κύλιξ με τροπιδωτό χεῖλος.

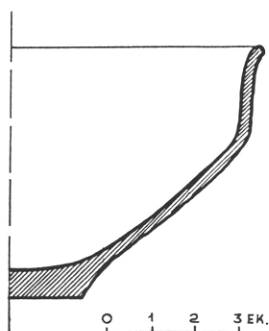

7. Κύλιξ με κοντὸ στέλεχος.

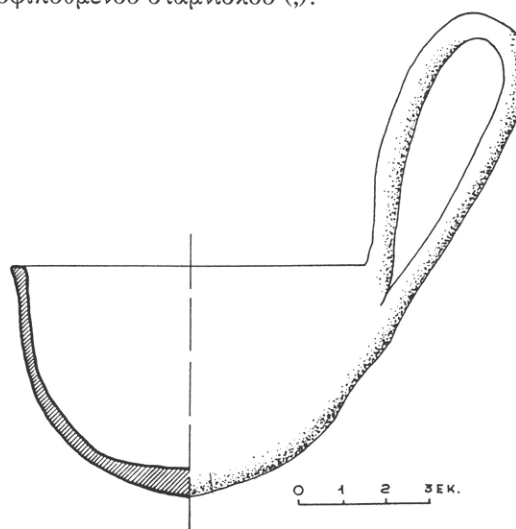

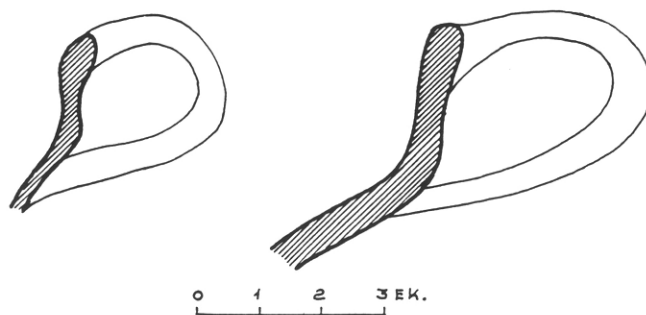
8. Βάση καὶ τμήμα τῆς γάστρας ὑψιπύθμενου σταμνίσκου (;).

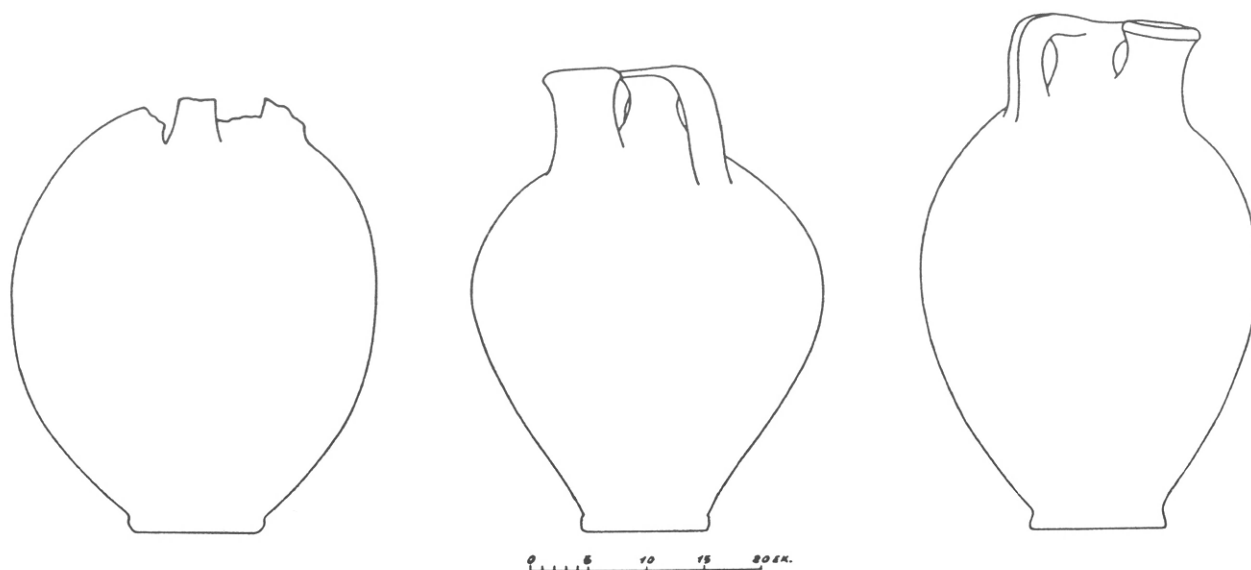
9. Λεκανίδιο με τροπιδωτὸ χεῖλος.

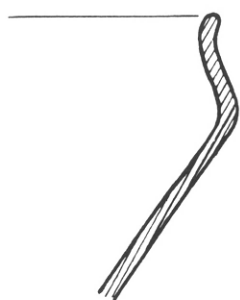
10. Ἀρύταινα.

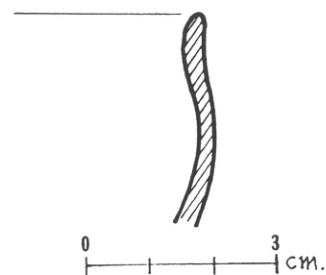
11. Λαβὲς καὶ χεῖλη τροπιδωτῶν κυλίκων.

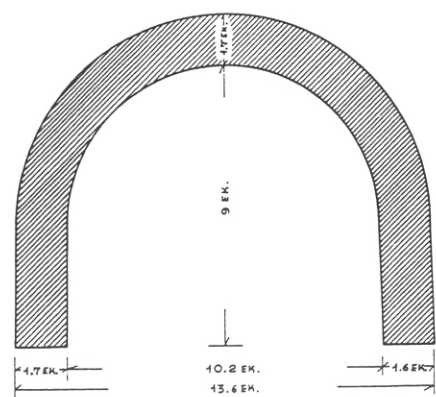
12. Μεγάλοι ψευδόστομοι.

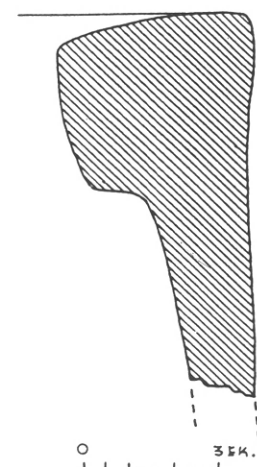
13. Τροπιδωτό χείλος κύλικος, τομή.

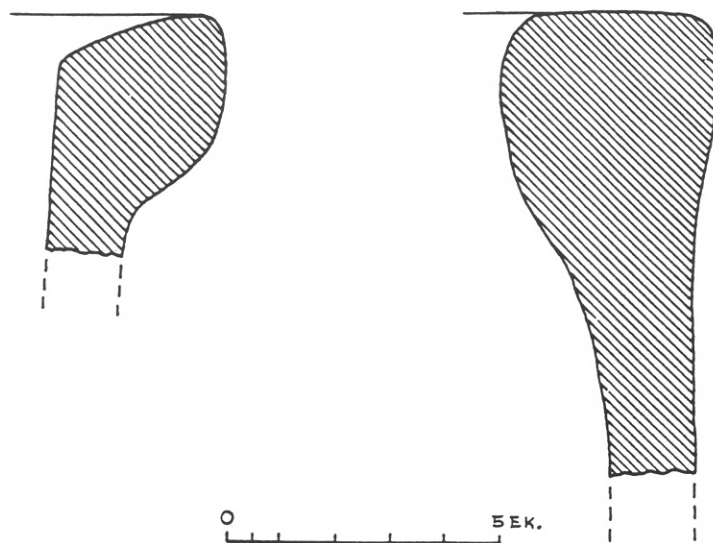
14. Κυρτόπλευρο χείλος κύλικος, τομή.

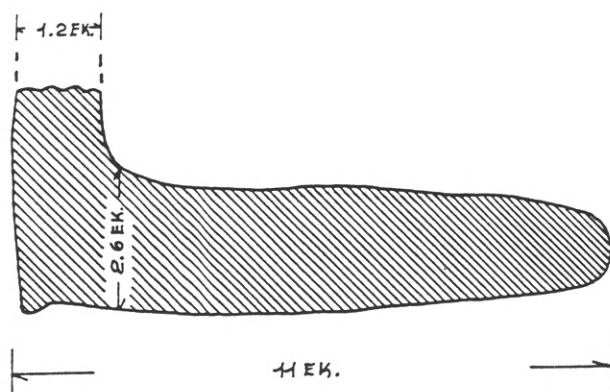
15. Καλυπτήρας, τομή.

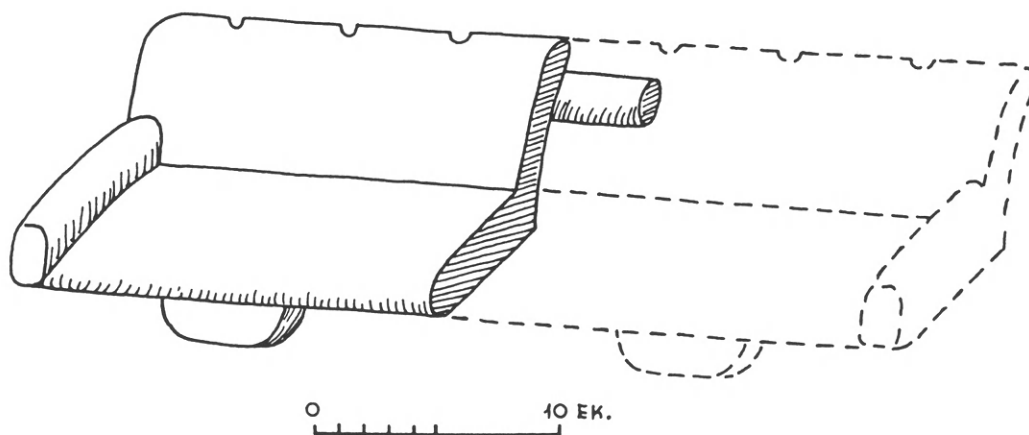
16. Χείλος πίθου, τομή.

17. Χείλη πίθων, τομές.

18. Κρατευτής, τομή.

19. Κρατευτής, αναπαράσταση.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ «ΓΛΑΣ II» ΤΟΥ ΣΠΥ
ΡΟΥ ΙΑΚΩΒΙΔΗ, ΑΡ. 173 ΤΗΣ ΒΙ
ΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ
ΤΟΥ 1998 ΣΕ 1.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ